

**AN ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF PRE-
THIRTEENTH-CENTURY TURKISH., (SIR GERARD
CLAUSON,) ANLAM DİZİNİNDEN ALFABETİK DİZİNE
AKTARIM, TÜRKÇEYE ÇEVİRİM (A, E, É
MADDELERİ)**

GÜLŞEN DİRİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish., (SİR GERARD
CLAUSON)**

**ANLAM DİZİNİNDEN ALFABETİK DİZİNE AKTARIM, TÜRKÇEYE ÇEVİRİM
(A-E-É MADDELERİ)**

GÜLŞEN DİRİM

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**AKADEMİK DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Salim KÜÇÜK**

ORDU – 2012

ÖZET

DİRİM, Gülşen, Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish., (Sir Gerard Clauson) Anlam Dizininden Alfabetik Dizine Aktarım, Türkçeye Çevirim (A-E-É maddeleri), Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2012

Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı etimolojik sözlüğü anlam dizini esasına göre yazılmıştır. Türkçenin etimolojik sözlükleri arasında önemli ve ciddi bir yeri olan eserden bu hâliyle Türkiye'deki Türkologlar azami ölçüde istifade edememektedir.

Bu çalışmada amaç, S. Gerard Clauson'un 1972 yılında Oxford Üniversitesi tarafından yayımlanan *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (13. Yüzyıl Öncesi Türkçenin Köken Bilgisi Sözlüğü) adlı etimolojik sözlüğün a-e-é maddelerinde geçen bütün madde başları alfabetik sıraya göre dizilmiş, ayrıca bu maddeler Türkçeye çevrilmiştir.

Clauson sözlüğünün dili İngilizcedir. Sözcük açıklamaları ve verilen örnekler de İngilizcedir. Bizim burada izlediğimiz yol bu İngilizce açıklamaların Türkçe karşılıklarını vermektir.

Anahtar Kelimeler: S. Gerard Clauson, EDPT, Etimolojik Sözlük, Alfabetik dizin.

ABSTRACT

DİRİM, Gülşen, Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish., (Sir Gerard Clauson), Transference From Semantic Index to Alphabetical Index, Turkish Translation (A- E-É Sections) Master Thesis, Ordu, 2012

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish of Clauson was written according to meaning range. Turkish philology can not properly use from this dictionary among the etymological dictionaries of Turkish.

In this study, all words in a-e-e sections of S. Gerard Clauson's *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (13. Yüzyıl Öncesi Türkçenin Köken Bilgisi Sözlüğü) published in 1972 were put in alphabetical orders and translated into Turkish.

Clauson's dictionary language is English. Word explanations and examples given are English as well. Our aim is to write Turkish meaning of these English explanations.

Key Words: S. Gerard Clauson, EDPT, Etymological Dictionary, Alphabetical range.

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından .../.../..... tarihinde yapılan sınav ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

ONAY :

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2012

Doç. Dr. İlhan EKİNCİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

.../.../2012

Gülşen DİRİM

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı :	Gülşen DİRİM
Doğum Yeri ve Tarihi :	Tokat/Niksar-23.11.1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi :	Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi ve Bilim Dalı:	Ordu Üniversitesi Eski Dil
Bildiği Yabancı Diller :	İngilizce
İletişim	
E-Posta Adresi :	gulsen_60600@hotmail.com
Telefon	
İş:	0 356 527 10 08
Cep:	0 541 668 02 60

SÖZ BAŞI

Clauson'un *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (13. Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Köken Bilgisi Sözlüğü) adlı sözlüğün kullanımı, dili ve alfabe sisteminin farklılığı sebebiyle kullanımı oldukça zordur. Eserde yaklaşık 10.000 kelime geçmektedir. Bu çalışmada Yüksek Lisans tezi olarak Clauson sözlüğünün A (a<e<é) sesi Türkiye Türkçesine çevrildi ve kullanımı kolaylaştıracak alfabetik dizini verildi. Bu çalışmamızda hem sözlükte A fonemiyle başlayan orta ve eski Türkçe kelimelerin dizinini yapmış hem de A fonemi kök ailesini oluşturan temel sesleri ve bu seslerden oluşan kelime dizinini listelemiş olduk.

Çalışmamızda önce Clauson hakkında ve yaptığı çalışmalarla ilgili bilgi vermeye çalıştık. Daha sonra Clauson'un sözlük girişinde yaptığı gramatikal ve teknik açıklamaları Türkçeye çevirdik.

Sözlük içerisinde fonetik sıralamayla listelenen kelimeleri Türkçeye çevirip alfabetik sırayla verdik.

Çalışmamızda eserin genişliği sebebiyle Yüksek Lisans çalışması çerçevesinde sadece A (a< e< é) foneminin çevirisine yer verdik. Eserin diğer bölümlerinin de Türkçeye çevrilerek alfabetik sıralamaya konulmasının eserden azami ölçüde faydalanılması açısından elzem olduğuna inanıyoruz. Dileğimiz Clauson sözlüğü çalışmasının bütün maddeleriyle Türkiye Türkçesine aktarılmasıdır.

Tez konusu olarak, konuyu tarafıma tevdi eden Doç. Dr. İsmail DOĞAN ve bilimsel desteğini esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Salim KÜÇÜK'e yardımlarından dolayı burada teşekkürü bir borç bilirim.

Tercüme sırasında yardımını gördüğüm Okt. Mete Şen ile özellikle de Yüksek Lisans eğitimim boyunca, her zaman olduğu gibi yine bıkmadan usanmadan benden maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen annem ve babama sonsuz teşekkürümü iletmek isterim.

Çalışmamda eksik ve yanlışlarımın olacağı muhakkaktır. Yüksek lisans tezi çerçevesinde bu eksik ve yanlışlarımın hoş görüleceğini umuyorum.

Çalışmamın Türklük bilimi ve Türk âlemi için yararlı olması dileğiyle...

Ordu-2012

Gülşen DİRİM

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	3
ABSTRACT	4
ONAY	5
BİLDİRİM	6
ÖZGEÇMİŞ	7
SÖZ BAŞI	8
GİRİŞ	10
ÇEVİRİ METİN	16
DİZİN	277
KAYNAKÇA	286

GİRİŞ

Fransızca kökenli *étymologie* kelimesi, köken bilimi, bir kelimenin kökeni manasına gelir. Etimoloji yani köken bilgisi, dilin söz varlığı içindeki öğeleri kökenlerine inerek, ilk ortaya çıkışlarından itibaren gelişme sürecini ve diğer dillerde ne şekilde yayıldığını tespit eden bir bilimdir. Bu alanda yapılan ilk bilimsel çalışmalar Eski Hint'e, Eski Yunan'a kadar uzanmaktadır ve özellikle 19. yüzyıldan sonra ciddi adımlar atılmıştır. Başlangıcından günümüze eksiksiz bir etimoloji sözlüğü yayınlanmamışsa da, bu alanda birçok çalışma mevcuttur. Bunların önde gelenleri şunlardır: Hermann Vambéry'nin "*Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*", Bedros Keresteciyan'ın "*Materiaux pour un dictionnaire etymologique de la langue turque*", Martti Räsänen'in "*Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme*", Clauson'un "*13. Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Köken Bilgisi Sözlüğü*", Zeki Eyüboğlu'nun "*Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*", Hasan Eren'in "*Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*", Andreas Tieze'nin "*Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü*", Sevan Nişanyan'ın "*Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*" ve Tuncer Gülensoy'un "*Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*" adlı çalışmasıdır.

İlk karşılaştırmalı etimolojik sözlük Hermann Vambéry'nin "*Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*"dür. Bu eser daha Türkolojinin başlangıç döneminde ortaya konduğundan ihtiyaca cevap verememiştir. İkinci etimolojik sözlük çalışması ise Bedros Keresteciyan'na aittir. Bu eser daha çok Türkçede bulunan yabancı öğeler ve Yunanca alıntılardan bahsetmektedir. Hatta Keresteciyan Türkçe sözcükleri Yunanca ve Ermenice ile ilişkilendirmeye çalışmıştır.

Türk dillerinin ilk etimolojik sözlüğü sayabileceğimiz çalışma ise Martti Räsänen'e ait "*Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme*" adlı eserdir. Yazar bu çalışmada her sözcüğün en eski şeklini (Eski Türkçe, Orta Türkçe, vb.) ya da günümüzdeki şeklini madde başı yapmış, sözcüğün kullanılan bütün anlamlarını tek tek göstermiştir.

Yayımlandığı günden bu güne Türk dilleriyle ilgili etimoloji çalışmalarında bir dönüm noktası sayılan eser hiç kuşkusuz Clauson'un 1972 yılında Oxford Üniversitesi tarafından yayımlanan *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish (13. Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Köken Bilgisi Sözlüğü)* adlı etimolojik sözlüğüdür. Eser etimoloji ile uğraş verenlerin bir başucu kitabı olmuştur. Yüksek lisans tez çalışmama konu olan eser hakkında detaylı bilgi aşağıda verilmektedir.

Clauson'un sözlüğünden sonra yayımı başlayan ve henüz tamamlanmamış sözlükte Ervand Vladimiroviç Sevortyan'ın *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü (Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov)*'dür ve tamamlanamayan sözlüğün çalışmaları L. S. Levitskaya tarafından sürdürülmektedir. Bu sözlük tarihi ve günümüz Türk dillerini içine alır. Oldukça kapsamlı sözlükte, sözcüklerin köken açıklamalarında

kimi eksiklikler ve yanlışlar görülmektedir ve tek bir biçim olması gereken ana biçimler kimi maddede iki, üç ya da dört biçimde tasarlanmıştır.

Yayımı Türkiye’de gerçekleşen ilk etimolojik sözlük çalışması ise İsmet Zeki Eyüboğlu tarafından hazırlanan “*Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*” olup, bir diğeri ise Hasan Eren’in Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü’dür.

“*Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü*” adlı eserde Andreas Tietze tarafından bu alanda yapılmış detaylı bir eserdir. Eserde kelimelerin kökenleri ve tarihsel kullanımları hakkında bilgiler verilmiştir.

Yine Sevan Nişanyan tarafından hazırlanan “*Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*” adlı çalışmadır. Bu eserde 12.000’i aşkın sözcüğün kökeni hakkında bilgiler sunulmaktadır. Tuncer Gülensoy da Nişanyan’ın sözlüğüne eleştirel bir bakış göstererek konuyu düzeltici tarzda bir etimolojik sözlük hazırlamıştır.

Yazar Hakkında Bilgiler

Türk dilinin en eski dönemine ait çalışmalarıyla tanınan İngiliz Türkolog Sir Gerard Clauson, 1891’de Londra’da dünyaya gelmiştir. Türk dilinin en eski dönemleri üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan İngiliz Türkologudur. Yüksek öğrenimini Oxford Üniversitesi’ne bağlı Corpus Christi College’de yapmıştır ve burada daha üniversite öğrencisi iken Royal Asiatic Society’ye üye olmuştur. Ölümüne kadar bu sıfatını koruduğu gibi 1958-1961 yılları arasında buranın başkanlığını da yapmıştır. 1969’da da Amerika’da İndiana Üniversitesi’den Altay Dilleri hakkında yapmış olduğu çalışmalarından dolayı ödüle layık görülmüştür. 1906’da yayımladığı ilk ilmî yazısından itibaren Pali, Sanskrit ve Tibet dilleri alanında yürüttüğü çalışmaları ve Türkçe ile Altay dillerinin akrabalığı teorisine karşı çıkan teziyle kendisini ilk planda tanıtan Clauson'un, bilimsel makalelerine ilave olarak önemli üç eseri dikkat çekmektedir. Bunlar: ¹

1- *Sanglâx: a Persian Guide to the Turkish Language, Muhammad Mahdi Hân.* Bu eserinde, Muhammed Mehdi Han’ın 1750’lerde yazdığı Çağatayca-Farsça sözlüğün bir giriş ve geniş açıklamalarla tıpkıbasımını yapmıştır. Çalışmasında o devirdeki Çağatay dilinde Moğolca’dan alınma pek çok kelime bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna dayanarak, “*The Case Against the Altaic Theory*” adlı makalesinde Türkçe ile Moğolca arasındaki akrabalığı ileri süren Altay dil birliği teorisine karşı ortaya attığı görüşlerini eserde daha da delillendirmiştir.

2- *Turkish and Mongolian Studies.* Eser önsözü ile birlikte on bir bölümü içeren kapsamlı bir çalışmadır. Clauson'un Türk dili üzerindeki araştırmalarının sonuçlarını

¹ <http://www.filozof.net/Turkce/tarihi-sahsiyetler-kisilikler/11873-sir-gerard-clauson-kimdir-hayati-eserleri-hakkinda-bilgi.html> (Diyanet İslam Ansiklopedisi’nden)

toplu bir şekilde açıklamaktadır. Türk dilinin menşei ve tarihî gelişmesi, VIII. yüzyıldan önceki yapısı ve fonetiği, en eski Türkçe ile Moğolca arasında münasebet meselesi gibi konular kitabın esasını teşkil eder.

3- *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Bu eser çalışmanın konusunu oluşturmakta olup detaylı bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Eser Hakkında Bilgiler

Eser Türk dilleriyle ilgili etimoloji çalışmalarında bir dönüm noktası sayılmaktadır. Clauson'un ölümünden iki yıl önce yayımlanmıştır. 1940'lerden beri süren çalışmalarının bir ürünüdür. En eski devirlerden günümüze kadar bütün Türk lehçelerini içine alan bir sözlük oluşturma düşüncesiyle yola çıkan Clauson, altı yıl kadar süren bir çalışmanın ardından, bu projesinin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını anlamıştır. Bu sebeple daha basit bir çalışma olan Türk dilinin sadece 13. yüzyıl önceki tarihî ve etimolojik sözlüğü üzerine yoğunlaşmıştır. Sanskritçe, Arapça ve Farsçadan doğrudan doğruya alınmış olanlar hariç, Türkçe yazılı metin ve belgelerde geçen bütün kelimeleri toplamış ve bunların etimolojik açıklamalarını yapmıştır.

Eser yaklaşık 10.000 madde başından oluşmaktadır. Önce ünlülerle sonra da ünsüzlerle başlayan sözcüklere yer veren Clauson, düzen olarak sözlüğünde kelimeleri a, b, c sırasıyla değil de hece sayısı ve ünsüzleri esas alarak sıraya koymuştur². Bu durum sözlüğün giriş kısmında ayrıntılı olarak anlatılmaktadır³. İlk bakışta kullanımı zor görünen sözlük, özellikle tarihi dönem Türk metinleri çalışan araştırmacıların işlerini kolaylaştırmaktadır. Sözlükte birbirlerinin zıddı olan ötümlü ve ötümsüz ünsüzler aynı sırada, aynı sesmiş gibi alınmıştır. Buna göre **b/p, d/d, d/t, k/g, k/g/h** ünsüzleri arasında bir ayırım yapılmamıştır. Benzer yöntem ünlülerde de uygulanmıştır, **o/ö/u/ü, ı/i, e/é/a** ünlüleri daima aynı sırada yer almıştır⁴. Clauson sözlüğünde bütün kelimelerin orijinal olarak içinde geçtikleri metinlerden seri alıntılar yaparak, kelimelerin geçirmiş oldukları ardıl semantik evrimlerini de takip etmiştir. Sözcüklerin gerçek, varsa mecazi anlamlarını verdikten sonra günümüz Türk dillerinden hangisinde, ya da hangilerinde yaşadığına değinip, sonra yazıtlardan başlayarak Kıpçak dönemi eserlerine değin örnekler vermektedir ve daha sonra da 13. yy. sonrası metinlerden, Osmanlıcadan, Çağataycadan sözcüğün yaşadığı biçimlere örnekler vermiştir. Her sözcüğün türemiş olduğu kök ya da gövde, başka bir dilden alınmışsa alındığı dili mutlaka belirtmiştir. Türkoloji çalışmalarının temel kaynak kitabı gösterilen sözlüğün baş kısmında kullanılan çalışmaların detaylı tanıtımı ve onu izleyen bir son ekler listesi de bulunmaktadır.

² Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü, Mehmet Ölmez, Türkoloji çalışmaları

³ Mehmet ÖLMEZ, Etimoloji Sözlükleri, Kebikeç/Sayı 6 . 1998

⁴ Mehmet ÖLMEZ, Etimoloji Sözlükleri, Kebikeç/Sayı 6 . 1998

Sir Gerard'ın sözlüğü XIII. yy sınırını geçmemiştir⁵. Sir Gerard Clauson ana savını bize şu sözlerle açıklamaktadır: “1. Bizce bilinen başka hiçbir dille, özellikle Moğolca ve Tunguzca ile ortak bir ana dilden türemiş olma bakımından kardeşlik bağı bulunmayan bir dil olarak Türkçe, Çin Seddi'nin batı ve kuzey bozkırlarında, bugün kesinlikle saptanamayan bir çağda, fakat herhalde milattan çok önce şekillenmiştir; 2. Önce tek bir dil olan Türkçe, Milattan sonra olmamak üzere belki de milattan önce, iki ana kola ayrılmıştır: “standart Türkçe” ile “1/r Türkçesi”; 3. Miladın ilk bin yılında “standart Türkçe” yavaş yavaş iki ya da üç lehçeye ayrılmış, bunlar kısa bir süre sonra bağımsız dil durumuna gelmiştir”⁶. Sir Gerard Clauson sözlüğünde bu dillerden “akraba” göstermemiş, bu gibi sözcüklerin alıntı olduklarını söylemiştir.

Sir Gerard'ın başlıca amaçlarından biri de Türkçedeki anlam gelişim ve değişimlerini izlemek olmuştur. Bu izleme, “Erken Türkçe” den (VIII. yüzyıl öncesi Türkçeden) günümüze dek olan süreyi kapsamaktadır. Sözlükte Çince, Sanskrit dilinden, Soğd dilinden, Arapçadan ve Farsçadan alıntı olan Türkçe sözcüklere az yer ayırmış ve genel olarak XIII. yüzyıl başında meydana gelen Moğol akını sınırında durmuştur⁷.

Sir Gerard'ın sözlüğünde her kelime için çok kapsamlı bir bilgi mevcut değildir. Bu nedenle kelimelerin nasıl düzenlendiğini Gerard sözlükte şu şekilde açıklamıştır: “Kelimenin önünde şifreli bir harf bulunabilir. Eğer bu kelime bir *hapax legomenon* ise, bu kelimedenden hemen sonra ‘Hap. leg.’ kısaltması gelir. Bu bakımdan kelime sıralanışı küçük farklılıklara sahiptir. Bazı durumlarda orijinal anlamın yanında daha sonraki anlam gelişmelerine işaret eden bazı açıklamalar da getirmek uygun olsa da kelime sadece bir kez kullanılmış olduğundan böyle bir açıklama yapmak herhangi bir maksada hizmet etmeyecektir. Çünkü yapılmış olan alıntı bu ihtiyacı karşılamaktadır ve eğer kelime çekimlenmişse, çekimdeki anlamını kelime anlamından önce vermek daha mantıklıdır. Böyle yaptıktan sonra bazı başka açıklamaları vermek daha kabul edilebilir olacaktır; kelimenin Moğolcadan alıntı bir kelime olması durumunda, bu duruma daha sonra değinilmelidir. Takiben de hâlen varlığını sürdürmekte olan pek çok kelime bulunduğundan, bu bilgi daha önce verilemez. En sonunda da herhangi bir kelimeye etimolojik olarak akraba olanlar ya da aynı benzer kelimeler çaprazlamalı referans olarak verilebilir.”⁸. Daha sonrada ele aldığı lehçeleri adlandırır ve şu şekilde sınıflandırır.

Dilaçar yeni yayınlar dergisinde bu sıralamayı ayrıntılı biçimde şu şekilde vermiştir: 1. Eski dil (yani *Köktürkçe*: a. VIII. yüzyıl: *Tonyukuk, Kül Tegin, Bilge Kağan, Küli Çors ve Ongin Yazıtları*; b. VIII. yüzyıl sonrası: Moğolistan'daki küçük yazıtlar, *Yenisey*

⁵ www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1972/1972_13_Dilacar.pdf

⁶ www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1972/1972_13_Dilacar.pdf

⁷ www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1972/1972_13_Dilacar.pdf

⁸ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford Yayınları 1972.

ve Talas yazıtları, “Irk Bitig”, Huastuanift” ve Manici yazılar); 2. Uygur ve Uygur A. (a. Uygur: VIII-XIV. Yüzyıllar: Şine-usu yazıtı, Kara Balgasun yazıtı; Hıristiyan, Manici ve Buddhacı yazılar: “Uigurica” I-IV “Manichaica” I-III, “Türkische Turfantexte” I-X, “Kuanşi im pısar”, “Tisastvustik”, “Hüen-tsang” mektupları ve biyografyası, “Zwei Pfahlinschriften”, “Uigurische Sprachdenkmäler”, “Suvarnaprabhasasutra”; dinle ilgili olmayan metinler: tıp, i astronomi, fal, ticaret ve yasa ile ilgili yazılar; b. Uygur A: “Türkische Turfantexte VI” ile “Türkiyat Mecmuası IV”teki Budacı yazılar); 3. Eski Kırgız (Tuva yazıtları IX-X. yüzyıldan 4. Hakani (yani Karahanlı Türkçesi: XI. yüzyıl: “Kutadgu Bilig”, Kaşgarlı Mahmut “Divan”ı); 5. Oğuz (XI. Yüzyıl, Kaşgarlıda geçen sözcükler); 6. Kıpçak (XI. yüzyıl, Kaşgarlıdaki sözcükler); 7. Kaşgarlıda geçen Arğu, Çiğil, Gancak gibi küçük lehçe sözcükleri, (hepsi XI. yüzyıl). Bunlarda geçen kimi sözcükler daha sonraki lehçelerde de izlenmiştir⁹.

Clauson yaralandığı Ortaçağ Türk metinlerini ise şu şekilde sınıflandırmıştır: 1. Doğu-Türkeli (Çin): Çince- Uygurca sözlükler (XIV. yüzyıl); 2. XIII. yüzyıl Kur’an tefsirleri; 3. Çağatayca metinler (XI.-XV. yüzyıllar); 4. “Atabetü’l-hakayık” (XIII. yüzyıl, Moğolca sözcüklerden dolayı); 5. XIV. yüzyıl Kur’an tefsirleri; 6. Rabguzi: “Kısasü’l-Enbiya” (XIV: yüzyıl); 7. İbni Mühenna sözlüğü (XIV. yüzyıl); 8. Çağatayca metinler: “Bedaiü’l-lugat” (XV. Yüzyıl), “Abuşka” sözlüğü (XVI. Yüzyıl), “Senglah” (XVIII. Yüzyıl); 9. Şeyh Süleyman’ın Çağatayca sözlüğü (1881); 10. Zemahşeri: “Mukaddimmetü’l-edep” (XII. Yüzyıl); 11. Harezmi Türkçesi yazıları, XIII-XIV. yüzyıllar: Ali: “Kıssa-i Yusuf”, XIII. yüzyıl, “Oğuz Kağan” destanı, “Muinü’l-mürid” XIV. yüzyıl, Kutb: “Husrev u Şirin”, Harezmi: “Muhabbetname”, Mahmut ibn Ali: “Nehcü’l-feradis”, Seyfi Serāyi: “Gülistan” çevirisi. 12. Ortaçağ kıpçakçası sözlükleri, XIV-XV. Yüzyıllar: “Codex Cumanicus” XIV. yüzyıl, Houtsma sözlüğü XIV. yüzyıl, Ebu Hayyan: “Kitabü’l-idrak” XIV. yüzyıl, Cemaleddin et Türki: “Kitabü’l Bulgati’l müştak” XIV. yüzyıl, “Et-Tuhfetü’l zekiyye” XV. Yüzyıl, “El-Kavaninü’l-külliyе” XV. Yüzyıl, “Ed-Durretü’l-Mudiyye” XV. yüzyıl; 13. Selçuklu ve Eski Osmanlıca, XIII. yüzyıl ortası-XV. yüzyıl: Mevlana’daki Türkçe beyitler, Sultan Veled’deki Türkçe beyitler, “Dede Korkut” kitabı, XV. yüzyıl (Türkmen lehçesi); “Tanıklarıyla Tarama Dergisi” ndeki metinler (T.D.K).

Clauson daha sonra kalan çağdaş Türk lehçelerini 6 başlık altında şu biçimde sınıflandırmıştır: 1. Kuzeydoğu: yakut, Tuva, Hakas, Altay; 2. Güneydoğu: Doğu Türkçesi (Çin: Yeni Uygur (Türki), Tarancı, Sarı Uygur (Salar Türkçesi alınmamıştır); 3. Kuzey orta: Kırgız, Kazak; 4. Güney orta: Özbek; 5. Kuzeybatı: Kazan Tatar, Karaim, Karakalpak, Nogay, Kumuk, Başkurt, Karaçay, Balkar; 6. Güneybatı: Azeri, Osmanlı ve “Cumhuriyet Türkçesi”, Türkmen (Gagavuz Türkçesi alınmamıştır)¹⁰.

⁹ www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1972/1972_13_Dilacar.pdf

¹⁰ www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1972/1972_13_Dilacar.pdf

Sir Gerard Clauson eserinin ana bölümüne girmeden hemen önce de sonekler listesini (isimden isim yapan 64, fiilden isim yapan 47, isimden fiil yapan 19, fiilden fiil yapan 17 olmak üzere toplam 147 ek) örnek ve açıklamalarla birlikte vermiştir.

Çalışmamızda eserin İngilizceden çevirisini yaparken yararlandığı kaynaklardan ulaşabildiklerimizin birebir çevirisinden yararlandık ve yararlandığımız kaynakları kaynakça kısmında belirttik. Bunun yanı sıra Uygur, Çağatayca, Harezmi dönemi eserlerini de Clauson sözlüğüne bağlı kalarak çevirisini yaptık. Daha sonra anlam dizinini alfabetik dizine çevirerek kullanımının kolaylaştırılmasını amaçladık. Bu amaca yönelik olarak, Clauson'un Sözlüğü'nün a<e<é maddelerinin İngilizce sözcük açıklamalarının Türkçe karşılıkları verilerek madde başlarını bugünkü Türkçenin alfabe sırasına göre yeniden düzenledik. Ayrıca en son kısımda sözlüğün kullanımını daha da kolaylaştırmak için bugünkü Türkçenin alfabe sırasına göre tezimiz kapsamında a, e, é madde başlarının dizinine yer verdik.

Clauson sözlüğünün, etimoloji alanında büyük bir boşluğu doldurduğu bir gerçektir. Yıllarca süren bir çalışmanın ürünü olan eser 13. yüzyıl öncesi ve sonrası bütün kaynaklar taranarak hazırlanmış zengin bir eserdir ve Clauson da önsöz kısmının sonunda belirttiği gibi eserin çok sayıda alıntı, çeviri, referans içermesi ve bu kadar büyük bir çalışmanın içinde yanlışlarında olabileceğini alçak gönüllülikle dile getirmektedir. Kaşgarlı'nın "**yazma:s atım yağmur yanılma:s bilge yanku:** "hedefini ıskalamayan tek atış yağmurunkidir, hata yapmayan tek bilge yankıdır" sözlerine yer vererek olabilecek eksikliklerden dolayı özür dilemiştir.

ÇEVİRİ METİN

S. Gerard Clauson, An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish (13. Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Köken Bilgisi Sözlüğü), Oxford Yayınları, 1972.

ÖNSÖZ

1. Kraliyet Asya Bilimleri Topluluğu Destekli Yayın Ödülü, XX. Cilt, Londra 1962 adlı (ki buradan sonra Çalışmalar olarak anılacaktır) dergide yayımlanan *Türkçe ve Moğolca Çalışmaları*'nin ilk iki bölümünde Türk tarihi hakkında orta çağda doğrudan ilk bilgiye sahip olabildiğimiz Türk dilleri hakkında kısa bir kesit verdim ve bu dönem boyunca evrim geçiren çeşitli diyalektler ve dilleri tanılamaya ve adlandırmaya çalıştım.
2. Bu bölümün geniş anlamdaki tezi Türkçenin genetik olarak hiçbir dille bağlantısı olmadığı ve özellikle Türkçenin Moğol ve Tunguz dilleriyle hiçbir bağı olmadığı; Türkçenin neredeyse kesin olarak Çin settinin batı ve kuzeyindeki steplerde, tam olarak tarihini belirleyemediğimiz bir zamanda, fakat kesinlikle Hristiyanlık dönemi başlangıcından çok önce oluşmuş olması ve bu tek parçalı dilin Hristiyanlık döneminin başlangıcından sonra olmamakla birlikte olasılıkla Hristiyanlık dönemi başlangıcından önce 'Standart Türkçe' ve 'I/r Türkçe' olarak ikiye ayrılması ve İ.Ö. ki ilk bin yılda standart Türkçenin de çok geçmeden kendileri birer bağımsız dile dönüşen iki ya da üç diyalekte ayrılmasıydı. I/r Türkçesine ait herhangi bir metin varlığını sürdürememiştir, ancak Çince bazı tarihi yazılı eserlerde Çin'in Kuzeyinde *Wei* hanedanlığına ait *Yüan* bölgesinde (M.S. 365-535) hakim güç olan ve Çinlilerin *To'-pa* olarak adlandırdıkları Türk kabilesinin dili olan *Tauğaçdan* alıntı birkaç kelime bulunmaktadır ve ayrıca Moğolca ve Macarcada I/r türü bir dilinden alıntı olduğu neredeyse kesin olan kelimeler vardır ki bu kelimeler Moğolca tarafından olasılıkla 5. ya da 6. yüzyıllarda ve Macarca tarafından da olasılıkla 9. yüzyılda ödünç alınmıştır. Aynı dilin Proto-Bulgarcadaki belli belirsiz kalıntıları olduğu gibi Volga Bulgarlarının 13. ve 14. yy. 'a ait kaybolmaya yüz tutmuş yazılarında da izlerine rastlanmaktadır. Ancak bu yazılı metinler oldukça yetersizdir ve bu metinlerde bulunan I/r Türkçesine ait kelimelere çok az referansta bulunulmuştur, ki bu kelimeler hâlâ hayatta olan I/r Türkçesi Çuvaşçanın içindeki münferit kelimelerin standart Türkçedeki fonetik yapısına ışık tutmaktadır. Bu alıntılar N.I. Ashmarin, *Thesaurus linguae Tschuvaschorum*, 17. Cilt, Kazan-Cheboksary, 1928-50 'den aşağıda sayfa ve cildi verilerek yapılmıştır.
3. *Türk Moğol Çalışmaları* s.53'de işaret ettiğim gibi, Türk dillerinin karşılaştırmalı etimolojisi üzerine yapılan çalışma zorunlu olarak çeşitli Ortaçağ

Türk dillerinin Türklerin sonradan temasa geçtiği yabancı halklardan (ana olarak Araplar, İranlılar ve sonrasında Moğollar) alıntı kelimelerin istilasına uğramasından önce var olduğu bilinmekte olan, gerçek Türkçe kelimeleri listesi şeklinde olması zorunludur. Bu çalışma böyle bir liste içermektedir. Bu listeye en erken standart Türk dillerinde var olmuş olduğu bilinen bütün kelimeleri dahil etmeye çalıştım ki bu listede Eski dil, Uygurca'yı da içeren Uygur, Eski Kırgız, Hakani, Oğuz, Kıpçak ve 13. yy başında başlayan Moğol istilası öncesine ait olan daha küçük çaplı diyalektleri de dahil ederken Hintçe, Farsça ve Semantik dillerden direkt ya da dolaylı olarak alınmış kelimeleri, birkaç özel durum haricinde, listenin başında tuttum. “Erken Türkçe” ya da “Erken Dönem” atıfları Türk dillerinin 8. ve 12.yy’lardaki durumlarına ilişkindir.

4. Türk dilinin en önemli özelliklerinden birisi çekimli kelimelerin kelime köküne son ekler eklenerek çekimlenmeleridir. İşte bu yüzden sadece bu erken dönem kelimelerinin ve onların anlamlarının yalın bir listesini oluşturmak değil, aynı zamanda bu kelimelerin türlerine (isim, fiil, zarf vb.) işaret etmek, ayrıca diğerlerinden ayırt edilmesi, örneğin **at** (isim) bir at, **at-** (fiil) “atmak”, ve bunlara ek olarak da, kelimelerin çekimlenmesi durumunda yapısını analiz ederek hangi kelime kökünden çekimlendiğine işaret etmek, kelimenin semantik evrimini açıklamasından dolayı önemlidir. Hakkında bilgi sahibi olduğumuz en erken Türkçenin bile çok uzun bir tarihçesi olması, zaman içerisinde bazı kök kelimelerin eskiyerek geride kendilerinden çekimlenmiş kelimeleri bırakmaları, söz gelimi “havada” kelimesinin orijininin olmaması; bu noktada bkz., örneğin, *Türk Moğol Çalışmaları*, s.140 dip not, bu dönemi daha da bir arttırmaktadır. Bu morfolojik açıklamaları verirken Türkçe üzerine çalışma yapan İngiliz akademisyenlerin alışık oldukları terminolojiyi, akademik çevrelerde yeni yeni şekillenmeye başlayan terminolojiyi tercihen kullandım.
5. İkinci amacım, listedeki bütün kelimelerin orijinal olarak içinde geçtikleri metinlerden seri alıntılar yaparak kelimelerin geçirmiş oldukları ardıl semantik evrimlerinin de izini takip etmektir. Bu amaç doğrultusunda yukarıda sıralanmış olan dillerdeki ve varlığını hâlâ sürdüren metinleri amacıma yardımcı olması maksadıyla inceledim. Bu metinler aşağıda 20-6 paragraflarda sıralanmıştır.
6. Böyle bir alıntı olmaksızın listeye eklenmiş sadece birkaç kelime vardır ve bu kelimelerin ilk izleri sadece Orta Çağ dönemindeki gerçek Türkçe metinlerinin içinde takip edilebilir, yani 13. yy dan 16. yy’a kadar olan dönemi içeren periyotta. Ancak şu da bilinmelidir ki bu kelimelerin hem standart Türkçe hem de Çuvaşça da bulunuyor olması sebebiyle, bu kelimeler standart Türkçe ve **l/r** Türkçe arasında ayrılmadan önce de var oldukları, ya da bu kelimelerin erken dönem kelimelerinden çekimlenmiş olan kelimeler olduğu kanıtı, ya da bu kelimelerin diğer yabancı dillerce alınmış alıntı kelimeler olmasına dair

belirtiler, ya da daha evvel başka dillerce alınmış kelimeler olarak bu dillerde bulunmaları kanıtlarla gösterilebilir. Varlığını sürdüren metinler şüphesiz ki, bir zamanlar var olan metinlerin sadece küçük bir kesimidir ve hiç şüphe yoktur ki erken dönem metinlerinde varlığını sürdürmekte olan metinler içinde yer almayan kelimeler de vardır. Bu kelimelerden bazıları ortaçağ metinlerinde geçmektedir ya da hâlâ modern Türkçede mevcuttur, ancak bu kelimelerin erken dönem kelimelerinden olduğuna dair kanıt olmadığından, bu kelimeleri listeye dahil etme ve tanımlarını verme girişiminde bulunmadım.

7. Şaşırtıcı sayıda çok kelime hapax legomenon (Hap. Leg.) dur, yani metin içinde sadece bir kez geçmektedir ve şimdiye kadar başka bir metinde bu kelimelere rastlanılmamıştır, ancak bu kelimeler de gerçek Türkçe kelimeler gibi göründükleri ve başka bir yerde de kendilerine rastlanabileceği için listeye dahil edilmiştir, fakat bu kelimelerin sadece bir kez geçmeleri bu kelimelerin doğru biçimde yazılıp yazılmadıklarını belirlemeyi imkansız kılmaktadır. Doğrusunu ifade etmek gerekirse Hapax legomenon terimi kelimenin sadece bir metinde ve sadece bir kez geçtiğini ifade eder, fakat terim *Kaş.* 'da listelenmiş fiiller; mastar ve geniş zaman yapılarını da içerecek şekilde genişletilmiştir ve tecrübeyle sabittir ki tamamlanmamış geçmiş zamanda yanlış yazılmış bir fiil, geniş zaman ve mastarda da yanlış yazılmıştır.
8. Eğer bir erken dönem kelimesi varlığını orta döneme kadar sürdürmüşse bu kelime için de alıntıları 27-52 paragraflarda ekledim, ve eğer erken dönem kelimesi modern dönemde hâlâ bir ya da birden fazla dilde varlığını sürdürüyorsa ek olarak bu gerçeği de teyit ettim. Bunu yapmamın iki sebebi vardı: bunlardan ilki, bu tür bir kanıtın kelimenin erken dönemdeki sabit anlam ve telâffuzuna tam uyması gerekmesi ve ikinci olarak, anladığım gibi, böyle bir sözlük oluşturmanın temel amacı sadece öğrencilerin metinleri okuyup anlamasını sağlamak değil, şu anda oluşturulmakta olan, ya da gelecekte oluşturulacak erken, orta ve modern Türk dilleri etimolojik sözlüğüne sağlam bir temel sağlamaktır. Ancak şunu da açıklığa kavuşturmalıyım ki, herhangi bir kelimenin içinde varlığını sürdürdüğü orta ve modern diller dönemine ait metinlerden yaptığım alıntılar, erken dönem metinlerinden yaptığım alıntılar kadar detaylı ve açıklayıcı değildir.

YAZIM SİSTEMİ

9. Erken Türkçe dönemi metinlerine dair yazım problemleri *Türk Moğol Çalışmaları*, Bölüm 3'te ve diğer yerlerde genişlemesine ele alınmıştır ve bütün bunların üstünden bir kez daha geçmek gereksizdir. Yani elbette ki Türkçenin 900 ve 1200 yıl önce nasıl seslendirildiğini tam olarak keşfetmek imkansızdır;

uygulanmış olan alfabelerin hepsi bilimsel değildir; yapılabilmiş olan paragraf 3 'te sıralanmış olan dillerin seslendirilişine dair bir fikir veren geniş çaplı bir yazım sistemi oluşturulmuştur. *Türk Moğol Çalışmaları*'nda önerdiğim ve burada kullanılan yazı alfabesi üzerinde küçük değişiklikler yapılmış olan (ğ ve g 'nin kullanımına dair) Türkiye Cumhuriyeti alfabesidir ve Türkiye Cumhuriyeti alfabesinde mevcut olmayan birkaç sesli harfin eklenmesi ya da ses olarak bulunmasa da ayrı bir harf ile temsil edilmeyen harflerin eklendiği Türkiye Cumhuriyeti alfabesidir. Bu alfabe erken dönem Türkçesinin fonetik yapısının olasılıkla Türkiye Cumhuriyeti alfabesinin fonetik yapısına, kendisi için özel harflerin sağlanmış olduğu belirli sesler dışında, çok benzer olabileceği düşüncesiyle seçilmiştir. Bu sesler aşağıdaki gibi tablolandırılabilir.

10. Ünlüler: Dört arka ve beş ön ünlü vardır ve bunların hepsi kısa ya da uzun olabilir. Tek ekleme harf kesinlikle erken Türkçede var olmuş ve hâlâ da Türkiye Cumhuriyetindeki bazı diyalektlerde herhangi bir seviyede varlığını sürdüren, kapalı “e” için kullanılan “é” dir.

kısa a i o u
Arka
uzun a: ı: o: u:

kısa e é i ö ü
Ön
uzun e: é: i: ö: ü:

Bunlar koşulların gerektirmesine göre aşağıdaki gibi sıralanmışlardır.

a a:, e e:, é é:, ı, ı:, i, i: o, o:, u, u:, ö, ö:, ü, ü:; u, u:'nun **ö, ö:'**den önce geldiğine dikkat ediniz. Yuvarlak sesliler çeşitli dillerde fark edilmeyecek biçimde birbirlerine karışan ses türlerini temsil etmektedirler.

Her dilde olmasa da, modern dillerin çoğunda **o** ve **ö** kelimelerin ilk hecelerinde yer alır. Fakat “Erken Türkçe Üzerine Üç Not” Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, 1966, s.1 'de eklediğim gibi bu harfler erken Türkçe kelimelerde ikinci ve daha sonraki hecelerde kullanılabilirler. Ancak bu kanıt kısmidir ve tam belli değildir ve girişlerdeki kelime yazılışlarının düzenlenmesi dikkate alındığında bu kural çelişkilidir. Bu yüzden bu kelimeler alışlageldik heceleme uygun olarak ikinci ve daha sonraki heceler için **u/ü** olarak girdim. Bu **u/ü** nün orijinal kelimelerinde **o/ö** olduğuna dair iyi kanıtların olduğu münferit kelimelerde parantez içinde bu şekillerini de girdim. Örneğin **törü: (törö:)**. Ancak şunu da vurgulamalıyım ki, bu sesler bu uygulamanın kabul edildiği münferit kelimelerin

dışında pek çok kelime de görülmüştür. Örneğin son ekleri **-uk/-ük (-ok/-ök)** olan kelimelerin tümünde.

11. Ünsüzler: *Türk Moğol Çalışmaları*'nda ötümlü ünlüleri **v** ve ötümsüz ünsüzleri **u** temsil edecek şekilde erken Türkçede bulunan seslerin aşağıdaki gibi tablolaştırılabileceği sonucuna ulaşılmıştır:

	Patlamalı		Sürekli		Nazal	Yarı Kapalı		Islıklı		Yarı Sesli
	v.	u.	v.	u.	v.	v.	u.	v.	u.	
Dudak	b	p	v	(f)	m					(w)
Diş	d	t	<u>d</u>		n			z	s	
Diş-Damak						c	ç			
Damak					ñ			(j)	ş	y
Arka Damak	ğ	k	?		ŋ					
Gırtlak	?	k	ğ	x	ŋ					

Sürekli Titreşimsiz Sessiz (v.) l/r (Hava serbest bırakılacak (u.) h)

Arka damak seslileri sadece ön ünlülerle birlikte ve gırtlak sesleri sadece arka ünlülerle birlikte kullanılır, bu yüzden sadece **k** harfi her kesintili ünsüzü temsil eden kullanılabilir. Dudak titreşimli sessiz **f** erken Türkçede belki de bağımsız bir ses olarak bulunmaktaydı, fakat öyle gözükmemektedir ki bazı ünsüz seslerle ilintilenecek biçimde **v** 'nin ikincil bir yapısı olarak oluştu. Belli bir engelin arasından geçilerek oluşturulan damak seslisi olasılıkla erken Türkçede bulunmaktaydı, fakat içinde **ç** bulunan bir iki kelime de ikincil bir ses olarak dikkat çekmektedir. Örneğin **çöj-** belki de **çöz-**. Bu harf aynı zamanda Soğdçadan alıntı birkaç kelime de geçmektedir, ör. **a:ju:n** ve birkaç başka kelime de ör. **üjme:** gibi olasılıkla Soğdca dilinden alınmış ancak böyle olduğu kesin kanıtlanamayan kelimelerde. Dudak yarı seslisi olan **w** Türkçeye özgü bir harf değildir ancak erken dönem Oğuz dilinde ve bazı alıntı kelimelerde **v** 'nin ikincili olarak evrimleşmiştir. Arka damak seslisi olan **g** normalde ses yolunda havanın kesilmesiyle oluşturulan sestir, fakat bazı durumlarda titreşmeli olabilir; bunun tersine gırtlak seslisi olan **ğ** normalde titreşmelidir ve bazı durumlarda engellemeli olabilir. Titreşmeli gırtlak sessizi **X** olasılıkla erken Türkçede bulunmamaktadır, fakat öyle gözüküyor ki bazı seslerle birlikte **k** 'nin ikincili olarak ortaya çıkmıştır ve **Xağan** ve **Xan** gibi çok eski birkaç alıntı kelime de geçmektedir. Kaşgari basit engelsiz **h** 'nin Türkçe kökenli bir harf olmadığını ve bazı "saf" diyalektlerde ve **ühi:** gibi kelimelerde **g** 'nin ikincili olarak görüldüğünü söyler.

Koşulların gereğine göre sessizler aşağıdaki sıraya göre düzenlenmiştir: **b, p, v, (f), (w); c, ç, j; d, d, t; ğ (gırtlak) k, x; g (arka damak) k, (h); l; m; n, ŋ, ñ; r; s;**

ş; y; z. Harflerin kabul gören sıralamaya göre değil, sınıflarına göre sıralandığına, her sınıfın ilk harfininse kabul edilmiş sıraya göre sıralandığına dikkat ediniz.

12. En önemlileri aşağıda sıralandığı gibi, erken dönem dillerinin yazımında bazı belirli güçlükler vardır.

(1) Eski dilde de aynı kelimedeki yakın seslerin benzeştirilmesi yönünde bir eğilim vardı ve bunun sonucu olarak ünlü ya da ünsüz bir sessizle başlayan – **di:/-tı:/-di:/-ti:** gibi geçmiş zaman çekimi son ekleri ünsüzle biten bir fiile eklenir, ünsüz yapılar sessiz ünsüzlere ya da tam tersi durum geçerli olacak şekilde eklenirdi. Örn. **erti:**, **tapd:**. Hak.‘ta ise durum tam tersi olma eğilimindeydi ve mümkün merteye ilk harfleri ünlü olan ön ekler ünlü sessizlere eklenirdi. Örn. **erdi:**, de olduğu gibi ilk harfleri ünlü olan son eklerin ünsüz seslilerle bitenlere eklenmesi çok sıkça rastlanılan bir şey olsa da, Kaş.‘da ki yazmalarda bu rastgele bir sıklıktadır. Ama kullanılan alfabe o kadar karmaşıktır ki, bu dilin ilki gibi benzeşme eğilimi yoksa ikincisi gibi farklılaştırmalı bir dil mi olduğu oldukça belirsizdir ya da bu dilde 8. ve 11. yy ‘lar da bir değişiklik yaşanıp yaşanmadığı da yine oldukça belirsizdir. Bu yüzden Uyg. metinlerinin en tutarsız metinler olduğunu iddia etmekteyim, genellikle de aşağıda yayımlanmış metinlerdeki yazılarda.

(2) Runik alfabesindeki (bkz. *Türk Moğol Çalışmaları* s.51) Eski dil metinleri varlıklarını sürdürmüşlerdir. Mani Süryanice alfabesi ve Brahmi alfabeleri **b** ve **p** ve **g** ve arka damak **k** ‘sı için daha önceki alfabelerde bulunmayan sesler vardır ve Brahmi alfabesinde ki heceleme oldukça düzensizdir ki bu alfabenin Orta Asya formunda bazı harflerin fonotik değerlerine ilişkin gerçekten de bir miktar şüphe vardır.

(3) Söz konusu alfabelerin sadece Brahmi alfabesinde **o**, **u** ve **ü** için ayrı ayrı harfler vardır ve bu alfabedeki metinlerin yazılımlarında da tutarsızlıklar vardır. Hâl böyleyken doğru yazılım biçimi ancak kelime Moğolcadan alıntıysa ya da modern bir dilde varlığını sürdürmekteyse oluşturulabilmektedir. Bu kelime modern dillerin herhangi birinde varlığını sürdürse bile yazılımına dair belirsizlikler yine de mevcuttur ve bu duruma özellikle de Oğuz grubu diller ve diğerlerinde de rastlanmaktadır.

13. Yukarıda oluşturulmuş olan alfabe yazımı için (elde edilmiş olan sistem tamamıyla mekanik olduğundan, belki yazı aktarımı için demek daha doğru olacaktır) Arapça ve Farsça metinlerden alıntılar oluşturulmuş ve **t**, **d**, **ç**, **h**, **ş** ve **z**, ‘**hamza**’, ‘**ayn**’ ve sessiz arka damak harfi **q** eklenmiştir ki bu **q** harfi arka damak titreşimli harflerden ayırt edilmelidir. Bu dillerdeki ünlü harf uzunluğuna

da genel haliyle üstü çizgili biçimde yazılmıştır, örn. **ā**. Aynı harfler Moğolcann yazılımlında da kullanılsa da, Sanskritçede genel kullanıma uygun olarak yazılırlar.

SÖZLÜKTEKİ KELİMELERİN DÜZENLENMESİ

Yukarıda da işaret edildiği gibi, bu sözlüğe Türkçe metinlerden alıntı yapılarak eklenen az ya da çok bir belirsizlikle de olsa çeşitli alfabeler kullanılarak yazılmışlar ve bazı kelimelerin doğru yazılımlarını belirlemek neredeyse imkansızdır; buna ek olarak bazı kelimeler bazı dillerde çok az telâffuz farklarıyla seslendirilmektedir. Bu yüzden kelimeleri Avrupa dilleri için alışık olduğumuz katı bir alfabetik düzen içinde sıralamak akla uygun olmamıştır. Bunun sebebiyse her bir kelime için çok sayıda ikili ya da çoklu girişler yazılmasının bireysel kelimelerin sözlükte bulunmasında çok büyük güçlüklerle yol açacak olmasıdır. Bu problem ve bu problemin çözüm yolları *Türk Moğol Çalışmaları* 4. Bölümünde ele alınmıştır. Bu inceleme sonucu oluşan kelime sıralanışı aşağıda özetlenmiştir.

(1) Nispeten aşağıdaki harflerle başlayan kelimeler on dört grubu ayrılmıştır.

(a) Sesliler	. (h)
(b) Dudak engelliler (b, p))	. (i) n
(c) Diş-öndamak kesintili titreşimli (ç)	. (j) r
(d) diş-kesmeli (t,(d))	. (k) s
(e) Kesintili damak (k(x))	. (l) ş
(f) Kesintili arka damak (k(g))	. (m) y
(g) l	. (n)z

(2) Bu on dört grupta kendi içlerinde alt gruplara ayrılmıştır ve bu alt grupların ilk alt grupları da açık seslilerle sonlanan tek hecelileri içermektedir. Bu ilkleri takip eden alt grupların diğerlerinin sıralanışları da ilk alt gruplardaki duruma göre (ünlülerle başlayan kelimeler) ünlüden sonra gelen sessiz ve eğer varsa ünlüden sonra gelen ikinci ünsüz ya da sondaki ünlünün önünden gelen sessiz, eğer böyle bir durum varsa ikinci ünsüze göre, varsa üçüncü ünsüze göre ve eğer üçüncü ünsüz varsa sonunda ünlü harf olup olmamasına göre düzenlenmiştir. Sınıflandırma maksadıyla dikkate alınan sesler bunlar olmakla birlikte, alt gruplardaki sıralama haricinde boş ve sondaki sesliler dikkate alınmamıştır.

15. Her bir alt grup yukarıda sıralanmış olan önemli harfler birden üçe kadar şifreli harflerle temsil edilmiştir ve şifre harfler aşağıdaki gibidir.

A, eğer, ya da önemli harflerden birisi g ya da k gibi arka gırtlak sesiyle
E, ünlü harfleri temsilen

B, **m** hariç **b, p, v, (f), (w)** gibi dudak seslerini temsilen
 C, **c, ç, (j)** gibi diş-gırtlak titreşimli sesleri temsilen
 D, **n** hariç **d, đ, t** diş harflerini temsilen
 Ğ, **η** hariç **ğ, k, x** damak seslilerini temsilen
 G, **η** hariç **g, k, (h)** arka damak seslerini temsilen
 L, **l'** yi temsilen
 M, **m** 'yi temsilen
 N, **n, η, ñ** 'yi temsilen
 R, **r** 'yi temsilen
 S, **s** 'yi temsilen
 Ş, **ş** 'yi temsilen
 Y, **y**'yi temsilen
 Z, **z**'yi temsilen

Her bir grup aşağıdaki bölümlere ayrılmıştır.

- 1- Tek heceliler, eğer varsa Mon. Olarak kodlanmıştır.
- 2- Tek heceli fiiller, eğer varsa Mon. V olarak kodlanmıştır.
- 3- İki heceliler, eğer varsa Dis. Olarak kodlanmıştır.
- 4- İki heceli fiiller, eğer varsa Dis. V. olarak kodlanmıştır.
- 5- Daha uzun kelimeler, Tris. olarak kodlanmıştır.
- 6- Daha uzun fiiller, Tris. V. olarak kodlanmıştır.

16. Herhangi bir kelimeyi sözlüğe yerleştirmek için:

- (1) Hal ve çekim ekleri çıkartılmalıdır.
- (2) Kelimenin fiil olması ya da olmaması göz önünde bulundurularak kelimenin içindeki önemli harfler kendilerine kodlanılmış bulunan harflere dönüştürerek sözlükte yer alması gereken yerin neresi olduğu belirlenmelidir.

u:	Mon. A
u:-	Mon.V.A.
ak, oğ, u:ğ, ok	Mon. A. Ğ.
eg-, ek-, ög-, ök-	Mon. V. F.G.
bu:	Mon BA
çars:	Mon. CRS
tüpi:, töpü	Mon.DBA
tapın-, tevin-	Dis. V.BDN
tügü:nük	Tris. DGN
tıtağlığ	Tris. DLD
yarlıka:-	Tris. V. YRL

17. Her bir alt grubun her bir bölümünde kelimeler çeşitli yazım biçimlerinde yazılmış her hangi bir kelimeyi mümkün olduğunca kolay biçimde yerine yerleştirebilmek maksadıyla aşağıdaki düzene göre düzenlenmiştir.

1- Tek heceli sözcük ve tek heceli fiillerde ünlü harfin alfabetik sırasına göre ve iki ya da daha fazla kelimenin aynı ünlüye sahip olduğu durumları (**o** ve **u**, ve **ö** ve **ü** sıklıkla aynı olarak kabul edilmişlerdir ki bunun sebebi yazımda bu harfler arasında ayırım yapılmamış olmasıdır.) izleyen sondaki ünsüze göre sıralanmışlardır ki bunun sonucu olarak tek heceli fiillerdeki sıralama **ad-**, **at-**, **ét-**, **ı:d-**, **it-**, **u:d-**, **ut-**, **üç-**, **öt-**, **üt-** şeklindedir.

2- İki heceli sözcük ve iki heceli fiillerde,

(a) Kapalı heceyle biten bütün kelimeler açık sesliyle bitenlerden önce gelir ve böylece iki heceli fiillerde ADL –**ütül-**, **atla-** ‘nın önünde gelir;

(b) Başlıkta temsil edilen harflere ek olarak başka harfler içeren kelimeler ya da farklı sınıflara ait başkaca sessizler de içermekteyse, bu ek sessizleri sıralamayı belirler; böylece iki heceli fiillerde SCD –**sıçtur-**, **şactaş** ‘dan önce gelir.

(c) Yukarıda (a) ‘nın uygulandığı durumların dışında sıralama ilk ünlüye göre belirlenir ve böylece iki heceli fiil SCD altındaki sıralama **saçıt-**, **sıçıt-**, **suçıt-**, **süçit-**; ve iki heceli fiillerde ADL- altındaki sıralama **atla-**, **edle-**, ya da bu sesliler aynıysa sıralama takip eden ünsüzlere göre oluşur ve iki heceli fiillerde ADL-altındaki sıralama **odul**, **udul-**, **otul-**, olarak gerçekleşir.

3- Üç heceli veya daha uzun kelime ve üç heceli veya daha uzun fiillerde de *mutadis mutandis* prensibi aynen gözlenir.

18. Sözlükte telaffuzu neredeyse kesin olarak bilinen temel kelimeler dışındaki kelimeler dışındaki çoğu kelimenin önünde büyük harfle yazılmış kod harfleri bulunur. Bu harflerin anlamları aşağıdaki gibidir.

(1) C bileşik; bir kelime iki ve daha kısa kelimedenden oluştuğunda, örn. **ıçkur** ‘kemer’, **ıç** ve **kur** ‘dan meydana gelmiştir. Böyle kelimeler nadirdir.

(2) D türemiş; bileşiklerdeki gibi ayrı bir temel kelimeyle birleşmemiş her kelimenin önüne getirilir.

- (3) F yabancı; alıntı olduğu bilinen kelimelerden önce getirilir. Örn. F **a:ju:n** Soğdca'dan alınmıştır. Alıntı olduğuna inanılan kelimelerin önünde alıntı olduklarına dair kesin bir kanıt yoksa ? F gelir.
- (4) PU telaffuzu belirsiz olan; bkz. (6).
- (5) S Secndry; İkincil; listedeki diğer kelimelerin ikincil yapılarının önüne getirilir; böyle kelimelerin kendilerinden sonra hangi kelimelerin ikincil halleri olduklarına ilişkin referanslar gelir.
- (6) VU seslendirilişi belirsiz; ünsüz yapısı hakkında herhangi bir şüphe olmayan ancak seslendirilişi kesin olmayan kelimelerin önüne getirilir, örn.: belirsiz telaffuz **eteç** bu kelimenin en olası telaffuzuna işaret eder ancak yine de telaffuz **ataç, atıç, atuç** vb. olabilir. PU ise seslendirilmesi kesin olsa da olmasa da kelimenin bir ya da daha çok ünsüzünün telaffuzuna dair şüphe bulunması durumlarında kelimenin önünde yer alır.
- (7) Daha erken bir dönemde var olduğu bilinen ancak 18. yüzyıla kadar hâlâ eski bir kelime olarak kullanılmış bu yüzden de sadece çekim ekleri bilinen temel kelime ve bu kelimenin çekimlenmiş hâlleri sözlüğe, referanslarıyla birlikte koyulurken önüne bir yıldız getirilmiştir, örn. **1 *ad-**, bkz. **adın, adır-**.
- (8) E hatalı; maalesef ki tamamıyla yok olmuş bazı kelimeler antik çağ metinlerinin yanlış okunmuş olmasıyla oluşturulmuş kelime listelerinde ve ortaçağ dönemi sözlükleri ve modern dönem sözlüklerinde de bu yanlış halleriyle günümüze kadar yanlış olarak taşınmışlardır. Bu tür kelimelerin seçilmesiyle oluşturulmuş bir seçme kelime topluluğu da listeye önlerine bir **E** getirilerek eklenmiştir ki bunun maksadı aslında böyle kelimelerin var olmadığına ve bu yüzden de detaylı olarak üzerlerinde çalışılmamış olduğuna işaret etmektedir, örn.: **E amuç** Kaş.'ın el yazmalarında Arapça bir kelime olan **aşahh** kelimesinin hatalı olarak yazılmasından ortaya çıkmıştır.

OTORİTELERDEN YAPILMIŞ KISA AÇIKLAMALI ALINTILAR

I. İlk Metinler

19. Her bir kelimeye ilişkin paragraflarda yapılmış olan alıntılarının önünde bu alıntılarının hangi dilde yazıldığı ve bu yazıya ait olduğu yüz yılı belirten roma rakamları geliştirilmiştir: VIII = İ.Ö 8. yüzyıl gibi. Aynı dilden iki ya da daha fazla alıntının yapıldığı durumlarda bu alıntılar olasılıkla farklı kronolojik işaretlere sahip olacak şekilde aynı başlık altında toplanmışlardır.

A. *Türkü*

20. İki zaman dilimi birbirinden ayrılmıştır:

(1) VIII Runik alfabedeki birkaç yazılı metin bu başlık altındadır ve bunların farklı biçimlerine dair kısa notlar *Türk Moğol Çalışmaları*, s. 68’de yer almaktadır, ancak mümkün olan her noktada yazılı metinlerin fotoğraflarının kişisel incelemesine dair alıntılarda eklenmiştir. Bunun sonucu olarak bir veya iki durumda bazı okunması zor metinlerin çok daha iyi okunmuş versiyonlarını bulmuş olduğuma inanmaktayım. Buna dair örnekler **olğurt-**, **beruki**, **sın** kelimelerinin altında bulunacaktır. Aşağıda ayrı ayrı listelenmiş önemli yazmalara ek olarak bazı başka kısa yazmalar da mevcuttur, ancak bunlara tarih atılmadığından ya da 18. yüzyıldan sonrasına ait oldukları için bir sonraki başlık altında toplanılmışlardır. Önemli yazmalar aşağıda verilmiştir.

- (a) Toñukuk’ un (bu alışlageldik yazılış biçimidir ancak belirsiz seslendirmedir) mezar taşı yazmaları olasılıkla VIII. yüzyılın ikinci, yine olasılıkla üçüncü on yılda yazılmıştır ve T ‘den sonra satır numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır.
- (b) Kül Tegin ‘in mezar taşı kitabeleri, MS. 732 ‘de yazılmıştır ve T ‘den sonra (E, W, N, S) ve yan tarafında satır numarasıyla alıntılanmıştır.
- (c) Bilge: Kağan ‘ın mezar taşı kitabeleri MS. 735‘de yazılmıştır ve II şeklinde alıntılanmıştır ve alıntılar böylece sürdürülmüştür.
- (d) Orta Moğolistan’da ki *Ixe-Xuşotu* yazıtlarındaki mezar taşı kitabeleri, yaklaşık olarak Bilge: Kağan ‘ın ki ile dönemdaştır ve X ‘i müteakiben satır numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır. Ongin’de bulunan ve nispeten daha kısa olan yazıt Ongin ‘den sonra satır numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır.

(2) VIII takiben, bu başlık altında VIII. yüzyılda ancak bazı olası durumlara göre X. yüzyılda ya da daha sonraki dönemlerde yazılmış metinler toplanmıştır. Bunlar aşağıdaki gibi iki başlık altında toplanmaktadır.

- (a) Az sayıda bir kaç yazma Mongoldur ve bunların uygun basımları *H. N. Orkun, Eski Türk Yazıtları*, cilt 3 ve indeksi, 1936-41 'de (ETY 'den sonra cilt roma rakamıyla ve sayfa numaraları Arapça rakamlarla alıntılanmıştır) bulunmaktadır. Burada yapılan alıntılar ETY II 'yi takip eden bir referansla belirtilmiştir.
- (b) Yenisey (Yen.) diye adlandırılan yazıtlar Hakasya'da bulunmuş muhtemelen 8. Yüzyılın ortalarında II. Göktürk imparatorluğunun dağılmasından sonra Hakasyaya kaçan Batı Türkü reisleri tarafından dikilmiştir. Bkz. *Türk Moğol Çalışmaları*, s. 69. en uygun şekli S. Ye. Malov, *Yeniseiskaya pimennast' tyurkov*, Moskova, 1952'de bulunmaktadır ve Mal.'ı takiben yazıt numarası ve satır olarak alıntılanmıştır ancak benim okumalarım bazen Malov 'unkilerden farklılıklar göstermektedir.
- (c) Talas ırmağı aynı adı taşıyan Talas kasabası yakınlarındaki Ayrıtam Oy'da bulunan birkaç yazıtın tarihi de olasılıkla IX. ve X. yüzyıllara uzanmaktadır (bkz. *Türk Moğol Çalışmaları*, s. 72 ve 256).

Metinler neredeyse okunmaz ve acınacak hâdedirler ve bu metinlerden sadece ara sıra alıntı yaptım ve *Talas* 'ı müteakip yazıt ve satır numarası vererek alıntılardım.

- (d) Runik alfabesindeki el yazması kağıtlar. En önemlisi Irk Bitig olarak adlandırılan dinsel bir kitaptır ki bu kitabın Irk Bitig'i takiben sadece paragraf numarasını vererek, alışılmışın dışında olacak şekilde sayfa numaralarını vermeden alıntı yaptım. Çünkü, el yazmasında kullanılan gerçek sayfa numaralarıyla verilmiş sayfa numaraları birbirine uymamaktadır. Bu yazmalara dair en uygun diğer basımlar, yazı karakteri bir miktar hatalı da olsa EYT II'dedir, fakat Orhun'un referans sistemi oldukça karmaşıktır. Bu yüzden kendi sistemimi takip ettim ki bu sistemde ETY II'yi sayfa numarası izlemektedir. Bu dokümanların tarihlerinin X. yüzyıla kadar gittiğine dair ortak inanış vardır.
- (e) Maniheist (Man.) metinleri Mani Süryanice ya da Uygur alfabelerindedir ve Prof. A. von Gabain *Altürkische Grammatik Leipzig*, 1941 s. 5 'te (v. G. ATG olarak alıntılanmıştır) bunları "N-diyalekt" olarak adlandırmaktadır, fakat aslında Runik olmayan alfabede yazılmış

eski dil olarak gözükmektedir. Bkz. *Türk Moğol Çalışmaları*, s.118. Bu metinlerin en uzun ve önemlisi Chuastuanif (daha doğrusu Xwastwanef) olarak bilinen “*Confession of Sins*” (Günahların İtirafı) dir. Nerdeyse tamamı eksiz olan en iyi el yazması British müzesindedir ve bu metnin baş kısımlarının bir miktarı eksik olan yazması da Almanya’dadır. Çevirisi tam olarak doğru olamamasına rağmen yazmanın kullanımına en uygun versiyonu B.M. kopyasıdır. *A. von Le Coq in JRAS* 1911, s. 279. Bu el yazmasının *Chuas*. I takiben B.M.’deki satır numarası gelecek şekilde alıntılardım. Alıntı yaptığım diğer Mani Türk metninin tümü Berlin Bilim Akademisinde *Abhandlungen* ya da *Sitzungsberichte*’de yayımlanmıştır. Bu yayımlar Uygur ve Uygur-A alfabelerinde Mani metinlerini de içerdiği için izleyen paragraflarda ek referanslardan kaçınmak maksadıyla bu yayımlardan Mani metinlerine ilişkin alıntılar yapmak daha uygun olmuştur. Bu alıntıların çok büyük bir bölümü *A. von Le Coq*’un *Türkische Manichaica aus ChotschoI* (AKPAW, 1912); *II* (APAW, 1919); *III* (APAW, 1922) ‘den dir ve *M I, II* ve *III* ‘ü müteakiben sayfa ve satır numarası ve en sona da (i), (ii) vb. gelecek şekilde alıntılanmıştır. Diğerleriyse *Türkische Turfantexte* (TT olarak alıntılanmıştır) ‘de bir kereliğine ya da bir diğeryse *W. Bang, A. von Gabain* ve *G. R. Rahmeti* (daha sonra *R.R. Arat*)’da yayımlanmış ki bu yayım Uygur Budist ve Resmi metinlerini de içermektedir. Mani metinlerini kapsayan bu metinler (çoğu Mani Türkçesinde değildir) *TT II* (SPAW, 1929) sayfa ve satır numarasıyla alıntılanmış ve *TT III* (SPAW, 1930) ve *TT IX* (ADAW, 1958) her ikisi de Uygurcadır ve sadece satır numarasıyla alıntılanmıştır. Diğer kısa Mani metinleri *A. von Le Coq*’un *Ein manichasch-uirurishes Fragman aus Indiqut-Schachri* (SKPAW, 1908) eserindedir ve *Man-Uig. Farg.*’ı müteakiben sayfa ve satır numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır ve *W. Bang* ve *A. von Gabain, Ein uigurisches Frament über den manichatschen Windgott* (Ungarische Jahrbücher VIII, s.247) ‘dedir ve *Wind.*’i takiben satır numarası gelecek şekilde alıntı yapılmıştır.

B. Uygur ve Uygur-A (Uyg. ve Uyg.-A)

21. Ayrı fakat birbiriyle akraba iki ayrı Uygur diyalekti olduğu varsayımının sebebi *Türk Moğol Çalışmaları* 42. sayfasında belirtilmiştir. Bazı Budist metinlerinde Uygur-A’ nın açık izleri mevcuttur, örn. *TT VI* ve *TM IV* ‘te bulunan metinler (*TM IV* ‘te kelimelere ilişkin olarak Uygur-A ‘daki kelimeler üzerinde düzeltmeler yapıldığı ifade edilmesine rağmen aslında bu kelimeler hiçbir zaman var olmamıştır. Ancak içinde düzeltmeler yapılan metinler içinde tamamıyla homojen bir yapıya sahip değildir ve bu yüzden de Maniheist metinlerinde

birbirinden az ya da çok da olsa iki izole diyalektin olasılıkla var olduğu izlenimi çıkmaktadır. Üç ayrı dönem birbirinden ayırt edilebilir:

(1) VIII. en erken ve en önemli Runik alfabesindeki Uygur Yazıtları Dış Moğol'daki Şine-usu'da bulunmaktadır ki MS. 746 dan 759 'a kadar hüküm sürmüş bir Uygur Kağanının ölümü anısına dikilmiştir. Buradan yapılan alıntılar Şu'yu müteakiben yazıtın cephesi ve bu cephedeki satır numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır.

(2) IX. buna benzer ikinci yazıt, sadece bazı kısımları varlığını sürdürebilen bir Uygur metnidir ki bu yazıt olasılıkla MS. 808 den 821'e kadar hüküm sürmüş Uygur Kağanı Kara Balgasun'un ölümü anısına dikilmiştir. Bu yazıttan alınan alıntılar III'ü izleyen bir harf, satır numarası ve ETY II referansı izleyecek şekilde alıntılanmıştır. Üçüncü yazıtta Dış Moğol'daki Suci'de bulunan kısa ölüm yazıtıdır ki tarihi IX. yüzyılın ilk çeyreğine uzanmaktadır ve buradan yapılan alıntılar Suci'yi izleyen satır numarası verilerek alıntılanmıştır.

(3) VIII. takiben bu gruba giren metinlerin en erkeninin tarihi en çok VIII. yüzyıla kadar gitmesine rağmen gerçek yazmaların tarihleri olasılıkla daha yakın tarihlere gitmektedir ki bunlardan bir XVIII. yüzyıl yazarı olan Suvarnaprabhāsa Sūtra 'dır ve bu metnin Türkçe çevirisi V. Radlov ve S. Ye. Malov, St. Petersburg, 1913 ardından yayımlanmıştır. Suv.'u izleyen sayfa ve satır numaraları şeklinde alıntılanmıştır.

(d) Modern (Civ.) metinler, yani dini olmayan metinler. Bunlar dört gruba ayrılırlar:

(i) Tıbbi metinler, ki bunların tam çevirileri diğer dillerdedirler. Bunların ana olarak topladığı eser G.R. Rahmeti, *Zur Heilkunde der Uiguren I* (SPAW, 19930)'dur ve *HI* 'i izleyen satır ve *II* (SPAW, 1932) olarak alıntılanmışlar ve ayrıca da *H II* izleyen sayfa ve satır numaraları gelecek şekilde alıntılanmışlardır. *TT VII* ve *VIII* 'de de böyle metinler mevcuttur.

(ii) Astronomi, astroloji, büyü ve kehanet metinleri *TT I* (SPAW,1929) 'da yayımlanmıştır ve *TT VII* ve *VIII* ve *USp.*'deki satır numaralarıyla alıntılanmışlardır. İlk iki tür metnin ağırlıklı olarak Hint dili temelinde Çince' den çevirisi yapılmıştır ve bu metinlerin çoğu geç döneme aittir. Ortodoks Budist metinleriyle tamamen sihre dayalı metinler arasındaki çizgi tam net olmadığından, bu iki metin türünü birbirleriyle karıştırmış olabilirim.

(iii) Ticaret ve kanunî metinler ve (vs.) çeşitli metinler. Bunların ana koleksiyonu *USp.*‘dedir; bu metinlerden *TT VII* No. 42 ‘de bir tane vardır ve günümüze oldukça yakın olan metnin orijinali Arap alfabesiyle yazılmıştır. Ayrıca bu metinlerin bazıları başka yerlerde de yayımlanmıştır. Bu son metinlerden alıntılar yapılırken sadece bu metinlerin nerelerde bulunabileceğine işaret ettim.

Yukarıda listelenmiş olan Uygur metinlerinin çok büyük bir bölümü tamamen ya da kısmen indekse koyulmuştur; ancak *Suv.*‘u da içine dahil olduğu en uzunları için bir indeks mevcut değildir ve bu indekslenmiş metinlerde geçen her bir kelimeyi de sözlüğe eklediğime dair garanti veremem.

(Eski Kırgız)

C. Eski Kırgızca (O. Kır.)

22. Hakasya’da değil de Tuva’da bulunan Yenisey Yazıtlarının bu bölgede ki Kırgız reisleri tarafından dikildiğine ve bu yazıtların eski Kırgız dilinde yazıldığına dair ortak bir inanış vardır. Bu yazıtların Runik alfabedeki en eski yazıtlar olduğu ve VI. yüzyıla kadar tarihlerinin uzanabileceğine dair varsayımlar vardır, ancak L.R. Kyzlasov arkeolojik metotlarla kanıtlanmıştır ki (bkz. *Türk Moğol Çalışmaları*, s.70) bu yazıtların tarihleri IX. ve X. yüzyıllara uzanmaktadır ve yine bu yazıtların tarihleri de sonraki tarihlere uzanabilmektedir. Ben bunları IX ardından sınıflandırdım. Bunlara dair en uygun basımlar Malov’undur 20 (2) (6), ancak A.M. Shcerbak bunların yenilenmiş metinlerinin bir kısmını yayımlamıştır ve bu yayımda bazı fotoğraflar ve derlemeler de mevcuttur. Bu sebeptendir ki sürekli olarak Mavlov’un yazılarını izledim.

D. Hākāni (Hak.)

23. Hakaniye Türkçesi hem Eski dil hem de Uygur dillerine yakın akrabalığı olan bir dildir ancak her ikisinden de ayrı bir dil olacak kadar yeterince farklılığı vardır. Kesinlikle tam olarak Uygur Türkçesinden ortaya çıkması aslında iki ya da üç yüzyıl boyunca Uygurca ile varlığını paralel olarak sürdürmüş ve olasılıkla da Eski dilden de çıkış almamıştır. İlk kez XI. yüzyılda tanımlanmıştır ve iki Hakani dili vardır. XI. yüzyıl metinleri büyük öneme sahiptir. Bunların en erkeni ve şimdiye kadarki en önemlisi Türkçe-Arapça bir sözlük olan Mahmud el-Kaşgari ‘nin sözlüğü *Divan-ı Lugat’it-Türk* ‘tür ve tarihi XI. yüzyılın ilk çeyreğine uzanmaktadır. Kaş. olarak alıntılanmıştır. Bu eserden yapılmış alıntılar Kaş.‘ı takiben bir Roma rakamı ve Arap rakamı ve bazende B. Atalay, *Divanü Lugat-it-türk Tercümesi*, 3. Cilt ve İndeks, Ankara, 1940-3 adlı esere atıfta bulunmak amacıyla ikinci bir Arap harfi gelecek şekilde alıntılanmıştır, ki söz konusu bu esere ulaşabilmek oldukça rahattır. Bu eser mükemmel ve

oldukça detaylıdır. Bu eserden yapılan alıntılarda ana girişler cilt ve sayfa şeklindedir. Bu eserin farklı yerlerinden alıntılar için yukarıdakilere ek olarak satır numarası eklenmesi ilkesine dayanır. Umut etmekteyim ki bu eserin içerdiği her kelimeyi almışımdır. Atalay'ın çevirisi tam memnuniyet verici biçimde değildir ve bazı durumdaki (yazılı metin küçük hatalar içerdiğinden) kelimelerin benzerlerini kullandım. Kelimelerin doğrulukları kontrol edilebilsin maksadıyla kelimelerin orijinal Arapçalarını alıntılardım bazı durumdaki kelime okunuş ve yazılışlarını değiştirdim. İkinci önemli eser ise Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in herhangi bir Türkçe dilinde bozulmamış hâliyle varlığını sürdüren edebi metinlerin en erken hâllerini içeren, aynı zamanda XI. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait olan eseri *Kutadgu Bilig*'tir. Yapmış olduğum alıntılar R.R. Arat'ın eleştirel basımından, İstanbul 1947 dir. KB'yi izleyen bu basımdaki satır numarası ileler. Şüphede kaldığım durumlardaysa üç el yazmasının kopyalarına başvururdum. Bazı durumlarda kendi yazım şeklim Arat'inkinden çok az farklıdır. Henüz indeksi yayımlanmamış olduğundan, bu metinde geçen her kelimeyi aldığımı garanti edebilirim, ancak bu basımı çok detaylı bir biçimde elden geçirdiğimi de belirtmeliyim. Bu her iki kaynaktaki kelimeleri, tarihleri kesin olduğu için XI. yüzyıl sınıflamasına aldım KB'in manzum biçimindeki ön sözü asıl metnin bir parçası olmadığından ve önsözün tarihi açıkça daha sonraki bir tarih olduğundan; bu bölümden yapılmış olan alıntılar XII (?) KB nazım özsöz başlığını takiben satır numarası verilerek yapılmıştır. Nazım şeklindeki önsöz kesinlikle daha sonraki tarihe ait ve belki de gerçekte Hakaniye Türkçesi olmayabilir. Fakat burada da birkaç alıntı XIII (?) KB nesir önsözünü izleyen satır numarası şeklinde yapılmıştır.

E. OĞUZ

24. Kaşgarlı el-Guzziya' olarak adlandırdığı dilin belirli sayıdaki kelimelerini listeler ve bu dili konuşanlarla Farçayı konuşanlar arasında uzun süreli bir bağlantı olduğu için Farçadan bir miktar alıntı kelimeler içerdiğini ve bu alıntı kelimelerin de oldukça bozulmuş biçimlerde olduğunu söyler. (bkz. **ören ve turma**;) Hiç şüphe yoktur ki bu dil o dönemlerde Aral Gölüne komşu bölgelerde yaşayan ve belli ölçüde diğer Türk kabileleriyle bağını yitirmiş olan Oğuz kabileleri tarafından konuşulmaktaydı. Bunlar VII. ve VIII. yy.'larda tarihte önemli rol oynamış olan Oğuz (Dokuz Oğuz v.b.) soyundan gelmekteydiler. Bu dönemde bu bölgedeki Oğuzların farklı bir dil konuşuyor olabilecekleri varsayımı için hiçbir sebep yoktur; fakat buna rağmen XI. yy. Oğuzcası bazı fonetik bozulmalardan geçmiş ve bazı alıntı kelimelere sahip olmuş ve bu kelimeleri bünyesinde tutmuştur ve ayrıca soyu Oğuzcadan modern diller de Eski dilden daha ilkel özelliklere sahip bu kelimeleri barındırmışlardır. Örn.: bazı kelimelerin ilk harfi olan **d-** (bkz. parag. 14 (1)). Kaş.'da Oğuz kelimesi

olma özelliğine sahip çok az sayıda kelime listelenmiş olsa da bu kelimeler Oğuzcanın hâlâ varlığını sürdüren en erken döneme ait model kelimeleridir.

F. KIPÇAK (Kıp.)

25. Kaşgarlı aynı zamanda Oğuzcaya benzer olarak tarif ettiği ve ‘*Kıfcâg*’ diye adlandırdığı bazı kelimeleri de almıştır. Pek çok kelimedden Kıpçak ve Oğuzca da ortak, ama Hakaniye Türkçesinde de hiç bilinmeyen kelimelerden bahsetmiştir. XI. yy. Kıpçakları Rusya ’nın güneyindeki Oğuzların batısında dılar ve Kaş. Kıpçak dili için Kaş. en erken dönem otoritesidir.

G. ON BİRİNCİ YY.’IN KÜÇÜK ÇAPLI DİYALEKTLERİ

26. Kaşgarlı aynı döneme ait diyaleklerden alınmış bir kelimeyi de tanımlamaktadır ki bu kelimeler sıklıkla Argu, Çiğil ve Kençek diyaleklerine aittir. (Bu diyaleklerden sonuncusu olasılıkla Türkçe değildir, bkz. *Türk Moğol Çalışmaları*, s.132 ve aşağıda verilmiş **kendüke** dair açıklamalar.) Bu kelimeleri Kaşgarlının tanımlarıyla birlikte aldım.

II. ORTA DÖNEM METİNLERİ

27. Uygur dili Çin Türkistan ’ında (Sinkiang) birkaç yüzyıl görülmüş ve aslında bu din hâlâ varlığını sürdüren el yazması daha önce de değinilen Suvarnaphâsasütra’dır ki XVIII. yy.’da kopyalanmıştır. Ancak bu dilin en son hâline dair erişilebilecek olan tek otorite Çince-Uygurca sözlüğüdür (Çin sözlüğü) ve bu sözlük XIV. yy.’ın sonlarına doğru bir Çinli akademisyen grubu tarafından hazırlanmıştır. Bu kelimelerin bazıları Radlof’un *Wörterbuch* sözlüğünden alınmıştır ve yine bu kelimelerin tam bir listesi Prof. L. Ligeti’nin eseri *Un Vocabulaire sino-ouigoure des Ming, Le Kao-tchang-kouan Yi-chou du Bureau des Traducteurs*, Dissertationes Sodalium Instituti Asie Interioris II, Budapeşte, 1966’da bulunmaktadır.

28. Birkaç istisna dışında, Müslüman Türkler tarafından ya da Müslüman Türkler için yazılmış mevcut ortaçağ metinlerinin sınıflandırılmasındaki zorluk XI. yy. ’da varlığını sürdürmüş olan metinlerin edebi dilinin ve belki de o dönemde kullanılan tek dilin Hakaniye Türkçesi olmasıdır, ancak yüzyılın sonu ya da bu dönemi hemen ardından izleyen dönemden sonra farklı dillerin konuşulduğu yerlerde yazılan farklı edebî dillere ait edebî metinler ortaya çıkmış ve böylece kısa bir süre sonra da bu edebî dilleri diğerleri izlemiştir. *Philologie Turciace*

Fundamenta I, Wiesbaden, 1959 (Fundamenta şeklinde alıntılanmıştır)'da söz konusu metinlerin sınıflandırılmasına ilişkin problemlere dair ilginç tartışmalar vardır, ve J. Eckmanın makalesi “*Das Chawarezmtürkiche*” bu sayıda yer almaktadır. Bunlara ek olarak, bu metinlerin sınıflandırılmasına ilişkin A. K. Brokov'un *Leksika sredneaziatskogo Tefsira XIII-XV*, Moskow, 1963 (Tef. olarak alıntılanmıştır) adlı eserinin ön yüzünde de tartışmalar bulunmaktadır.

29. Bu edebi akımlardan belki de eski akımların soyundan geldiği söylenebilecek olan, ya da bu bölgedeki edebi akımların güney kolundan da gelebileceği söylenebilecek olanlar erken orta dönemde Horasan ve Maverâünnehir'in (Transoxiana) güneyinde oluşmuştur. Bu bölgede XV. yy. a kadar yaygınca kullanılan edebi dil, tam doğru olmasa da, Çağataycadır (Çağ.), ancak üç ya da dört adet olacak şekilde Hakaniye Türkçesi ve Çağataycanın arasında bir yerlerde, XI. yy. ve XV. yy. da (her ikisi de dahil) yazılmış ve varlığını sürdürmekte olan birkaç metinde yazılmıştır. Bu bölgede bu zaman diliminde kullanılan dil edebî dil bakımından oldukça homojendir. Bu edebî dilde olasılıkla daha yoğun bir Arapça ve Farsça ağırlığı vardır ve bu etkiyi XIII. yy. dan sonra Moğolcanın konuşma dilindeki kelimelerden ziyade, Moğolcanın edebi dilinden alıntı kelimelere karışmıştır.

30. Olasılıkla orta dönemin erken metinleri, içlerinde bazı Moğolca kelimeler de içerdiğinden, XIII. yy. dan daha erken bir döneme ait olamazlar. Bu metinlerden birisi de R. R. Arat'ın *Atabetül-Hakayık* başlığı altında yayımladığı didaktik şiirdir, İstanbul, 1951, *At.*'ı müteakip satır numarası şeklinde alıntılanmıştır.

31. Kur'ân-ı Kerimin Türkçe tefsirleri (çoğu çevirilerin iki ya da üç ayrı dil olan Arapça, Farsça ve Türkçede satır aralıklarına anlamların yazıldığı biçimiyle) için çok daha erken tarihler verilmektedir ki bu tefsirlerde yorumlar ve bazı ekler de bulunmaktadır. Bu metinlerin gerçek tarihlerini ve hangi dilde yazıldıklarını tam olarak tespit edebilmedeki güçlük, bu metinlerin varlıklarını sürdüren versiyonlarının yine bu kitapları kopya edenlerin kendi dönemlerinin fonetik biçimlerini asıl metindeki hâllerine göre kendi dönemlerindeki hâllerini yerine koyarak yazmalarında yatmaktadır. Bu metinlerin hepsinin ya da herhangi bir seviyede de daha erken döneme ait olanlarının tek bir ana eserin kopyaları olup olmadıkları ya da çevirilerin ayrı eserlerden mi alınıp alınmadıkları, ki bu daha kuvvetli bir ihtimaldir, bu yöndeki bir çalışma olan Borovko ve Tef. de bu açık değildir, Borovko, Karshi kasabasında bulunan bir el yazmasının Türkçe kelimelerini indekslemiştir. Bu el yazmasının yazarı, yazım tarihi, kopya edenin adı ve kopya tarihi bilinmemektedir. Ancak bu tefsir Türkiyede benzeri bulunan ve tarihi MS. 1333 olan tefsire göre daha geç zamanlıdır. (bkz. Tef., s.4) Türkiye'de bulunan bu tefsirin Karshi'de bulunan el yazmasına çok yakın

olduğu söylenilmektedir. Türkiye’de bulunan tefsir üzerinde yapılan bir kelime kontrolü, tefsirin oldukça heterojen olduğunu gösterir. Bu tefsir üzerlerinde kendisinin tek otorite olduğu çok eski bazı kelimeler içermektedir. Örn.: **2 ap**. Diğer bir yandan, bu tefsir kendisinin XIII. yy. dan daha önceki bir döneme ait olamayacağını kanıtlayan Arapça, Farsça ve Moğolcadan alıntı kelimeler de içermektedir. Ve ayrıca dil tarihinde farklı dönemlere ait olan aynı kelimenin farklı biçimlerini de içermektedir. Örn.: **adrıl, ayırıl-, ayrul-**. Bu da kullanılan dilin, temelde Hakaniye Türkçesi olsa da Oğuzca ve Kıpçakçadan yoğun biçimde etkilendiğine, bu yüzden de kuzeyde bir yerde yazıya geçirildiğine ve Harezmi dili sınıfına sokulabileceğine kanıttır. Tam olarak böyle olabileceğine dair kanıt olmasa da bu dilin Hakaniye Türkçesi olamayacağına dair olası açıklamalar da vardır. Bu koşullarda bu dili Hakaniye Türkçesi ve Çağatayca arasında bir dil olarak kabul etmek daha makul olacaktır.

32. Zaman sıralamasında bir sonraki, ve çok benzer bir dilde olan *Kıyasü’l-Enbiya* gelir ve MS. 1310 da Naşiru’l-Râbguzi tarafından yazılmıştır. Benzer olarak bu durumda da varlığını sürdürmekte olan el yazmaları eserin kendi zamanından çok sonraya aittirler ve çok miktarda dönemsel güncellemelere maruz kalmışlardır. Bu esere dair bir kelime indeksi oluşturulmamıştır fakat XIX yy. basımında bazı kelimeler Radolf’un *Wörterbuch*’undan alıntılanmıştır ve burada da XIV Rbğ.’yi takiben Radlof’u referans gösteren bazı alıntılar yapılmıştır.

33. Arapça-Türkçe bir kelime listesi olan Camâlû’l-din ibnu’-muhanna (bkz. *Türk Moğol Çalışmaları*, s.193)’nin *Hilyatu’-insanwahalbatu’l-lisan*’ı da olasılıkla Rbğ. ile aynı tarihe sahiptir. Türkçe karşılıkları verilmiş Arapça karşılıkları olan geniş bir kelime listesi içerir. Bu eserin yazarı, eserinde “bizim dilimiz ve Türkistanın dili vardır” der ve bu iki dil arasındaki fonetik farkları sıralar. Bu yapılan sıralamadaki ilk dil Azericenin erken bir dönemine aitken ikinci dil Hakaniyece’nin geç dönemidir ve bazı durumlarda verilmiş olan bir kelimenin hangi dile ya da ikisine birden mi ait olup olmadığına karar vermek imkansızdır. Ancak, uygun oluşluk göz önünde bulundurulduğunda bu esere atıfta bulunurken XIV. yy. Muh.’u takiben Rbğ.’yi takiben de Melioranski’nin (Mel.) basımı olan eserin sayfa ve satır numarası gelecek şekilde alıntılama yapılmıştır.

34. Son olarak en erkenleri XIV. yy. çoğunluğu XV. yy. ya da az sonrasına ait pek çok Çağatayca metin vardır. Bu dilin en son biçimi hâlâ standart Çağataycanın en son hangi tarihe kadar var olduğunu belirlemeye dönük hiçbir çalışma yapılmamıştır. Çok geniş bir edebi alandan hariç üç önemli Çağatayca-Farsça ve Çağatayca-Eski Osmanlıca sözlük yayımlanmış olmasına rağmen bu üç sözlük Mir Ali Şir Nevai tarafından kullanılmış olan dile yoğunlaşmaktadırlar

ki içerik olarak da Arapça, Farsçayı hariç tutarak çok geniş bir Çağatayca kelime listesi sunarlar. Bunlar tarihsel sıralarına göre:

(1) Timurid Sultan Hüseyini'nin saltanatı sırasında (M. S. 1438-1506), Herat'da Tâli-Harâwhi tarafından yazılmış olan *Bada'i'l-lugat* 'tır ki bu eser Çağatayca-Farsça da varlığını devam ettiren tek (?) el yazısıdır ve tarihi M. S. 1705-06'ya dayanmaktadır. Bu eserin kapsamlı bir indeksi de içeren bir kopyası A. K. Brovko tarafından 1961'de Moskova'da yayımlanmıştır.

(2) Yazarı belli olmayan ve ilk kelimesi *Abuşka* 'dan hareketle aynı adla anılan Çağatayca-Eski Osmanlıca sözlük XVI. yy. ın ilk yarısında oluşturulmuş ve V. de Véliaminof-Zernof tarafından 1869 yılında St. Petersburg'da yayımlanmış olan *Dictionnaire djagatai-turc* 'tur.

(3) Muhâmmmed Mâhdi Hân tarafından yazılan ve yaklaşık olarak M.S. 1759 yılında bitirilen, Çağatayca-Farsça bir sözlük olan *Sanglax*. Bu eserin giriş ve kapsamlı bir indeks içeren el yazmalarının bir kopyası *E. J. W. Gibb Memorial, New Series XX.*, Londra, 1960 adıyla tarafımda yayımlanmıştır. Bunlardan *Sanglax* içinde yukarıda vurgulanmış olan ve varlığını sürdürememiş olan iki sözlük de dahil önceki sözlüklerdeki hatalarında yazar tarafından düzeltilmiş olduğu en geniş kapsamlı ve en iyi sözlüktür. Bu sözlüklerde birincisine sıklıkla *Bad.*'ı takiben sayfa, ikincisine daha sıklıkla ve *Vel.*'i takiben sayfa ve sonuncusuna da *San.*'ı takiben kopyanın sayfa ve satır numarası verilecek şekilde atıfta bulunulmuştur.

35. İçinde çok az orjinal malzeme ve buna ek olarak çok fazla hata bulunan (bkz. *San.*, s.31). Şah Süleyman Buharinin *Lugât-ı Çağatay wa Turki Ottomani*, İstanbul, M.S. 1881 eserine bazı akademisyenler abartılı bir önem atfetmektedirler ki, bu gruba dahil olan bu esere tarafımda atıfta bulunulurken ŞS.'yi takiben sayfa numarası verilmiştir.

36. Buhara'da Mahmudul Zamâhşari'nin eseri olan *Mukaddimetü'l-Edep* adlı önemli bir el yazması vardır ki, bu eser içinde satır aralarında (Farsça ve Moğolca da olduğu gibi) Türkçe çevirileri içermektedir ve XII. yy.ın başlarında oluşturulmuş Arapça bir sözlük olarak sınıflandırılır. Bu el yazmasının tarihi M. S. 1495'e uzanmaktadır ve Türkçe çevirisinin çok daha eski olduğuna dair önemli hiçbir tahmin bulunmamaktadır. Bu sebepten kullanılan dil çok büyük olasılıkla Çağataycadır ve bu durum N. Poppenin Moğolcadan çevirisini yaptığı eseri *Mongolskii Slovar' Mukaddimetü'l Edep*, Moskova, 1938 eserine yazdığı indekste bulunan Türkçe karşılıkları verilmiş kelimeler üzerinde kontrol yapıldığında kolayca teyid edilebilir. Prof. Borokow 1963'de öldüğünde bu el yazmasındaki Türkçe kelimelerin indeksini neredeyse tamamlamıştı, ancak bu

eserin tamamlanıp tamamlanmayacağı henüz belli değildir. Prof. Poppe'nin eserindeki Türkçe kelimelerin tanımları bir Türkçe sözlük hazırlamada kullanılmaya uygun değildir ve Prof. Borovkov'a göre de tanımlar tamamıyla doğru değildir. Bu sebepten, nadiren olmak dışında, bu eserden alıntılar yapmadım.

37. Edebi dillerin batı kolunun tarihi çok daha karmaşıktır. Şüphesiz ki XII. yy. da paragraf 28'de betimlenen bölgenin daha da kuzeyinde, XII. yy. başlarında ilk kez önem kazanmaya başlayan Harzemşah bölgesini Merkez alan bölgede, ikinci bir edebi akım üzerinde yoğunlaşma vardı. Bu kola ait olan metinlere en uygun isim, oralarda kullanılan dilin güney Rusya'dan çok daha geniş bir alanda kullanımda olmasına rağmen, *Fundementa, Xwarazmian (Harezim)* dır. Bu dönemde burada konuşulan diller Hakaniyecedan önemli seviyede farklıydılar; Harezim ve Aral Denizi bölgelerindeki Türkler Oğuz, Güney Rusyadakiler Kıpçaktı ve XI. yy. da Kaşgarlı Oğuzca ve Kıpçakçayı birbirine yakın iki ayrı dil olarak ancak Hakaniyecedan farklı diller olarak görmüştür. Bu sebepten, edebi eserler göz önünde bulundurulduğunda, Hakaniyecenin yerel dille kendisini yaklaştırmak için çok hızlı bir şekilde şeklini değiştirdiğini varsaymak mümkündür.

38. Bu bölgedeki en eski metin, kitabın üstündeki sembole güvenilebilirse, aslında Harezim dilinde değil, Crimca dilindedir. Bu eser adının Ali olduğu dışında başka hiçbir bilgi bulunmayan, ancak yaşamış olduğundan kesinlikle emin olunan, Ali'nin M.S. 1233 yılında yazdığı *Kıssa-i Yusuf*'dur. El yazmalarının çoğunda olduğu gibi bu eserde büyük bir bölümü daha sonraki dönemlere uygun düşecek şekilde az veya çok güncellemelere maruz kalmıştır. D. Brockelmann *Ali's Kıssa-i Yusuf, der älteste Vorläufer der osmanischen Literatur* (AKPAW, 1917) adlı eserinde bu kelimelerin bazılarını listesine dahil etmiştir. Çok uzun zamandan beri bu kelimelerin Osmanlıca olmadığı bilinmektedir ve bu kelimelerin tarafımdan, bu çalışmada, XIII. yy. Harzm., *Ali*'yi müteakiben sayfa numarası verilerek alıntılanmıştır, ancak bu alıntılar diğer Harezim metinlerinden çok daha fazla Oğuz metinleri içermektedir.

39. Aral Denizi bölgesinden geliyor olduğu öneri niteliğinde tanımlanan diğer bir metinse resmi Moğol alfabesinde yazılmış W. Bang ve G. R. Rahmeti'nin *Die Legende Von Oghuz Qaghan* (SPAW, 1932)'de yayımlanan esrarengiz *Oğuz Name*'dir. Bu metin çok sayıda Moğolca alıntı kelime içermektedir ve daha sonraki bir döneme ait olma olasılığı hiç bulunmamakla birlikte, XIII. yy.'dan daha erken bir döneme ait olma olasılığı olamaz. Konusu bakımından ele alındığında metnin dili, diğer çağdaşı dillere göre çok daha Oğuzcadır, ancak kullanılan alfabenin karmaşıklığı metnin özellikle Oğuzcada bulunan ilk harf **d**'nin mevcudiyetine karar vermeyi güçleştirdiğinden bu metnin Oğuzca

özellikleri taşıyıp taşımadığını belirleme işini de imkansız hâle getirmektedir. Bu eser XIII (?) Oğ. ‘u takiben satır numarası ve bunu takiben yukarıda belirtilmiş basımın adı gelecek şekilde alıntılanmıştır.

40. Bir sonraki sırada tarihi somut olan beş metin gelmektedir. Bunların en eskisi 1313’de Harezmi tarafından yazılmış *Mu’inu’l-murid*’dir, (bkz. Eckmann, s.115), fakat bu eserden hiçbir alıntı yapmadım.

41. Bir sonrakiyse 1341-2 yıllarında Altın Ordu Devletinin hükümdarı olan Tini Beg Han’ın sarayındaki katiplerden biri tarafından yazılmış olan *Hüsrev ü Şirin*’dir. A. Zajaczkowski’nin *Najstarsza wersja tureka husrâv u Şirin*, cilt 3, Warsaw, 1958-61 adlı eserinde hayranlık verici şekilde basımı yapılmıştır ve burada yayımlanan versiyon dünyada sadece bir adet olan asıl metnin kopyasından alınmıştır ki buradan oluşturulan indeks Arapça ve Farsça alıntı kelimeleri dışarıda bırakan tam bir indekstir. XIV. yy. *Kutb*’u müteakiben Zajaczkowski’nin indeksindeki sayfa numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır.

42. Üçüncüsü ise Harezmi’nin *Muhabbet Name*’sidir. Bu şiire ait iki el yazması varlığını sürdürebilmiştir ve ikinci el yazması orijinal metne uymayan bazı mısralar içermektedir, bkz. CAJ VII, 4, 1962’de bu şiir için yazdığım makale. Maalesef ki, şiirin MS. 1353 yılında Sir Derya ırmağının kıyısında yazıldığını belirten 437. ve 440. mısralarında şiire sonradan sokulan mısralar arasındadır; ancak bu tarih, Altın Ordu Devletinin Cani Beg Han’ın hükümdarlığı dönemine denk gelmesinden ve şiirin bu dönemde yazılmış olduğu bilinmesinden hareketle, şiirde verilmiş olan tarih doğrudur. Bu şiire dair güncel eserlerden (bkz. *Türk Moğol Çalışmaları*, s. 48) XIV. yy. MN’yi takiben satır numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır.

43. Bir sonraki eser, yazarının MS. 1360 yılından daha önce ölmediğine dair kuvvetli deliller bulunduğu için ve bu eserdeki en erken el yazmasının tarihinin MS. 1358 olması sebebiyle, MS. 1358’den kesinlikle daha önce olmamak koşuluyla, MS. 1358 civarında Harezm’de ya da Volga Irmağı üzerindeki bir sarayda Mahmud İbn Ali tarafından yazılmış *Nehcü’l-Feradis*’dir. Bu el yazmasının en iyi kopyalarından birisi J. Eckmanın *Nehcü’l-Feradis I*, Ankara, 1956 adlı eserinde yayımlanmıştır, ancak mâalesef bu eserin indeksi henüz yayımlanmamıştır.

44. Sonuncu sırada Sadi’nin *Gülistan* adlı eserinin Türkçeye serbest çevirisi vardır. Bu eserin sadece tek bir el yazması varlığını sürdürebilmiştir ve bir kopyası Prof. F. N. Uzluk tarafından, önsözü olacak şekilde, 1954 yılında Türk Dil Kurumu tarafından *Seyfi Serâyî Gülistan Tercümesi* başlığıyla

yayımlanmıştır. Çevirmen bir Sarai yerlisi olmasına rağmen çevirisini MS. 1391'de Mısır'daki Memlûk Sarayında yapmıştır.

45. Yakın geçmişte yazarı E. Fazylova ait olan, Kutb, MN, *Nehcü'l-Feradis ve Gülistan*'a ait hayranlık veren bir sözlüğün ilk yarısı *Starouzbekskii yazık. Khonezmiiskie pamyatniski XIV ve ka Tashkent, 1966* başlığıyla yayımlanmıştır ve eserde yukarıda adı anılan eserlere dair çok geniş referans ve alıntılar bulunmaktadır. *Nehcü'l Faradis*'e referanslar temin etmek maksadıyla bu eseri sıklıkla kullandım ve alıntılar *Nach.*'ı takiben Eckman'ın sözlüğünde bulunan kelimelerin sayfa ve satır numarası gelecek şekilde yapıldı. Kelimeleri söz konusu diğer metinlerdeki neredeyse aynı olduğu için, çok nadir olması dışında Gülistan (Gül.)'a referanslarda bulunmadım.

46. Yukarıda değinilen metinlerin dışında, bunlara ek olarak, çok az sayıda varlığını sürdürebilmiş Harzm. metinleri de mevcuttur ve bazıları aslının kopyası olan ikisi yayımlanmış olsa da, bu çalışmada bunlardan alıntı yapılmamıştır.

47. Orta dönem Kıp.'a ait olan yedi kelime toplaması yayımlanmıştır ve bunlardan bazıları Türkmen (Tkm.) kelimelerini de içermektedir. Bunlardan en önemlisi bir Kıpçak diyalekti olan Kumanca (Kum.) için el kitabıdır, Latince yazılmıştır ve adı da Codex Cumanicustur. Bu eser XIV. yy. in başlangıcında oluşturulmuştur. (bkz. *Türk Moğol Çalışmaları*, s.48 ve *Fundementa*). Metin tamamıyla homojen değildir; ilk bölümü İtalyan tüccarlar için oluşturulmuş olsa da müteakip basımları aynı zamanda Alman misyonerlere de dönük hâle gelmiştir. Bu esere dair bir indeks K. Grönbech, *Komanisches Wörterbuch*, Copenhagen, 1942'dir ve XIV. Kum. CCI (İtalyanlar için olan kısım) ve CCG (Almanlar için olan kısım) şeklinde, bazen bunlardan sonra sayfa numaraları da vererek alıntılar yapılmıştır.

48. Yukarıda bahsedilen yedi eserden geriye kalan altısı Arapçadır ve içinde Türkçeleri alfabetik sıraya göre dizilmiş kelimelerin Arapça karşılıkları vardır. Bu kelime sözlüklerinin hepsinin temelinde açık ya da çıkarımsanabilen bir Mısır Memlûk etkisi vardır ve bu eserlerin bazıları Kıp. ve bazıları da bir Oğuz lehçesi olan Tkm. diyalekti konuşan, Güney Rusya'dan Mısır'a getirilmiş Türk kölelerin konuştuğu dil için oluşturulmuş el kitaplarıdır. Örneğin *Hou.* (bkz. parag. 49)'un kendi içinde Suriye'de yaşayan Memlûklulardan toplanılan sözlü bilgilerle oluşturulduğuna dair kanıtlar vardır. Bazı hâllerde Arapça kelimeler değişik Kıp. ve Tkm. kelimeleriyle tercüme edilmiş, bazı başka durumlarda da ayrı ayrı kelimeler Kıp. ya da Tkm.'de betimlenmiş olsa da çoğu durumda bu durum tekrarlanmıştır. Tüm bu durumlar için varsayılan kelimeler Kıp.'dır. Buna rağmen bir ya da iki adet *İd.*'ce de yazılmış pasajlarda vardır ki, az önce söylenilen durumu tam tersine çevirmektedir.

49. Neredeyse günümüze kadar genellikle kabul gören şey bu sözlüklerin en eskilerinin anonim Arapça-Türkçe sözlükler olmalarıdır. Bu duruma da ilk kez Warnerın M.T. Houtsma'da yayımladığı *Ein türkisch-arabisches Glossar*, Leiden, 1894'te değinilmiş ve burada bu eserden XIII Hou.'yu takiben Arapça metnin sayfa ve satır numarası verilecek şekilde alıntılar yapılmıştır. Ancak bu kitaba ilişkin *Barbara Fleming tarafından Der Islam*, Cilt 44, Berlin, Haziran, 1968, s. 226'da bir makale yayımlanmış ve bu makalede Barbara Fleming Hotsuman'ın bu eşsiz el yazmasının tarihini verirken yılı veren rakamları 643 olarak verdiğini, ancak kendi yayımladığı makalede *talâta wa arba'in wa sab'umi'ya* kelimelerinin Hicretten sonra 743 (Ocak)'e tekamül ettiğini, bunun da MS. 1343 yılı olduğunu belirtti. Bu yüzden, metnin tarihi bu sözlüklerin en eskisi olan ve XIII. yy. a gitmek yerine XIV. yy. ın ortalarına gitmektedir ve kronolojik olarak müteakip paragrafta değinilen iki sözlüğün arasında bir tarihe gitmektedir. Maalesef ki bu duyuru, bu sözlükte kendisinden sayısız alıntı yapılan Hou.'ya ilişkin referansları düzeltmenin mümkün olamayacağını gösterdi.

50. XIV. yy. a ait iki başka sözlük daha vardır. Bunlardan *Kitâbu'l-idrâk li-lisâni'l-atrâk*, Türkçe kelimelerin Arapça karşılıklarının verildiği tek listedir, olasılıkla MS. 1313'de Mısır da Atiru'l-din Abû Hayyân Muhâmmmed ibn Yûsuf tarafından yazılmıştır ki bu kişi orijinal bir Granadalı'dır. Bu kitaba ilişkin yayımlanmış kritik A. Caferoğlu'nun *Abu Hayyan, Kitâb al-idrak li-lisan al-Atrak*, İstanbul, 1931'dir. Bu eser XIV *İd.*'i takiben Arapça metnin sayfa numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır.

51. *Kitâb Bulğati'l-muštâg fi luğati'l-turk wa'l-gifçâg* Gamâlu'l-din Abû Muhammed Abdullah el-Türki tarafından XIV. yy. ın ortasında ve olasılıkla Suriye'deki Memlûk dominyonlarında yazılmıştır. Tam olmayan tek el yazması A. Zajacskowski'nin *Manuel arabe de la langue des Turks et des Kiptchaks*, Warsaw, I, 1938; II (Kitap adı Polonyaca), 1954'te yayımlanmıştır. Bu eserden alıntılar Bul.'u takiben birinci ciltte yayımlanan metnin sayfa ve satır numarası gelecek şekilde ve yine Bul.'u takiben II. yayımdaki el yazmasının sayfa numarası gelecek şekilde yapılmıştır.

52. XV. yy. a ait olan ve her ikisi de varlığını sürdüren bu eşsiz el yazmalarının tarihlerin anılan yüzyılın erken dönemlerine kadar gitmektedir ve hangisinin daha eski olduğu belirsizdir. Belli sayıda Tkm. kelimeleri içerse de ağırlıklı olarak Kıp. kelimeler içeren Arapça-Türkçe kelimelerin alfabetik sırayla verildiği *Al-tuhfatu'l-zakiyafuluğati'l-turkiya* neredeyse kesinlikle Mısırdadır, MS. 1426'da yazılmıştır (ilk sayfadaki tarih notu). Bu eser B. Atalay'ın *Ettuhfet-üzzekiye filugat-it-Türkiyye*, İstanbul, 1945'te bir kopyasıyla, çevirisiyle ve

indeksiyle yayımlanmıştır. Bu esere Tuh.‘u takiben eserin kopyasındaki sayfa ve satır numarası verilerek atıfta bulunulmuştur.

53. *Al-gawaninu’l kulliya fi-dapti’l-luğati’l-turkiya* bilinmeyen bir yazar tarafından orada yaşayan Türklere sorulan sorularla Kahire’de derlenmiştir. Kitaba tarih verilmemiş olmakla birlikte kitabın içinde referans edilmesi kitabın tarihini XV. yy. olarak kesinleştirmektedir ve kitap olasılıkla bu yy. ın başlarına aittir. Eserin metni Köprülüzade Mehmet Fuat (Prof. F. Köprülü), İstanbul, 1928’de yayımlanmıştır. Bu yayıma Kav.‘ı takiben sayfa ve satır sıralanacak şekilde atıfta bulunulmuştur.

54. Çok yakın bir geçmişte Prof. Zajaczkowski Floransa’da keşfedilen ve Arapça-Kıpçakça kısa sözlük olan *al-Durratu’l-mudi’a fi luğati’l-turkiya* adlı esere dair metinden alıntılar ve alıntılarının indeksini de içeren *Rocznik Orientalistyczny XXIX*, s.39 da açıklamalar yayımlamıştır. Bu eseri kimin ve hangi tarihte yazdığı belli değildir ancak, eserin XV. yy. ın ilk yarısına ait olduğu açıktır. Kıpçakça ile ilgili bilgimize çok az katkıda bulunmaktadır ancak bu eserden XV dur. ‘u takiben sayfa numaraları gelecek şekilde alıntılar yaptım.

55. Oğuzcadaki metinlerin tarihleri Osmanlının kuruluşundan çok önceye gittiğinden, Oğuz dili, uygun olmasına rağmen tam doğru olmayacak şekilde “Eski Osmanlıca” olarak adlandırılır ve metin kıtlığı olsa da, “Eski Osmanlıca”nın kayıtları XIII. yy. dan itibaren tutulur. “Eski Osmanlıca”nın en erken dönem birkaç manzumesi Mevlana Celâleddin el-Rûmî ve (1207/8-1273/4) genellikle Sultan Veled olarak adlandırılan oğlunun şiirlerindedir. Bu şiirlerin Selçuk şiiri olarak sınıflandırılması daha uygun olabilir, ancak bu şiirler devam etmekte olan bir edebi geleneğin ilk aşaması olduklarından, bu metinler ve bunlardan biraz daha geç döneme ait metinleri, Tkm. dilinde olduğu görülen *Kitab Dede Korkut*’taki gibi, katı bir biçimde Osm. olarak sınıflandırmaktansa, oldukça karışık bir terminolojiden kaçınmak maksadıyla, XV. yy. Osmanlıcası olarak sınıflandırmak daha doğrudur. Bu dönemin başlarına ait pek çok eser yayımlanmıştır ancak bu sözlüğün amacına dönük olarak bu eserlere XIV. yy. *Osm.* olarak atıfta bulunmaktan başka bir zorunluluk olmadığını düşündüm. Çünkü bu eserlerdeki kelimeler *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, 4 cilt, İstanbul, 1943-45; Ankara, 1953-57 (*TTS I-IV*) ya da *San.*’da “Rûmî” kelimeler olarak tekrar tekrar geçmektedir. *TTS*’nin yeni bir basımı yayımlanmaktadır, ancak henüz kendisinden alıntı yapılacak kadar ilerlememiştir.

MODERN DİLLER

56. Bu kitapta modern dillerde varlığını sürdürmekte olan erken dönem kelimelerinin kanıtlarını göstererek verilmesi kitabın yayımlanmasını çok daha erteleyerek ve iş hacmini çok daha fazla artıcağından mümkün olmamıştır. Hangi durumda olursa olsun Türk Dilleri bölümü öğrencilerine “at” ve “al-“ gibi modern dillerin her birinde ortak olan kelimelerin kanıtlarıyla erken dönem kelimeleri olduklarını ve hâlâ varlıklarını sürdürdüklerini anlatmak, bu durum açıkça ortada olduğundan, gereksizdir. Ayrıca, bir kök kelimenin bazı ya da bütün dillerde yaşadığını, aynı zamanda böyle bir kelimeye ait çekim eklerinin de varlığını sürdürüyor olduğunu bilmekte zorunlu değildir. Ancak, paragraf 8’de belirtilen sebeplerden dolayı bu konu tamamen göz ardı da edilemez ve modern dillere bir seviyeye kadar atıfta bulunmak da önemlidir. Bu durum akla derhal modern dillerin nasıl sınıflandırılması ve gruplandırması gerektiği sorusunu getirir. Buraya kadar pek çok sınıflandırma sistemi önerilmiştir; *Fundementa*’da oldukça farklı öneri de vardır; ancak şu anki maksat doğrultusunda basit bir coğrafi sistemden daha karmaşık bir sistem uygulamak neredeyse tamamıyla gereksizdir. Böyle basit bir sistemin bile, uygulanması modern dillerin ataları olan eski dillerin kesin çizilmiş coğrafi sınırlar olmadığı ve bazı modern dillerin kendi soyundan geldikleri dilden zamanla başka bir dile daha yakın hâle gelmeleri sebebiyle, eleştiriye açıktır. Çok uzun bir irdelemeden sonra, en sonunda, altılı bir ayırım üzerinde karar kıldım. Kuzey-doğu (NE), güney-doğu (SE), merkez kuzey (NC), Merkez güney (SC), kuzey-batı (NW) ve güney-batı (SW). Genetik bakımdan konuşmak gerekirse; Kuzey-Batı dilleri Kıpçakça ve Güney-Batı Oğuz; Güney-Merkez ve olasılıkla Güney-Doğu dilleri geniş bir açıdan ifade edilirse Hakaniyecedir.

57. NE (Kuzey Doğu) grubu Doğu Sibiryaya ve bu bölgeye bitişik alanlarda konuşulan ancak yakın geçmişe kadar yazılı biçimi olmayan diller oluşturmaktadır. Ancak bunlardan Yakutça diğerlerinden çok uzun süre izole kaldığından kendisine özgü karakterler geliştirmiş, bu yüzden Yakutçadan çok nadir olarak alıntılar yapılmış ve bu alıntılar yapılırken kullanılan otorite E.K. Pekarski’nin eseri olan *Slovar yakutskogo yazyka*, St. Petersburg, 1907-30’dur ve *Pek.* olarak alıntılanmıştır. Bu kelime derlemelerindeki en önemli otorite W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, 4 cilt, St. Petersburg, 1888-1911’dir ve R’yi takiben roma rakamıyla cilt numarası, Arap rakamlarıyla verilmiş sütun numarası şeklinde alıntılanmıştır. Bu eserde münferit diller için kullanılmış kısaltmalarsa yazılışlarında küçük değişiklikler yapılarak bu çalışmanın ‘Kısaltmalar Listesi’ bölümünde verilmiştir. Bu esere ek olarak alıntılar için *Khakassko-russkii slovar* adlı eseri de kullandım ki bu eser N. A. Baskakov tarafından Moskova, 1953’de yayımlanmış ve *Khak.*’ı takiben sayfa numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır. Ayrıca alıntılar için A. A. Pal’mbakh,

Tuvinsko-ruskii slovar, Moskova, 1955 adlı eseri de kullandım ki bu eserde *Tuv.* takiben sayfa numarası şeklinde atıfta bulundum. Bunlar haricinde alıntılar için modern Rusça-Kafkasça, Rusça-Tuvan ve Rusça-Altayca sözlükleri de kullandım.

58. SE (Güney Doğu) grubunu geleneksel olarak Doğu Türkçesi adıyla anılan ancak günümüzde Sovyet ve Çinli akademisyenlerin Yeni-Uygurca diye adlandırdığı Çin Türkistan'ı ve buna bitişik bölgelere ait olan Türk dilleri ve diyalektleri oluşturmaktadır. Bu diller ve diyalektler edebi dili Arapça yazılanlar ve sadece konuşulanlar olarak ikiye ayrılırlar. Bu grupların her ikisini de *Türki* olarak adlandırdım. Bunlardan birincisi için alıntılar R. B. Show, *Türk Dili Krokisi*, Calcutta, 1878'den *Shaw*'ı takiben sayfa gelecek şekilde; ve Burhan Şehidi, *Uygurca-Xenuça-Rusça Luğat (Uigursko-kitaisko-russkii slovar)*, Pekin, 1953'den *BŞ*'yi takiben sayfa numarası gelecek şekilde yapılmıştır. *R.*'de içerilen ve güney Sibiryada konuşulan Tarancı diyalektinden pek çok kelime alıntılanmış ve bu kelimelere *Tar.*'ı takiben *R.*'ye referans verilecek atıfta bulunulmuştur. Güney Sinkiang da konuşulan diğer diyalektler için G. Jarring, *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*, Lund, 1964 adlı eseri kullandım ve bu esere *Jarring*'i takiben sayfa gelecek şekilde atıfta bulundum. Bu bölgede tek başına kendi sınıfını oluşturan tek dil Kansu bölgesine ait olan Sarığ Yuğur'dur ve bu dil erken Uygurcanın soyundan geldiği kabul edilmesi en makul olan dildir. Bu dile ait kelimeler S. Ye. Malov'un *Yazyk zheltykh uigurov*, Alma Ata, 1957 adlı eserde kayıtlıdır ve bu eserden alınan kelimelere *Sarığ Yuğ.* 'u takiben sayfa numarası gelecek şekilde atıfta bulunulmuştur.

59. NC (Kuzey Merkez) grubu Kırgızca (Kır.) ve *R.*'de Kara Kırgız ve yine Kırgız olarak adlandırılan Kazak dilini (Kz.) içine almaktadır. Tarihsel açıdan bakıldığında Kır. NE (Güney Doğu) dilleri grubuna dahildir ve Kzx. bir Kıpçak diyalekti gibi görünür, ancak bu dilleri konuşan insanlar çok uzun bir süre birbirlerine o kadar yakın ilişkiler içinde yaşamışlardır ki, bu iki dil zaman içerisinde birbirlerine çok yakın özellikler geliştirmişlerdir. Bu grup için kullandığım temel otoriteler, Kır. için, Yudahin'in *Kirgizsko-ruskii slovar*, Moskova, 1965, *Yud.* 'u takiben sayfa gelecek şekilde, ve Kzx. için Kh. Mahmudov ve G. Musabaev, *Kazakhsko-russkii solvar*, Alma Ata, 1954, ve B. N. Shnitnikov'un, *Kazakça-İngilizce Sözlük*, Lahey, 1966 eserlerinden *MM* ve *Shint.* 'i takiben sayfa numaraları gelecek şekilde alıntılar yaptım. Bunlara ek olarak, Rusça-Kırgızca ve Rusça-Kazakça sözlüklerden ve modern otoriteler tarafından oldukça dolu ve güvenilir olarak görülen *R.*'den de alıntılar yaptım.

60. Konuşulan birkaç modern SC (Güney Merkez) diyalektleri bulunmaktadır bunların edebi dilleri Özbekçe (Uzb.)'dir. Bu diyalektler için çoklukla A.K. Borovkov'un *Uzbeksko-russkii Slovar*, Moskova, 1959 eserini *Bor.*'u takiben

sayfa gelecek şekilde, ve daha az sıklıkla da olsa *Rusça-Özbekçe Sözlük*, 1954 eserlerini kullandım. H. Vambery'nin *Cagataische Sprachstudien*, Leipzig, 1867 adlı eserindeki kelimeler oldukça heterojen bir özelliğe sahiptir. Bu eserdeki kelimelerin çok büyük bir bölümü klasik Gag.'dan, sık hatalar yapılarak, çok çeşitli doğulu yazarların eserlerinden alınmıştır. Geriye kalan kelimeler ise XIX. yy. Özb. yazar tarafından derlenmiş kelimelerdir ve bu esere *Vam.*'ı takiben sayfa numarası gelecek şekilde atıfta bulunulmuştur.

61. NW (Kuzey Batı) grubu çok çeşitli dillerden oluşmaktadır. Bu dillere ait kelimeler R. 'nin Kazan Tatar (Kaz.) ve üç Karaim diyalektinden, Crimeadan, Lutsktan, ve Trokiden (*Kar.*, *Krm.*, *L. ve T.*) aldığı kelimelerden oluşur; ancak yazar aynı zamanda bu kelimelerden Osm. olmadığına dair tek belirtisinin İbrani Alfabeti kullanılarak yazılmış olduğu ve Osm.'dan sadece bu yönüyle ayrılabilen ve şu anda sadece konuşulan bir dil olan Kırım Karaim diyalektinden de alıntılar yapmaktadır. Bu dillerden alınan kelimeler için aynı kısaltmalar kullanılmış ve bu kelimelere R. For Kar. T. I. şeklinde referansta bulunulmuştur. Bu kelimeler için sıklıkla T. Kowalski'nin, *Karaimische Texte im Dialekt Von Troki*, Cracow, 1929 adlı eseri kullanılmış ve *Kow.*'u takiben sayfa numarası gelecek şekilde esere referans verilmiştir. Kazan Tatarcası içinse *Tatarasko-russkii Slovar*, Moskova, 1966'yı *Kaz. Tat.* olarak refere ederek; ve Karakalpak (*Kk.*) için Nogay (*Nog.*) için *Karakalpaksko-russkii Slovar*, Moskova, 1958, ve *Nogaisko-russkii Slovar*, Moskova, 1963 adlı kitapları kullandım ki bu kitapların ikisi de N. A. Baskakov tarafından yayımlanmıştır ve bu kitaplara atıfta bulunurken de yazarın soyadını takiben sayfa *Russian-Kk ve Russian-Nog. Sözlükleri* şeklinde atıfta bulundum. Kumuk (Kum.) dili içinse hâli hazırdaki mevcut tek eser Z. Z. Bamatovun *Russko-kumyyskii Slovar*, Moskova, 1960 eseridir; Bashkir bu grubun diğer dillerinden o kadar uzaklaşmıştır ki, bu dili burada dikkate almadım. Karaçay ve Balkar dilleri gibi küçük çaplı diller için kullanıma uygun otoriteler mevcut değildir. Çuvaşça göz önünde bulundurulduğunda (*Çuv.*) bkz. parag. 2.

62. SW (Güney Batı) grubu Azerice (Az.), Osmanlıca (Türkiye Cumhuriyetini de içerecek şekilde) ve Tkm. 'den oluşmaktadır. Az. için Sovyetler Birliğinde yayımlanmış çeşitli otoriteleri onlardan bireysel alıntılar yapmadan kullandım. Osm. için pek çok otorite olsa da bunlardan sıklıkla kullandığım Sir James Redhouse'un *Türkçe ve İngilizce Sözlük*, İstanbul, 1921 yeni basımını *Red.*'i takiben sayfa gelecek şekilde; Şeyh Sami, *Kamüs-i Türki*, 2 cilt, İstanbul, H.S. 1318 (M. S. 1900-1)'ini *Samiyi* takiben sayfa; ve sıklıkla da H.S. 1306 (MS. 1888) basımlı *Lehçe-i Osmaniye*'yi takiben sayfa numarası gelecek şekilde kullandım. Türkiye Cumhuriyeti Türkçesindeki Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin yerine getirilen ve modern dillerde varlığını sürdüren eski Türkçe kelimeleri bu sözlüğe dahil etmedim. Bu kelimelerden bazıları

Osmanlıca da modası geçmiş gerçek eski Türkçe kelimelerdi yine bazılarıysa **acun** (**a:ju:n** için Soğdca dilinden alınmış ödünç kelime) ve Çağ. ‘dönem’ (Moğolcadan alıntı orta dönem kelimesi) gibi kelimelerdi, ancak bu kelimelerin Osm. ‘da süreklilik gösteren bir tarihleri yoktu.

63. Paragraf 2 ve 12’de işaret edildiği gibi, herhangi bir Türkçe kelimenin tarih içinde izinin sürülmesi, o kelimenin Moğolcadan alıntı bir kelime olup olmadığını, eğer öyleyse bunun ne zaman meydana geldiğini bilmek bakımından önemlidir ki böylece kelimenin yaşı aydınlatılmakla kalmaz, aynı zamanda kelimenin orijinal telaffuz ve anlamı da aydınlatılmış olur. Bu türden alıntı kelimelerin oluşturduğu problemler *Türk Moğol Çalışmaları*, Bölüm 11’de tartışılmış ve bu kelimelerin üç ana dönemde alıntılı olduğu ileri sürülmüştür. Bu ana dönemlerden birincisi V. ve VI. yy. ‘larda Moğolca konuşan halkların, olasılıkla Kitanların, **I/r** Türkçesi konuşan bir kabileden, olasılıkla Tağvaç, ödünç kelimeler aldığı dönemdir; ikinci dönemse olasılıkla VIII. ve XII. yüzyıllardır; üçüncü dönemse Chinggis hükümdarlığı dönemidir. Ancak, bununla birlikte Moğolcadan en önemli ve en erken kalıntılar XIII. yy. ‘dan daha önceki dönemlere ait değildir. Türkçeden alınmış Moğolca kelimelere atıfta bulunurken normal olarak üç otoriteyi kullandım:

(1) *Gizli Tarih* (SH)’de geçen ve iyi bilinen XIII. yy. Moğolca kelimeleri listesi içeren E. Haensch, *Wörterbuch zu Monghol un Ni’uca Topca’an*, Leipzig, 1939, Haensch’i takiben sayfa numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır.

(2) Standart olmasına rağmen günümüzde artık klasikleşmiş olan, *Klasik Moğolca Sözlüğü*, J.E. Kowalewski, *Dictionnaire mongol-russe-français*, Kazan, 1841, *Kow.*’u takiben sayfa numarası gelecek şekilde referans edilmiştir.

(4) Modern Moğolcada yazılmış iyi bir sözlük olan, M. Haltod ve diğerleri tarafından derlenerek Evangelican Alliance Mission (A.B.D.’de) 1949-53’de yayımlanan *Moğolca-İngilizce Pratik Sözlük*, Haltod’u takiben sayfa numaraları şeklinde atıfta bulunulmuştur.

DİĞER ÖNEMLİ KAYNAKLAR

64. Yukarıda kendisinden alıntı yapılmış modern otoritelere ek olarak takip eden diğer modern otoriteler de kullanılmıştır.

(1) A. Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, 3. bölüm, İstanbul, 1934-8. Yukarıda 20(2) (e) ve 21’de ve diğer bir kaçında *Caf.* referans verilmiştir.

(2) V. G., ATG, bkz. parag. 20 (2) (e).

(3) G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen; I Moğolca Öğeler, Wiesbaden, 1963; II. Türkçe Öğeler , alif bis tâ, 1965; III. benzer jim bis kâf 1967, Doerfer’i takiben cilt ve kelime sıra sayısı gelecek şekilde alıntılanmıştır.*

(4) C. Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratur-spracher Mittelasiens*, Leiden, 1954, Brockelmann’ını takiben paragraf numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır.

(5) A. M. Shcherbak ‘*Nazvaniya domashnikh i olikikh zhivotnykh v tyrukskikh yazzykah*’ (Türk dillerinde Evcil ve Yabani Hayvan İsimleri) makalesi *Istoricheskoe razvitiye leksiki tyurkskikh yazzykov*, Moskova, 1961’deki pek çok makaleden biridir ve *Shcherbak*’ı takiben sayfa numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır.

(6) Leningrad Üniversitesi Asya Halkları bölümünde bulunan el yazmaları koleksiyonunun 8. Paketi olan M.S. No, S. J. Kr. 4638’deki el yazmalarının çoğaltılmış halleri ki D. I. Tikhonovun *Khozyaistvo i obshchestvennyi stroi vigurskogo gosudarstva X-XIV. ciltler*, Leningrad, 1966 ve tekrar yazılım ve çevirileri yapılarak E. R. Tenishevin ‘*Khozyaistvennye zapisi na drevneuigurskom yazzyke*’ adlı makalesinde, *Issledovaniya po grammatike i leksike tyurkskikh*, Taşkent, 1966’da yayımlanmıştır. Bu el yazması geç dönem Uygurca ailesine dair bir arşiv niteliğindedir ve *Farm. Arch.*’i takiben satır numarası gelecek şekilde alıntılanmıştır.

MÜNFERİT KELİME GİRİŞLERİNİN DÜZENLENİŞİ

Paragraf 4, 5 ve 8’de bireysel kelimelerin sözlüğe alınışıyla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Her bir kelime için çok kapsamlı bir bilgi mevcut değildir ve bu yüzden tam bilgiden kastedilen şeyin ne olduğunu ve kelimelerin nasıl düzenlendiğini burada açıklamak gerekir. Kelimenin önünde şifreli bir harf (bkz. paragraf 18) bulunabilir. Eğer bu kelime bir *hapax legomenon* (bkz. paragraf 7) ise, (yani bir kere kullanılmış) bu kelimedden hemen sonra ‘Hap. leg.’

kısaltması gelir. Bu bakımdan kelime sıralanışı küçük farklılıklara sahiptir. Bazı durumlarda orijinal anlamın yanında daha sonraki anlam gelişmelerine işaret eden bazı açıklamalarda getirmek uygun olsa da kelime sadece bir kez gerçekleşmiş olduğunda böyle bir açıklama yapmak herhangi bir maksada hizmet etmeyecektir. Çünkü yapılmış olan alıntı bu ihtiyacı karşılamaktadır ve eğer kelime çekimlenmişse, çekimdeki anlamı kelime anlamından önce vermek daha mantıklıdır. Böyle yaptıktan sonra bazı başka açıklamaları vermek daha kabul edilebilir olacak, kelimenin Moğolcadan alıntı bir kelime olması durumunda, bu duruma daha sonra değinilmelidir. Bunu takiben de kelimenin hâlen varlığını sürdürmekte olan pek çok kelime bulunduğundan, bu bilgi daha önce verilemez. En sonunda da herhangi bir kelimeye etimolojik olarak akraba olan ya da aynı ya da benzer kelimeler çaprazlamalı referans olarak verilebilir. Bu durumda alıntılar şu sıralamayı takip edecek şekilde yapılır: Eski dil VIII; takiben VIII; takiben VIII Man.; takiben VIII Yen.: Uyg. VIII; IX; takiben VIII Hıristiyan; Man.–A; Man.: Bud. Medeni; XIV *Çin–Uyg. Sözlüğü*: takiben Eski Kır. IX: Hak. XI (*KB*'yi de içerir) ; XII (?) *KB nazım önsöz*; XIII (?) *KB manzum önsöz*; *At*; *Tef.* ; XIV *Rbğ., Muh.*: Ağrı, Çiğil, Gancak XI: takiben Çağ. XV: Oğuz XI: Harzm. XIII '*Ali*'; XIII (?) *Oğ.*; XIV *Kutb.* MN, Nach.: Kıp. XI: Kum. XIV CC İtalyanca bölümler, CC Almanca bölümler; Gr.: Kıp./Tkm. XIII *Hou.*; XIV *İd., Bul.* ; XV *Tuh., Kav., Dur.*: takiben Osm. XIV.

66. Sonuç olarak, bu kitabın çok sayıda alıntı, çeviri, referans içerdiğini ve bu kadar büyük bir sürünün içinde “siyah koyunlarda” olabileceğini alçak gönüllülikle söyleyebilir miyim? Türk leksikografisinin babası *Kaşgarlı III 379, 20*'de dokuz yüzyıl önce ifade ettiği gibi “**yazma:s atım yağmur yanılma:s bilge yanku**: hedefini ıskalamayan tek atış yağmurunkidir, hata yapmayan tek bilge yankıdır” diyerek olabilecek eksiklikler için önceden özür dilerim.

Bu önsözü eserin bu cildini oluşturmadaki cömert katkılarından dolayı British Akademisine en samimi minnetlerimi ifade etmeden sonlandırmak uygun olmazdı.

Ağustos 1968

GERARD CLAUSON

Kısaltmalar/Özel Adlar:

KISALTMA	AÇILIMI	ANLAMI
A.	Code letter, para 15.	Şifre harfi, paragraf 15.
ADAW.	Abhandlungen etc., para. 20 (2) (e).	İlmi araştırmalar, vb., paragraf 20 (2) (e).
AKPAW.	see ADAW.	ADAW'a bkz.
A.N.	Abstract Noun,	Soyut İsim.
APAW.	see ADAW.	ADAW'a bkz.
a.o.	another occurrence.	başka bir oluşum.
a.o.o.	and other occurrences.	ve diğer oluşumlar.
Abl.	Ablative case.	Uzaklaşma hâl eki.
Acc. ; acc. to	Accusative case; according to.	Yükleme hâl eki, göre.
Adj.	Adjective.	Sıfat.
Adv.	Adverb.	Zarf.
'Ali	para. 38.	Paragraf 38.
Alt.	Altay, NE dialect, later called Oyrot, now Gornoaltay (Mountain Altay), para. 57.	Altay, NE (Kuzey doğu) dil grubu lehçeleri, daha sonra Oyrot denir, günümüzde Gornoaltay (Altay Dağı), paragraf 57.
Aor.	Aorist.	Geniş zaman.
Ar .	Arabic.	Arapça.
Ash.	Ashmarin, para. 2.	Ashmarin, paragraf 2.
At.	Atebetil'l-hakayk, para. 30.	Atabetül-Hâkâyık, paragraf 30.
Aux.	Auxiliary (verb).	Yardımcı (fiil).
Az.	Azerbaijani, SW language, para. 62.	Azerbaycan, SW (Güney batı) dil grubu dilleri, paragraf 62.
B	Code letter, para. 15.	Şifre harfi, paragraf 15.
BS	Burhan Sehidi, para. 58.	Burhan Şehidi, paragraf 58.
Bad.	Badâ'i'u'l-luğat, para. 34 (1).	Badâ'i'u'l-luğat, paragraf 34 (1).

Bar.	Baraba, NE dialect, para. 57.	Baraba, NE (Kuzey doğu) dil grubu lehçeleri, paragraf 57.
Bas.	Prof. N. A. Baskakov, para. 57.	Prof. N. A. Baskakov, paragraf 57.
Bor.	Prof. A. K. Borovkov, para. 60.	Prof. A. K. Borovkov, paragraf 60.
Brockelmann	para. 64 (4).	Paragraf 64 (4).
Bud.	Buddhist (Uygur) para. 21 (3) (c).	Budist (Uygur), paragraf 21 (3) (c).
Bul.	Bulgatu'l-muşâtq, etc., para. 50.	Bulgatu'l-muşâtq, vb., paragraf 50.
C	(I) Code letter, para. 15; (2) prefix 'Compound', para. 18 (1).	(1) Şifre harfî, paragraf 15; (2) önek 'bileşik kelime', paragraf 18 (1).
CAJ	Central Asiatic Journal.	Orta Asya Dergisi.
CCG	Codex Cumanicus, German entries, para. 47.	Codex Cumanicus, Almanca kısmı, paragraf 47.
CCI	Codex Cumanicus, Italian entries, para. 47.	Codex Cumanicus, İtalyanca kısmı, paragraf 47.
cf.	(Latin) confer, 'compare'.	(Latin) 'karşılaştırma'.
c. i. a. p. (a. 1.)	common in all periods (and languages).	tüm dönemlerde ortak (ve dillerde).
Caf.	Caferoğlu, para. 64 (I).	Ahmet Caferoğlu, paragraf 64 (I).
Caus.	Causative (form of verb).	Ettirgen (fiil formu).
Chin.-Uyg. Dict.	Chinese-Uygur Dictionary, para. 27.	Çince-Uygurca Sözlük, paragraf 27.
Chr.	Christian (Uygur), para. 21 (3) (a).	Hiristiyan (Uygur), paragraf 21 (3) (a).
Chuas.	Chuastuanift (Xwâstwaneft), para. 20 (2) (e).	Chuastuanift (Xwâstwaneft), paragraf 20 (2) (e).
Civ.	Civil (Uygur), para. 21 (2) (d).	Modern (Uygur), paragraf 21 (2) (d).
Conc. N.	noun describing a concrete	somut bir nesne

	object, cf. A.N.	tanımlayan isim, soyut isimle karşılaştırın.
Co-op.	Co-operative (form of verb); cf. Recip.	Yardımcı fiil formu; (fiil formu); fiilin karşılıklı formu ile karşılaştırın.
Çağ.	Çağatay language, para. 29.	Çağatay dili, paragraf 29.
Çuv.	Çuvash language, para. 2.	Çuvaş dili, paragraf 2.
D	(I) Code letter, para. 15; (2) prefix, 'Derived', para. 18 (2).	(1) Şifre harfi, paragraf 15; (2) önek, 'Türetilmiş', paragraf 18 (2).
Dat.	Dative case.	Yaklaşma hâli.
Den.	Denominal, derived from a noun.	İsimden türetilmiş isim.
der.	derived.	türetilmiştir.
Desid.	Desiderative (form of verb).	Dilek kipi (fiil şeklinde).
Dev.	Deverbal, derived from a verb.	Fiilden türetilmiş fiilimsi.
Dict.	Dictionary.	Sözlük.
Dim.	Diminutive (form of noun).	küçültme (isim formu).
Dis.	Dissyllable.	İki heceli sözcük.
do.	ditto, 'the same'.	aynen, 'aynı'.
Doerfer	Prof. G. Doerfer, para. 64 (3).	Prof. G. Doerfer, paragraf 64 (3).
E	(I) Code letter, para. 15; (2) prefix, 'Error', para. 18 (8).	(1) Şifre Harfi, paragraf 15; (2) önek 'Hata', paragraf 18 (8).
ETY	Eski Türk Yazıtları, para. 20 (2) (a).	Eski Türk Yazıtları, paragraf 20 (2) (a).
e.g.	(Latin) exempli gratia, 'for example'.	(Latince) mesela 'örneğin'.
Emph.	Emphatic (form of verb).	Vurgulu (fiil formu).
esp.	especially.	özellikle.
etc.	(Latin) et cetera, 'and others'.	(Latince) vesaire, 've diğerleri'.
F	prefix, 'foreign loan-word', para. 18 (3).	Önek, 'yabancı alıntıkelime', paragraf 18 (3).
f.	form.	Biçim, şekil.
ff.	and following (pages, etc.).	ve takiben, takip eden

		(sayfa, vb).
Fam. Arch.	Family Archive, para. 64 (6).	Aile Arşivi, paragraf 64 (6).
fr.	from.	-den, -dan.
Fundamenta	para. 28.	Paragraf 28.
Ĝ	Code letter, para. 15.	Şifre harfi, paragraf 15.
G	Code letter, para. 15.	Şifre harfi, paragraf 15.
Gen.	Genitive case.	İlgi hâli.
Ger.	Gerund.	Zarf fiil.
Giles	H. A. Giles, Chinese-English Dictionary, London, 1912	H. A. Giles, Çince-İngilizce sözlük, Londra, 1912.
Gr.	Prof. K. Gronbech, para. 47.	Prof. K. Gronbech, paragraf 47.
H I, II	Heilkunde, etc., para. 21 (3) (d)	Heilkunde, vb., paragraf 21 (3) (d).
Haenisch	Prof. Erich Haenisch, para. 63 (1).	Prof. Erich Haenisch, paragraf 63 (1).
Haltod	Matthew Haltod, para. 63 (3).	Matthew Haltod, paragraf 63 (3).
Hap. leg.	Hapaxlegomenon, ‘occurring only once’, para. 7.	Sadece bir kez geçen, paragraf 7.
Hend.	Hendiaduin, two words combined to give one meaning.	Bir anlam vermek için iki kelimeyi birleştirme.
Hou.	M. Th. Houtsma, para. 49.	M. Th. Houtsma, paragraf 49.
Hüen-ts.	Hüen-tsang, para. 21 (3) (c).	Hüen-tsang, paragraf 21 (3) (c).
I	inscription of Kül Tegin, para. 20 (1) (b).	Kül Tegin Yazıtı, paragraf 20 (1) (b).
II	inscription of Bilge: Xağan, para. 20 (1) (c).	Bilge Kağan Yazıtı, paragraf 20 (1) (c).
III	Karabalgasun inscription, para. 21 (2).	Karabalgasun Yazıtı, paragraf 21 (2).
i.e.	(Latin) id est, ‘that is’.	(Latince) id est ‘olmasıdır’.
İd.	Kitābu'l-idrāk, etc., para. 50	Kitābu'l-idrāk, vb., paragraf 50.

Imperat.	Imperative (mood of verb).	Emir kipi (duygu durumu).
Inf.	Infinitive (of verb).	Mastar (fiil).
Instr.	Instrumental case	Vasita Durumu.
Intrans.	Intransitive (verb).	Geçişsiz (fiil).
IrkB	Irk Bitig, para. 20 (2) (d).	Irk Bitig, paragraf 20 (2) (d).
Ix.	Ixe-xuşotu inscription, para. 20 (1) (d).	Ixe-xuşotu Yazıtı, paragraf 20 (1) (d).
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society.	Royal Asiatic Derneği Dergisi.
Jarring	Dr. Gunnar Jarring, para. 58.	Dr. Gunnar Jarring, paragraf 58.
KB	Kutađđu Bilig, para. 23.	Kutadgu Bilig, paragraf 23.
KBPP	Prose Preface of KB, para. 23.	Kutadgu Bilig Nesir Önsözü, paragraf 23.
KBVP	Verse Preface of KB, para. 23.	Kutadgu Bilig Manzum Önsözü, paragraf 23.
Kaç.	Kaç, NE dialect, para. 57.	Kaç, NE (Kuzey doğu) dilleri lehçeleri, paragraf 57.
Kar.Krm.	Karaim, NW language, Crimean dialect, para. 61.	Karaim, NW (Kuzey batı) dil grubu dilleri, Kırım lehçeleri, paragraf 61.
Kar. L.	ditto, Lutsk dialect, para. 61.	Keza, Lutsk lehçesi, paragraf 61.
Kar. T.	ditto, Troki dialect, para. 61.	Keza, Troki lehçesi, paragraf 61.
Karg.	Karagas, NE dialect, para. 57.	Karagas, NE (Kuzey doğu) dil grubu lehçeleri, paragraf 57.
Kaş.	Kâşğari, para.23.	Kaşğâri, paragraf 23.
Kav.	Qawāninu'l-kulliyya, etc., para. 53.	El-Kavaninü'l Külliyye, vb. paragraf 53.
Kaz.	(Kazan) Tatar, NW language, para. 61.	(Kazan) Tatar, NW (Kuzey batı) dil grubu dilleri, paragraf 61.
Khak.	Khakas, NE language, para. 57.	Hakas, NE (Kuzey doğu)

		grubu dilleri, paragraf 57.
Kıp	Kıpçak, NW language, para. 25, etc.	Kıpçak, NW (Kuzey batı) dil grubu dilleri, paragraf 25, vb.
Kır.	Kırğız, NC language, para. 59.	Kırğız, NC (Kuzey merkezli) dil grubu dilleri, paragraf 59.
Kız.	Kızıl, NE dialect, para. 57	Kızıl, NE (Kuzey doğu) grubu lehçeleri, paragraf 57.
Kk	Karakalpak, NW language, para. 61.	Karakalpak, NW (Kuzey batı) dil grubu lehçeleri, paragraf 61.
Koib.	Koibal, NE dialect, para. 57.	Koibal, NE (Kuzey doğu) grubu lehçeleri, paragraf 57.
Kom.	Koman, NW language, para. 47.	Kuman, NW (Kuzey batı) dil grubu dilleri, paragraf 47.
Kow.	(1) T. Kowalski, para. 61; (2) J. E. Kowalewski, para. 63.	(1) T. Kowalski, paragraf 61; (2) J. E. Kowalewski, paragraf 63.
Krm.	Kırım, the Crimea; (1) see Kar. Krm; (2) SW language, para. 61.	Kırım, (1) bkz. Kırım; (2) SW (Güney batı) dil grubu dilleri, paragraf 61.
Kuan.	Kuanşi im Pusar, para. 21 (3) (c).	Kuanşi im Pusar, paragraf 21 (3) (c).
Kum.	Kumyk, NW language, para. 61.	Kumuk, NW (Kuzey batı) dil grubu dilleri, paragraf 61.
Kumd.	Kumandu, NE dialect, para. 57.	Kuman, NE (Kuzey doğu) dil grubu lehçeleri, paragraf 57.
Küer.	Küerik, NE dialect, para. 57.	Küerik, NE (Kuzey doğu) dil grubu lehçeleri, paragraf 57.
Kzx.	Kazax, NC language, para. 59.	Kazak, NC (Kuzey merkezli) dil grubu dilleri, paragraf 59.
L	Code letter, para. 15.	Şifre harfi, paragraf 15.
l.-w.	loan-word.	Alıntı sözcük

Leb.	Lebed, NE dialect, para. 57.	Lebed, NE (Kuzey doğu) dil grubu lehçeleri, paragraf 57.
Leh.	Lehce-i Osmaniye, para. 62.	Lehçe-i Osmanî, paragraf 62.
Ligeti	Prof. L. Ligeti, para. 27.	Prof. L. Ligeti, paragraf 27.
lit.	literal, literally.	Gerçek anlam.
Loc.	Locative case.	Bulunma hâli.
M	Code letter, para. 15.	Şifre harfi, paragraf 15.
M I, II, III	Manichaica I, etc., para. 20 (2) (b).	Mani I, vb., paragraf 20 (2) (b).
MM	Makhmudov and Musabaev, para. 57.	Makhmudov ve Musabaev, paragraf 57.
MN	Muḥbabbat Nâma, para. 42.	Muhabbet-Nâme, paragraf 42.
MS., MSS.	manuscript, manuscripts.	El yazması, el yazmaları.
Mal.	S. Ye. Malov, para. 20 (z) (b).	S. Ye. Malov, paragraf 20 (z) (b).
Man.	Manichaeen (texts, dialects, etc.), paras. 20 (2) (e), 21 (3) (b).	Mani (metinleri, lehçeleri, vb.), paragraf 20 (2) (e), 21 (3) (b).
Man.-A	Manichaeen Uyg.-A dialect.	Mani Uygur-A diyalekti.
Man.-uig. Frag.	para. 20 (2) (e).	Paragraf 20 (2) (e).
Mel.	Melioranski, para. 33.	Melioranski, paragraf 33.
metaph.	metaphorical, metaphorically.	Mecazi, mecazi olarak.
Mon.	Monosyllable (other than a verb), para. 15.	Tek heceli kelime (bir fiil dışında), paragraf 15.
Mon. V.	Monosyllabic verb, para. 15.	Tek heceli fiil, paragraf 15.
Mong.	Mongolian (language).	Moğol (dili).
Muh.	ibn Muḥannā, para. 33.	İbnü Mühenna, paragraf 33.
N.	(1) Code letter, para. 15; (2) noun.	Şifre harfi, paragraf 15; (2) isim.
N./A.	Noun/adjective, a word performing both functions.	İsim/sıfat, her iki işlevi yerine getiren kelime.

N./A.S.	ditto connoting a situation or state.	Durum ve yere bağılı olan.
N.Ac.	Nomen actionis, a noun describing an action.	Hareket ismi.
N.Ag.	Nomen agentis, a noun describing one who performs an action.	Şahıs ismi.
NC	north-central language group, para. 59.	Kuzey merkezli dil grubu, paragraf 59.
NE	north-eastern language group, para. 57.	Kuzey doğu dil grubu, paragraf 57.
N.I.	Nomen instrumenti, a noun describing an instrument or tool.	Araç ismi, bir alet veya araç belirten isim.
n.o.a.b.	noted only as below.	Aşağıda belirtildiği gibi.
N. of Assn.	Noun describing persons associated in some way.	Bir şekilde ilgili insanları belirten isim.
N.S.A.	Noun describing a single action.	Tek bir eylemi tanımlayan isim.
NW	north-western language group, para. 61.	Kuzey batı dil grubu, paragraf 61.
Nahc.	Nahcu'l-Farâdis, para. 43.	Nehcü'l-Ferâdis, paragraf 43.
Neg.	Negative (form of verb).	Olumsuz (fiil formu).
Nog.	Nogay, NW language, para. 61.	Nogay, Kuzey batı dil grubu dili, paragraf 61.
O. Kır.	Old Kırğız language, para. 22.	Eski Kırğız dili, paragraf 22.
o.o.	other occurrences.	Diğer oluşumlar.
Oğ.	Oğuz Nâme, para. 39.	Oğuz Nâme, paragraf 39.
Ongin	Ongin inscription, para. 20 (1) (e).	Ongin Yazıtı, paragraf 20 (1) (e).
Osm.	Osmanlı, SW language, para. 55, 62.	Osmanlı, SW (Güney batı) dil grubu, paragraf 55, 62.
p., pp.	page, pages.	Sayfa, sayfalar.
P.N.	Proper, or personal name.	Özel isim veya şahıs ismi.
P.N./A.	Possessive Noun/Adjective.	İyelik isim/sıfat.
PP	Prof. Paul Pelliot, para. 21 (3)	Prof. Paul Pelliot, paragraf

	(c).	21 (3) (c).
PU	prefix, 'pronunciation uncertain', para. 18 (4).	Önek, 'şüpheli telaffuz', paragraf 18 (4).
Pal.	A. A. Pal'mbakh, para. 57.	A. A. Pal'mbakh, paragraf 57.
para., paras.	paragraph, paragraphs.	Paragraf, paragraflar.
Particip.	Participle.	Sıfat fiil.
Pass.	Passive form of verb.	Pasif fiil formu.
Pe.	Persian.	Farsça.
pec. to	peculiar to (a particular language, etc.).	Özgü (sadece belirli bir dile ait, vb.).
Pek.	L. K. Pekarsky, para. 57.	L. K. Pekarsky, paragraf 57.
Perf.	Perfect tense.	Görülen geçmiş zaman.
Pfahl.	para. 21 (3) (c).	Paragraf 21 (3) (c).
phr.	phrase.	İfade, kalıp.
Pres.	Present tense.	Geniş zaman.
Priv. N./A.	Privative N./A. connoting non-possession of something.	Olumsuz isim/sıfat, bir şeyi bulundurmama.
prob.	probably.	Muhtemelen.
prov.	proverb quoted.	Atasözünden alıntı.
q.v	(Latin) quod vide, 'see that (word, etc.)'.	(Latin) quide vide, bak, 'görmek (kelime, vb.)'.
Qutb	para. 41.	Paragraf 41.
R	(1) Code letter, para. 15 ;(2) W. W. Radloff's Versuch etc. para. 16, 57.	(1) Şifre harfî, paragraf 15; (2) W. W. Radloff'un Versuch vb. paragraf 16, 57.
Rbğ.	Rabğûzi, para. 32.	Rabguzi, paragraf 32.
Recip.	Reciprocal form of verb, morphologically same as Co-op.	Fiilin karşılıklı formu, yardımcı fiil ile morfolojik olarak aynı.
Red.	Sir James Redhouse, para. 62.	Sir James Redhouse, paragraf 62.
refce., refces.	reference, references.	Referans, referanslar.
Refl.	Reflexive form of verb.	Dönüşlü fiil formu.

Rep. Turkish	Republican Turkish, the language now spoken in Turkey.	Türkiye Cumhuriyeti, artık günümüzde Türkiye’de konuşulan dil.
Rif.	Kilisli Rifat, para. 33.	Kilisli Rıfat, paragraf 33.
S	(1) Code letter, para. 15; (2) prefix, Secondary form, para. 18 (5).	(1) Şifre harfi, paragraf 15; (2) önek, İkincil formu, paragraf 18 (5).
SC	south-central language group, para. 60.	Orta güney dil grubu, paragraf 60.
SDD	Söz Derleme Dergisi, İstanbul, 1939.	Söz Derleme Dergisi, İstanbul, 1939.
SE	south-eastern language group, para. 58.	Güney doğu dil grubu, paragraf 58.
SH	Secret History of the Mongols, para. 60 (1).	Moğolların Gizli Tarihi, paragraf 60 (1).
s.i.a.m.l.(g.)	survives in all modern languages (language groups).	Tüm modern dillerde kullanılmıştır (dil grupları).
s.i.m.m.l.(g.)	survives in most modern languages (languages groups).	Çoğu modern dilde hayatta kalmıştır (dil grupları).
SKPAW	Sitzungsberichte, etc., para. 20 (2) (e).	Tutanaklar, vb., paragraf 20 (2) (e).
s.o.i.	survives only in.	Sadece.....kullanılır.
SPAW	see SKPAW.	Bkz. SKPAW.
s.v.	(Latin) sub voce, ‘under the word’.	(Latin) sub voce ‘kelime içinde’.
SW	south-western language group, para. 62.	SW (Güney batı) dil grubu, paragraf 62.
Sag.	Sagay, NE language, para. 57.	Şagay, NE (Kuzey doğu) dil grubu dili, paragraf 57.
Sami	Şeyh Sami, para. 62.	Şeyh Sami, paragraf 62.
San.	Sanglax, para. 34 (3).	Senglâh, paragraf 34 (3).
Sarığ Yuğ.	Sarığ Yuğur, modern SE language, para. 58.	Sarığ Yuğur, modern SE (Güney doğu) dil grubu dili, paragraf 58.
Sec.	Secondary (form).	İkincil (form).

Shaw	R. B. Shaw, para. 58.	R. B. Shaw, paragraf 58.
Shcherbak	A. M. Shcherbak, para. 64 (5).	A. M. Shcherbak, paragraf 64 (5).
Shnit.	B. N. Shnitnikov, para. 59.	B. N. Shnitnikov, paragraf 59.
sic	(Latin) sic, 'thus'.	(Latin) sic, 'böylece, bu yüzden'.
Studies	Turkish and Mongolian Studies, para. 1.	Türkçe ve Moğolca Çalışmalar, paragraf 1.
Suci	Suci inscription, para. 21 (2).	Suci yazıtı, paragraf 21 (2).
Suff.	Suffix.	Sonek.
Suv.	Suvarnaprabhâsasûtra, para. 21 (3) (c).	Suvarnaprabhâsasûtra, paragraf 21 (3) (c).
syn. w.	synonymous with.	İle eş anlamlı.
Ş	Code letter, para. 15.	Şifre harfi, paragraf 15.
ŞS	Şeyh Süleyman, para. 35.	Şeyh Süleyman, paragraf 35.
Şor	NE language, para. 57.	NE (Kuzey doğu) dil grubu dili, paragraf 57.
Şu.	Şine-usu inscription, para. 21 (1).	Şine-usu yazıtı, paragraf 21 (1).
T	inscription of (VU) Tofiukuk, para. 20 (1) (a).	Tonyukuk yazıtı (belirsiz seslendirme), paragraf 20 (1) (a).
TM IV	Turkiyat Mecmuası IV, para. 21 (3) (c).	Turkiyat mecmuası IV, paragraf 21 (3) (c).
TT	Türkische Turfantexte, para. 20 (2) (e).	Türk Turfan Metinleri, paragraf 20 (2) (e).
TTS	Taniklariyle Tarama Sözlüğü, para. 55.	Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, paragraf 55.
Talas	inscriptions near River Talas, para. 20 (2) (c).	Talas Nehri yakınlarındaki yazıtlar, paragraf 20 (2) (c).
Tar.	Tarañçı, SE dialect, para. 58.	Tarañçı, SE (Güney doğu) dil grubu lehçeleri, paragraf 58.
Tara	NE dialect, para. 57.	NE (Kuzey doğu) dil grubu lehçesi, paragraf 57.

Tat.	Tatar, NW language, para. 61.	Tatar, NW (Kuzey batı) dil grubu dili, paragraf 61.
Tef.	Tefsir, para. 28.	Tefsir, paragraf 28.
Tel.	Teleut, NE dialect, para. 57.	Teleut, NE (Kuzey doğu) dil grubu lehçesi, paragraf 57.
Tiş.	Tiştavstik, para. 21 (3) (c).	Tiştavstik, paragraf 21 (3) (c).
Tkm.	Turkmen, SW language, para. 47, 62.	Türkmen, SW (Güney batı) dil grubu dili, paragraf 47, 62.
Tob.	Tobol, NE dialect, para. 57.	Tobol, NE (Kuzey doğu) dil grubu lehçesi, paragraf 57.
Trans.	Transitive (verb.).	Geçişli fiil.
Tris.	Trisyllabic or longer word, other than verb, para. 15.	Fiili dışındaki üç heceli veya daha uzun kelime, paragraf 15.
Tub.	Tuba, NE dialect, para. 57.	Tuva, NE (Kuzey doğu) dil grubu lehçesi, paragraf 57.
Türki	SE language, para. 55.	Güney doğu dil grubu dilleri, paragraf 55.
Türkü	early language, para. 20.	Erken dil, paragraf 20.
Tuv.	Tuvan, NE language, para. 57.	Tuva, Kuzey doğu dil grubu dili, paragraf 57.
U I, etc.	Uigurica I, etc., para. 21 (3) (c).	Uigurica I, vb., paragraf 21 (3) (c).
USp.	Uigurica, para. 21 (3) (c).	Uigurica, paragraf 21, (3) (c).
Uyğ.	Uyğur language, para. 21.	Uygur dili, paragraf 21.
Uyğ.-A	Uyğur A dialect, para. 21.	Uygur A lehçesi, paragraf 21.
Uzb.	Uzbek, SC language, para. 60.	Özbek, Orta güney dil grubu dili, paragraf 60.
V.	verb.	Fiil.
v.	(Latin) vide, 'see'.	(Latin) vide, bakınız.
v. G. ATG	A. von Gabain, Alttürkische Grammatik, para. 20 (2) (e).	A. von Gabain, Alttürkische Grammatik,

		paragraf 20 (2) (e).
v.l.	(Latin) varia lectio, ‘alternative reading’.	(Latin) varia lectio, ‘alternatif okuma’.
VU	prefix, vocalization uncertain, para. 18 (6).	Önek, belirsiz seslendirme, paragraf 18 (6).
VIII, etc.	the 8th, etc., century A.D.	8.yüzyıl, vs., A.D. yüzyıl.
Vam.	A. Vambéry, para. 60.	A. Vambéry, paragraf 60.
Vel.	V. de Vékliaminov-Zemov, para. 34 (2).	V. de Vékliaminov-Zemov, paragraf 34 (2).
w.	With.	İle.
Wind.	para. 20 (2) (3).	Paragraf 20 (2) (3).
XI, etc.	the 11 th, etc. century A.D.	11. yüzyıl, vs. A.D. yüzyıl.
Xak.	the Xakani language, para. 23.	Hakaniye Türkçesi, paragraf 23.
Xwar.	the Xwarazmian (Turkish) language, para. 37.	Harezmce (Türk) dili, paragraf 37.
Y	Code letter, para. 15.	Şifre harfi, paragraf 15.
Yen.	the inscriptions on the River Yenisei, paras. 20 (2) (b), 22.	Yenisey Nehri üzerindeki yazıtlar, paragraf 20 (2) (b), 22.
Yud.	Prof. K. K. Yudakhin, para. 59.	Prof. K. K. Yudakhin, paragraf 59.
Z	Code letter, para. 15.	Şifre harfi, paragraf 15.
Zaj.	Prof. A. Zajaczkowski.	Prof. A. Zajaczkowski.
Zam.	Zamaxşari, para. 36.	Zamahşari, paragraf 36.

SON EKLER

Türkçe kelime kuruluşunda son eklerin önemini açıklamaya gerek yoktur. Ve hemen hemen her Türkçe gramer yabancı kelimelerden alınan son ekler listesini içerir. Örneğin *G. ATG.* paragraf 44- 167 ve *Brockelmann*, paragraf 20-121 ve 148-176 olan sayfalarında kapsamlı listeler mevcuttur. Çalışmalarda böyle bir liste ekledim. Prof. Paul Pelliot 143. sayfa. Ve bazı düzeltmeler yaptım ve Eski Türkçeden 3 not ekledim. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1966, sayfa 1 ve takip eden sayfalar. Diğerleri bu sözlükte tanımlanan son ekler listesinin daha kapsamlısıdır. Beş bölüme ayrılır. Ve her biri son harften geriye doğru alfabetik olarak sıralanmıştır. İlk iki bölüm isimlere bağlı son ekleri, isimlerden türetilen fiilleri ve diğer iki bölüm isme bağlı son ekleri fiilden türetilen fiilleri içerir. Beşinci bölüm teknik olarak son ek olmayan son isimlerin listesidir. Çünkü çıkarıldığı zaman anlamlı Türkçe sözcük olmazlar. Fakat aynı anlamlı yeterli isim sayılarının sonunda bulunurlar. Birkaç çeşit bölüm oluşturacak aynı anlamlı yeterli miktardaki kelimelerin sonunda bulunurlar. Bu eklerin ikisi Farsça son ekleri olarak bilinir. Ve eklenen bu sözcükler Fars dillerinden ödünç alınan sözcükler olmalıdırlar. Fakat diğer ekler tanınmayabilirler. Hâтта yabancı ve daha eski periyotlardaki kelimeler olabilirler. Bunların arasında yabancı olabilecek birkaç tane ek vardır. Bunlarda hayvanların, böceklerin, bitkilerin adları yüksek oran taşır. İsim ve fiil son ekleri arasında belirli bir farkın görülmesine rağmen ayırımın çok da açık olmadığı not edilmelidir. Birkaç son ek bütünüyle isim türünden **-cı** gibi olarak kabul edilebilir. – **duruk** keza bu da isim türünden son ek olarak kullanılabilir **-ma:k** da isim türünden son ek olarak kullanılır. Kaşgari'nin eserinde bu özellikleri taşıyan son ekler mevcuttur. Konuyla ilgili referanslar listede verilmiştir. Bütün dilbilgilerindeki aktif, edilgen, geçişli ve geçişsiz fiiller birbirine benzer. Türkçede aynı terimler isim ve isim/sıfat olarak uygulanır. Örneğin fiil, isim/sıfat gibi **sınuk (sın-uk)** 'kırılmış'; **köçürme: (köçür- -me:)** 'seyahat etme'; ve **éşidüt (éşid-üt)** 'işitme' sadece ortaçağ anlamında tercüme edilir. 'egemen' sözcüğüne sesli harfle başlayan bir son ek eklendiği zaman bu sesli harf son ekin bütün bölümünü teşkil eder. Ve kelimeye sesli harf eklendiği zaman ikincisinde ünlü atlanır. Örneğin **tarmut (tarm(a:-) -ut)**. Son ek iki heceyle kelimeye bağlanmış bir sesli harfle başlıyorsa ya da içeriyorsa iki heceli ve bir sessiz harfle bitiyorsa fiilin ikinci sesi her zaman çıkarılmaz. Örneğin **adı: (ad(ı)r:-)**, **biiki: (birik-i:)**. **n** ile biten sözcüğe **-ğ/-ğ-** ile başlamış bir son ek eklendiği zaman iki ses **ñ** ile birleşir. Örneğin **yañak (yan-ğak)**. Ve böyle son ekler **-ğ/-ğ** ya da **-k** ile biten sözcüklere eklendiği zaman her iki durumda da iki ses **-kk-** olarak birleştirilir. Pratikte **-k-**, örneğin **baku: (bak-ğu:)**, **tiken (tik-gen)**, **yaku: (yağ-ğu:)**.

I. İSİM SON EKLERİ

(a) İsimden isim

-ça: Pek çok son ek bu anlamda kullanılır. Eşitlik-benzerlik durumudur. Bunların çoğu zarf şeklinde kullanılır. **ança:** gibi, ama **barça:** isim/sıfat olarak kullanılmıştır. Ortaçağa kadar gözükmeyen **-ça./-çe:** Farsçadan ödünç alınmıştır.

-ke: Küçültme son ekidir. Sadece (?) **siñirke:, yipke:** de görülür. Belki de buna **-kiñe:** sözcüğünü de örnek verebiliriz.

-la: -le: Çok nadir olarak zarf oluşturmaktadır. **ayla:, tünle:** ve belki **birle:** ödünç kelimedir, **körkle:/körtle:** sıfat olarak kullanılır.

-kña:/kiñe: Çok seyrek olarak küçültme son ekidir.

-ra:/-re: Yer zarfı oluşturur. Örn. **içre:** ‘içinde, içeriye doğru’ anlamındadır.

-ya:/-ye: Sadece **bérye** ve **yırya**’da görülür. İkinci olarak da **-ra:/-re:**’de kullanılır.

-cı:/-çi: Eylemi yapan kişiyi oluşturur. bkz. *Kaş. II* 48’de çok yaygın olarak mevcuttur.

-nçı:/-nçi: bkz. **-nç.**

-tı:/ti: Sıfattan zarf oluşturur. Örn. **edğü:ti:** ‘çok nadir’. Çok seyrek olarak da fiilden sıfat yapan son ek olarak kullanılır.

-nti: Sadece **ékkinti:** ‘ikinci’ kelimesinde sıra sayı sıfatı oluşturur. **-nç** de eski bir formudur.

-tirti:/-türti: Yer zarfı oluşturur. Örn. **içtirti:** seyrek olarak da **içre:** de kullanılır.

-kı:/ki: İsim ve sıfatlarda zaman ve yer bildirmek için kullanılır. örn. **aşnu:ki** ‘eski, önceki’, **üze:ki:** ‘üzerine yerleştirilmiş, üzerinde’ anlamlarında eski zamanlarda kullanılan son eklerdir. Yer edatı olarak da **evdeki:** ‘evin içindeki’ örneği verilebilir.

-du: Tartışmalı olarak sadece **kardu:** da kullanılır. Fiilden türetilen isimlerde kullanılır.

-ğu:/-gü: Son ek olarak çok nadir kullanılır. **énçgü** gibi soyut isimler oluşturur. **tuzğu:** gibi somut isim, **buğra:ğu:** gibi sıfat olarak kullanılmıştır.

-a:ğü:/-e:ğü: Topluluk ismidir. Genellikle sayısal ifadelerde kullanılır. örn. **üçe:ğü:** ‘üçü birlikte’. Aynı zamanda bkz. **içe:ğü:, yüze:ğü:**.

-ñü: Sadece (?) **esriñü:** kelimesinde görülür. Eş anlamlı olan **esri:** ‘benekli, lekeli’ kelimesini de örnek verebiliriz. Fiilden isim türeten bir ektir. Fakat isim/sıfat olarak nadiren kullanılır.

-ru:/-rü: Yönelme son ekidir. -e doğru anlamındadır; seyrek olarak kullanılır; **-ğaru:/-ğerü:** ile eş anlamlıdır.

-ğaru:/-ğerü:-ru:/-rü: gibi yönelme son ekleridir. Oldukça nadir görülür.

-layu:/-leyü: ‘gibi’ anlamındadır. Örn. **börileyü:** ‘kurt gibi’; aslında isim-fiil **-u:/-ü:** ve isimden isim yapan **-la:/-le:-** fiille ilgili durumlarda kullanılır.

-ç (sesli harflerden sonra) **/-aç/-eç/-iç/-iç** (sessiz harflerden sonra). Küçültme son ekidir. Özellikle son ikisinde çok nadir kullanılır.

-ğaç Belirsiz işlev.Sadece(?) **odğuç, kuşğaç** ve belki **süğiç** de kullanılmıştır. Aynı zamanda fiilden sıfat yapan son ektir.

-leç Gerçek Türkçe kelime olan **üçleç** de kullanılmıştır. Aksi takdirde liste III’e bakınız.

-nç/-ınç/-inç/-unç/-ünç Eski sıra sayılarının son ekleridir. Orta çağda **-nçi:/-nçi:** olarak değiştirilmiştir. Aynı zamanda **-nti:** ‘ye bakabilirsiniz.

-t tégit, tarxat gibi Soğdça kelimelerde kullanılan çokluk ekidir. **tégin, tarka:n** da belki de çok eskiden kalma çokluk ekidir.

-ta:ğ/-teğ antağ gibi sözcükler bir son ek değildir. **teğ** edatı **ol** gövdesi ile kaynaşmış.

-liğ/-liğ/luğ/-lüğ İyelik ekidir. isim-sıfat oluşturur. *Kaş. I* 500’de çok yaygın olarak kullanılmıştır.

-sığ/-siğ İsim sıfat oluşturur. Anlamı ‘(bir şeye) benzemek’ ve **-ğ/-ğ** de fiilden isim türeten ek olarak kullanılır. İsimden fiil türeten benzerlik eki **-sı:/-si:-**, fakat gerçek fiiller nadiren kaydedilmiştir.

-k (sesli harf ve **-r** harfinden sonra) **-ak/-ek** (normal formlar) **/-ik/-ik/-uk/-ük** (tamamen nadir) genellikle küçültme isimleri oluşturur, ama aynı zamanda kelime **ortuk** gibi sınırlandırılmıştır; oldukça yaygındır.

-çak/-çek Somut nesne oluşturur. Genellikle bir alet veya araç açıklayan bir isimdir, örnek **ağırçak** ‘toprak ağırşak’; oldukça yaygındır.

-çuk/-çük *Kaş. III* 226’da doğru bir şekilde belirtilmiştir. Genellikle mecazi anlamda kullanılır. örn. **baka** ‘kurbağa’, **baka:çuk** ‘kas’; eski çağlarda nadir olarak kullanılmıştır. Sonraları da küçültme son eki olarak çok yaygın şekilde kullanılmıştır.

-dak/-dek Aynı zamanda **-duk/-dük** olarak kullanılmıştır. Her ikisi de belirsiz fonksiyonlarda seyrek olarak kullanılmıştır. bkz. **bağırdak**, **beliğdek**, **burunduk**; **beliğdek beliğ** den **-de:-** isimden fiil, **-k** da sıfat.

-ğa:k/-ğe:k Genellikle somut isim teşkil eder. Örn **eşek**, **kidizge:k**, **müñüzge:k**, **yaşak**; az bulunur. Fakat fiilden sıfat yapan son ek yaygındır.

-ğuk Şüpheli. Sadece (?) **çamğuk**; son ek olarak kullanılmıştır.

-lık/-lik/-luk/-lük Genellikle soyut isimlerden oluşur. Fakat somut isimlerde de sık sık kullanılmıştır. *Kaş. I* 505; 510-11’ de detaylı şekli vardır.

-mak/-mek Somut isim oluşturur. **kögüzmek** gibi. Fakat temel isimle bağlantı kurulduğunda bazen incelik. Son ek olarak yaygındır.

-muk/-a:muk Küçültme anlamında isim oluşturur. örn. **kara:muk**, **sola:muk** gibi. Seyrek bulunur.

-şak Küçültücü anlamdadır. Sadece(?) **baka:şak**’da ‘atın toynağındaki iki başlı kas’.

-rak/-rek Sıfatlarda karşılaştırma şeklidir. Yaygındır.

-duruk/-dürük Genellikle bir malzemenin parçalarını tanımlayan isim anlamındadır. Örn. **boyunduruk** ‘omuzluk’, oldukça seyrek.

-sa:k/-se:k Tamamıyla isim-sıfattır. **-sa:-/se:-** de isimden fiil yapma ekidir. Ama fiil olarak başlı başına görülmemiştir. Temel isimlere nadiren eklenir. örn. **tavarsa:k**, fiilden isme eklendiği daha yaygındır örn. **barışsa:k**; bkz. *Kaş I* 24; II 55-6.

-suk/-sük Somut nesneyi tarif eden isim, örnek, **ilersük**, **bağırsuk**, **sınarsuk** ve bir alet veya araç açıklayan bir isim formudur, örnek **taşsuk**; belki de sıfat son eki **-uk/-ük** den **-sı:-/si:-** den isimden fiil.

-cıl/-çil İsim-sıfat oluşturur. örn. **iğçil** ‘hastalıklı’, **i:ğ** ‘hastalık’, az bulunur.

-ğıl/-ğil (a) Rakamlara eklenir. örn. **üçğil** ‘üçgensel’ (b) aksi takdirde şekil ya da renklerle ilişkili olarak isim-sıfat anlamı katar. Örn. **başğil, tarğıl, kırğıl, yipğil, yalğıl**; seyrek olarak da fiilden sıfat yapan son ek olarak kullanılır.

-sıl ‘arsıl’ ile eş anlamlı. **a:r** ‘kestane’ **-ıl** ‘da fiilden sıfat yapan isim-sıfat olarak; **-sı:-** isimden isim yapar, alternatif heceleme **arsal** olası değildir. Her iki sözcük de sadece bir kez kullanılmıştır.

-ım/-im edrim, barım kelimelerinde somut isim anlamındadır.

-dam/-dem isim-sıfat olarak ‘(bir şeye) benzeme’ anlamındadır. Örn. **teğridem** ‘tanrıya benzer’.

-a:n/-e:n/-u:n Eski bir son ektir. (bkz. *Kaş. I 76*); **oğla:n, ere:n. boğun** ve belki **öze:n**’ de kullanılmıştır.

-çın/-çin sadece (?) **balıkçın, kökçin/kökşin** bunlarda fonksiyon karmaşası vardır.

-tın/-tun/-dın/-dun Yer bildiren son eklerde kullanılır. örn. **taştın** ‘dışarda’, eş sesli ayrılma son eklerinde kısmen ayırt edilir.

-ğa:n/-ge:n Somut anlam taşır. Temel isimden daha kısıtlıdır. Örn. **arpağa:n, temürğen**. Çok nadir olarak kullanılır. Fiilden sıfat yapan son ektir ve takıdır.

-ğun/-a:ğun Özellikle (aynı zamanda **yettiğe:n**’ de **-ge:n**) çoğul anlamı taşır. Örn. **alkuğun, kadna:ğun, keliğün**; az bulunur. **-a:ğu:/-e:ğü** ile karşılaştırınız.

-ka:n/ke:n teğri:ken ‘ilâhi’ de sıfat oluşturur. **amtıkan, ançağınçakan** da zarf anlamı taşır. Az bulunur.

(-man)/-men (belirsiz telaffuz) **kükmen, közmen** de belirsizdir; Türkmence’de muhtemelen Farsça son eki **-mand** ‘benzeyen’ bozulmuş; ayrıca bir sıfat sonekidir.

-şin bkz. **-çin**

-iğ/-üğ Sıfat son ektir. **yéliğ** ‘rüzgar’; **kölüğ** ‘su birikintisi’ nde küçültme son ektir. Bazen de fiilden fiil yapan son ektir.

-dağ/-dun yalnız (?) **otuğ, uldağ** kelimelerinde somut isim anlamı taşır. Ve belki bunlara **izdeğ** kelimesi de eklenebilir.

-ar/-er (bazen **-rer**, **ikkirer** de ki gibi)/**-şar/-şer** (sessiz harflerden sonra) Rakamlardan sonra üleştirme anlamı katar. Örn. **birer** ‘her biri’. Miktar sıfatları oluşturur. örn. **azar** ‘çok az. Bazen de fiilden sıfat ve bağlama son eki olarak az bulunur.

-ş/-ış/-uş ve **diğerleri** belirsiz çalışmadır; bkz. **ödüş**, **bağış**, **2 ba:ş**, **kökiş**; çok nadir görülür; ayrıca bir sıfat son ekidir.

-da:ş/-de:ş İsim formundadır. Aynı niteliğe sahip iki kişi için kullanılır. örn. **kada:ş** ‘akraba’, **yerde:ş** ‘vatan sever, vatandaş’ bkz. *Kaş. I* 406, yer bildiren son ekin **-da:/-de:** ve **é:ş** ‘dost, ortak’ kullanıldığı da görülür.

-mış/-miş Sadece **altmış**, **yétmış** ‘altmış, yetmiş’. Fiil çekimlerinde son ek olarak kullanılır.

-ğey Sadece **küçğey**’de (?) ‘şiddetli’, **kü:ç**’de ‘şiddet’ anlamında kullanılmıştır.

-z ékkiz de ‘ikiz’ isimden isim yapan son ek olarak kullanılmıştır. **ékki:** fiilden sıfat yapan son ek; (**küntüz** de **-tüz** muhtemelen son ek değildir. **-ta:ğ** ile karşılaştırılabilir.

-sız/-siz/-suz/-süz isim-sıfatta olumsuzluk gösterir. **-lğ** ekinin tersidir. **-sıra:-** isimden isim yapan ekle aynı köktendir. Çok yaygın olarak kullanılır.

(b) Sıfat-Fiiller (İsimden Sıfat Yapan Son Ekler)

-a:/-e:/-ı:/-i:/-u:/-ü Hepsi kullanılmaktadır. Herhangi bir fiile eklenmesi gereken bir kural yoktur. Yuvarlak ve yuvarlak olmayan seslerden biri fiile bağlandığı zaman sonuna **-y** eklenir. örn. **ula:yu:**. Burada genellikle zarf oluşturur. **ötrü:** gibi **tapa:** gibi bağlaçlarda daha seyrek kullanılır. **opri:**, **adrı** gibi somut isimdir. **kéce:** gibi soyut isim, **eğri**, **köni:** gibide sıfattır.

-ğa:/-ğe: Sıfat formundadır. Örn. **kışğa:**, soyut isimde genellikle aktiftir. **öge:**, **bilge:** geçişsiz isimdir. **köli:ge** ya da edilgen çatıda **tilge**. Seyrek olarak eski dilde kullanılır.

-ma:/-me: edilgendir. Kullanımı normaldir. Genellikle Osmanlıcada yaygındır. Orta Çağa kadar gelişmemiştir.

-ğma:/-ğme: genellikle fiil çekimli son eklerde kullanılır. Nadiren isimlerde kullanılır. **tanığma:** ‘bilmece’ gibi.

-cı:/-çi: eylemi yapan kişiyi oluşturur. örn. **ota:cı:**, **okı:cı:**. İsimden isim yapan son ektir. Yaygın olarak kullanılır. fiilden sıfat yapan son ekte seyrek olarak kullanılır.

-ğū:çı/-ğū:çi: fiil çekimlerinde son ektir. Bkz. *Kaş II* 49, fakat genellikle eylemi yapan kişiyi oluşturur. örn. **ayğū:çı, bitigū:çi:**.

-dı/-di: tamamıyla fiil çekimlerinde kullanılır. Bazen de edilgen çatı oluşturmak için kullanılır. Genellikle dönüşlü fiillere eklenir. örn. **üdründi:**, bazen de temel fiile eklenir. örn. **öğdi:, alka:dı:, sökti:**.

-tı/-ti: Yukarıdakilerden farklıdır. Zarf oluşturmak için kullanılır. örn. **arıtı:, uza:tı:, tüke:ti:**, çok seyrek kullanılır. Ayrıca isim yapan son ektir.

-çu/-çü: pasif isim-sıfat oluşturur. Sadece dönüşlü kelimeye eklenir. **-dı** ile aynı anlamdadır. Seyrek olarak kullanılır.

-du: örn. **eğdü:, umdu:, süktü:, dı:** nin ikinci şekli olarak görülür.

-ğū/-ğū: genellikle fiil çekimli son ektir. Ama daha çok isim ve isim-sıfat oluşturur. örn. **bile:ğū:** ‘bileği taşı’. Diğer geri kalanlar somut isim oluşturur. örn. **kedğū** ‘giysi’ gibi. Geri kalanı karışıktır. Örn. **oğla:ğū:** ‘nazıkçe büyütülmüş’ **ertinū:** ve **yaku:** gibi sözcüklerle ilişkili olarak görülür.(-**yu:** vs. bkz. **-a:** vs.)

-ç hareketi tarif eden ismi ve durum ve yere bağlı olan şeyleri anlatır. Yalnızca dönüşlü fiillere eklenir (ve **tin-**); muhtemelen **-iş** ile ilgilidir. Eski dönemde fiillerin dönüşlü şekline eklenmemiştir, yaygındır.

-ğā:ç/-ğēç (yalnız ?) **bōsğēç** te somut isim, **kısğāç** ta bir alet veya araç açıklayan bir isimdir. Eski dönemlerde kullanımı yaygın değilken daha sonraları yaygınlaşmıştır. **-ğūç** un ikinci hali olabilir.

-maç/-meç gıda maddeleri ismidir. Örn. **tutmaç**. Seyrek kullanılmıştır.

-t (yalnızca **-r-** den sonra) **-ut/-üt** ‘baskın’. Hareketi tarif eden isimde ve soyut isimde kullanılır. Genellikle aktif ve somut isimler oluşturur. Seyrek kullanılmıştır.

-ğūt/ğüt genellikle kişi bildirir. Örn. **alpa:ğūt, uruñut, baya:ğūt** ve (etimolojide anlamı pek anlaşılmaz) **ura:ğūt**; Aynı zamanda soyut isim oluşturur. örn. **öğüt, çapğūt, kızğūt**, vs. Çok seyrek kullanılır. Ve eski bir ektir.

-ğ/-iğ/-iğ/-üğ en yaygın olarak isimden isim yapan son ek olarak kullanılır. İsim, isim-sıfat, hareketi tarif eden isim olarak kullanılır. bkz. *Kaş. I* 26-7.

-çiğ/-çiğ geçişsiz ve pasiftir. İsim-sıfat oluşturur. Sadece dönüşlü fiillere eklenir. Belki de **çsiğ/-çsiğ** ile ilişkilidir. **-sı:/-si:-** benzerlik fiilindedir. **-ç** de fiilden fiil yapan ektir.

-k (sessiz harflerden ve **-r-** den sonra) **/-ak/-ek/-ık/-ik-k** daha yaygındır. Geri kalanı daha seyrek kullanılır. **-ğ** ile eş anlamlıdır. Hangi ekin kullanılacağına dair kesin bir bilgi yoktur. Fakat pek çok kelime **-ğ** ile biter. Sözcük isimdir. Ve **-k** ile biten pek çok sözcük isim-sıfattır. Ama aynı zamanda **emge:k, kılık** gibi soyut isimlerde de kullanılır. Somut anlamda da **kesek**, bir alet veya araç açıklayan bir isim **bıçak**. Bkz. *Kaş. I 27*.

-uk/-ük (-ok/-ök) baskın (örn. **ağruk, esrük**) genellikle geçişsiz ve pasiftir. Aynı zamanda **buyruk, köpük, kölük** de pasiftir. Yaygın olarak kullanılır.

-çak/-çek ve **-çuk/-çük** doğru varyantları değildir. Çünkü iki yuvarlak sesi kapsayan fiillere eklenir. Ve ikincisi yuvarlak olmayan sesli harflere eklenir. Anlamsal farklılık **-ak** ve **-uk** arasındaki ile hemen hemen aynıdır. Her ikisi de somut isim ve bir alet veya araç açıklayan bir isim oluşturur. Aynı zamanda isimden isim yapan son ektir.

-dak/-dek bunların fiilden sıfat yapan son ek olduğu şüphelidir. Daha çok isimden isim yapan son ek olarak kullanılır. **ördek**'deki gibi.

-duk tamamıyla ortaçlardan (kusursuz sıfat) oluşur. Fakat *Kaş. I 65* de **ağduk**'u tarif ederken fiilden fiil yapan isim-sıfat yapan son ek olarak kullanılmıştır.

-ğa:k/-ge:k Genellikle alışlagelmiş ya da tekrarlanan durumları anlatan isim-sıfat oluştururlar. Aynı zamanda somut isim anlamı da taşır. **İçgek, kuğurğa:k** ve bir alet veya araç açıklayan bir isim anlamı taşır. **-ğan:n/-gen** de aynı çağrışımları yapar.

-ğuk/-gük somut isim ve bazen de bir alet veya araç açıklayan bir isim oluşturur. Az bulunur.

-ma:k/-me:k Mastar son ektir. Ama bazen somut isim oluştururken de kullanılır. örn. **çakma:k, üğrümük**'te de sessel asimilasyonlara da uğrar.

-duruk/-dürük parça ve malzeme tarif eden isimlerde kullanılır. örn. **tizildürük**, az kullanılmıştır. Bazen de isimden isim yapan son ek olarak kullanılır.

-sık/-sik hareketi tarif eden isim oluşturur. Genellikle geçişsizdir. **-k** son eki **-sı:/-si:** benzerlik bildirir ve fiile eklenir. Fakat fiil olarak kendi başına kullanılmaz. Nadirdir.

-yuk/-yük fiil çekim son ektir. bkz. *G. ATG. Sayfa 218*. Fakat bazen geçişsizdir. **bulğanuk** da **-n-y** ile ilişkilidir. Seyrektiler.

-l (sesli harflerden sonra)/**-ıl/-il** isim-sıfat olarak kullanılır. Genellikle geçişsizdir ya da edilgendir. Az bulunur.

-ğıl/-ğil kızğıl görecelidir. İsimden isim yapan son ek olarak kullanılır. Renk anlamı katar. **bıçğıl** bir alet veya araç açıklayan bir isimdir. Nadirdir.

-m/-ım/-im/-um/-üm tek bir eylem bildirir. Örn **ölüm** ‘ölmek’ (bir kere ölürsün) ya da **içim** ‘bir tane içme’. Fakat bazen de hareketi tarif eden isim ya da somut isim olarak da kullanılmıştır.

-n/-en- (sadece? **evren** ve **tevren** de) **/-ın/-in/-un/-ün** kısmen baskındır. Örneklerle bakarsak **uzun, tütün**. Fakat sessiz harflerden sonra **-n** daha fazla kullanılır. İsim-sıfat ve somut isim anlamındadır. Geçişsizdir. Çok yaygın değildir.

-ğa:n/-ge:n Genellikle fiil çekimidir. Günümüz edatıdır. Fakat *Kaş I 24; II 53* de geniş zaman anlamında kullanılmıştır. **-ğa:k/-ge:k** daha yaygındır. Aynı zamanda isimden isim yapan son ektir.

-ğın/ğin (yuvarlak olmayan sesli harflerden sonra) **/-ğun/-ğün** (yuvarlak ünlülerden sonra) isim ve isim-sıfat oluşturur. Genellikle geçişsiz ve edilgendir. Az bulunur. **-ğun/-ğün** aynı zamanda isimden isim yapan son ektir.

-ma:n/-me:n bir alet veya araç açıklayan bir isim oluşturur. Seyrek kullanılır. Aynı zamanda isimden isim yapan son ektir.

-ıj/-aıj (çalaıj da)/-üıj (bürüıj de) çok seyrek kullanılır. Esas fonetik aralığı muhtemelen daha geniştir. İsim ve isim-sıfat oluşturur. Esas fonksiyonu belli değildir.

-çaıj sadece(?) **ayançaıj** da. Belki alışlagelmiş durumları anlatmakta kullanılır.

ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür ortaç son ektir. Birkaç isim ve isim-sıfat oluşturur.

-mur sadece (?) **yağmur** ve belki **çağmur** da.

-s sadece (?) **öles** de; belki **-z** nin ikincil hâlidir.

-ğas sadece (?) **bıçğas** da; belki **-ğaç** ın ikincil hâlidir.

-ş/-ış/-iş/-uş/-üş burada iki farklı serisi vardır, **-k** vs. ve **-uk|-ük**; bazı durumlarda **-ş**'yi bir sesli harf takip eder; fakat diğer durumlar da **-ış**'da vs. daha baskındır, örn. **alkış, ülüş, arşiv, busuş; alka:-,üle:-,arva:-,busa:-** dan daha baskındır. Bazı durumlarda bu sözcükler hareketi tarif eden isim olmasına rağmen örn. **uruş** ‘birine vurma’ eylemi dönüşlüdür. Diğer durumlarda örn. **ağış** ‘yükselme’ nötrdür. Çoğunda da yardımcıdır.

Fiilden sıfat yapan son ektir. –ş vs. ‘çağrışım’ (bir şeyi yapma). Osmanlıcada daha yaygındır. Erken dönemde bilinmemektedir. Yaygındır.

-z/-ız/-iz/-uz/-üz isim ve isim-sıfat oluşturur. Genellikle geçişsiz ya da pasiftir. Fonksiyonu tam belli değildir. **ö:z** ve **uz** un sıfat olarak kabul edilmesi şüphelidir. **ö:-** ve **u:-** tavsiye edilir. Nadir kullanılır. Eskidir.

-duz geçişsiz olarak kabul edilir. İsim sıfat oluşturur. Sadece (?) **munduz** da.

II. FİİLİMSİ SONEKLERİ

a) Fiilimsi (Fiilden İsim Son Ekleri)

-a:-/-e:-/-ı:-/-i:-/-u:-/-ü:- ilk ikisi oldukça yaygındır. Diğerleri seyrek. Sadece sessiz harflere eklenir. En eski fiilden türetilen son eklerdir. Geçişsizdirler. Çok az miktarda geçişli olanları da vardır.

-da:-/-de:-/-ta:-/-te:- seyrek ve sadece belirli sessiz harflere eklenir. Sadece geçişli anlam oluşturur.

-ka:-/-ke: Çok seyrek kullanılırlar; sadece (?) **irnçke:-** ve **yarlıka:-** da. **ağrıkan:-** da dönüşlüdür. Son ikisinde **-k-** **-ğk-** ile ilişkilidir.

ırka/urka fonksiyonu belirsizdir. Çok seyrek kullanılır; bkz. **taırka:-**, **tsoyorka:-**, ve **alpırkan-**, **özirken-** dönüşlü fiil formunda; bkz. sıfat son eki **-ırkan-**.

-la:-/-le:- bütün sesli ve sessiz harflere eklenir. hem geçişli hem geçişsiz olur. Vücudun bölümlerinin isimlerine eklendiği zaman ‘o bölgeye vurma, dokunma’ anlamındadır. Bkz. *Kaş. I 22*; en çok isim son eki olarak kullanılır.

-ra:-/-re:-, **-la:-/-le:-** nin seyrek olarak ikinci hâli olarak kullanılır. örnek **kekre:-**, **kökre:-**.

-sıra:-/-sire:- olumsuz isimden fiil, anlamı ‘yoksun olmak veya bir şeyden mahrum olmak’ örnek **ögsire:-**; **-sız** isim son ekidir, seyrek ve eski bir yapıdır.

-sa:-/-se:- fiilden fiil, sıfat fiil oluşturur. yaygın olarak kullanılır. bu fiil formları iki kısma ayrılır: (1) isimden türetilen **evse:-** ‘yuvayı özlemek’; (2) hareketi tarif eden isimden türetilir, örnek **barığsa:-** ‘gitmek istemek’. Aynı zamanda sıfat fiildir; *Kaş. I 281, 11 barsa:-* kullanılır fakat **barığsa:-** nın daha çok kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bkz. *I 279* ve devamı.

-lı:- (-li:-) çok seyrek kullanılır. **-la:-/-le:-** nin ikinci hâlidir. Örnek **tumlu:-**.

-sı:-/-si:- isimden fiil formudur. Örnek **açıgsı:-**; bu form çok seyrek kullanılır, fakat bkz. **-sın-/-sin-**; bkz. *Kaş. I 282*; ayrıca sıfat son ekidir.

-d- (sesli harflerden sonra)/**a:d-/-e:d** (sessiz harflerden sonra). Genellikle geçişlidirler. ‘olmak’ anlamında kullanılırlar, ama bazende geçişsizdirler. Örnek **köze:d**; **-tı:-/ti-** soneki **-tti:-/tti-** olur, fakat **-t-** nin tamamlanmamış geçmiş zaman durumları dışında telâffuzu ve kullanımı olası değildir.

-iti (?-id-) töñit- ‘de doğal bir son ektir ve **terit-** ‘de belirsizdir.

-k- (sadece sesli harflerden sonra)/**-ık-/-ik-/-uk-/-ük-** geçişsizdirler ve arada sırada edilgen olarak kullanılırlar; bkz. *Kaş. I 20; II 118; 165*; oldukça yaygın kullanılırlar.

-l- geçişsiz fiil formudur, örnek **tusul-**; çok seyrek kullanılırlar; ayrıca sıfat sonekidir.

-sın-/-sin-, -sı:-/-si:- nin dönüşlü formudur; fiil oluşturur. örnek **uluğsın-** gibi temel kelimeye eklenmesi nadirdir, ama örnek **alımsın-** da **-m** tek bir eylemi tanımlayan ismi oluşturur, çevirisi *Kaş. I 20* de ‘aslında almadan almış gibi yapmak’; bkz. *II 202, 259*; **beğimsin** gibi formları vardır.

-r- (sesli harflerden sonra) **/-ar-/-er-** (sessiz harflerden sonra) **/-ır-/-ir-** (çok seyrek bulunur, ikinci sesli harfi **-ı/-i-** yutulur, örnek **kurığ**’dan **kurğır**) geçişsiz fiil formudur; bkz. *Kaş. II 163*; oldukça yaygındır.

-ğar-/-ğer-/-kar (sonra)/**(-ker-η)** genellikle geçişli fiil oluşturur. bazen geçişsizdir. çok yaygın kullanılır.

-ğır-/-ğir- başlama ifade eden fiil formudur, anlamı ‘hemen hemen (birşeyi) yapmak, yapmak üzere olmak’ anlamındadır. (bkz. *Kaş. II 200*, sıfat ile ilgilidir); örnek **tazğır-**, **tozğır**; çok seyrek kullanılır. ayrıca sıfat son eki olarak kullanılır.

-ş- sıfat son eki **-ş-** ile aynı; yalnız **arkaş-** ‘da rastlanmıştır.

b) Sıfat (Fiillerden Sıfat Yapma Son Eki)

-sa:-/-se:- dilek kipi fiili; bkz. *Kaş. I 21*; ayrıca isim son eki; oldukça yaygın.

-sı:-/-si:- benzerlik bildiren fiil formudur, örnek **emsi:-**; çok seyrek kullanılır; ayrıca isim son ekidir.

-d- geçişlidir ve muhtemelen **to:d-**, **ko:d-**, **yo:d**, **yü:d** de vurguludur.

-t- (sesli harflerden ve **-r-** den sonra)/**-it-/it-/ut-/üt-** ettirgen çatının son ekinin en yaygınıdır, sesli harfle biten temel fiilden oluşan ettirgen yapının en yaygın son ekidir. Diğerlerinin kullanımı seyrek. Bkz. *Kaş. I 20*.

-k- (seslilerden ve **-r-** harfinden sonra) **/-ık/-ik/-uk/-ük-** geçişsiz fiil eklendiği zaman, örnek **a:ç-** ‘aç olmak’; **açık-** ‘açlıktan ölmek’ anlamındadır. Geçişli fiil eklendiği zaman örnek **sanç-** ‘bozguna uğratmak’; **sançık** ‘bozguna uğratılmak’ ya da geçişsiz fiil **böl-** ‘bölmek, ayırmak’ (geçişli); **bölük-** ‘ayırmak, parçalamak’ (geçişsiz); oldukça nadir kullanılır.

-tık-/duk-vurgulu edilgen fiil formu, sadece (?) **bulduk-**, **bastık-** da.

-sık/-sik/-suk/-sük- vurgulu edilgen fiil formu, örnek **bil-** ‘bilmek’; **bilsik-** ‘iyi tanınmış’; bkz. *Kaş. I 21; II 138, 237*; çok yaygındır.

-l-/ıl/-il/-ul/-ül- pasif fiil için normal bir son ektir. Bkz. *Kaş. I 21; II 138, 237*; çok yaygındır.

-n/-ın/-in/-un/-ün- dönüşlü fiil formudur, dört tane yan anlama sahiptir: ‘kendine bir şey yapma, kendisi için yapma, kendi başına yapma ya da bir şeyi yapıyormuş gibi görünme’ anlamındadır. Sonuncusu pek fazla bilinmemektedir. Aynı zamanda geçişli bazen de geçişsiz edilgen yapıda kullanılır. Bkz. *Kaş. I 21, II 168, 254*. Çok yaygındır.

-isirken/kısrkan- da **-ırkan/-irken-**‘in fonksiyonu belirsizdir; bkz. **-ırka:-** isimden fiil son eki.

-r- (bir ya da iki fiilde, **ürper-**, **kurır**, **yélpir-**, vb.)/**-çır/-çir-** (**tamçır- külçir-**)/**-ğır/-ğir-** (belki bazen de **-ğur/-ğür-**; seyrek)/**-sir-** (**külsir-** de) tüm formları başlama belirten fiil, bkz. isim son eki **-ğır/-ğir-**.

(ar-)/-er-/ur-/ür-, yalnızca sessiz harflere eklenirler. En yaygın son ektir. Ettirgen çatı oluştururlar, bkz. *Kaş. II 87, 199*.

-dur/-dür/-tur/-tür-, sessiz harflere eklenirler. İlk ikisi çok seyrek kullanılırlar. Diğer ikisi yaygındır. Ettirgen yapı oluştururlar; bkz. *Kaş. I 20; II 197*.

-ğur/-ğür- sadece belirli sayıda sesli harfe eklenir, ettirgen fiil formu; bkz. *Kaş. II 198*; oldukça nadirdir.

-şur/-şür- (**-çur/-çür-**‘ün ikinci hâlidir) birincil bir son ek değildir. Fakat **-ş-** ve **-ur-**un birleşiminden önceki sesli harf genellikle düşer, örnek **tap-**, **tapış-**, **tapşur-**.

-ş- (yalnızca sesli harflerden sonra)/**-ış-/-iş-/-uş-/-üş-** yardımcı fiil ve karşılıklı fiil formu oluştururlar. Kaş.'da 'bir şeyi yapmak (çoğul özne ile birlikte)'; 'bir şeyi bir diğeriyle yapmak, yarışmak (çoğul özneyle)' anlamındadır. Bkz. *Kaş. I* 20; *II* 113, 225; yaygın olarak kullanılır.

-uz-/-üz- (**tüte:-, tütüz-** baskındır)/**-duz-/-düz-/-ğuz-/-güz-** ettirgen fiil oluşturur. **-ur-** ile yandaştır, (**-sız, -sıra:-** ile karşılaştırın); **-duz-** Oğuz son ekidir. Aynı zamanda bkz. *II* 164; eski dönemde seyrek olarak kullanılmıştır, şimdi ise yaygındır. Birkaç dilde de standart olarak kullanılır.

SON EKLER

-ğa:/-ge, seyrek ve eskimiş sıfat son ekidir, ayrıca açıklanamayan pek çok sözcüğün sonunda kullanılır. Kesinlikle başka dilden alınmış bir sözcük değildir. Büyük olasılıkla **sırıçğa** gibi 'kristal, cam'. Listede biri, belki de önemli, çifti içerir. **avıçğa:** 'yaşlı adam', **kurtğa:** 'yaşlı kadın', hayvanların ve böceklerin çeşitli isimleri **çekürge:**, (belirsiz telaffuz) **çınçırğa:, tori:ğa:, kumursğa:, karğa:, karıncğa:, kaşğa:, sarıçğa:, vb.**

-va:ç/-wa:ç; sanduva:ç, yala:vaç Farsça bir kelimedir (ve son ekidir) *wāç*'ses'.

-dıç; tardıç, savdıç, sağdıç da görülür.

-la:ç/-hıç; ıki:la:ç, iñliç, todhıç, karğıla:ç, sokarlaç, sondıla:ç bunların ilk üçü kuş ismidir, kanıtlanabilir değildir, yabancıdır.

-ğa:n/-ge:n (isim ve sıfat son ekidir)/**-ka:n/-ke:n** birkaç hayvan isminin sonunda kullanılır: **tavişğa:n** (çok eski sözcük), **tayğa:n, sıçğa:n, sağızğa:n, sıkırkan,** vb. ve bitkiler: **çıbıka:n, tuturka:n, kara:kan, kövürge:n,** vb.

-la:n; birkaç hayvan isminin sonunda kullanılır **arsla:n, bakla:n, bula:n, bursla:n, kapla:n,kula:n, sırtla:n** ('sırtlan' ilki orta dönemde kaydedilmiştir), **yıla:n** ve bir diğeri adı **çoğla:n.**

-va:r çığılva:r, yala:var da Farsça son ekidir. Anlamı 'taşımaya, nakliye'dir.

-z üç sayının sonuna gelir: **ottuz, tokkuz, sekkiz;** insan veya hayvanın vücudunun bölümleriyle ilgili çeşitli isimler yapar: **ağız, boğuz, büñüz, tiz, köküz, köz;** ve böcek ve hayvanlarda kullanılır: **uyaz, toñuz, kunduz,** vb., aynı zamanda **yıltız ve yultuz** gibi karışık sözcüklerde kullanılır. Bunların ödünç kelime olması muhtemeldir.

Ön not. Tek sesli harfle oluşan hiçbir Türkçe sözcük yoktur. A hariç onların tümü çok erken tairhte hükmünü yitmiştir. *Kaş.*'ın Arapça dil bilim birikimiyle bu anlayış farklıdır, 'dört harfli kelimeler başlıklı' *dawātu'l-arba'a* ayrılmıştır, *I* 39-40, iki heceli sözcüklerden ilki *hemze* ile başlayan bölümde böyle sözcükler vardır. Orijinal olarak tek sözcük *hemze* ve *elif* içermektedir, dört *hemze wāw* ve üç *hemze yā*, ama MS. varolurken ikinci gruptan birkaçı kendilerine harf eklediler. **W** gerçek Türk sesi değildir. ikinci grup **o:**, **u:**, **ö:** ya da **ü:** olmalıdır. Üçüncü gruptan biri kesin olarak *ay*, diğerleri olasılıkla **ı:** ya da **i:**. Sadece yaygın olarak **ı:**, *Kaş.*'da **yı:** olarak görülür. gerçek anlamı çoktan unutulmuştur.

A

a = ünlem, genellikle kişiler için hitap, bazen de şaşkınlık ifadesidir. Önceki cümlede 'a' ile nitelendirilmiş kelimelere son ektir. Sonradan belki de yabancılaşmanın etkisiyle nitelenmiş sözcüklere ön ek olmuştur. *KB*'deki satırların sonundaki **a/-e** eki bağlantısı ve diğer şiirlerdeki 'a' Farsça hilesidir ve asıl Türkçede olmayabilirler. Tüm modern dillerde varlığını sürdürebilir. Bundan başka, Türkçe olmayan eklemeli dillerde **Uyg.** VIII ve sonrasında Bud. **tüzü oğlum-a** 'benim güzel oğlum-a' *U III* 35, 26; **anaçım-a** 'anneciğim-e' *U III* 9, 2 (ii); **baxşı-a** 'öğretmenim-e' *U IV* 28, 4; ve diğer oluşumlar; **Hak.** x1 **a:** şaşırtmak anlamında kullanılır (*al-tahayyur*). Bu yüzden şöyle diyebiliriz. **ol meni: a: kıldı:** 'o beni şaşırttı' *Kaş. I* 39: *KB-a*, genel olarak bir nazım tamamlayıcısıdır. Örneğin **tuş teğ-a:** (ya da **-e?**), **saña** ile kafiyelidir. 7: **Çağ.** xv takiben **a:** (aynen) 'nida' (*harf-i nidā*) *San.* 27v. 1(**a: yiğit** 'ah yiğit'; ayrıca, bir takım kısaltma olarak tanımlanır. Örneğin; **anlar** için **alar**): **Kum.** xiv **e** 'süsleme ünlemi' CC. Almanca bölümler, Gr. 84: **Kıp.** xv 'nida' (*al-munādiwa'-mufriğ*) **a** örneğin **a kiçi** 'bir kişi için' (ah dostum) *Tuh.* 60b, 2 (ayrıca 84b. 3; 85b. 7)

harfu'l-nidā a (ayrıca **é**) kişi adlarından önce gelir, örneğin **a Altunbuğa Kav.** 52, 11.

ab- = Uygurcada okunur. VIII takiben Bud. **kan abıp ünti** 'kan fişkırdı' *U II* 27, 22 şüphesiz **ak-** fiili yanlış okunur.

aba:/1 apa:/ebe:/epe: = bu kelimeler 'aba' kelimelerinin çeşitli formlarıdır. Modern Türk dillerinde (1) 'ata'; (2): 'dede'; (3) 'nesne' (4) 'baba'; (5) 'anne'; (6) 'amca'; (7) '(hala)'; (8) 'abi' (9) 'abla'; (10) (büyük olasılıkla mecâzi) 'ebe' gibi çeşitli anlam taşıyan akrabalığı ve ilişkiyi bildiren kelimelerden biridir. Birkaç örnek **aba:** 'amca' Moğolcada *abaga*'nın kısaltmasıdır ve **ab....**ile başlayan diğer kelimeler kesinlikle yabancı olup sadece bir dil grubunda sıkça bulunur, diğerlerinin ise kökeni bilinmez. Sadece erken formları eski dillerde ve benzerleri gibi görünür. **apa:** 'ata' ve Oğuz **ebe:** 'anne'. *Kaş.*'dan öncekilerde yazmaz ama *KB*'de bulunur. Bu erken dönemde ünlülerin art ünlü veya ön ünlü; ünsüzlerinde ötümlü veya ötümsüz olup olmadığından emin olmak genellikle mümkün değildir. Aşağıdakiler en uygun uyarlamalardır. **Eski dilde** VIII **eçü:m apa:m** 'benim atalarım' *I E* 1, *II E* 3; *I E* 13, *II E* 12; **eçü:miz apa:miz** *I E* 19; *Ongin* 1; **apa:** ayrıca özel isimde de bir unsur, muhtemelen bir başlık olarak bulunur. Örn. **apa: tarxan** *T* 34; Çin kaynaklarında bulunur. Eski dilde de 'başkomutan' olarak yorumlanabilir, bkz. Liu Mau-tsai, *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken; T'u-küe*, (dizin) *A-po-ta-kan: Uyg.* VIII takiben Man. (Tanrı Zurvan) **eçesi** (aynen?) **apasi** 'ata' (diğer bütün tanrıların) *M I* 22, 3 (ii); Modern Uyg.; **Tartış apam** belki 'atam Tartış' *USp.* 12, 2; **Tibetan** (aynen) x1 belirsiz telefuzu **aba:** *al-āb* 'baba' *Kaş. I* 86 (Arapçadan alındığı söylenir, tarihsel anlatımla 'baba', Tibet dilinde *a-p'a*dır): **Hak.** x1 *KB* **ajunka apa enmişinde berü** 'atalarımızın ayakları yere değdiğinden beri' 219; **apa oğlanı**, 'insanoğlu' 1386, 1732, 1922,

1958, vs.; **Çağ.** belirsiz telafuzu **ebe** *cadd*, ‘ata’ (ve Rumide, *zan-i qābila* ‘ebe’); **apa** (‘-p-’ ile) *xwāhar-i buzurg* ‘abla’, ayrıca **ègeçi** denir, (Moğol dilinden alınmış sözcük) *San.* 27v. 5; **ebem kömeci**; Farsçada *panirak ve nān-i kulāğ*, Arapçada ise *xubbāzi* olarak adlandırılan bitki ‘yuvarlak yapraklı ebegümeçi’ 27v. 15: **Oğuz** x1 **ebe**: *al-umm* ‘anne’ Karluk Türkmenleri tarafından ‘-p-’ ile telaffuz edilir. *Kaş.* 186: **Kıp.** xiv **ebe**: *al-umm wa aşluhu li’i cadda wa yuqāl li’l-umm* ‘alā tarqi’l-tahannun aslında ‘kadın ata’, ‘anne’ kelimesi saygı bildiren bir terim olarak kullanılır. *İd.* 7; **ebem eçkisin koştı**: *qaws quzah* ‘gök kuşağı’ (gerçek anlamı ‘annem onun keçilerini topladı’) *İd.* 7; *Bul.* 3, 1: xv *cadda* (hece yanlarında **dede**) **ebe** *Tuh.* 11, 9, 11; takiben **Osm.** xiv **ebe**; xiv’da ve xv’de **ebe** ‘babaanne, anneanne’ demek gibi görünüyor *TTS*, 262; *II* 357, xvii ‘ebe’ anlamında kullanılırdı. (bkz. **Çağ.**); ayrıca bazı anlatımlarda **ebem gömeçi** ifadesi not edilmiştir. *II* 358; *IV* 274.

aba:çı = sadece bir kez kullanılmıştır; yapısal olarak eylemi yapan kişidir. Ama anlamsal olarak **aba:/apa:** ile bir bağ kurulamaz. Fakat anlamsal bir bağlantı **aba:kı** ile görülür. **aba:kı**: bu kelimeye bkz. **Hak.** x1 **aba:çı**: *al-cāṭūm* ‘öcü’; çocukları korkutmak için söylenir. **aba:çı :keldi**: ‘öcü geldi’ *Kaş* I 136.

aba:k = bkz. **aba:kı**:

aba:kı = alışılmadık bir kelime, fakat **aba:çı** ile karşılaştırm, bu kelimeye bkz.; sadece bir kez kullanılmıştır, fakat **abak** olarak kullanılmıştır ve aşağıda gösterildiği gibi ve Kuzey batı dil grubunda Kar. T **abax** ‘put’ *Kow.* 150; Kırm. **abak** gibi. *R I* 621: Güney batı dil grubunda xx Anat. **apak** ‘cinler’ *Tarama Dergisi I* 176 (*cin*); **abak** ‘gulyabani’ ye benzer *I* 259 (*gul*); **opak** ‘cinler’ *SDD* 1092. **Hak.** x1 **aba:kı**: *al-xayālu’llati tunşab fi’l-mabāqil tawaqqiya(n)* ‘ani’l-‘ayn ‘göz değmesin diye bostanlara, bahçelere dikilen korkuluk’ *Kaş.* I 136: **Kıp.** xiii (kadın için

giyim vs. bağlı şeylerin listesi) *al-lu’ba* ‘oyuncak bebek’ **aba:k** *Hou.* 18, 6: xv *şaxş* ‘şekil, figür, vb. (sın/) **abak** *Tuh.* 21a. (22b de, 5’in çevirisi *şanam* ‘put’) ama **abak** olamaz); *şûra* ‘resim’ **abak** 22b. 5.

aba:lı = sadece bir kez kullanılmıştır, fakat bu kelime türü sözcüklerin dışında tutulur. **Hak.** x1 **aba:lı**: *ḥarf yugālinda’l-istigll bi’l-şay* ‘bir şeyi az görme, az bulma zamanında söylenir bir kelime’ *Kaş.* I 137.

abamu = ‘sonsuz, bitmek bilmeyen, baki’ şüphesiz başka bir dilden alınmıştır. (Hint–Avrupa dil ailesine ait?) **Uyg.** viii takiben Bud. *Hüen-ts. Briefe* 36. not 1990’da bahsedilen metnin bir kısmı yayınlanmamıştır, Çince tercümesi *yung* un ayrı anlamı (*Giles* 13, 504), olduğuna ve bazı anlatımlarda **abamu kalpka teği** ‘sonsuz senelere’ olarak geçtiğine değinilmiştir.

abamuluğ = sadece bir kez kullanılmıştır?; **abamu** dan gelen iyelik isim/sıfattır. **Uyg.** viii takiben Bud. **buyanlğ bilge biliglig yiviğin beş tağlarka meñzeti abamuluğ keç kılzun** ‘beş dağları gibi sonsuz ve dayanıklı, erdem ve bilgeliğin hükmünü sürme’. *Hüen-ts.* 1990.

abı- = sadece bir kez kullanılmıştır, ayrıca bakınız **abıt-**, **abın-**. **Hak.** x1 **ol anı: kişi:din abı:dı**: ‘o, onu halktan gizledi’. Herhangi bir şey başkasından gizlenirse (*wārā*) böyle denir. *Kaş.* III 250 (**abı:r**, **abı:ma:k**)

abın- = sadece bir kez kullanılmıştır, **abı-** ‘n bir yansımasıdır ve *uban-* yanlış seslendirilmesidir; **Hak.** x1 <ol> **mendin abındı**: *ixtafā minni* ‘o benden gizlendi’ *Kaş.* I 198 (**abınu:r**, **abınma:k**).

abıt- = **abı-** ‘nın ettirgen halidir ve aynı anlamı taşır; Sadece *Kaş.* diline aittir. **Hak.** x1 **ol özin mendin abıttı**: ‘kendini benden gizledi’ (*tatara* ..... *wakatama*); Ayrıca biri bir şeyi sakladığında ve örtbas ettiğinde de

kullanılır. *Kaş.* I 206 (**abitur, abıtma:k**); **olanı: kişi:din abı:ddı:** (aynen) ‘onu insanlardan sakladı ve gizledi (*satarahu wa axfāhu*)’, ayrıca, başka birinden saklanılan bir şeyi anlatmak için kullanılır (*wāraytahu*) I 216 (**abitur, abıtma:k**); **ol er ol ö:zin kişi:din abıtğa:n** ‘o, kendini herkesten gizleyendir (*al-ixtifā*)’ I 154, 14.

abızan = sadece bir kez kullanılmıştır; *ābzan* Farsçadan alınmış bir sözcüktür, ‘ilaçlı suyla doldurulmuş banyo’ **Uyg.** VIII takiben Modern **Uyg.** **abızan kılmış kerğek** ‘ona ilaçlı banyo gerek’ *H II* 22, 131 -2.

abla:n = (yanlış seslendirilmiş) sadece bir kez kullanılmıştır. **Hak.** XI *duwaybba min cinsi’l curdān* ‘sıçan ailesinden bir hayvancık’ *Kaş.* I 120.

abuşka= bkz. **aviçga**.

acırga = bkz. **adğır**.

aç = *Kaş.*’da bir ünlemdir; **h-** ile olan formu problemlidir. Arapçadan türetilmiştir. **Hak.** XI **aç kalime togūm bi-magām yā’i’l-nida** ‘(Arapçada) birini çağırarak için kullanılan *yā*’ kelimesine eş değer bir kelimedir; biri diyor ki **aç berü: kel** ‘Hey, beri gel’ *Kaş.* I 35: (belirsiz seslendirmesi) **haç haç kalima tuzcar bihi’l-xayl** ‘atın daha hızlı gitmesi için kullanılan bir kelimedir’ Orijinalinde **aç aç** tır, *hā* ile *hemze* için değiştirilmiştir; bu da Arapça ile örtüşür, şöyle denir; *hac hactu bi’l-ğanam* ‘koyun başını alıp gittiği zaman *hac hac* diye bağırılır’ *II* 282.

aç- = ‘açmak’ (geçişli fiil) orijinalinde fiziksel anlamda ve eklentilerinde örneğin ‘(dügümü) çözmek, (gökyüzünü) temizlemek’ ve mecazi anlamda örn. ‘açığa çıkarmak, açıklamak’ anlamında kullanılır. Bütün zamanlarda kullanılmıştır. **Eski dilde** VIII [boşluk] **süjüğün açdımız** ‘mızraklarımız ile açtık’ *T* 28. **Uyg.** VIII takiben Man.-A (daha sonra büyük hükümdar) **açğay belğürtğey** ‘(güzelliğini)

açığa çıkartıp sergileyecek’ *M I II*, 5; **kapağın açdı** ‘kapısını açtı’ *M I* 13, 7; bir başka oluşum 13, 12: Bud. **temir son açtı**. ‘o, demir zinciri çözdü.’ *PP* 33, 2-3; **kapiğ açıp** *U II* 76. 1; **közin açıp** ‘gözünü açıp’ *U III* 35, 29; **ayağ kılınçımızı.....aç** ‘yaptığımız kötülükleri açığa çıkardı’ *TT IV* 4, 18, ve diğer oluşumlar: **Hak.** XI **kapuğ açdı**: ‘kapıyı açtı (*fataha*)’ *Kaş.* I 116 3 (**aça:r, açma:k**); **kara: bultuğ yel açar urunç bile: el açar**. ‘kara bulutu yel açar, rüşvet ise yurt açar’: *I* 354, 9; **ağzi: açıp** ‘ağız açmak’ *II* 188, 11; ve: **KB açtı uştmax yolu** ‘cennet yolunu açtı’ 63; **maña ay aç-a** ‘bana bunu açık söyle’ 267, 1000; **sözüg açsamûyeg** ‘sözü açmak mı daha iyi yoksa saklamak mı?’ 1018; ve diğer oluşumlar: XIII (?) *Tef.* **aç-** (1) ‘açmak’ (2) ‘(şehir, vb.) fethetmek’; **açmak** ‘zafer’ 64, 65; *At.* **yüz açar** ‘yüzünü açar’ 221: XIV *Muh.* **fataha aç-** *Mel.* 7, 17-18; 19 vs; *Rif.* 79, 99 vs. *awdağa* ‘açıklamak’ **aç-** 23, 12; 105; *naşara* ‘açığa çıkartmak, yayımlamak’ **aş-** (aynen) *Rif.* 115: takiben **Çağ.** XV **aç-** (-**kuñ** vs.) **aç-** *Vel.* 10; **aç-** (-**ç-** ile) *kuşudan* ‘açmak’ *San.* 31r. 2 **Harzm.** XIII **aç-** ‘açmak’ *‘Ali* 28: XIII (?) **sen munda kal aç kalık** ‘sen burada kal ve pencereyi aç’ (?) *Oğ.* 254: XIV **aç-** ‘açmak’, vs. *Kutb* 3, *MN* 265; *Nahc.* 88, 8 vb.: **Kum.** XIV ‘açmak, açığa vurmak’ **aç-CC.** *İtalyanca bölümler, CC. Almanca bölümler; Gr.* (sözcük grubu): **Kıp.** XIII *fataha wa kaşafa* ‘(ortaya çıkarmak için)’ **aç-** *Bul.* 58r.: XV *gadafa* ‘(içini dökmek)’ *wa fataha aç-* *Tuh.* 30a, 13; *kaşafa wa fataha wa ‘addā* ‘(nehiri açmak, vs.)’ **aç-** gibi. 31b, 1; **aç-** *aghara muta addi*; çevirisi ‘fetih edilmesine neden olmak’ *Kav.* 9, 5 (2 **a:ç-** ile karşılaştırın): takiben **Osm.** XIV. **aç-** bütün zamanlarda çeşitli mecaz anlamlarda kullanılır, özellikle ‘fethetmek, yayınlamak, düzeltmek’ *TTS I* 2; *II* 4; *III* 2; *IV* 3.

a:ç- (a:c-)= ‘acıkmak, açlık çekmek, karnı acıkmak’; 1 **a:ç (a:c)** modern dillerde kullanılmaktadır, Güney batı (Oğuz) dillerinde ilk zamanlardan beri **aç** olarak geçer, ama diğerlerinde **acı-** olarak geçer,

bu kelimeye bkz., **Eski dilde** VIII **a:çsa:r** (aynen) ‘eğer bir adam açsa’ *I S 8, II N 6*: VIII takiben Man. **aça suvsamak-a** [boşluk] ‘(acı çektim?) açlık ve susuzluktan’ *TT II 8, 37*: **Uyg.** VIII takiben Bud, **açmak suvsamak emğeki** ‘açlık ve susuzluk sıkıntısı’ *Suv. 118, 4*: **Hak.** XI **er a:çtı:** ‘adam acıktı’ (*cā’a*) *Kaş. I 172* (**a:çsa:r, a:çma:k**): *KB sukun açmış özlür* ‘bütün bunlar açgözlülüktür’ 5384: XIII (?) *Tef. Maryamniñ karnı acdı* ‘Meryem’in karnı açtı’ 64: XIV *Muh. cā’a a:c-* *Mel. 24, 16; Rif. 152*; **Harzm.** XIV benzer *Kutb aynı basımı* 49v. 15; *Nahc. 269, 7*: **Kum.** XIV ‘acıkmak’ **aç-CC.** *İtalyanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIV **ac-** *cā’a İd. 8*: XV bezer *Tuh. 12a 5; Kav. 9, 5* (**1 aç-** tan sonra) (bütün **Kıp.** kısımlar *cim*, ama XV de **-tı:**): **Osm.** XIV-XV **ac-(-di)** ‘acıkmak’ yaygın olarak *TTS I 2; II 2; III 1; IV 3*.

açı:- (acı:-) = orijinali fiziksel anlamda ‘acı’, daha sonra da ‘ekşi olması’; çok erken zamanlarda çeşitli mecazi anlamlar geliştirilmiştir, en sık (hastalık, vb.) ‘ağrılı olması’, dolayısıyla (insan) ‘acı hissetmek’, ve bu nedenle ‘diğerlerinin acısını hissetmekten dolayı şefkat hissetmek’; bir çok dilde orijinal fiziksel anlamı kaybolmuştur; *Sami 22*, Osm.’de **ağrı:-** nın derin acı çağrışımları olduğunu söylüyor, **acı:-** yüzeyseldir ve **sız-** aralıklı kas ve sinir ağrıları. Modern dillerden Kuzey doğu dilleri ile Güney batı dil grubunda (Oğuz) sesli ve sessiz harf olarak kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **iğni ağrıni açdı** ‘hastalığınız ve ağrınız şiddetlenmekte’ *TT I 49*: **Hak.** XI **sirke açı:dı:** *hamuğa’l-xall* ‘sirke (vb.) ekşidi’; ayrıca yaranın acımasında da (*waca*) kullanılır (*antađđa*) *Kaş. III 252* (**açı:r, açı:ma:k**): *KB urağun içer teğ acır körse men* ‘bana gelirler ve ben hüküm verince, bakarsın, acı Hind ilacı içmiş gibi, yüzlerini ekşitirler’ 815; (Ögdülmiş) **keçmiş tiriğlikke açıp** ‘geçmiş yaşama pişmanlık duyup’ (tövbe etmeye başlar) *Chap. 73 başlığı* (5631-2): XIV *Muh. hamuğa açı:-* *Mel. 25, 10; Rif. 108*: takiben **Çağ** XV **acı- (-c- ile)** *talx şudan* ‘acı olmak’

San. 31r. 18: **Kıp.** XV *haraqa* ‘yanma hissi var’ **acı-Tuh.** 13b 8.

açığ = anlamsal bağ çok zayıf olmasına rağmen, muhtemelen **1 aç-**‘dan gelen sıfat, **açın-** ile karşılaştırın; ‘hediye’ ve daha özel olarak ‘hükümdardan hediye’; *Kaş.*’da ikinci anlamı başka bir yerde not edilmemiş. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Hıristiyan Uyg. **yüklerin açtılar ertütin açuğın ötündiler** ‘paketlerini açtılar ve hediyelerini sundular (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *U I 12-13* (yanlış transkripsiyon ve yanlış tercüme): Modern Uyg. **beğlerdin açığa yağ alır** ‘O dilenciden hediyeleri ve itibarı alacak’ *TT VII 34, 10-11*: **Hak.** XI **açığ** kelimesi için ‘sultandan hediye’; dolayısıyla **xa:n maña: açığ bé:rdi:** *acāzani’l-malik* ‘Kral bana bir hediye verdi’: **açığ al-tan’um** ‘memnuniyet, refah’, dolayısıyla **ö:zü:ğni: açığlığ tut** ‘kendini iyi gıdalarla besle’ *Kaş. I 63*: *KB* (kral konuşuyor) **meniğdin açığ bolsu sendin tapuğ** ‘senden hizmet olsun, benden ihsan’ 596; **él(Diğme açığ birle açtı kapuğ** ‘hükümdar da ihsanı ile ona kapılarını açtı’ 616; diğer oluşumlar 1035, 2399, 2495, 5218.

acığ(? acığ) = **açı:-**‘dan durum ve yere bağlı olan; orijinali fiziksel anlamda ‘acı’ anlamına gelir. Bazı dillerde ‘acı, ekşi’ olmasına rağmen düzgün şekli **ekşiğ**, mecaz anlamları da vardır ‘ağrı, acı veren’ ve bazı dillerde ‘öfke, öfkeli’ olarak geçer. Tüm modern dillerde fonetik değişikliklerle kullanılmaktadır; bazı Kuzey batı dil grubu ve Güney batı dil grubu dillerinde, tuhaf bir gelişme vardır ki; **acı** ‘acı veren, acı’ anlamını kastetmek için kullanılmıştır, **acık** ise ‘öfke’ anlamını kastetmek için kullanılır. Son söylenen **-k** isimden fiil olarak alınabilir. Ama böyle bir kelimeye dair işaret yoktur. **Uyg.** VIII takiben Man.-A **açığ emğek** ‘ağrılı acı’ *M I 9, 6*: Bud. **açığ ünin siğta[yu]** ‘acılı bir sesle hıçkırmak’ VIII 13, 5; **ağazımta tatağlar..... açığ bolup** ‘ağızımdaki şeker, acı tat vermeye başladı’ *U III 37, 30-2*:

açıĝ emĝek *U IV* 30, 34; 40, 188: diĝer oluşunlar *TT VIII* 40, 25-6; *Suv.* 524, 15 (**tarka**): Modern Uyg. **açıĝ nara** ‘acı nar’ *H II* 16, 2; (iki gönöl bir olduĝunda) **eldin xandin açıĝ bolur mu** ‘dünyadan ve hükümdardan gelen acı olur mu?’ *TTI*, 179: **Hak.** x1 **açıĝ** ‘acı bir şey’ (*murr*) *Kaş. I* 63; diĝer oluşum *murr II* 75, 13; *hāmid* ‘acı, ekşi’ *II* 311, 15 ve 19 *III* 272, 23; *al-hāmid wa’l-murr II* 299, 25; *KB açıĝka tatiĝ* ‘acı için tatlı’ 1087; **açıĝ bu ölüm** ‘bu ölüm acıklıdır’; 1170; **aĝuda açıĝ** ‘zehirden daha acı’ 3913; bir başka oluşum: x111 (?) *Tef. açıĝ* (1) ‘acı’; (2) ‘acı, keder’ 64; *At. sücüĝ tattin erse açıĝka anun* ‘eĝer tatlı tattın ise, acıya hazır ol’ 209; bir başka oluşum 436; *Muh. al-murr açıĝ/acı Mel.* 56/6 *Rif.* 154: sözü edildiĝi gibi **acı:ĝ** 66, 3; 165; *al-hāmid a:cı:* 66, 3; 165; *al-hirrif* ‘acı’ **acıĝ** *Rif.* 154 (165’ te **ekşi**); *al-māu’l-mālih* ‘acı su’ **acı: su:** 76, 17; 180 (**acıĝ**): **Çaĝ.** xv takiben **acıĝ/acık** (-c- ile) *talx* ‘acı’; *hayf wa ta’assuf* ‘zulüm, keder’ *Vel.* 10; **acıĝ** (-c- ile) (1) *xaşın wa ĝayz* ‘öfke, hiddet, kızgınlık’; (2) *talx San.* 32v. 5: **Harzm.** xiv **açıĝ** ‘acı’ *Kutb.* 3; *MN* 341; *Nahc.* 135; 5 vs.; **Kıp.** x111 *al-murr açi:* *Hou.* 27, 10; *al-madağ* ‘acı, kızma’ **açık** (ünsüz) 32, 20: xiv **acı:** *al-murr İd.* 9: xv *hāmid* (ekşi ve) **acı** *Tuh.* 13a *II* çevirisi ‘süt’ **acı** ‘ekşi’ 31b. 12; *al-mā’u’l-mālih a:cı:su:* *Kav.* 58, 15: **Osm.** xv takiben **acıĝ** ‘öfke’ Dede’de (xv) *TTS II* 2; **açıĝ/acık** ‘acı, acılı, sancılı’; xv ve xvi’ da ve **acı**’da ‘acı’ (fiziksel anlamda mecaz) xv’den itibaren *TTS; II* 2; *III* 1; *IV* 2.

acıĝlıĝ (**acıĝlıĝ**) = **1 açıĝ**’dan iyelik isim/sıfat; modern dillerde de kullanılmaktadır, Kuzey doĝu dil grubu ‘sefil, mutsuz’; Kuzey merkezli dil grubu ‘öfkeli’; Kuzey batı dil grubunda genellikle ‘öfkeli’; Güney batı dil grubunda ‘üzücü, trajik, üzgün, acılı’ bu kelimeler geniş anlam yelpazesidir. **Hak.** x1 **açılıĝ küp dann dü humüdat Muhammad mā şubba fihi** ‘içinde acı şeylerin olduĝu bir küpe, ne dökerseniz dökün acıdır’ *Kaş. I* 147: takiben **Çaĝ.** xv **acıĝlıĝ xiřmnāk** ‘öfkeli’ *San.* 32v. 8.

açıĝlıĝ = **2 açıĝ**’dan iyelik sim/sıfat, sadece *Kaş.* diline ait. **Hak.** x1 **açıĝlıĝ er al-raculu’l muna’am** ‘rahat ve memnun bir adam’ *Kaş. I* 147 (atasözünden alıntı) 163 (**2 açıĝ**).

açıĝlık (**acıĝlık**) = **1 açıĝ**’dan soyut isim; ‘acılık’ modern dilde kullanılmaktadır, normalde bu anlama istinaden, zaman zaman **1 açıĝ** ve **1 açılıĝ**’ın mecaz anlamına sahiptir. **Hak.** x1 **açıĝlık al-marāra** ‘acılık’ *Kaş. I* 150: x111 (?) *Tef.*’de önceden de bahsedildiĝi gibi 65: **Harzm.** xiv önceki gibi *Kutb* 3; *Nahc.* 164, 9; 338, 6.

aĝıřsa = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 açıĝ** isminden dilek kipi fiili. **Hak.** x1 **er açıĝsa:dı:** ‘adam ekşi istedi’ (*al-humüda*) *Kaş. I* 302 (**acıĝsa:r, açıĝsa:ma:k**); aynı anlatım *I* 219, 25.

açıĝsı:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 açıĝ**’dan isimden fiil, gramer bölümünden alıntı yapılmıştır; **Hak.** x1 **üzüm açıĝsı:dı:** ‘üzüm acılaştı’ *Kaş. I* 282. 7.

açık- (**a:cık-**) = **2 a:ç-**’ın pekiştirmeli formu; aslında ikincisi daha güçlüdür, ‘çok aç olmak’, ama normal bir kelime için ‘acıkmak’; modern dilde kullanılmaktadır; Güney batı dil grubu Osm. **acık-**, Tkm. **a:cık-**. **Hak.** x1 **er açıktı:** *tadawwara’l-racul mina’l-cü* ‘adam acıktı’ *Kaş. I* 190 (**acıka:r, acıkma:k**); **-k-** son eki pasif (ya da geçişli) anlamda bir adamın bir şey yemesinde kullanılır, örnek **er açıkdı:** *cā’a’l-racul li-kawnihi maĝbūs aw maĝşūr* ‘alayhi’ ‘adam acıkmıştı’ hayvan sürüsü kuraklıktan ölü gibi olduĝunda da kullanılır *I* 21, 2: **Çaĝ.** xv takiben **acık-gurusna şudan** ‘acıkmak’ *San.* 32r 12: **Harzm.** xiv **açıkmiş böri** ‘aç kurt’ *MN* 76: **Kum.** xiv ‘acıkmak’ **açık-** *CC Almanca bölümler; Gr.*

açıl- = **1 aç-**’ın pasif formu; gerçek anlamı ‘açılacak’, çeşitli genişletilmiş ve mecazi anlamları ile modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud.

könülleri açıldı ‘gönülleri aydınlatıldı’ (?) *TT VI* 303; *Suv.*’da Çince tarihi formülü 199, 19 *k'ai* ‘açmak, açılabilir’ (*Giles* 5, 794) **açılmak**: tercüme edilir Modern Uyg. **teñri kapığı açıldı** ‘Tanrı kapısı açıldı’ *TT I* 144; **açıl-** (dengeli bir kulak) ‘engelini kaldırmak’ *H I* 57, 58, 59; (boğaz ağrısı) ‘rahatlamak’ benzer 154: bir başka oluşum *H II* 12, 90: **Hak.** xı **kö:k açıldı**: *infataha'l-amr* ‘gök açıldı’ (aynen); *taqaşsa'ati'l-samā* ‘gökyüzü temizlendi’; ve biri dedi ki **könül açıldı**: *anşaraħa'l-sadr* ‘kalbi açıldı’; ayrıca bir şey açıldığında kullanılır *Kaş. I* 193 (**açılı:r, açılma:k**); **tüpürme:zinçe: açılma:s** ‘rüzgar esmedikçe gökyüzü temizlenmez’ *II* 71, 14: **KB okısa açılğay** ‘okursan anlaşılır’ 358, 927; **açıldı tañuk** ‘hediyeler açıldı’ 5951 (anlamı için **2 açığ** ile karşılaştırın): xııı (?) *Tef.* **açıl-** (gökyüzünü) ‘temizlemek’; (kasaba) ‘fethedilmesi gereken’ 65: xıv *Muh.* (?) *futiħa açıl-* (*cim*) *Rif.* 130 (sadece): takiben **Çağ.** xv **açıl-** *kuşāda şudan* ‘açılacak’ *San.* 31r. 14: **Harzm.** xıv **açıl-** ‘açılacak’ *Kutb* 3; (bahar) ‘başlamak’ *MN* 86: **Kum.** xıv ‘açılacak’ **açıl-** *CC Alamanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** xıv **açıl-** (*cim*) *infataħa İd.* 8; *Bul.* 33r: **Osm.** xıv **açıl-** ‘açıklandığı üzere, ifşa’, vb. *TTS I* 2; *II* 4; *III* 2.

açım = sadece bir kez kullanılmıştır; *KB*’de oldukça zor bir pasajdır (bkz. **yör-**) ve **aç-**’dan tek bir eylemi tanımlayan isim gibi görünmektedir; ‘kabuk ayıklama miktarını tek bir hareketle açığa çıkarmak’ demek olabilir. **Hak.** xı *KB* (her türlü yiyecek yemek ve midesini tatmin etmek için içmek) **kerek arpa yör tut toğuğu açım** ‘içinde ister arpa, ister darı olsun, bu da benim karnımı doyuracaktır’ 4769.

açım- = Ön not. Erken dönemde **1 aç-** ve **açı-**’nın dönüşlü fiil formu, ama erken oluşumları tasvir ederken hangi form olduğuna karar vermek çok zordur. Ama her şeyi göz önünde tutarsak, hepsi eskiyi tasvir eder şekilde görünüyor. Böylece ikincinin yani sonuncunun oluşumu *Kıp.*’da bir yan nottur. xv *ta'allama* ‘acı

çekmek’ **awurun-** (ağrı) *Tuh.* 96. 4 **acın-** ile. Öte yandan günümüze dek ulaşan olarak görünür. **1 aç-**’ın dönüşlü fiil formu, Kuzey doğu dil grubunda **şar adın-** (aynen) ise ‘ağzını açmak’; **acın-** (geniş fonetik varvasyon yelpazesi ile) ‘acı çekmek, kederlenmek, öfkelenmek veya merhamet etmek, acınmak’ vs. bütün modern dillerde hayatta kalır, açıkça **açı-**’nın dönüşlü fiil formudur.

açım- = **1 aç-**’ın dönüşlü fiil formudur. Uygurcada ki bazı pasajlarda **2 açığ**, **2 açılığ** ve **açıl-** kelimeleri ile ilişkilendirilmiş anlamdadır. VIII takiben *Man.* **evin barkın açınığlı [kü]diğli kişi** ‘evlere ve mülklere bakan ve ilgilenen insanlar’ (krallar ve ileri gelenler için kullanılır) *Wind.* 32-3: Bud. (sığır sürüsü onu evine götürdü ve) **açındı** ‘ona hizmet ettiler ve onu rahat ettirdiler’ (evdekilere onu emanet ederken şöyle dedi) **artuk edğü açınığlar** ‘ona çok iyi hizmet edin’ **bir ay artuk açındı** ‘ona bir aydan fazla hizmet etti’ *PP* 67, 6-68, 2; **ışığ özünde artukrak açını köyü közedü tutdun** ‘onu gözünün önünden ayırmadı, ona kendinden bile iyi baktı’ *U IV* 36, 81-3; **ökünürmen bilinürmen açınurmen yadinurmen** [pişman olurum, kabul ederim, açığa vururum ve yayımlarım] (bütün pişmanlıklarım) *Suv.* *I* 37, 23; Modern Uyg. [boşluk] **suvın açınmış kerek** ‘su ile tedavi gerek’ *II* 25, 65; **Hak.** xı **beğ erin açındı**: *al-amir akrama we na ama cundahu. er atın açındı*: *ahsana'l-racul li-farasihı qadim wa'alaf* ‘adam ata yem ve arpa verdi’ ‘adam koynunu açar gibi göründü’; ayrıca beşikteki çocuk, yataktaki hasta örtüyü açtığı zamanda kullanılır. (*kaşafa an dil tarihi*) *Kaş. I* 199 (**açını:r, açınma:k**) *KB açım-* nesnesiz oluşur, örneğin; (benim iyi meziyetlerim krala faydalı olabilir) **açınsun** (kayırabilir mi?) (acılarım kaybolabilir) 468, (2) örneğin: **tapuğsuz ağırlap açındım seni** ‘hizmetin dokunmadığı hâlde seni taltif edip, ihşanda buldum; sana mevki verdim’ 646.

açış- = **1 aç-** ‘ın yardımcı fiil formu; Kuzey doğu dil grubu Haks. *Bas.* 37’ de ve Güney doğu dil grubu Türki *Shaw* 3’de geçerliliğini korumuştur. **Hak.** x1 **ol maña: kopuğ açışdı:** ‘o kapıyı açmak için bana yardımcı oldu’ ayrıca ‘rekabet etmek, yarışmak’ anlamı içinde kullanılır. *Kaş.* I 180 (**açısu:r, açışma:k**)

açış- (2) (? **açış**) = **açı-** kelimesinin yardımcı fiil formudur. Hemen hemen mecaz ve temel anlamları ile eş anlamlıdır. Kuzey doğu dil grubu Haks. *Bas.* 37’de kullanılmaktadır. Güney doğu dil grubu Türki *Shaw* 3, *Ter. A, I* 1511; Güney batı dil grubu Osm. vs. **Hak.** x1 **sirke: açışdı:** *hamada 1- xall ba'duhu fi ba'd* ‘bütün sirke acılaştı’ *Kaş I* 181, 16; takiben **Çağ.** x1 **açış-süznak şudan zaxm wa cinahab kiba xāriş bāşad** ‘ağrımak, bir yaranın veya iltihabın şiddetlenmesi’ *San.* 3 iv 6.

açıt- (?**acıt-**) = **açı-** ‘nın ettirgen formu; ‘bir şeyi acılaştırmak veya ekşitmek’ mecaz olarak ise ‘birinin canını acıtmak’ anlamında kullanılır. Modern dilde kullanılmaktadır, hemen hemen her zaman Güney batı dil grubunda mecaz anlamda kullanılır. Diğerlerinde ise asıl anlamda kullanılır. **Eski dil** VIII takiben Man. **teriğ nece açıt(t)ımız ağrit(t)ımız erser** ‘Tanrım mademki biz bu kadar üzüldük ve acıtıldık’ *Chuas.* 57, bir başka oluşum 90; **Hak.** x1 **ol sirke: açitti:** *hanımada'l xall* ‘sirkeyi ekşitti/acıttı’; ve başka bir örnek: **ol anıñ köñlin aç:tti:**; ve *ammada galbahu bi-faci* ‘onun kalbini acıttı’ *Kaş.* I 207 (**açtur, acıtma:k**) **ol küp ol süçiğni: acitğa:n** ‘o küp her zaman içindeki şarabı acılaştırıyor’ I 154: **KB kaşı közi tüğmiş açitmiş yüzün** ‘o kaşını çatmış ve yüzünü buruşturmuş idi’ 770: XIII (?) **At. açıtma ağız** ‘ağız acılandırma’ 162: **Çağ.** xv takiben **acıt-** ettirgen fiil; (1) *tax kadān* ‘acılaştırmak’; (2) mecaz, *süznak kardan bā xāriş* ‘kaşıntı ile acılaştırmak’ *San.* 31r. 2a: **Osm.** xvi **acıt-** ‘acıya neden olmak’ *TTS* 112, 111;IV 3.

açkı: = ‘ağabey, genç amca’ anlamına gelir. **Hak.**’da **açak** olarak devam eder ve belki de ***açık** temel formu anlamına gelebilir. Ama Kıp. formları **açkı:** üzerinde yoğunlaşıyor. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** Hakāni (Türkleri) ağabeyi (*al-axil-akbar*) **açkım** olarak söylüyorlar. **açkıñ** demeye müsaade edilmez. *Kaş.* I 64: **Kıp** XIII *al-‘amm* ‘amca’ **açkı:** (ayrıca **ata: karındaşı:**) *İd.* 31. 19: xiv **açğı:** (cim, ünsüz) *al-şagīr yuxābibul-kabir* ‘yaşlı bir kişiye hitap eden bir çocuk’ *İd.* 9.

a:çlık (a:çlık) = **1 a:ç-**’dan soyut isim; ‘açlık, kıtlık’ Kuzey doğu dil grubu dışında modern dilde kullanılmaktadır; Güney batı dil grubu (Oğuz) dillerinde **açlık** (Tkm. **a:çlık**) **Hak.** x1 **a:çlık** (aynen) *al-macā'a* ‘aşırı açlık’ *Kaş.* I 114: **KB** 2003 (**1 a:ç:**) XIII (?) *Tef.* **açlık** (1) ‘açlık’; (2) ‘açgözlülük’ 65; **Harzm.** xiv **açlık** ‘açlık’ *Kutb.* 3; *Nahc.* 28. 8.

açılın- = sadece bir kez kullanılmıştır; **açıl-** ‘ın dönüşlü fiil formudur ve onunla eş anlamlıdır. **Hak.** x1 **kapuğ açıldı:** ‘kapı açıldı’ (*infataha*); **açıl-** ‘ın başka bir biçimidir (*luğa*) *Kaş.* I 256 (**açılınur, açılınma:k**).

açış- = **açıl-** ‘ın yardımcı fiil formu; aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 **kapuğla:r açışdı:** *infatahati'l-abwāb* ‘kapılar (birlikte) açıldı’ ayrıca kilitli olan şeyler içinde kullanılır. (*munğaliga*) *Kaş.* I 239 (**açışu:r, açışma:k**); takiben **Çağ.** xv **açılış** (hecelenmiş) birleşeni olarak; *ba-ham wā şudan wa şikāftagi wa inbisāt kardan* ‘açık olmak, açıklamak, memnun olmak’ *San.* 31r. 17.

açsa:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 aç-** ‘ın dilek kipi formu. **Hak.** x1 **er kapuğ açsa:dı** ‘adam kapıyı açmak istedi (*yaftah*)’; ayrıca bir şeyleri açmak için şunlar kullanılır. *Kaş.* I 276 (**açsa:r, açsa:ma:k**)

a:çsık (a:csık) = sadece bir kez kullanılmıştır; muhtemelen **2 a:ç-** ‘ın

a:çsı:- sıfatı benzeyenidir. **Eski dil** VIII (bir kere memnunsan) **a:çsık ömezsin** ‘açlığı düşünmezsin’ *I S 8, 11 N 6*.

açtur- = **1 aç-** ‘ın ettirgen formudur; ‘birine bir şeyi açtırmak için emir vermek’, bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** xı **ol kapuğ açturdı:** ‘kapıları açtırdı’ ayrıca bir şeyleri açtırmak için başka şunlar kullanılır: *Kaş. I 128 (açturur, açturma:k): takiben **Çağ.** xv **açtur-** ettirgen formu (açmaya neden olmak) *San. 31r. 18; Kıp. xiv açtur- aftaha* ‘açılmasına neden olmak’ *İd. 8*.*

açuk = (**1 aç-** fiilinin ettirgen halidir) **1 aç-** ‘ın durum ve yere bağlı olan formu; temel anlamda ‘açmak’ mecaz anlamda ise (1) ‘gökyüzü için açık’; (2) ‘açık yürekli, eli açık (huy); (3) ‘aşikar, açık’; (4) son olarak Osm.’de ‘açık hesap’ anlamlarında kullanılır. Modern dilde genellikle **açık** olarak veya benzer şekilde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. **açuk adırthğ** ‘açıkca ayırt edebilir’ *TT VI 383* (alternatif okuma); **açuk** (boşluk) *U III 35, 16; Hak. xı açuk* ‘açık bir şey’ (*maftuh*); **açuk kapuğ** ‘açık kapı’; **açuk kö:k** ‘açık gökyüzü’; ve belli alan bir şey **açuki:ş** olarak söylenir. *Kaş. I64: KB açuk tuttu yüz* ‘dostça bir tutum’ 500; **açuk** ‘dostane’ 691, 2122; XIII (?) *Tef. açuk* ‘aşikar, net’ 65: xiv *Muh. al-maftuh açuk* (*cim*) Mel. 56, 4; 82,16; *Rif. 154, 188*; takiben **Çağ.** xv **açuk** (‘-ç-’ ile) *kuşāda* ‘açık’ *Kutb 3; Nahc. 216; 23, 6 vs.:* **Kıp.** xiv **açık** (*cim*) *al-maftuh İd. 8:xv maftuh açık Tuh. 486. 7:* takiben **Osm.** xiv **acuğ/açuk** ‘açık, net’ xvi’ dan bu yana **açık TTS II 3, 5; III 2.**

açuğluğ = **açuk**’dan iyelik isim/sıfat, aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** xı **açuğluğ** (el yazmalarında **açuğluğ**) **kişi:** *al-ansānu’l talq hasanu’l-xulq* ‘cömert, iyi huylu kişi’ *Kaş. I 147: KB ayu bérdim emdi açukluğ saña* ‘işte sana bunları açıkça döküp-saydım’ 851; benzer anlatım 2176.

açukluk = **açuk**’dan soyut isim; ‘açıklık’ (temel anlamda veya mecaz anlamda) ‘açıklık, netlik’ ve ‘açık sözlülük’ Kuzey doğu dil grubu, Kuzey batı dil grubu, Güney batı dil grubu dillerinde kullanılmaktadır; **Hak.** xı **yü:z açukluğ:** *talāqatu’l-wach* ‘yüz açıklığı’ **kapuğ açukluğ:** ‘kapı açıklığı’ anlamındadır (*maftuh*) *Kaş. I150* (el yazmalarında hecelenmiştir ama **-luk** ile biten kelimeler listesinde.) XIII (?) *Tef. açukluk* ‘açık, net konuşma’ 65: **Osm.** xiv **açukluğ** ‘arkadaşlık, iyilik’ *TTS 13*; xvi **açukluk** (ünsüz) ‘açıklık, anlaşılabilirlik (konuşmalar için)’ *IV 3. a:çur- (a:cur).*

ad- = bkz. **adın, adır-**, vb.

***ad-** = bkz. **2 adığ, adıl-**, vb.

ada: = Uyg.’dan sonra not edilmemiştir. Bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiştir. **ada: tuda:** içerikler şunu gösteriyor ki bu kelime ‘tehlike’ veya ona benzer bir şey anlamına gelir. Moğol dilinden **ada:** olarak alınmıştır ‘şeytan, kötü ruh’ olarak kullanılır. (*Kow. 64, Haltod 14*). Bu, Kuzey doğu dil grubunda ve Kuzey merkezli dil grubu *I 477 (ada)* 557’de yeniden ödünç alınırcaasına tekrar ortaya çıkıyor. Arapçaya başka dilden alınmıştır, **adā** ‘zarar, ziyan, acı’ anlamları bağlantısızdır. **adart-** ile karşılaştırın. **Eski dil** VIII takiben Man. **uluğ anda iynç basınc bolğay** ‘orada çok büyük tehlike ve eziyet olacak’ (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiştir) *TT II 6, 15*; bir başka oluşum Uyg. XIII takiben Man.–A **ada tuda** (el yazmasında **tüz**, kolayca düzeltilecek bir hata) **bizni ara yok** ‘bizim aramızda tehlike yok’ *M I 10, 1-2*: Man. (bütün adamlar kurtulmuş olabilir mi?) **alp adalarıntın** ‘büyük tehlikelerden’ *TT III 168*: bir başka oluşum *M I 31, 3-4* (i); Bud. **ada** ve **adaturda** ‘her ikiside ortakır’; örneğin (denize gittiğinde) **beş törlüğ ada bar** ‘orada beş çeşit tehlike var’ (deniz canavarları, kayalar, kötü kişiler, (şeytanlar), dalgalar, rüzgarlar) *PP 17, 1*: bir başka oluşum s.18, 5 vb.; *U II 51,*

5; 64; 8;73, 5 (iii); Tiş. 48a. 7; b4; **ig ağığ ölüm ulatı ada tuda bolur** ‘hastalık, ölüm ve buna benzer tehlikeler vardır (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *TT VI* 232-3; bir başka oluşum 10, 87 (**öç-**); *VIII K.* 12 (**a:da: tu:da: ağ a:ğrağ**); diğer oluşum (**iğ ağığ a:da: tuda:**); *Kuan.* 15, 86; **ig a:da:** *TT VIII K.* 9; Modern Uyg. **ada bolmaz** ‘tehlike yok’ *H II* 8, 28; (boşluk) **ada ig bolsar** ‘eğer tehlikeli bir hastalık varsa’ 30, 160; **ada** ve **ada tuda**, ikisinde *TT I* ve *VII*’de ortaktr.

ada:la:- = **ada:**’dan isimden fiil; varlığı yani mevcudiyeti şüpheli olan bir kelimedir. Bu kelime **ada:** çoğul halinin sadece bir uzantısı olabilir. Ayrıca **adalan-** ‘a bakınız. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. (bir kişinin şanssız bir günde giysi biçmesi) **ol ton birlen ök adalar** ‘o giysiyle tehlikelidir (ya da tehlikeler vardır)’ *TT VII* 38, 10-11.

adak = orijinali ‘ayak, bacak’ anlamı oldukça belirsizdir. Bazı içeriklerde bir anlamın diğerlerinden ayrılması gerekiyor gibi görünüyor, diğerlerinde ise tam tersidir. Moğolcadan **adak** olarak alınmıştır (*Kow.* 68, *Haltod.* 15), ama görünüşe göre sadece mecaz anlamlarda ‘dağların etekleri, nehrin ağzı; son’ kullanılıyor; bütün modern dillerde kullanılmaktadır, orijinal anlamda **ayak** olarak kullanılır, ama bazı dillerde **adak** tekrardan o dillerin şimdiki anlamları ile ortaya çıkmıştır. **Eski dil VIII Türkü bodun adak kamşatdı:** ‘Türk halkının ayağı sendeledi’ (duraksadı, tereddüt etti, paniğe kapıldı) *I N* 7; aynı anlatım ama **kamşat (t):** *II E* 30: VIII takiben Man. (gözlerimizle görmek.....ellerimizle dokunmak).... **adakin yarıp** ‘ayaklarımızla yürümek’ *Chuas.* 314; (onun giyimi) **bastan** (aynen) **adak(k)a teği** ‘baştan ayağa kadar’ *M* 15, 13; **Uyg.** VIII takiben Man. A. (iyi göz olarak) **adakka** ‘ayaklara’ (ve belden ağza) *M* 123, 5; bir başka oluşum *TT* 1198 (**apam**); (bazı durumlarda) **bulmışka ton etük odakbaş bérmezmen.** *USp.* 51. 7

(*adakbaş* önceki kelimelere bağlı gibi görünüyor); bir başka oluşum *H.* 11 30, *T* 89, *TT VII* 21, 4; 25, 4: xiv *Çin-Uyg. Sözlüğü* ‘onun ayağı’**adak**, *Ligeti* 125: **Hak.** x1 **adak** *al-ricl* ‘ayak’, *Kaş.* 165; **ayak** *al-qadam* ‘ayak’ **adak**’ın lehçeli formu (*luğa*) 1 84; 132, 3 fonetik formu; Çiğil ve genç Türklerin **adak** *al-ricl* dediği söylenir. **yeme:k**, *Swa:r*, *Buğa:r*, bazı Kıpçaklar ve *al-Rüs* ve *al-Rum*’a kadar uzanan insanları azad derler. **Yağma:**, **Tuxsi:** ve diğer **Kıpçaklar**, **Yaba:ku**, **Tata:r**, **Ka:y**, **Çumul** ve **Oğuzlar ayak**; yaklaşık olarak kırk başka oluşum **adak**, genellikle *al-ricl* veya *al-adam*, hemen hemen **ada:k** olarak hecelenir, xiiii(?) *At.* **adakka** ‘ayak’. 455; *Tef.* **adaklayak** ‘ayak’ 40, 44; xiv *Rbğ.* **adağ** (yanlış heceleme *adağ*) ‘ayak’ *R I* 478; *Muh. al-ricl* **aya:ğ** *Mel.* 48,6; **aya:k** *Rif.* 142: *Mel.* fonetik bölümlerinde 7, 9-11; *Rif.* 79 (yozlaşmıştır ve aşağıdaki gibi düzeltilmelidir. ‘ayak’ **ada:ğ/ada:k** ve Türklerde **aya:ğ/aya:k** takiben **Çağ.** xv **ayağ/ayak pāy** ‘ayak’ ve *I39*; **ayağ/ayak pā San. 57r. 5 **adak** (aynen) ‘çocuklar için yaptığımız el arabasına benzer tahta obje, çocukların yürümesine yardımcı olur.’ 33r. 29 (şüphesiz Moğol dilinden alınmış sözcük gün yüzüne çıkmıştır. **Harzm.** xiii **ayak** ‘ayak’ *Ali* 13; xiiii (?) **adaki ud adaki teğ** ‘onun ayakları bir öküzün ayakları gibi’ *Oğ.* 12; bir başka oluşum: xiv **adak** ‘ayak’ *Kutb* 3; **ayak** benzer 6; **adak MN** 106; **ayakda** 115, vs. (ayağıma bakarak yürüdü) **adakiña** ‘ayağına’ *Nahc.* 237,12: **Kıp.** xiii (ayağın parça listesinden sonra) *macmû’ul-rici* ‘bütün olarak ayak’ **aya:k** *Hou.* 21, 9: *ricl* **ayak** *Tuh.* 166,8: takiben **Osm.** xiv saygısız anlatımlarda ve deyimlerde **ayak** olarak geçer. *TTS I* 54-7; *II* 71-5; *III* 48-51; *IV* 51-6.**

adakla:- = **adak**’dan isimden fiil. Modern dilde kullanılmaktadır, **ayakla-** gibidir. Geniş anlam yelpazesi ile ‘ayakları yerleştirmek, ezmek; bata çıka yürümek; birine ata binmesi için yardım etmek; adım atarak ölçmek’ vs. anlamında kullanılır. **Hak.** x1. **ol anı: adakla:dı:** ‘bacağına

vurdu' (*ala riclihi*) *Kaş I* 304 (**adala:r**, **adakala:ma:k**)

adaklan- = **adakla:** nın dönüşlü fiil formudur; 'ayaklara sahip olmak, dikilmek, ayaklarının üstünde hareket etmek' Kuzey doğu dil grubu Haks.'da **azaxtan-:** Kuzey merkezli dil grubu Kzx. **ayaktan-;** Orta güney dilleri, Kuzey batı dil grubu, Güney batı dil grubu **ayaklan-n**. **Hak. xı adaklandı: me:n** 'ayaklandım' (*ricl*): atasözünden alıntı, **alım ké:ç kalsa: adaklanur** 'alacak geç kalırsa ayaklanır' (*ricl*); (yani alacaklı borcu istemeye gelir) *Kaş. I* 293 (**adaklanur**, **ada: klanma:k**).

adakhğ = **adak:**'dan iyelik isim/sıfat 'ayakları ve bacakları olma' ; genellikle niteleyici bir kelimedir. 'ayaklı olma' vs. Modern dilde kullanılmaktadır. **Eski dil** VIII takiben Man. (eğer aykırı davranıyorsan) **eki adahğ kiziki** 'iki ayaklı insanlar' (veya (**tört butluğ**) dört ayaklı hayvanlar) *Chuas.* 80: takiben **Eski Kır ıx tört adak(hğ) yilkım sekiz adakhğ barımım** 'benim dört ayaklı hayvanım ve sekiz ayaklı malım' *Mel.* 10; **sekiz adakhğ barım** benzer 11, 3; 42, 6 (belkide sekiz tekerlekli vagonlar) **Hak. xı adakhğ ne:n şay düricl** 'ayakları olan bir şey' *Kaş. I* 14 *TT KB kamuğ üç adakhğ* 'üç ayaklı her şey' (sabittir) 802, 804: XIV Muh. *dawatul-arba'a* 'dört bacaklı (hayvanlar)' **dö:rdaya:glu:** *Mel.* 45, 6; *Rif.* 138 (ikinci kelime yabancılaşmış).

adakhlık = **adak**'dan soyut isim (somut nesneyi tarif eden isim) Güney batı dil grubu Osm. kullanılmaktadır. **ayakhlık** 'ayaklık, ayak olarak kullanılan her şey' **Hak. xı adakhlık al-xaşabullahi yulaxxad minha sugu'l-ariş fi'l- kurum** 'ahşap bağlarda çift yapmak için kullanılırdı' *Kaş. I* 147.

adalan- = sadece bir kez kullanılmıştır; ve oldukça şüphelidir. **adala:** fiilinin dönüşlü fiil formu. **Uyg. VIII** takiben Bud. (çeşitli talihsizlikler meydana geldi) **ol kapığ tonur andahğ adalanur** 'kapı kapalı, bu

nedenle birisi tehlikede' sadece *TT VI* 234; yazıtlarda anlatımı dahil etmiyor ve diğerleri **andahğ adırılır** diye okunuyor, bu yüzden (birinin ailesinden) birisi ayrılmış.

adahlğ = **ada:**'dan iyelik isim/sıfat; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg. VIII** Man. **adahlğ orunlartın azğuluk** 'tehlikeli yerlerden kaçmak' *TT III* 139. Bud. **ol taluy suvı erinü korkınçığ adahlğ ol** 'şu okyanus aşırı derecede korkunç ve tehlikeli' *PP.* 26, 4-6: **adahlğ evinđe** 'tehlikeye maruz kalan evinde' *TT VIII* 30, 1.

adart- = ***adar-**'ın ettirgen halidir. Geçişsiz fiil. **ada:** dan isimden fiil; aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil** VIII takiben (açık mavi taş) **yat kişi: a:da:rtu:** (aynen) **uma:z** 'yabancı kişi seni tehlikeye atmaz' *Tay.* 23-4 (*ETY II* 58); aynı anlamda 29 (**oğu:luğ**): **Uyg. VIII** takiben Bud *Suv.* 73-4 'erdemli kişilerin bilgeliğe giden yollarındaki on aşamayı betimler ki her birinde mutlak şeyleri 'tehlikeye atan' tehlikeleri ve engelleri kaldırır' örneğin **belğüg ölçtürmekle adartdaçı tıdığ adaklariğ** 'görünürdeki işaretlerin gizliliğini tehlikeye atan engelleri'.

adasız = **ada:**'dan olumsuz isim/sıfat; 'tehlikesiz, güvende' aşağıda belirtildiği gibi **Uyg. VII** takiben Man.-A **iğsizin adasızın turalım** 'hastalıktan ve tehlikelerden uzak duralım' *M.* 128, 27: Man. (**adlasızın tudasızın** 'tehlikesiz') *M III* 36, 2 (ii) (ve *M* 31,1 (i)): Bud. **adasız uzun yaşamak** 'tehlikesiz, uzun yaşamak' *TT VII* 40,129 **adasız tudasız** *PP* 33, 6, *Suv.* 192. 1.

adaş/addaş = **1 a:t (a:d)**'dan insanı tanımlayan isim. Türk dillerinde Apdülkadir İnan, *Belleten 3 serisi, No 1* takiben *PP* 41 orijinal anlamının 'arkadaş, dost', ikinci anlamının ise 'aynı adı taşıyan adaş' anlamında olduğu iddia edilmiştir. Bu etimolojik olarak imkansızdır. Ama 'arkadaş' anlamı ilk zamanlarda daha çok kullanılmıştır. **1 a:t** 'kabile ismi' anlamındadır. **adaş** anlamı 'kardeş,

arkadaş' anlamındadır; **kadaş** ile karşılaştırm. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. bkz. *Doerfer II* 437. **Eski dil** VIII takiben Man. **yavlak eş tuş adaş** **kadaş** 'kötü arkadaşlar (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) ve yakınlar (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) *Chuas.* 197-8; **Uyg.** VIII takiben Bud. Sanskritçe *sahayata* 'arkadaşlık' **êş a:daş bolma:k TT VIII B.** 4; **êş adaş** 'arkadaşlar kelimesi tavşan, maymun ve Hane Jataka'daki tavşanlar' için kullanılır. 41 ve 44 'yakın' kelimesi tam olarak buraya uymaz; sayfa 46' da **adaş** iki kere vuku bulur; 552 ve 66, bir defa **adaş eş** 62, 69'da bir defa **eş adaş**; 64' te ve 55' de iki kere **adaş böşük** (bu kelimeye bakın); en belirgin anlamı 'arkadaştır' **Eski Kır.** takiben Mal. 11, 8 (**andlığ**); **Hak.** XI **adaş al-xidn** 'arkadaş' dost, akran' *Kaş. I* 61: **KB adaş koldaş, erdeş tutundi kalın** 'arkadaş ve dost çevresi edindi' (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) 1697; diğer oluşumlar 317, 502, 524, 2276, 3485, 4582 genellikle **kadaş:** ile birleşmiştir XIII (?) *Tef.* **attaş** 'aynı isme sahip olan' 62 (**1 at**): XIV *Muh.*(?) *mu'ahid wa muwaxn* 'kardeş, arkadaş' **aya:ş** veya **ata:ş, ada:ş** için hata *Rif.* 145 (sadece): takiben **Çağ.** XV **adaş hamnam** 'adaş' *San.* 33r. 23: **Harzm.** XIV **adaş** 'arkadaş' *Kutb* 3: **Kum.** XIV 'adaş' **ataş CC.** *Almanca bölümler; Gr.*

adaşlık = **adaş**'dan soyut isim. Güney batı dil grubu Osm. **adaşlık** 'aynı isme sahip olmak' *Sami* 25'te kullanılmaktadır. **Hak.** XI **adaşlık al-şadaqa** 'arkadaşlık' *Kaş. I* 149; bir başka oluşum *I* 149, 3 (*al-muwadda* 'arkadaşlık' olarak çevrilmiştir).

adğır = 'aygır'. Çok önceleri (İlk Dönem) Moğol dilinden *acırğa* olarak alınmıştır. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır, genellikle **ayğır** ve benzeri, bkz. *Shcherbak*, s.87. **acırğa** *San.* 32v. 5'te listelenmiştir. Özellikle Moğolcada kelime anlamı *fahl* 'aygır'; ikinci anlamı *fucl* olarak bozulmuştur. Bazı orta seviye eserlerde 'yaban turpu' olarak geçer ve bu

anlamdaki sözcük daha sonraki eserlerde ortaya çıkar *ŞS.* 5; *R I* 510; *Sami* 22, vb. Bkz. *Doerfer II* 648. **Eski dil** VIII **ak adğırğ** 'beyaz aygır' *I* (35), 36: takiben VIII **ögürî:ne: kutlu:ğ adğır men** 'onun damızlığında şanslı bir aygırım' *IrKB* 56: **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **adğırniş sişirin alıp** 'aygırın sinirini alıp' *H* 176: XIV *Çin-Uyg. Sözlüğü* 'aygır' **ayğır R I** 15; *Ligeti* 127: **Hak.** XI **adğır fahlu'l-xayl**, 'aygır' *Kaş. I* 95; birçok diğer oluşum: **KB adğır** bir yıldızın adı olarak belirtilmiştir, muhtemelen Sirius, 5676'da, 6220: XIII(?) *Tef;* **adğır** 'aygır' 40: XIV *Muh. al-hişân* 'aygır' **ayğır Mel.** 69, *I* 2; *Rif.* 170; *al-fargadân*, 'β ve y Küçük Ayı'da **ak ayğır** 79, 10; 184: takiben **Çağ.** XV **ayğır fahl-i nar** 'aygır' *San.* 57r 28: **Oğuz** XI (Bir Oğuz atasözünde) **ayğır fahl Kaş. III** 122, 16: **Harzm.** XIII(?) **ayğır** 'aygır'. **Oğ.** 373, ve diğer oluşumlar **ak ayğır:**'ın **Kıp.** XIII *al-fahlayğır Hou.* 12, 6: XIV **ayğır al-hişân. İd.** 27; *al-şi'rā'l-yamāniya.* 'Sirius' **ak ayğır Bul.** 2, 14; XV *al-fahlayğır Kav.* 61, 20; *hişân ayğır Tuh.* 13a. 3. **ağdır** 'ayak'. Çok erken dönemde (ilk dönem) Moğol dilinden alınmıştır. **ayğır** veya ona benzer bir şekilde geçer. Bkz. *Sbcherbak*, s. 57. **acırğa**, *San.* 32v. 5'de özellikle Moğol da listelenmiştir. Kelime anlamı 'erkek', bu bir *fahl* dir; ikinci kelime 'acırğa, anlamını bazı orta otoritelerde kaybetmiştir ve o anlamla sonraki otoritelerde görülmüştür. *ŞS.* 5; *R* 510; *Sami* 22, vs. Bkz. *Doerfer II* 648. **Eski dil** VIII **ak adğırğ** 'beyaz bir at' *I E* (35), 36: takiben VIII **ögürî:ne: kutlu:ğ ağdır men** 'onun damızlıklarında ben şanslı bir atım' *IrKB* 56: **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **adğırniş sinirin alıp** 'atınızın sinirini alıp' *H* 126: XIV *Çin-Uyg. Sözlüğü* **ayğır** 'aygır' *R I* 5; *Ligeti* 127: **Hak.** XI **ağdır fahlu'l-xayl; ayğır Kaş I** 95; birçok diğer oluşum: **KB adğır.** Bir yıldızın ismi olarak bahsedilir. Muhtemelen bu yıldız akyıldız'dır 5675 da, 6220: XIII (2) *Tef.* **adğır** 'aygır' 40: *Muh. al-hian* 'ayğır' **ayğır Mel.** 69, 12; *Rif.* 170; *al-fargadan*, 'küçük ayı takım yıldızındaki B ve Y' **ak ayğır** 79,10; 184: takiben **Çağ.** XV **ayğır**

fahl-i nar ‘aygır’ *San.* 57r. 28: **Oğuz** xı (Oğuz atasözü) **aygır** *fahl Kaş. III* 122, 16: **Harzm.** xııı (?) ‘aygır’ **aygır**: *Oğ.* 373 ve diğer oluşumlar **ak aygır**la ilgili: **Kıp.** xııı *al-fahl aygır Hou.* 12, 6: xıv **aygır** *al-hişon. İd.* 22; *al-şi’ra’l-yamoniya* ‘akyıldız’ **ak aygır** *Bul.* 2, 14; xv *al-fahl aygır Kav.* 61, 20; *hişon aygır Tuh.* 130. 3.

adğıra:k = **adğır**’ın küçültme eki almış formu; en uygun şekilde ‘genç bir aygır’. Kuzey doğu dil grubu Alt., Leb. **ayğırak** *R I* 16, 17; Bar. **ayğrak** benzer 17; Kuzey merkezli dil grubu Kır. **ayğırak** benzer 16, bu anlamda kullanılmaktadır. *Kaş.*’daki anlamı bunun dışında bilinmiyor. **Hak.** xı **adğıra:k** *al-a’sam mina’l-wu’ûl, wa huwa bi-manzilati’l-kabş li’l-şiyâh* ‘beyaz ayaklı antilop’; dişi koyun için koç ne ise bu da geyik için odur *Kaş. I* 144.

adğırlan- = **adğır**’ın dönüşlü fiil formu. Sadece Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmıştır. **ayğırlan-** ‘aygırlaşmak veya aygır gibi davranmak’. **Hak.** xı **ta:y adğırlandı:** *fa’ala’l-muhr fi’la’l-fahl* ‘tay aygırlaştı’, ayrıca kısıraklar, aygır sahibi olduklarında kullanılırdı. (*şārat dawāt*) *Kaş. I* 313 (**adğırlanur, adğırlanma:k**) **Osm.** xvı **ayğırlan-** (tayın) ‘aygır olması’ *TTS II* 77.

adğırlık = **adğır** soyut isim formu (somut nesneyi tarif eden isim). Kuzey batı dil grubu hariç?, modern dilde kullanılmaktadır, genel olarak kullanımı ‘aygırlık’ anlamı ‘bir aygırın davranışları’. **Eski dil** vııı takiben (sahibi atlarını ziyaret ettiği esnada beyaz kısırak yavrulamıştı) **altu:n tuyu:ğlu:ğ adğırlık yara:ğay** ‘altın toynaklı damızlık gelişmeye başlayacak’ *Irkb* 5.

adığ = ‘ayı’ (hayvan). Genelde çeşitli fonetik değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır, **ay/ayu** ile karşılaştırım. *Shcherhak*, s. 130; Ayrıca bazen mecāzi anlamda kullanılır. ‘büyük Takım Yıldızı’, gibi anlamlarda ve **Osm.**’de ‘sakar bir arkadaş’ **2 apa:** ile karşılaştırım.

Moğolcada bahsedildiği gibi **ötege** ile eşdeğerdir, *San.* 62r. 19 fakat Türkçeye başka dilden alınmıştır. **Eski dil** vııı takiben **adığlı: tonuzlı:** ‘ayı ve domuz’ *Irkb* 6: **Uyg.** xıv *Çin-Uyg. Sözlüğü* ‘ayı’ **Kaş. adığ Ligeti** 125: **Hak.** xı **adığ al-dubb** ‘ayı’ *Kaş. I* 63 (atasözünden alınmış): (*KB adığlayu* ‘ayı gibi’ 2311): xıv *Rif.* 174: **Çağ.** xv **ayığ/ayık** ‘hayvan, ayı olarak adlandırılır’ *Vel.* 39-40; **ayığ/ayık xirs** ‘ayı’, Arapçada *dubb San.* 57v. 7; **Oğuz., Kıp., Yağma:** xı **ayığ al-dubb, Kaş. I** 84: **Harzm.** xııı (?) **kögüzü aduğ kögüzü teğ** ‘göğüsü bir ayı göğüsü gibiydi’ *Oğ.* 13-14; bir diğer oluşum: **Kum.** xıv ‘ayı’ **ayu CC.** *İtalyanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** xıv **ayu al-dubb İd.** 26; *Bul.* 10, 13: xv benzer *Tuh.* 15b. 3; *Kav.* 62b. 6.

adığ = **2*ad-**’dan durum ve yere bağlı olan sıfat, Güney batı dil grubu Osm.’de **ay-** (birini) ayıltmak’ olarak kullanılmaktadır. *TTS II* 82; *III* 54; orijinal gerçek anlamı ‘ölçülü, ağırbaşlı, ciddi’, sarhoş değildir; daha sonra bazen mecazi anlamı ‘aklı başında, mantıklı’. Tüm modern dillerde genellikle **ayık** olarak ya da benzer şekilde kullanılmaktadır. Güney doğu dil grubu hariç, Orta güney dil grubunda Farsça *huşyār* tarafından yerinden edilmiştir. **Hak.** xı **adığ al-şāhi mina’l-sukr** ‘sarhoşluktan ayılma’; dolayısıyla biri dedi **esrük adığ** ‘sarhoş ve ayık’ *Kaş. I* 63: xıı (?) *Tef.* **aduğ** ‘ihtiyatlı’ 41: xıv *Muh. al-şāhi ayık/ ayuk Mel.* 55, 1; *Rif.*’de 152 *wa’l-hāzim* ‘ve kararlı’ eklenir ve ‘aşık sözcüğü yanlış yazılmıştır **Çağ.** xv **ayık huşyār** ‘ölçülü’ *Vel.* 39; **ayığ/ayık huşyār San. 57v. 10: (**Harzm.** xıv **ayığlık** ‘itidal’ *Kutb* 6): **Kıp.** xııı *al-şāhi* (zıttı ‘sarhoş’ **esrü:k**) **ayık Hou.** 26, 15: xıv **ayuk al-şāhi İd.** 26: xv *şāhi İd.* 26: xv *şāhi ayık Tuh.* 22b. 4; 47b. 12: **Osm.** xıv **ayığ/ayık** ‘ölçülü’ *TTS* birkaç metinde *II* 78; *IV* 57.**

adığlığ = **1 adığ** dan iyelik isim/sıfat; ‘ayılarla dolu’ modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** xı **adığlığ ta:ğ** ‘ayılarla dolu dağ.’ (*dibaba*) *Kaş. I* 147.

adıl- = 2 *ad' in pasif formu, bkz. 2 **adığ**; 'uygunca ayılmak, sarhoşluktan kurtulmak'; daha genel olarak, 'bilinci yerine gelmek'. **ayıl-** olarak Kuzey doğu dil grubunda *R I* 34, 221'de; Haks.ve Güney batı dil grubu Az.,Osm., Tkm.'de geçer. **Hak.** xı **esrük adıldı**: *afāqa'l şakvān wa'l-muğmā 'alayhi* 'sarhoş adam, bilincine kavuştu' *Kaş. I* 194 (**adılur**, **adılma:k**): *KB* (talihin sizi sarhoş etmesine izin vermeyin) **adıldukta** 'ayıldığınızda' (gözleriniz dolacak) 6137; bir başka oluşum 6142: takiben **Çağ.** xv **ayıl- hüşyār şudan** 'aklı başına gelmek', *Rûmide ayın- San.* 55r. 20: **Kıp.** xiv **ayıl- şahāmin sakra wa bari'a min warða** 'sarhoşlukla gelen hastalıktan kurtulmak' *İd.* 26: xv **şahā ayıl- Tuh.** 22b. 12.

adın = 1 *ad-'dan geçişsiz isimden fiil; 'diğer, başka'. Yaygındır, ancak xiv'ten sonra izlenebilir; hemen hemen **adrük**, **öñi**., **özge**: ile eş anlamlıdır; sonra Farsça *digar* tarafından yerinden edilmiş, **Uyg.** viii takiben Man.-A **adın yerliğ er** 'başka bir ülkeden gelen adam' Man. **adın tümge köñüller** 'diğer saf gönüller' *TT III* 164: Bud. **adın** yaygındır, örnek **adın ağılık** 'başka bir hazine' *PP* 7, 3-4; **adın bir toyun** 'başka bir keşiş' *U III* 35, 19: Modern Uyg. **adın kişi** 'diğer şahıs', bkz. **ötgürü**.; **adın adın köz ağrığı** 'farklı farklı göz hastalığı' *H II* 18, 60; **Çiğil (Hak.)** xı **adın harf bi-ma'nā ğayr** çekimsiz anlamı 'diğer' *Kaş. I* 76; *I* 98, 20 (**adrük**): 3 diğer oluşum **Hak.**'daki metin: *KB on adın iki ay* 'on iki ay kalır' 132; diğer oluşumlar 1781, vb.: xii(?) *KB manzum önsöz adınlar éver* 'diğerleri acele eder' 47: xiii(?) *At. anda adın* 'ondan başka' 40: xiv *Rbğ. adın* 'diğer' *R I* 490: **Harzm.** xiv benzer *Kutb.*

adın- = aşağıda belirtildiği gibi, iki kelime birleştirilmiş, **adın- muñad-** a direk paralel olan ifade **adıncığ muñadıncığ** (bkz. **adıncığ**) ve şunun gibi bir anlama sahip olmalı 'şaşırmak ve rahatsız olmak'; 1 *ad-'ın yansıma formu olabilir. **Uyg.** viii

takiben Bud. (sonra yüce tanrı Indra, bu kelimeleri duyar ve...) **ertiñü adını muñadu** 'aşırı şaşırmak ve rahatsız olmak' *U II* 31, 47; bir başka oluşum *Suv.* 16, 18.

adıncığ/adınsığ = **adın**'dan isimden isim/sıfat. Aşağıda belirtildiği gibi iki kelime, eş anlamlı görünüyor ve 'farklı' anlamı ile 'özel, istisnai, çeşitli'; çeşitli tonları vardır. Orta İran'da *davizid* 'seçilmiş' için kullanılır, bkz. *TT III*, not 18. **Eski dil viii adıncı:ğ bark....adıncı:ğ bediz** 'özel mezar eşyaları.....özel dekorasyon' (mezar için) *I S* 12, *II N* 14: **Uyg.** viii Man. **adıncığ iduk kañım** 'kutsal babamızı (papayı) seçişimiz' *TT II* 18; **iki y(e)ğirmi törlüg adıncığ muñadıncığ belğü körtğürdi** 'o, on iki özel ve huzursuz edici işaretleri gösterdi' *M III* 39, 1-3 (ii); **adıncığ amrak** (boşluk) 'özel sevgilim(?)', azizim' *M II* 8, 3: **adıncığ türkçe başık** 'bir başka (ya da 'özel Türk marşı')' benzer 10, 1 (ii): Bud. **teñ adıncığ erteni yincü** 'çeşitli mücevherler ve inciler' *PP* 34, 1; diğer oluşumlar **teñ adıncığ** benzer 71, 5; *Kuan.* 149 (bkz. 2 **teñ**); **adıncığ edğü** 'özellikle iyi' *U IV* 44, 31; **adıncığ muñadıncığ** *TT V* 20, 9; **adıncığ iduk xağan xan** (aynen) **süsi** 'seçilmiş kutsal kural koyanın ordusu' *TT VII* 40, 123-4 **kişide adınsığ** '(diğer) erkeklerden farklı' *USp.* 105b. 7; **teñrim yarlığın adınsığ kılmağaymen** 'tanrımın emirlerinden farklı (?) bir şey yapamayacağım' benzer 106a. 41-3; **bir ök muni ukmadın adınsığrak adıra tutsar** 'çünkü bunu anlamıyorlar, onlar tamamen farklı şeyler aldılar' *TT VI* 195: **Hak.** xı *KB erende adınsığ kişide öñi* 'başka insanlardan farklı olduğunu' 562; **adınsığ bolur barça kılınğ sözün** 'bütün tavrım ve sözün bir anda değişir' 718; bir başka oluşum 777.

adınsığ = bkz. **adıncığ**.

adır- = 1 *ad-'ın ettirgen formu; temel olarak 'ayırmaq için (iki şey ya da bir şey, başka bir şeyden, -den hali)'; dolayısıyla

‘ayırt etmek (bir şey arasında) ve hatta ‘işaret, (bir şey) tercih etmek’; **üdü-** ile karşılaştırın ve bu kelimeye bakın. Moğol dilinden *ajira-* ‘(insanların) parçası, eve dönüş’ olarak alınmıştır (*Haenisch* 4). Anlamı fazla gelişmiştir (*Kow.* 124, *Haltod* 26). Bütün modern dillerde genellikle **ayır-** olarak kullanılmaktadır, ama Kuzey batı dil grubu Haks. **azır-**; Tuv. **adır-**; Kuzey merkezli dil grubunda Kır., Kzx. **acıra-** ‘kısmen (insanlar)’, Moğolcada meydana gelmiştir. Bazı metinlerde tamamlanmamış geçmiş zamanını belirlemek zordur, **adır-** ve **adırt**, bu kelimeye bakın. **Eski dil** VIII takiben Yen. **altı: yaşımta: kaç adırdım bilinmedim üç éçime: ayta: adırdım** (son kelime **adırdım** için muhtemelen bir hatadır) ‘altı yaşında babamdan ayrıldım ve onu tanıyamadım; vedalaştım ve üç büyük erkek kardeşimden ayrıldım’ *Mal.* 32, 16; Man. (beş tanrı sırasıyla serbest bıraktı) **yarukuğ karağ adırğalı** ‘aydınlığı ve karanlığı ayırt etme’ *Chuas.* 9-10: Uyg. VIII takiben Man. **özüg yadığ adirtüniz** ‘kendini ve yabancıları ayırt ediniz’ *TT III* 108; **kaltı kişi bu munça saviğ adıru bilmeser ukmasar** ‘Tıpkı bunlar gibi söylemleri nasıl birbirinden ayıracağını anlamayan ve bilmeyen bir adam gibi’ *MI* 18, 3 (i): Bud. **isiğ özlerinte adırdımız erser** ‘(yaşayan canlıları) onların yaşamlarından ayırabilseydik’ *TT IV* 8, 63; benzer ifade 10, 13 ve 14; (güvenen) **edğüsin ayağın adıra bilmekke** ‘Onun iyisinden ve kötüsünden ayırt etme becerisi’ *Suv.* 297, 9; (meditasyon ve düşünce) **adara ukar** ‘o nasıl ayırt edeceğini anlar’ *U II* 9, 2; *TT VI* 195 (**adınçığ**); **alkuda adrumış** ‘tüm diğerlerinden daha seçkin’ *Hüen-ts.* 1902 (şüpheli, belkide **üdrümiş** için hatalı): Modern Uyg.’da arazi satışı sözleşmelerinde, *USp.* 13, 107, 108 ve 109 **adır-, bu borlukuñ sıçısı öñdüni yerke Karatemürniğ borluk adırır** ‘Sınır; bu üzüm bağının; doğu Karatemir’in üzüm bağının limitlerini belirler’ 13, 7; (izin almadan evlenen farklı sahipleri olan köleler hakkında bir belgede); **adırtmatın** ‘onlardan ayrılmadan’ benzer 73, 7: **Hak.**

x1 **ol edğüni: yavla:ktan adırdı: axtāra’l-xayr mina’l-şarr wa mayyazahu** ‘iyi kötü tercih edilir ve onları birbirinden ayırır’ (**adırur, adırma:k, -me:k** yanlış yazılmış); atasözünden alıntı **etli: tırnaklı: adırma:s** ‘et ve tırnak birbirinden ayrılmaz (diğer bir deyişle olamaz)’ (*lā yufarraq*) *Kaş.* I 177 (ve bkz. **üdü-**); (bilgelik aradım ve bilge bir öğretmen seçtim) **özümni adırdım mayyaztu nafsi min bayna’l-nās** ‘kendimi diğer insanlardan ayırıyorum’ *III* 228, 14: **KB adırsa üdürse seçe bilse öz** ‘ayırt eder, eler, seçebilir, her işte gözünü keskin tutarsa’ 329; **üdürdi adırdı kötürdi meni** ‘o seçti, saydı ve beni yükseltti’ 385; **adırğan yarağlığ yarağsız kişig** ‘faydalı ve faydasız kişiyi ayıran’ 2236; diğer oluşumlar 797, 3534: x111 (?) *Tef.* **adır-/ayur-** (aynen) ‘parçasına, ayrı ayrı’ 40, 46: **Çağ.** xv **ayır-** (yazılmış); geçişli (gerçek anlamı ettirgen) fiil; *cudā kardan* ‘kısmına, parçasına’; ayrıca **ayr-** belirgin *San.* 54v. 11: **Harzm. adır-** ‘ayırma’ *Kutb* 4; (gidin ve çocuğunuzu emzirin) **kaçan kim sütdin adırsañ** ‘ne zaman kalkıp onu emzirirsin’ *Nahc.* 349, 4: **Kum.** xiv **ayır-/ayr-** ‘ayırma, ayırt etmek’ *CC İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.* 33: **Kıp.** xiv **ayır-** *farraqa* ‘parçasına, ayrı ayrı’ *İd.* 27: xv benzer *Tuh.* 28a. 11: **Osm.** xiv eski zamanlardan beri iki formu **ayır-** ve **ır-** yan yana mevcuttur, anlamı (1) ‘ayırma (iki şey ya da başka bir şey)’; (2) ‘(bir şeyi ikiye) bölmek’; (3) ‘ayırt etmek, seçmek’; (4) ‘çekilme, serbest bırakma (şeylerden birisi)’; **ayır-** *TTS*’de listelenmemiştir, **ır-** xix’den aşağı dönemlerde meydana gelir, *I* 355; *I* 503; *III* 345; *IV* 397 ve xx Anat.’da kullanılmaktadır *SDD* 774, ama xix’da da belirtilir.

adırt = **adır-** ‘dan gelen sıfat; ‘ayırım, fark’ (birşey arasındaki -in hali). Sadece Güney batı dil grubu Osm.’de **ayırt** kullanılmaktadır. bkz. **adırtla:-, *üdürt.** Uyg. VIII takiben Man. [boşluk] **adırtın ukıttıñız** ‘.....arasındaki farkı açıkladı’ *TT III* 118: Bud.’da (*Weishih-hun* geniş bir yorumda bu tam olarak aydınlatılamamış

olduğundan, burada izah edilmemiştir) **on törlüğ edğüleriñ üç törlüğ tétrü çınğaru sakınmak kolumakniñ adırt** ‘iyi şeylerin arasındaki fark on çeşittir ve meditasyon ise üç çeşittir (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *TT V 22, 21*: Modern Uyg. [boşluk] **ayığlı savıñniñ adırtı yok** ‘sizin [iyi ve] kötü konuşmalarınız arasında hiçbir fark yoktur’ *TT I 81*.

adırt- = **adır-**’ın ettirgen formu ve neredeyse eş anlamlısı. Bazı formlarını da **adır** dan ayırt etmek zor; hem de erken oluşumları **adır-** a ait olabilir. Bazı dillerin çoğunda **adır-** olarak, bazı ses değişiklikleriyle kullanılmaktadır. **Eski dil** VIII takiben Yen. *Mal.* 28, 5 (**inilgü:**): Uyg. VIII takiben Bud. **bilge biligdin adrutaçı** (okunması? **ad(ı)rttaçı**) ‘akıl ile ayırtdedir’ *TT V 24, 67* ve *75*: (**Hak.**) XIV *Muh. Mel.*’de 38, 6; *Rif.* 125 **ayırtmak** kelimesi *al-infād* yazıldığından çevirmek için kullanılmıştır ‘delmek yoluyla, iletmek’ *Mel.*’de (2 **ötür-** ile karşılaştırm) ve *Rif.*’de *al-ittiqād* ‘yakmak’; hiçbir anlam uygun görünmemektedir ve bazı kelimeler Arapça ve Türkçe dışına kaybolmuş olabilir. *Anfağa Muh.*’da oluşmaz, *ittaqada yalina-* (doğru) tercüme edilir (**adıril-** ile karşılaştırm).

adırtıklıg = sadece bir kez kullanılmıştır; Uyg. VIII takiben Bud.’da meydana çıkmıştır, *TT VIII G. 67*’te anlamı bilinmeyen Sanskritçe bir kelimedir. Muhtemelen iyelik isim/sıfat, **-k** isimden fiil **adırt-** ile **adırtlıg** eş anlamlı değildir.

adırtla:- = **adırt**’dan isimden fiil; ‘birşeyin arasında ayırım yapmak (muhtemelen iki şeyin)’, çeşitli anlamları vardır. Sadece (?) Kuzey batı dil grubu Kar. **artla-** *R I 316*; Kırım **ayırtla-** *R I 32*; ve Güney batı dil grubu Osm. **ayırtla-** kullanılmaktadır. **adır-** ve **üdür-** göz önüne alındığında sürekli paralellik gösterir. Bundan türemiş paralel formu ***üdürtle-** yaşamış olabilir, ama sadece Güney batı dil grubu Osm. **üyürtle-**

formunun belirtildiği görünmektedir, bu TC’de **ögürtle-** olarak hâlâ kullanılmaktadır, ama xx Anat’da kaydedilen formu **örtle-** *SDD 1, 116*; **üyükle-**, **üyütle-** 1, 441; **ügürtle-** 1707; **ügütle-** 1708, başlangıçta **ü-** hakim. Uyg. VIII takiben Bud. Sanskritçe *vicayo* ‘soruşturma’ **a:tirtla:ma:k** *TT VIII A. 21*; Sanskritçe *bhinneşu* ‘bölünmüş’ **a:tairtla:mışla:rda:** benzer *F. 4*; **edgü ayıg kılınçig adırtağalı uyur** ‘O iyi ve kötü şeyler arasında ayırım yapabilir’ *U III 5, 12-13*; **edgüll ayıgı nomlarıg çınğarıp adırtlap** ‘İyi ve kötü öğretileri (doktrinler) araştırma ve onlar arasında ayırım yapma’ *TT V 24, 76*; bir başka oluşum *Suv.* 302, 12: Modern Uyg. **ot küyürdi altunuğ adırtlağuluk belgü bar** ‘arıtılmış ateşte eritilmiş altının bir işareti var’ *TT I 70-1*: (**Hak.**) XIV *Muh.* (?) *ixtāra* ‘seçmek için’ **üyürtle-** *Mel.* 22, 3: **Çağ.** xv **ayırtla-** (yazılmış) *az ham cudā kardan* ‘birini diğerinden ayırma’; ve mecazi anlamı *tafriq wa tamyiz-i nik u bad* ‘iyi ve kötü arasında ayırım gözetme ve ayırt etme’ *San.* 55r. 6: Osm. XIV **ayırtla-** ‘seçmek; (metal) rafine; (konu) araştırmak, çözmek (anlaşmazlık); ot, temiz (alan)’ bütün zamanlarda kullanılır *TTS I 58*; *II 78*; *III 52*; *IV 58*; bir kez (XIV) **ayırtla-** *I 59* (yanlış yazılmış) **üyürtle-**, bazen **ügürtle** yazılmış ‘ortaya çıkarmak, seçmek’, *Kaş. I 742*; *II 949*; *III 727*; *IV 801*: XVIII **üyürtle-** *intixāb* ‘seçmek’ *San.* 92r. 13.

adırtlıg = **adırt**’dan iyelik isim/sıfat; ‘ayrımcılığa sahip olmak, ayırım yapabilmek; ayırt etmek’. Aşağıda belirtildiği gibi Uyg. VIII takiben Man.-A **üç ödkı adırtlağ üdürtlüg yöruğlüg tirig öz** ‘üç zaman içinde açıklamalar sağlayabilen ve (iyi ve kötü arasında) seçim yapabilen ve ayırım gözetebilen yaşayan bir ruh’ *M 126, 16-17*: Bud. **anı biziğe adırtlıg yarlıkazun** ‘onun bizle detaylı bir şekilde iletişim kurmasına izin ver’ *U III 68, 25*; **ay emdi adırtlıg sözleğil** ‘şimdi bize detaylı bir şekilde konuş (ve açıkla)’ *USp.* 105b. 8; bir başka oluşum *TT VI 383* (**açuk**).

adırsız = **adırt**'dan olumsuz isim/sıfat; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. **meniñ yürekimte isiğ özümtē** **adırsız köñüln olurğıl** 'kalbimden ve ruhumdan ayrılmayan düşüncelerle oturmak' *U III* 83, 5-7; (onların bir biçimi ve bedeni var) **kamağ yalañuklarda** **adırsız** 'tüm (bu) adamlardan farksız' *TT VI* 356 (**adırsız** ile **adırsız** için belirsiz telaffuz).

adış = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 *ad** fiilinin karşılıklı formu. **Hak.** XI **er ada:ki:** **adışdı:** *fahica'l-racul bi-riçlayhi* 'adamın bacakları ata biner gibi'; ayrıca herhangi birbirinden ayrılan şeyler için kullanılır *Kaş. I* 181 (**adışu:r, adışma:k**).

adna:ğu: (**adna:ğu:**) = **adın**'dan isimden isim/sıfat; 'diğer insanların, başkalarının', aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. **adnağünü ölürmeyin** 'başka insanları öldürmeyeceğim' *U III* 4, 3; (bir rehber olup doğru yolu arayacağım) **adnağuka** 'başkalarına' *U II* 5, 13; diğer oluşumlar *U II* 78, 31; 87, 49; *TT IV* 8, 69 ve 72; 10, 10 ve 13: **Hak.** XI **KB** (kendisi ağır yük yüklenmez) **adna:ğu:ka** 'alā ğayrik' 'başkasına'; (kendi aç değil, doymuş) **adna:ğu:nı ğayrak** 'diğer insanlara' *Kaş. III* 68, 1-2.

adnat- = **adna:-**'nın ettirgen formu; 'değiştirmek, (birşeye) değişiklik yapmak'. **adna:-** olarak aynı dilde yer alır. **Hak.** XI **er adnatti:** *tağayyara'l-racul 'ammā kāna 'alayhi* 'adam değiştirdi'; ayrıca bir halden ayrı bir hale geçen her nesne için de böyle denir. *Kaş. I* 266 (**adnatur, adnatma:k**; el yazmasında aynı, basılı metinde *-me:k* değil). **Çağ.** XV **aynit-** (**eynit-** yanlış yazılmış) ettirgen formu; *muxbañ wa mutağayyaru'l-hāl sāxtan* 'rahatsız etmek(?)', (bir şeyin) durumunu değiştirmek' *San.* 56v. 23; **Harzm.** XIV **aynat-** 'değiştirmek (geçişli)' *Kutb* 6.

adıri: = **adıri-**'dan gelen sıfat; 'çatallı, çatallı bir nesne'. Genellikle **ayrı** olarak bütün modern dillerde kullanılmaktadır,

ama Kuzey doğu dil grubunda **azra/azrı** olarak kullanılır *R I* 578; Haks. **azır**; Tuv. **adır.** *Kaş.*'da **Ayru:** ile akrabadır, ancak farklı bir anlamı vardır. **Hak.** XI **adıri:** *al-midrā* 'dirgen', buğday saplarının bunlarla (bir alet) harmanlanması ve iki dalı olan bir şey **adıri:** adlandırılır, dolayısıyla bir adam **adıri butluğ** olarak adlandırılır, yani *munfaricu'l-faxdayn* 'farklı bacaklara sahip' *Kaş. I* 126; **adıri: yağa:ç şacara lihā şu'batan** 'çatallı bir ağaç' *II* 331; 21; bir başka oluşum *II* 22, 26 (**tu-**); (**otra:** ve **adıri:** arasındaki yanlış; belki de anonim bir yan not) **ayru:** *harf wa ma'nāhu in lam* çekimsiz anlamı 'değilse bile'; dolayısıyla biri dedi ki **muni: tilemese:sen ayru: ne: kerek** 'bunu istemiyorsan *fa-mā dā tabtaği* başka ne istersin?' *I* 126: **KB bu kursı adaki üç adıri turur** 'bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı' 771: takiben **Çağ.** XV **ayru** (yazılmıştır) *cidda(n) wa munfaşil* 'son derece', ve 'ayrılmış, ayrık' *San.* 57r. 18; **ayrı** ('-ı ile') (1) *cidda(n) wa munfaşil*, ayrıca **ayru** belirgin; (2) *dū şaxa* 'ahşabın çatallı bir parçası', onlar suçlularının boyunlarına takarlar; (3) *şuturi dū kühān* 'iki hörgüçlü deve' benzer 57r. 23: **Kum.** XIV 'çatallı' **ayrı** *CC Almanca bölümler; Gr.* 32: **Kıp.** XIV **ayrı:** *al-şa'b* (aynen) *wa'l-wādi* 'yan vadi(?)'; vadi': **ayru:** (*oyuru* seslendirilmektedir) *al-wādi İd.* 27; *al-şa'b wa'l-wādi* **ayrı:** *Bul.* 3, 10: XV *ğayr* 'başka, öteki' (**özge, ayruk**) **ayrı** (**ayrik(?)** ve **başka**) *Tuh.* 89 b. 13: **Osm.** XIV **ayru** 'veda, ayrılık' *TTS I* 62; *IV* 62; XV 'farklı, diğer' *II* 85.

adırik = **adıri-**'in somut nesneyi tarif eden formu; morfolojik olarak **adıruk** ile paralel, fakat şematik olarak farklı. Bu iki kelimenin modern hali benzerdir. Güney doğu dil grubu Türki'de **acırik** olarak yer alır 'yassı çimen' *Shaev* 3, 'eğik çimen' *BŞ* 4; Güney batı dil grubu **Osm.** **ayrik** 'eğik çimen'. Moğol dilinden alınmış sözcük çözülebilir değildir. Bkz. *Doerfer II* 424. **Hak.** XI **adırik** 'bir bitki (*nabt*)' *al-til* adı verilir, Arapçada '*Cynodon dactylon*' *Kaş. I* 98: **Çağ.** XV **acıriğ** (bu şekilde yazılmış) *rişa-giyāh-i xuşk* 'kuru bitki lifi', ayrıca

‘çayır’ da denir (eski bir kelime değil) *San.* 32r. 29: **Oğuz** xı **ayrık** *al-til*; bu bitki için kullanılır (*nā'im*); Türkler **adrik** adı verir ve Oğuz -y- içine (-d-) değiştirir *Kaş.* I 113: **Osm.** xviii **ayruk** (yazılmış)..... (3) *Rumide* son derece yumuşak ve nemli bir bitkinin adı, Farsça *fariz faris* ‘uzun ömürlü çayır çimen’ *San.* 57r. 20.

adrl- = **adır-**‘ın pasif formu; ‘ayrılmak; kurtulmak (birisi –den hali, bazen –e hali)’. Bazı fonetik değişikliklerle **adır-** olarak bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Eski dil** viii **Türkü bodun xani:n bulmayin tavğaça:** **adrltı:** ‘Türk halkı kağanı olmayınca Çin’den ayrıldı’ *T* 2; **kañ yorıp éleriş Xağanka:** **adrlmaduk yañılmaduk teñri:** **Bilge:** **Xağanda:** **adrlmalım** ‘tıpkı babası gibi yürüdü ve İleriş Kağandan ayrı parçalanmadı, kutsal Bilge Kağandan uzaklaşmamızı sağladı’ *Ongin* 11: viii takiben Yen. **bağım bodunımka:** **adrlıtım** ‘klanımdan ve insanlarımdan (ölümle) ayrıldım’ *Mal.* 27, 7; benzer diğer oluşumlar 27, 3; 28, 2 (?), 3 (?), 6 (**adrlıu:** **bardı:**), 9; 29, 3; **Eski Kır.** ile karşılaştırm: *Man.* **yaruk teñrilerde adrlıtı** ‘o, ışığın tanrılarında ayrıldı’ *Chuas.* I 16; **yaruklı karalı kaltı adrlığay** ‘aydınlık ve karanlık nasıl ayrılacak?’ benzer 170-1: **Uyg.** viii takiben *Man.-A* **sizinte adrlıtukda berü** ‘sizden ayrıldıktan bu yana’ *M I* 10, 5; *Man.* **adrlmalım** ‘ayrılmayalım’ *M II* 8, 17 (ii); *Bud.* **amrak yeme adrlıur** ‘arkadaşlar dahi ayrılır’ *PP* 78, 5; takiben **Eski Kır.** ix **adrlıtım** ‘ayrıldım’ (karımdan, çocuklarımdan, insanlardan, vb.) hemen hemen her mezar yazıtında görülür; **Eski dil** viii takiben Yen. ile karşılaştırm: **Hak.** xı **yo:l adrlıdı:** *tafarraqa'l-ṭariqān* ‘yol ikiye ayrıldı’; ayrıca iki arkadaş (*alifayn*) ya da iki diş (*sinnayn*) arasındaki uzaklık için de kullanılır *Kaş.* I 247 (**adrlıur,** **adrlıma:k**): *KB* **adrlıurmen seniñdin** ‘senden ayrılıyorum’ 1276: xiii (?) *Tef.* **adrl-, adrl-, azrl-, ayrıl-** ‘ayrılmış olmak, ayrıldı’ 42, 43, 45; xiv *Muh.* *al-infirād* ‘inzivaya çekilmek, soyutlanmak’ **ayrılmak** *Mel.* 37, 8; *Rif.* 123: **Çağ.** xv

pasif formu **ayrıl-** (yazılmış); *cudā şudan* ‘ayrılmak’ *San.* 54v. 28: **Harzm.** xiii **ayrulam bizler** ‘ayrılalım’ *‘Ali* 28: xiv **adrl-** ‘parça’ *Kutb* 4; **ayrıl-** benzer 6; *MN* 371; **oğul kızlarıdın xatunlarıdın adrlıp** ‘oğul, kızlarından eşlerinden ayrılıp’ *Nahc.* 256, 10; bir başka oluşum 271, 8: **Kıp.** xiii *fāraqa* ‘terketmek’ **ayrıl-** *Hou.* 42, 21: xiv **ayrıla-** (aynen) *tafarraqa İd.* 27: xv *faraqa* (ve **ayır-**) **ayrıla-** *Tuh.* 28a. 11 (belki de ikinci formu hatalı değil).

adriş = **adır-**‘dan isimden fiil; ‘bölmek’. **ayrış/ayırış** olarak Güney doğu dil grubu Türki’de ve Kuzey merkezli dil grubu **Kır.**’da yer alır. *BŞ* 12 **Hak.** xı **adriş ra's kull tariğayn** ‘herhangi iki yolun başlangıç noktası’ *Kaş.* I 96.

adriş- = **adır-**‘dan fiilin karşılıklı formu; ‘birbirinin bölümü’ ve benzeri; genellikle geçişsiz fiil, bazen de geçişli fiil. Tüm modern dillerde kullanılmıştır, fonetik değişikliklerle **adır-** ile aynıdır. **Hak.** xı **ola:r ikki: adrişdı:** *tafâraqa'l-rafiqân wa tazâyalâ* ‘o iki arkadaş birbirinden ayrıldı’ bir manzum da **yé:rde: kopa: adrişu:r** (çiçekler) ‘yerden biterek ayrışır’ (*yanfaric*) *Kaş.* I 233 (**adrişu:r,** **adrişma:k**) **ola:r ikki: ayrişdı:** *tazâyalâ wa tafarraqâ; luğa fi'l-dâl* ‘-d-’ alternatif formu ile’ *I* 270 (**ayrişu:r,** **ayrişma:k**; muhtemelen Oğuzca); takiben **Çağ.** xv **ayrış-** (-dı) *ayrıl-* *Vel.* 41 (*San.* 55v. bu kelime **ayrılış-** *az ham cudâ şudan* ‘bir diğerinden ayrıldı’, *Vel.* ile aynı).

adruk = **adır-**‘dan durum ve yere bağlı olan pasif fiil; **adrik** ile karşılaştırm; Temel olarak ‘ayrılmış, bölünmüş’, bazen de ‘farklı, diğer’ ve özellikle farklı formu ‘yüce (diğerlerine göre)’; **Eski dil** viii takiben *Man.*’da ismin -de halidir (yanlış okuma olmadıkça ayrılma eki) *Uyg.* *Bud.*’da da ayrılma ekidir. Orta güney dil grubu hariç modern dilde kullanılmaktadır. Kuzey doğu dil grubunda **ayrık, azrık, azırık**; *Haks.* **azırık**; *Tuv.* **adırık**; başka yerde **ayrık. adın, öñ:, özge:** ile karşılaştırm. **Eski dil** viii takiben *Man.* (biz

ne yapmıyoruz) **teñri yarlıgın adruk** ‘(aksine) Tanrı'nın buyruğundan farklı’ *TT II* 6, 5; **adruk adruk** ‘farklı farklı (şeyler)’ *Chuas.* 228 (é:t-): **Uyg.** VIII takiben Bud. **adruk uzlar** ‘farklı ustalar’ *PP* 2, 5; **adruk adruk beğrek er** ‘daha seçkin kişi, üstün insanlar’ *PP* 66, 4-5; **alku sığularda keyiklerde adrukarak** ‘bütün sığırlardan, geyiklerden daha farklı’ *U IV* 34, 61 (temas ile bir araya getiriliyor) **könül köñüldekiler birle bürtüşüp yég adruk tılağlarka tuş kılur üçün** ‘gönül gönüldekilerle birleşip, akıldan daha üstün olduğu için’ *TT V* 24, 71-2; diğer oluşumlar **yég adruk** benzer 26, 82; *TT VII* 40, 135: **Hak.** XI **adruk kalima wa ma'nāhā ğayr** kelimesinin anlamı ‘diğer’, Oğuz da (aynen); **adın** için ‘diğer’ (atasözünden alıntı) *Kaş.* I 98: **KB kişide kişi adrukı bar telim bu adruk biligdin ayur bu tilim** ‘insandan insana çok fark vardır; bu fark bilgiden ileri gelir, sözüm buna dâirdir’ 201: XIII (?) *Tef.* **ayruk** ‘başka’; **ayruk ayruk** ‘farklı’ 45: XIV *Muh. bi-ğayr amirihim* ‘onların şefleri hariç’ **beğinden ayru:k** *Mel.* 18, 8; *Rif.* 97; *ğayr wa ayda(n)* ‘diğer, ve aynı şekilde’ **ayruk** *Rif.* 188: **Çağ.** XV **ayruk** (yazılmış) (1) *bigāna* ‘garip, yabancı’; (2) *digar* ‘diğer’ **dağı** ve **daxı** adı verilir *San.* 57r. 19: **Oğuz** XI **ayruk luğa bi-ma'nā ğayr** *Kaş.* I 113: **Harzm.** XIII **ayrık/ayrı** ‘diğer’ *Ali* 12: **Kıp.** XIII *ğayr ayru:k; ğayrak senden ayruk* *Hou.* 54, 23: XIV **ayruk ğayr İd.** 27: XV *mufarrağ* ‘bölünmüş’ **ayrık** (muhtemelen **adruk** için) *Tuh.* 34b. 12; *mafrūq* ‘ayrılmış’ **ayrık** benzer 48b. 10; *lā tarci* ‘dönmeyen, tekrarlamayan’ **ayruk** benzer 39a. 1; 90b. 1; *ğayr ayruk... ayrık* 89b. 13 (ve bkz. **adrı**): **Osm.** XIV-XVI **ayruğ/ayruk** bazen **ayrık** (1) ‘diğer, başka’; (2) (genellikle negatif fiil) ‘yeniden, tekrar’ *TTS I* 61; *II* 82; *III* 54; *IV* 60 (yaygın).

adruksuz = sadece bir kez kullanılmıştır(?); **adruk** olumsuz isim/sıfat; ‘ayırt edilemez’; **adirtsız** ile eş anlamda, bu kelimeye bakın, **Uyg.** VIII takiben Bud. *TT VI* 356.

aduk = bkz. **ağduk**.

adukla:- = **aduk** (**ağduk**)’dan isimden fiil. Sadece *Kaş.* diline ait **Hak.** XI **ol anı: aduk1a:dı: istatrafahu li-kawnihi machûl** ‘onu garip buldu çünkü ona yabancı geldi’ *Kaş.* I 304 (**adukla:r, adukla:ma:k**); **körüp sü:ni: adukla:dı:** çevirildi *nazala 'alayhi ğaflata(n) ta'accaba minhu wa'statrafa* ‘önce aniden durdu ve şaşırıldı, ve onu garip buldu’ *III* 339, 19 (**aduk1a:dı:** yanlış yazılmış; çeviri şöyle olmalı: o askerleri gördüğünde şaşırıldı).

adunçsuz = *Chuas.*’da I 35 bir hatadır; doğru okuması **boşunçsuz**’dur, bu kelimeye bakın.

adut = temel olarak ‘avuç’, fakat bazen ‘avuç içi’ daha da net olmak gerekirse **aya:** olarak kullanılır; **-u-** nun etkisi ile **-d-**, **-v-** veya **-w-** yerine **-y-**, ve muhtemelen **-t-** -ç- ye dönüşmüştür (*KB*). Geniş bir değişim çerçevesi içinde bütün modern dillerde kullanılmaktadır. Kuzey doğu dil grubunda **adış, Pal.** 42, çok arkaik. **Uyg.** VIII takiben Bud. **ayaca aş bérmiş adutça suv tutmuş** ‘avuç dolusu yiyecek verme ya da el dolusu su taşıma’ *Suv.* 168, 23; Sankiritçe *muştnā* ‘avuç ile’ **a:dut** (*a:tudh* yazılmış) **üze:** (boşluk) *TT VIII C.14:* **Hak.** XI **adut al-ħafna** ‘avuç’; biri dedi **bi:r adut ne:ñ** ‘bir avuç şey’ *Kaş.* I 50; **adut** için diyalekt formu **awut** ‘avuç’ *I* 82: **KB ukuşsuz kişi bir avuçça tetik** ‘akılsız adam bir avuç balçık gibidir’ 297: XIII (?) *Tef.* **awuç** ‘avuç’ 36: **Çağ.** XV **awuç kaff-i dast** ‘avuç’ *San.* 53v. 2; *Malov Pamyatniki drevnetyurkskoi pis' mennosti* 342 **bir avuç yalka** ‘önemsiz gündelikler olarak (Tanrı insana ruh verdi)’ 27: **Harzm.** XIV **awuç** ‘avuç’ *Kutb* 16: **Kum.** XIV **ouç (owuç için?)** ‘avuç’ *CC. İtalyanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIV *al-ħafna awuç (cim)* *Tuh.* 28b. 11; *qabşa* benzer 30b. 9; *rāhatu'l-kaff wa'l-qabşa ayda(n)* ‘elin avuç içi’, ayrıca ‘avuç’ **awç** (aynen, *cim*) *Kav.* 61, 2: **Osm.** XIV **awuç** ‘avuç’ *TTS*’de bazı metinlerde *I* 54; *II* 69; *IV* 289; XVIII **awuç oyunu** *San.* 53v. 3.

adutla:- = **adut**'dan isimden fiil. Bu kelimenin ikinci formu geniş bir alanda kullanılmaktadır, çoğunlukla 'sıkmak, avucunun içinde sıkmak' anlamına gelir. **Hak.** x1 **ol yarma:k adutla:dı:** *hafana'l-raculu'l-dirham fi kaffihi* 'adam avuç dolusu para aldı'; ayrıca *ğarafa'l-mā'fi yadihi* 'birinin elleriyle suyu kaldırması' *Kaş. I 299 (adutla:r, adut1a:-ma:k):* takiben **Çağ.** xv **awucla-** (yazılmış) *ba-kaff-i dast girifian* 'avucunun içine almak' *San. 53r 11.*

a:ğ = 1 'bacaklar, kasıklar arasındaki boşluk, pantolonun ortasındaki kısım'. Kuzey batı dil grubu Kırım **aw R I 66** and Güney batı dil grubu xx Anat. **ağ SDD 72**, 1601'de kullanılmaktadır. Sadece **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. da yer alır. **ağı arası arasında** 'bacaklarının arasındaki boşlukta' *H Z 23*; bir başka oluşum *TT VII 26, 9-10 (içton): Hak.* x1 **a:ğ** *al-masāfatu'llafiboyna'l-faxdāyn* 'nesnelere arasındaki boşluk'; ve birisi der ki **yü:z at meniğ ağdın keçti:** 'benim uyluğumun arasından yüz tane at geçti'; *wa huwa bi-manzilati'l-fitr bayna'l-işbi'ayn* (ve aynı anlamda) 'iki parmağın arasındaki boşluk' *Kaş. I 80: KB 6536 (arkun): Kıp.* x1 **a:ğ** *sarcu'l-sarāwil* 'bir çift pantolonun yaması' *İd. 16: Osm.* xv Ar. *nayfaq* benzer **ağ TTS I 376 (im(üm))** bu kelimenin altında).

a:ğ = 'file', daha açıkçası 'avlanma ağı veya balık ağı'. Güney doğu dil grubu hariç, genelde Orta güney dil grubu **ağ** veya **aw** modern dilde kullanılmaktadır. **to:r** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 **KB** (üçüncüsü felaket) **tiriglik ağı** 'hayat ağı' 307; (beden tehlikeli bir düşmandır) **kamuğ yerde yadmış tuzakı ağı** 'ağlarını ve tuzaklarını her yere yaymış' 3637; bir başka oluşum 4224: xiv Muh. (?) *al-şabaka* 'ağ' **ağ (altan)** seslendirilmemiştir, ve muhtemelen kopukluk var) *Rif. 160 (sadece):* takiben **Çağ.** xv **ağ dām wa şibāk** 'ağları' *San. 43v 12 (Rûmi 'de): Harzm.* xiv **ağ** 'ağ' *Kutb 4; Kum.* xiv 'ağ, balık-ağı' **ağ CC. İtalyanca bölümler; aw CC. Almanca bölümler; Gr.:**

Kıp. xiii *al-şabaka ağ Hou. 10, 18: xiv a:ğ al-şabaka li'l-samak* 'balık-ağı' *İd. 16; al-şabaka a:ğ Bul. 5, 2: xv aynen aw Tuh. 20b. II: Osm.* xiv av 'örümcek-ağı' *TTS I 53: xvi ağ aynen II 7; IV 8.*

a:ğ- = ön not. **a:ğ-** (üzerine) tırmanmak; dolup taşmak; (belirtilen bir dönemi) aşmak'. 'yükselmek' kelimesiyle ilişkisi olmayan anlamında aynı paragrafta *Kaş. a:ğ-*'yı verir, böyle olunca da başka bir yerde kaydedilmemiştir ve burada **2 a:ğ-** olarak girilmiştir. Modern zamanlarda (örneğin atın yükünü, ya da bir çift teraziyi) 'bir taraftan diğer tarafa eğmek' anlamına gelen **ağ-** fiili vardır, ki bu daha önce kaydedilmemiştir, *Turki ağ- Shaw 11, BŞ 7, Jarring 14;* Kuzey merkezli dil grubu *Kır. o:- Yud. 593; Kzk. aw- R I 67, MM 50; Özb. oğ-;* Güney batı dil grubu *Osm. xviii ağ- TTS I 12 ve 53 (avril-); II 13: xx Anat. ağ- SDD 1603; av- 130; Tkm. a:ğ-* olarak modern zamanlarda ortaya çıkışı oldukça yaygındır. Bazı dillerde kelime ayrıca 'bayılmak' anlamına gelir ve diğer aynı kökten gelen anlamlara sahiptir. Bu modern kelimeyi 'yükselmek' ile ilişkilendirmek zordur, fakat *Kaş.*'ın ikinci anlamından çıkmış olabilir. Ayrıca bu modern anlamıyla ilişkilendirilen **ak-** *Osm. XIV ve ağıncısız'a* bakınız.

a:ğ- = bkz. ön not. **Hak.** x1 (**1 a:ğ-** sonra) ve **anığ yü:zi a:ğdı:** *tağayyara lawnuhu* 'onun rengi değişti' *Kaş. I 173; ölüm körüp yüzi: ağıdi:* (aynen) *fa-lammā laqā'l-mawt hatma(n) şahba lawnuhu wa tağayyara wachuhu* 'ölümle tanıştığında, onun rengi soldu ve yüzünü değiştirdi' *III 327, 18; bir başka oluşum I 65, 9 (ağduk).*

ağırsız = **ağırsız**'dan olumsuz isim/sıfat; 'acıdan kurtulmak'. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben *Bud. Suv. 191, 23 (iğsiz).*

ağan- = bkz. **Uyg. ağna:-.**

ağan- = sadece bir kez kullanılmıştır; şüphe yok ki bu kelime yanlış hecelenmiş ve yanlış çevrilmiştir, ayrıca 'ağın'

kelimesini hatırlattığından dolayı yanlış yazılmıştır. **Hak.** x1 **ağan er al-raculu'l-ağnn** 'adam burnundan konuşuyor'; *wa hādīhi wā faqati'l-'arabiyalaḫza(n) wa ma'na(n)* 'Arapça ile ses ve anlam bakımından uyumludur' *Kaş.* I 77 (bkz. 2 **ağna:-**).

ağduk = muhtemelen *Kaş.*'tan anlaşılacağı gibi, **2 a:ğ-**'dan durum ve yere bağlı olan, anlamsal bir bağlantı yoktur. Sadece(?) Güney batı dil grubu xx Anat. **ağdik** 'hata, kusur; işe yaramaz, kötü; aşırı ağır' *SDD* 73, ayrıca Kuzey doğu dil grubu Şor **adık** 'zayıf fikirli, şaşkın' kullanılmaktadır. Orijinal anlamı 'yabancı' gibi görünüyor. **Uyg.** viii takiben Man.-A **maña ağduk karı bétkeçi** 'bana, yabancı yaşlı katip' *M I* 28, 19; bazı benzer ifade 21, ünvan; **men ağduk bét[keçi]** *M III* 43, 12-13: **Hak.** x1 **ağduk kişi:** *al-raculu'l-daxilu'lladi lā yu'raf man huwa* 'kimliği bilinmeyen yabancı'; orijinali **ağduk** anlamı *mutağayyir mutanakkir* 'değişmiş, değişti', **anıñ menzi:** **ağdi:** *tağayyara lawnuhu* 'onun rengi değişti' ifadesi türetilmiş, kısaltma olarak **-ğ-** ortadan kaldırılmış *I* 65: **Osm.** xiv-xvi **ağduk** 'değişmiş, bozuk, kusurlu, uygunsuz' bazı metinler *TTS I* 6; *II* 8; *III* 5; *IV* 6.

ağı: = XI'den günümüze 'ipek atlas' olarak çevrilmiştir ve diğer içerikli eserler 'hazine' olarak; **ağı:çı:** ve **ağı:lık** ile karşılaştırın; 'ipek atlastan', eski dönem Türk hazinelerinin belki de ana kaynağı olabilir. Aşağıda belirtildiği gibi **ağ/ağı** sözcüğü muhtemelen **ağı kurdu** 'tırtıl' olarak not edilmiştir. **Osm.** xvi *TTS II* 9; xx Anat. *SDD* 74. 76, 78, 131, 1602'de kullanılmaktadır. Muhtemelen 'ipek' (kurtcuk); **ağu:** ikinci formu gibi görünüyor. **barcın** ile karşılaştırın. **Eski dil** viii **ağı:** *I S* 5-7, *II N* 4-5'de 5 defa ortaya çıkar, Çinlilerin Türklere verdiği hediyeler arasında yer alır; *I S* 5'da, *II N* 4 'altın, gümüş olarak özetler' ve muhtemelen iki kelime 'ipek işlemeli kumaş', yani 'hazine' anlamına gelir; *T* 48'de **sarığ altu:n ürün kümüş kız koğuz eğri: teve: ağı:** 'sarı

altın, beyaz gümüş, kızlar, kadın bacakları, eğri develer' . . . 'atlastan'; diğer varsayımlarda olabilir, 'hazine' kullanımı daha yaygındır. **Uyg.** viii takiben Man. [boşluk **katı]ğlanmaz inçip ağı bulur; yeme [ne t]örlüğ ağı barım elğınerü kelser esirğenu kışğanu tutmaz kizlemez** 'hiç çaba göstermez, fakat hala hazineden pay alır; para ellerine geldiğinde kendilerini cimrilik ve açgözlülükten alıkoyamazlar.' *M III* 21, 1-4 (i) (burada, özellikle bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiştir, 'hazine' anlamında olmalı): **Uyg.** viii takiben Man. **ağı baram MI** 15, 4-5; *III* 11, 20; 13 6-7 (i): Bud. **ağı barım U II** 76, 2; *PP* 7, 6 ve 9; s. 2; *TT VI* 101, 233, 266; *Tiş.* 19a. 4: Modern Uyg. **ağı barım TT VII** 34, 3: **Hak.** x1 **ağı: al-dibāc** 'ipek atlas' *Kaş.* I 89; (sevinmeyin) **altun kümüş bulnupan ağı: tava:r idāwacadta . . . fđđia wa dahab wadibac** 'eğer gümüş, altın ve ipeğiniz varsa' *II* 153, 8 (ama **tava:r** (çevrilmemiş) önerilir, 'hazine' daha mantıklıdır): **KB ağı çuz ağır boldı** 'ipekli ve ağır Çin kumaşları, değerli olduğu için' 902; **açtı ağı kaznakı** 'hazinelerinin kapılarını açtı' (ve yoksullara çok şey dağıttı) 1034; **çığayka üledi kümüş ham ağı** 'fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı' 1564 **ağı çuz** 1426, 4773, 5367: xiii(?) *Tef.* **altun kümüşağı** (aynen) **barcın** ('atlastan') 39: xiv Muh.(?) *al-tawbu'l-ihrisami* 'ipek işlemeli elbise' **ağı: Rif.** 167 (sadece): **Kıp.** xiv **ağı:** 'bir tür ipek' (*al-ħarir*) *İd.* 17: **Osm.** xiv (bir erkek çocuğu büyüdüğünde, evlenmeli ve siz ona vermelisiniz) **ağıatlas at katır** 'sırmalı kumaş, ipekli Şam kumaşı, bir para kesesi, bir terlik' *TTS I* 7; **bağısladı altun kızıl u ağı** 'o kırmızı altın ve sırmalı kumaş verdi' *II* 9.

ağıl = temel anlam olarak 'hayvanların muhafaza edildiği yer; sığırlık, ağıl'; yerleşilmiş bir alan da kurulmuş çadırlar' **ağıl**'la bağlantılı olarak erken dönemde, Moğol dilinden *ayil* olarak alınmıştır (*Haenisch* 11, *Kow.* 3) ve Rusça'da (Kuzey batı dil grubundan) *aul* olarak; Güney doğu dil grubunda Türki'de **ağıl** olarak yer alır,

Shaw II; Orta güney dil grubu Uzb. (**oğul**) ve Güney batı dil grubu Az. Osm., Tkm. (**a:ğul**) *awl* olarak da kullanılır. Bazı dillerde *ayıl* biçimi kullanılır. Moğol bkz. *Doerfer II* 503. **Eski dil** VIII takiben **ağılta: yılki:η bolzu:n** ‘hayvan barınağında sürün olsun’ *IrkB* 47: **Uyg.** IX (zengin bir adamdım) **ağılim on yılkim sansız erti:** ‘on ağılim ve sayısız çiftlik hayvanlarım vardı’ *Suci* 5: **Hak.** XI **ağıl marbağu'l-ğanam**, ‘mera’; ve Oğuz’da *rawtu'l-ğanam* ‘hayvanlar pislediler’: **ağı:lda:** (aynen) **oğla:k tuğsa:** ‘ağılda oğlak doğsa’ *Kaş.* I 65, 21: XIII (?) *Tef.* **ağıl** ‘ağıl’ 37: XIV *Muh.* (?) *marbağu'l-ğanam ağıl Rif.* 179: **Çağ.** XV **ağıl** (1) *hāla-i māh* ‘ay yuvarlak halde’; (2) *muḥawwaṭa* ‘muhafaza’, ayrıca Farsçada kullanılır *San.* 44r. 19; **awul** (yazılmış) ‘göçebe kabilelere bir yerleşim yeri bulmak ve yerleşmek’; Arapçası bozulmuş *ḥawili* ‘küçük kutu, avlu’ *San.* 53v. 7: **Oğuz** XI bkz. *Hak.:* *Kıp.* XIV **ağıl** *al-ḥazira* ‘muhafaza’; *ḥaziratu'l-ğanam ko:yun ağılı: (aynen) *İd.* 16: **Osm.** XIV **ağıl/ağıl** ‘ağıl’ *XIV TTS* de I 6, 13; ‘ışık halkası’ tüm dönemlerde **ay ağılı** I 55; *II* 72; *III* 5, 49; *IV* 6, 51, 373 (**gün ağılı**).*

ağı:lık = **ağı:**’dan soyut isim (somut nesneyi tarif eder). Budist terminolojisinde ‘hazine’. Çince *ts’ang* (bkz. *tsaṅ*) ‘hazine’ gibi bir anlama sahiptir. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Man.-A *M III* 11, 3(ii) (**barımlık**): Man. **yèti ağılık nomlarığ nomlat(t)ııız** ‘yedi hazinenin öğretilerini öğütledin’ (ya da ‘yedi kıymetli öğreti’ farzı misal **ağılık ağılığ** in yanlış yazımıdır.) *TT III* 73: Bud. *yèr ağılıki*. . . **kök kalık [ağılıki]** iki Budistav’ın isimleri ‘*Kṣitigarbha, Akādiagarbha*’ *U I* 18, 4-5; **ağılıktaki ağı barım** ‘hazinedeki mal mülk’ *PP* 7, 5-6; **ağılık tsaıım** ‘benim hazinem ve ambarım’ *U I* 29, 2; diğer oluşumlar *U III* 47, 17; *Suv.* 270, 4; *TT VI* yaygındır; *TT VII* 41, 28: Modern **Uyg.** *USp.* 78, 14-15 (**içgeru:**).

ağım = **1 a:ğ-**’dan durum ve yere bağlı olan; gerçek anlamı ‘yükselmenin veya tırmanmanın tek bir hareketi’. Sadece Güney batı dil grubu **Osm.**’de

kullanılmaktadır; ‘ayağın üst kısmı’. **Hak.** XI **bi:r ağım yè:r şa’ûd mina'l-arđ qadr mā-yuṣ’ad daf’ata(n) alayhā** ‘bir çıkışta üzerine çıkılacak yer’ *Kaş.* I 75.

ağın = ‘aptal’, sadece (?) Kuzey doğu dil grubu XI *Kuer.*’de yer alır. **ağın** ‘kekeme’ *R I* 155. **Uyg.** VIII takiben Hıristiyan **Uyg.** (kör) **ağın** ‘çolak (total, tek kollu, vs.)’ *M III* 49, 3: **Hak.** XI *KB* (eğer bir adam yabancı bir ülkeye giderse) **kelin teğ bolur er ağın teğ tılı** ‘gelin gibi olur ve dili tutulur’ 494; (neden hiç birşey söylemiyorsun?) **ağın teğ bolup** ‘neye dilsiz gibi duruyorsun’ 775; diğer oluşumlar 1016, 1027, 6118, 6452: XIV *Rbğ.* **ağın** ‘aptal’ *R I* 155; *Muh.*(?) *al-abkam* ‘aptal’ **ağın Rif.** 150.

ağınçsız = Sadece **Uyg.** diline ait kelime *U I* s. 55’te gösterildiği üzere, bu kelime *pu t’ui* nin çevrilmesinde kullanılmıştır. (*Giles* 9, 456 12, 183) bu tercüme Sanskritçe *awinivartāniya* ‘yılmaz, sarsılmaz’. **2 a:ğ-**’ın dönüşlü fiil formu ***ağınç** dan olumsuz isim/sıfat, (bkz. **a:ğ-** başlangıç ön notu). **akınçsız** olarak transkribe edilebilir ve **akığsız** olarak alınmıştır, ama bu daha az olasıdır. **Uyg.** VIII takiben Man. **ağınçsız köñül** ‘sarsılmaz gönül’ *TT III* 18: Bud. *Suv.* 488, 13; *Pfahl.* 6, 4 (**evrilinçsiz**).

ağınğaç = bkz. **şatu:**

ağır = Temel olarak ‘ağır’ fiziksel bir his; mecazi olarak iki karşıt önemli anlamı vardır, (1) övücü (a) önemli, seçkin; (2) aşağılayıcı ‘külfetli, üzücü, ızdıraplı’. Fonetik değişikliklerle bütün zamanlarda kullanılır. **Eski dil** VIII **bunça: ağır törö:ğ** ‘bunca değerli yasa’ *II E* 2 ; (boşluk) **ağır taşığ** ‘ağır taş’ (veya önemli hatıra taşı) *II S* 15: **Uyg.** VIII takiben Man.-A (bu iş büyük bir eğlence ile başladı ve bitti) **ağır sevinçin** ‘ezici bir mutluluk ile’ *M I* 25, 5; benzer ifade **ağır küsüşün** ‘ezici bir arzu /istek ile’ benzer 28, 22; **ağır ağruş körür** ‘üzücü derecede acı çekiyor’ *M III* 31, 5 (iii): Man. **ağır ağruş** *TT II* 17, 56: Hıristiyan **Uyg.** **bu taş ertiñü ağır turur**

'bu taş son derece ağır' *U I 8*, 4-5: Bud. **ağır aya:ğığ**, 'içine işleyen saygı' *TT VIII E. 5*; **ağar** (aynen) *U IV 12*, 100; **ertlgu agar** (aynen) *U III 37*, 34; **ağar** (aynen) **tsuy irinçüleri** 'elem verici günah (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)' *TT IV 4*, 9; diğer oluşumlar *Suv. 4*, 17 (**iğle:-**); 96, 22; 132, 12; *USp. 97*, 21; 101, 21; *TT VII* (yaygın): Modern Uyg. **ağır iğke** 'ciddi bir hastalık' *USp. 78*, 2; **ağır kunka teğzün**: 'bırakın da cezasını çeksin' benzer 115, 20; benzer ifade 116, 17; bir başka oluşum *TT VIII 12*: (**çivşa:ğu:**) **Hak**. x1 *al-taqil* 'ağır, şiddetli' **ağırılı:ğ kişi:** kişi veya şefi tarafından adlandırılır; ve biri dedi **teñri: meni: ağırıla:dı:** 'Tanrı beni onurlandırdı' (*akramani*); ve biri dedi **ağı:r** (aynen) **ada:k amruldı:** 'dinlenmek için ağır yürüyerek geldi' (*sakana*), yavaş bir yolculuktan sonra hedefine ulaşmıştır; **ağı:r** (aynen) **ne:ñ al-şay'u'l-ğali fi'l-tamam** 'yüksek fiyatlı bir şey' *Kaş. I 52*; diğer oluşum *I 99*, 26 (**ağruk**); *III 247*. 26 (**u:**) **KB** (konuşmacı tarafından) **ağır kıldı öz** 'insan kendisine sözü ile değer verdirdi' 210; **ucuz tutmasını ağır tutsunı** 'sana lâyük olduğun kıymeti versin' 540; diğer oluşumlar 'saygın' 900, 1028; 'değerli' 902; 'önemli' 900, 903: x111 (?) *Tef. ağır* 'ağır, önemli' 37: xiv *Muh. al-taqil* 'ağır' (zıttı 'hafif' **yüñül**) **ağır Mel.** 54, 9; *Rif. 151*; *taqilu'l-sam* 'ağır işitme' **ağı:r ku:la:klğ** 139 (sadece): **Çağ.** xv **ağır sangin wa taqil** 'ağır' (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) *San. 44r. 10*: **Harzm.** x111 **ağırınca** 'kendi ağırlığına göre' *'Ali 22*: xiv **ağır** 'ağır' *MN 149*; 'dev' (ordu) *Nahc. 27*, 12, vb.: **Kum.** 'ağır; ağırlık; sadakat' **ağır CC. İtalyanca bölümler;** **Gr.:Kıp.** x111 *al-taqil* (zıttı 'hafif' **yüñül, ye:yni**) **ağır Hou.** 27, 16: xv **ağır al-taqil İd.** 16: **ağı:r al-samim** 'şişman' benzer 17: xv *al-taqil ağır Kav.* 64, 17; benzer **awur; Tkm. ağır Tuh.** 11a. 1: **Osm.** xiv bazı metinlerde **ağır**; bütün zamanlarda kullanılır *TTS I 7*, 8; *II 9*, 10; *III 6*; *IV 6*, 7.

ağırçak = 'değirmentası' gibi benzer şekildeki nesnelere için kullanılmıştır, 'bir çadırın tepesindeki topuz' ve benzeri. Hecelemenin büyük bir çeşitliliği olduğundan dolayı, somut nesneyi tarif eden isme göre küçük bir olasılık olsa dahi **ağır** kelimesini çağırıştırabilir; **ç/ş** alternatifini olmasına rağmen **-çın/-sın, -çak** için iyi bir şekilde hazırlanmıştır. Bu şeklin daha yaygın olmasına rağmen küçültme eki formu alternatifinden daha olasılıklıdır. Geniş anlamlar çerçevesinde modern dilde kullanılmaktadır, genelde **urçık/urçuk** gibi ve belki de Kuzey doğu dil grubu Tuv.'da **e:rğı:ş Pal.** 592. **Eski dil (?) kağırık ağırçak** Baykal Gölü'nde Olohon Adası'nda bulunan bir duvar yazısında geçer; zamanı pek belli değildir. Bu bölge Üç Kurikan Kabilesinin yerleşim yeridir; **kağırık** muhtemelen doğru yazılmış olan isimdir. *ETY II 158*: **Hak.** x1 **ağırşuk** (*ğayn* hem *kasra* hem de *đamma*'yı taşır) *filkatu'l-miğzal* 'değirmentası' *Kaş. I 149*: xiv *Muh.* (?) (bükme aletleri arasında) (belirsiz telaffuz) *al-taqāla* 'ağırlık', örnek olarak 'halka' **ağırçuk Rif.** 162 (sadece): **Kum.** xiv **vuşçık** 'mil' (aynen?) *CC. Almanca bölümler;* **Gr.:Kıp.** x111 *al-taqālatu'llati li'l-miğzal* 'değirmentası' **ağırşak** (*şin* seslendirilmez) *Hou. 17*, 7: xiv **ağırçuk al-şatranç wa'l-nard** 'satranç ve dama (erkek)'; **ağırşak taqālatu'l-miğzal**; ve bunun gibi çağırıştıran herşey **ağırşak İd.** 16: xv *taqāla awuşçuk*; dipnot; **Tkm. ağırçak Tuh.** 11a. 1: **Osm.** xvi **ağırşak** 'değirmentası' *TTS* de iki metin *II 11* ; *III 7*.

ağırla:- = **ağır**'dan gelen isimden fiil; temel anlamı 'hürmet, saygınlık, saygı', Uyg.'da genelde **aya:- ağırla:-** kelimesinin birleştirilmesinden oluşmuştur; modern dillerde farklı bir anlama da sahiptir. Kuzey doğu dil grubu dillerinde **a:rla-** olarak yer almıştır; Tuv. **a:rta-**; Kuzey merkezli dil grubu Kır. **o:rdo-**, Kzx. **awırla**; Güney batı dil grubu Az. **ağırla-** (**ağırra-** *R I 159*). Osm. **ağırla-**. **Eski dil** viii takiben Man. **ağırlağ ayağ tapuğ**

'hürmet göster ve hizmet et' *TT II* 10,79: **Uyg.** VIII takiben Bud. **sever taplayur ayayur ağırlayurlar** 'onu severler, ondan memnunlar, ona saygı gösterirler' *TT V* 10, 112; diğer oluşumlar iki kelimenin birleştirilmesiyle oluşturulmuş *U II* 40, 104-5 (**udun**); *USp.* 106, 10; *TT VI* 112, 132, 144; iki kelimenin birleştirilmesine benzer not 35: **Hak.** XI **teñri:meni:ağırla:dı:** 'tanrı beni onurlandırdı' (*akramani*); ayrıca onurlandıran veya onurlandırılan herhangi bir kimse için de kullanılır. *Kaş.* I 300 (**ağırla:r, ağırla:ma:k**); *I* 53 (**ağır**); ve beş diğer oluşum: *KB kişig tıl ağırlar* 'insanı dil kıymetlendirir' 163; diğer oluşumlar 389, 577, vb.: XII(?) *KB manzum önsöz ağırla-* 'onurlandırmak' 61, 63: XIII(?) *Tef.* benzer 38: XIV *Rbğ.* benzer *R I* 159; *Muh.*(?) *akrama ağırla:-Rif.* 104 (sadece); *al-ikrām ağırlamak* 123: **Çağ.** XV **ağırla-sangin dāştan** 'ağırlığı göz önünde bulundurmak'; ve mecazi anlamı *ta'zim kardan* 'onurlandırmak' *San.* 43r. 4 **Harzm.** XIII **ağırla-** 'onurlandırmak' *Ali* 39: XIV benzer *Kutb* 5; *Nahc.* 8, 11, vb.: **Kum.** XIV benzer *CC. İtalyanca bölümler, CC. Almanca bölümler; avurla- CC. Almanca bölümler; Gr.:Kıp. XIII **ihtarama mina'l-ihtirām li-ğayrik** 'saygı göstermek, birine hürmet etmek' **ağırla:- Hou.** 37, 14: XIV **ağırla- iştāqala bi-ma'nā ihtarama wa akrama İd.*** 16: XV *haraba (qarraba'nın yanlış yazılışı 'hürmet' anlamında) ağırla-Kav.* 17, 8; *akrama avurla- Tuh.* 5a. 10.

ağırlal- = sadece bir kez kullanılmıştır; **ağırla:-**'nın pasif formudur. *Kaş.*'da III 344, **-la:-** da biten fiillerin pasif formu olarak tartışılıyor, **er ağırlaldı:** 'adam onurlandırıldı' (*ukrima*) örnek olarak verilir ve **ağırlan-** olduğunu söylemeye devam ediyor, (*cāza*) ama önceki yaygındır (*aktaru'l-isti'māl*). Aksine olduğu durumlarda vardır.

ağırlan=- ağırla:-'nın dönüşlü fiil formu. Bazı fonetik değişimlerle modern dilde kullanılmaktadır, genelde 'ağır olmak, hasta veya bunalımlı' anlamı katar, ve

Güney batı dil grubu Osm. 'sağduyulu, duyarlı'. **Hak.** XI **er ağırlandı:** 'adam ağırlandı' (*ukrima*)-n- yerine **-l-** konulursa (*mubdala*) ve birisi de şöyle der: **ol bu atnı: ağırlandı:** 'o, bu atı pahalı buldu' (*ğāli*); ayrıca 'bir nesnenin ağırlığını hesaplamak' için de kullanılır (*taqil*) *Kaş.* I 291 (**ağırlanur, ağırlanma:k**); bir başka oluşum III 344 (**ağırlal-**): XIII(?) *Tef.* **ağırlanmış** 'onur, saygı' 38.

ağırlığ = **ağır**'dan gelen iyelik isim/sıfat; gerçek anlamı 'ağırlığa sahip'; genellikle mecazi anlamı için 'onur ve saygı', bazen de 'hamile, gebe' ya da daha belirsiz bir şekilde 'değerli, kıymetli'. Sadece Kuzey doğu dil grubunda *Kaş.*, *Koib.*, *Sag. R I* 305; *Haks. Bas.* 12 **a:rlığ** 'ağır; pahalı; kıymetli, değerli, saygın'; Kuzey batı dil grubu *Kaz.* **awrlı/avırlı** 'gebe, ağır'. **Uyg.** VIII takiben *Man.* [boşluk; ?dallar] **bokuklanur ağırlığ bolur** 'tomurcuklar oluşur ve (açın çiçekleriyle) dal ağırlaşır' *Wind.* 249, 10: Bud. (o mücevheri getirirse), **ağırlığ bolğay** 'o saygın olacak' *PP* 29, 3: **Hak.** XI **ağırlığ er** 'herkes tarafından ağırlanan, sayılan kişi' *Kaş.* I 146; **tu:tğr:l konu:k ağı:rlı:ğ akrimi'l-đayf** 'onur konuğu' *I* 45, 21; bir başka oluşum *I* 52, 29 (**ağır**): XII (?) *KB'de manzum önsöz* (süslenmiş) **ağırlığ biliğler bile** 'değerli bilgiler ile süslenmiştir' 10.

ağırlık = **ağır**'dan soyut isim (ve somut nesneyi tarif eden isim); erken dönemde genellikle mecazi anlamda 'onur, saygı'; modern dillerde çok geniş bir anlam yelpazesine sahiptir 'ağırlığı; zorluğu; ağır paket', ve Osm.'de 'damadın düğün hediyesi'. Güney doğu dil grubu dilleri (?) hariç bütün modern dillerde kullanılmaktadır, genellikle çok bozuktur. **Hak.** XI **kılğıl añar ağırlık akrimhun** 'onları onurlandırmak' *Kaş.* I 114, 17: *KB* (tanrı ona verdi) **ağırlık üküş** 'çok değer' 44; diğer oluşumlar 147, 763, 845, 6039, vb.: XIII (?) *Tef.* **ağırlık** 'onur, saygı' 38: **Harzm.** XIV **ağırlık** 'mobilya' *Nahc.* 433, 1 (**sınuk**): **Osm.** XIV **ağırlık** anlamları çok

geniş bir aralıkta oluşur *TTS I 8; II 10; III 6; IV 7*.

ağırsak/ağırsuk = bkz.**ağırçak**.

ağış = **1 a:ğ-**‘dan hareketi tarif eden isim; ‘tırmanış, yükseliş’. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 **ağış** *al-ša’ûd* ‘yükselişi, tırmanışı’ ifade eder. *Kaş.* I 61: **KB ağışka éniş ol** ‘her yokuşun bir inişi’ 1087; diğerleri 903, 905, 6039: Kıpçak’da xv yılında *ša’ûd* çevirisi yapılmıştır *Tuh.* 22a. **nağa şeneş** arasında bağlantı yoktur; Güney batı dil grubuyla (?) metnin başlangıcı olan el nüshasında **yokuş** ve *al-ħadara éniş* vardı. Metinde muhtemelen başlangıçta *ša’ûd ağış wa ğadduhu* (ve tersi) **eniş** vardı.

ağış- = sadece bir kez kullanılmıştır. **1 a:ğ** ile morfolojik olarak aynı fiil. **Hak.** x1 **ol meniñ birle: ta:ğka: ağışdı:** ‘o, benimle birlikte dağa tırmandı’; ve biri de der ki **ol meniñ birle: bir altu:nda: ağışdı:** *ğālāni fi’l-si’r bi-dinār* ‘altının değerini bir dinar artırmak için benimle yarıştı’; ve biri der ki **beğle:r bi:r ikindi: birle: ağışdı:** ‘beyler birbirleriyle yarıştı’ *Kaş.* I 185 (**ağışu:r, ağışma:k**).

ağıt- = **1 a:ğ-**‘ın ettirgen şeklidir. Aşağıda belirtildiği gibi **ağtur-** ile karşılaştırılmalıdır. **Eski dilde viii** (Eski dilde insanların kötü durumunu ele alır). **oza: kelmiş süsi:n Kül Tégin ağıtıp** ‘Kül Tigin kaçırılan ordusunun ardından ağıt yaktı’ *I N 7*; paralel pasaj *II E 30-1*; (atı düştü) **yana: ağıtıp** ‘yana düşen atına tekrar ağıt yaktı’ *Ix.* 19 (taş üzerine değil, aynen üzerine basılı metin olarak iliştilirip): viii takiben Man. **biligimizni köñülümüzni bu tört törlüg teñrilerde ağıtdımız erser** ‘bu dört tanrı türü üzerinde akıllarımızı ve bilgimizi güçlendirirsek’ *Chuas.* 184-7: **Hak.** x1 **ol anı: ta:ğka: ağıttı:** ‘adam atının dağa tırmanmasını sağladı’ ve birisi dedi ki; **teñri: bulıt ağıttı:** ‘tanrı bulutları yükseltti ve bulutlar ağladı.’ (*anşa’a.....saħāba*) *Kaş.* I 212 (**ağıtur, ağıtma:k**); **bu: keyik**

ol itığ ta:ğka: ağıtğa:n ‘Bu vahşi oyun sürekli köpeğin dağa tırmanması (*yuşa’id*) gibiydi’ *I 155: KB* (Niçin kederleniyorsun, bu ağlama niçin; gelen Tanrı emridir) **sığıtını ağıt** ‘mersiyeler kitabı’ 1233 (kelimenin uygunsuz kullanımına gidilmesinin nedeni yalnızca **sığıt**’ta kafiye içindi.)

ağız = ‘ağız’ anatomik bir anlamı vardır, bu yüzden **ağız** ın bazı modern dillerde ne söylediği, ne ifade ettiği, ne anlatmak istediği belli değildir; birçok deyimlerin ve kelime gruplarının dilde kullanıldığı iletişim aracıdır. Bkz. *R I 179-82*. Takiben **Eski dilde viii semi:z at ağzı katığ boltı:** ‘şişman atın ağzı sertleşti’ *IrkB* 65; bir başka oluşum 27 (**emsi:-**): Man. **üç ağzın** ‘üç (emirlere itaat edilmelidir) ağza sahip’ *Chuas.* 193: takiben **Uyg. viii neteğ yeme eliğ ağazka sewük erür** ‘ve tam da el gibi ağza sıkı sıkıya tutunur’ *M I 23,6*: Man. **ağzınta sizni öge alkayu** ‘seni ağızlarıyla överek (ağzın saf olması gerektiği emriyle)’ *TT III 97*; (buyruk tutmak) **ağız arığın ermek** ‘ağız pürüzsüz olmalı.’ 140: Bud. **ağız** ‘ağız’ (anatomik) yaygındır. *PP* 70, 1; 71, 1; *U III 36*; 21; 37; 30; *U IV 22*, 296; ve diğerleri. Modern Uyg. **ağız** (*TT VIII 1, 2 ve 3 a:ğız*) (anatomik) *H I ve II* de yaygındır: xiv Çince ve Uygurca sözlüklerde *kuan k’o* ‘şifre ağzı’ (*Giles* 6, 368; 6,174) **tağnuñ ağzı** *R I 167*; *Ligeti* 126: **Hak.** x1 **ağız** ‘ağız’ (*fūha*) nehir, iyi bir şarap tulumu ağzı (*fam*), ya da kavanoz; **ağız** ‘ağız’ (*fam*) bir adam veya herhangi bir hayvan içinde kullanılır *Kaş.* I 55 (atasözünden alıntı); 14 diğerleri: **KB kızıl ağzı** (keklik) ‘kırmızı gagası’ 76; (kadere boyun eğmek değil) **köni tut ağız** ‘ağzını bozma’ 1431; bir başka oluşum 2687: xiii (?) *At.* 155, 162; *Tef.* 37: *xiv al-fam ağız Mel.* 47, 1; *Rif.* 140: takiben **Çağ.** xv **ağz dahan** ‘ağız’ *San.* 44r. 2; **ağız** a benzer. 16: **Harzm.** xiv **ağız** ‘ağız’ *MN* 116, ve diğerleri: **Kum.** xiv ‘ağız’ **ağız/ağz CC.** *İtalyanca bölümler; ağız/avuz CC. Almanca bölümler; Gr.* 30: **Kıp./Tkm.** xiv **ağız al-fam; Kıp.’da a’ız** (aynen) *İd.* 17: *xv al-fam ağız Kav.* 60,13; *awz Tuh.* 27b.

4: takiben **Osm.** XIV **ağız** ‘ağız’ ve çeşitli deyimlerde; bütün zamanlarda kullanılır *TTS I* 9-10; *II* 11-12; *III* 7,9; *IV* 7, 10-11.

ağızla:- = **ağız**’dan isimden fiil yapmıştır. Çeşitli anlamları vardır. Kuzey doğu dil gruplarında varlığını sürdürür. *Haks. a:sta-Bas.* 12; *Tel. u:sta- R I* 1750; güney batı dil grubu **Osm. ağızla-.** **Hak. x1 ol arıknı: ağızla:di:** *ittaxada li’l-nahr fûha* ‘o, arka ağız açtı’; ve biri diyor ki **ol kulin ağızla:di:** ‘o, kölesinin ağzına vurdu’ (*alâ fam*) *Kaş. I* 302 (**ağızla:r, ağızla:ma:k**).

ağızlan- = **ağız** fiilinin dönüşlü formudur. Çeşitli anlamları vardır. Kuzey doğu dil gruplarında varlığını sürdürmektedir. *Haks. a:stan-/ u:stan-* ‘lanetlemek’ *Bas.* 12, 252; kuzey merkezli dil gruplarında **Kır. o:zdan-** ‘(bir şey) gibi ağzı var’. **ağzan-** ile karşılaştırın. **Uyg.** VIII takiben **Man.-A ağazlanmış boltı uluğ ögrünçün** ‘büyük bir neşeyle ezberden okundu’ *MI* 25, 3.

ağızlığ = **ağız**’dan gelen iyelik isim/sıfatıdır. ‘ağza sahip ya da ait’. Bütün modern dillerde fonetik farklılıklarla bulunur. **Uyg.** VIII takiben **Bud. ağızlığ yolundın akmış** ‘ağızdan dışarı akmış’ *USp.* 102a. 31-2.

ağla- = sadece bir kez kullanılmıştır, ama bkz. **ağla:k** ya da **aglat-** ‘terkedilebilir’ ve benzeri anlamlarıdır. Morfolojik bir isimden fiil eki olmayan **1, 2 a:ğ** ile bağlantılıdır, ama ortaçağda **1 oğ** ile **ağla:k** arasında bağlantı izleri vardır. Ve dörtlüye bakarsanız bu sözcüğün kanıtı da bulunmaktadır. Bu fiil türetilmiş kelime ile başlar. **Hak. x1 ağlayu:** *Kaş. III* 258, 16 (**yurt**).

ağla:- = **iğla:-** ‘ya bkz.

ağla:k = **1 ağla:-** ‘nın durum ve yere bağlı olan şeklidir. Dörtlüye bakınız; hemen her zaman yerlerin ‘issiz, uzak, yalnız’ olduğu anlamına gelir. Bütün modern dillerde fonetik varyasyonları ile kullanılmaktadır. Muhtemelen Güney batı dil grubu **Osm.**’de

aylak olarak görünüyor ve bu kelimenin başka bir ikincil şekli izah edilemez. **Uyg.** VIII takiben **Bud. ağlak yérte** ‘issiz yerde’ *U III* 63, 10; **Hak. x1 ağla:k yé:r** *al-mawdi’u’llađilā anis bihi* ‘issiz yer’ *Kaş. I* 119; **yéri: takı: ağla:k wa ma’ dālika arđuhum qafr** ‘ve ek olarak toprakları çöldür’ *I* 468, 8; bir başka oluşum *II* 365, 19 365.(**ağlat-:**) XIV **Muh. al-nāqiş** ‘eksik, yetersiz’ **ağla:k Mel.** 82, 15; *Rif.* 188; **Harzm.** XIV **ağlak** ‘issiz, çekingen, yalnız’ *Kutb* 4; **Kum.** XIV ‘çöl’ **avlak CC. Almanca bölümler;** **Gr. Kıp.** XIV **oğlak (ağlak** el yazması ile aynı) *al-xāli* ‘issiz’. *İd.* 17: **aylak maccān ay bilā şay** ‘ücretsiz, o olmadan (ödeme yapan) herhangi bir şey’ 27 (muhtemelen **Tkm.**): XV *xalwa* ‘yalnızlık, uzak bir yer’ **yawlak** (aynen) *Tuh.* 14b. 7; 90b. 9 (ve **1 oğ** bkz.): takiben **Osm.** XV **aylak** (1) ‘işte çalışmayan, işsiz’; (2) ‘özgür olan, bir yere bağlı çalışmayan’; Bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 60; *II* 81; *III* 54; *I* 60: XVIII **aylak Rûmi’de muft** ‘ücretsiz, bedeva’ Farsçada *raygān* Arapçada *maccān San.* 57v. (Güney batı dil grubu XX Anat. **ağlak** ‘yalnız, içine kapanık’ *SDD* 76; **aylak** ‘tek başına, sadece; ücretsiz, bedava; boşta, işsiz’ de denir 139).

ağlat- = **1 ağla:-** ‘nın ettirgen formudur. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak. x1 ol kişi:ni: ağlattı:** ‘o, herkesi savdı (*ab’ada*) *li-yaxluwa’l-marād lahu,* istediği şeyi yapabilmek için yanından herkesi uzaklaştırdı’ *Kaş. I* 265 (**ağlatur, ağlatma:k**): (gramer sayfası içinde) **ol yeriğ ağlattı:** *axlā’l-makān* ‘o alanı boşalttı’; kökeni **ağla:k yér makān xāli** ‘boş, issiz alan’ *II* 365, 13.

ağna:- = **ağan:** belki de isimden fiil yapma ekidir. ‘sırtında toplamak’ özellikle bir at veya başka hayvan. Bazı fonetik değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII ve **Bud.** (ağladı ve hıçkırdı) **balıkça ağnayu** ‘balık gibi (yere) debelenerek’ *PP* 58, 7; **öz arıgsızında ağnayu** ‘kendi pisliğine yuvarlanarak’ *U III* 35, 20; diğerleri *U II*

87, 62 (*ağan-* yanlış transkripsiyon); *U III* 42, 27; *Suv.* 601, 12; *USp.* 97, 5-6; 101, 8: **Hak.** x1 **at ağna:dı:** *tamarrağa'l-faras fi'l-turāb* 'at toza yuvarlandı (vs.)' *Kaş. I* 289 (**ağna:r, ağna:ma:k**): *KB sığun muyğak ağnar* 'geyikler, dişi-erkek, sıçrayıp oynayarak koşuyorlar' 79; (Bir cahil (mecazi) dişi geyik vardır) **ağnap yor-a** 'Sırtüstü gidin ve döndürün' 6613: **Çağ.** xv ve aşağıdaki **ağna-** *bar xāk ğaltīdan* 'zemin üzerinde toplamak' Arapçada *marāğa San.* 43r. 22: **Harzm.** xiv **ağna-** 'arka yüzünde toplamak' *Kutb* 4; *Nach.* 315, 16-17: **Kıp.** xiii *tamarrağa'l-faras at ağnadı:* (diğer şekli *iğnadı:*) at, katır ve eşeklerle kullanılır. *Hou.* 13, 2: xiv **ağna-tamarrağa İd.** 16: xv aynen **awna-** (Tkm. şekli **ağna-**) *Tuh.* 9a 6: Osm. xiv ve aşağıda **ağna-** benzeri; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 12; *II* 14; *III* 8; *IV* 9.

ağna:- = **1 ağın:** belki de isimden fiil yapma ekidir; 'susmak, sessiz olmak'. Sadece Kuzey doğu dillerinde *Küer.*'de kullanılmaktadır. **ağınna-** 'kekemelik' *R I* 156. **Hak.** x1 ve biri de der ki **er ağna:dı:** *ta'al-lisānu'l-racul wa'n'aqada alayhi* 'birinin dili kekeme olduğu, tutulduğu zaman denir (iki kelimenin birleştirilmesiyle oluşmuş)' *wa aşluhu mina'l-ğunna* 'aslında burnundan konuşma olduğu' *Kaş. I* 289 (**ağna:r, ağna:ma:k**; bkz. **2 ağan**).

ağnat- = **1 ağna:-**'nın ettirgen şeklidir; 'sırtüstü yatarak (at, vs.) döndürmek' modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol atın topra:kka: ağnattı:** *marrağa farasahu fi'l-turāb* 'o toz içinde sırtüstü yatarak atını döndürdü (vs.)' *Kaş. I* 267 (şu **2 ağnat-**): takiben **Çağ.** xv **ağnat-** ettirgendir; *bar xāk ğaltānīdan* 'zeminde kaydırmak'; Arapçada *tamriğ San.* 43v. 9: takiben **Osm.** xiv **ağnat-** gibi, iki metin *TTS* 'de *I* 12; *II* 14.

ağnat- = sadece bir kez kullanılmıştır. **2 ağna:-**'nın ettirgen şeklidir. **Hak.** x1 (**1 ağnat-**'tan sonra) **yağa:k anığ tılın ağnattı:** *aklu'l-cawz takala lisāahu hattā*

şāra ka'annahu aratta 'findık yediği için kekeleydi, sanki dilini engelledi' *Kaş. I* 267 (**ağnatur, ağnatma:k**).

ağrı:-/ağru- = **ağır'**dan gelen isim fiildir. Harfi harfine 'ağır olmak ya da olmamak' ama genellikle 'ağrı veya ağrılı olmak'; *Kaş.*'da ve *Muh.*'da iki anlamı iki şekle ayrılmış gibi görünmektedir, ama bu **ağru:-** düzelererek, **-w-** etkisinde **awru-** olmuştur. Bazı fonetik değişikliklerle bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **açı:-, ağrı:-** ve **sız-** (**sızla:-**) arasındaki anlamsal farklılıklar için bkz. **açı:-. Eski Türkçede** viii **uluğ oğlum ağrıp yok bolca:** 'en büyük oğlum yatağa düştü ve öldü' *II S* 9: **Uyg.** viii takiben *Bud. a:ğrıyur* '(ya da olur) hasta' *TT VIII G.1*; **başım ertinü ağrıp** 'başım şiddetle ağrıyor' *U III* 37. 2: Modern *Uyg. yanı adaki ağrıyur* 'bacağının yan tarafı ağrıyor' *TT VII* 25, 2: **boğuz tamak ar ağrımakiğ** 'boğaz ve damak ağrıları' *H I* 12 (**ar** muhtemelen **ağrımakiğ** için yanlış bir başlangıçtır); **ağrı:-** 'ağrılı' *H. II* 'de yaygındır: **Hak.** x1 **ağru:dı: neñ** 'bir şey ağır oldu' (*takula*); ve biri de der ki **iğlik ağru:dı:** *takula'l-mariğ wa danifa* 'hasta rahatsızlandı' (**ağru:r, ağru:ma:k**); **anığ başı: ağrı:dı: şuddi'a ra'şuhu** 'onun başı ağrıdı' ayrıca herhangi bir yara veya organda ağrı (*waca*) için kullanılır ve ayrıca diğer ağrılar (*al-awcā*) için. *Kaş. I* 273 (**ağrı:r, ağrı:ma:k**; atasözlerinden alıntı) *KB iği ağrudı* 'hastalığı ağırlaştı' **ağru:-** *Rif.* 106 (sadece *ağru:r-* yanlıştır); *ta'allama* 'ağrılı olması' **ağrı-** ya benzer 106: takiben **Çağ.** xv **ağrı-** (kılıksız) (1) *ba-dadr āmadan* 'ağrı olması'; (2) *rancīdan* 'canı sıkın olmak, kızmak' *San.* 42v. 9: **Harzm.** xiv **ağrı-** 'acı çekmek' *Kutb* 5; *Nahc:* 139, 2: **Kum.** xiv 'acı, ağrı' **ağrı-/ağır-** *CC. İtalyanca bölümler; Gr.;* **Kıp.** xiv **ağrı-** *ta'allama İd.* 16; *al-waca* (ve **a:r**) **ağrımak** *Bul.* 10, 1:xv *taquula awur-*; **Tkm.** **ağır-** *Tuh.* 11a. 6. **ağrığ** = **ağrı:-/ağru:-** 'dan gelen durum ve yere bağlı olan. 'ağrı, ağrılı' ve 'acı hastalık' özellikle de **iğ ağrığ** iki kelime birleştirilmiştir, Modern dillerde

kullanılmaktadır. **ağruk** dan ayırt edilmesi biraz zordur. **Uyg.** viii takiben **Bud.** **ağrığ** genellikle ‘acı, ağrı’, daha az sıklıkta ‘hastalık’ ve **iğ ağrığ** ‘hastalık’ oldukça yaygındır; **ağruğ boltı** ‘o kötü oldu’ diğer oluşumlar 68, 3; **ağrığ** diğer olaylar *Suv.* 585, 16; *USp.* 60, *İd.* 13; **iğ ağrığ** *TT VII* 40, 56, vs.; *VIIIK.* 12; *Suv.* 587, 2; Modern **Uyg.** **ağrığ** ve **iğ ağrığ** oldukça yaygındır: **Hak.** xı **ağrığ** *al-waca’ fi’l-cumla* genel olarak ‘ağrı’; daha sonra *Kaş.* I 98‘de açıklanan herhangi bir organda (veya uzuvda *’udv*) **ağrı:** **KB baş ağrığ** ‘baş ağrısı’ 421, 1883: xıı(?) *Tef.* **ağrığ** ‘ağrı’ (özellikle doğum sancıları) 38: xıv *Muh.* (?) *al-waca ağruğ Rif.* 163 (sadece): takiben **Çağ.** xv **ağrığ** *dad u ranc* ‘ağrı’ ayrıca kullanılan *rancış* ‘öfke’: **ağrığ** kısaltması **ağrı** *San.* 43v. 27: **Harzm.** xıv **ağrığ** ‘ağrı, hastalık’ *Kutb* 5; **baş ağrığ** *Nahc.* 167, 2: **Kum.** xıv ‘hasta, hastalık’ **ağrık/ağrıx/ağrıx** *CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** xııı *al-waca’ ağrı:* *Hou.* 32, 20: xıv benzeri **a:r** (?**a:rı**) ve **ağritmak** *Bul.* 10, 1: xv *darhan* (Farsça dilinden alınan) ‘dertli, acı çeken’ *awrı:* **Tkm.** **ağrı** (ve **yarmak, akça dirham** çevirileri vardır) *Tuh.* 15b. 9: takiben **Osm.** xıv **ağrı** ‘ağrı, üzüntü’ *TTS I* 12; *II* 14; *IV* 9 içinde iki metin ve **ağrık** ‘ağrı’.

ağrığhğ = **ağrığ**’nın iyelik isim/iyelik sıfat şeklidir. ‘ağrı veya hastalık geçiren’, özellikle kronik hastalık. Modern dillerde kullanılmaktadır. Genellikle çok bozulmuştur. Örneğin Kuzey doğu dillerinden *Haks.* **ire:liğ**; Kuzey merkezli dil grubu **Kır.** **o:rulu:** **Uyg.** viii takiben **Bud.** **nece iğliğ kemliğ ağrığhğ tikiğliğ añar yakın kelserler** ‘fakat pek çok hasta (iki kelime birleştirilmiş) acı çeken insan ona yaklaşır’ *Suv.* 585, 13-15: Modern **Uyg.** **iğliğ önedti ağrığ katındı** ‘hasta adam iyileşti ve acı içindeki adam gücünü tekrar kazandı’ *TT VII* 30, 14-15: **Kıp.** xv *mawcû* ‘ağrı’ **awrukli**, Güney batı dil grubunda (?) **ağrılı/ağrıklı** *Tuh.* 33a. 11.

ağrık- = ***ağrıka-** fiilinin dönüşlü halidir. Bir olaydan dolayı olmuş gibi

görünüyor. (**yarlığka-** için) isim fiilden gelen **ağrığ** ile **yarlıka-** yı karşılaştırın. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben **Bud.** (gevezelik) **ağrıkanıp** ‘ağrı şikayeti’ *Suv.* 17,23: **Hak.** xı **er ağrıkanı:** *şakā’l-racul wac’ahu* ‘adamın ağrı şikayeti’ *Kaş.* I 312 (**ağrıkanur, ağrıkanma:k**).

ağrı- = **ağrı:-/ağru:-** fiilinin dönüşlü şeklidir; ‘ağrı ve acı gibi’. Sadece hayatta Kuzey merkezli dil gruplarından **Kır.** **o:run-** ve Güney batı dil grubundan **xx Anat.** da **ağrı-** (alınmak) *SDD 77*’de kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben **Bud.** **ağrınmak** (aynen) **müğremek** **ıncıklamak** ‘ağrıdan şikayet etme, bağırma ve inleme’ (duyulur) *Suv.* 12, 21-2. **Hak.** xı **ba:lığ ağrıandı:** *tawacca’al-carih* ‘yaralı adam acındı, yaralı kimse yaralarından acı duydu’ *Kaş.* I 252 (**ağrınrur, ağrınmama:k**).

ağrı- = **ağrı:-** fiilinden türemiştir. Yalnızca Kuzey doğu dilleri **Sag.** **ağraş-R** I 173’de kullanılmaktadır. **Hak.** xı **ola:r bu: r:şka: ağrıştı:la:r** *tawacca’û li-ādā’l-amr* ‘onlar bu işte sızlandılar’ *Kaş.* I 235 (**ağrışu:r, ağrışma:k**).

ağrit- = **ağrı:-/ağru:-** ‘nun ettiren şeklidir. ‘ağrıya neden olan (genellikle fiziksel, nadiren zihinsel)’. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Eski dilde** viii takiben **Man.** *Chuas.* 56-7; 89-90 (**açıt**): **Uyg.** viii takiben Modern **Uyg.** **başın ağritur** ‘onun başı ağrıyor’ *TT VII ol anı: ağritti:* *awca’ahu* ‘o, onu ağritti, acıttı’ *Kaş.* I 261 (**ağritur, ağritma:k**): xııı(?) *Tef.* **baş ağrit-** 39: takiben **Çağ.** xv **ağrit-** ettiren (1) *ba-dard āwardan* ‘acı vermek’; (2) *rancānidan* ‘kızdırmak ya da öfkelenmek’ *San.* 43r. 3: **Harzm.** xıv **baş ağrit-** *Kutb* 5: **Kıp.** xıv (**ağrı-** dan sonra) **ağrıttur-** daha sonra gelen etken **ağrit-** olarak kısaltılmıştır. *İd.* 16.

ağruk = geçişsiz fiildir. **ağrı:-/ağru:-** ‘dan somut nesneyi tarif eden isim, ‘ağır nesne, ağır paket’, sadece Güney batı dil grubu **xx Anat.** **ağrık/avruk** *SDD 77,* 130, 1603’de kullanılmaktadır. Bkz.

Doerfer II 496. **Hak.** xı **ağruk** *al-taqal wa'l-matâ* 'ağır eşya, ev eşyaları' dolayısıyla biri diyor **ağır ağruk kayu:da: kaldı:** *ayna turika'l-himl wa'l-taqal* 'ağırlık, pılı pırtı nerde kaldı?' *Kaş. I* 99: takiben **Çağ.** xv **ağruk** *aħmâl wa atqâl San.* 43v. 27: **Kıp.** xıv **ağruk** *al-taqal İd.* 17; xv **awruk** (çevrilmemiş) kökü **awur-** (**ağrı:-**) *Tuh.* 84a. 6.

ağruklan- = sadece bir kez kullanılmıştır. İsmiden fiil yapan dönüşlü fiil **ağruk'**dan gelir. **Hak.** xı **ol bu: ı:şığ ağruklandı:** *istatqala hâdâ'l-amr* 'bu işin kabullenışı külfetlidir'; tek **ağır** (*'addahu taqil*) dikkate alındığında da 'ağır yük' (*al-himl*) kullanılır. *Kaş. I* 313 (**ağruklanur,** **ağruklanma:k**).

ağruş = durum ve yere bağlı olan **ağrı:-/ağru:-**'dan gelir. 'acı' ve benzeri. Eski Türkçede **ağrış** kullanılmaktadır. *Von Le Coq, Sprichwörter und Liede von Turfan, Leipzig Berlin* 1910 81. **Uyg.** viii takiben *Man-A M III* 31, 5 (iii) (**ağır**): *Man. TT II* 17, 56 (**ağır**): *Bud. ağruş serinmekiñ* 'ağrıya dayanıklılık' *U III* 21, 4 (i); **ağruş törösin** 'ağrı kanunu' *TT X* 500.

ağsa:- = sadece bir kez kullanılmıştır. **1 a:ğ-** fiilden fiil yapma eki. **Hak.** xı **ol ta:ğka: ağsa:di:** 'o dağa tırmanmak istedi (*şu'ûd*)' *Kaş. I* 277 (**ağsa:r,** **ağsa:ma:k**).

ağtar-/axtar- = görünüşte geçişsiz fiil 'açmak ya da toplamak' ve (nadiren) geçişli fiil 'açma veya toplama', bazı genişletilmiş anlamları vardır. **evir-** ile daha az eş anlamlı, özellikle son anlamı. İkinci hece genellikle **-tar-**, bu, bir etken biçim olduğu olasılığı hariç tutulur. Bu bir ettirgen fiildir ve ayrıca kısmen **ağna:-** ile eş anlamlıdır. Bu etimolojik olarak bağlı gibi görünmektedir, ama katiyen bağlı değildir. Yumuşak damakla ilgili olarak, alışkanlıkla **axtar-** kullanıyor olsa da *Kaş.* **ağtar-**'ın orijinal form olduğunu söylemesinde muhtemelen haklıdır, **şığıt** için yaptığı açıklamalara bkz; *Uyg.* şekli çok muğlaktır. Modern dillerde

kullanılmaktadır. Bazen çok bozuk olarak, örneğin Kuzey doğu dillerinde **ağdar-/ağnar-/ağar-**; Kuzey merkezli dil gruplarında ve Kuzey batı dil grubunda **awdar-**, yanı sıra daha düzenli formları, **aktar-/axtar-** aynı gruptadır. **Uyg.** viii takiben *Bud. axtaru toñdaru teğzinürler* 'yuvarlanarak etrafında dönerler (anlamli olaması için iki kelime birleştirilmiş)' *U II* 4 takiben 10; (Bu çalışmada *Kitsi Samtso* Çince çalışmasına Hintçe çalışmalar eklenmiş ve (**evirmiş**) olarak çevirmiştir ve daha sonra *Sinku Salı Tutun tavğaç tılıntın ikileyu türk tılınça axtarmış* 'ikinci olarak da Türkçeden Çinceye çeviri yapmıştır.' *U I* 14, 5-7; belki de benzer *USp.* 94, 8-9; *Suv.* 33, 19: **Hak.** xı **er ta:şığ axtardı:** 'adam taşı çevirdi (*qallaba*)'; ve biri der ki **tüpi: yığa:çiğ axtardı:** 'fırtına ağacı devirdi (*asqata*)'; ayrıca bir şeyi açmak için kullanılır; Arapça **-ğ-, -x-** ile değişir **xattâr ğaddâr** ve **ximâr/ ğimâr**; ve biri der ki **ol yé:r axtardı:** *azaqa'l-ardwa karabahâ* 'zemine çakıldı ve ters döndü' *Kaş. I* 219 (**axtarma:k,** **axtarma:k**); **bastı: ölüm axtaru:** *şara'ahu'l-mawl* 'onu ölüm bastı' *I* 516, 4: aynı ama **ağtaru:** *II* 74, 14: xıv *Muh. al-mayl* 'abanmak üzere' **axtarmak** (**axtarmak** seslendirmesi belki de hatalı) *Mel.* 37, 2; *Rif.* 122 (*mâla* nın çevirisi **emit-**): takiben **Çağ.** xv **axtar- tafahhuş kardan** 'incelemek, (bir şey) aramak' *San.* 32v. 8: **Kıp.** xıv **aktar- qalaba İd. 17; *qalaba/qalaba axtur-* (aynı) *Bul.* 73v: *qalaba aktar-/axtar-/akdar-* (son ikisi nadir) 'teslim etmek, devirmek' bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 15; *II* 21; *III* 11; *IV* 13.**

ağtarıl-/axtarıl- = **ağtar-/axtar-**'ın pasif şekli. Aynı dillerin çoğunda bile farklı ses değişimleri olmuştur. **Uyg.** viii takiben *Bud. kemi axtarılu* 'gemi alabora olur' *PP* 18, 3; **axtarılı toñdarılı** 'üstelik yuvarlana yuvarlana (anlamli olması için iki kelime birleştirilmiş)' *Suv.* 133, 21; 601, 11-12: Modern *Uyg.* (kuyuda yükselen soğuk su) **axtarılı yanturu yorıdı** 'alt üst olur ve geriye döner' *TT I*

105: **Hak.** x1 **er aġtıldı**: ‘adam yere vuruldu’ (*şuri’a*); özgün formu **aġtarıldı**: *Kaş. I* 246 (**aġtılır, aġtilma:k**): xiv Muh. *inqalaba* ‘aşılması gereken’ **axtarıl-** *Mel.* 20, 10; *Rif.* 104: takiben **Çağ.** xv **axtarıl-tafahhuûs şudan** ‘aranması gerektiği’ *San.* 32v. 26: **Osm.** xiv, xv **axtarıl-/aktarıl-/akdarıl-** ‘aşılması gereken’ *TTS* çeşitli metinlerinde *I* 15; *II* 19; *III* 11; *IV* 13.

aġtıl- = **aġtarıla-** bkz.

aġtın- = **aġıt-** fiilinin dönüşlü hâlidir. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Bud. Sanskritçe *yānam āruhya kōlōkke*. **Aġıtınp** *TT VIII* 37; (cehennemden alevleri beni karşılamaya yükselmesini diye) **örtlüğ yerlerde takı aġtınmazkan** ‘ateşli yerlerdeyken dahi yükselmezken’ *U II* 78, 42-3; bir başka oluşum *Suv.* 601, 23.

aġtur- = **1 a:ğ-** ‘in ettirgen’ şeklindedir. Sadece Güney batı dil grubunda **Osm.**’de **aġdır-** kullanılmaktadır; **Tkm.** **a:ğdır**; oldukça farklı anlamları olan **aġıt-** ile karşılaştırın. **Eski Türkçe** de *T VIII* 25 (**iğaç**): **Uyg.** viii takiben **Man.-A xormuzda tenriğ tamudan yokaru aġturdı üntürdi** ‘cehennemden Tanrı Hormuzda yükseldi’ *M I* 13, 18-20; **tañda érte uluğ yaylıkka aġturmışın** ‘ki o (onun havarileri) yaz odasına (örneğin, amfi tiyatrosu) sabahın erken saatlerinde gönderildiler’ *Hüen-ts.* 1966-7: **Hak.** xiii (?) *Tef.* **aġdur-** ‘yükseltmek’ 37: takiben **Osm.** xiv **aġdur-** (sonra **aġdır-**) ‘yükseltmek, kaldırmak’ bütün zamanlarda kullanılır.

aġu: = ‘zehirlenmek’ bütün modern dillerde kullanılmaktadır. Genellikle **o:**, **u:** vs. ile anlaşmalıdır. **aġı:** ya bkz. **Uyg.** viii takiben **Man.-A sizlerde almış aġu** ‘sizlerden alınan zehir’ *M I* 19, 15-16; 20, 1 (**at**): **Man.** **aġusı küçedip** ‘onun büyümesini alan, (ya da onu şiddetli yapan) ondaki zehir’ *TT II* 16, 13: Bud. (zehirli bir yılan var) **aġu tını** ‘onun zehirli nefesi’ *PP* 38, 4: Modern Uyg. **aġu** ‘zehir’ *H II* 6, 9; 30, 170: **Hak.** x1 **aġu:** *al-samm* ‘zehir’ *Kaş. I* 89; bir başka oluşum *III* 339, 21: **KB aġu**

kıldı ‘bu zehirlidir’ (yemeğim) 370; (onlar kızgın olduğunda yalvarır) **bolur öt aġu** ‘safra ve zehir’ 779 (daha iyi okuması **ot** ‘ateş’ ?); **aġu boldı** ‘zehirlendi’ 4655; bir başka oluşum 3913 (**1 açığ**): xiii (?) *At. içi pur aġu* ‘onun içinde zehir dolu’ 214; *Tef.* **aġu** ‘zehir’ 39: takiben **Çağ.** xv **aġu zahr** ‘zehir’ *San.* 44r. 8: **Harzm.** xiv **aġu** ‘zehir’ *Kutb* 5; *Nahc.* 33, 11: **Kıp.** xiii *al-murr* ‘acı’... ayrıca **aġu:** *al-samm* bu yüzden ‘acı’ benzetme olarak kullanılır. *Hou.* 27, 10: xiv **aġu:** *al-sammîd.* 17; **awu** benzeri 26; benzeri **aġu:** *Bul. II*, 6: xv *samm* **Tkm.** de **awu** *Tuh.* **aġu** 19b. 2.

aġu- = **Uyg.** viii takiben Bud.’da vardır. **Man.** [boşluk] **közlüğler köplüğ aġu teğ butluğlar** ‘... gözlere sahip, ve ... bacaklar gibi bol’ *TT IX* 85’te hemen hemen ‘zehir’ anlamına gelebilir, ama gerçek anlamı ve etimolojisi belirsizdir.

aġu:la- = **aġu:**’dan gelen isimden fiil. ‘zehirleme’. Sadece (?) Güney batı dil grubu **Osm.**’de kullanılmaktadır **aġıla-**. **Hak.** x1 **ol aşın aġu:la:dı:** ‘o yemeğe (*samma*) zehir koydu (vs)’ *Kaş. I* 310 (**aġu:la:r, aġu:la:mak**).

aġuluğ- = **aġu:**’dan gelen iyelik isim/sıfat; ‘zehirli’. Çeşitli ses değişiklikleri ile tüm modern dillerde kullanılmaktadır. Takiben **Eski dil** viii **aġu:lu:ğ kurt koqu:z adartu: uma:z** ‘zehirli solucanlar ve böcekler tehdit olamaz’ *Toy.* 28-9 (*ETY II* 59): **Man.** **eki aġuluğ yol** ‘iki zehirli yol’ *Chuas.* 125: **Uyg.** viii takiben **Man.** **akuluğ** (aynen) **yilkıta** ‘zehirli hayvandan (reenkarnasyon)’ *TT III* 26: Bud. **aġuluğ yılan** ‘zehirli yılan’ *PP* 38, 3; *U IV* 8, 12 (**étin-**); diğer oluşumlar *PP* 39, 6; *U II* 31, 53: Modern Uyg. **aġuluğ** ‘zehirli’ *H II* 8, 50: takiben **Çağ.** xv **aġuluk zihrnâk** ‘zehirli’ *San.* 44r. 10.

aġu:suz- = **aġu:**’dan olumsuzluk belirten isim/sıfat. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. **ö:ğre:nte:ki yu:lta:kıy u:lakta:kı su:vla:r a:ğusuz a:rığ** (*boşluk*) ‘ırmaklardaki su, zehirsiz ve

saf kaynaklar ve küçük kaynaklar' *TT VIII* 1, 15.

ağuj/ağuz = 'doğumdan sonraki ilk süt'; *Kaş.*'da **ağuj**, başka not yoktur. Genellikle çok bozuk olarak bütün modern dillerde kullanılmaktadır. Bkz. *Doerfer II* 501. **Hak.** x1 **ağuj** -j ile *al-liba* 'doğumdan sonraki ilk süt'; *Kaş. I* 55'de -z daha belirgindir: x111 (?) *Tef. oğuz iği* 'meme iltihabı' 231: x14 *Muh. al-liba' ağuz Mel.* 66, 7; *Rif.* 165: **Çağ.** xv **ağuz şir-i ğalizi** 'doğumdan sonraki üçüncü ya da dördüncü günkü süt', Farsçada *fala* ya da *farşa* olarak adlandırılır ve Arapçada *liba*'. *San.* 44r. 9: **Harzm.** x11(?) (içme) **oğuznu** 'doğumdan sonraki ilk süt' (annesinin memesi) *Oğ.* 9: **Kıp.** x111 *Hou.* 24, 21 (**oğul**): x14 (**Tkm.**) **ağuz al-liba**'; ve **Kıp.**'da -ğ- için -w- *İd.* 17; **awuz** (yanlış seslendirme) *al-liba*' benzer 25; *al-liba' awuz Bul.* 8, 3; *al-infaha* 'peynir mayası' **awuz** benzer 8, 17: xv *laban* 'süt' **awuz Tuh. 31b. 13: **Osm.** x14 **ağuz** 'doğumdan sonraki ilk süt' *TTS* bazı metinlerde *I* 13; *II* 16; *IV* 10.**

ağuk- = **ağu**'dan pasif isimden fiil. Sadece Kuzey doğu dillerinden Haks.'da kullanılmaktadır **o:x-**; Tuv. **o:k** 'zehirleneceğiz' **Uyg.** viii takiben Man. **az nızvanika ağukup** 'şehvet hırsı tarafından zehirlenme' *TT III* 28: Bud. **yélvkip ağukup öltürğeli sakınsar** 'eğer onu zehir ya da büyüyle öldürmeyi planlarsa' *Kuan.* 184; **ödsüz ölüm yelvikmek ağukmak** 'büyü ya da zehirle zamanından önce ölmek' *Suv.* 472, 15; diğer oluşumlar (**yélvik** olmaksızın) *Suv.* 593, 17; *USp.* 102a. 7: **Hak.** x1 **er ağuktu**: 'adam zehirlendi' (*suma*); bu pasif (*lâzim*) *Kaş. I* 191 (**ağuka:r, ağukma:k**): takiben **Çağ.** xv **ağuk- masmûm şudan** 'zehirleneceğiz' *San.* 43v. 10.

ajlañ = (sessiz harf) sadece bir kez kullanılmıştır ve öncesinde ikinci ünsüz belirtendir. Genel biçimi kesindir; şüphesiz sayılarla ifade edilen İran kökenli kelime, Oğuz'a başka bir dilden geçmiştir. Bkz.

ören. Oğuz x1 **ajlañ al-hirbil** 'bukalemun' *Kaş. I* 116.

ajmuk = 'beyaz şap'; -j'den anlaşıldığı üzere İran dilinden alınmıştır. Sadece *Kaş.* diline ait. **Hak.** x1 **ajmuk al-şabbu'l-abyağ** 'beyaz şap'. Kel bir adamın kelliği açıklanmıştır, mecazi ifadesi **ajmuk ta:z** yani kafası lekeli gibi görünüyor; '-j-' ile' *Kaş. I* 99.

ajmuklan- = sadece bir kez kullanılmıştır. **ajmuk** kelimesine bakın, dönüşlü isimden fiil. **Hak.** x1 **ta:z başı: ajmuklandı**: 'kel adamın başı ve onun kelliğinin sağlıksız olduğu' (ya da çirkin? *fasada*); ve biri der ki **yé:r ajmuklandı**: 'toprakta bol miktarda şap vardı (vs.)' *Kaş I* 313 (**ajmuklanur, ajmuk-lanma:k**).

a:ju:n = Soğdca kelime *zwn* (*ājūn*) 'yaşam, yaşayan canlı', ve benzeri, Ve 'var olma durumu; doğum, ölüm, reenkarnasyon sürecindeki yaşam serilerinden bir tanesi' anlamına gelen Budist teknik terimi olarak kullanılır; ayrıca Türk Budizm ve Maniheizt Budizm metinlerde de aynı anlamla (başka dilden alınmış sözcük) kullanılır. İslamiyet'in benimsenmesi üzerine, 'sonraki dünya' olan *al-axira*'nın aksine 'bu dünya' anlamına gelen Arapça *al-dünya*'nın çevirisi olarak kullanılmaya başlandı. Yaklaşık 15. yy' a kadar Çağatayca'da geçerliliğini korumasına rağmen Eski Osmanlıcada izleri sürülemez, dünya kelimesinin yerine gerçek bir Türkçe kelimeye uygun olmasına dair yanlış bir kanıyla Türkiye Cumhuriyeti'nde son zamanlarda benimsenmiştir. **Uyg.** viii takiben Man. **közünür ajunta** 'bugünkü yaşamlarında' *TT II* 16, 28; **bés ajun** 'varoluşun beş şekli' *TT III* 1, 31, 47, vb.: Bud. **közünür ajunda** *Suv.* 474, 20; **bés ajun** *TT IV* 6, 20; 12, 33 ve 38; bir **otuz katın ajunlarda** 'dünyanın yirmi bir katmanında' *Tiş.* 47b. 8 **öñre ajundaki kılınç** 'önceki bir vücut bulmada işlenen ameller' *TT VIII F.* 15; ve birçok diğer oluşum; *TT VIII* de **a:jun/a:şun/a:sun**

yazılmış. **Hak.** x1 **ajun** *al-dunyā*; dolayısıyla **bu: ajun** *al-dunya*; **ol ajun** *al-āxira*; *Kaş.* I 77; 16 diğer oluşum, genellikle çevirisi *al-dunyā*, ama bazen metinlerde örnek I 160, 5; 407, 27; 420, 6 *al-zamān* ‘zaman’ (insanın düşmanı olarak): *KB ajun* ‘bu dünya’ 40, 66: *At. ajun* ‘bu dünya’ yaygındır, 63 (é:t) 81, 125, 231, 1044, vb.: x111 (?) *Tef. bu ajun/acun* ‘bu dünya’ yaygındır: x14 *Rbğ. bu ajun R I 526: Muh. al-dunyāaju:n* adlandırılır Türkistanda **acu:n** ‘ülkemiz’ *Mel.* 7, 13; *Rif.* 79; *al-dunyāaju:n* 44, 13; 137: **Çağ.** xv **acun** (‘-c- ile’) *al-dunyā Vel.* 9; **ocun** *dunyā wa ‘ālim* (‘dünya’) *San.* 65v. 29: **Harzm.** x14 **ajun** ‘bu dünya’ (ve **ajunluğ** ‘bu dünyaya ait’) *Kutb* 18; **acun** *MN* 34 vb. (*Nahc.* da not edilmiş).

a:ju:nçı: = **ajun**’dan hareketi tarif eden isim, özne; aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 *KB ajunçika erdem kerek miñ tümen anın tutsa élgün kéterse tuman* ‘bu dünya hükümdarının sayısız nimetleri olması gerekir, onlara diyar tutun, o sisi dağıtmak gerekir.’ 285; (bir krallık arzu edersen dikkatli olmalısın) **ajunçı kişi** 446: x14 *Muh. şâhibu’l-dunyâ* ‘dünyanın efendisi’ **aju:nçı:** *Mel.* 50, 4 (yanlış seslendirmesi *aju:nçı:*); *Rif.* 145.

ak = ‘nefret, kin’ sadece bir kez kullanılmıştır. **1 a:k** kelimesinin deyimisel kullanımı olduğu düşünülmektedir, Çince *pai*, bazı benzer anlamı olduğuna işaret eder ‘beyaz’ (*Giles* 8, 556); kelimenin benzer çıkışları vardır. Ama öyle görünüyor ki anlamı gizlidir. Başka dilden alınan sözcük olduğunu varsaymak daha makuldür. Çin’de (Eski Çin –âk) ‘nefret, nefret etmek’ (*Giles* 12, 779). **akla:-** ile karşılaştırm. **Uyg.** viii takiben Bud. **ayığ kılınçlığ ak ağıln** ‘onun nefret dolu kötü oğlu’ *PP* 62, 5.

ak- = öncelikle ‘akma’ gözyaşı gibi nehirden gelen sıvı. **Uyg.** ve Bud.’da ve onun türevlerinde, **akığlığ, akığsız,** oldukça fazladır. Çeşitli sıvılar için kullanılmaktadır. Sanskritçe *srû* ve türevlerini tercüme etmek için birçok

teknik kullanılmaktadır. Bazı modern dillerde özellikle ‘akıntı yönünde yüzme’ için kullanılmıştır. Modern dillerde bazı izleri **ak-**, ikincisi **ık-** ile kullanılmaktadır. (bkz. **Kum.**). **Uyg.** takiben Bud. (gözyaşı) **aktı** ‘aktı’ *U III* 66, 5; **akmaz akıtmaz** gerçek anlamı ‘akmayan ya da akıtmayan’ Sanskritçe için *anâsrava TT VI* 136: Modern **Uyg. suv akar** ‘su akar’ *TT VII* 29, 13; **üküş telim yaş aksar** ‘eğer gözler bolca sulanırsa’ *II* 1 65; **yiriğ aka** ‘iltihap işleyen’ *H II* 26, 85: **Hak.** x1 **su:v akdı:** *sâla’l-mâ* ‘su (vs.) aktı’ ve biri der ki **yağı: akdı:** *câat katâ’ibu’l-aduww* ‘düşman aktı’ *Kaş.* I 168 (**aka:r, akma:k**); hakkında yaklaşık 16 diğer oluşum vardır: *KB akar suv* 669; **aka kelsü arzû** ‘arzun kurumayan ırmak gibi gelsin’ 943; ve diğer oluşumlar: x111 (?) *Tef. ak-* 104 ‘akmak’ 47: x14 *Muh. al-iğâra* ‘baskın’ **akmak** *Mel.* 34, 7; *Rif.* 119; *ağâra ak-* 104 (sadece); *al-caryân* ‘akmak’ **akmak** 34, 11; 119; *carâ ak-* 107 (sadece); *al-mâ’u’l-câri aka:r su:* 76, 17; 180: takiben **Çağ.** xv **ak-/akıl- rawân şudan-i âb** ‘su akması’ *San* 44r. 25: **Harzm.** x111 **ak-** (kan vs.) ‘akmak’ *‘Ali* 35: x14 benzer *Kutb* 9: *MN* 251, vs. (iki kanal) **âşikâr akar** ‘açık akış’ (ve iki) **örtüglüğ akar** ‘kapalı akış’ *Nach.* 57, 5; **kâfırları akıp bulun kılıp** ‘kafirlerle baskın yapıp mahkumları alma’ 161, 4: **Kum.** x14 **ax-** ‘akmak’ *CC. Almanca bölüm; Gr.* 30; **ix-** ‘akıntı ile yüzme’ *CC. Almanca bölümler; Gr.* 272: **Kıp.** x111 *al-â’u’l-câri aka:r su:* *Hou.* 7, 3: x14 **ak- sâla’l-d.** 17; **akdılar carû li’l-ğâra** ‘onlar baskında dışarı aktılar’ benzer 18; *al-nahr* ‘nehir’ (*inter alia*) **akar** *Bul.* 4, 13: xv *sâla ak- Tuh.* 20a. 8: takiben **Osm.** x14 **ax-** (sadece x14 ve xv) / **ak-** anlamları geniş bir yelpazede bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 14; *II* 17, 18, 21; *III* 9: *IV* 12; anlamı ‘bir tarafa doğru eğilmek’ (*I; II*) (2) **a:ğ-** aittir.

a:k = daha genel **ürün** kelimesinin aksine aslında hayvan postunun rengi olarak ‘beyaz’ anlamındadır, bu kelimeye bakın. Bütün zamanlarda kullanılır. Bu, genellikle çok sayıda kelime içinde mecâzi anlam taşır. Ör. *San.*, *TTS* ve *R* uzun

listeler verir. Bkz. *Doerfer II* 504. **Eski dil** VIII **ak adğır** ‘beyaz aygır’ *I E* 35, 36; **ak at** ‘beyaz at’ *I E* 40; **ak** ‘beyaz at’ *I N* 2, 3, 5, 6, 9; takiben VIII **a:k bési** ‘ağarmış kısrak’ *IrkB* 5; **a:k at** benzeri 19: **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **ak kışın az** ‘beyaz kışların çok nadirdir’ *TT I* 159 (sadece Uyg. bölgesinde **ürün**, yaygın olarak kullanılır). **Hak.**, **Oğuz**, XI **a:k** Oğuzda *al-abyadın kull şay* ‘beyaz’ bir şey; ve Türkler arasında bir at rengi olarak kullanılır (*fi şiyati’l-xayl*), ve biri dedi **a:k at** *al-farasu’l-aşhab* ‘beyaz at’ (ve iki yer adı) **A:k Sa:y, A:kk Tere:k** *Kaş I* 81; **ak bulut örülenüp yatafi’u’l-muzn** ‘ak bulutlar belirir’ *I* 258, 2; **keri tuta:r ak tor:n** (bulutlar) ‘o, ak ağını gererek tutar’, bir yağmur bulutu *III* 39, 13: XIII (?) *Tef.* **ak** ‘beyaz, şeffaf’ 47: XIV *Muh.* *al-abyad* **a:k Mel.** 68, 2; *Rif.* 168; bir başka oluşum (**adğır**): takiben **Çağ.** XV **ak öy çadır** ‘çadır’ *Vel.* 24; **ağ/ak safid** ‘beyaz’ *San.* 43v. 14; 45r. 21 ve çok sayıda deyim, **ağ** tercih edilen bir biçimdir: **Oğuz** XI bkz. **Hak.;** **a:k saka:l er** *al-raculu’l-aşyap* ‘beyaz sakallı bir adam’ *Kaş. I* 8; **Harzm.** XIII **ağ** ‘beyaz’ *‘Ali* 12: XIII (?) **ak koyun** ‘beyaz koyun’ *Oğ.* 363; **ak sakalluğ** gibi 312; **ap ak** ‘oldukça beyaz’ 231, 343: XIV **ak** ‘beyaz, beyazlık’ *Kutb* 9; (**akrak** ‘beyaz’ *Nahc.* 57, 7): **Kum.** XIV ‘beyaz’ **ak/ax** *CC. İtalyanca bölümler, CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIII *al-abyad* **ak** *Hou.* 31, 2: XIV benzer *İd.* 17; *Bul.* 2, 15: XV benzer *Tuh.* 4a. 1 vb.; beyazı vurgulamak için **appak**, orijinali **ap ak** *Kav.* 5, 7; bir başka oluşum 58, 18: *Osm.* XIV **ağ** ve **ak**; **ağ** XVI’dan sonra kullanılmaktadır ve bundan sonrada popüler olarak geçer *TTS I* 5; *II* 6; *III* 4; *IV* 12.

akı: = ‘cömert, eli açık’. *TT V I* 57, 4, bu **ak-**‘dan **-ı:** bir sıfat olduğunu göstermektedir. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu *Bar.* **ağu:** *R I* 172; Güney batı dil grubu *Osm.* **axı** ‘ülkede tarikat üyesi’ kullanılmaktadır. Bu *Ar.* **ax** ‘kardeş’, ama bu olmaz, bkz. *Doerfer II* 435. **Uyg.** VIII takiben *Bud.* **buşi bérğeli akı tınlığlar az**

‘zekat veren cömert insanlar çok nadirdir’ *TT VI* 4: **Hak.** XI **akı:** *al-cawād* ‘cömert’, dolayısıyla ‘bir el gibi apayrı, açık olduğu için’ (*al-cawzu’l-farik*) **akı: yağa:k** ‘iyi ceviz’ denir *Kaş. I* 90: *KB* **akı kén ellğ** ‘akıl fıçısı, eli açık’ 43, 55; diğer oluşumlar 104, 257, 948, vb: XIII (?) *At.* **axı** ‘cömert’, her zaman yazılışlarına bakılmamalı. **Harzm.** XIV **akı** ‘cömert’ *Kutb* 10: *Kıp.* XIII *al-karim* ‘cömertlik’ **akı:** (zıttı ‘cimri’ **çokma:r** (?) *Hou.* 26, 2: XIV **ağı:** benzer *İd.* 17: **Osm.** XIV **axı** (kocasının karısına olan tavrı); XVI (babadan oğula için de kullanılır) *TTS II* 7.

akıla- = sadece bir kez kullanılmıştır; **akı:** dan gelen isimden fiil. **Hak.** XI **ol meni: akı:la:di:** *nasabani ilā’l-cūd* ‘bana cömertlik gösterdi’ *Kaş. I* 310 (**akı:la:r, akı:la:ma:k**).

akı:luk- = **akı:**‘dan soyut isim; ‘cömertlik, yüce gönüllülük’. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu *Bar.* **ağu:luk**, *R I* 173 de bazı anlamları ve Güney batı dil grubu *Osm.* **axılık** ‘axis ‘topluluk’ (bkz. **akı:**) kullanılmaktadır. **Hak.** XI **kodğıl maña: akı:luk bolsun maña:ayağ-a:** çevirisi *da’ni hattā acūd fa-yakūn laqabi cawād* ‘beni bırak, tā ki selek, cömert olayım, seleklik benim takma adım olsun’ *Kaş. III* 172, 11: *KB* **akılık** ‘cömertlik’ (iyi bir adamda diğer erdemler de belirgin hale gelir) 934: XIII (?) *At.* **akılık** (Arapça el yazmasında **axılık**) ‘cömertlik’ 230, 232, 233 (eğ-), vb.: **Osm.** XVI Arapça’da *al-samaha* ‘cömert olmak’ **cömerdlik ve axılık etmek** *TTS II* 17 (bu *Osm.* **akı: axı** olur ve Arapça **ax** ‘kardeş’ den türememiştir).

akığ- = **ak-**‘dan gelen sıfat ‘akış, akan; sıvı’. Kuzey doğu dil grubu *Leb., Şor R I* 154 de **ağığ** olarak ve Kuzey doğu dil grubu *Alt., Tel.;* Kuzey merkezli dil grubu *Kzx.;* Kuzey batı dil grubu *Kaz. R I* 172 **ağu** olarak kullanılmaktadır. Bazı dillerdeki son k-‘nın benzer formlarını temsil eder, Arapça ‘*aqiq* ‘akarsu tarafından aşınmış vadi’. **Uyg.** VIII takiben

Bud. (**yirin** ‘irin’ yiyenler ve **söl** yemeyenler arasında günah besleyicileri olan şeytanların listesi) **akıġ aşıġlar** ‘serum yiyenler’ (?) *U II* 65, 19; 66, 42; teknik Budist terminolojisinde **akıġ** (özellikle **akıġlıġ**, **akıġsız** dan türemiştir) Sanskritçe çevirisi *srava* (Çince *lou*, *Giles* 7, 360) gerçek anlamı ‘akan’ mecazi anlamı ‘huzursuzluk, geçicilik’ *TT VI*, not 157-61; (ölümlüler) **alku akıġların alkıp** ‘tüm huzursuzluklarını bastırıyor’ *Suv.* 185, 20-1; **az ulatı nızvanlarıġ akıġlarıġ** ‘onun tutkuları ve huzursuzlukları, şehveti ve benzeri’ *U III* 88, 4-5: Modern Uyg. [boşluk] **a:kaġ yolla:rda:** ‘sıvıları (taşıyan) (içsel) damarların içinde’ *TT VIII I.* 7 (muhtemelen yemek boruları, bağırsaklar, vb. damarlar deġil).

akıġlıġ = Bud.’da teknik terim anlamında, **akıġ**’dan gelen iyelik isim/sıfat; Sanskritçe çevirisi *sāsrava* ‘huzursuz’. **Uyg.** VIII takiben Bud. *TT VI*, not 157-61, birkaç örnek; *Suv.* 354, 5 (**oxşatıġsız**).

akıġsız = **akıġ**’dan iyelik isim/sıfat, teknik olarak farklı anlamlarda kullanılmıştır; Sanskritçe çevirisi *anāsrava* ‘sabit, devamsız, kıpır kıpır deġil’. **Uyg.** VIII takiben Bud. *TT VI*, not 157-61’de birkaç örnek.

akım = **ak-**’dan durum ve yere baġlı; gerçek anlamı ‘tek bir hareket ile akan’. Modern dilde genellikle ‘akış, akım’ kullanılmaktadır. **Hak.** XI **bi:r akım su:v mā’ qadr mā yasil marrata(n)** ‘bir akışta akacak kadar olan su’ *Kaş. I* 75: **Kum.** XIV **axım** ‘dere’ *CC. Almanca bölümler; Gr.*

akın = **ak-**’dan gelen somut nesneyi tarif eden isim; temelde ‘dere, akım’, mecazi anlamı ‘yağmacı baskıncı’ bir ya da iki anlamda, modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. Sanskritçe *rasa* (isim) ‘akışkan, sıvı’ **akın** *TT VIII D.35: Hak.* XI **akın** *al-sayl* ‘dere’; ve *al-atiy* ‘suyun akması ile ani bir saldırıya maruz kalma’ ya denir; ve bu kelime mecazi anlamda da kullanılır

(*yusta’ar*) *el-katibatu’l-muġira layla(n)* ‘gece baskınlarından sıyrılma’; bu yüzden biri diyor ki **akıncı: keldi:** ‘baskın taraf geldi’, *sā’ila ka’l-sayli’l-atiy* ‘sel gibi gelen asker’ *Kaş. I* 77; **KB közde akıttı akın** ‘gözünden sel gibi yaş akıttı’ 1160: **Kıp.** XIII *al-iġāra* ‘baskın’ **akın** *Hou.* 14, 9; *ġur mina’l-iġāra akın ét* benzer 42, 15: XIV **akın** *al-cary li’l-iġāra* ‘baskın için dışarı fırlarken’ *İd.* 18: xv *tayyar* ‘kuvvetli akım, dalga’ **akın** *Tuh.* 8b. 10: *sayl* (akmak ve) **akın** benzer 19a. 7: **Osm.** XIV **akın** ‘baskın’ çeşili ifadeler *TTS I* 14; *II* 20; *IV* 12: XVIII **akın** *Rumi* de, *ġārat wa tāxt* ‘baskın, istila’ *San.* 45v. 8.

akıncı: = **akın**’dan eylemi yapan kişi; ‘akıncı, baskın taraf’. Sadece(?) Güney batı dil grubu Osm. da hayatta kalmıştır, burada 1914-18 savaşında kullanılmıştır ‘hafif ve düzensiz birlikler’. **Hak.** XI **akınçu:** (önceki kelimenin etkisi altında kalan **avinçu:** için hata) *al-sariya* ‘geceleyin gidip düşmanı basan asker’ *Kaş. I* 134; **akıncı:** *I* 77 (**akın**); *I* 212 (**akıt-**): **Osm.** XVIII **akıncı** (*Rumide*, bkz. **akın**) *ġāratkar wa tāxt kunanda* ‘akıncı, yağmacı’ *San.* 45v. 8.

akındı- = dönüşlü fiil formu **ak-**’dan geçişsiz isim/sıfat; ‘çalışan, akan’ (su, vb.); ‘akım’. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **akındı: su:v al-mā’u’l-sā’il** ‘akan su’ *Kaş. I* 140: **Çaġ.** xv **akış, akındı** ile eş anlamlı, anlamı *ciryān-i āb* ‘su akışı’ *San.* 45v. 8.

akış- = **ak-**’ın yardımcı fiil formu; ‘birlikte ya da birbiri içine akması’. Sadece Kuzey batı dil grubu Kar. Kırım ve Güney batı dil grubunda kullanılmaktadır. **Hak.** XI **suvla:r akışdı:** ‘sular bütün yollardan aktı’ *Kaş. I* 186 (matar ve geniş zaman ihmal edilmiş); **Kıp.** XIV **akış- tacārā ilā ciha** ‘birlikte bir yöne akması’ *İd.* 17: **Osm.** XIV **akış-** (insanlar) ‘birleştirmek’ *TTS I* 14.

akıt- = **ak-**’ın ettirgen formu; ‘(sıvı, vs.) akmak’; baskına göndermek’. Orta güney dil grubu hariç **akıt-/aġıt** olarak her iki

anlamda modern dilde kullanılmaktadır. **aktur-** ile karşılaştırm. **Eski dil VIII Kül Tegin beğ başlayu: akıt(t)ımız** ‘Kül Tegin bey komutasında baskın bir taraf gönderdik’ *I N 8* (şimdiye kadar yanlış okunan); **tün akıtdımız** ‘gece gönderdik’ *T 35*; **Uyg. VIII** takiben Man. **buyanlığ taluy öğüz akıtıp** ‘erdemleri okyanusa akıtıp’ *TT III 163*; Bud. **kan öğüz akıtar** (aynen) ‘onlar kan ırmakları akıtacak’ *PP 3, 4*; bir başka oluşum *TT VI 136 (ak-)*. **Hak. XI teğri: akın akıttı:** ‘Tanrı, akın akıttı’ (*asāla-sayl*); ve biri dedi **ol su:v akıttı** ‘(*acrā*) su dökülür’; ve biri dedi **beğ akıncı: akıttı:** ‘bey, düşmana karşı akıncı taraf gönderdi’ *Kaş. I 212 (akıtur, akıtma:k)*; **bu: ta:ğ ol tavra:k akın akıtğa:n** ‘bu dağ yağmuru çabuk akıtır’ (*sari’u’l-isāla li’l-mağar*) *I 156*; **KB akıtısa suvuğ yerde** ‘zemine su dökülürse’ 973; (bir damar açmak gerekir) **akıtğu kanı** ‘kanı akabilir’ 1058; benzer bir başka oluşum 1160 (**akın**): *XII(?) KB manzum önsöz xazina tolulap akıtğu kerek* ‘(size) hazine doldurup boşaltmak gerekir’ 51; *XIII (?) Tef. akıt-* ‘doldurmak’ 47; **Harzm. XIV** benzer *Kutb 10*; *Nahc. 68, 17*.

akla:- = bkz. **2 ak**’dan gelen isimden fiil. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg. VIII** takiben Bud. (babam ve annem ve büyük prens abim beni sevdi (**sever**).) **méni aklayur erti** ‘beni kötülüyordu’. *PP 29, 1*; Modern Uyg. (onun ağzı kurur; su içtiğinde tatmin olmaz) **a:şağ a:kla:r** ‘o yiyecekten (görünüşünden) nefret eder’ *TT VIII 1, 2*.

aklış- = **akıl-**’dan gelen yardımcı fiil (bkz. **ak-** Çağ.) **ak-** dan pasif olmuştur, fakat herhangi bir pasif çağrışıma neden olmamıştır. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak. XI teğme: yıña:ktın bo:ğun aklıştı:** *izdahama’l-nās min kull awb* ‘her yönden halk akıştı’; *wa kağālīka’l-miyāh idā tasāyalat min kull facc* ayrıca her dereden suyun gelip akışmasına da böyle denir *Kaş. I 241 (aklışu:r, aklışma:k)*; bir başka oluşum *I 88, 1 (ori:)*.

akru: = ‘yavaşça, sessizce’, ve benzerleri. Daha erken dönemde **akuru:**’nun **-n** formu ile oluşur. Bu kelimenin morfolojik analizi yoktur. Bu sözcüğe örnek, *Brockelmann*, sayfa 104, makul ve temel bir sözcük. Modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg. VIII** takiben Bud. **akuru akuru mağın yoriyur** ‘o, sessiz bir tempoda yürüyor’ *U II 24, 2*; bir başka oluşum *II 72, 17*; Modern Uyg. **ot akuru akuru** [boşluk] ‘ateşin usulca (yanmasına) izin ver’. *H II 18, 56*; **Hak. XI akru:** çekimsiz (*harf*) anlamı ‘sakin ve yavaş’ (*ruwayd*); ve biri der ki **akru: akru: taraffaq ruwada(n)** ‘nazik olmak’ *Kaş. I 114*; (sizin edindiğiniz özelliği seviyorum, onu seviyorum’ **akrun** (aynen) ‘aşırıya kaçmadan’ *III 361, 2*; **KB (Ay toldi) olturdu akru siliğ** ‘(Ay toldi) sessizce ve alçak gönüllükle oturdu’ 956; **turup çıktı akru** ‘ayağa kalktı ve sessizce dışarı çıktı’ 1604; diğer oluşumlar 3, 957; 6, 617; *XIII (?) Tef. akru* ‘sessiz, sakın’ 48; *XIV Muh. ‘alā mahl* ‘yavaş yavaş, yavaşça’ **akru:n/axru:n** *Mel. 8, 8*; **akru:/axru: Rif. 80: Harzm. XIV akru** ‘sessiz, sakın’ *Kutb 9*; **akrun** gibi 10; **arkun** gibi 11; (gür bir sesim var) **hiç akru sözleyü bilmezmen** ‘ben sessizce konuşamıyorum’ *Nahc. 371, 14*; **akrun** ‘sessiz’ gibi 383, 7; **Kum. XIV** sessizce, nazikçe’ **akrın/arkun** *CC. İtalyanca bölümler; Gr.; Kıp. XIV arkun rifqa(n)* ‘nazikçe’; biri diyor ki **arkun arkun kelür** ‘o yavaşça geliyor’ *İd. 11: XV ta’anni* ‘yavaş yavaş’ **akrın/arkun** *Kav. 77, 8*; *mahla(n) akrın* *Tuh. 90b. 7*; takiben **Osm. XIV arkın/arkun/arxun** ‘nazikçe, yavaşça’; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I 40; II 55; III 38; IV 39-40*.

akrun = **akru** ‘ya bkz.

aksırak = Hasarlı bir metinde geçer. **Uyg. VIII Şu. E 8 Ramstedt**’in okuması **anda: aksırak ordu:örgin anda: étitdim** ve

tercümesi ‘orada benim seçkin(?) saltanatımı ve sarayımı kurdum’ onun notunda alternatif okuması **kasar kurıdın**; şüphesiz ki bu doğrudur, anlamı ‘Kasar’ın batısında tahtımı kurdum’.

aktur- = **ak-**‘dan gelen ettirgen fiil; ‘dökmek, akmasına neden olmak’. Modern dilde kullanılmaktadır, ancak **akıt-** daha nadirdir. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. [boşluk] **aktursar** ‘eğer birisi içini dökerse. .’ (bir at gününde, o şanssız) *TT VII 39, 7: Hak. XI ol su:v akturdi: amara bi-tasyili’l-mā’ wa isālatihi* ‘o su dışarı dökülmelidir, diye emretti’; (nesir) **akturur kö:züm yula:k tusil** ‘ayni ‘uyûna’l-miyāh ‘ben çeşmelerce gözyaşı dökeceğim’ *Kaş. I 222 (akturur, akturma:k)*; aynı nesirde *III 17, 9: XIII Tef (?) akdur-* ‘akmaya’ 47: takiben **Çağ.** XV **aktur-(-duğ)/akız-(-dı) akıt-** *Vel. 25; akız-/aktur-* ettirgen fiil; *rawān kardan* ‘dışarı dökmek’ *San. 44v 25: Harzm. XIV aktur-* aynen *Kutb 10; Nahc. 242, 14.*

akur = ‘ahır’, sözcük ilk Farsçadan *axwur* olarak ödünç alınmıştır. Çeşitli şekillerde bütün modern dillerde kullanılmaktadır. Bazen başka dilden alınmış sözcük olarak tanımlanır ve bazen de tanımlanmaz. Modern zamanlarda ‘yemlik’ yerine ‘ahır’ anlamına gelir. Bkz. **sip. Hak. XI (Chap. tanıtım amaçlı) akur al-iştabl** ‘ahır’ *Kaş. I 7, 7: KB akur* ‘ahır’ 5369, 5370: XIV *Muh. al-mi’laf* ‘yemlik’ **a:xur/a:xu:r Mel. 76, 8; axur Rif. 176.**

akuru = akru: ‘ya bkz.

al = Ön not. **a:l** olarak hecelenen kesinlikle iki eski kelime vardı. Eğer orijinalse muhtemelen üçüncü bir tanesinin olup olmadığı belirsizdir. Muhtemelen gerçek **al** için aşağıya bakınız.

al = eski bir kelimedir, anlamı ‘ön, yüz, pozisyon öncesi’, fakat bu anlamlarda kullanılıp kullanılmadığı konusunda şüpheli durumlar vardır. Eski zamanlarda 3. kişi iyelik son eki olarak kullanılır. ve bu sözcükler **alın** ile aynı çekimleri alarak kullanılır. Eski otoriteler **al**’ın oluşumunda kaynak olarak *Vel.* ve *San.*’ı gösterirler. **Çağ.**’da ise son ek çekimlerine eklenir. bu periyotta **al** sözcüğü yanlış etimoloji çeşidiyle şekillendiği olasıdır. Pek çok modern dilde de var olduğu görülmektedir. Kaz. dili haricinde belirli çekimlerde kullanılır. Bu tür kelimeler Güney doğu dil grubu Türki **ayl BŞ 10; Jarring 16;** kuzey merkezli dil grubu Kır., Kzk. **alda, aldan, alğa** ve benzer Kuzey batı dil grubu; Kuzey doğu dillerinde **alın** sözcüğü ek taşıdığına durum karmaşık olur. **altın** eski bir sözcük mü **alt**’tan mı türemiş olup olmaması konusunda problem vardır. Sözcüğün modern şeklinde de karmaşıklıklar vardır. Aşağıda ki cümle buna örnektir. **Uyg.** VIII takiben *Man. [?su]v kodı suv éyin barsar kumka tursar suv kum alıña [?i]linse* ‘balıklar ırmak boyunca ilerlerken, su yatağı kapanmıştır ve bir hayli kum birikmiştir. Kum suyu emerse balıklar yüksekte kuru kalacaklar’ *M III 37, 1-5 (ii): Modern Uyg. TT I 129-30 beğ tamğası elğinde ornağlığ orun anıñda* ‘elinde beyin mühürü, sağlam koltuğunda....’ Son sözcük anlamsızdır. **alıñda:** da düzeltme önermektedir. (**Hak.**) XIII (?) *Tef.* (beni cezalandırmayın) **bu kâfırlar alında** ‘bu kafirler önünde’ 49: **Çağ.** XV **alında/alyıda önünde** ‘onun önünde’ *Vel. 27 (alyıda ve alnıma*’yı içerir); **alı ön ve yan** ‘ön, yan’ 27; **al** (1) *huğûr* ‘oluş, huzur’; (2) *pişāni* ‘alın’ (**Nawā’i alıña yazğannı** ‘Nevayî’nin alında yazılıdır’): **Harzm. XIII (?) bir köl arasında alında bir ığaç kördi** ‘o gölünoratasında bir ağaç gördü’ *Oğ. 71:*

Kum. XIV **teğri allında** ‘tanrı huzurunda’ ve *CC Almanca kısımlar allındaki kaş* ‘alında ki kaş’ *CC İtalyanca kısımlar; Gr.* 35: **Kıp.** XIV *quddām* ‘önünde’ **alı:nda:** *Bul.* 14, 4.

al- = ‘almak’, kelime tüm izleri ile İngilizce, ‘(borç), toplamak, ele geçirmek’ ve bunların yanı sıra ‘çıkarmak’ (kap, eyer, vb.); ‘evlenmek’ ve (**satğın al-**’ın kısaltmasıdır) ‘satın almak’. Modern dilde kullanılmaktadır. Sözcük pek çok deyimde kullanılır. **alıp bar** ve **alıp két-** ‘götürmek’ ve **alıp kel-** ‘almak’ iki kelime genellikle erimiş ve **appar-**, **ekkit-**, **akkel-** gibi benzeri formlar kabul görmüştür. **Eski dil** VIII **al-** yaygındır, genellikle ‘yakalamak’ (askeri eylem), örnek (onların kağanını öldürdüm) **élin anta: altım** ‘onun ülkesini orada aldım’ *II E* 27; ama **ol saviğ alıp** ‘bu deyim (gerçek olarak) kabul edilir’ *I S* 7, *II N* 6; **ögü:m öti:n alayı:n** ‘annemin tavsiyesini kabul edeceğim’ *IrKB* 58; **kaltı: yürü:ñ ta:şığ alsar** ‘adam beyaz taş alırsa’ *Toy.* 15 (*ETY II* 58): **Man.** **anıñ savın alıp Chuas.** 137; bir başka oluşum 198: **Yen. altı: yeği:rmi: yaşıma: almış kunçuyum** ‘karımla on altı yaşında evlendim’ *Mal.* 48, 7: **Uyg.** VIII **al-** ‘yakalamak’ *Şu*’da dört kez görülür: VIII **Man.-A sizlerde almış ağu** ‘zehir almış’ *M I* 19, 15: **Man. alıñ amtı** ‘şimdi kabul edin’ *TT III* 3-4: **Harzm.** XIII **al-** ‘almak’ vb. ‘*Ali* 26: XIII(?) benzeri *Oğ.* yaygındır: XIV benzer *Kutb* 7; *MN* 284, vb.; *Nahc.* 47, 8 vb.: **Kum.** XIV **al-** (-ır *CC. İtalyanca bölümler;* -ur *CC. Almanca bölümler*) ‘almak’ *CC. İtalyanca bölümler, CC. Almanca bölümler;* ‘evlenmek’; (negatif formu) ‘getirememesine’ *CC. Almanca bölümler;* *Gr.* 33: **Kıp.** XIII **axada al-** *Hou.* 39, 18: XIV benzer *İd.* 19; *Bul.* 20v.: XV benzer *Kav.* 5, 1; 8, 16; 77, 12 (**al-** ‘arka ünlü ile’); **al-**, çevrilmemiş, *Tuh.* 40b. 2’de çekimi

göstermek için kullanılır: **Osm.** XIV **al-** olağan anlamları *TTS* listesinde yok ama olağan dışı anlamları *I* 22; *II* 29; *III* 17; *IV* 15.

a:l = ‘plan, bir şeyi yapma metodu’; daha sonra aşağılayıcı anlamda kullanılmıştır. Genellikle ‘aldatma, kandırma, kirli işlere bulaşma’ anlamında kullanılır. Eskiden anlam vermek için genelde iki kelime birleştirilip kullanılmış, **al çeviş** ya da **al altağ**. Farsçaya başka bir dilden girmiştir; sadece Güney batı dil grubu *Osm.*’de **al;** *Tkm.*’de **a:l** hayatta kalmıştır. Farsça ve *Sami* 47’de Arapça *hila* ‘iyi kullanılmayan’ olarak bozulmuştur, *Red* 179. *Doerfer II* 516’ya bakınız. **Eski dil** VIII **yég a:lğ bulu:şğalı: una:ma:du:klar** ‘iyi bir plan bulmada anlaşılmadılar’ *Toyok III* 2v. 5-6 (*ETY II* 179): **Uyg.** VIII takiben **Man. al altağ uzanmaklığ** (ya da **uzanmaklarığ**) **taşkarıp** ‘iyi bir plan ortaya çıkarıp’ (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş’ *TT III* 68; benzer ifade üntürüp ‘teşvik edici’ 122; **al çeviş M III** 44, 4 (i) (bozuk): **Bud.** Sanskritçe *upāya* ‘uygun metod’ (öğretme, vs.) Çinliler tarafından *fang pien* olarak çevrilir (*Giles* 3, 435 9, 187) ve bu ifade **al çeviş Kuan.** 98, 99-100, vs. (*U II* 16, 22-3 ve 24, vs) ve **al altağ uzanmak Suv.** 363, 20-1; **al çeviş ayu bérgeymen** ‘bir metod tarif edeceğim’ (kuşların meyveleri yiyemeyeceği) *PP* 75, 1; **añar edğü kılğuluk em yöründek al altağ bar** ‘hile ile onu iyi yapmanın bir çaresi var’ *TT IV*, 14, not A 11, 8; **al altağ üntürüp U III** 85; 9; diğer oluşumlar **al çeviş TT VI** 20 (nota bakınız), 265 ve **al altağ U II** 48, 15; *Suv.* 9, 9; 37, 8. Modern *Uyg.* (kralların gücü faydalı olamayacak) **soñ futsi bilgeniñ alı** ‘modern bilgelerin metodları’ *TT I* 107; XIV *Çin-Uyg. Sözlüğü* ‘hile’ **al aldağ Ligeti** 128: **Hak.** XI **a:l al-makr wa’l-xadi’a**

'hile'; **a:lın arsla:n tuta:r** 'hile ile arslan tutulur' (*bi'l-hila*; bkz. **oyuk**) *Kaş. I* 81 diğer oluşumlar *I* 63, 13 (**al**); *II* 289, 22; *III* 412, 10 (son iki örnek atasözüdür): **KB. bütün çın turur hiç alı yok ukuş** 'o doğru ve dürüsttür, hiçbir hilesi yoktur' 1863; **eñ aşnu yağıka kerek hıla al** 'herşeyden önce düşmana karşı hile ve Buda'ya başvurulmalıdır' 2356: *xııı (?) Tef. al* 'aldatma' 48; *xıv Rbğ. R I* 349: **Çağ. xv al...** (3) *xud'a wa makr San.* 49r. 13: **Harzm. xıv al** 'hile' *Kutb. 6*: **Kum. xıv** 'aldatma' **al CC Almanca kısımlar**; *Gr.:* **Kıp. xıv a:l** *al-hıla İd. 20*: **Osm. xıv al** 'hile'; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 15; *II* 27; *III* 12; *IV* 13.

a:l = kırmızı; Moğolcadan (*Kow. 71*; *Haltod* 16) alınmıştır. Çin'de kanun koyucuların mühründen adını almıştır, ayrıca Rusça'dan *alyi* olarak ödünç alınmıştır. Bütün modern dillerde kullanılır. Güeny batı dil grubu *Tkm.*'de **a:l**, kızıl ile karşılaştırır. *Doerfer II* 517'ye bakınız. **Eski dil** *vııı* takiben *Man. al kedip* 'kırmızı cübbe giymek' *TT II* 8, 67-8: **Uyg. vııı** takiben *Bud.* (bir gezegen) al sarığ 'kırmızı sarı' *TT VII* 15, 5; diğer oluşumlar *Suv. 28, 15*: *Modern Uyg. USp. 79, 2 (yé:rlig)*: *xıv Çin-Uyg. sözlüğü hung* 'Çin kırmızısı' (*Giles 5, 270*) **al I** 349; *Ligeti* 128: **Hak. xı a:l** *dibāc nārancıyu'l-lawn* 'hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eyer örtüsü yapılır. Turuncu renkli bir kumaştır. Turuncuya dâhi **al** denir. *Kaş. I* 81; diğer oluşumlar *III* 162 (**çüvit**): **KB bu hıla bile kıl yağı meñzi al** 'bu hile ağına düştüğü için utancından düşman yüzünü kızartısın' 2356 (**1 a:l** ile karşılaştırır); diğer oluşumlar 67 (yipğın), 3709: *xııı (?) At. al gül* 'turuncu renk' 342: *xıv Muh. (?)* (at ve atın renk listesi) *ramâdi* 'kül rengi'; **Çağ. xv al...** (4) *surx-i man rang* 'sönük kırmızı'; (5) *muhr nagān-i pādişāhān-i*

turk 'Türk imparatorlarının forsu ve mühürü kırmızı ile basılır'. **Harzm. xııı (?)** Oğuz Han doğduğunda gözleri **al közler** *Oğ 6.* (belki de **ala közler** yanlış bir ifadedir, yaygın bir terimdir): *xıv al* 'kırmızı' *Kutb 7*; *MN 6, vs.:* **Kum. xıv** 'kıp kırmızı' **al CC İtalyanca kısımlar**; *Gr.:* **Kıp. xııı** (at renkleri listesi) *al-aşqar* 'kestane' **al Hou. 13, 5** (*al-ağbaru'l-ramâdi*) 'köz ya da kül rengi' **oy** olarak transkribe edilir): *xıv a:l* ('arka sesli') *al-farasu'l-aşqau'l-māyil ilā'l-sufra* 'kestane renkli at sarıya dönmeye meyillidir' *İd. 20*: *xv aşqar al Tuh. 4b. 5.*

a:la = gerçek anlamı 'rengârenk, benekli, alacalı, lekeli, kızarmış'; mecazi anlamı 'ikiyüzlü, güvenilmez', ve benzeri. Modern dilde kullanılmaktadır. Genellikle **ala bula** gibi ve birleşik isimlerin ilk unsuru olarak kuşlar, hayvanlar, bitkiler için ve benzeri. Bkz. *Doerfer II* 518. Takiben **Eski dilde** *vııı a:la*: (aynen) **ath:ğ yo1** (veya **yul**) **teğri:men** 'benekli at ile yolun tanrısıyım (ya da ilkbahar?)' *İrkB 2*: **Uyg. vııı** takiben *Modern Uyg. kayu kişiniñ eti ala bolsar* 'eğer ki bir adamın cildi kızarırsa'; (bir çare açıklanmıştır) **alası kéter** 'lekeler yok olur' *H I* 48-50; benzer ifade *TT VII* 23, 4-5 (orada da tercüme edildiği gibi nadiren 'cüzamlı', belirtilen çareler cüzam için etkisiz olacaktı): *xıv Çin-Uyg. Sözlüğü mang* 'alacalı, rengârenk' (*Giles 7, 659*) **ala Ligeti** 128: **Hak. xı a:la (ala:**, sadece kelime başında bulunduğu bir bölümde **a:-**) *al-abraş mina'l-insān* adam 'cüzamlı'; ve biri der ki **a:la: at** *al-arqaş mina'l-xayl* 'benekli at'; ve biri der ki **beğ xa:nka: a:la boldu**: *xālafa'l-amiru'l-malik wa xaraca 'alayhi wa wāfaqa ma* 'aduwwihi 'krala karşı ayaklandı, ona yalvarıyorum, onun düşmanları ile anlaşmaya geldi': **a:la (ala:** bir istasyonunun adı (*muştāf*) yeni Fergana: **a:la: (ala:)yığa:ç ism mawđi'**

bi'l-tağr 'bir yerin sınır adı' (Müslüman ve putperest sınırı arasında) *Kaş. I* 81; **ala:** (kısa başlangıç ünlüler için kelimeler bölümünde) *al-abraş I* 91 (atasözünden alıntı mecazi anlam); (kimler eskilerin kuzgunlarını bilir?) **kişi: ala:sın kim tapar mani'llaği ya'rif damā'ira'l-şudûr** 'insanın içindekini kim bilir?' *I* 425, 12: xııı (?) *Tef. ala* 'cüzzamlı' 48: xıv *Muh.* (renk listesindeki atlar) *al-ablaq* 'alacalı' **a:l** (aynen) *Muh.* 70, 5; (**çapar**) **a:l:a Rif.** 171 (burada metin açıkça bozuk, bkz. **2 a:l; çapar** Farsçadan alınmış sözcüklerdir): takiben **Çağ.** xv **ala** (belirsiz telaffuz) **böke** (-k- ile) *Vel.* 30 su kuşlarının iki farklı ismi (ikincisi *San.*'da belirtilir, **toğan** için **luğa** oldukça bozuk, *San.* bu tür gibi, su kuşundan bahseder); **ala** (1) *surx-i min rang* 'donuk kırmızı' (hata, **2 a:l** ile karıştırılmamalıdır) sadece *Rûmi* de olduğu gibi *çaşmi ki mâyl-i muharrat (?) bâşad* 'iltihaplanmaya meyilli göz' **ala gözlü** olarak adlandırılır; bu anlamda Farça ile aynıdır; (2) genel olarak **ablaq** herhangi bir şey, 49r. 23 (*San.*'da özellikle *baraş* 'cüzzamlı' **ala** ile başlayan çeşitli ifadeleri izleyin): **Harzm.** xıv **ala** (at) 'alacalı' *Kutb* 7; (giysi) 'rengârenk' *Nahc.* 55, 1: **Kum.** xıv 'alacalı' **ala CC.** *Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** xııı (özel isimler arasında) **ala: ku:ş tayr ablaq** 'benekli kuş' *Hou.* 29, 7: xıv **ala:** (arka ünlüler) *al-farasu'l-ablaq* da **alaca:** denir *İd.* 20: xv *al-aynu'l-şuhlā* 'kan-vuruş göz' **ala: kö:z Kav,** 60, 12; *ablaq ala:Tuh.* 4a. 3; 4b 5: **Osm.** xıv-xvıı **ala** normal 'rengârenk'; ama bazen 'aldatıcı' kelimesini ima eder gibi görünüyor; *TTS*'de çeşitli metinler *I* 16; *II* 22; *III* 14; *IV* 14.

ala:çu: = 'çadır, baraka'. Daha sonraki formlarında genellikle nihai **-k** var; tutarsızlık bu kelimenin başka dilden alındığını göstermektedir ki neredeyse her

zaman ses değişimleri **-k** ile olur, genellikle anlamı 'ağacın dalları ile yapılmış kulübe' bazı Kuzey doğu dilleri (Tuv. **alacı**) dahil; Kuzey merkezli dil grubu Kır.; birkaç Kuzey batı dilleri dahil olmak üzere Kar. ve Güney batı dil grubu Osm. (Anat. xx'de sekiz ya da dokuz farklı formu vardır. *SDD* 87, 89, 91, 93, 94, 95, 522, 523) bkz. *Doerfer II* 519. **Uyg.** vııı takiben Bud. **Harinçandri tégin alaçu tususunda** (anlamsız, ?değişiklik için **tuşında**) **yoriyur erken** 'Prens Harichandra's çadırının karşısında yürürken' *U III* 6, 1-2 (iii): **Hak.** xı **ala:çu:** *al-fāza wa'l-fustāt* 'iki kutuplu çadır, kaba kumaştan yapılmış büyük çadır' *Kaş. I* 136 (**üle:tü:** ve **aba:çı:** arasında): takiben **Çağ.** xv **alaçuk(-ç- ile) ağ öy** olarak aynı, daha öncede belirtildiği gibi 'göçebe (*sahrānişinān*) kutuplarından bir çadır (*xayma*) yapmak' (*çûbhā*) *San.* 49r. *I*; bir başka oluşum 205r. 19 (**1 ça:tır**) **Kum.** xıv 'kulube' **alaçuk CC.** *İtalyanca bölümler; Gr. Osm.* xıv-xvıı **alacuk/alaçuk** özellikle 'göçebe kulubesi' *TTS*'de birkaç metin *I* 16; *II* 23; *III* 13; *IV* 14.

ala:çu:lan- = sadece bir kez kullanılmıştır; dönüşlü fiil formu. **ala:çu:**'dan gelen isimden fiil. **Hak.** xı (gramer bölümünde) **er ala:çu:landı:** *ittaxada'l-raculu'l-fāza* 'iki kutuplu çadır temin eden adam) *Kaş. III* 205, 16.

alakır- = Uyg.'ya özgüdür. Anlamı olması için iki kelime birleştirilmiştir, kullanıldığı yer **kıkır-/kıkırış-**, bu kelimeye bakın. Açıkça, *TT X* 363'te ki notta işaret eder ki; Güney batı dil grubu Osm.'de orijinali **lakırdı** 'konuşma, sohbet' ve anlam olarak 'bağırmaq' ya da benzeri; muhtemelen yarım sesleri anlatır. Takiben **Uyg.** vııı **alakırış-** karşılaştırm. (sonra Kral Dantipila ve onun maiyeti ava

gitti ve 500 maral geyiği görerek onların etrafında altı kez daire çizdiler ve) **yavlak ünin kıkırışu alakırdılar** ‘yüksek sesle bağırdılar (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’. *U IV* 34, 67; benzeri metinler *TT X* 363.

alakırış- = sadece bir kez kullanılmıştır; **alakır-** ‘dan gelen yardımcı fiil, bu kelimeye bakın. **Uyg.** VIII takiben (sonra sayısız şeytan gözünü korkutmak için Kral Castana’yı kuşattılar) **katığ ünin kıkırıştılar alakırıştılar** ‘yüksek ses ile bağırdı (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *U IV* 22, 295-6.

alañ = temel anlamı belirsiz; ‘düzeyde açık zemin’ gibi görünüyor; öyle ki bazen ‘açık düzeyde zeminin bir alanı, ormanda açık alan’ anlamındadır. **alan** olarak bu anlamda Kuzey batı dil grubunda Kaz.’da kullanılmaktadır. *R I* 359; Güney batı dil grubu Osm.’de ve Anat. xx’de, *SDD* 90 ve 139; (**aylan**); son anlamı da genellikle düzeyde ‘açık zemindir’. Tkm. **alañ** şu anki anlamı ‘tepe, yüksek yer’. bkz. *Doerfer II* 544. **Hak.** XI **alañ yazı:** *al-qā’u’l-qarqar* ‘düzeyi yumuşak zemin’; bu **añıl** ile türetilmiştir (*qalb*) ‘açık kapı’ *Kaş. I* 135 (etimolojisi saçma): takiben **Çağ.** xv **alañ** (boşluk) *bulandihā.....ki dar atrāf-i nahrhā-yi şikasta bāşad* ‘engebeli ırmakların yakınındaki tepeler’ *San.* 49v. 17.

***alañ** = **alañad-** a bkz.

alañad- = 2 ***alañ**’dan gelen yardımcı durumda isimden fiil. ‘zayıf düşmek, birinin gücünü kaybetmesi’. *TT V*’de şeklini tamamı ile temsil eder ve ettirgen fiil **alañadtur-** tarafından doğrulanmıştır, ama başka bilginler ve müstensihleri tarafından yuvarlak yazılı **alañt** –t- (Aramice *tau*) diye yazılmıştır ve *PP*’de

alañu gibi kopyalanmıştır ve *Suv.*’da *alanur-*. Başlarda 2 **alañ**’ın hiçbir izine rastlanmaz, ama bu **alan** olarak kullanılmaktadır, geniş anlamda ‘karışık, şaşkın, canı sıkılmış, rahatsız’ bazı Kuzey doğu dillerinde *R I* 357, Haks., Tuv.; Kuzey merkezli dil grubunda Kır., Kzx. ve **alan talan/ alan taran** cümlesindeki Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmaktadır. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. da **anda yek iççek yok kim alañadmasar** ‘sonra güçsüzleşmeyen bir şeytan yok (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *TT V* 10, 97; (sonra tükenmişlik yaşlı adamı zayıf düşürdü ve) **küçi alañadtı** (transkripsiyonu *alañudı*) ‘onun gücü bitti’ diğer oluşumlar 337, 2; **kayu nece açmak suvsamak emğekin alañadmış** (transkripsiyonu *alañurmak*) **koğşamış tınlığlar erser** ‘fakat her ne kadar çok ölümlü olabilse de açlık ve susuzluğun acılarıyla güçsüzleşebilirler (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) *Suv.* 118, 4-6; **alañadmış (alañurmuş) aç barsığ tırgürgülük** ‘ki onlar bu güçsüzleşmiş aç dişi kaplanı canlandıracak’ benzeri 610, 18; bir başka oluşum 117, 16.

alañadtur- = **alañad-** ‘dan gelen ettirgen fiil; ‘zayıflatmak’. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski Türkçe** VIII takiben Man. **kamağaç alañadturur** ‘bütün erkekleri zayıflatır’ *M III* 11, 12 (i); (aydınlık bir gün) **kararığ tünüg alañadturdu** ‘karanlık geceyi zayıflatı’ benzeri 19, 11 (i): **Uyg.** VIII takiben Bud. kelime pasajda dört kez ortaya çıkmıştır *TT V* 10, 87-98 başlangıcı **alañadturğu sakınç** ‘güçsüzleşen (şeytanlara) meditasyon’ **uluğ alañadturğu iş büter** ‘burada güçsüzleşmenin büyük işi biter’.

ala:ɲır = (*elif* sessiz fakat **-ɲ-** belirli) sadece bir kez kullanılmıştır; muhtemelen birçok hayvanın ismi gibidir, belki de ön ekleme ile başka bir dilden alınmış sözcüktür, **a-** daha sonra eklenmiş. Belirsiz telaffuzu **alanğarat** ‘büyük döneklik’ *P.* de *C.* 30 (bilinmeyen bir kaynaktan) bu kelime bir hatırlatma gibi görünüyor. **Hak.** x1 **ala:ɲır** ‘sıçan türlerinin bir şeyi (*al-curdān*); bu zıplayan sıçan’ (*al-yarbū*); ‘Türkmen yiyeceği’ *Kaş.* I 161.

alar- (**ala:r-**) = **a:la**’dan gelen geçişsiz isimden fiil. ‘renk değiştiren, alacalı ya da benekli olan’. Güney doğu dillerinden Türki *Shaw* 12 de bazı genişletilmiş anlamları ile kullanılmaktadır: Kuzey merkezli dil gruplarından Kzx.; Kuzey batı dil grubundan Kaz. ve Güney batı dil grubundan Anat xx. *SDD* 91. **alart-** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 **talka: alardı:** *talawwana'l-ħişrim wa ğayruhu mina'l-timār* ‘olgunlaşmamış’ (ve diğerleri) ve birisi dedi ki ‘renk değiştiren meyve’ **kişi:yi:ni: alardı:** ‘insan vücudu cüzzamlı oldu (*bariṣa*); ve **anıḡ kö:zi: alardı:** ‘onun gözleri kamaştı’ (*bariqa*) *Kaş.* I 179 (**ala:rur** (aynen), **alarm:k**).

alart- = **alar-**’dan gelen ettirgen fiil; yalnızca ‘öfke ile (gözlerini) kırmızı yapmak’ için kullanılan sınırlı duygu durumu. (gözler) kelimesi ifade edilmiştir, fakat daha sonra bu durum göz ardı edilmiş, sözcüğün anlamı daha sonra da ‘öfkeyle bakmak’. Sadece Kuzey merkezli dil grubu Kzx. ve **Hak.** x1 **ol aḡa:r kö:zin alarttı:** *lamaḡa ilayhi bi-baṣar bāṣir ṣazar* ‘onun gözleri öfkeyle birine baktı’ anlamı ile kullanılmaktadır. *KB*’de 4845 Viyena yazıtında **saçıtı** için **alarttı** okunur, bu kelimelere bakınız: takiben **Çağ.** xv **alart-çaşm-rā az ğayz xira kardan** ‘öfkeyle bakmak’; ‘göz’ sözcüğü ifade edilmektedir

San. 47v. 8: **Harzm.** xiv **ata anağa alartu baksa** ‘eğer bir adam annesine babasına kızgınlıkla baksa’ *Nahc.* 284, 17 takiben **Osm.** xiv **alardu bak-** ‘kızgınlıkla bakmak (-e hali)’ *TTS II* 24. metin içinde.

ala:wa:n = sadece bir kez kullanılmıştır; *afā’ül* başlığı altında genel şekli ile tespit edilmelidir. Hiç şüphesiz başka dilden alınmış bir sözcüktür, belki de **-a** protez. **Hak.** x1 **ala:wa:n** *al-timsāh* ‘timsah’ *Kaş.* I 140.

alay = **ayla**’ya bkz.

alçak = ‘anlayışlı, iyi huylu, alçak gönüllü, övgü dolu bir duygu’; bu anlamı Kuzey doğu dillerinden Alt.; Tel. *R I* 423: Kuzey merkezli dil grubu Kır: Kuzey batı dil grubundan Kaz. ve Güney batı dil grubundan Tkm.’de kullanılmaktadır, fakat Güney batı dil grubu Osm. ve Kırm. (son zamanlarda) aşağılayıcı ‘alçak (endam ya da karakter) taban, iğrenç’ anlamı kazanmıştır. İlk bakışta **alça-** dan gelen durum ve yere bağlı olan, ama bu fiil zayıftır. Sadece Osm.’de ortaya çıkan *Red.* 184 ‘aşağılayıcı’ anlamdadır; **alçal-** dan gelen fiil pasif durumdadır, ancak daha sonra Osm. sözlüğünde rastlanır. Bu şartlar **alçak-** ın arka oluşumu **alça-** olduğundan mümkündür ve bir önceki isimden isim olduğundan eskiden ***altçak** dan türetilmiştir, ama bunun olup olmadığı sonraki sorulara bağlıdır, bu kelimelere bakın, eski bir kelimedir. Bkz. **aşak.** **Hak.** x1 **alçak** *al-ħalimu’l-zarif* ‘nazik, hafif; kibar, zarif’ *Kaş.* I 100: **alp yağı:da: alçak çoğı:da:** ‘yiğit düşman karşısında, yumuşak huylu adam savaşta belli olur’ (*ħalimu’l-ħalim yucarrab fi’l-cidāl*) *I* 41, 11: *KB* (peygamber) **tüzün erdi alçak kılınçı siliğ** ‘o iyiydi ve mütevazıydı, onun kuralları temizdi’ 43; diğer oluşumlar 703, 2231 (**alçak amul** ‘nazik ve barışçı), 2295:

xiii (?) *Tef.* **alçax ğardanları aşak bolup** ‘onların mütevazı boyunları eğildi (Farsçadan alınmış sözcük)’ 50: xiv *Rbğ.* **alçak amul tüzün kılık** ‘alçakgönüllü, barışçı ve iyi huylu’ *R I* 649 (*amul*): takiben **Çağ.** **alçak past wa dūn wa nazil** ‘alçakgönüllü, mütevazı’ *San.* 50r. 11: **Kıp.** xv *mutawādi* ‘alçakgönüllü, uysal’ **alşak Tuh.** 33a. 1; (zarflar listesindeki) **aşak/alşak wāti** ‘alçak’ gibi 73b. 11; (benzer bir listede; ‘yüksek’ yüksek, büyük) *sāfil* ‘yüksek’ **alşak**, aynı zamanda ‘mütevazı’ *waṭi* anlamına gelir. *Kav.* 36, 8: **Osm.** xiv-xvi **alçak** (xiv bir zamanlar **alşak**) ‘alçakgönüllü, hafif’ birkaç metinde **alçak od** ‘hafif ateş’ (xv); **alçağrak** ‘alçak’ (zemin) (xvi) *TTS I* 17; *II* 26, 30; *III* 14; *IV* 16.

alçı: = **1 a:l**’dan gelen eylemi yapan kişi. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 *KB yana alçı bolsa kızıl tilkü teğ* ‘kırmızı tilki yine o kadar kurnaz ise’ 2312; **bu alçı ajun** ‘bu hilekâr dünya’ 5231: xiv *Muh.* (?) *muhtāl* ‘kurnaz’ **a:lçı:** *Rif.* (sadece) 157.

alğ = **añğ** ile eş anlamlı, bu kelimeye bakın ve belki de ikincil formu. Bu anlamda sadece (?) Güney batı dil grubunda kullanılmaktadır. Anat. xx **aluk** (adam) ‘kötü’ *SDD* 98. Muhtemelen kelimenin anlamı ‘çılgın, aptal, deli’ ve benzeri; Kuzey doğu dillerinde birkaç lehçe var **alğ** *R I* 373; Tel. **alu:** gibi 387; **Haks.** **alğ** ve Güney batı dil grubu Osm. **alık** bu kelimenin yaşayan halidir. Bkz. *Doerfer II* 535. **Kıp., Oğuz** x1 **alğ** *al-radi’ min kull şay* ‘bir şeyin kötü olması’ *Kaş.* *I* 64; ayrıca bir manzumda meydana çıkar *I* 384 6 (**alğ** ın yerine 85, 5 **yavuz** da tekrarlanır). (bir misafire sahip olmak için iyi şansa bel bağlayan adamların hepsi ortadan kayboldular). **kaldı: alğ oyuk körüp evni: yıka:r baqiya'llağin idā**

ra'awu'l-hayāl naqađū axbiyatahum kaylā yanzil ‘*alayhi*’ ‘ama bir mucize gördüklerinde onların çadırlarını yıkanlar onlarda misafir olmasınlar diye kaldılar’ **alğ** özel bir çeviri değildir, fakat anlamı ‘günahkar’ ve benzeri. **Harzm.** xiv **alğ** ‘zayıf, yetersiz’ *Kutb* 8: **Kıp.** *al-cabān* ‘kalabalık bir şekilde’ (cesurun zıttı ‘alp’) **alğ** *Hou.* 26, 4: xiv **alu:** *al-‘āciz* ‘an *ğarimihi*’ ‘daha zayıf’ ya da ‘daha aşağı rütbe’ onun düşmanı; **bu bundan alu: dur** ‘bu daha alt rütbelidir (‘*āciz*’); ve *a‘caz* için ‘daha aciz’ onlar **alurak** der. *İd.* 22: takiben **Osm.** xiv **alu** ‘zayıf, aciz’, genelde **ulu** ‘büyük’ ile bağlantılı ya da **yeg** ‘daha iyi’ xiv ve xv de yaygın ve xiv *TTS I* 23; *II* 31; *III* 18; *IV* 19 ‘da ortaya çıkar.

alğsa:- = sıfat fiil (2) **alğ**’dan gelen isimden fiil, **al-** sıfat (Çağ.’dan daha önce not yok); ‘almak isteyen’. Kuzey doğu dillerinden birkaçı **Hak.** x1 **ol andın yarma:k alğsa:dı:** ‘o, parayı ondan kazanmak amacıyla’ (*qaşada an yaqbiğ*) *Kaş.* *I* 281, 18 (dilbilgisel örneği).

alık- = aşağıda belirtildiği gibi morfolojisi belli değildir, zor elde edilen **al-**; temel anlamı ise ‘iltihap, fosseptik açmak’; belki de **2 a:l**, anlamı ‘iltihaplanma’. **Hak.** x1 **er alıktı:** *la'uma'l-racul* ‘adi, cimri adam’; ve birisi dedi ki **ba:ş alıktı:** *tanaffaṭa'l-curḥ wa fasada* ‘yara azdı, bozuldu’; ayrıca cünüp, aybaşı, lohusa olan kimselerin bakmasından bozulan her şey için de kullanılır (*nazra ḥā'id aw nufasā aw cunub*) *Kaş.* *I* 191 (nazım; **alika:r, alıkma:k**): *KB* (bunlar (kötü huy, öfke ve benzeri) kötü insanlar için.) **muni kılsa yalğuk alıkar etöz** ‘eğer bir adam onları yaparsa, vücut durumu kötüleşir’ 337 (Vienna Yazıtı ‘na yönelik Fergana Yazıtında *bilse.....ılıkar*).

alık/aluk = bu formların çok farklı etimolojileri olması bir soru işaretidir ve içlerinden **al-** pasif formu sıfat olarak izah edilebilir. Bu kelime *KB*'e göre açıkça doğru ve *Kaş.*'a göre muhtemelen doğru. Oğuzca anlamı **alık**. Fakat **aluk** 'un *Kaş.*'a göre anlamı daha az doğru ve *Kıp.*'a göre daha olasılıksızdır. **alık** Kuzey merkezli dil grubu *Kır.*'da bağlantısı farklıdır, daha önceki anlamı 'doruk, zirve' *R I 372*, fakat Güney batı dil grubunda *xx Anat.* **alık/aluk** Osm. diğer anlamları da benzerdir 'odunu bir sele kaptırmak' açık bir şekilde temsil eder, **al-** dan gelen sıfat fiil. Bkz. *Doerfer II 547*. (**Eski Kır.** *ix* takiben bu kelime *Mal.*'da **aluk** diye okunur 44, 2 *Shcherbak*'ın gözden geçirilmiş metninde **alp** düzeltilmiştir. **Hak.** *x1 KB* **tükel bilse bolmaz kılıklarını yeme alsa bolmaz alıklarını** '(efendisinin) karakterini anlamak veya onun alışkanlıklarını kabul etmek imkansızdır; 4757 (bu anlam için bkz. Osm.): **Oğuz** *x1 alık minqāru'l-ṭā'ir* 'kuş gagası' *Kaş. I 68*; **aluk er al'raculu'l-adla'** (aynen *al-aşla* basılı metin olarak 'kel') 'dazlak, azimli, güçlü adam'. *I 67*: **Kıp.** *xiv aluk uddatu'l-dābba kā'in mā kāna* 'bir at için herhangi türde aksesuar (koşum ve benzeri) *İd.21* (ve **alukla:- sawwā'l-udda** 'koşum takımı koymak, vb. (ata)): **Osm.** *xiv alık* 'alışkanlık' ve benzeri *xiv* metin; (yabancı bir hükümdar ne kadar makul olabilir) **alğın anlayınca el yıkılır** 'ülke onun alışkanlıklarını anlamaya alışana kadar düzensizdir'; **alır ola cihāniğ alğını bilir ola zamāniğ kılığını** 'O bu dünyanın alışkanlıklarını kabul etmeye ve (şu anki) çağın karakterini bilmeye gelecektir' *TTS I 20 alık* *xiv* çevirisi *al-qurtān* 'eyerin altına, bir atın sırtına kalın bir keçe konulur' bir metin *II 28*.

ahl- = **al-**'dan gelen pasif fiil; 'alınacak, alınmış' ve benzeri. Nadir olan kelimenin yeri, genellikle dönüşlü fiil **alın-** tarafından değiştirilir. Yalnızca Kuzey doğu dillerinden *Tel.*'de vardır. **Uyg.** *viii* takiben *Bud.* Sanskritçe *bhrtā* 'ücretli, maaşlı' **terke: a:lılmış TT VIII D. 43: (Hak. x1 KB 782 ahlğıl** *Viyena Yazıtında alınğıl): xiv Muh.* (fiilin edilgen formdaki bir bölümünde) *axada aldı:; uxida alındı: Rif. 129 (Mel. alındı:).*

alım = **al-**'dan gelen tek bir eylemi tanımlayan isim; gerçek anlamı 'tek bir hareketle almak'; genel anlamı 'borç' (kendi nedeniyle ya da hükümet tarafından alınan vergi). Modern dilde kullanılmaktadır. Daha geniş anlamı 'satın alma'. **bérim** 'e bkz. **Uyg.** *viii* takiben *Modern Uyg.* ('eğer ben bir ürün alırsam kredi ortaya çıkar' *USp.* 11, 7-8; 19, 6-7; (66, 7-8); diğer oluşumlar 32, 2; *III 5 (üzüş-); Hak. x1 alım al-daynu'llaği 'ala'l-insān* 'alacak, kişinin üzerinden olan borç' *Kaş. I 75* (atasözünden alıntı); *I 43 (1 ö.ç); III 252 (öte-); alım berim II 185, 2 (saştur); 214, 15 (satğaş); III 288, 8 (satğa-);* ve diğer olaylar: *KB kayısı berim teğ kayısı alım* 'bāzısı borç, bazıısı ise alacak gibidir' 309: **Osm.** *xiv-xvi alım* 'kendisi nedeniyle borçlanma' çeşitli metinlerde; **alım satım** 'alış satış, ticaret' (*xvi*) *TTS I 20; III 16; IV 17*.

alımçı: = **alım**'dan gelen eylemi yapan kişi; 'alacaklı', bazı kağıtlarla borçları tahsil etme; **alımlığ** *in* zıttı. Kuzey doğu dillerinden *Tel.*'de kullanılmaktadır. **alımçı** 'borç toplama' *R I 385*. **Uyg.** *viii* takiben *Bud.* **alımcılarım** 'benim borçlarım' *Suv.* 10, 16; ve diğer oluşumlar gibi. 8, 12; 18, 12: *Modern Uyg.* **alımcılarım ma telim bolup** 've ben bir çok alacaklıya sahibim' *USp.* 32, 3; benzeri. **bizn(iğ) urlukumuz**

özlüğümüz alıncımız berimçimiz ağamız inimiz ‘kanlı kişiler, alacaklı, borçlu, büyük ve küçük kardeşler’: **Hak.** x1 **alı:mçı: arsla:n bé:ri:mçı: sıçğa:n** ‘alıcı arslan, borçlu sıçan’ *Kaş. I 75, 18; 409, 9.*

alımlıĝ = **alım**’dan gelen iyelik isim/iyelik sıfatı; orijinali ‘alacaklı, para alacağı olan’; **alımcı:** nın zıttı, Kuzey doğu dillerinden *R I 385*’de çeşitli şekillerde aynı anlamları içerir. Haks.’da **alımlı** olarak Güney batı dil grubu Osm.’de ‘yetenekli, çekici’ ve xx Anat. **Hak.** x1 **alımlıĝ er** *al-raculu'l-dā'in* ‘borçlu’ *Kaş. I 148*; bir başka oluşum *I 240, 5 (üzlüş-)*.

alımsın- = **alım**’dan gelen isimden fiilin dönüşlü formu. Sadece (?) Kuzey merkezli dil grubu Kır.’da **alımsın-** ‘yeterli, doymuş’. **Hak.** x1 **ol mendi:n yarma:k alımsındı:** ‘benden para alır gibi yaptı (*arā an ya'xud*) (ama aslında öyle yapmadı) *Kaş. I 20, 13* (dilbilgisel örnek).

alın = ‘alın’ bazı genişletilmiş anlamları vardır. Bunlar belirsiz durumlardaki çeşitli kelimelerin **alın** ya da **al** kökünden türetilerek alınıp alınmadığı sorusu üzerine dayanır, bu kelimelerine bakın, **Alın** ‘alın’ sadece Güney batı dil grubundan Az., Osm., Tkm.’de kullanılmaktadır; başka bir dilden alınmış sözcük tarafından yerinden edilmiştir, genellikle Moğolcada *mañlay*, seyrek olarak da Farsça *pişina*. **Uyg.** viii takiben Bud. **alınka tamğakka yürekke teğürüp** ‘alınna, boğazına ve (sol yüzük-parmağıyla) kalbine (o bölgeye) dokunup’ *TT V 16 not A. 54, 6*; Modern Uyg. **biçin künde alında bolur** ‘maymun gününde (ruh) alında olur’ *TT VII 19, 10*; **alın lakşanındın** ‘alındaki (Sanskritçeden alınmış sözcük) izinden’ gibi 41, 29: (eğer ki gözleri güçsüz ve yaşlıysa) **balık ötin közke alınka sürtser** ‘eğer balık safrasını göze, alına sürtse’ *H I 155-6*: diğer

oluşumlar 157, 159: **Hak.** x1 **alın** *al-cabha* ‘alın’; **alın** *al-ḥayd wa'l-rukḥ* ‘insanın karşısına gelen yer, cephe; dağın yumru ve yüksek tarafı’ *Kaş. I 78*; **alın töpü: yaşardı:** ‘dağların dorukları (*qulalu'l-cibāl*) bitki örtüsü ile yeşil hale gelmiştir’ *II 79, 18*; **KB açuk tut yüzüñni yaruk tut alın** ‘yüzünü açık tut ve alnını aydınlık tut’ 5222; bir başka oluşum 1371 (**kırğıl**): xiii (?) *At. alın kaş çatar* ‘onun kırışıklıkları alını ve kaşları’ 205; *Tef. alin* ‘alın’ 49: xiv *Muh. al-cabha alı:n Mel. 46, 11*; *Rif. 140*: **Kum.** xiv ‘alın’ **alın CC. İtalyanca bölümler**; *Gr.: Kıp. al-cabha alın Hou. 20, 1*: xiv benzer *İd. 19*: xv *cabha (mañlay) alın Tuh. 11a. 12.*

alın- = **al-**’dan gelen fiilin dönüşlü formu; orijinal olarak ‘kendine çekmek için’ **al-** gibi diğerlerinin anlamları da aynı. Modern dillerde genellikle cümlenin sonundadır. **Uyg.** viii takiben Bud. **teğınmek nomuğ özke alınıp** ‘algı ilkesinin göz önünde bulundurulması (Sanskritçe *dhrama*)’ *TT V 24, 74*; bir başka oluşum *USp. 45, 4*: takiben **Eski Kır. ix bes yeğirmi: yaşda: alınışım kunçuyma:** ‘on beş yaşında (evlilikle) aldığım karımdan (ayrıldım)’. *Mal. 11, 1*: **Hak.** x1 **ol alının alındı: infarada bi-qabḍ daynihi** ‘o, başkasının yardımı olmaksızın, kendi başına alacağını aldı’; diğerlerinin yardımı olmadan *Kaş. I 203 (alınur, alınma:k)* benzer bir ifade *II 159, 3*; **ol yarma:kın alındı:** ‘o, parasını kendi başına aldı (*istabadda bi-qabḍ*)’ *I 22, 1*: **KB yiğitlik yava kılma asğın alın** ‘kendiniz için avantajlar alırken, gençliği heba etmeyin’ 360; diğer oluşumlar 782, 1333, 4455: xiii (?) *At. uluğluk maña siz alınmañ tedi* ‘(Tanrı) dedi ki; büyüklük benimdir, kendiniz için alınmayın. 284; *Tef. alın-* ‘alınacak’ 49: xiv *Muh. uxida* ‘alınacak’ **alın-** *Mel. 40, 13 (Rif. alıl-)*: takiben **Çağ. xv alın-** *giriftār şudan*

‘alınacak’ *San.* 47r 13: **Kıp.** XIV **alın-** *uxida İd.* 21: **Osm.** XIV-XIV **alın-** ‘büyülenmek, büyüleyici’ bir kaç metinde *TTS I* 20; *II* 28; diğer anlamları *TTS* de görülmemiştir.

***alınç** = **alınçlığ** a bkz.

alınçlığ = sadece bir kez kullanılmıştır; ***alınç** dan gelen iyelik isim/sıfat, **alın-**‘dan gelen sıfat. **Uyg.** VIII takiben Bud. Sanskritçe *lābhopaniṣat* ‘gizli öğreti edinimi’ **bulunç alınçlığ tıltağ** *TT VIII E.* 3.

alınlığ = **alın**‘dan gelen iyelik isim/sıfat; genellikle bir sıfat önünde. ‘alma... sahip’. Sadece Güney batı dil grubunda kullanılmaktadır, **Uyg.** VIII takiben Bud. **tügmis alınlığ** ‘çatık alın ile’ *U II* 59, 4 (iii): **Hak.** XI **alınlığ er** ‘geniş alınlı adam’ (*dū'l-cabhati'l-'azima*) *Kaş. I* 148: XIV *Muh.* 'ariḍu'l-cabha ‘geniş adına sahip’ **ya:si: al:nlığ** *Mel.* 46, (ii); *Rif.* 140.

alış = **al-**‘dan gelen hareketi tarif eden isim; ‘alma, alan’ ve benzeri, fakat genellikle cümlede kullanılır. **alış bəriş** ‘almak ve satmak, ticaret’. Modern dillerde kullanılmaktadır. Bkz. *Doerfer II* 534, 539. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **alış** ‘vergi, harç’ için genel bir terim olarak görünüyor. ‘dört özel borç listesinden sonra’ **neğü me alış biz tilemez biz** ‘biz (dört vergi adı) hiç bir harç türünde talepte bulunmadık’ *USp.* 21, 13; **bileki alış bəriş tıltağında** ‘bizim ticaret işlemleri ile ilgili’ *III* 3-4: **Hak.** XI **alış fūhātu'l-şirbi wa'l-ansibā'i** ‘su yeri çizmek için su delikleri ve su tankları’; (**alış** bir köy ismi); **alış al-mu'āxada bi'l-dayn li'l-ğarim** ‘ne için borçlu olduğu üzerine bir iddia’; bu yüzden birisi **al:ş)** **bé:ri:ş** ‘bir hakkı alma, bir hakkı verme’ (*haqq*) *Kaş. I* 62: *KB* (tüccarlar ve sanatçılar gelir ve gider) **neğü kolsa bérğil**

alış ham bəriş ‘ne isterlerse, ver; alış-verişte bulun’ 4421.

alış- = **al-**‘dan gelen fiilin karşılıklı formu/yardımcı fiil; normalde ‘almak veya birbirlerinden alma’, ve aynı kökten gelen diğer anlamları. Modern dilde kullanılmaktadır; Güney batı dil grubundan *Osm.*‘de istisnai. **Uyg.** VIII takiben *Man. TT II* 17, 84-5 (1 ö:ç): **Hak.** XI **ol maña: alım alışdı:** ‘o bana alacağımı almakta yardım etti (*fi qabdi'l-dayn*), gibi’ *Kaş. I* 188 (**alışu:r, alışma:k**); **ola:r ikki: tava:r satışğa:n alışğanla:r ol** ‘onlar birbirleriyle mal alıp satmaktadırlar (*yastariyān*)’ *I* 518, 22: *KB* 2360 (**yarıklan-**): XIV *Muh.* *āxada mina'l-axd* (?*āxir* için hata) ‘bir başkasından almak’ **alış-** *Mel.* 42, 6; *Rif.* 133: takiben **Çağ.** xv. **alış-** (harcamak). Fiilin karşılıklı formu; (1) *mu'ā- waḍa kardan* ‘takas etmek’; (2) mecazi olarak *muṭā'ana wa dast-bāzi kardan* ‘suistimal ve darbe’; (3) *az-ham rabūdan wa az yak-digar giriftan* ‘soymak ve bir başkasından almak’ *San.* 46v. 13: **Kum.** XIV ‘değiş-tokuş, ticaret’ **alış-** *CC. İtalyanca ve CC. Almanca bölümler*; *Gr:* **Kıp.** XIV *İd.* 50 (1 t:n): **Osm.** XIV ve XVI **alış- veriş-** ‘karşılıklı alış veriş’; xv **alış-** ‘ışığı ayarlamak’ *TTS I* 21; *IV* 18; XVIII **alış-...** ve *Rûmi* de *ādat kardan* ‘(birşey) kullanmak’ *San.* 46v. 17.

alk- = ‘kullanmak, bitirmek, sonuna kadar gelmek’; bazen ‘yıkım’ bkz. *G. ATG*, sayfa 160 bu **al-**‘ın kuvvetli bir formda olduğunu düşündürmektedir, fakat hiçbir gerçek anlamsal bağlantı yoktur ve hiç bir kanıt olmadığı için bu empati de pek mümkün değildir. **-ik-** yanı sıra **-k-** da son eklerdendir. Sadece (?) Güney batı dil grubunda xx Anat. **alk-** ‘yıkım’ *SDD* 97’de kullanılmaktadır. **Eski dilde** VIII **kop alkdımız** ‘her şeyi tamamladık’ (mezar

odası ve anıt mezarı üzerindeki süsleme) *I* Kuzey doğu dillerinden: **Uyg.** VIII takiben Bud. Sanskritçe *trṣṇāḥsayasukha* ‘şehveti yıkmanın zevki’ **a:zğ a:lkma:klğ** (boşluk) *TT VIII G.21; samksayāt* ‘topyekün bir yıkımla’ **alkma:kın** gibi 23; **burxaşazının alkıp** ‘Budist prensipleri yıkarak’ *Hüen-ts.* 315; diğer oluşumlar *Suv.* 185, 21 (**akığ**); *U III* 66, 16; 88, 4 – **sakinç kılı alksar** ‘meditasyonun sonuna geldiğinde’ *TT V* 6 41: **Hak.** XI **ol tawa:rın alktı: afnā mālahu** ‘bütün malını harcamış’ *Kaş.* III 419 (**alka:r, alkma:k**); **alktı: meniñ ya:yımı: afnā şayfi fi urla** ‘onun tembelliği yaz tatilimi boşa geçirdi’ *III* 188, 22: **KB osallık méni alktı** ‘dikkatsizlik beni harap etti’ 1209: XIV *Muh.* (?) **ahlaka wa a’dama** ‘yıkım’ **alk-** (sadece) *Rif.* 107.

alka:- = Hem dini hem de olağan anlamda ‘övgü’; daha yakın, ‘nimetin bereketlenmesi için dua’, **alkış** ile karşılaştırın. Tüm modern dillerde; Kuzey doğu dil grubu, Güney doğu dillerinde ve Kuzey merkezli dil grubunda kullanılmaktadır; Orta güney dillerinde ve Kuzey batı dil grubunda Moğol dilinden alınan sözcükle yerinden edilmiştir, **makta-** ve Güney batı dil grubunda Arapça isimler ile birlikte **et-**. **2 arka:-** bkz. **Uyg.** VIII takiben Man. **ağızınta sizni öge alkayu** ‘ağızlarıyla seni överek (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *TT III* 97: Bud. **kılmışların yeme tutup ögdüm alkadım erser.** ‘eğer ki onların yaptıklarını kabul etseydim ve övseydim (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *Suv.* 135, 4-5: Modern **Uyg.** *TT I* 170 (**tüş-**): takiben **Çağ.** XV **alka-** (-miş, vb.) *alkış et- Vel.* 28; **alka-** *du’ā-yi xayr kardan* ‘nimet’ *San.* 48v. 7.

*alka:dı: = sadece bir kez kullanılmıştır; **alka:-** ‘dan gelen sıfat; ‘övgü’. Yalnızca seslerin yer değiştirmesi şeklinde not vardır, fakat bu ilişki **öğdi:** için hatasıdır. **Uyg.** VIII takiben Bud. **bo üç erdniniñ a:ğla:di öğtile:ri eştilme:di** ‘bu üç değerli şeylerin övgüsü duyulmadı’ *TT VIII H.* 9-10.

alkal- = **alka:-** ‘dan gelen pasif fiil. Sadece (?) Kuzey doğu dillerinden *Alt.* **alkal-** da kullanılmaktadır; Şağ. **alğal-** ‘mübarek’ *R I* 389, 393. **Hak.** XI **beğke: alkış alkaldı: uṭniya alā’l-amir wa ’udda manāqibuhu** ‘beyini övdü ve övgüyle karşılandı’ *Kaş. I* 249 (**alkalur, alkalma:k**).

alkan- = **alka:-** ‘dan gelen fiilin dönüşlü formudur, fakat onunla eş anlamlıdır. Yalnızca (?) Kuzey doğu dillerinden *Tuv.*’da **alğan-** kullanılmaktadır, ‘çağırma, seslenme’. **Eski dilde** VIII takiben Man. **künke tört alkış...alkansığ törö bar erti...alkanmadımız erser...alkanur erken.** ‘günde dört kez övgü ezberlememiz, gereken bir kuraldı’ (tanrılar için kesin); eğer biz onları ezberlemezsek (muhtemelen) yada ezberlediğimizde (dikkatsiz olursak). *Chuas.* 206-213: **Uyg.** VIII takiben Man.-A **bir ekintike karğanurlar alkanurlar** ‘onlar lanetlediler ve birbirlerinin üzerine lanetler yağdırdılar’ *M I* 9, 9-10; gibi bir başka oluşum 16-17 (**arka-** ile karşılaştırın).

alkan- = **alkın** 'a bkz. Man.-A.

alkaş- = **alka:-** fiilin karşılıklı formudur; ‘birbirlerine (kutsamak, vb.) övgü’. Yalnızca (?) Kuzey doğu dillerinden *Haks.*da **alğaş-** kullanılmaktadır. Güney doğu dillerinden sadece **Eski dilde** 13 **alkaş-** da görülüyor. **Hak.** XI **ol meniñ birle: alkış alkaşdı:** ‘o, benimle alkış

alkışladı' (*fi'l-madh wa'l-tanā*); hem de yardım kullanarak (övmek) *Kaş. I 237* (nazım; **alkaşu:r, alkaşma:k**).

alkat- = **alka:-**'dan gelen ettirgen fiil. Aşağıda belirtildiği gibi görünüşte **öğüt**, bu kelimeye bakın, yalnızca sıfat şeklinde kullanılmıştır. **alkatmış** 'övgüye değer, tahrik, övgü, mübarek'. **Uyg. VIII** takiben **Man.-A.** (hayırlı bir günde hayırlı bir an) **yeme alkatmış ayka** 'mübarek ay' *M I 26, 22-3*; gibi başka bir oluşum **24 (öğüt-): Man. alkatmış bés kat teñri yerinde** 'göklerin mübarek beş katında' *TT III 59*; **Bud. alkatmış ıduk élig uluşuğ** 'mübarek, kutsal bölge ve ülkeyi övmüş' *TT VII 40, 17*.

alkığ = 'geniş, genel'; ve **Uyg.**'da kullanılmıştır, sadece bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş olan **kén alkığ** da oluşur, aksi taktirde tek bilinen çeşitli ilginç formları Kuzey doğu dillerindedir. Karağas **alhığ** (aynen); *Haks.*, Koib. **alhığ**; Şor. **alığ, aldığ** *R I 373, vb.*; *Bas.* 23; *Tuv. alğığ* *Pal.* 55. İlk bakışta **alk-** dan gelen durum ve yere bağlı olan; anlamsal bağ çok zayıf, fakat **alku:** ile karşılaştırm. Kuzey doğu dillerinden *Haks.*'da, *Tuv.*'da fiil **alğı-**'genişletmek, genişlemek'tir, fakat bu kadar zor olan şey oldukça eskidir. **Uyg.** çok geç kalmış bir şekil **alk-** ya da bir arka oluşumu **alkığ** dır. **Uyg. VIII** takiben **Man.-A** (o ülkede yaşayacak) **kéñin alkığın muşsuzun** 'rahatlığın ve tasasızlığın' (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş), *M III 30, 5-6 (i)*; **Bud.** (kraliyet) Sanskritçe *vipulam* 'geniş, genel' **kéñ a:lkığ** *TT VIII C. 1*; (muhtemel) *vistirna* gibi. *D.* 33; *G.* 35; *K.* 4; **kéñ alkığ** (göklerin, dünyanın ve yerin gibi) *TT VI 07, 241, 243, vb.* yaygın; bir başka oluşum *X.* 26.

alkın- = **alk-**'dan gelen fiilin dönüşlü formu; (1) 'kişinin kendi avantajlarını kullanması'; (2) 'sarılıp kullanmak, kendi için tüketmek'; (3) 'tüketmek, bitirmek'. Sadece (?) Kuzey merkezli dil grubunda *Kır.*, *Kzx.*'da anlamlar yalnızca bazı uzantılar ile kurtulur; Kuzey batı dil grubunda *Kaz. R I 390* ve Güney batı dil grubunda *xx Anat. SDD 97*'de kullanılmaktadır. **Eski dilde VIII kop anta: alkıntığ arıltığ** 'hep kendi kendini tükettin ve orada yok edildin' *I S 9; II N 7*; başka bir oluşum *T 3*: **Uyg. VIII** takiben **Man.-A** (bir kuzu ya da dana, bir aslan-yavrusu ya da kurt-yavrusu olarak doğduğunda) **kentü sürüğü uduğ koyanuğ alkanur yok kılur** 'o kendi öküz ve koyun sürüsünü tüketir ve ortadan kaldırır' *M I 8, 7-9*; **élitı kelmiş azukı alkanmadı erser** 'eğer ki onun getirdiği yiyeceği tüketmeseydi' *M III 10, 9 (ii)*; *Man. amtıka teği yértinçü alkinmazmu erti tınlığlar* 'dünya ve insanoğlu önceden helak olmazdı'. *TT III 65*; *Bud. ağı barım alkınsar* 'eğer hazineler tamamen harcansa (anlamlı olması için iki kelime birleştirilmiş)'. *PP 7, 9; 9, 2; TT IV 20, not B. 42, 10 (öçül-); TT V 10, 87 (öç)*; (bizim günahlarımız olabilir) **arızun alkinzun** 'yok olsun, sona ersin' *TT IV 12, 40*; diğer bir oluşum **arı-alkın** *Suv.* 132, 15; 138, 12 ve 21, vb. (yaygın); diğer oluşum *U II 42, 35; 79, 53; U III 33, 13; Suv.* 600, 6; **Modern Uyg. kişi sözleser savı alkinur** 'kişi konuşsa sözü tükenir'. *TT I 33*; **tepreser alkindıñ tepremeser yéğettiñ** 'eğer ki sen hareket edersen, kendini bitirirsin, eğer yapmazsan iyileşirsin' gibi 204-5: **Hak. XI alkindı: ne:ñ** 'tamamıyla bitmiş bir şey' (*nafada bi-rummatihı*); ve birisi **er alkindı:** dedi. 'adam öldü ve helak oldu' (*māta wa fanā*) *Kaş. I 254 (alkınur, alkinma:k); tün kün keçe: alkinu:r ödlek bile: a:y al-dahr yanfad wa'l-şahr yanfā bi-muğiyi'l-layl*

wa'l-nahār ‘günler ve geceler geçti, zaman tükendi, aylar geçti’ *I* 82, 14; (adam şişmiş bir mesane gibiydi.) **ağzı: yazılıp alkinu:r idā'nfataha famuhu yafnā'l-riḥ** ‘ağzı açıldı (onda) hava tükendi’ *I* 195, 27: **KB neçe tērse dunyā tüker alkinur** ‘bu dünyada ne olursa olsun biriken sona geliyor ve tükeniyor’ 114; diğer oluşumlar **tüke:-alkın-** 189, 3782, 5265: XIII (?) *Tef. alkin-* ‘sona gelmek, helak olmak’ 49: XIV *Muh.* (?) *al-'adm* ‘yıkım’ **alkınmak** sadece *Rif.* 124.

alkınç = **alkın-**‘dan gelen sıfat; ‘sona gelmek, imha’ ve benzeri. Aşağıda belirtildiği gibi, fakat **alkınçsız** ile karşılaştırm. Son eklerde ünsüz harflerden önce **-u-** şüphesiz ki kulağa hoş gelir. **Uyg.** VIII takiben Bud. **alkınçuka teği burxan uruği üzülmez** ‘zamanın sonuna kadar budaların tohumları yok olmaz’ *TT VI* 205; **sézikliğ köğülümüz alkinçuka teğüzülzün.** ‘kuşkulu gönlümüz tamamen rahatlayıncaya kadar sürsün’ benzer 380-1.

alkınçsız = **alkınç**‘dan gelen isim/sıfat; ‘tükenmez, sınırsız’ ve benzeri. Sadece **Uyg.** diline ait. **Uyg.** VIII takiben Bud. (onlar pirincin içine şarap döktü) **alkınçsız** ‘sınırsız nicelikte’ *Hüen-ts.* 1943; **alkınçsız köğüzlüg Bodısavt Akşayamati Bodhisattava Kuan.** 59, vb.; *TT VI* de yaygın; *TT VII* 40, 13.

alkınçu = **alkınç**‘a bkz.

alkındur- = **alkın-**‘dan gelen ettirgen fiil; ‘sona getirmek, silip atmak (günahları)’. Sadece **Uyg.** diline ait (?) **Uyg.** VIII takiben Bud... **ayığ kılınçların...arittılar alkındurdılar erser** ‘eğer ki dağıtılsalardı ve yok edilselerdi... onların günahları’ *Suv.* 139, 10-12; 139, takiben 23.

alkış- = **alk-**‘dan gelen fiilin karşılıklı formu; ‘bir başkasının yıkımı’. Yalnızca

(?) Kuzey doğu dillerinden Tuv.’da kullanılmaktadır, **algış-** ‘kavga’ **Hak.** XI **bo:y (bi:r) ikki: bile: alkıştı: tafānāl-qawm ba'duhum ba'd** ‘iki boy birbirini yok etti’; ayrıca bir rekabette yok etmek için kullanılır (*fi ifnā*) *Kaş.* *I* 237 (**alkışu:r, alkışma:k**); bir başka oluşum *I* 237, 23: Osm. XIV (daha sonra, çekirgelerin hepsi, işaret ettiği yerde) **ol araya alkışıp barır** ‘oraya gitti ve (ürünleri) yok etti’ *TTS I* 20.

alku: = isim fiil, **alk-**‘dan gelen isim/sıfat olarak kullanılır; birkaç eski kelimededen biri için ‘bütün, herkes, her şey’, gerçek anlamı ‘bir şey sona gelmesi’. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil VIII ançıp alku: kentü: ülügi: erkli:g ol** ‘böylece herkes kendi kaderinin efendisidir’ *Irkb* dipnot: **alkunı ölürgey** ‘hepsini öldürecek’ *TT II* 6, 16; **edğü törö edğü kılınç alku kılğay** ‘onların hepsi iyi gelenekleri ve sevapları (takip edecekler)’ benzer. 6, 21: **Uyg.** VIII takiben Man. **alku anunmiş bışrunmiş nomlarığ** ‘onların hazırladıkları ve özümstedikleri tüm prensipler’ *TT II* 17, 61-3/65-7: Bud. **alku** yaygındır ve üç kullanımdan oluşur: (1) dolaylı durumlarda isim olarak, örn. **alkunı taplamadı teğ** ‘onun tüm (diğerlerini) onaylamamasına rağmen’ *PP* 15, 2; **alkuda bérip** ‘herkese veren’; diğer oluşumlar *U II* 78, 39; *U III* 45, 18; (2) isim öncesi nitelik sıfatı olarak, örn. **alku iğleriğ öneđ türdeçi** ‘tüm hastalıkları tedavi etme’ *Suv.* 595, 19-20; *TT V* 10, 87 (öç-); ve diğer olaylar; (3) ismi takip eden nitelikli sıfat, örn. **ne kerğekin alku tüketi bérip** ‘gerekli her şeyi kesinlikle verip’ *PP* 28, 4; **anı alku ökünürbiz bilinürbiz** ‘biz tüm bu (günahlardan) pişmanlık duyar ve kabulleniriz’ *TT IV* 8, 76; **kişi alku ölür** ‘tüm insanlar ölür’ *PP* 15, 2; *TT VIII* 5 (**alko**, ile aynı *VI*61); *TT V* 6, 26 ve 38; ve diğer olaylar: Modern **Uyg.** (sadece erken?) **su:vsa:hk a:lko üç doş belküle:ri tü:ke:l közönür** ‘susamışlığın tüm temel üç işaretleri ortaya çıkar (Sanskritçe *doşa*)’ *TT VIII* 1, 9; benzer bir başka oluşum 16 (**suvsuş**).

alkuğun = **alku:**'dan gelen topluluk formu; 'hep birlikte'. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. **alkuğun bir teğ bilü yarlıkazunlar** 'onlar hepsi birlikte bir insan olarak bilmeyi bahşedebilirler' *Suv.* 137, 13-14; benzer bir başka oluşum 15; listelenene bakılmaksızın, *U I* 54 te Çince çevrilmesi *hsi* 'tüm' (*Giles* 4, 138).

allğ = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 a:l** dan gelen iyelik ismi/iyelik sıfatı; 'becerikli'. **Uyg.** VIII takiben Modern **Uyg. TT I 26 (alta:-)**.

alma: = 'elma'; **almıla:** ile karşılaştırm. İki şekli ve muhtemel yaşam alanı orijinal Türk yerli elması olduğu gerçeği, başka bir dilden alındığını göstermektedir, belki Hint-Avrupa. Modern dilde kullanılmaktadır. Bunun dışında Kuzey doğu dillerinde Rusça *yabloko* (yakın tarihte başka bir dilden alınmış) yerine kullanılır; Güney batı dil grubunda Osm. ancak Az., Tkm. de **elma** belirgin. Bkz. **almalık.** (*Hak.*) XIV *Muh.* *al-tuffāh* 'elma' **alma:** *Mel.* 5, 7; 6, 2; 78, 13; *Rif.* 77, 183; **Oğuz** XI **alma:** *al-tuffāh*; Türklerde bu **almıla:** *Kaş.* I 130; **Harzm.** XIV **alma** 'elma' *Kutb* 8; *MN* 110; **Kum.** XIV benzer *CC. İtalyanca bölümler;* *Gr.:* **Kıp** XIII *al-tuffāh* **alma:** *Hou.* 7, 15; XIV benzer *İd.* 22; bir başka oluşum 17 (**iğaç**): XV benzer *Kav.* 59, 3 (**iğaç**'a bkz); *Tuh.* 9a. 2: takiben **Osm.** XIV **alma:** 'elma' *TTS*'de çeşitli metinler *I* 21; *II* 29.

almalık = **alma:**'dan somut isim (somut nesneyi tarif eden isim); 'elma bahçesi'. Kuzey batı dil grubunda ve Güney batı dil grubunda, temel anlamıyla varlığını korur, fakat çok daha geniş bir bölge üzerinde bir yer-adı olarak kullanılmıştır. XV. yy'dan önce hiçbir Türkçe metinde var olmamıştır, ve sonra da sadece VIII. yy'ın ilk çeyreğine dayanabilen Fergana'da çamur dağında bulunan bir Soğd belgesinin içerisinde bir yer adı olarak varolur. Maalesef ki bu isimle çeşitli yerlerden hangisinin kastedildiğini belirlemek imkansızdır, fakat Fergana'dan makul bir

mesafede olmalıdır isim batı türkü bu bölgeye hükmettiğinde dönemin mirası olmalıdır. **Eski Dil** VIII, çeşitli türdeki askeri ekipmanları, okları, silahları vb. ifade eder. Burada Almaluk yöneticisinin asistanı' olarak orijinal değeriyle kullanılan bu kelime belirsiz bir türün beş silahını almıştır. **Çağ.** XV **almalğ** 'Béş Balığ'den iki haftalık yolculukta Türkistanda bir kasabanın adı.' Temel anlamı 'elma bahçesi' *San.* 50r. 22.

almıla: = 'elma'; **alma:** ile karşılaştırm. Sadece **Hak.** diline ait; muhtemelen başka bir dilden alınmış sözcük. **Hak.** XI **almıla:** *al-tuffāh* 'elma' *Kaş.* I 138; diğer oluşumlar *I* 130, 11 (**alma:**); *II* 311, 19; *III* 272, 19.

almır = sadece bir anlam vermek için iki kelimenin birleştirilmesiyle kullanılır. **az almır** 'ezici arzu', Sanskritçe *tr̥snā* karşılık gelir. Sadece **Uyg.** diline ait; hiç şüphesiz **2 a:z** gibi, başka dilden alınmış sözcüktür, muhtemelen Soğdça değildir, İran dilinden alınmıştır. **Uyg.** VIII takiben Bud. *U II* 11, 15; 12, 16; *TT VI* 71; diğer oluşum s.59 not 71.

alp = temel olarak 'sert, dayanıklı, üstesinden gelinmesi zor'; orijinali her kişiye uygulanabilir olduğunda geleneksel çevirisi 'cesur' oldukça doğrudur, ve cansız nesnelere ve hatta 'tehlike' gibi soyut fikirler için kullanılır. Modern dilde kullanılmaktadır. Güney doğu dilleri dışında; Güney batı dil grubunda bu özel isimler hariç bir unsur olarak kalmaya başlamıştır, ama XIX'da yeniden canlandırılmaya başlandı. Bkz. *Doerfer II* 526. **Eski dilde** VIII **alp** 'cesur' ya da bir yüklem olarak **er, kişi:**, **xağan** *I S* 6, *II N* 4; *I E* 3, *II E* 4; *I E* 40; *II N* 7; *T* 10, 21, 29, 49; *Ongin* 3, 12; **alpi: erdemi:** 'onun cesareti ve mertliği' *Ix.* 4; benzer diğer oluşumlar 7 ve 12; (Küli Çor onun müşaviri ve ordu komutanı idi) **alpi: bökesi: erti:** 'onun cesur ve güçlü savaşçısı' idi 17 (bir şey kolay olduğu zaman (bkz. **uçuz**), ama) **yuyka kalın**

bolsar toplau:luk alp ermiş ‘ince kalına dönüştüğünde bir araya getirmek çok zor iştir’ *T* 13; bir başka oluşum *T* 14; (biz Altay dağı ormanına ve Ertig nehrinin karşısına geldik) **kelmişi: alp** ‘buraya gelmek zordu’ *T* 38: takiben VIII **alp** ‘cesur’ *IrkB* 40, 55; **antağ alp men erdemli:ğ men** ‘çok cesur ve mertim’ benzer 10; *Man.* **alp e[mgekler?]** ‘şiddetli azaptan’ *TT II* 6, 6: Yen. **atsar alp ertinjiz** ‘sen ateş ediyorken güçlüydün’ *Mal.* 28, 2; **alpm için erdemi:n için** benzer 31, 2; şüpheli bir başka oluşum: **Uyg.** VIII takiben *Man.* **alp** ‘zor’ *TT III* 19 (hasarlı); benzer bir başka oluşum 169 (**ada:**) Bud. **alp yerci suvçı** ‘sert bir rehber ve kılavuz’ *PP* 23, 8; **alp ada** benzer 38, 8; **alp erdemliğ** *TT VI* 347; (hareket) **alp kılğuluk alp bütürgülük** ‘uygulaması zor ve yerine getirmesi zor’ *TT V* 20, 8; ve diğer olaylar, nitelikli kişiler ve soyut fikirler: Modern *Uyg.* **alp** ‘bu zordur’ *TT I* 78, 84; bir başka oluşum 160 (**edgülük**); özgün isimleri bir birleşen olarak **Alp Usp.** 36, 1; *III*, 4 vb.: takiben **Eski Kır.** IX **Alp** özel isim *Mal.* 10, 5; 16, 1; **er erdemim için alpun** gibi 11, 9 (şüpheli): **Hak.** XI **alp al-şucā** ‘cesur’ *Kaş.* I 41 (atasözünden alıntı (bkz. **alçak**); *I* 238 (**ütleş-**) ve birçok başka oluşum (1) sıfat ‘cesur’; (2) isim ‘cesur savaşçı’; (3) özel isimde bir birleşen olarak **Toña: Alp Er** ve **Alp Tégin:** *KB alp er* 691; **Toña Alp Er** 277; ve diğer olaylar: XII (?) *KB manzum önsöz alp yürek* ‘kahraman’ 51: XIII (?) *Tef.* **alp** ‘cesur’ 49: XIV *Muh. al-şucā* **alp Mel.** 13, 16; *Rif.* 89, 152; *acdal* (adam) ‘sert’ **alp** 18, 2; 96; *muḥārib wa mubāriz* ‘saldırgan savaşçı’ **alp** 50, 9 (*Rif.* 145 **yağı:çi:**); takiben **Çağ. alp** (hatalı) *palawān wa bahādur* ‘kahraman, savaşçı’, **alplar**; **alp arslan** iyi bilinen bir imparatorun adı, anlamı *şir-idilbar* ‘büyüleyici aslan kalbi’ *San.* 49v. 23: **Harzm.** XIV **meni alp bahatur tésünler** ‘bana onları cesur bir savaşçı olarak tanıttım’ *Nahc.* 405, 8: **Kıp.** XIII *al-şucā* **alp Hou.** 26, 4: XIV **alp** (boşluk) *al-şucā* *İd.* 21: **Osm.** XIV-XVI **alp** ‘cesur’, *TTS*’de çeşitli metinler *I* 22; *II* 30; *III* 17; *IV* 19.

alpa:ğut = isim fiil **alp**’dan ***alpa:-** dan gelen sıfat; ‘savaşçı’. Moğol dilinden *albağut* (*Kow.* 84) olarak alınmış bir sözcüktür. *alban* ‘baş vergisi’ ile bağlantısı yanlıştır. Konu vergi mükellefi ve benzeri için kullanılır; Kuzey doğu dillerinden Tob. **alpağit:** dan ödünç alınmıştır. Kuzey batı dil grubu Kar. **alpawt** *R I* 431; Tat. **alpavit** ‘aile reisi, mülk sahibi’. **Eski dilde** VIII *IN* 7, *II E* 31 (**uğuş**), kelime **alpağut:** olması gerekirken Kül Tigin yazıtında hatalı yazıldığından **alpağut:** olmuştur ve Bilge Kağan Yazıtında **yilpağutu:tu:** (ön **y-**) olarak düzeltilmiştir ama **yi-** bir hata olabilir: **Uyg.** VIII takiben Bud. **ol Dantıpalı él(l)ig alku alpağutu birle** ‘tüm savaşçı erkekleriyle Kral Dantipila’ *U IV* 34, 63-4: *Pfahl.* da **Alp Sağun Öge Alapağut** özel isimler listesi görülür 23, 14: **Hak.** XI **alpa:ğut al-mubārizu’l-buhma** ‘cesur savaşçı’; ayette aktarılan, **alpa:ğutın üdürdi:** *ixtāra abtālahu* ‘savaşçı erkek seçtim’ *Kaş.I* 144; **alpağutın** (aynen) *abtālahu* Karabalgasun Yazıtı 422, 10: XIV *Rbğ.* **Xalxan atliğ şucā’atliğ alpağut** ‘Xalxan denilen cesur bir savaşçı’ *R I* 433: **Kum.** XIV ‘asker’ **alpawt** *CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XV *muxtall* ‘yoksul, zihinden rahatsız’ **alpawut** *Tuh.* 33b. 29 (muhtemelen Türkiye Türkçesi çevirisi *muxtall* ve Arapça bir kelime, belki de bu iki kelime arasında *mubāriz* el yazmasında dışında kalmıştır).

alpırkan- = **alp**’den gelen dönüşlü isimden fiil. Sadece (?) Kuzey batı dil grubu Kaz.’da kullanılmaktadır. **albirğan-** ‘sıkılmanın haricinde bir şeyle kendini meşgul etme’ *R I* 435. **Uyg.** VIII takiben Bud. (eğer bir kadın gebe ise) **tuğuru umadın alpırkansar tözi tuğurmaz erse** ‘doğum yapamadığı için çok büyük çabalar harcansa ve hala da doğmamış çocuğunu meydana getiremezse’ *USp.* 102a. 4-5.

alplık = **alp**’den gelen soyut isim. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** XI *KB uvutka bolup korklık alplık kılur* ‘bir korkak utanç dışında cesur işler yapar’ 2292 (**ögünç** ile

karşılaştırın): XIII (?) *Tef.* (Mekke de tüm insanlar Ömer'den korkuyordu) **anıñ alplıkındın** 'onun sertliği nedeniyle' 49: xv *Muh. al-şucā'a* 'yiğitlik' **alplık** (-lik hatasıyla yazılmıştır) *Mel.* 13, 16; *Rif.* 89: **Osm.** XIV alplık (1) 'yiğitlik'; (2) 'inatçılık, Allah'ın iradesine karşı direnç' *TTS* 'de bir metin I 22.

alsa:- = sadece bir kez kullanılmıştır. **al'**dan gelen dilek kipi. **Hak.** XI **ol at alsa:dı:** 'o, at almak (*yaştari*) istedi' *Kaş.* I 278 (**alsa:r, al:-ma:k**).

alsık- = **al-**'dan gelen fiilin vurgulu pasif formu; 'bir şeyden mahrum olma' Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** XI **ol tava:rın alsıktı:** *huriba mālu'l-racul wa suliba* 'adamın malı alındı, soyuldu' *Kaş.* I 243 (**alsıka:r, alsıkma:k**): *KB* (o altın veya gümüş görürse, göz diker) **ıdısi başın yer yā baş alsıkar** 'efendisinin başını yer yahut kendi başını kaybeder' 2726; benzer bir ifade 4119: XIV *Muh.* (?) *al-mağyūr* 'aç gözlü, kin' (?) **alsıkmış Rif.** (sadece) 148.

alt = **3 al** ve **ast** durumları gibi, gerçekten bağımsız bir kelime olup ciddi şüphelidir. Anlamı ise 'altında ya da alt yüzeyinde'. **altın, astın** önerilir, bu ve **üstün** ile eş anlamlıdır ve genellikle zıttı olarak kullanılır. Tüm son eki **-dun/-dün/-tun/-tün**, vb. taşıyacak, **öñdün** ve **kedin** gibi kelimeler açıkça tanınabilir ve ***attın, *astın, *üstün**. Bu muhtemelen doğru ama **alt** ve **ast** in bir sınıf olduğu varsayılmaktadır. Kuzey doğu dil grubu, Kuzey batı dil grubu ve Güney batı dil grubu dillerinde oluşur ve benzer formları Güney doğu dil grubunda, Kuzey merkezli dil grubu, Orta güney dil grubu ve bazı Kuzey batı dil grubu dillerinde **ast** aynı manaya gelir. (**Hak.**) XIII takiben *Tef.* **altına, altında, altındın** 'alttan, altından' **altın** altındaki isimler sonra not edilmiştir 49: **Kum.** XIV **altında** 'ona tâbi' *CC. Almanca bölümler; Gr.* 36: **Kıp.** XIII (gramer bölümünde) 'Arapça kelime olarak *taht* 'aşağıda, altında', Türkçe kökü **altı** ('arka ünlülü **-I-** ile'), *tahtakum*

altıңызda: (ve diğer örnekler) *Hou.* 53, 8: (zarfların durumu) *taht altında:* *Bul.* 14, 4: xv (benzer) *taht altı:* *Kav.* 35, 6; *taht altı Tuh.* 8b. 10; 73b. 9 (takiben iki örnek ile sonek).

alta:- = **1 a:l'**dan gelen isimden fiil; ancak **1 a:l** ve **alta:ğ** kelimelerine bakın, başlangıçta anlamı belirsizken daha sonra küçültücü bir anlamı olmuştur, **alta:** nın her zaman 'numara, kandırma, hile (kimse)' gibi birkaç genişletilmiş anlamı vardır ('çocuk) yatıştırmak, teselli etmek'. Bazı modern dillerde kullanılmaktadır. Bkz. *Doerfer II* 533. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **allğ çevişliğ kişiler altayu turur** 'becerikli (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) erkekler sürekli sizi aldatıyorlar' *TT I* 26; **yağı yavlak altayur** 'düşman ve kötü insanlar sizi aldatıyor' 39: XIV *Çin-Uyg. Sözlüğü* 'kandırmak' **alda- R I** (sadece) 412: **Hak.** XI **ol yağı:nı: alda:dı:** *xada'a'l-aduww bi-kayd wa makr* 'taktik ve hileler ile düşmanı aldatı' *Kaş.* I 273 (**alda:r, alda:ma:k**); **aldap yana: kaçtımız** 'hile ve aldatma ile tekrar kaçtık' *I* 472, 13: XIII (?) *Tef.* **alda-** 'kandırmak, numara' 48: takiben **Çağ.** xv **alda-** (hatalı) *farib dadan* benzer *San.* 48r. 15: **Harzm.** XIV benzer *Kutb 7; Nahc.* 402, 7: **Kum.** XIV benzer *CC. İtalyanca ve CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIII *ğarra mina'l-ğurūr bi'l-ħıla* 'hileler ile kandırmak' **alda:- Hou.** 42, 17: XIV **alda-** ('arka ünlüler ile') *xada'aId.* 21: xv benzer *Tuh.* 14b. 7; *ğaşşa* 'dolandırıcı' *al-xadi'a yalda-* ile aynı anlamdadır (aynen) 27a. 10: takiben **Osm.** XIV **alda-** 'kandırmak, hile' XVII kadar yaygın ve sonra düzensiz olarak *TTS I* 18; *II* 26; *III* 14; *IV* 16 (şimdi **aldat-** ile değiştirilmiştir).

alta:ğ = **alta:-**'dan gelen hareketi tarif eden isim; bu kelimeyle eş anlamlı. Uyg. bölgesinde sadece bir anlam vermek için iki kelimenin birleştirilmesiyle kullanılır, **1 a:l**; aslında oldukça sade 'bir şey yapmanın yöntemi'; sonra 'hile, kurnazlık, kirli bir hüner'. Modern dilde kullanılmaktadır, ancak nadir olarak Güney doğu dilleri ve

Güney batı dil grubunda **Osm.** sadece Anat xx, *SDD* 94'de kullanılmaktadır: Tkm. **a:ldav.** Uyg. viii takiben Man. *TT III* 68, 122 (**1 a:l**): Bud. *Suv.* 363, 20-1, vb. (**1 a:l**): takiben **Çağ.** xv **aldağ** *aldamak Vel.* 26 (**hılası çok alı wa aldağı köp**); **aldağ** *farib* 'aldatma', eş anlamlı **1 a:l** *San.* 50r. 13 (Vel.'de **1 a:l**): **Harzm.** xiv **aldağ** 'hile, aldatma' *Kutb* 7.

altı: = 'altı'; bütün zamanlarda kullanılır; yaygın olarak **Eski dilde** viii: **Uyg.** viii, viii takiben Bud. xiv *Çin-Uyg. Sözlüğü Ligeti* 128: **Eski Kır.** ix takiben **Hak.** x1 ve **KB:** xiii (?) *Tef.:* xiv *Muh.:* takiben **Çağ.** xv: **Harzm.** *Kutb;* *MN;* *Nahc.:* **Kum.** xiv: **Kıp.** xiii-xv: takiben **Osm.** xiv.

altın = sıfat ve zarf, mecazi zaman, muhtemelen **alt**'tan ***altın** türetilmiş, bu kelimeye bkz.; 'aşağıda, altında, alt' aşağıda belirtildiği gibi *Shaw* 13 şüpheli girişi hariç **altın** 'alt, düşük', Güney doğu dilleri Türki'den başka herhangi bir not yok. **Eski dilde asra:** bulunamadı, bu kelimeye bakın. **Uyg.** viii hasarlı bir pasajda (Arkar Başı: karşısında Ertiş nehrini geçtim) **er kamış altın . nta:s . . p**, belki de geri dönüşü **yanta: sallap** 'salların üzerine koyarak' *Şu.S* 1: viii takiben **Hristiyan Uyg.** **iki yaşda altın oğlan** 'iki yaşın altındaki erkek çocuklar' *U I* 10, 1-2: (Arjuna, kucağına kızı aldı ve) **söğüt altın éltü bardı** 'ağacın altına taşıdı' *U II* 25, 18; **bu yer altın vajırlıg yerde** 'bu yer altında vojra ülkesinde' *TT V* 6,41; **üstün teğri yeri altın tamu yeri** 'cennet yukarıda ve cehennem aşağıda' benzer 6, 27-8; diğer oluşumlar, antitez olarak **üstün..... altın** *Suv.* 133, 16 ve 20-1; 584, 4-5; *TT VII* 40, 11-12; *Pfahl.* 8, 7-8: Modern Uyg. **üstün çeçeglik.....altın çeçeglik** 'üst çiçek bahçesi.....alt çiçek bahçesi' *USp.* 15, 5-6; bir başka oluşum *TTVII* 37, 6 ve 8 (*USp.* 42, 5 ve 7): xiv *Çin-Uyg. Sözlüğühsia* 'aşağıda, altında' (*Giles* 4, 230) **altın Ligeti** 128: **Hak.** x1 **altın harf wa ma'nāhu taht** 'zarf anlamı "altında"' *Kaş.* I 109; bir başka oluşum *I* 108 (**astın**): **KB** **bularda eñ altın bu**

yalçık yorır 'bunlardan en altta bu ay dolaşır' 137; **oğul mende altın maña ne teğ-e** 'oğul benden aşağı derecededir, bana nasıl denk olur' 186: xiii (?) *Tef.* **yüz karıdın altın** '100 arşın daha derin'; **farmanı altın** '(Süleyman'ın) kumandası altında' 49 (ve bkz. **alt**): xiv *Muh.* (konumu, zarflar arasında) *al-asfal* 'alt' (**üstün** 'yüksek' *al-a'lā* ile arasında) **altın Mel.** 14, 10; *Rif.* 90: **Kum.** xiv 'kılıç kemeri' **altın kur** *CC. Almanca bölümler;* *Gr.:* **Kıp.** xiii 'altında' ('*alā* nın tersi 'üzerine' **üsten/ü:züre:**) **altın Hou.** 26, 20: **Osm.** xiv, xv **altın** 'alt' iki ya da üç metinde *TTS I* 23; *III* 18; *IV* 19.

altınç = **altı:** dan sıra formu; 'altıncı'; erken dönemde kaydedilen tek formu; uzun formu **altıncı:** ilk Viyana el yazmasında görünür. **KB** ve küçük fonetik değişiklikler ile modern dillerde kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. **altınç** *TT V* 24, 62; *TT VII* 40, 105, vb.: Modern Uyg. **altınç** yaygın olarak *TT VII* ve *USp.:* xiv *Çin-Uyg. Sözlüğü* **altınç** *R I* 409; *Ligeti* 128: **Hak.** x1 takiben **KB** hem **altınç** ve **altıncı** üzerindeki bölümler listesi *PP* 'de görülür. 8-10 ile Viyana el yazmasında.

altıncı: = bkz. **altınç.**

altıncı: = **altın**'dan gelen durum ve yere bağlı olan; 'aşağıdaki yer'. Bu ve daha sonraki her iki formu **altındaki**, ilk not *Kıp.*, bkz. **altuz-**, modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Man. **üstünki altıncı teğriler** 'üstündeki ve altındaki Tanrılar' *TT III* 169: Modern Uyg. **altıncı** *TT VIII L.* 23, 43; **üstünki altıncı tapladı** 'yukarıdaki ve altındakini memnun etti' *TT I* 128: (**Hak.**) xiii (?) *Tef.* **altığı/altıncı** benzer 50.

altırar = sadece bir kez kullanılmıştır; 'her bir altı'; **altı:**'nın eski formu ***ékkirer** ile karşılaştırım. Daha sonra **altışar** formu Kuzey batı dil grubunda ve Güney batı dil grubunda kullanılmıştır. **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. **altırar bözni köni bérirbiz**

'biz her birine kumaşın altı bacağı (geri) veririz' *Usp.* 34, 6-7.

altmış = 'altmış'; **altı:**'nın olağandışı eki -**mış** ile türetilmiş formu. Çuvaşçada dahil olmak üzere modern dilde kullanılmaktadır. **otmāl/utmāl** *Ash. III* 333, Kuzey doğu dilleri hariç **altan** ve **altı: o:n**, ve Yakutça **alta uon** *Pek.* 81. **Eski dilde** VIII takiben Yen. **tokuz altmış er** 'altmış dokuz erkek' *Mal.* 48, 3; bir başka oluşum 26, 10: **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **altmış** 'altmış' *TT VIII L.* 6. 7; *Usp.* 6, 6; 57, 5; 74, 11; **Yazdıgird él(l)ig sanı üç yüz takı sekiz altmış** 'altmışıncı yılım' *Mal.* 1, 1 (1, 2 olmalıdır); **altmış at bintim** 'altmış ata bindim' (hayatım boyunca) benzer 41, 9: **Hak.** XI *KB* (elli yaşına ulaşmışım) **o kır emdi altmış maña kel teyü** 'şimdi altmış, bana gel! Diye çağırıyor' 366; bir başka oluşum özellikle bölüm başlıkları: XIII (?) *Tef.* **altmış** 50: XIV *Muh.* *sittûn* 'altmış' **altmış** *Mel.* 81, 14; *Rif.* 187: takiben **Çağ.** XV **altmış fawc-i laşkar ki ba-'unwân tarh bâşand** 'müfreze (ordu) başına askerleri yerleştirin'; ayrıca sayı 'altmış' *San.* 50r. 3: **Kıp.** XIII *sittin altmış* *Hou.* 22, 13: XIV *sittûn altmış* (aynen) *Bul.* 12, 13: XV benzer *Kav.* 39, 6; 65, 9; **aılmış** (aynen) *Tuh.* 69b. 10.

altu:n = 'altın'. Erken dönemde Moğolca *altan* dan alınmış bir sözcüktür. (*Haenisch* 6, *Kow.* 85). Genellikle **altın** olarak modern dilde kullanılmaktadır. İstisnai olarak da Yakutçada **altan** 'yakut' demektir. *Pek.* 82. (bkz. *Doerfer II* 529. **Eski dilde** VIII **altu:n kümüş** 'altın ve gümüş' *I S 5, II N 3; I N 12; I* Güney batı dil grubu; *II S 11*; **sarığ altu:n ürüñ kümüş** 'sarı altın ve beyaz gümüş' *T* 48; **altu:n yış** 'Altaylardaki dağ ormanı' *I, II* ve *T.* içinde birkaç kez meydana gelir; Özel isimlerin bir bileşenidir: VIII takiben **altu:n örgi:n üze:** 'altın taht üzerinde' *IrKB* 1; benzer diğer oluşumlar 3, 5 (**adğırılık**), vb.; **yüz altu:n** '100 altın sikke' *Toyok IVr.* 3-4 (*ETY II* 180); Özel isim **Altu:n Tay Sağun** *Tun.* IV 5-6 (benzeri *II* 96): **Uyg.** VIII takiben Man.-A

altun Aruğu (*aynen*) **ulus** 'altın ülkesi Argu' *M I* 26, 29; **altun Arğu** [?Talas] **ulus** benzeri 27, 5: Hristiyan Uyg. **altun** 'altın' (ve tütsü ve mür) *U I* 6, 14: Bud. Sanskritçe *suvarnavarno* 'altın renkli' **altun önlög** *TT VIII G.* 64; *sarığ altun yıp* 'sarı altın iplik' *PP* 43, 2; **bés yüz altun yartmak** (**yarmak** için) '500 altın' *U III* 68, 12; ve birçok başka oluşum Modern Uyg. *TT I* 70 (**adirtla:-**) *Çin-Uyg. Sözlüğü chin* 'altın' (*Giles* 2, 032) **altun R I** 411; *Ligeti* 129: takiben **Eski Kır.** XI **altu:n** birkaç kez meydana gelir; *altu:n kümüşig* *Mal.* 11, 9; **altu:n kés** 'altın sarısı okluk' benzer 25, 3: **Hak.** XI **altu:n al-dahab** 'altın' *Kaş. I* 120; ve bir başka oluşumu 16: *KB* (bilgeliktir) **altun taş** 'altın cevheri' (kahverengi yeryüzünde) 213; başka oluşumu 188, 946, vb.: XIII (?) *Tef.* **altun kümüş**; **altun** 'altın bir para' 50: XIV *Muh.* *al-dahab altun* *Mel.* 18, 15; 75, 6; *Rif.* 98, 178: takiben **Çağ.** **altun tîlā** 'altın', Arapça *daha*, Farsça *zar San.* 50r. 4 (ve üç cümle): **Harzm.** XIII (?) **altun kümüş** *Oğ.* 181 ve diğer olaylar: XIV **altun** 'altın' *Kutb* 8: **Kum.** XIV 'altın' **altun CC Almanca ve İtalyanca bölümler**; *Gr.:* **Kıp.** XIII *al-dahab altu:n* *Hou.* 31, 12; *dinār* 'altın para' **altu:n** benzeri 55, 11: XIV *al-dahab altun* *Bul.* 4, 8: XV *dinar altun* *Kav.* 56, 21; *dahab altın* *Tuh.* 16a. 13.

altunlaş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **altu:n**'dan gelen fiilin karşılıklı formu, isimden fiil. Bir gramer örneği olarak verilmiştir; muhtemelen sadece Almanca olarak kullanılır. **Hak.** XI **oyna:- dım altunlaşu:** 'atı öndül koyarak oyun oynadım' (*ca'altu'l-xatar fihi'l-dahab*) *Kaş. II* 114, 23.

altunluğ = **altu:n**'dan gelen iyelik isim/sıfat 'altının sahibi, altın, altın ile süslü'. Modern dilde kullanılmaktadır. **Eski dilde** VIII takiben Man. **altunluğ örgin üze** 'altın taht üzerinde' *TT II* 8, 68: **Uyg.** VIII takiben Man. **altunluğ yinçülüğ kap yerte** 'altın ve inci diyarında' *TT II* 15, 8-10: Bud. **altunluğ xua çeçeğ saçıp** 'altın renkli çiçekler dağıtan' *Usp.* 101, 10;

benzer başka oluşum 43, 10: (xiv Çin-Uyg. Sözlüğü **altunluk** ‘altın sırmalı’ *Ligeti* 129; *R I* 411): **Eski Kır** ix takiben *Mal.* 3, 2; 10, 5 (**kéş**): (**Hak.**) xiv *Muh. dū dahab* ‘altın taşıyan’ **altu:nuğ** *Mel.* 6, 4; 10, 9; *Rif.* 77, 83: takiben **Çağ.** xv **altunluğ** *zarbaft wa diba-yi tīlā-bāf* ‘altın bezi; altın dokunmuş sırma’ *San.* 50r 9: **Harzm.** xiii (?) **altunluğ** **bélbağı** ‘altın süs kemeri’ *Oğ.* 33: xiv **altunluğ** ‘altın sarısı’ *Kutb* 8.

altur- = **al-**‘dan gelen fiil; doğru şekli ‘almak için emir (birisi –e hali) vermek, birisini tutsak almak’ ama bazı modern dillerde ‘birinden alınan mırıldanma’. Modern dilde kullanılmaktadır. **altuz-** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 **men andan yarma:k alturdum** ‘ben ondan para (*bi-axd*) aldirdim’ *Kaş.* I 223 (*altururmen, alturma:k*): takiben **Çağ.** xv ettirgen fiil **aldur-** *girānidan wa giriftar kardan* ‘mahkum sipariş verdi’ *San.* 46r. 22: **Harzm.** xiii **aldur-** ‘almak için sipariş vermek’ *‘Ali* 35: xiv benzer *Kutb* 7; ‘birinden almıştır’ *Nahc.* 325, 4: takiben **Osm.** xiv **aldır-/aldur-** çeşitli metinlerde *TTS I* 19; *II* 28.

altuz- = **al-**‘dan gelen ettirgen fiil; aşağıda belirtildiği gibi **altur-** ile karşılaştırın. **Eski dilde** viii [boşluk] **tutuztı: eki:si:n özi: altuzdı:** ‘ikisinde alınması gerektiğini emretti’ *I E* 38 (belki burada ettirgen fiilden ziyade vurgu yapandır): **Oğuz** x1 Oğuzca da kimi zaman **-z-** yerine **-r-** kullanılır; dolayısıyla biri der ki **ol tava:r aldudı:** ‘mülkü çalınmış ve kapatılmış’ (*huriba.... wa suliba*; gerçek anlamı ‘onun alınacak özelliğini bildirin’); kökeni (*aşluhu*) **aldı:** ‘o aldı’ *Kaş.* II 87, takiben 17; **Kıp.** xiv **alğağ: alaksa: altındakın alğuzur** ‘eğer ki altı kişilik bir grup onaylamazsa ki bu onların altındadır, onlardan alınır’ (*yu’axxağ minhum*; ‘onlar at alınmasını sağlar’) *İd.* 22.

alu:ç = bir meyve, muhtemelen ‘*Crataegus azarolus* meyvesi, Neapolitan’da muşmula’; başka dilden alınmış bir sözcük. Farsça *alū* ‘erik’ ile aynı soydan gelir.

Sadece(?) Güney batı dil grubunda Osm.’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **alu:ç barūd** (aynen, *al-barūd* değil ‘soğuk’, basılı metin olarak; *Brockelmann*’nın bu *barqûq* ‘kayısı’ için hata olduğu düşüncesi doğru olabilir) *Kaş.* I 122: **Kıp.** xiv **alçu:** (aynen; arka ünlüler ile) *tamar şacar fi bilādi’l-turk şabih bi’l-zu’rur* ‘muşmula gibi Türkiye’de bir meyve ağacı’ *İd.* 21: **Osm.** xviii **aluc** (hatalı), Rûmide *zu’rûr-i cabali*, Farsçada *kûhic* ‘dağ muşmulası’ *San.* 50r. 27.

alu:ç:r:n = sadece bir kez kullanılmıştır. Şüphesiz başka bir dilden alınmış sözcüktür. Muhtemelen Çince’den gelen protez **a-**. **Hak.** x1 **alu:ç:r:n nabt lahu aābib yu’kal** ‘yenilen, boğumlu ot’ *Kaş.* I 138.

alvır- = sadece bir kez kullanılmıştır. Bu kelimenin genel şekli **anğar-** (**andğar-**) ve **ötgür** arasındaki yeri ile tespit olunur; bu fakın **-me:k** veya **-ma:k** ile değişmiş olup olmadığı net değildir. **Hak.** x1 **ol anıy yü:ziñe: alvırdı:** *waṭaba fi wachihi fi kalūm ka’annahu yurid muşācaratahu* ‘o, çekişmeyi andırır bir sözle onun yüzüne atıldı’ *Kaş.* I 226 (**alvıra:r, alvırma:k?**).

am = ‘vulva, kadın cinsel organı’. Modern dilde kullanılmaktadır. ama **tıla:k** gibi, bu kelimeye bakın, Sam. Da sözlük anlamı seyrek olarak kaydedilmiştir. Yalnızca dolaylı olarak bahseder, **em** aslen **am** telaffuz edilmiştir (bu doğru değildir), ama uygunsuz karışıklığını önlemek için değiştirilmiştir. **Oğuz, Kıp.** x1 **am cihāzu’l-ma’a** ‘kadın cinsel organı’ *Kaş.* I 38; (**sik** kapsamında bu kelimeye bakın) *I* 335, 5: **Kum.** xiv ‘vulva’ **amu** (aynen), *CC. İtalyanca bölümler; Gr.:Kıp.* xiii *farcau’l-mar’a am Hou.* 21, 4: xiv benzer *İd.* 22: xv benzer *Kav.* 61, 6; *Tuh.* 27b 4.

amaç = çok eski dönemde Farsçadan alınmıştır, hiç şüphesiz sonradan kazanılmıştır. Farsça *āmāc* öncelikle ‘pulluk, saban’ demektir, bu yüzden ‘saban tarafından atılan toprak yığını’; bu yüzden ‘yığın’ belki daha da genişletilerek

'okçuluk hedefi' olarak kullanılmıştır. *Kaş.*'da bu anlamlardan ikisi de not edilmiştir. Bu Güney doğu dil grubu Türki'de listelenen **amaç** 'pulluk' *Shaw* 14; Orta güney dil grubu *Sart* benzer *R I* 646; Uzb. **omoç** 'pulluk' (eski) *Bor.* 304 ve Güney batı dil grubu Tkm.'de **omaç** 'pulluk' (eski). Güney batı dil grubu Osm.'de erken dönemde (aşağıya bakınız) de *Sam.* 54 'amaç' kelimesi için 'gereksiz' olarak nitelendirilmiştir. Ancak TC'de (psikolojik) 'amaç' anlamı benimsenmiştir ve (mecazi) 'hedef, amaç', Güney batı dil grubu Anat.'da (**amaç** *SDD* 98; **emeç** benzer 528) kullanılmaktadır. Bkz. *Doerfer II* 552; ve **bokursi** ile karşılaştırm. **Hak.** x1 **amaç** (**amaç?**) *al-hadaf* 'amaç'; **amaç** *al-faddān wa hiya ālatu'l-filāha* 'saban', tarım aletidir *Kaş.* *I* 52; bütün diğer oluşumların anlamı 'amaç', *I* 333, 8 (**çak**); *II* 329, 1 (**kırçat**); *III* 107, 5 (**yastal-**); 276, 14 (**kırça:-**):**Çağ.** xv **amaç** 'demir arazi aleti'; bu anlamda kelime Farsça ile paylaşılıyor: **Harzm.** xiv **omanç/omanç** 'amaç' *Kutb* 198; **Kıp.** xiv **amaç** *al-ğarağu'l-mutaqārib* (okunuşu? *mutağārad*) 'yakın hedef' *İd.* 23; xv *marmā* 'amaç' **omac** (aynen) *Tuh.* 33b. 13; **Osm.** xiv **amac**, genellikle **omac** yazılmış bütün zamanlarda kullanılır *TTS I* 24, 542; *II* 31, 728; *III* 543; *IV* 20.

amaçla:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **amaç**'dan gelen isimden fiil. **Hak.** x1 **er kuşuğ amaçla:dı** 'adam kuşu nişanladı' (*ğarağ*) *Kaş.* *I* 299 (**amaçla:r**, **amaçla:ma:k**; *-me:k* tarafından düzeltilir).

amaçlık (?**amaçlık**) = sadece bir kez kullanılmıştır; **amaç**'dan gelen soyut isim. **Hak.** x1 **amaçlık yér** 'atış yapmak için nişangâh olarak ayrılan yer (*al-hadaf li'l-ramy*)' *Kaş.* *I* 150.

amarı: = belirsiz kökenlidir, başka dilden alınmış bir sözcüktür; *G.* indeksi ile önerilen *TT I-V* Orta Fars *abārig* 'bazıları, belirli bir sayı' ve *TT X*, s.56. Orta İran *ahmāra, Saka *ahumara* 'bazıları, hesaplanamaz'. Aşağıda belirtildiği gibi

Uyg. Man.-A **Manı burxan amarı burxanlar vrēstiler** 'Mani dini peygamberi ve diğer peygamberler' (anamlı olması için iki kelime birleştirilmiş) *M I* 24, 5-6; (kümes hayvanlarının bazıları horozladı ve) **amarı barça** [boşluk] 'tüm diğer kalanlar (tavuktular?)' benzer 36, 8: Man. **amarı tınlığlar** 'bazı ölümlüler' *PP* 1, 7; 2, 2; 2, 8 (**u:d**; bazıları bir şey yapar, bazıları bir başka şeyi ve böyle gider): xiii (?) *Tef. ba'duhum* 'bunların bazıları' **amarıları** 76 (*emeri* yanlış yazılmış).

amırtğur- = **amırt-** (**amurt-**)'dan gelen ettirgen fiil. Onunla hemen hemen eş anlamlı. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil** viii takiben Man. **könjölümüç amırtğurup** 'akıllarımızı huzura kavuşturup' *TT II* 8, 72-3: **Uyg.** viii takiben Bud. **amırtğurdaçerür** 'o (tüm anlaşmazlığı ve ve kaygıyı) dindirir' *U II* 58, 5 (i); **adasın amırtğurup** 'onun tehlikesini azaltıp' *Suv.* 410, 17; **yavız tülñüñ ayığ tüşin amırtğurdaçerür** 'kötü rüyaların kötü etkilerini etkisiz hale getirir' *Suv.* 475, 10-11; diğer oluşumlar *TT V* 24, 78 (**eğrik**); *Suv.* 399, 19 (**kiğen**); *Hüen-ts.* 2000 (3 **yuñla:-**).

amra:- = Türkçe'de kaydedilmemiştir, ama eski bir dil olan Moğolcadan alınmış sözcüktür. (*Kow.* 110, *Haltod* 24) xiii Gizli Tarihinde *amurl-* isimden fiil (*Haenisch* 7). Kuzey doğu dillerinde **amır** *R I* 647, ayrıca *Haks.* ve *Tuv.:* **Eski dilde** viii takiben Man. **olarıñ amul yavaş köñülü** 'onların uysal ve hoşgörülü akılları' *M III* 20, 6 (i): **Uyg.** viii takiben Man.-A **amal** (aynen) **yavaş köñül** *M III* 31, 4 (iii): Man. [**am**] **il yavaş kişileriğ** *TT II* 17, 57-8: Bud. **örüg amul abayapur athğ nirvan** '*Abhayapura* denilen sessiz, huzurlu *nirvāna* (salt mutluluk)' *USp.* 101, 18; diğer oluşumlar **örüg amul/amul** *TT IV* 12, 60; *Suv.* 166, 7; 247, 17-18; **örüg amul tiğisiz** 'sakin ve sessiz' *Suv.* 484, 17-18: **Hak.** x1 **amul al-sākin** 'kıpırdamayaan her nesne'; ayrıca *al-ħalim* 'hafif' **amul** olarak adlandırılır *Kaş.* *I* 74 (manzum): **kelğil amul oynalım** 'gel de yavaş yavaş

oynayalım' (*fi sakina wa tumānina*) III 131, 23: **KB amul** 'sessiz, nazik' (insanlar) yaygındır 25, 26 (**amrul**), 107, 382, 769, 1416 (**örüg**), 2231 (**alçak**), vb.: xiv *Rbğ. R I* 649 (**alçak**): **Osm.** xiv-xvi **añul** (kesinlikle aynı kelime) ve **añul añul** 'yavaşça, sessizce' çok yaygın *TTS I* 30, *II* 43; *III* 29; *IV* 31.

amra:- = ***amur**'dan gelen isimden fiil (bkz. **amul**). Aşağıda belirtildiği gibi, ama erken dönemde başka bir dilden alınmıştır. Moğolcadan *amara-* şeklinde 'barış içinde mutlu olmak' (*Haenisch* 6, *Kow.* 99). Kuzey doğu dillerinde Alt. **amra-; Kum.**, *Tel. R I* 648, Haks. Tuv. **amıra-** 'barışık olmak', edebi kalem 'ölmek', bkz. **amramaklıg.** **Uyg.** viii takiben Man. **ançlayu amrar erti sizni tüzüğü** 'seni hepsi aynı şekilde sevdiler' (çocukların kendi anne babalarını sevdikleri gibi) *TT III* 98.

amrak = **amra:-**'dan gelen durum ve yere bağlı olan, bu kelimenin anlamına bakın; doğru şekilde 'dost, iyi huylu', bu bir dost anlamına gelir; sevilen şey, sevgili; genellikle üstteki anlamında olduğunu tespit etmek zordur. Erken dönemde başka bir dilden alınmıştır. Moğolcada *as amarağ* 'sevgi, dostluk' (*Haenisch* 6); Kuzey doğu dilleri, Güney doğu dilleri ve belki de Kuzey batı dil grubunun bazılarında kullanılmaktadır, iki heceli formları da bugün kullanılmayı başarmıştır ve Moğolcadan gelen üç heceliler de vardır. Bkz. *Doerfer II* 554. **Eski dilde** viii *IrkB Postscript (amtr:)*: **Uyg.** viii Man.-A **Ezrwa teqriniñ amrak kızı** 'tanrı Zurvan'ın iyi huylu kızı' *M I* 25, 32-3: Man. *M II* 8, 10 (ii) (**öpügse:**): Hristiyan **Uyg.** Herod Magi'ye hitaben **amrak ağlanlarım U I** 5, 4: Bud. kralı oğluna hitaben **amrak oğlum** ya da **ögüküm PP** 4, 4; 5, 7 vb.: **amrak yeme adrılır seviğ yeme serilür** 'sevilen de ayrılır, seven de ayrılır (?)' *PP* 78, 5-6; diğer oluşumlar *TT IV* 10, 14; *Suv.* 446, 18; *U II* 78, 32; *U III* 12, 18; 36, 14 vb.; *U IV* 14, 143-5: Modern **Uyg.** (eğer bir adamın pudendasında bir

ben (vücuttaki küçük siyah leke) varsa) **uzun tonluğka amrak bolur** 'o kadın dostudur' *TT VII* 37, 6-7: xiv *Çin- Uyg. Sözlüğü ho hao* (*Giles* 3, 945 3, 889) 'arkadaşça' **amrak** (N.B. Moğol) *Ligeti* 129; *R I* 648: **Hak.** xi **amrak köñül al-qalbu'l-mahmûlu'l-naqi** 'arı gönül, sıcak yürek' *Kaş. I* 101: takiben **Çağ.** xv **ımrığ** (aynen, hata) *mañlûb wa mağûb wa mañbûb* 'istenen, sevilen' *San.* 114v. 27: **Harzm.** xiii (?) **anuñ birle amrak** (aynen) **boldı** 'onunla dost oldu' *Oğ.* 123: **Kum.** xiv '(bir şey) için bir zevke sahip' **amrak CC. Almanca bölümler; Gr.:** **Kıp.** xiii *'aşıqa* '(bir şeye) sevgi beslemek' **amra:k bol- Hou.** 34, 8: xv *mayl* '(birine) meyilli olmak' **amrak Tuh.** 90a. 13.

amran- = **amra:-**'dan gelen fiilin dönüşlü formu; temel olarak 'sevgi dolu, samimi olmak' ve benzeri, iyi bir anlamda, bazen de 'arzu, şehvet' anlamına gelir. **Uyg.** Bud.'da muhtemelen kötü bir anlama gelir, çünkü *Çince ai* (*Giles* 15) her iki anlamda da kullanılmıştır. Modern dilde kullanılmaktadır; Kuzey doğu dillerinden Alt. **amran-** 'barış içinde yaşamak' *R I* 650, ve Güney batı dil grubu xx Anat. **amran-** 'sarkıtmak, saçaklanmak' *SDD* 99 muhtemelen *amara-* (**amra:-**) anlamının yansımasıdır. Moğol dilinden alınmış bir sözcüktür, ama Kuzey merkezli dil grubundan **Kzx.** **émren-/émiren-** (annenin) 'okşamak' *R I* 963, *MM* 141 ve Güney batı dil grubunda **Osm.** **imren-** 'imrenmek'; *Tkm.* **imrin-** 'sempati duymak' hiçbirini doğrudan kurtulmamıştır. **Eski dilde** viii takiben Man. (dört mühür insanların zihinlerinde kalmıştır) **amranmak** 'sevgi dolu bir eğilim' (inanç, korku ve bilgelik) *Chuas.* 178; (onur, saygı ve dinleyenlere hizmet) **amranmak biliğın** 'sevgi dolu bir eğilim ile' *TT II* 10, 78; **amranti kértgüntiler** 'onlar aşk ve bağlılık gösterdiler' gibi 85: **Uyg.** viii takiben Man.-A. (Bunu yazdım) **uşuğ amranmakın ağır küşüşün** 'büyük bir sevgi tavrı ve çok kuvvetli bir arzuyla' (bu kurtuluş) *M I* 28, 21-2: Bud. **sevgülük amranğuluk teğ** 'birinin diğerini sevmesi

gerektiği gibi (bir anlam vermek için iki kelimeyi birleştirmek)' *TT X* 256; (pasajda *nidāna* serisi) **amranmak** 'şehvet' (Sanskritçe *tr̥ṣṇā*, bunun yerine her zaman **2 a:z**) *U II* 6, 11 ve 15; **toğunçsuz uvutsuz amranmak köñül uğrında** 'doyum-suz, utanmaz, şehvet dolu düşüncelerden dolayı' *Chuas. Berlin* 27, 7-8 (bir Bud. metni): bir başka oluşum *Hüen-ts.* 1953 (**isin-): (Hak.)** *xiv Rbğ. köñül amrındı* (aynen?) 'kalbi memnun oldu' *R I* 650 (oldukça şüpheli, **amrıldı** için belki de bir hata).

amranç = **amran-**'dan gelen sıfattır; anlamı 'kolay koşullar' ya da benzeri. F. W. K. Müller 'in notunda *U II* 18, 6 Sanskritçe orijinali *sreṣṭhi* karşılık gelir (normalde çevirisi **baya:ğut**). Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** *viii* takiben Bud. **uluğ amrançlar athğlar** 'çok büyük tacirler ve seçkin kişiler' *Kuan.* 124, 126 (*U II* 18, 6 ve 8): **Osm.** *xiv émrenc/émrence (?ımranc/ımranca)* iki metin içerisinde birçok anlama sahip olabilir *TTS I* 379.

amrançığ = sadece bir kez kullanılmıştır?; **amran-**'dan gelen sıfat; 'sevimli' **Uyg.** *viii* takiben Bud. *U II* 37, 60-3 (**tapçasız**).

amranmaklığ = mastar **amran-** ile iyelik isim/sıfatın birleşimidir; Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** *viii* takiben Bud. Sanskritçe *kāmacchanda* 'cinsel istek' **a:mra:nma:klığ küç** *TT VIII A.* 13; **tüzün nomka amranmaklığ** (boşluk *emrnmaklığ*) **sakınç üze** 'iyi bir öğretide üzerinde sevgi dolu derin düşünce (meditasyon)' *USp.* 59, 19-21; bir başka oluşum *U III* 63, 5 (**yalğantur-**); 83, 1 (**tügün**).

amraş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **amra-**'dan gelen yardımcı fiil. **Uyg.** *viii* takiben Bud. Sanskritçe *yathā sampremikayā* 'karşılıklı aşkış gibi' **kaltı: a:mra:şmişizla:rça:** *TT VIII A.* 3.

amrıl-/amrul- = ***amur-**'dan gelen edilgen fiil; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.**

viii takiben Man. **amrılmış nırvanığ tapsunlar** 'onlar huzurlu ve Nirvana'ya erişmiş olabilirler' *TT III* 168: Bud. **arşılar teğ amrılmış köñüllüğ** 'rsi'nin s'si gibi huzurlu akıllar' *U IV* 34, 59-60; **ötrü köñülleri amrılmaz turulmaz** 'sonra onların akılları huzursuz (ve kuşkuyla dolu hale gelir) (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)' (ve şüphe dolu olmak) *Suv.* 290, 16; diğer oluşumlar *U III* 7, 3; *USp.* 103, 23; *TT VIII D.* 24: **Hak.** *xı kayna:r eşiç amrıldı: sakana'l-qidr fiğalayānihā* 'kaynar tencere sendi', soğuk su dökülmesi yüzünden; ve biri dedi ki **er tı:nı: amrıldı: sakana nafsu'l-racul wa mata** 'adamın nefesi kesildi, ve öldü'; ayrıca coşkunluktan sonra herşey için kullanılır *Kaş. I* 248 (**amrılır, amrılma:k;** el yazması ile aynı); bir başka oluşum *I* 53, 4 (**ağır**): **KB bariņa bütün bolğil amrul amul** 'O'nun varlığından emin olun, barış içinde sakin olun' 26; **köñül yeme amrulup** 've zihninizi dinlendirin' 5760; bir başka oluşum 5826: *xiii* (?) *Tef. amrul-* 'barışık olmak', 51.

amriltur- = **amrıl-**'dan gelen ettirgen fiil; **amirtğur-** ile eş anlamlı. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** *viii* takiben Bud. **dyan köñülüğ amrilturur** 'meditasyon (Sanskritçe *dhyāna*) zihni rahatlatır' *TT V* 24, 74: *xiv Çin-Uyg. Sözlüğü an wén* 'sakinleştirmek, sakinlik' (*Giles* 44 12, 660) **amriltur-** *R I* 650.

amru: = sadece **Uyg.** Bud. diline ait; anlamlı olamsı için iki kelime birleştirilerek **üzüksüz** ile kullanılır. Diğer birçok dilde de bu anlama 'sürekli olarak' geldiği düşünülebilir; ***amur** ya da ***amur-** ile anlamsal bağlantısı zordur. **Uyg.** *viii* takiben Bud. **amru (emru hatalı) ayığ kılınçlarığ ok aşdım üklitdim erser** 'sürekli biriken kötü işleri varsa (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)' demek olmalı, *Suv.* 136, 19-21; aynı anlamı *TT VI* 270; **kayu ödün kaoçao kılzar amru bolur** 'kayıtsız olduğunda kao chao meditasyon yapar' gibi bir şey demek gibi görünüyor *TT V* 10, 115; (onun

sarayına döndü ve kimseye hiçbir şey söylemedi) **amru busanu sakınu olurmuş** ‘endişeli ve düşünceli hissederek sürekli oturdu (sessizce olabilir)’ *USp.* 97, 27; diğer oluşumlar *Suv.* 109, 7; 464, 17 (**üzüksüz**).

amşan = sadece bir kez kullanılmıştır; muhtemelen sözcük Çince’den alınmış. **Hak.** xı **amşan** *al-burqān wa huwa cild yutaxxaḍ minhu’l-furw* ‘kuzu derisi, kürk yapılan deri’ için kullanılır’ *Kaş* I 109.

amşu: = sadece bir kez kullanılmıştır; muhtemelen Çince’den alınmış sözcük. Anlamı ‘sunan’ gibi bir şey olmalı. **Uyg.** viii takiben Bud. (Buda’lara bağışlar (kurbanlar) ve tanrı şerefine toprağa dökülen şaraplardan ve ruhlara yiyecek verin) **yekke amşusu bu erür** ‘şeytana sunulan bağışlar şunlardır (uzun bir liste gelir ardından)’ *TT VII* 25, 8-9.

amşu:y = sadece bir kez kullanılmıştır; muhtemelen Çince’den alınmış sözcük. **Hak.** xı **amşu:y** ‘erik türü (*al-iccāş*), sarı erik’ *Kaş*. I 115.

amtı: = ‘şimdi’. İlk bakışta ***am**’dan **-tı**: bir zarf (*Türk Moğol Çalışmaları*, s.145), Bu anlamda bu kelimenin tek izi Kuzey doğu dil grubu Sag., Şor. *R I* 643, Haks. ve Tuv. **amdı** ile yan yana var olduğu yerde. Kesinlikle Hakas gibi kalın ünlülere sahipti, fakat bazı Uygur metinlerinde e-sesiyle heceleniyormuş gibi görünür. Dişsel ünsüz ses Eski dilde kesinlikle ifade edilmez, Hakas ve daha sonrasında söylenir; Uygur’daki pozisyonu metnin anlam belirsizliğinden dolayı kesin değildir. Başka bir yerde, başlangıçtaki **e**, **é** ve **i** arasında ve fonetik açıdan genizsiz olan **-m-** ve **-n-** arasında değişir. Eski dilde kelime yalnızca ‘şimdi’ zarfı olarak görünmez, bir de sıfat görünümündedir. Sadece modern dilde Kuzey doğu dil grubunda geri ünlülerle kullanılmaktadır. Türkçe kelime sadece zarf (‘şimdi’ değil gibi görünüyor, ayrıca bir sıfat ‘şimdi varolan, mevcut’. **Eski dil** viii **amtı:**

bodun beğler ‘şimdi Türk halkı ve beyleri’ *I S* 11, *II N* 8; benzer bir ifade *II S* 13; *II S* 14; **ol amtı: aňğ yok Türkü xağan** ‘onlar şimdi kötü değiller, Türk kağanı’ *I S* 3, *II N* 2; takiben **VIII amtı: amrak oğlanı:m ança: bili:ñler** ‘şimdi, sevgili oğlum, şöyle bilsinler’ *IrkB dipnot:* Man. **amtıka teği** ‘bugüne kadar’ *TT II* 8, 40; **Uyg.** ix (oğullarımı ve kızlarımı evlenmiş gördüm) **amtı: öltim** ‘şimdi öldüm’ *Suci* 8: viii takiben Man. **amtıka teği** *TT III* 65; Bud. **amtı** yaygındır; **amtıkan ökünser biz** ‘şimdi pişmansak’ *TT IV* 10, 24-5 (alışılmadık sonek kullanımı **-kan**): Modern Uyg. **amtı** yaygındır; **amtıkına** (küçültme eki) *TT I* 152; **Hak.** xı **amdı: ħarf wa ma’nāhu al-ān** ‘şimdi, bir parçacık, bu andan’; biri diyor ki **amdı: keldim** ‘şimdi geldim’ *Kaş*. I 125; **amdı ok** I 37, 16 (**2 ok**; geri ünlüleri ispatlar); 15 diğer oluşumlar: **KB amdı** (Arat’da *emdi* hatalı) 39, 147 ve birçok diğer oluşumlar: xiii (?) **At. emdi** (?; Uyg. alfabesinde, Arapçada **é:mdi:**) 21, 99; **Çağ.** xv **émdi ħāl** ‘şimdi’; **émdikece/émdike dégince tā ħāl** ‘bugüne kadar’ *San.* 114v. 25; **Harzm.** xiii **émdi** ‘şimdi’ *‘Ali* 6, vb.: xiii (?) **amdı** ‘şimdi’ (ordunla buralardan atınızı sürüp gidin) *Oğ.* 218 (şüpheli yazım): xiv **émdi Kutb** 59, *MN* 431, vb., **Kum.** xiv ‘şimdi, derhal’ **emdi CC. İtalyanca ve Almanca bölümler;** *Gr.* 88: **Kıp.** xiii *al-ān emdi:* (elif seslendirilmez) *Hou.* 28, 18: xiv **émdi: al-ān İd.** 23; **emdi: al-ān** benzer 55: xv *al-ān émdi Tuh.* 5a. 5; ve diğer oluşum: **Osm.** xiv **imdi** (?**émdi**) ‘şimdi’ bütün zamanlarda kullanılır; xiv ve xv **indi** (**şendi**) ve **imden** (?**émden**) **ğerü** ‘artık’ bazı metinler *TTS I* 376-7, 384; *II* 531, 541; *III* 367, 376; *IV* 420, 430.

amtıkan, amtıkına = bkz. **amtı:**.

amuç = ciddi hatalardan biri *Kaş*. I’de 140, 7, **armağa:n** çevirisinden sonra (‘hediye’) ve alternatif bir formu **yarmağa:n** olduğunu söyledi, *wa huwa amuc* ilave edilir. Başka bir kelimedede ‘hediye’, ama bu

sadece yanlış bir kopyalama *wa huwa ašhḥ* ‘daha doğrudur’.

amul (?**amıl**) = ‘sessiz, yumuşak, dengeli, barışçı, soğukkanlı’; genellikle insanlar için kullanılır, fakat bazen de yer için kullanılır. Sadece (?) Güney batı dil grubunda kullanılmaktadır. Anat. xx **imil imil/umul umul** ‘sessizce, yavaşça’ *SDD* 769, 1419; Moğol dilinden alınmış bir sözcüktür. (*Kow.* 109, *Haltod* 24). Alternatif formu ***amur amra:-** temelindedir, Türkçe not edilmemiştir ama erken dönemde Moğol dilinden alınmış (*Kow.* 110, *Haltod* 24) isimden fiil *amurli-Gizli Tarihi* xiii (*Haenisch* 7). Kuzey doğu dilleri **amır** *R I* 647. **Eski dil** viii takiben Man. **olarıñ amul yavaş köñüli** ‘onların hafif ve yumuşak zihinleri’ *M III* 20, 6 (i): **Uyg.** viii takiben Man. A **amal** (aynen) **yavaş köñül** *M III* 31, 4 (iii): Man. **[am]ıl yavaş kişileriğ** *TT II* 17, 57-8: Bud. **örüg amil abayapur atlığ nirvan** ‘Abhayapura denilen sessiz, huzurlu nirvāna’ *USp.* 101, 18; diğer oluşumlar **örüg amıl/amul** *TT IV* 12, 60; *Suv.* 166, 7; 247, 17-18; **örüg amil tiğisiz** ‘sakin ve sessiz’ *Suv.* 484, 17-18: **Hak.** xı **amul al-sākin** ‘sessiz’ bir şey; ayrıca *al-ḥalim* ‘yumuşak’ **amul** olarak adlandırılır. *Kaş.* I 74 (metin): **kelğil amul oynalım** ‘gel de yavaş yavaş oynayalım’ (*fi sakina wa tumānina*) *III* 131, 23: **KB amul** ‘sessiz, nazik (insan)’, yaygındır 25, 26 (**amrul-**), 107, 382, 769, 1416 (**örüg**), 2231 (**alçak**), vb.: xiv *Rbğ.* *R I* 649 (**alçak**): **Osm.** xiv-xvi **añul** (kesinlikle aynı kelime) ve **añul añul** ‘yavaşça, sessizce’ çok yaygındır *TTS I* 30; *II* 43; *III* 29; *IV* 31.

amulluk = **amul**’dan gelen soyut isim; ‘barış, huzur’. Sadece *KB* diline ait. **Hak.** xı *KB* 325, 584, 1988, vb.

amur = bkz. **amul**, **amra:-**, vb.

*amur- = **amru-**, **amurt-**, **amrul-**, vb. bkz.

amurt = ***amur-**‘dan gelen ettirgen fiil; ‘sakinlik, sesini azaltma’. Sadece (?) Güney batı dil grubunda kullanılmaktadır. xx Anat. **amirt-** aynı anlamı *SDD* 99. Ayrıca **amirtğur-** bkz. **Hak** xı **ol beğ öpke:sin amurttı:** *askana ğadaba’l-amir* ‘o, beyin öfkesini yatıştırdı’ ; tayın haşarılığını giderirse, tencerenin kaynamasını giderirse yine böyle denir *Kaş.* *III* 428 (matar ya da geniş zaman oluşturulmaz).

amuş- = sadece bir kez kullanılmıştır; belirgin bir Türk etimolojisi, belki de Farsça *xāmūš* veya bazı soydaş İranlı kelimeden türetilmiştir. **Hak.** xı **amuşdi: er sakata’l-racul muṭriqa(n) min itāb aw lā’ima, wa kaḍalika ğayruhu** ‘adam kendisine yapılan çıkışma veya kınama dolayısıyla açışdı, kaldı’ *Kaş.* *I* 190 (**amuşu:r**, **amuşma:k**).

ana= ‘anne’. **ata**: gibi, bu kelimeye bakın, ilk *Uyg.*’da görülür. Bütün zamanlarda kullanılır, Kuzey doğu dilleri hariç Moğolda *ece/ice* tarafından kısmen yerinden edilmiştir; bazen alışılmadık deformasyonlara maruz kalır, ör. **anne**, bir dönem için ‘daha samimi sevgi’ anlamındadır. Bkz. *Doerfer II* 567. **Uyg.** viii takiben Man. **anasın** [boşluk] **oğlanı severçe** ‘çocukların annelerini [ve baba?] sevdiği gibi’ *TT III* 98-9 (**babasın** boşluğu geri yüklenir, ama bu oldukça modern bir kelimedir ve doğru olabilir): Bud. Sanskritçe *matragana analar kuvrağ* *U II* 54, 1 (iii); **öz elgin anasın ölmüş** ‘kim kendi elleriyle annesini öldürdü’ *U III* 53, 5 (ii); (diğer oluşumları not edilmemiş): Modern *Uyg.* **ana teğiri** ‘annenin payı’ *USp.* 55, 26; **öğey anamız** ‘üvey annemiz’ *USp.* 78, 8 (Arat’ın düzeltilmiş metni): xiv *Çin-Uyg. Sözlüğü* ‘anne’ **ana Ligeti** 130; ‘kayınvalide’ **kaḍın ana** *R I* 226: **Hak.** xı **ana:** *al-umm* ‘anne’ *Kaş.* *I* 93; (önsözünde) ‘Türkleri arayın ‘anne’ **ana:** ve Khotan ve Gancak sakinleri (Türk olmayan) **hana:** yı arayın *I* 32, 29; ve 12 bir başka oluşum: *KB atasın anasın* 37; ve diğer olaylar: xiii (?) *At.* **ata bir ana bir** ‘aynı anne ve baba’

291; *Tef.* **ana** ‘anne’ 51: xiv *Muh. al-umm* **ana**: *Mel.* 49, 3; *Rif.* 143; ve diğer olaylar: **Harzm.** xiii (?) **ana** ‘anne’ *Oğ.* 8: xiv benzer *Kutb* 8; *Nahc.* 4, 14: **Kum.** xiv benzer *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler*; *Gr.* **Kıp.** xiii *al-umm ana*: *Hou.* 31, 19: xv benzer *İd.* 23 (‘geri ünlüler ile’); *Bul.* 9, 2: xv benzer *Kav.* 44, 17; *Tuh.* 3b. 11.

ana:la:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **ana:**’dan gelen isimden fiil. **Hak.** x1 **ol anı**: **ana:la:di**: *sammāhā li-nafsihi umm wa nasabahā ilā’l-umūma* ‘o, kendisi için ona ana dedi’ *Kaş.* I 311 (**ana:la:r**, **ana:la:ma:k**).

anaç = **ana:**’dan gelen küçültme eki, sevgi için kullanılır, ‘sevgili anne’ ve benzeri. Sadece (?) Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmaktadır. Genişletilmiş çeşitli anlamları geliştirmiştir. **Uyg.** viii takiben *Bud.* **anacım-a** ‘sevgili anneme’ *U III* 9, 2 (ii): **Hak.** x1 **anaç** *al-şāğiratu’llati tura min nafsihā fiṭna ka’annahā ummu’l-qawm* ‘herkesin annesi imiş gibi kendini sevdiren, küçüklüğünde büyük bir anlayış gösteren kız çocuk’ bu kelime, kız için, sevgi izleri olarak söylenir (‘*alā sabili’l-ta’aṭṭuf*’) *Kaş.* I 52: xiv *Muh.* (?) (arasında ‘ilişki açısından’) *şabihatu’l-umm* ‘anne gibi’ **a:na:ç** (*cim* ile) *Rif.* I (sadece) 144.

anaç: = **ol**’un eşitlik formu: ‘bunun kadar çok’, fakat normalde ‘bu yüzden’. Ayrıca, erken bir dönemde, **ı-** ile başlayan bir gizli formu var, ayrıca kuzey doğu dil grubunda bu formda **ınça** hecelemesi vardır, muhtemeldir ki orijinal formu **ınça**’ydı: ve bu **inçe**: ön bir pozisyona hareket eden **ı-** ‘ya meyilli pek çok örneğin sadece bir tanesidir. **anaç** ve benzeri olarak. **ınça** daima ‘düşme sesi-pat’ anlamına gelir, daha önceki metinlerdeki bazı yazarlar **anaç** olduğunda bile **inçe** ile ‘bu yüzden’ anlamı değiştirme eğilimindeydiler. Doğru şekli ‘o kadar’, ama erken dönemde ‘böylece’. **anaç** ve benzeri olarak modern

dilde kullanılmaktadır. **ınça**: olarak genellikle anlamı ‘böylece’, erken dönemde bazı metin yazarları ‘düzeltmek’ demişlerdir, kelimenin anlamı ‘öylece’. bkz. *Doerfer II* 560. **Eski dil viii anaç**: ‘öylece’ *I* ve *II* ve *T* 2, 6, 8, 10 (**ö:ğleş-**), vb. de yaygındır; *Ongin* 8, 11; *Ix.* 20, 23; genellikle bir cümlenin sonunda kullanılır. **anı: körüp anaç: biliğ** ‘onu görüp (anıt tablet) öylece bilin’ *IS* 13: viii *Irkb*’de her paragrafın sonuç cümlesi **anaç: bili:ğ** (ya da **bil:ğler**) ‘bu yüzden biliyorum’ (alamet iyi veya kötü) ile başlar; **anaç: temi:ş** ‘bu nedir dedi’ *Tokok III* 2r. 4 ve 11; v 2 (*ETY II* 179): *Man.* **neçe yügürür erti anaç kumar yarsıyor erti** ‘ne kadar çok koştuysa o kadar çok kustu (anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *M I* 7, 12-13; **ınça** (aynen) **sakıntı** ‘öyle düşündü’ benzer 5, 1: **Uyg.** viii takiben *Man.-A* **ınça kaltı** ‘tıpkı’...**takı yeme ançulayu kaltı** ‘ve ayrıca gibi’...**ınça belgürtti** ‘Bu yüzden o açıkladı’ *M I* 7, 2-8, 18: *Man.* **ınça kaltı** *Wind.* 22. Hıristiyan *Uyg.* (daha sonra Kral Herod) **inçe tép yarlıkadı olarka** ‘onlara aşağıdaki emirleri verdi’ *U I* 5, 3; **anaç barıp** ‘böylece gitti’, benzer 8, 10-11: *Bud.* **ınça**: (aynen) **tép yarlıka:di** *TT VIII H.1*; **inçe**: (aynen) **sa:ksa:r** ‘eğer birisi bu yüzden düşünürse’ benzer *K.2*; diğer oluşumlar **inçe** benzer *O.* 1, 9; **ınça tép tédi** yaygın *U III* 7, 6; *U IV* 28, 3 ve 6; *PP passim*; **ınça kaltı** *TT IV* 8, 55 **anaç yeme kutluğ kıvılg ermezmi men** ‘o kadar talihli değilim’ *U III* 7, 6-7; bir başka oluşum *U IV* 28, 5: *Modern Uyg.* **ana kıtay sımıkın anaç munça sokup** ‘Çin sımık’ının (tıbbının) içine belirli bir miktar koy’ *H I* 148; **ınça sözleştimiz** ‘Aşağıdaki gibi ortak karara vardık’ *USp.* 108, 5; 109, 4: **Hak.** x1 **avçı: neçe: a:l bilse: adığ anaç: yo:l bili:r** ‘avcı ne kadar tuzak bilirse ayı da o kadar yol bilir’: **Kum.** xiv ‘o kadar’ **anaç** (bazen **neçe**); ‘şimdi, derhal’ **bir anaç** *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler*; *Gr.* 37: **Kıp.** xiv **bir anaç**: anlamı ‘bazen’ (*ba’d*); bir anlamı ‘bir’ (*wāhid*) ve **anca** ‘bu gibi’ (*mutluhu*) ve ikisi birleştirilmiş *ba’d* *İd.* 49: **Osm.** xiv **anca** ‘o kadar’, bazen **onca** ve

bir anca, bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I 25; II 33; III 20; IV 22.*

ança:da: = **ança:**'dan ismin -de hali, düzensiz isim; 'daha sonra, bunun üzerine'. Sadece (?) Kuzey doğu dillerinden Haks.'da kullanılmaktadır. **ancada** ile aynı anlamdadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. (onlar bayıldı ve) **ançada kén temin öğlenip** 'sonra birdenbire bölge bilinçliliği geri kazandı' *Suv.* 619, 18-19: Modern Uyg. (eğer yılın son ayına ulaşabilirsen) **ançada temin** 'ardından hemen' *TT I 86.*

ançağınçakan = sadece bir kez kullanılmıştır; **ança:** ile birlikte son ek (normalde sıfat) **-ğınça** (*G. ATG.* s. 436) 'kadar' ve son ek **-kan.** (benzer, s. 437) belli belirsiz zamansal bir önemi vardır; 'kısa bir süre sonra' ya da benzeri. **Eski dilde** VIII takiben Man. (onun sarhoşluğundan çok mutlu olduğunu düşündü) **ançağınçakan yarın yarudı kün tuğdı** 'kısa bir süre sonra ortalık ışıklandı ve güneş yükseldi' *M I 6, 19-20.*

ançak = **ança: ok**'un hemen hemen değişik bir şekli, **ança:** ile neredeyse eş anlamlı; sadece (?) bir kez oluşan paralel formu **inçak**, ve bir şüpheli formu vardır **ançağ**, aşağıya bakın. Ayrıca **inçek** bkz. Kuzey doğu dillerinden Haks.'da kullanılmaktadır. **ançox** 'yalnızca bu miktar' *Bas.* 27; Kuzey batı dil grubunda Kar. K, L **ançax/ançex** 'sadece, ama' *R I 242; Kow.* 156; Güney batı dil grubunda Az. **ançağ**, **Osm.** ancak 'sadece, henüz, ama, özellikle'. Bkz. *Doerfer II 559.* **Eski dil** VIII doğru okumasına bakılırsa *Ix.* 17 [**Küli Ç**]or **ançak (antak değil) bilge:si: çavuş: erti:** 'Küli Çor böylece onun müşaviri ve ordu komutanı oldu': VIII takiben Man. (onun elbiselerini yırttı ve) **inçak** (aynen) **yügürti bardı** 'bunun gibi kaçtı' *M I 7, 17; seniğ ayğaç ancak ol* 'buna benzer ne diyorsun' *M III 23, 6-7 (i): Mal.*'da 39, 6 ve H.N. Orkun *Türk Dili Belleten* değiştirilmiştir, *S. III, 14-15 değil, s.53, ançağ étip.....ançağ ét* 'öylece organize.....öylece örgütlenme' (bu

metinler tutarsız, ve çevriyazı ve yazım karmaşık, **ançağ**'ın sadece ilk ortaya çıkışı): (**Hak.**) XIII (?) *Tef.* (bunu göreceksiniz) **ançağın** 'bunun gibi' (?); ancak (1) 'öyle olmasa' (?); (2) 'çok uzun olarak': (3) 'bu nedenle, bu sırada'; **ançok** (3) sadece 54: **Harzm.** XIV **ançak** 'yalnızca, ancak' *Kutb 8; Kum.* XIV (bu melek ona söyledikten sonra) **ancak körünmedi** 'hemen kayboldu' *CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Kip.** XIV **ancak hasbu** (öyle seslendirdi) 'yeterli, eşdeğer'; o dedi **son bu dir ancak** tercüme değil,? 'sonuç olarak sadece bu' *İd.* 24; (zamirler listesinde, zarflar, vb.) *bas* 'sadece' **ancak Bul.** 15, 6: xv *lā ğayr* 'aksi' **ancak, sawā** 'eşit olarak' bu da demek ve *waḥdahū* 'kendi kendine' *Tuh.* 90b. 2: **Osm.** XIV-XV **ancak** (bazen **ançağ**) 'dolayısıyla, çok daha' ve çeşitli metinlerdeki gibi *TTS I 26; II 33; III 20; IV 22; XVIII* ancak *Rûmi* de (yazılı), *hamān* 'çok doğru' *San.* 51v. 14 (*Fuḍûli*).

ançakıña: = **ança:**'dan gelen küçültme eki; 'çok küçük', olumsuz cümlelerde 'zerre kadar'. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. **ançakı'a yeme korkmatın** 've az da olsa korku olmaksızın' *U IV 8, 24; ançakı'a yeme tınmatın* 've hiç dinlenmeden' benzeri 22, 272; diğer oluşumlar 36, 95-6; *Tiş.* 15a 2; *Suv.* 601, 22; (sağlığının iyi olduğunu duyduğumda) **antakı'a** (aynen) **ok körünmez yarudı** '(her şey) (daha önce) hiç görmediğim (bir dereceye kadar) parlaklaştı' *Hüen-ts.* 1876-7; **antakı'a ok ol tuğuru umamaklığ emğekintin olup** 'doğum yapma becerisinden tamamen uzak olmanın açısından muaf olup' *USp.* 102c. 6-7 (**antakı'a** nın bu bağlamda hiçbir anlamı yoktur ve muhtemelen **ançakı** bir hatadır).

ançıp/inçip = muhtemelen **ança erip**'in birleşimidir. Normalde anlamı 'bu yüzden olma' ya da 'bunun için çok fazla', az sıklıkla da 'diğer taraftan, fakat' ya da yeni bir paragrafın başlangıcını işaretlemek için herhangi bir içerik olmaksızın

kullanılabilir. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil** VIII takiben *Irkb*, dipnot (**alku:**): Man. (o beni Manici hale getirecek) **ıncıp** ‘öte yandan’ (aklım henüz sarsılmaz değil) *TT II* 8, 40; (büyük düşmanı oldum ve ona karşı günah işledim) **ıncıp** ‘ama’ (Tanrı’ya (*) ve öğretisine itaat edeceğim(?)) *M III* 13, 7; benzer bir başka oluşum *M III* 21, 1 (**ağrı:**): **Uyg.** VIII (bir yıllık olayları anlattıktan sonra) **ançıp bars yılka:** ‘Şimdilik bu kadar yeter, şimdi Leopar yılında’ *Şu. E* 7; **ançıp ol yıl küzün** ‘şimdilik bu kadar yeter, o yılın sonbaharında’ *bezer* 8; benzer diğer oluşumlar *W* 1, 4: VIII takiben Man.-A **ançulayu kaltı.....ıncıp** ‘gibi. . . bu yüzden de’ *M I* 16, 13-15: Hristiyan **Uyg.** (Herod emirlerini Magi’ye sundu) **ıncıp** ‘bu şekilde olan’ (onların belirtildiği) *U I* 6, 4; (ateş fırladı) **ıncıp** ‘böylece olan’ (Müneccime hürmet gösterdi) benzer 8, 14: Bud. **ıncıp** yaygın olarak *TT VIII*, ve standart çeviri olan Sanskritçe *tu* ‘ama’ ve *hi* önceki sözcüğü vurgulayarak muğlak bir anlam partikülü oluşturur; bu gibi sözcükler olağüstü oluşur (bir hastalığın tedavi edilmesi durumunda bir dilek) **ıncıp** ‘o zaman’ (bir buhur yakacak) *TT VII* 40, 19; **ıncıp** yalnızca yeni bir paragraf başlatır. *PP* 15, 1; 24, 4: Modern **Uyg.** **ıncıp** ‘fakat’ (?) *TT I* 79.

ançu: = aşağıda belirtildiği gibi, ama **ançula:-** ile karşılaştırm; sadece bir anlam vermek için iki kelimeyi birleştirerek kullanılır **öğdir ançu** ‘hediye’ ya da ‘ödüllendirme’ gibi görünüyor. *U III* 92, 32’de bir notta, 16 *an chu* ‘barış içinde yaşamak’ Çinli bir kaynaktan olduğu ileri sürülmektedir (*Giles* 44 2, 527); anlamsal bağlantı ikna edici değil, ancak sözcük Çince’den alınmış bir sözcüktür. **Uyg.** VIII takiben Bud. **alı yarlıkazun teñri baxşı nomlamış nom ertininğ öğdirin ançusun** ‘duasını ettiği değerli öğretisi için bir ödül (ya da karşılık olarak verilen bir hediye) almak için kutsal vaiz lütufta bulunabilir’ *U III* 32, 14-16; (git ve altı-fildişli fili öldür; eğer bunu yaparsan) **saña uluğ törlüğ öğdir ançu bar** ‘senin için çeşitli çok

büyük ödüller (ya da hediyeler?) var’ benzer oluşum 56, 8-10.

ançu:la:- = **ançu:**’dan gelen isimden fiil; ‘teklif sunma’, bazen Tanrıya ya da bir üste; **ançulayu:** ile bağlı değil. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil** VIII (o zırhlı elleriyle On Totok’s kardeşini yakaladı) **yarıklığdı: xağanka: ançu:la:dı:** ‘yine de zırhla Kağana onu sundu’ *I E* 32 (şimdiye kadar yanlış okunması *énçula:dı:*): **Uyg.** VIII **Çik boğunka totok bértim işvaras tarxat anta: ançu:lad[ım]** ‘Çik insanlarına bir took (askeri yönetici) verdim ve orada onlara işvaras ve tarxanlar sundum’ *Şu. S* 2: VIII takiben Bud. (onun çeşitli çiçekleri ve besin maddeleri almasına izin ver ve) **ağır ayamakın tapınzun ançulazun** ‘Çok derin bir saygıyla ibadet et ve ona sun’ *U I* 30, 8-9 (Çince orijinal *héng hsien* ‘bugün saygılı’ (*Giles* 3, 574 4, 530)); **ançulasar tapınсар** *TT V* 28, 125-6.

ançulayu: = muhtemelen **ança:** ve **ula:yu:**’nun birleşimidir, **bulıtçulayu:**, **munçulayu:** ile karşılaştırm, **ançu:la:-** ile bağlı değildir; ‘dolayısıyla, çok fazla, böylece’. Güney batı dil grubundan Osm.’de **ançulayın** son zamanlara kadar kullanılmaktadır, Sami 57’de açıklanan ile aynı anlamdadır ‘eski olarak’. **Eski dilde** VIII takiben Man. *M III* 14, 3 (**iğid:**): **Uyg.** VIII takiben Man.-A **ınça kaltı..... ançulayu ma** ‘gibi ... bu nedenle de’ *M I* 13, 7-10; **kaltı.....ıncıp** benzer 16, 13-15: Man. *TT III* 98-9 (**amra:**): Bud. **kaltı..... ançulayu** *Suv.* 138, 22; **ançulayu .....kaltı.....-çe** *PP* 38, 5-7; **ınça kaltı..... ançulayu** *TT V* 26, 93; **ne teğ.....ançulayu** benzer 24, 52; Sanskritçe *tathaiva* ‘ve bunun gibi’ **ançulayu ok** *TT VIII B.* 15; Sanskritçe *tathāgata* ‘böylece gelecek olan’ (Buda’nın lakabı) **ançulayu kelmiş** *U II* 32, 63 ve 2 vb.; **ançulayu** ‘aynı’ *TT V* 8, 77; bir başka oluşum: Modern **Uyg.** **bu ırk yeme ançulayu ok ol** ‘bu alamet de aynıdır (önceki gibi)’ *TT VII* 8, 9 bir başka oluş: takiben **Çağ.** XIV **ançulayın** ‘böylece, bu nedenle, aynı şekilde’; bütün

zamanlarda kullanılır *TTS I 26; II 34; III 20; IV 22.*

and/ant = (muhtemelen orijinal birinci formu) ‘yemin, ant’; ayrıca tamamlanmasında kullanılan **and iç-** ‘(tam anlamıyla ‘içmek’) yemin etmek’ bkz. *Doerfer II 561*, Kuzey doğu dilleri hariç bütün modern dillerde kullanılmaktadır; **and iç-** modern dilde kullanılır. **Uyg.** VIII takiben Bud. *Kuan 14, 177 (andık-): Hak.* XI ve *al-ħalf* ‘yemin’; dolayısıyla biri diyor **andık iħlif** ‘yemin etmek’ *Kaş. I 42; and key yeme bérü:rler ‘ve sıkıca bir yemin vermek’ *I 459, 6: XIII (?) Tef. and iç-ant iç- 51-3: XIV Muh. al-yamin wa’l-ħalf* ‘yeminli taahhütname, yeminli’ ve *Mel. 82, 15; Rif. 188*; bir başka oluşum **25, 9 (iç-):** takiben **Çağ. xv ant** (hata) *sawagand* ‘yeminli’ *San. 51 v 10 (ant iç-ihtiva eder): Harzm. XIV ant, ant iç-Kutb 8; Nahc. 265, 2; 333, 15: Kum. XIV ‘yemin etmek’ ant iç- CC. Almanca bölümler; Gr. 38: Kıp. XIII ħalafa andiç-* (aynen) *Hou. 36, 18: XIV ant al-yamin*; dolayısıyla **antış** (aynen) ‘yemin içmek, yemin etmek’ *İd. 24: xv fi’lu’l-qasam lahu ‘indahum ‘yeminli’ (‘bir geri ünlülü’) Kav. 43, 14; ħalafa ant bér* benzer *77, 8: ħalafa ant iç-Tuh. 13b 10; yaminu’l-ħalf ant* benzer *39a 8; yamin. ant* benzer *89b 1*: takiben **Osm. XIV and, and iç-** bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I 30; II 42; III 29; IV 26.**

andan/andın = zarf olarak kullanılan **ol**, ayrılma eki durumunda; ‘oradan, bu yüzden, böylece, o zamandan, o yüzden, ondan dolayı’, daha az da ‘sonra, daha sonra’ (genelde edat ile). **anta** ile karşılaştırın. Bu dillerde anlam olarak kullanımı, ismin –de hali ve ayrılma hali olarak aynıdır. Modern dilde kullanılmaktadır, aynı zamanda çoğu dilde bu anlamlar basit olarak ayrılma ekidir. bkz. **ındın. Uyg.** takiben Modern Uyg. **andın kén meñülüğ bolur** ‘bundan böyle o mutlu olur’ *TT VII 28, 47: Hak. XI andın* (aşağıda belirtildiği gibi) yaygın olarak ayrılma eki, fakat *I 397, 7*’de bir zarf olarak oluşur (**yaval-**): *XIV Muh. min*

tamma ‘oradan’ andan (ya da ? andın) *Mel. 15, 3; Rif. 91-2*: takiben **Çağ. xv andın az ũ** ‘ondan’ (basit ayrılma eki?) *San. 51 v 25: Oğuz XI andan ba’d dālika* ‘ondan sonra’; dolayısıyla biri diyor **andan aydım** ‘sonra (*ba’dahu*) dedim’; Türkler **anda:** diyor, **-a:** ile, anlamı ‘orada, oraya’; dolayısıyla biri diyor **men anda: erdim** ‘oradaydım’ *I 109*; (**anda:** dan sonra) Oğuzca da **-a:,-an**’a dönüşüyor ‘daha sonra’ demektir. Türklerde aynı uygulamayı takip ederler. (Arapçada olağandır) *I 130: Harzm. XIII (?) andın soñ* ‘daha sonra’ *Oğ. 31* yaygın, vb.: **Kum. XIV** ‘daha sonra, bu sebepten’ **andan CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr. 177 (ol kapsamında): Kıp. XIV andan tūmma** ‘sonra’ (ya da *tamma*?); *min dāka* anlamında birleşik kelime *İd. 24*: takiben **Osm. XIV andan** ‘daha sonra, bu sebepten’, vb. *XIV*’e kadar yaygın ve bundan sonra tek tük *TTS I 27; II 35-6; III 22-3; IV 24-5.*

andğar- = **and**’dan gelen geçişli isimden fiil; sadece *Kaş.* diline ait. **Hak. XI ol anı: anğardı: ħallafahu** ‘o ona yemin ettirdi’ orijinali **andğardı:**, ahenk uğruna **-d-** eksik (*xiffata(n)*) (Arapçaya paralel olarak alınmıştır) *Kaş. I 226 (andğaru:r*, aynen **andğarma:k**); **men anı: andğardım ħallaftuhu I 312 (andğarurmen, andğarma:k); ol anı: andğardı: ħallafahu III 423 (andğarur, andğarma:k).**

andık- = **and**’dan gelen geçişsiz isimden fiil; ‘yemin etmek’. Sadece (?) Kuzey doğu dillerinden Tölös’te kullanılmaktadır, **andık-** ‘kendini masum ilan etmek’ *R I 239. Eski dil VIII* takiben Man. **yeme nece iğideyü antıktımız erser** ‘eğer ki biz bazen yanlışlıkla yemin etseydik’ *Chuas. 100-1: Uyg. VIII* takiben Bud. **and andıkması taluy öğüzde teriğrek ol** ‘ettiği yemin okyanustan daha derindir’ *Kuan. 177*; benzer bir başka oluşum *179: Hak. XI er andıktı: ‘adam yemin etti’ (*ħalafa*) *Kaş. I 243 (andıka:r, andıkma:k)*; bir başka oluşum *I 42, 11 (and)*: (*XIV Muh. için ħalafa Rif. 108 antka:-* var, bu kelimenin*

anımsaması da olabilir, *Mel.*'de bunun yerine **and i:ç-**).

a:ndırdın = *TT VIII*'de üç kez ortaya çıkar; açıkça bir ayrılma eki olan ve sonradan üretilen **anda:**'dan gelir, ancak ikinci hece anlaşılmaz. **Uyg.** takiben Bud. Sanskritçe *talas* 'sonra' **a:ndırdın** *TT VIII A. 9*; *tasmāt* 'itibaren' benzeri *A. 22*; benzer bir başka oluşum *C. 17*.

andlığ = **and**'dan gelen iyelik isim/sıfat; 'yeminli, yeminli (arkadaş)'. Sadece (?) Kuzey merkezli dil grubu *Kır. anttu:* ve Güney batı dil grubu *Osm.*'de **antlı** kullanılmaktadır. (**Eski dil** ix takiben Yen. okunması **antlığ** *Mal* 'da 39, 2 Orhun Yazıtları (bkz. **ançak**) gözden geçirilmiş baskısında iptal edilir): takiben **Eski Kır.** ix **antlığ adaşına:** (ayrıldım) 'yeminli yoldaşlar' *Mal. 11, 8*; **Hak.** x1 **KB ukuş ol saña edğü andlığ adaş** 'akıl senin için iyi ve yeminli bir yoldaştır' 317: xiv *Muh.al-muhālif* 'yeminli' **antlı** *Tuh. 33a. 11*; *şāhib* 'arkadaş' (**dost** ve) **antlım** (aynen, **antlı** Farsçadan alıntı son ek) benzer 22a. 7.

anğar- = bkz. **andğar-**.

anın = zarf olarak araçsal durumda kullanılan **ol**; 'bu nedenle, bu sayede'. Aşağıda belirtildiği gibi; **anın** *Kıp.*'da **ol** (*Hou. 52, 9*; *Bul. 15, 4*; *Kav. 34, 5*) **anıñ** da -in hali ikincil bir formdur. **Eski dil** viii takiben *Man. anın korkdı* 'o, bu nedenle korktu' *TT II 6, 32*; **Uyg.** viii takiben *Man. anın* (bir cümle başında) 'bu nedenle' *TT II 17, 72*; Hıristiyan *Uyg.* (at onu taşıyamazdı) **anın keneştiler** 'bu nedenle, onların bir arada danışması sürdü' *UI 8, 4*; Bud. Sanskritçe *tasmād* 'bu nedenle' **anın** *TT VIII D. 36*; (bazı insanlar hayvanları katleder, etlerini ve kanlarını satarlar) **anın iğidür** '' *PP 3, 5*; **anın antağ tetir** 'bu yüzdendir ki böyle adlandırılır' *TT V 24, 79-80*; benzer diğer oluşumlar 26, 81; *Suv. 401, 9*; **Hak.** x1 **bo:đun anın ürküşü:r** 'insanlar bu yüzden (*li-acalihi*) ürküşür' *Kaş. I 155, 19*; ve diğer oluşumlar 7 ya da 8; aşağıda belirtildiği gibi: **KB anın ötrü**

beğler bedütür küçin 'beyler kudretlerini bunlar ile yükseltirler' 4015; bir başka oluşum 2211: **Çağ** xv takiben *Vel. 32* listesinde **anın** (**ann** hatalı) çevirisi **anıñ için** 'bunun için'; *San. 52r. 10* (kelime **anı** kapsamında) ayette doğru okunmasının **anı** olduğunu söylüyor ve *Vel.* de hatalı bir el yazması **anın** şeklinde ve bir 'icat' (*ixtirā'i*) anlamı verilmiştir; yazım olağandışı, ancak **anın** 'bu nedenle' **anı** bu bağlamda daha uygun ve haklı olabilir; her durumda *Vel.*'deki çeviri xvi'dan önce de biliniyordu.

anıt- = sadece bir kez kullanılmıştır. Çince bir cümle anlamı çevrilmiştir 'hayatımı sınırlandırmak isteyen'. Bir not (s.35, not 1373) **G.**; **-uzat** kullanmak için bariz bir kelime olacaktır; **anut-** doğru anlamı vermeyecektir **Uyg.** viii takiben Bud. **küseyürmen kentü özüm anıtmağalı** 'hayatımı sınırlandırmayı diliyorum' (devam ettirmeyi dilemiyorum) *Hüen-ts. 1972-3*.

anta: = zarf olarak kullanılan **ol** bir ismin -de hali, normalde yer 'orada', ve erken dönemde süre 'o zaman, ondan sonra' takiben ikinci durumda genellikle edat. – **nt-** Runik yazıyı temsil eden literatürle yazılmış; *Uyg.* formu belirsiz ve muhtemelen tekdüze değil. Modern dilde kullanılmaktadır, Güney batı dil grubu dışında *Az.* ve *Osm.*'de **orada** (**o arada**) tarafından yerinden edilmiş ve *Tkm.*'de ki **ol yerde** ifadesi. **Eski dilde** viii **anta:** 'orada' çok yaygın; **anta: kesre:** 'bundan sonra' *I E 5, 39, vb.*; *II E 5, vb.*; *Ix. 19*; **anta: ötrü:** 'bunun üzerine' *T 12, 16*; takiben viii **anta:** 'orada, oraya' *IrkB 56*; *Man. anta ötrü* *TT II 10, 86*; **Uyg.** viii **anta:** 'orada, oraya' *Şu.* da yaygın; **anta: ötrü** benzer *S 5*: viii takiben *Man.-A. anta ötrü* *MI 9, 3*; Hıristiyan *Uyg.* **anta** 'orada, oraya' *UI 6, 9*; Bud. Sanskritçe *tata* 'orada, oraya' **a:nda:da:** (aynen) *TT VIII A. 46*; **a:nda:** benzer *K. 1* (?); **anda** (?**anta**) 'orada, oraya' yaygın; 'orada, oraya' *TT V 10, 96*; **anta ötrü** benzer 8, 66, vb.; **anta kén** benzer 8, 81; **anta ok**

‘oracıkta, hemen’ *U II* 23, 17; **anta basa** ‘bundan sonra’ benzer 19; **anda munda** ‘her yöne’ *Suv.* 625, 10-11: Modern Uyg. **a:nda: basa** *TT VIII L.* 33-4; **anta ok** *TT VII* 21, 9: takiben **Eski Kır.** IX **anta:** ‘orada, oraya’ *Mal.* 11, 3: **Hak.** XI **anda:** zarf (*harf*) anlamı *hunāka* ‘orada, oraya’ *Kaş.* I 125; benzer I 130; I 109 III; 224 (**basa:**); 5 ya da 6 diğer oluşumlar: XIII (?) *At.* **anda** ‘orada, oraya’ 244, 276; *Tef.* **anda** ‘orada, daha sonra; **anda kéndin** (aynen); **anda soñ** ‘sonra’; **anda öñdin** ‘bundan önce’ 51: XIV *Muh.* *tamma* ‘orada, oraya’ **anda:** *Mel.* 5, 7; 15, 4; *Rif.* 75, 91: **Kum.** XIV ‘orada, o zaman’ **anda;** ‘o zaman’ **anda ox** *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler, Gr.* 176: **Kıp.** XIII *hunālika* ‘orada, oraya’ **anda:** *Hou.* 57, 4: XIV benzer *İd.* 24; *hunāka anda:* *Bul.* 14, 13: XV benzer *Kav.* 35, 18; *Tuh.* 42b. 2 vb.: takiben **Osmanlı** XIV **anda** ‘orada, oraya’, daha az sıklıkta ‘oraya’ ve ‘orada’, XVI yaygındır, daha sonra tek tük *TTS I* 26; *II* 34; *III* 21; *IV* 23.

antaça = sadece bir kez kullanılmıştır; **anta:**’nın –i hali, muhtemelen ‘daha çok veya daha az, yakın’. Uyg. VIII takiben Hıristiyan Uyg. **ötrü antaça bir kuduğ belgürti** ‘sonra bir at görüldü’ *U I* 8, 8-9.

antada = **anta:**’nın –de hali formu; görünüşe göre muhtemelen zaman ifadelerinde kullanılmış, çünkü **anta:**’nın zarf anlamı ‘o zaman’. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil** VIII takiben Man. **antada kesre** ‘sonra’ *Chuas.* 172; **antadata berü** ‘o zamandan beri’ benzer *I* 16-17: Uyg. VIII takiben Man. **antada kén** ‘daha sonra’ *M II* 7, 15: Bud. Sanskritçe *tata* ‘daha sonra’ **a:nda:dar:na:ru:** *TT VIII A.* 46; **andada kén** bir başka oluşum *Suv.* 598, 18.

antağ = **an-** (**ol**)’dan oluşmuştur ve **te:ğ** (orijinal biçimi **anteğ** *T*’de iki kez ortaya çıkar) zarftır, zaman zaman sıfat olarak kullanılır, anlamı ‘böyle, böylece, öyle’. Görünüşe göre Kuzey batı dil grubu hariç modern dilde kullanılmaktadır. **Eski dilde**

VIII **biz anteğ ertimiz** ‘durumumuzun olmasıydı’ *T* 8; (casus Tüegeş *xağan* geldi) **savı: anteğ** ‘onun şöyle savunması vardı’ *T* 29 **körüg savı:antağ** (aynen) *T* 9, benzer bir ifade *T* 36; **antağın üçü:n** ‘bunun gibi olduğu için’ *IS* 8, *II N* 6; **antağ külüg xağan ermiş** ‘öyle ünlü bir kağan imiş’ *IE* 4, *II E* 5; (*Ix.*’de **antak** 17 **ançak** yazılıp okunmuştur, bu kelimeye bakın): takiben VIII **antağ küçlü:ğ men** ‘çok güçlüyüm’ *Irkb* 3, 20, 60; benzer bir başka oluşum 10, 40; **antağ tér** ‘bu ne diyor’ benzer 44: *Man.* **antak** (aynen) **terkin** ‘bu kadar hızlı’ *MI* 7, 15: *Yen.* **andağ** (böyle yazılır) **ermiş** *Mel.* 29, 7 (oldukça kuşkulu bir metin): Uyg. VIII takiben Man.- **A yek antağ ölti** ‘böylelikle şeytan öldü’ *Man.-Uig. Frag.* 401, 9: Man. **neñ andağ** (aynen) **tev kür yelvi arviş yok kim ol umağay** ‘büyücülerde bir hile yok (anamlı olması için iki kelime birleştirilmiş) ve onlara büyü yapmamalı’ *M II* 5, 8-10; **erdemî sevinçi yél teñriniñ antağ** ‘rüzgar tanrısının erdemî ve çekiciliği bunun gibidir’ *Wind.* 5 (daha sonra paralel bir metinde **muntağ**): Bud. Sanskritçe *tathā* ‘böylelikle’ **a:ndağ/andağ** *TT VIII E.* 45; ayrıca **a:nda:ğ** yazılmış; **andağ erip** ‘böylece olmak’ *TT V* 22, 17; **né üçün andağ tetir** ‘neden böyle adlandırılır?’ benzer 24, 63; birçok diğer oluşum: Modern Uyg. **bu çurnı küçi a:nta:ğ** (aynen) **ol** ‘bu barutun gücü şöyledir’ *TT VIII M.* 20; **a:nda:ğ** (aynen) **muhurtta a:nda:ğ yultuz a:nda:ğ raşıta: ermiş** ‘bir saatlik böyle bir süreçte böyle bir yıldız böyle bir burçlar kuşağının işaretiydi (Sanskritçe)’ benzer *L.* 31; **bu yeme andağ ırk ol** ‘bu da aynı türde bir âlamettir’ *TT VII* 29, 8 (**ançulayu:** ile karşılaştırın) **Çiğil** XI **anda:ğ** zarf (*harf*) anlamı *kaḍālika* ‘böylelikle’; dolayısıyla biri diyor **andağ** (aynen) **aydım** ‘böylelikle konuştum’ (*kaḍā*) *Kaş.* I 118; yaklaşık bir düzine diğer oluşum **Hak.** XIII (?) *Tef.* **andağ** ‘böylelikle; böyle (sıfat)’; **andağ ok** ‘böylelikle’ 51: takiben **Çağ.** XV **andak ancılayın** *Vel.* 31; **andak āncunān** ‘böylelikle’ *San.* 51v 21: **Harzm.** XIII (?) **andağ körülüğ** ‘öyle güzel ki’ (**kim**) *Oğ.*

59-60; niteleyici sıfat olarak başka bir oluşum: xiv **andağ oturur erdi kim ka'annahu** 'o oturdu ve o oldu sanki' (tutsak yürümeği bekliyor) ..... **andağ kağgu hasrat birle oturdu** 'o, idamı bekleyen bir mahkummuş gibi oturdu' *Nahc.* 236, 15-17: **Kıp.** xiv **andawok** (< **andağ ok**) *kağaka ay miğl dāka İd.* 24: **Osm.** xiv-xvi **andak** 'derhal, hemen; o kadar' birkaç metin *TTS I* 26; *III* 22; *IV* 24 (yer almayan diğer anlamları).

antaki'a = bkz. **ançakına**.

anu:- = 'hazırlanmış, hazır'. Aşağıda belirtildiği gibi, ama bkz. **anut-**, **anuk**. **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. (evlatlık) **Sutpakınığ bérmiş aşın yép anımış işin kılıp** 'Sutpak tarafından verilen yiyeceği ye ve onun tarafından bildirilen işi yap' *USp.* 98, 5-7 (oldukça kuşkulu bir okuma): **Hak.** xı **anu:di: ne:η** 'bir şey hazırlandı (*u'idda*)'; geçişsiz (*lāzim*) fiildir, **in'adda* karşılık gelir, ama bu kelime Arapçada yoktur. *Kaş.* *III* 256 (**anu:r**, **anu:-ma:k**).

anuk = **anu:-**'dan gelen geçişsiz sıfat; ve benzeri. Modern dilde kullanılmaktadır. Genellikle **anık** olarak kullanılır ve bazı genişletilmiş anlamları vardır. bkz. *Doerfer II* 569. **Uyg.** viii takiben Bud. **anuk turur biz** 'biz hazırız' (her zaman kralın emrine amâdeyiz) *U III* 28, 16; **anuk bolyuk ol** 'o hazır' (Kral Silāditya'ya gitmek için) *Hüen-ts.* 257: Modern Uyg. **yarım şık yerin anukun tutdum** 'ben, ona hazır toprak şık aldım (tarım için)' *USp.* 28, 3-4; *USp* de 98, 14-16: **Hak.** xı **anuk ne:η al-şay'u'l-hāđir** 'hazır olan bir şey' *Kaş.* *I* 68 (atasözünden alıntı); diğer oluşumlar *I* 18, 2; 93, 5 (özellikle de gıda için uygulanan hizmete hazır): **KB bir tanukı anuk** 'bu tanık eli' 15; diğer oluşumlar 99, 552, 653 (**kūñür-**), 783 (**uçuzluk**), 5844: xiv *Rbğ.* **anuk** *R I* 234: *Muh. muhayyā* ('hazırlanmış') *wa hāđir anu:k Mel.* 83, 1; *Rif.* 188: **Harzm.** xiv **anuk** benzer *Kutb* 9; *Nahc.* 293, 11: **Kıp.** xiv **anuk al-hāđir**.....adam hediye istediğinde, o arkadaşına armağanın anlamını söyledi 'bu

nerede?', ve arkadaşı yanıtladı **anuk tur hāđir İd. 23: xv *hāđir anık Tuh.* 13b. 1.**

anukla:- = **anuk**'dan gelen isimden fiil; 'hazırlamak, (onu) hazır hale getirmek'. Kuzey batı dil grubu Kaz. da aynı anlamı ile kullanılmaktadır. **anukla-** *R I* 231 ve anlamı 'açıklamak' (bu dillerde **anuk** modern anlamda) Kuzey merkezli dil grubunda Kır., Kzx.; Kuzey batı dil grubunda Haks. **anıkla-**; Kuzey batı dil grubunda Kırım **anukla-** *R I* 231. **Hak.** xı **ol anukla:di: ne:ηni: wacada'l-şay' hāđir mu'add fa-axağahu** 'o nesneyi hazır buldu ve aldı' *Kaş.* *I* 305 (**anula:r**, **anukla:ma:k**): **KB ölümke özün çın anuklar yori** 'ölüme her an kendini hazır bulundur' 1476: **Kum.** xiv (**anuk al-hāđir**, bundan dolayı) **anukla:- ağdara İd. 23: xv *ağdara anıkla-* *Tuh.* 5b. 12.**

anukluk = **anuk**'dan gelen soyut isim; aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** xı **anukluk al-is'dād fi'l-umūr** 'işe hazırlanma' *Kaş.* *I* 150: **Harzm.** xiv **anukluk** 'gönüllülük, isteklilik, hazır olma' *Kutb* 9.

anu:mi: = sadece bir kez kullanılmıştır; muhtemelen başka dilden alınmış bir sözcük (?Hint-Avrupa). **Hak.** xı **anu:mi: al-cuđām** 'cüzam hastalığı' *Kaş.* *I* 137.

anun- = **anu:-**'nun dönüşlü formu; 'kendini hazırlamak (-ğalı/-ğeli: nin -e hali ya da isim fiil şekli)'. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Man.-A *M I* 14, 4-5 (é:t-): Man. *TT II* 17, 60-3 (**alku:**); **anuntımız siziηe** 'biz sizin için kendimizi hazırlamalıyız' *TT III* 3: **Hak.** xı **ol ya:ğı:ka: anı:di:** 'o, düşmana (*ista'adda*) hazırlandı' *Kaş.* *I* 206 (**anunur**, **anunma:k**); **isizlikig** (aynen **isizlikke:** için hata?) **anunma: lā tasta'iddanna li'l-şarr** 'kötülük için hazırlanma' (insanların kötü olacağını düşünmeyin) *III* 161, 3; (*I* 114, 19 bkz. **oğurluk**): **KB yégüçi anundi anuk tut aşı** 'yiyiciler hazırlandı, sen yiyeceğini hazırla' 1675; **şaηa ma anunmış turur bu ölüm** 'ölüm sizin için kendini hazırladı' 1405; diğer oluşumlar 3530 ve Vienna el

yazmasında ki yanıltıcı ayetten sonra 1183: XIII (?) *At.* 209 (1 açığ).

anut- = **anu:-** ‘nun ettirgen formu ‘hazırlamak, hazır hale (bir şey) getirmek’. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Modern **Uyg.** **emin yüründekin anut** ‘onun için bir çareyi hazır et (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *TT I* 109: **Hak.** XI **ol yağı:ka: tolum anuttı:** ‘düşmana (*a'adda*) silah hazırladı’; ayrıca *Kaş. I* 215’de kullanılır (**anitu:r, anıtma:k**) (atasözünden alıntı); **bu er ol ı:şığ anutğa:n** ‘bu adam işini yerine getirmek için her zaman hazır (*abada(n) yasta'idd*)’ *I* 156, 13; bir başka oluşum *I* 114, 19 (1 oğurluk): **KB kişilik kılurka kişilik anut** ‘insanlık edene karşı insanlık göster’ 1690: XI(?) **KB nazım önsöz rûzını anutmuş** ‘gündelik yiyecek hazırlamak’ 3: XIII (?) *Tef.* **anut-** ‘hazır hale getirmek’ 53: **Harzm.** XIV benzer *Kutb* 9: *Kıp.* XIV (?) **anıt-** ‘bir şeyler hazırlamak’, soyut anlamda, *İd.* not 23 (V. İzbudak, *el-İdark Haşiyesi*, İstanbul, 1936, s. 5.).

anutul- = sadece bir kez kullanılmıştır?; **anut-** un pasif formu. **Uyg.** VIII takiben Bud. (Sanskritçe *kayıp*) **alku uğurla:r üze: a:nutulmuş e:rür** ‘tüm acil durumlar için hazırlanmış’ *TT VIII G.* 8.

anvant = Soğdca kelime ‘*nβnt (anvant)* ‘neden’ **Uyg.** Bud. da birkaç kez kullanılmıştır, anlamlı olması için iki kelime birleştirilmiş ve görünüşte her zaman **tıltağ**; *avant, avint, ayant* ve *avyat* olarak çeşitli şekillerde deşifre olmuştur, ama bunların hepsi hatalıdır. **Uyg.** VIII takiben Bud. **neğü için kayu anvant tıltağın** ‘neden ve hangi sebeple (anlamlı olması için iki kelimenin birleştirilmiş)’ *U I* 24, 2; diğer oluşumlar *U III* 4, 1; *Suv.* 24, 18; 140, 16.

añ = ‘anlayış, zeka’. Bu kelimenin en erken notu *San.*’da bulunmaktadır, ancak bunun çok daha eski olması **añla:-** temelinde olmasıdır. Kuzey doğu dilleri ve Orta güney dilleri (?) hariç modern dilde

kullanılmaktadır. bkz. *Doerfer II* 565. Takiben **Çağ.** XV **añ** (yanlış) ‘*aql-u fahm* ‘anlayış, zeka’ *San.* 52r. 2: **Kıp.** XIV bkz. **añla:-**.

añ = sadece bir kez kullanılmıştır; muhtemelen Çince’den alınmış bir sözcük. **Hak.** XI **añ ism tã'ir yutadāwā bi-şahmihi** ‘şişman bir kuşun adı, tıbbi amaçlı kullanılır’, diğer tarafta avucunu ovuşturma olarak da kullanılır *Kaş. I* 40’a nüfuz etmiştir.

añ = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 u:** ile karşılaştırın. **Oğuz** XI **añ** ünlem (*harf*) anlamı ‘hayır’ (*lā*); emrolunan kişi **añ añ** deyince “yok yok” olur, *Kaş I* 40.

añ = bkz. **3 eñ.**

añ = bkz. **1 eñ.**

añ- = ‘hatırlamak, hatırlatmak’.

añayu = bkz. **añaru:**.

añçı: = **4 añ (3 eñ)**’den eylemi yapan kişi, özne ‘avcı’. **Uyg.**’da nadirdir. *añçı* olarak Moğolcadan alınmış bir sözcük (*Kow.* 18, ayrıca *añçi*; *Haltod* 4). Bazı Kuzey doğu dilleri ve Kuzey merkezli dil grupları olsun *Kır.*, *Kzx.* da aynı kelime belli değildir. **Uyg.** VIII takiben Bud. **keyikçi añçı tuzakçı boltumuz erser** ‘geyik avcısı ve tuzak kurucusak’ *U II* 84, 9-10; *TT IV* 8, 56-7.

añdı:- = ‘gizlenmek, pusuya yatmak’. Kuzey doğu dillerinden *Haks*; Kuzey merkezli dil grunda *Kır.*, *Kzx.*; Kuzey batı dil grubunda *Kar. L. T*; *Kaz. R I* 195, 239; *Kow.* 156’da, XIV *İd.* 25 ve Osm. takiben *TTS I* 567, Kuzey merkezli dil grubu *Kır.* **öñü-** ve Güney batı dil grubu XX Anat. **ön-/öne-/önü-SDD** 1112-3’de kullanılmaktadır. **Hak.** XI **avçı: keyikni: añdı:di: ihtāla'l-qāniş li'l-zaby wa lāwaşa ilayhi li-ya'xudahu** ‘avcı geyiğe hile etti; onu yakalamak için gizlenerek gözledi’; ve biri dedi **ol anı: añdı:di** ‘o, onu yakalamak

için hile yaptı' *Kaş. I 311 (aḡdı:r, aḡdı:ma:k)*; bir başka oluşum *III 401, 12: takiben Çağ. xv aḡdı- (-p)/andı:- (p) maxfi cust-u cû kıl-wa kamin edüp söz diḡle-* 'gizli bir soruşturma yapmak ve sohbetlere kulak misafiri olmak' *Vel. 30: aḡdı- (eḡdi-* yanlış yazılmış) *kamin kardan wa mutaraşşid şudan* 'pusuya yatmak için gizlice seyretmek' *San. 51r. 19: Kum. xiv 'gizlenmek' andı- CC. Almanca bölümler; Gr.*

aḡdur- = aḡ-'dan gelen ettirgen fiil, bu kelimeye bakın, ve xiiii(?) den önce not edilmemiş. aḡ- aynı dilde kullanılmaktadır. **Hak. xiiii** takiben *Tef. ḡakkara* 'hatırlatmak' **aḡdur-** 55: takiben **Çağ. aḡdur-** ettirgen fiil; *mutaḡakkir kardan wa fahmānidan* 'hatırlamak; nedenini anlamak' *San. 50v. 26: Kıp. xiiii ḡakkara aḡdur-* *Hou. 40, 10: takiben Osm. xv aḡdır-* (eskiden **aḡdur-**) 'hatırlamak', *TTS* bazı metinlerinde *II 36; III 23; IV 26*

aḡduz = tıbbi bir çalı, 'tıbbi ot (*Inula helenium*)'. Kuzey batı dil grubu Nog.; Güney batı dil grubu Osm., Tkm. kullanılmaktadır ve muhtemelen başka yerlerde de bulunur. **Hak. xı aḡduz al-rāsan** 'tıbbi ot', yerden kazılıp çıkarılır, karın ağrısına ilâç yapılır bir kök (*yunbaş*). *Kaş. I 115* (atasözünden alıntı 'andız hazır olursa at, karın ağrısından ölmez'; benzer bir atasözü Baskakov'da, *Nogaisko-russkiis lovar*, s. 42: takiben **Çağ. xv anduz** (yazılmış) bitki *pil-ḡuş (Red., Iris florentina)* tıp dilinde *rāsan, quşt-i şami* ('Suriye zencefil'), kabarcıkların ve ağrıların ve hayvan ısırıklarının her türlü tedavisi için yararlı. *San. 51v. 22: Takiben Osm. xiv andız/anduz* 'tıbbi ot' çeşitli metinlerde özellikle sözlüklerde, tüm dönemler için daha çok **anduz ağacı** ile alternatif olarak **ardıç ağacı**, Arapça ve Farsça 'servi' ve 'ardıç' kelimelerinin çevirisinde kullanılır. *TTS II 36; III 24; IV 26.*

aḡı:la:- = *aḡı'dan gelen isimden fiil, sesleri yankılayan; 'anırma'. Genel formu

birkaç sesi yankılayan fiil; muhtemelen kökeni **aḡ:ıda-**. Kuzey merkezli dil grubu Kır. 'bağırma, çığlık atma'; Güney batı dil grubunda xx Anat. (bufalo) 'böğürme' *SDD 103*; paralel ortaçağ formları aşağıda eklenmiştir. **ınle-** (**iḡle-**) Güney batı dil grubundan Türk Cumhuriyetin'de de hala kullanılmaktadır. **Hak xı eḡye:k aḡı:la:dı: nahaqa'l-ḡimār** 'eşek anırdı' *Kaş. I 311 (aḡı:la:r, aḡı:la:ma:k): Kıp. xiv iḡle- (-ḡ- ile) *anna* 'figan, inilti' *İd. 25: xv anna iḡle Tuh. 5b. 6: Osm. xviii iḡle-/iḡilde-Rumi'de nālidan wa zāridan* 'ınleme, aḡıt' *San. 117v. 2.**

aḡıl = sadece *Kaş.* diline ait; temel olarak anlamı 'çok, pek', bunu **eḡil** okumak caziptir ve **eḡ** kelimesiyle bağlantılıdır, ancak *I 135, 19*'da mantıksız bir öneri vardır. **aḡıl, alaḡ** dan türemiştir. **Hak. xı aḡıl açuk kapuḡ bāb futuḡ cidda(n)** 'büsbütün açılmış kapı' *Kaş. I 94.*

aḡıttır- = sadece bir kez kullanılmıştır; başlangıçta kelime nettir, ama önerilen anlamı 'boyun eğmeye sebep olmak' O hâlde **eḡıttür-** için **2 eḡit-**'in ettirgen formu denilebilir. Takiben **Uyg. viii Man. tolḡ sansarıḡ siziḡe ankıttırıtıḡ** 'bütün düşmanlara baş eğdiniz' *TT III 78.*

aḡız = 'kılları alan'; daha sonra 'anız'. Kuzey merkezli dil grubu Kır. ve Güney batı dil grubu Osm. ve xx Anat.'da kullanılmaktadır. (**Eski dil viii** takiben Yen.'de bunun olası okunuşu **aḡızḡa: Mal. 48, 6** da doğrudur): **Hak. xı aḡız al-cill, wa huwa sūqu'l-burr wa ḡayrihi ba'damā ḡuşida** 'buğday ya da diğeri (tahıllar) hasat olmuş olanlar' *Kaş. I 94: takiben Çağ. xv aḡız ('-ḡ- ile' yazılmış) *mahall-i zirā'at ki ḡāşil ān tāza raf' şudu wa xāşāk-i ān bar zamin manda bāşad* 'buğday ve buğdaya benzer şeyler biçildikten sonra tarlada kalan biçilmiş kökler' *San. 52r. 7: takiben Osm. xiv aḡız* Arapça ve Farsça kelimeleri çevirmek için birkaç sözlükte kullanılır, bunların çoğu 'anız', daha çok 'anız alanı' anlamındadır *TTS I 28; II 39; III 26; IV 29.**

añla:- = **1 añ**'dan gelen isimden fiil; 'anlamak' genellikle çok bozuk olarak modern dilde kullanılmaktadır, örnek Kuzey doğu dil grubu **oña-**, vb. **Uyg.** VIII takiben Hıristiyan **Uyg. añlap bilip** 'anlamak ve bilmek (anlamı)' *U I* 8, 16 (sözcük zarar görmüş, ancak okunması oldukça belirli): (**Eski Kır.** IX okuması *añlar Mal.*'da 41, 1 muhtemelen **üçü:n** için hatadır). (**Hak.**) XIV *Muh.(?) fahima* 'anlamak' **añla:-** *Rif.* 113 (sadece); *al-dikir* 'hatırlıyorum' **añlamak** (aynen?, yanlış seslendirme) benzer 123 (sadece): **Çağ.** XV **añla-** (yazılmış) *fahmidan San.* 50v. 27: **Oğuz** XI **ol sö:züğ aña:di:** 'o sözü anladı (vb.)' *Kaş.* I 290 (**aña:r, aña:ma:k**): **Harzm.** XIII **aña-** 'anlamak' *Ali* 26: XIV benzer *Kutb* 9: **Kum.** XIV benzer *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.: Kıp.* XIV (**añ hāciz** 'çit, bölüm'; ve biri dedi ki **bunun añ yok dur mā li-hādā hāciz;** ve *al-şay'u'l-mafhūm* 'anlaşılır bir şey' **añlu:** denir. *Kav.* 26, 6; *fahima aña-* *Tuh.* 28a. 9.

añlağ (añlğ) = aşağıda belirtildiği gibi; **1 añ**'dan gelen iyelik isim/sıfat; 'anlayışlı'; **aña:-** dan gelen akraba sözcük, sıfat **añlak** 'anlayış' modern dilde kullanılıyor olmasına rağmen **ukuş** daha yaygındır. **Uyg.** VIII takiben Man.-A. **köni kértü añağ törülüg** 'doğru, gerçek anlayışlı töreli' *M I* 26, 14-15: (takiben **Çağ.** XV **añlak fahm wa idrāk** 'anlama, algılama' *San.* 52r. 5): **Kıp** XIV **añlu:** *İd.* 25 (**aña:-**).

añmın = aşağıda belirtildiği gibi; tüm oluşumları ayrılma eki durumundadır ve oldukça geç dönemde ortaya çıkmıştır, farklı ve muhtemel şekli olumsuz **-matın** edatı, **aña(mın)** için bir hata olabilir gibi görünüyor (bkz. *G. ATG.* s. 340) **añ-** dan 'istemeden, farkında olmadan'. **Uyg.** VIII takiben Bud. (eğer ki herhangi biri bir kazığın tepesine bağlanmış büyüğü görürse) **azu yakın tursar aña(mın) anıñ köligesi teğser** 'ya da onun yakınında durursa, ve fark etmeden onun gölgesine girerse' *U II* 39, 87-90; (eğer ki birisi bu büyüğü yanlışlıkla hayvan olarak yeniden doğmuş kuşların ya

da dört ayaklı hayvanların kulaklarına ezbere okursa) **aña(mın) yılki aña(mın) barmış kuşlanıñ keyiklerniñ** 'farkında olmadan hayvan dünyasına varmış kuşların, geyiklerin' benzer 43, 12-14; diğer oluşumlar *Suv.* 169, 8; 177, 16; 227, 7; 424, 21; *Tiş* 49b. 2-3.

aña:-/ıña:- = 'çılgılık, feryat', ve benzeri; muhtemelen sesleri yankılayan ***aña/ıña** dan gelen isimden fiil, Kuzey doğu dillerinde hala gıcırdayan ya da seslerini yankılayan olarak mevcut. Tutarsızlıklar, bu seslendirme fiilinde ve türevlerinde var; *Kaş.* el yazmasında **ıña:, ıñrat:, ıñran-** var, ama **añaş** ağırlıklı olarak dişi deve. Modern dilde, çok çeşitli formları ile bazı eklenmiş damaksıl **-ğ-**, Kuzey merkezli dil grubu gibi üç heceli **añağıra-** ve bazı ön ünlüler **e-** ya da **i-** ile kullanılmaktadır. **Hak.** XI **inğen ıñrasa: botu: bozla:r** 'dişi deve inleyince (*hannat*), boduk deve (*rağā*) ses verir' bu, hısımların birbirlerine olan yakınlıklarını da anlatır *Kaş.* I 120, 18; aşağıda belirtildiği gibi: takiben **Çağ.** XV **ıña-/ıñran-** (yazılmış) *nālidan* 'ağıt', uzun bir pasajın ardından Rumi yazar diyor ki *Muḥākīmatu'l-luğatayn* alıntı ön ünlülü kelimelerle yazıldığından kendisi görmemişti, ama onun deneyimi ile *San.*'da ünlüler geridedir 117r. 2: **Harzm.** XIV **ıñre-(-mek vb.)** 'ağıt' *Kutb* 60; **ıña-** (-p) benzer 206; **ıñre** belirsiz seslendirme, benzer *MN* 376; *Nahc.* 73, 16 (**botu:):** **Kıp.** XV *za'ara'l-asad* (aslan) 'kükreme' belirsiz seslendirme **aña-** *Tuh.* 18b. 6: takiben **Osm.** XIV **aña-/ıña-** (*I* ve *II*'de bazen **ıñre** yazılmış, ama mastar genellikle **-mak**) 'kükremek, inlemek, feryat etmek, vb.>'; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 29, 386; *II* 40, 543; *III* 27; *IV* 30.

añran-/ıñran- = **aña:-/ıña:-**'dan gelen dönüşlü fiil ve eşanlamlı. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **inğe:n ıñrandi:** 'dişi deve inledi' *hannati'nāqa wa ğayruhu Kaş.* I 289 (**ıñranu:r, ıñranma:k**): **Çağ.** **ıñren- (-di)** *dard ile yap gizlüce aña-* 'ağrıdan dolayı sessizce ağlama' *Vel.* 81 *Muḥākīmatu'l-luğatayn*, bu anlamı

vermek için **ıñremek/sıñremek** kullanılır; **ıñran-San.** 117r. 2 (bkz. **ıñra:-**) takiben **Osm.** xiv sonrasında çeşitli oluşumları **añra-/ıñra-** kapsamında **añran-/ıñran-** yer almaktadır, bu kelimelere bakın.

añraş-/ıñraş- = **añra:-/ıñra:-**‘dan gelen yardımcı fiil. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** xı **oğla:n añaşdı:** (aynen) *ağiyati'l-şibyān* ‘çocuk can sıkı’ (aynen, çığlık attı) *Kaş.* I 289 (**añaşu:r, añaşma:k,** el yazıtlarında ki ile aynı); **saçlp suvı: añaşu:r** (? *elif* sessiz) ‘suyunu saçarak inler’ (*şawt wa xarir*) I 258, 4; **akın akar añaşu:r** ‘sel inleyerek akar’ (*bi-anin wa hanin*) III 39, 15; **ördi: bulıt ıñraşu:** (aynen) ‘bulutlar gürültüyle yükseldi’ (*zaclā*) III 398, 24; **Harzm.** xııı **ıñreş-** (aynen?) ‘birlikte ağlamak’ *Ali* 47.

añrat-/ıñrat- = **añra:-/ıñra:-**‘dan gelen ettirgen fiil. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** xı **ol anı ıñrattı:** *arannahu mina'l-ranin* ‘onu inletti (vb.)’ *Kaş.* I 357 (**ıñratu:r, ıñrat-ma:k**); **Harzm.** xiv **ıñret-** ‘ağıt yapmak (birisine)’ *Kutb* 60.

añsız = **1 añ**‘dan gelen olumsuzluk belirten isim/sıfat; anlamı ‘anlayışı olmayan’; daha sonra (1) ‘anlayışı olmayan, cahil, aptal’, (2) ‘düşünmeden’, dolayısıyla ya ‘ani, aniden’ ya da ‘mekanik’ anlamına geliyor. Kuzey doğu dilleri hariç modern dillerde kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. (tamamen çürütülmüş) **bu yeme añasız uyatıp utsukup özin bilindi** ‘kendini anlayışsız biri kabul etti, utandı’ *Hüen-ts.* 1802-3; (tüm nehirleri.....ağaçları.....bitkileri..... yapacağım) **añasız körtle sevüglüg**..... ‘inanılmaz (?) güzel, hoş’ (hoş renkli, kokulu vs.) *Suv.* 529, 11: takiben **Çağ.** xv **añasız/añasızın** (yazılmış) (1) *bi-aql wa nā-faham* ‘zekası ve anlayışı olmayan’, (2) *nā-qahā wa ğāfil* ‘aniden ve habersizce’ *San.* 52r. 3; **Harzm.** xiv **añasızın** ‘aniden’ *Kutb* 8; **añasızın/añasızda** benzeri 9; **Kum.** xiv ‘aniden’ **añasızın CC. Almanca bölümler;**

Gr. 38: **Kıp.** xiv **añasız** (aynen) *al-ğafila* ‘aniden ‘habersizce’ *İd.* 24: takiben **Osm.** xiv ‘aniden’ çeşitli formları xiv **añasız/añasızda;** xv **añasızın/añasızda;** xvi **añasız TTS I 30; II 41; III 28; IV 31.**

añul = bkz. **amul.**

añut = sadece bir kez kullanılmıştır. **Hak.** xı **añut** *qam'u'l-şārab* ‘şarap tıpası’; atasözünden alıntı **bart küçük bolsa: añaıt bedük ur idā kāna'l-naytal sağır fa-da'i'l-qam kabir ‘delik küçük olsa da tıpayı büyük vur’ *Kaş.* I 93 (belirsiz seslendirme **bart**, bu kelimeye bakın, el yazmasında *yurt* yanlış yazılmış).**

ap = negatif çağrışıma sahip eşsiz bir bağlaç ve fiilin olumlu formu ile kullanılıyor (F.W.K. Müller tarafından anlamı anlaşılmamıştır *U II* 4, 2-3 hatalı tercüme). İki kullanımı vardır, (1) **ap.....ap** ‘ne.....ne de’; (2) negatif fiil **.....ap** ‘ne de’, bazen de olumlu fiil takip eder. Tef.’den sonra izlenemez. **Uyg.** viii takiben Bud. **bilmezler ap nomluğ (?) yoluğu karlar** ‘onlar [yol ve yön] bilmiyor ne de kanun yolunu anlamıyorlar’ *U II* 4, 2-3; **ap yeme közünür ajunda ap yeme ikinti ajunda** ‘ne bu dünyada ne de sonraki dünyada görünür’ *U III* 86, 8-9; diğer oluşumlar *Suv.* 528, 2-3; *Tiş.* 48a. 3; *USp.* 102, 38-9; *TT VII* 40, 77’nin başında uzun bir liste de ‘gönüllü rahip ya da gönüllü rahibe’ kelimeler **ap ayağlığ ap ayağs:z uluğ kiçig** zor anlamlara gelebilir ‘ne onurlu ne de onursuz; çok büyük veya küçük’, ve **1 ap** oldukça sıra dışı bir kullanımı olmalı ‘çok şerefsiz, çok şerefli’: **Hak.** xı **ap lā** ‘değil’ de yer alan bir kelime, olduğu gibi **ap bu: ap ol** ‘bu değil, o değil; ne bu, ne o’ *Kaş.* I 34: *KB* (cahil bir adamın zihni kum tepesi gibidir) **ögüz kirse tolmaz ap ot yem önür** ‘nehir aksa, dolmaz; orada ot ve yem bitmez’ 975; xııı (?) **ap yeme köni ol ap yeme yaruk bitig** ‘ne o ayakta, ne de [kendisi]’; **yétmes anlarka ziyan ap yeme asıg** ‘onlara ne zarar ne de yarar gelir’ *Tef.* 35.

apa = ‘ayı’ (hayvan) ‘ayı’ normalde **1 adığ** dir, ancak halk ağzında epeyce bulunur, Sibirya’daki ayı ata kültürü ile karışmıştır, bu kelime belki de sadece mecazi olarak **1 apa:** olarak kullanılmıştır; Kuzey doğu dilleri Kaç., Koib., Sag. *R I* 620 ve Haks. **aba**, aynı anlamdadır. Kıp. xı (belirsiz telaffuzu) **apa:** ‘geri ünlüler ile’ *al-dubb* ‘ayı’:.....**apa:başı:** *al-tannûm* ‘Cannabis sativa’; *al-qittā* gibi yetişen bir bitkidir ‘Cucumis sativus’ ve dikenli bir kökü vardır, dağlarda yenir *I* 86 (normal anlamı *al-tannûm*, ancak açıklamasını zorlukla kabul eder).

apam/apañ = ‘eğer’, şartlı bir şekilde kullanılır. Önceki şekli Uyg.’da sık görülür, daha sonra izlenemez. Önceki dönemde **-sar** şekli daima kullanılmış değildir ve belki de bu kelime gereksizdir. Kullanımı daha kısıtlı olunca tedavülden kalkmıştır; bu kelime bazen kendi kendine kullanılır ve bazen de **birök**’ün ardından gelir. Von Le Coq *Turan*’da referans vermeksizin almıştır; 1918, s. 457, F.W.K Müller, bu kelimeyi ‘Aramaeo-Soğd ideogram’ olarak tanımladı; görünüşe göre yanlış anlaşılması üzerine ‘ideogram’ tamamen bir saçmalık olmuştur ‘P’ ve bazen eskiden okunduğunda *ny* ardından gelirdi. Uyg. viii takiben Man. **apam birök...kodmasar** ‘durdurmuş olsaydı (vaaz gibi)’ *TT III* 64-5: Bud. **apam birök bu etözünün titsermen** ‘eğer ben, bu bedenimi bırakırsam’ *Suv.* 614, 1-2; bu kelime *Suv.*’da yaygın *TT I* bkz. 29, not 198: Modern Uyg. **apam bir adakın sısar** ‘eğer onun bacağıının birini bırakırsa’ *TT I* 198; **apam** (kendi kendine) *USp.* 61, 13, 98; 19 gibi. **apam birök** benzer 13, 13; 57, 16 gibi: **Hak.** xı **apañ** bir bağlantı (*harf*) anlamında *law* ‘eğer’; birisi **apañ sen barsa:sen** dedi. ‘eğer sen gidersen’ *Kaş.* *I* 133, diğer oluşumlar *I* 399, 22; *II* 209, 20: **KB apañ iki ajun kolur erse sen** ‘sen her iki dünyayı arzu ediyorsan’ 226, diğer

oluşumlar 895, gibi xıı(?) **KB manzum önsöz apañ dostuñ erse** ‘dostun olsa bile’ 21: xıv *Rbğ.* **apañ** ‘eğer’ *R I* 623.

a:r = ‘kumral, defne (renginde)’; sadece *Kaş.* diline ait; neredeyse eş anlamlı, ve belki de **o:r** ikinci şekli. **Hak.** xı **a:r böri:** *al-đabu* ‘sırtlan’ (nesir); **a:r ne:ñ** *al-lawnu'l-aşhab* ‘kumral yada defne rengi’ diye de adlandırılır **arsı:l** (el yazması ile aynı) *bi'l-ziyāda* ‘sonek ile’ *Kaş.* *I* 79.

a:r- = ‘yorgun, bitkin, zayıf’, bazen gıda eksikliği zayıflığı etkileyebilir (**aruk** ile karşılaştırım). Modern dilde kullanılmaktadır, çoğunlukla **arı-/aru-** olarak uzatılabilir. Takiben **Eski dilde** viii **er süke: barmi:ş yolta: atı armi:ş** ‘adam sefere gitmiş; yolda atı bitap düşmüş’ *IrkB* 35; benzer bir başka oluşum 17 (**3 öñ**): Uyg viii takiben Bud. **yérleriğ kezip arıp** ‘yerleri geçip yorulup’ *U III*, 5 (i); **arıtı armadı** ‘hep yorgun değildi’ *U IV* 22, 273: **Hak.** xı **er a:rdı:** ‘adam (vb.) zayıftı’ (*ayya*) *Kaş I* 172 (**a:ra:r, a:rma:k**); **alımlığ körü: armadı:** (aynen) ‘alacaklıyı görmekten usanmadı (onu engellemek olamazdı)’ *I* 149, 2: **KB** (uzun bir yolculuk yaptık ve size ulaştık) **emğep ham artuk arıp** ‘çok zahmet çekip, yorularak’ 837; **arıp kal-** ‘yorgun olmak ve gerisinde kalmak’ 3702-3: xııı (?) *At.* (cimri) **armaz osanmaz bolur** ‘yorulmak ve usanmak bilmez’ 309; *Tef.* **ar-** ‘yorgunluk’ 55: xıv Muh. *ta’iba* ‘yorgun’ **a:r-** *Mel.* 24, 5; *Rif.* 106; *al-ta’b*, **a:rmak** 34, 10; 119: takiben **Çağ.** xv **ar-** (**-dı**, vb.) *yorul-* ‘yorgun olmak’ *Vel.* 11-12; **ar-** *xasta şudan* ‘yorgun olmak’; ayrıca **har-** okunur *San.* 33v. 8; **har-xasta wa manda şudan** ‘yorgun ve bitkin olmak’ benzeri 323r. 24. **Harzm.** xıv **ar-** benzer *Kutb* 10; *Nahc.* 160, 16; 161, 1: **Kum.** xıv **armayın** ‘yorucu değil’ *CC. Almanca bölümler; Gr.* 39: **Kıp.** xııı

al-ta'b **armak** *Hou.* 27, 14; *ta'ibaar*-benzer 34, 12: xiv **ar-** ('geri ünlülü') *ta'iba'd.* 9; *ta'iba or-* (aynen?) *Bul.* 37r.: xv *ta'iba ar-* *Tuh.* 9b. 6; 'ayya (**yorul-**; marjinali) **ar-** 26a. 13: takiben **Osm.** xiv **ar-** 'yorgun, bitkin', bütün zamanlarda kullanılır *TTS I* 42; *II* 52 (**arı-**), 55; *III* 38; *IV* 41.

a:r- = 'aldatma, hile'. *Hüne-ts. Briefe*'de önerilen, s. 29, not 1867 **ara:** ile bağlantısı inandırıcı değildir; **1 a:l** ile bazı uzaktan bağlantılarının olması mümkündür. Aşağıda belirtildiği gibi; **alta:** ile değiştirilmiştir. **Eski dilde** viii **süçig savın yımşak ağın arıp** 'tatlı sözlerle ve yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp' *I S* 5; *II N* 4; Uyg. viii takiben Man.-A (insan vücudunu oluşturulur). **teven kürün armakan azğur-makan** 'hilelerle (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) aldatma (anamlı olması için iki kelime birleştirilmiş)'. *M III* 9, 11-12 (ii); benzer bir başka oluşum 29, 5 (ii) (**1 yov-**): Bud. *U II* 77, 26; 86, 43, *TT IV* 10, 5 (**1 yov-**); **Suv.** 135,10 (**ezügle:-**): **Hak.** x1 **ol anı: a:rdi:** *ğarrahu* 'onu aldatmış' *Kaş.* *I* 172 (**a:ra:r,** **a:rma:k**); **ardi:** (aynen) **seni:kı:z** 'kız seni aldatı' (*xada'atka*) *I* 412, 21; bir başka oluşum *III* 62, 3 (**1 yov-**): **KB méni ardi dunyā** 'dünya beni aldatı' 1172.

ara:la:- = **ara:**'dan gelen isimden fiil; 'olmak ya da gitmek arasında; aracılık etmek', ve benzeri. Modern dilde birkaç anlam bağlantısı ile kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol ikki: kişi: orta: ara:la:di:** 'o iki insan arasında barışı sağladı (*şālahā*); ayrıca iki şey arasından geçti (*cāwaza*); ve 'barış yapmak' için (*fi'l-şulh*) **arı:la:di:** kullanılır, fakat bu kaba bir ifadedir ve ilki daha doğrudur (*lafzatu'l-āma*), (*aşahh*) *Kaş.* *I* 308 (**ara:la:r,** **ara:la:mak:**): takiben **Çağ.** xv **arala-** (1) *tafaḥḥus kardan*

'araştırmak, incelemek'; (2) *dar miyān-i dü amr darāmadan wa miyānçigari kardan* 'iki şeyin arasından geçmek, ara bulucu olarak hareket etmek' *San.* 34v. 2: **Osm.**xv **aralayıp geç-** 'üzerinden geçmek' (bir kelimenin çevirisini yapmak) *TTS I* 33; **arala-** 'ayırt etmek' (iki kişi) *III* 32; 'ayırarak' (iki şeyi) *IV* 33.

aralı: = sadece bir kez kullanılmıştır; 'dokuz aylık' veya 'dokuz boynuz' gibi birkaç anlamı var; belki tahmin edilir ama kelime bu haliyle çıkartılamaz. Eski dilde – **lı:** kesinlikle iyelik isim/sıfat soneki olamaz. Muhtemelen bozuk veya yabancı bir kelimedir. Takiben **Eski dil** viii **tokuz aralı sığu:n kéyi:k men** 'dokuz yaşında...maral geyiğim' *Irkb* 60.

aralık = **ara:**'dan gelen, –**lık** soyut isim (bazen somut isim); modern dilde anlamları çok geniş bir aralıkta kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. **[ar]alıkta** *USp.* 102a. 45, eğer doğru tercüme edilmişse, muhtemelen anlamı 'ara durumda': takiben **Çağ.** xv **aralığ** (fakat kesin bir şekilde soyut isim) *wasat wa miyān* 'merkez, orta' *San.* 36v. 11.

aran = orijinal anlamı 'sabit'. Kuzey merkezli dil grubunda Kzx.'da mevcut. Kuzey Batı dil grubunda Nog. ve birkaç küçük lehçede (*R I* 251) 'hayvan kalemi' için ve Güney Batı dil grubunda xx Anat. 'tütün ambarı' *SDD* 109'da kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **aran** ('geri ünlülü') *al-āri* 'sabit' *Kaş.* *I* 76: takiben **Çağ.** xv **aran** (1) '(*sixhā*) avcılığı amaçlayan oyun yerleri, dik olan yer'; (2) 'muhafız (*muḥawwata*) sığırlara uyumaları için yer yaptı' *San.* 36v. 15.

aranlığ = **aran**'dan gelen iyelik isim/sıfat. Sadece (?) Kuzey doğu dillerinden Bar.'da

arannı; Tob. **aranlı** *R I 252*; **Hak.** x1 **aranlı ev** ‘sabit ev’ (*iştabl*) *Kaş. I 148*.

arça = ‘ardıç’. Bkz. **artuç**.

arçı = ‘heybe’; muhtemelen ***artçı**: ile ilişkili, **art**’dan eylemi yapan. Sadece *Kaş.* diline ait; Malov *USp* endeksinde bir kelime önermiştir, *USp* 3, 4 **arçar** olarak okunan bir kelimenin bu kelimeyle ilişkili olduğunu bildirdi, ama aslında Arapça transkripsiyonu ile oluşur. İfade *icar haqqı*, ‘vadesi dolmuş kiranın miktarı’ **Hak.** x1 **arçı**: *al-ḥaqība* ‘heybe’ *Kaş. I 124*; diğer oluşumlar *I 231, 14 (artış-); 250, 11 (artin-)*.

arğu: = ‘vadi’; isim olarak aşağıda belirtildiği gibi, fakat bir coğrafya ismi olarak kaydedilmiştir *MI 26, 25 ve 29; 27, 5. Kaş.* ‘da olduğu kadarıyla. **Uyg.** VIII takiben Man. **arku** (aynen) **tağlarığ yañıkurtur** ‘vadiler ve dağlarda yankılanır’ *TT IX 84*: Bud. **örtü anupadat yul suvin ötgürdi tavgaç éliniñ sekiz uluğ arğularında** ‘sonra o Anupadat pınarının sularının Çin’deki sekiz muhteşem vadiden geçmesine izin verdi’ *Hüen-ts*, özet 41, not 2104; bir başka oluşum *TT IX 22, not 77, 5: Hak.* x1 **arğu**: *al-lihb wa huwa bayna'l-cabalayn* ‘iki dağ arasında bir vadi’; bu nedenle Arğu: Tirāz ve Balāsāgūn arasında ülkelere içinde adlandırılır, çünkü o iki dağ arasındadır. *Kaş. I 127*.

arğuç = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 a:r-**’dan gelen sıfat (bir alet veya araç açıklayan bir isim): **Hak.** x1 **arguç** ‘herhangi bir şey adam tarafından aldatılmış’ (*yuğtarr*); bu nedenle kelime *Kaş. I 95*’de **arğuç ajun** diye adlandırılır, (aynen) *al-dunyā ğarūr*.

arğu:la- = sadece bir kez kullanılmıştır; **arğu**: fakat ***arku**: ile, **arku:çı**, **arkuru**: ve daha fazla uzaktan **arkış** ile bağlantılı, isimden fiil, fakat anlamsal olarak bağlı değil, **Hak.** x1 **ol ikki: kişi: ara: arğu:la:dı:marra bayna'l-raculayn wa saqqahumā** ‘o, iki kişi arasını yardı, geçti’ *Kaş. I 317 (arğu:la:r, arğu:la:ma:k)*.

arğu:n = sadece bir kez kullanılmıştır; muhtemelen ‘gelincik’ ya da benzeri. **Hak.** x1 **arğu:n duwaybba min cinsi'l-curdān** ‘sıçan cinsinden yarım arşın uzunluğunda bir hayvancık’ (*al-usur*) duvarların yakalarından serçeleri avlar, koyunun üzerine atılırsa koyunun eti sararır. Uyuyan insanın üzerine atılırsa sidik tutukluğuna uğrar *Kaş. I 120*.

*arğuluğ = sadece bir kez kullanılmıştır; **argu:**’dan gelen iyelik isim/sıfat. **Uyg.** VIII takiben. Man. **arkuluğ** (aynen) **tağğ** ‘vadilerle (ya da ‘kayalıkların kenarı?)) çevrili dağlık’. *TT IX 77*.

arğur- = **1 a:r-**’ın ettirgen formu; ‘birini yormak’. Sadece *Kaş.* diline ait. **Hak.** x1 **ol atın arğurdı**: *a'yā farasahu* ‘o, atını yordu’ *Kaş. I 225* (nesir; **arğurur**, **arğurmak**, aynen, el yazmasında *-ğar-* değil); bir başka oluşum *I 486, 14*.

arğurt- = sadece bir kez kullanılmıştır; **arğurtur-** ile karşılaştıran **Hak.** x1 **anıñ atın arğurttı**: *ḥamala'l- insān 'alā i'yā'* *farasihi* ‘onun atını yordurdu’ aşağıda belirtildiği gibi *Kaş. I 229, 13*.

arğurtur- = sadece bir kez kullanılmıştır; **arğur-** etken formu. **Hak.** x1 sonra **arğurt-**, bu kelimeye bakın ‘ve bunun bir diğer şekli (*wach*), birisi **arğurturdı**: dedi, *amara bi-i'yā'ih* ‘yorgundu, ama dışarı çıkması gerektiğini emretti’ *Kaş. I* aşağıda belirtildiği gibi 229,16.

arı: = sokan büyük bir böcek ‘arı, eşek arısı’. Modern dilde küçük fonetik değişikliklerle kullanılmaktadır. (**a:r**, **ara**, vb.); Attribute tarafından tanımlanan böceklerin bazılarının özellikleri aynı; örneğin Osm. **bal arısı** ‘bal arısı’. **Hak.** xı **arı:** *al-zanbûr* ‘eşek arısı’ vb. Bu Arapça ile aynı (*wāfaqat*), çünkü *al-ary* anlamı Arapçada ‘bal’ (*al-asal*), fakat Türkçede ‘balın kaynağı’ (*mā-yatawalladu'l-'asal minhu*); ve Çiğil Türkleri ‘bal’ diye adlandırdı. **arı: yağ:** *samnu'l-nahl* ‘arının yağı’ *Kaş. I* 87; diğer oluşumlar *II* 329, 10 ve 13; *III* 156 (**ba:l**); 276, 19: xıı(?) *At. asal kayda erse bile arısı* ‘arının olduğu her yerde bal var’, 439: xı *Muh. al-zanbûr arı: Mel.* 74, 8; *Rif.* 177: takiben **Çağ.** xv **arı** (hatalı) *zanbûr San.* 37v. 11: **Harzm.** xıv **arı** ‘arı’ *Kutb* 11; *MN* 10: **Kıp.** xııı *al-nahl aru: Hou.* 10, 11: xıv **aru:** hem *al-nahl wa'l-zanbûr*; hem de anlamı özellikle ‘arı’ ise (*bi-'aynihi*) onlar **ba:l arusu:** der. *İd.* 10; *al-nahl aru:* (*al-zanbûr kökün*) *Bul.* 11, 1: xv *Kav.* 62, 19 (**ba:l**).

arı:- = ‘temiz, saf olmak’. Modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** vııı takiben Man. **arımış köngüllüg kutluğlar** ‘kötülükten uzak, akıllarıyla kutsanmış varlıklar’ *TT III* 120: Bud. **a:rır** ‘saftır’ *TT VIII A.45* (Sanskritçeye eş değer değildir); **közüm a:rıma:di** ‘gözüm temiz değildi’ benzer *C.* 17 (benzer); **ayağ** (aynen) **kılınçları arıdı** ‘onların günahları temizlendi’ *TT IV* 4, 15; **arımak süzölmek** ‘temiz olmak için saflaştırıldı’ *Suv.* 63, 8-9; diğer oluşumlar *TT IV* 12, 40, vb. (**alkın-:**) Modern Uyg. **kiri arımadın** ‘kiri temizlenmeden’ *H I* 66; **iriğ arır** ‘iltihap temizler’ *H II* 12, 98: **Hak.** xı **arı:di:neğ** ‘şey temiz oldu’ (*nazufa*) *Kaş. III* 252 (**arı:r**, **arı:ma:k**): **KB bu er ölmekince arınmaz kiri** ‘bu adamın pisliği (ahlaki) ölünceye kadar temizlenmez’ 876; **arığsızıni yalğuk suvun**

yup arır ‘adamın pisliğini (fiziksel) su yıkar, arındırır’ 2108: xııı (?) *At. ne törlüg arığsız arır yumakın* ‘pislik her türlü yıkama ile temizlenir’ 111; diğer oluşumlar 112, 328; *Tef. arı-* ‘temiz olmak’ 57: xıv *Muh.* (?) *tahura* ‘temiz, saf’ **arı:-Rif.** 130 (sadece): takiben **Çağ** xv **arı: (-p)** *pāk ve arı ol-* ‘temiz ve saflık’ *Vel.* 12; **arı-/arıl-** (hata) *pāk wa muşaffā şudan* benzeri *San.* 33v 24: **Kıp.** xv *tahura aru-* *Tuh.* 24a 5.

arığ = **arı:-** durum ve yere bağlı olan ‘temiz, saf’, gerçek ve mecaz, bazen de bir zarf olarak kullanılmıştır **arıtı:** gibi ‘iyice’. Modern dilde kullanılmaktadır. İkinci hecesinde fonetik değişiklikler var. **Eski dilde** vııı **arı:ğ uvutu: yeğ** bir atasözünde, haklı bir askerî geri çekilme, belki de ‘alçak gönüllülükle iyi adam olunur’ *T* 37: vııı takiben Man. **arığ dındarlar** ‘saf seçilmiş’ *Chuas.* 66-7; **arığ baçağ baçap** ‘hızlı saf tutmak’ 247; benzer diğer oluşumlar 217, 245; *TT II* 6, 2: **Uyg.** vııı takiben Man. **arığ yollarda yorıp** ‘temiz yollarda yürüyüp’ *TT III* 164-5; ve diğer olaylar: Bud. **iki arığ kızlar** ‘iki saf bakire’ *PP* 41, 2; bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiştir **arığ süzük** (*TT V* de ki gibi 6, 22) ve **süzük arığ** (benzer 6, 24) ‘saf’ çok yaygın; *TT VIII* da hecelenişi **a:riğ**; ayrıca **1 turuk: Hak.** xı **arığ ne:ğ** ‘temiz şey’ (*nazif*) *Kaş. I* 63; diğer oluşumlarda çevirisi aynı *I* 66, 17; 342, 4; **arığ** (altının) *xāliš* ‘saf’ *I* 376, 25; diğer altı metinde **arığ**’ın anlamı ‘tamamen, iyice’, ör. **alpla:r arığ alkışur** ‘savaşçılar temiz doğuşür’. *I* 237, 23; diğer oluşumlar *I* 103, 2; 230, 3; 241, 23 (**iğles-:**); *II* 328, 16; *III* 41, 18 **-arriğ ne:ğ** *al-say'u'l- nazif cidda(n)wa'l-taşdid li'l-mübālağa* ‘son derece temiz bir şey’, çift **-rr-**’yi vurgulamak için *I* 143: **KB arığ bolsa özi** ‘eğer ruhu saf ise’ 722; diğer oluşumların anlamı ‘saf’ 831, 3899; (Tanrı sayısız

varlık yarattı) **tili birle tenriğ ögerler arığ** ‘onların hepsi Tanrı’yı dilleri ile ögerler’ 1022; **bu kün kim okısa ol arığ** ‘bugün bu kitapları kim okursa, onları tanır’ 259; xiii(?) *Tef.* **arığ** ‘saf, temiz’ 57: xiv *Muh.* *al-tāhir* ‘temiz, saf’ **a:rı:** *Mel.* 55, 5; **arık** (-ğ ile -k arası) *Rif.* 152; *al-bikr* ‘bakire’ (evli bayanın zıttı ‘*al-tayyib*’, **erikmiş**) **aru:** **kı:z** *Rif.* 149; **arı:** **kı:z** 150 (tek); *Rbğ.* **arığ** ‘temiz’ (kıyafetler) *R I* 269: takiben **Çağ.** xv **arığ/arık arı wa pāk Vel.** 12; **arı pāk wa muşaffā** ‘temiz, saf’ *San.* 37v. 12; **arığ** benzer 15; **arık** benzer **Harzm.** xiv **arığ** ‘saf’ *Kutb* 12; *MN* 10; *Nahc.* 232, 10; 277, 1: **Kum.** xiv **arı** ‘temiz’ *CC.* *İtalyanca bölümler*; ‘saf, kutsal’ *CC.* *Almanca bölümler*; **arov** ‘temiz, masum’ *CC.* *Almanca bölümler*; *Gr.* 40, 41; **Kıp.** xiii *al-nazi faru:* *Hou.* 27, 17: xiv **arı:** *al-nazif*; **arığ muṭahhar** ‘arındırılmış’ ve eşsiz olan (*rāci*) **arı:** duyguda *al-nazif İd.* 10: xv *al-nazif* (yanlış heceleme *al-naḍif*) **aru:** (hatalı seslendirilmesi *oru:*) *Kav.* 64, 17; *tāhir aru Tuh.* 23b. 7; *naḍif aru* ‘temiz, saf’ gerçek ve mecaz olarak bütün zamanlarda kullanılır, *TTS I* 39; *II* 49; *III* 33; *IV* 35.

arığ = ‘çalılık, ağaç, orman, sık orman’; bazen de bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş **simek** ile kullanılır, bu kelimeye bakın. Sadece (?) Kuzey doğu dillerinden Haks. Tuv. da mevcut. **Uyg.** viii takiben Bud. Sanskritçe *āranya* ‘ormanda yaşamak’ **arığmta:kı** *TT VIII B.* 8; *vanasaṇḍe* ‘ormanda’ **a:rığta:** benzer *C.* 4: **arığta:** benzer *G.* 3; bir başka oluşum *U III* 55, 2; **arığsimek** aynı anlamda (?) *U III* 10, 13-14; 58, 6; *U IV* 44, 25; *USp.* 105, 10; *Suv.* 529, 5 ve diğerleri.

arığ = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 arığ** önce gelir ve bu şekilde doğru seslendirilir, fakat anlamsal olarak **1 uruk** yakın.

Barsğan x1 **arığ** *izāru'l-xibā* ‘çadır örtüsü’ *Kaş.* *I* 63.

arığla:- = **1 arığ**’dan gelen isimden fiil; gerçek anlamı ‘(bir şeyi) temizlemek’, fakat tam anlam olarak **arıt-**, genellikle özel anlamı ile kullanılır. Modern dilde bazen çok bozuk kullanılmaktadır, ör.; Kuzey doğu dillerinden **arda-/arla-** *R I* 320, 302. **Hak.** x1 **ol kuzı: arığla:di:** *naza'axuşya ḥamalihi* ‘o, kuzuyu iğdiş yaptı’ ve birisi **ol yarma:kığ arığla:di:** *iltaqaṭa acwadi'l-darāhim* ‘o, paranın iyisini seçti’ ayrıca bir şeyin en iyisini seçerken de kullanılır (*ixtara minhu maqawatahu*) *Kaş.* *I* 303 (**arığla:r, arığla:-ma:k**).

arığlık = **1 arığ**’dan gelen soyut isim; ‘temizlik, saflık’. Modern dillerde fonetik değişikliklerle kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **arığlık** *al-naḍāfa* ‘temizlik’ *Kaş.* *I* 149: **KB ıduk ol bu beğlik arığlık tiler** ‘bu beylik mukaddestir, temizlik ister; halkın da temiz ve uyanık olması lāzımdır’ 1960; xiii (?) *Tef.* **arığlık** ‘saflık’ (? ve mecazen ‘sadaka’) 57: takiben **Çağ.** xv **arığlığ** (aynen) *pāki wa ṭahārat* ‘temizlik, saflık’ *San.* 37v. 19: **Kum.** xiv ‘saflık, iffet’ *aruvlx CC.* *Almanca bölümler*; *Gr.* 41: takiben **Osm.** xiv **arılık** ‘temizlik, saflık, masumiyet’ ve benzeri; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 37; *II* 52; *III* 35; *IV* 37.

arığsız = **1 arığ**’dan gelen olumsuz isim/sıfat ‘kirli, pis; pislik, dışkı’. Modern dilde kullanılmaktadır. **Eski dilde** viii takiben Man. (bir ölünün) **arığsız yavlak** ‘kirli ve hoş olmayan’ *M I* 5, 10: **Uyg.** viii takiben Bud. Sanskritçe *aśuci* ‘pislik’ **arığsız** *TT viii D.* 35; diğer oluşumlar *U III* 35, 20 (**ağna:-**); 37, 4: Modern Uyg. **arığsız** ‘dışkı’ *H II* 27, 145-8: **Hak.** x1 **KB yana bir arığsız bu kılkı utun** ‘böyle

adam başkalarının evinde tozu-dumana katar' 341; diğer oluşumlar 831, 2108 (**arı:-**), 2194, 2198: xiii (?) *At.* 111 (**arı:-**); *Tef.* **arığsız** 'kirli, pislik' 58: xiv *Muh. al-nacis* 'pis' (tersi 'temiz' **arığ**) **arığsız Mel.** 55, 5; *Rif.* 152: **Kum.** xiv 'kirli' **arıksuz CC.** *Almanca bölümler;* *Gr.* 42: **Osm.** xiv, xv **arısuz** 'kirli' *TTS*'de çeşitli metinlerde *I* 38; *II* 53; *III* 36.

arığsızlığ = **arığsız**'dan gelen iyelik isim/sıfat ve onunla eş anlamlı. Aşağıda belirtildiği gibi; soyut isim **arığsızlık** 'kirlilik' olarak not edilmiştir. (**Hak.**) xiii (?) *Tef.* 58. **Uyg.** viii takiben *Bud. medhyanarakaratimanı* 'temiz olmayan bir cehennem gibi' **arığsızlığ prekka** (?**pretka** okunur, Sanskritçe *preta* 'hayalet') **oxşatı TT VIII D.34:** *ašucinānārasena* 'kirli akımıyla' **arığsızlığ akın üze:** benzer *D.* 35.

arık = 'sulama kanalı'. Modern dilde kullanılmaktadır. *Doerfer* e bkz. *II* 469. **Hak.** xı **arık** *al-nahr* (burada) 'sulama kanalı' *Kaş. I* 65 (atasözünden alıntı); *I* 302 (**ağızla:-**); *I* 382 (**kazuk**); bir başka oluşum xiii (?) *Tef.* **arık** benzer 58: takiben **Çağ.** xv **arığ/arık** 'suyun akışını sağlamak için kazdık', örneğin değirmen yarışı (*degirmen arığı*) *Vel.* 13; **arığ** *nahr San.* 37v. 15; **arık** 'arığ olarak aynı' benzer 21; **arığ/arık** kısaltması **arğ/ark** *nahr* 37r. 20: **Kıp.** xiv **ark** *al-nahr* (ve *al-nahr* ('nehir' olarak alınırsa) **ırmak** olarak adlandırılır) *İd.* 11; *al-nahr* (diğerlerinin yanı sıra) **arğ** *Bul.* 4, 13: xv *al-nahr* **arık** (ve **ırak** (?) hatalı), **ırmak, özen**) *Tuh.* 36a. 5: takiben **Osm.** xiv **ark** (standart modern formu) bir xiv ve bir xv metininde **arığ** xv kez ve **arık** xvi kez *TTS I* 39; *II* 51; *III* 37.

arıklan- = sadece bir kez kullanılmıştır. **arık**'dan gelen dönüşlü isimden fiil. **Hak.**

xı **su:v arıklandı:** *inta 'aba'l-mā* 'su ark yaptı, yol açtı'; ayrıca suyun yerde yarlar ve hendekler açması için de kullanılır. (*cüruf wa axādid ka'l-anhār*) *Kaş. I* 294 (**arıklanur, arıklanma:k**).

arıklğ = **arık**'dan gelen iyelik isim/sıfat; 'sulama kanalı olan' ve benzeri. **Hak.** xı **arıklğ yér** *arđ dāt nahr* 'ırmaklı yer' *Kaş. I* 147: xiv *Rbğ.* **suluğ arıkl** (aynen) **yol** 'su geçen ve kanal çalıştıran yol' *R I* 271: takiben **Çağ.** xv **arığlığ su** (aynen) *āb-i nahr* 'su kanalı' *San.* 37v. 20.

arıl- = sadece bir kez kullanılmıştır; geçişsiz fiil olmasına rağmen, bu bağlamda **1 a:r-** pasif biçim gibi görülüyor; 'yorgun olmak'. **Eski dil I S 9, II N 7 (alkın-)**.

arıl- = sadece bir kez kullanılmıştır; basit bir çan sesi için kullanılır, **arıl sarıl-** (bkz. **1 sarıl-**) ve ayrı bir varlığı olmayan; görünüşte farklı olan. **éril-**, bu kelimeye bakın.

arın- = **arı:-**'nın dönüşlü formu; 'kendi kendini temizlemek'. Bazı mecazi anlamları ile modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben *Bud.* (eğer ölümlü ise) **ol antağ ağır ayığ kılınçlarındın arınmak tileser** 'kendini bu çok ıstırap veren günahlardan arındırmayı dilerse' *Suv.* 141, 2-4: **Hak.** xı **er arındı:** *işāba'l-racul wa'ğtasala* 'adam yıkandı iyileşti' ve birisi **er arındı:** dedi. *nawwara'l-racul wa ista'āna ay halaqa 'ānatahu* 'adam tüy dökücü kullandı ve tıraş oldu' *Kaş. I* 201 (**arınu:r, arınma:k**); **arığ** 'temiz' türetilmiştir. **arındı: ne:η** 'bir şey temizlendi' (*nazufa*) *I* 12, 23: xiii (?) *Tef.* **arın-** 'kendi kendini temizlemek' 58: **Kum.** xiv **arın-** (1) 'temizlenmiş' *CC. Almanca bölümler;* (2) 'kendini bir suçlamadan aklama' *CC. İtalyanca bölümler;* *Gr.* 42; **Kıp.** xiv **arın-** *taṭahhara*

'kendini temizlemek' *İd.* 10: takiben **Osm.** xiv **arın-** 'kendini temizlemek, bir şeyin kendini temizlemesi'; bütün zamanlarda kullanılır *TTS I 37; II 52; III 35; IV 37.*

arış = 'örgü' örülmüş kumaş; ilk bakışta bu kelime **arka:ğ**, bu kelimeye bakın ve ***ar** kaybolmuş fiilinden **arğaç** sıfat, fakat üzerine atılan bazı şüpheler genellikle ön ünlüler içerdiğini gösteriyor. Kuzey doğu dillerinden *Tel.* **örüş R I 1226**; Kuzey merkezli dil grubunda Kır. **eriş**; Güney batı dil grubunda **Osm.** **arış**; xx Anat. **eriş SDD 545**'de kullanılmaktadır. Bu **arış-** ile karıştırılmamalıdır. 'direk veya bir sepetin milleri'. İlk kez Orta güney dillerinden XVII Özb. *Abu'l-ğāzi (P.)*'de C.13) not edildi ve birkaç Kuzey merkezli dil grubu, Kuzey batı dil grubu ve Güney batı dil grubu dillerinde vardır. Başka dilden alınmış bu sözcük Arapça 'arış ile aynı anlamda. **Uyg.** viii takiben Bud. **erüşi** (? aynen) *TT VI 391 (arkuru:)*: **Hak.** x1 (belirsiz bir seslendirme) **arış al-sadā** 'çözü'ü'; bu yüzden birisi **arış arka:ğ** dedi. *al-sadā wa'l-luḥma* 'çözü'ü, atkı' *Kaş. I 61*: xiv *Muh.* (?) *al-ṭāga* 'çözü'ü' (*al-luḥma* zitti için **arkuğ**) **é:ri:ş Rif.** 159 (sadece): takiben **Çağ.** xv (belirsiz seslendirme) **arış tār-i kargāh-i nassāci** 'tezgahta bir örgü' *San.* 37v. 13 **ériş** benzeri 100r. 24: takiben **Osm.** xiv **arış** 'örgü' sık sık **arğaç** ile birlikte bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I 38; II 53; III 36; IV 38.*

a:rış- = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 a:r-** fiilinin dönüşlü formu. **Hak.** x1 **ola:r ikki: a:rışdı**: 'ikisi de birbirlerini aldatmış' *Kaş. I 182 (a:rışu:r, a:rış:ma:k).*

arıt- = **arıt:-**'nın ettirgen formu; 'temizlemek, saflaştırmak'. Modern dillerde ve bazı Kuzey doğu dilleri ve Kuzey merkezli dil gruplarında **art-** gibi

küçük fonetik değişikliklerle kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Man. (süpüren bir adam gibi) **arıtur** 'temiz' *Wind.* 35: Bud. Sanskritçe *mir dhāntamalā* 'olan kirleri silmiştir' **a:ritmiş kirligler TT VIII E. 48**; **arıgsızlar arıtıp** 'onun (hasta rahibin bedenindeki) kirini silip süpürerek' *U III 38, 20-1*; **köjülüğ süzer arıtur için** 'çünkü bu akli arındırır (anlamli olması için iki kelime birleştirilmiş)' *TT V 26,98*; **kentü özümüz arıp adınağuş yeme arıtıp** 'kendimizi saflaştırdık ve diğerlerinden arındırdık' *USp.* 101, 13-14; diğer oluşumlar *Suv.* 139, 11-12; 140, 2-3 (**alkındur-**): **Hak.** x1 **ol tariğ arıttı: naqqāl-hiṅta** 'o tahıl temizledi' (vb.); ve birisi **ol kuz:ı: arıttı: naz'a xuşyat'l-baraq** 'o kuzuyu kısırlaştırdı' (vb.); erkek çocuğu sünnet etmede de (*xattana*) kullanılır. *Kaş. I 208 (arıtur, arıtma:k)*; diğer oluşumlar *I 154, 23* ve *II* de birkaçı 319-22: **KB özünđin arıtğil yazukuñ münüñ** 'kendini günahlarından ve kusurlarından temizle' 1440; diğer oluşumlar 4407, 4997, 5505: xiii (?) *Tef.* **arıt-** 'temizlemek' 58: xiv *Muh.* **aḥhara** 'temizlemek' **arıt-** *Mel.* 28, 11: *Rif.* 103; **ṭahhara** benzer *San.* 34r, 15: **Harzm.** xiv 'silmek için' **arıt-** 'arınmak, saflaştırmak' *Kutb* 12: **Kum.** xiv **arıt-** *CC. Almanca bölümler*; 'temizlemek' **artırmak** (aynen?) *CC. İtalyanca bölümler*; *Gr.* 42: **Kıp.** xiv **arıt-** *nazzafa* 'temizlemek' *İd.* 10; *Bul.* 87r: xv **qaşara** (soyma) *wa nazzafa arıt-* *Tuh.* 30a. 7: takiben **Osm.** xiv **arıt-** genellikle 'arındırmak'; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I 39; II 53; III 36; IV 38.*

arıtı: = belki de **arıt-**'dan **ı:** ulacı, **ula:tı:** ile karşılaştırm; etimolojik olarak anlamı 'temiz' demektir, fakat normal anlamı 'tamamen'; ama genellikle ima olarak değil. *G. ATG*, s. 214, 354, değişmez, negatif fiil ile kullanılır. **Eski dil** xiii takiben Man. **bir aykı çaxsapatığ edğüti:**

tüketi arıtı tutu umadımız erser ‘eğer ki biz bir aylık emirleri iyi, mükemmel ve tamamen yerine getiremezsek’ *Chuas.* 282-4: **Uyg.** VIII takiben Bud. **amranmak nızvanı olarda arıtı bultukmaz** ‘(şehvetli) aşkın tutkusu onlarda tamamen eksiktir’ *TT V* 16; not A. 39, 4; diğer oluşumlar *U III* 37, 33; 55, 3; *U IV* 22, 273 (**1 a:r-**), gibi. *TT V* 'de 26, 109 kelime **erti** (aynı basım olarak oldukça açık). Muhtemelen *scriptio defectiva arıtı*, (eğer ki birisi yiyeceksiz ya da ordusuz yola çıkacaksa bu tamamdır fakat), **kirtgüncüg erti** (?arıtı) **titser ıdalasar bolmaz** ‘eğer ki birisi tamamen (?) güveni terk eder ve reddederse’: Modern Uyg. **arıtı yup** ‘temiz çamaşır’ *H II* 20, 6.

arıtın- = **arıt-** fiilin dönüşlü formu; ‘kendini temizlemek’. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil** VIII takiben Man. **yuntı arıtıntı** ‘onu yıkadı ve temizledi’ *M I* 7, 21: **Uyg.** VIII takiben Bud. **arığ yunup arıtımp** *U II* 42, 31-2; bir başka oluşum *Suv.* 478, 20.

arıtış- = **arıt-** yardımcı fiil formu; sadece Kuzey doğu dillerinden Haks. **ardış-** kullanılmaktadır. **Hak.** XI **ol mana:tarığ arıtıştı**: ‘tahıl temizlemem için bana yardım etti’. (*fitanqiyati'l-hința*) *Kaş. II* 322, 16 aşağıda belirtildiği gibi; (gramer içinde bir bölüm).

arju: = ‘çakal ya da sırtlan (?)’; aşağıda belirtildiği gibi, **-j-** yabancı (?Soğdça) kökenini bildirir. ‘çakal’ onun için yerli bir sözcükmüş gibi görünmez, Farsça kullanan çoğu dil *şağāl*. **Hak.** XI **arju:** ‘-j- ile’ *ibn āwā* ‘çakal’ *Kaş. I* 127: XIV *Muh.* *al-ḍabu* ‘sırtlan’, Türkistan’da **arju:**, ülkemizde (Azerbaycan) **arşu:** *Mel.* 7, 13; *Rif.* 79; bir başka oluşum 72, 5; 174.

arju:la:- = **arju:**’dan gelen isimden fiil; aşağıda belirtildiği gibi, muhtemelen sadece Almancada kullanılır. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **erklığ xannıq yarlığ arjulayu** (yanlış transkripsiyonu *arkulayu*) **turur eviñde** ‘yer altı dünyasının kralının emirleri (? Efendim) evinizdeki çakallar gibi durur’ *TT I* 25: **Hak.** XI (**arju:** dan sonra), bir takım insanlar bir şeyin etrafında toplandıkları zaman **kişi: arju:layu kırı:** denir (aynen, ? *turđı* için hatalı) ‘halk, çakalların insan yemek için toplandıkları gibi, bir şeyin etrafında toplandı’ *Kaş. I* 127, 20; **arju:layu: er ava:r** çevirisi ‘çakallar gibi adam avlar’ *III* 401, 14.

ark = ‘dışkı’ özellikle ‘insan dışkısı’. Sadece (?) Kuzey doğu dillerinden Haks.’da kullanılmaktadır. **arix** ile **1 bo:k** karşılaştırım. **Hak.** XI **ark al-'aḍira** ‘insan dışkısı’; ve ‘demir cürufu’ (*xabaṭu'l-ḥadid*) diye adlandırılır. **temür arki:** ‘demir boku’ *Kaş. I* 42: XIV *Muh.* (?) *al-tağā'iṭ* ‘gübre’ (**bo:k**) **ark Rif.** 142: **Kıp.** XIII *al-'aḍira* (**bok**, da denir) **ark** (yanlış seslendirmesi *ork*) *wa huwa luğa* ‘kelimenin bir lehçesi’ *Hou.* 21, 19: XIV **arık** (seslendirmesi bu şekilde) *al-xuru* ‘dışkı’ *İd.* 12.

ark = **1 arık**’a bkz.

arka: = orijinal olarak bir insanın, hayvanın ya da bir şeyin ‘arkası’; bu nedenle mecazi olarak ‘birini destekleyen ve arkasında duran destekçilerinden birisi’. Modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Man.-A yeme **amtı bolzun esengü alkış tüzü nom arkasığa** ‘ve şimdi iyiliğin orada olmasına izin ver ve (doğru) öğretinin destekleyicilerine şükret’ *M I* 27, takiben 11: Bud. **o:t öñlüğ saçı arkasında yağılı turup** ‘onun ateş-rengi saçları sırtına uzanıyor’ *U IV* 10, 67-8; **arka bérıp**

‘arkasına dönerek’ (tanrının ışıkları (-e hali)) *TT VI 273*; **tüz köñüllüg bursaq kuvrağlarıg iki arka kıldım erser** ‘eğer ki doğru kalpli dinsel topluluklarda anlaşmazlığa neden olduysam (anamlı olması için iki kelime birleştirilmiş)’. *Suv. 134, 12-14*; benzer bir ifade *TT IV 10, 20*: Modern Uyg. **süsğünü arkası tutuşur** ‘(acı) onun omuzlarını sarmalar’ *TT VII 25, 4*: **Hak. x1 arka:** *al-zahr* ‘geri’; **arka:** *al-zahiru'lladi yu'āwinuk fi'l-dawāhi* ‘sıkıntılı anlarda sana yardım eden kişi’ *Kaş. I 128* (atasözünden alıntı); bir başka oluşum (‘geri’) *I 139, 6*; **KB bayat ok bolu bérsü arka yölek** ‘Allah size bol destekçi ve destek verebilir’ 90; **arka** ‘arka’ 1697-8; **arka yölek** 116, 1045: x111 (?) *Tef. arka* ‘arka, destek’ 58: x14 *Muh. al-zahr arxa:* *Mel. 47, 13*; **arka:** *Rif. 114*; *al-misnad* ‘kanepede’ **arka: yatak Rif. 168** (sadece): takiben Çağ. xv **arka puşt** ‘arka’, Arapçada *zahr San. 37r 22*: **Harzm. x14 arka** ‘arka’ *Kutb 11*: **Kum. x14** ‘arka’ **arka CC. İtalyanca bölümler; Gr.: Kıp. x11 al-zahr wa'l musā'ada** ‘arka, destek, yardım’ **arka:** *Hou. 21, 1*; *a'āna* ‘yardım’ **arka: bér-** benzer 34, 20; *sā'ada* ‘destek’ benzer *Kav. 60, 17*; *Tuh. 24a. 11*: takiben **Osm. x14 arka** (bir kez x14 **arxa**) (1) ‘arka’; (2) ‘destekçi, yardımcı’; bütün zamanlarda bu ifade kendiliğinden kullanılır. *TTS I 39*; *II 54*; *III 37*; *IV 38-9*.

arka:- = ‘aramak, araştırmak’ ve benzeri. Aşağıda belirtildiği gibi, fakat kuşkusuz ki ‘bir şey için araştırma yapmak’ olarak tercüme edilen bir Çağ. kelimesi olarak düşünülen *San. 34r.18*’den daha öncesinde izleri takip edilemeyen eş anlamlısı *Osm. Tkm.* kelimesi **ara-**’nın başlangıçtaki formudur. **Çağ. miyān-i çizi-rā tafahhuş kardan** ‘bir şeyin araştırmasını yapmak’ fakat sadece *Rûmi* tarafından resmedilmiştir. (**Hak.**) x111 (?) *At. seniğ*

birli- kiñke dalil arkağan ‘kimse eşitsizliğin ispatını araştırmaz’ 7; (Peygamber) **bilig Çinde erse siz arkan tedi** ‘ilim Çin’de de olsa arayın dedi’ 104: **Oğuz x1 ol anıñ evin arka:dı:** *bağata mā fi baytihi wa talabahu wa fağaşa mā zanna fihi* ‘o, onun evini yokladı, ve sezdiği şeyi aradı’. *Kaş. I 283* (aşağıdaki **2 arka:-**).

arka:- = aşağıda belirtildiği gibi **Hak. x1 (1 arka:**’dan sonra aynı sayfa) ve birisi **ol anı: karğa:dı: arka:dı:** dedi. *la'anohu wa dakara masā'atahu* ‘o, ona lanet etti, kötülüğünü saydı, döktü’; anlamlı olması için iki kelime birleştirilmiş (*muzdawica(n)*) **arkadı** (*al-tanā*) **alkış** sözünden alınmıştır; **arkadı** kelimesi her ne kadar aslında hayır ve iyilik demek ise de “**kargadı**” sözüyle birlikte çok kullanıldığı için şer anlamına dahi gelir (*cu'ila fi'l-şarr*); ve Arapçada **-l-**’nin yerine **-r-** olur, *malşûş* iken *marşûş* oldu. *Kaş. I 284*.

arkaçak = sadece bir kez kullanılmıştır; ‘başlık için bir bölüm’ *af'ālil* tamamıyla yanlış seslendirilmez ve ikinci bir uzun ünlü gerektirir; belki de **arka:**’dan gelen isimden isim. **Hak. x1 arkaçak** kelimesi için; ağza ilaç akıtmak için kullanılan içi delik bir aygıt (*āla*); daire (*al-sukurraca*) ve **emzik** (*maṭ'ab*) şeklindedir *Kaş. I 144*.

arka:ğ = ‘atkı malzemesinin dokuması’. Güney batı dil grubu hariç modern dillerde kullanılmaktadır. Ortaçağda eş anlamlı sözcüklerin ortaya çıktığı sırada **arğaç** Çağ. ve *Osm.*’de görülmüştür xv takiben (*San. 37r. 8*) (*TTS I 34*; *II 48*; *III 33*; *IV 35*), ve o kelime halen Güney batı dil grubunda *Osm.*’de kullanılmaktadır. Cumhuriyet Türkçesi; *Tkm.*’de bu iki kelime kullanılmaktadır, ***ar-** dan sırasıyla sıfat **-ka:ğ** ve **-ğaç** ikisi de tespit

edilemeyen **1** yada **2 a:r-** ve muhtemelen **arış-** ‘çarpıtmak’, bu kelimeye bakın, ayrıca bu fiil sıfat, fakat son durum sesli harf kullanımında birkaç zorluk var. **Uyg.** VIII takiben Bud. **aruşu** (?erüşü hatalı) **arkağı** ‘çarpıtmak ve atkı’ *TT VI 391 (arkuru:)*; benzer bir başka oluşum 394: **Hak.** XI **arka:ğ** *luḥmatu'l-tawb* ‘bez, halı, kilim gibi şeyler dokunurken enlenmesine atılan ip veya iplik’ *Kaş. I 118*; bir başka oluşum *I 61(arış): XIV Muh.al-luḥma arkağ* *Mel. 60, 9; Rif. 159* (yanlış seslendirme **arkuğ**).

arkalan- = **arka:**’dan dönüşlü isimden fiil; ‘bir destekçisi olarak kullanmak’. Bu ve **arkala:-** modern dillerde kullanılır. **Hak.** XI **ol meni: arkalandı:** *ittaxadani li-nafsihi zahir* ‘o, beni arka bildi, yardımcı bildi’; ve birisi **ol ta:ğni: arkalandı:** *istanada ila'l-cabal* dedi, ‘o, arkasını dağa verdi’ *Kaş. I 297 (arkalanur, arkanma:k)*; takiben **Osm.** XVI **arkalan-** ‘(birisinin) desteğini, dayanağını kazanmak’, *TTS*’de birkaç metin *I 40; II 54; IV 39*.

arka:r = muhtemelen her zaman ‘dağ koyunları, *Oris argali*’ olarak kullanılır, kelimeler *Kaş.* tarafından kullanılmasına rağmen Arapçada normal anlamı ‘dağ keçisi, güderi’ dir. (bu hayvanın Araplar için egzotik olduğu olasıdır ve Arapçada özel bir adı yoktur). Modern dilde kullanılmaktadır, *Sherbak*’a bkz., s.117, seks tanımı olmaksızın genellikle genel bir terimdir. Moğol dilinden alınmış bu sözcük belki de *arğali* ile eş anlamlıdır. **Uyg.** VIII **arkar başı: tuşında:** muhtemelen ‘zıttı (yer olarak adlandırılır) **Arkar başı:**’ *Şu. S 1: Hak.* XI **arka:r** *’al-urwiya, al-wu’ül*’ün dişisi; ‘boynuzundan bıçak sapı yapılan dişi dağ keçisi’ *Kaş. I 117*; diğer oluşumlar *I 214, 17 (sukak)*; 421, 17 (*al-wa’l* ‘in çevirisi): takiben **Çağ.** XV **arkar-ı ğalça**

‘yabani’ (Farsçadan alınmış sözcük) dağ koyununun adı iki kez *Babur*’da geçti (*Gibb Memorial* kopya 141v. 13; 276v. 10); **alkar** (aynen) *qüç-i kûhi* ‘dağ koçu’ *San. 50r. 20*.

arka:sız = **arka:**’dan gelen olumsuz isim/sıfat; ‘arkası ya da destekçisi olmayan’ vb. Sadece (?) Güney batı dil grubunda Az. ‘da **arxasız** kullanılmaktadır. *R I 294*; Osm. **arkasız** *R I 291* (sadece?). **Hak.** XI **arka:sı:z alp çeri:ğ sıyu:mas** ‘arпасız at koşmaz, arkasız yiğit asker bozamaz’ (*illā bi-zahir yu’āwinuhu*) *Kaş. I* aşağıda belirtildiği gibi 123, 22, 128, 13.

arkaş = tamamen düzensiz yardımcı fiil, **arka:** dan isimden fiil; yalnızca (?) Kuzey doğu dillerinden Tuv.’da mevcut. **arğaş-** ‘ağır bir şeyi birlikte kaldırmak’ **Uyg.** VIII takiben Bud. Sanskritçe *hastasaṃlagnikayā* ‘birini yakından kavrama eylemi’ **arka:şma:k üze:** *TT VIII C. 11: Hak.* XI **ol anıj birle: yük arkaştı:** *ḥamala ma’ahu’l-ḥiml muzāhara-ta(n), wa huwa an yac’al kull wāḥid minhumā zahrāhu li-şāhibihi* ‘o, onunla yükü kaldırmak için yardımlaştı’. *Kaş. I 237 (arkaşu:r, arkaşma:k)*; bir başka oluşum *I 395, 3 (yüzkeş-)*.

arkış = **1 arka:-**’dan gelen sıfat; ‘resmi amaçlar ya da ticaret için bir ya da bir kaç grup insanın yolculuğu’, bu nedenle her ikisi de ‘tüccarlar, kervanlar’ ve ‘resmi elçiler, misyon’; bunun içindir ki resmi temsilcilerin kullandığı tüccarları her zaman görmek kolay değildir. Kuzey doğu dillerinden birkaç lehçede kullanılmaktadır. **arğış/arğıs** *R I 300-1*; Haks. **arğıs** ‘şirket yolculuğu’; Kuzey merkezli dil grubunda Kzx. **arkıs** benzeri *R I 293 (MM*’de yok); Güney batı dil grubunda xx Anat. (**arkış** *SDD 115*) **erkiş**

'kervan' 546. bkz. *Doerfer II* 460. **Eski dil VIII** (benim konum Basmil idikut) **arkış ıdmaz téyin süledim** 'kervan göndermiyor diye asker sevkettim' *II E* 25; (boşluk) **arkışı: kelmedi:** 'elçiler gelmedi' *II E* 41; bir başka oluşum *I S* 8, *II N* 6 (1:d-): **Uyg.** VIII takiben Bud. (kral Mahendrasena'dan sonra) **tört yığaktın kelmiş arkış yalavaçlar okıp** 'dünyanın dört bir köşesinden gelmiş olan elçiler ve büyükelçiler çağırıldı' *U II* 21, 17-18; diğer oluşumlar **arkış tirkış** 'aynı anlamdadır' *U III* 29, 2-3 (1:d-); benzer 11; **arkış** benzer 29, 14; 30, 20; *Hüen-ts.* 12, 235-6, 1886: **Hak.** x1 **arkış** *al-ir* 'kervan' (atasözünden alıntı, **arkış** *al-safr* diye çevrilir): **arkış** 'tacirler' kelimesi (*al-mursil*) yerel halktan insanlar için (*al-mawtin*); bu nedenle birisi **anıñ arkışı: keldi:** dedi. *cā'a rasūluhu*; ayrıca duyguların kullanılması *al-risāla* 'bir misyon' *Kaş. I* 97 (*I* 249, 12 **arkışı: arvişi:** için hata): **KB Xıtay arkışı yadı tavğaç eđi** 'Hitay kervanı da bunun üstüne Çin kumaşı yaydı' 68; diğer oluşumlar 1386, 1443, 5367, 5546 (**im**), 5754: XIII (?) *At.* **arkış** 'karavan' 179, 180 (**1 öñ**): XIV *Rbğ.* **arğış** 'karavan' *R I* 301: takiben **Çağ.** XV **arğış mu'āmala-i ğalla** 'gıda ticareti' *San.* 37r. 20: **Kıp.** XIV (?) **arğış** 'kervan', at ve katır tarafından insan ya da eşya taşımacılığı' marjinal bir not. *İd.* İzbudak, *El-idrāk Haşiyesi*, s. 6: **Osm.** XIV **arğış** 'karavan' Dede Korkut s.332.

*arku: = **arkuçı:**, **arkuru:**, **argu:la:-** bkz.

arkuçı: = sadece bir kez kullanılmıştır; **umduçı:** ve **erdini:** arasında listenmiştir. Bunun bir hata olma olasılığı vardır. ***arkışçı:** bu anlamda beklenilebilir bir kelime; **arğu:la** ile daha bağlantılı gözükmektedir; ve muhtemelen ***arku:** (ya da ***arğu:**, fakat üst listede **arğu** yok.)

öznedir. Bu aynı zamanda **arkuru:** temelinde gözükmektedir: **Hak.** x1 **arkuçı:** 'iki (*al-mutawassit*) kişi arasında aracı olan, (*al-rasûl*) evlenme zamanında dünürler arasında gelip giden kişi' *Kaş. I* 141.

arkuk = 'inatçı, aksi' *Kaş.*'da ikinci anlam ile var. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil VIII I S** 8; *II N* 6 (**1 tok**): **Hak.** x1 **arkuk kişi:** 'inatçı, aksi kişi (*al-ħarûn*)'. **Arkuk al-xaşabatu'l-mu'tariða bayn ħā'itayn aw sāri- yatayn** 'iki duvar veya iki direk arasına konulan ağaç' *Kaş. I* 109: **KB** (kötü alışkanlıklar listesi) **takı biri erke bu arkuk kılınç, bu arkuk kılınçlıĝka bolmaz sevinç** 'biri de insanın inatçı olmasıdır; bu inatçı insan için dünyada sevinç yoktur'. 340; diğer oluşum 1668, 1670, 2066; XIV *Muh.* *al-qadır* (?) 'kir' (?) **arkuk Mel.** 56, 3; *Rif.* 153 (hiç bir kelime seslendirilmedi, 'zıttı' mantıksız bulunmuştur).

arkuklan- = sadece bir kez kullanılmıştır; **arkuk**'dan dönüşlü isimden fiil. **Hak.** x1 **er arkuklandı:** '*atā'l-racul fiqabûli'l-amr wa ħaruna* 'adam haylazlık yaptı, dikbaşlılık etti' *Kaş. I* 315 (**arkuklanur, arkuklanma:k**).

arkulayu = bkz. **arju:la:-** .

arkun = 'melez'. Güney doğu dillerinde mevcuttur. **Eski dil arğın/arğun BŞ** 30; Kuzey merkezli dil grubu Kır. **arğın** insan ve hayvanlar ile çeşitli uygulamalar için kullanılır. **Hak.** x1 **arkun faras muwallad** 'melez at', yaban aygırıyla evcil kısraktan olan at' *Kaş. I* 107; **arkun münüp idā rakiba'l-cawād** 'hızlı binicilik' *I* 421, 17: **KB kevel mindiñarkun** 'her türlü arap atları, cins atlar' 5803; **uçar kuş teğ arkun aĝımda kürettim** 'uçan kuş gibi, cins

atları ağımdan kaçırdım' 6536; bir başka oluşum 5369 (**büktel**).

arkun = 'gelecek yıl'; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. (onlar o olduğunda tehlikeden uzak olacaklarını düşünerek nizama aykırı takvime güvenirler; bu onların bedenlerine az ya da çok daha faydalıdır). **inçip arkun ağır ada tuğa kelser** 'sonra bir sonraki yıl oradayken ciddi tehlikeler gelir (anamlı olması için iki kelime birleştirilmiş)'. *TT VI* 262-3: **Hak.** XI **arkun** *ismu'l-āmil-muqābil* 'gelecek yıl' için bir kelime; bu nedenle birisi **arkun** (belirsiz seslendirme) **ı:zı:** dedi. *'ām muqābil wa qubāqip* 'gelecek yıl ve sonraki yıl'; *Kaş. I* 108; *I* 89; 16 (**ızi:**).

arkun = bkz. **akru:**.

arkuru = belki de ulaç ***arku:**'dan gelen ***arkur-** isimden fiil, bkz. **arkuçı:**; 'çapraz, eğik' ve benzeri. Erken dönemde zarftır. Bazen **turkuru** ile ilişkili, bu kelimeye bakın; modern zamanlarda da bir sıfat 'enine, sapık, yersiz', vb. Kuzey doğu dillerinden Bar.'da kullanılmaktadır. **arğuru R I** 302; Tel. **arkıy** benzer 392; Kuzey merkezli dil grubu Kır. **arkı terki;** Kzx. **arkılı;** Güney batı dil grubu Osm. **arkuru/aykırı;** xx Anat. **arkırı SDD** 115; benzer **avğırı** 127; **aykırı/aykırı doykuru** benzer 138. **Uyg.** VIII takiben Bud. **kaltı yétinçüde aruşı** (? **erüşi** yazılmış) **arkağı ikiğü arkuru turkuru kavşurup** 'sadece bu dünyada birbirini atkı gibi kavramak' (ve tek bir yapı halinde) *TT VI* 390-1; **üstün altın arkuru turkuru ağtarılı toğtarılı evrilü tevrilü** 'üstünü altını yanlamasına tersine aktarılarak, dönderilerek, evrilerek, çevirilerek' *Suv.* 133, 20-22; bir başka oluşum *TM IV* 253, 57-8 (**1 öť-**): Modern Uyg. **kayu**

kunçuylarını karnında oğul arkuru turup tuğuru umasar 'Eğer ki bir çocuk bir kadının rahminde çapraz uzanırsa ve kendinin doğmasına izin vermez' *TT VII* 27, 15: (**Hak.**) XIII (?) *Tef.* **arkuru** 'çapraz, karşısında' 59: **Kum.** XIV **tuvramı arkrımı** 'düz, doğru, dik (**toğuru:**) ya da çarpık, eğri?' *CC. Almanca bölümler; Gr.:* takiben **Osm.** XIV **arkuru** (XVII den aşağı)/**arkırı** (XV den beri) 'düz', vb.; bütün zamanlarda kullanılır *TTS I* 42; *II* 54; *III* 38; *IV* 40.

armağa:n/yarmağa:n = 'hediye' ve daha özel olarak 'yolculuktan gelen hediye'. Kelimenin ayrıca Farsçada iki ayrı formu vardır ve belirgin bir Türkçe etimoloji formu yoktur, muhtemelen Farsçaya erken dönemde Oğuzcadan alınmış bir sözcüktür (bkz. **ören**). Sadece (?) Güney batı dil grubundan Osm.'de kullanılmaktadır **armağan**. Bkz. *Doerfer II* 465. **Oğuz** XI **armağa:n** 'zengin adam (*al-qādimu''-ğānim*) komşuları için yolculuktan hediye (*hadiya*) getirdi'; başka bir formu daha var (*luğa*) **yarmağa:n** ve bu daha doğru (*aşahh*) *Kaş. I* 140 (el yazmasında *aşahh* yanlış yazıldığından *amuç* olmuştur ve bu bazı editörler tarafından 'hediye' için alternatif bir sözcük olarak ele alınmıştır): **Harzm.** XIV **armağan** 'hediye' *Kutb* 10; *MN* 33, vb.: **Kıp.** XIV *İd.* 23 (**anuk**); *al-hadiya armağa:n Bul.* 5, 7: xv benzer *Tuh.* 37b. 10; *ahdā* 'hediye vermek' **armağan ber-** benzer 5a. 11.

armakçı: = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 a:r-** mastarından gelir, eylemi yapan kişi. **Eski dil** VIII (Çin halkının entrikaları nedeniyle ve) **armakçı:sı:n üçü:n** 'onların hileleri nedeniyle' *IE* 6.

arpa: = 'arpa'. Küçük fonetik değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. Muhtemelen bir Hint-Avrupa (? Tokharian) dilinden alınmış bir

sözcüktür. bkz. *Doerfer II* 445. **Uyg.** VIII takiben Man. **arpaça saçılmış** ‘arpa gibi serpilmiş’ *M III* 40, 3 (iii): Modern Uyg. **arpa talkanı** ‘arpa unu’ *H II* 12, 91; bir başka oluşum *H I* 71-2 (**ügre:**): **Hak.** XI **arpa:** *al-şa’ir* ‘arpa’ *Kaş. I* 123 (atasözünden alıntı): ve 3 diğer oluşumlar: **KB karın todsa arpa yâ ħalwā bir ol** ‘karnı doyarsa, arpa veya helva birdir’ 3611; diğer oluşumlar 3612, 4765, 4769 (**açım:**): XIII (?) *Tef.* **arpa** ‘arpa’ 59: XIV *Muh.* *al-şa’ir* **arpa:** *Mel.* 77, 13; *Rif.* 181: takiben **Çağ.** XV **arpa** (‘-p- ile’) *caw* ‘arpa’ (ayrıca Çiğgis evinde bir hükümdar ismi) *San.* 36v. 25: **Harzm.** XIV **arpa** ‘arpa’ *Kutb* 10: **Kum.** XIV benzer *CC. İtalyanca bölümler;* *Gr.:* **Kıp.** XIII *al-şa’ir* **arpa:** *Hou.* 9, 16: XIV benzer *İd.* 11 (‘-p- ile’); *Bul.* 6, 15: XV benzer *Kav.* 63, 12 (‘-p- göstermek için *arfa* yazılmış); *Tuh.* 20b. 10.

arpağa:n = **arpa:**’dan gelen isimden isim; ‘yabani arpa’, yabani yulaf, bir bitki türü. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **arpağa:n** *nabt ka-hay’atil-şa’ir yanbut musanbil wa la ħabb lahu* ‘tohumuz başaklar büyüdükçe arpa görünümümlü bir bitki olur’ *Kaş. I* 140: takiben **Çağ.** XV **arpağan** ‘arpaya benzer bir bitkidir (*şahrāhā*), (*xûşa*)’ *San.* 36v. 26.

arpa:la:- = **arpa:**’dan gelen isimden fiil; ‘arpa yemek, arpa ile beslemek’. Sadece (?) Güney batı dil grubunda Osm.’de kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. **ne yép arpalap edğülerke yakın kalğıl** ‘bir şeyler (?) yiyin, ve arpayı yakındaki insanlarla paylaşın’ *USp.* 46, 1 ve 3 (çok kısa anlaşılmaz bir metin, belki de yanlış çözülmüş): **Hak.** XI **ol atın arpa:la:di:** *aqđama farasahu’l-şa’ir* ‘o, atna arpa verdi’ *Kaş. I* 316 (**arpa:la:r,** **arpa:la:ma:k**).

arpa:lan- = sadece bir kez kullanılmıştır; **arpa:la:-** ‘dan gelen fiilin dönüşlü formu. **Hak.** XI **at arpalandı:** (aynen) ‘atın arpası’ *Kaş. I* 296 (**arpa:lanur,** aynen **arpalanma:k**).

arpa:sız = sadece bir kez kullanılmıştır. Atasözünden alıntılanan **arpa:** altında olumsuz isim/sıfattır. **Hak.** XI **arpa:-sız at aşu:ma:s** ‘arpasız at koşmaz’ (*ħattātaqđami’l-şa’ir*) *Kaş. I* 123, 19.

arra = (aynen) sadece bir kez kullanılmıştır; sesleri yankılayan. **Hak.** XI **arra** *al-bawl* ‘idrar’; (*ħarf*) eşek kaşandırılmak istendiği zaman iki üç kere bu söz söylenir, eşek de kaşanır. Arapça olduğu kabul edilmektedir (*wāfaqat*) çünkü *al-arr* erkeğin kadınlı birleşmesine Arapçada (*al-cimā*) denir *Kaş. I* 38.

arsal (ya da arsil(?)) = **a:r**’dan gelen isimden isim; ‘kestane, defne’. Sadece *Kaş.* diline ait. **Hak.** XI **arsal** (aynen) **saç** *al-şa’ru’l-aşhab* ‘kumral saçlar’ *Kaş. I* 105; bir diğer oluşum *I* 79 (**a:r,** *arsıl* yazılmış).

arsalık = bu form sadece bir kez kullanılmıştır, Güney batı dil grubundan Osm.’de kullanılmaktadır, **ashk** ‘kusurlu cinsiyet organları olan kadın, steril’. İlk bakışta belirgin bir etimoloji ile somut nesneyi tarif eden isim **-hk.** **Oğuz.** XI **arsalık** (formu *af’alal*) *al-xuntā mina’l-ħayawān* ‘çift cinsiyetli hayvan’ *Kaş. I* 159: **Osm.** XVI **ashk** ‘temiz kadın’ *TTS II* 59.

arsık- = 2 **a:r-**’ın pasif formu; ‘kandırılmak, aldatılmak’. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** XI **er arsıktı:** *ğurra’l-racul wa huwa mağrur* ‘adam aldandı’ *Kaş. I* 242 (**arsıka:r,** **arsıkma:k**): **KB** (bir adam ikna olursa, bir şey istemez) **kişi neñ bile bulsa arsıkmaz ol** ‘(böyle) kimse mal

ile aldatılmaz' 2722; diğer oluşumlar 2363, 2726, 3618: XIII (?) *Tef.* **arsık-** 'aldatılmak' 59: XIV *Muh.* *al-mağrūr arsıkmış Mel.* 52, 11; *Rif.* 148; *al-iğtirār* 'aldatılmak' **arsıkmak** 123 (sadece): **Harzm.** XIV benzer *Kutb* 11.

arsla:n = 'aslan' **-la:n** ile biten hayvan ismi. Eski dönemde Moğolcadan *arslan/arsalan* alınmış sözcük. Modern dilde kullanılmaktadır, bazen **aslan** veya üç heceli sözcük **arıslan** olarak, vs.; sıklıkla özel isimde bir öge olarak ortaya çıkar bkz. *Doerfer II* 453. **Uyg.** VIII takiben *Man.-A arslan oğlu* 'aslan yavrusu' *M I* 8, 5; benzer diğer oluşumlar 18, 3; *M III* 11, 8 (**öpün-):** Bud. **yalıuklarını arslanı** 'erkeklerin ah aslanı!' *U I* 43, 19; diğer oluşumlar *Suv.* 646, 3; *USp* 102a. 28: **Hak.** XI **arsla:n** *al-asad* 'aslan' ve krallar bu adla adlandırılır *Kaş.* III 412 (atasözünden alıntı); *I* 75, 18 ve 409, 9 (**alımcı:)** ve diğer oluşumlar 14: **KB arslan** 'Aslan takım yıldızı' 140; **til arslan turur** 'dil aslandır' 164; diğer oluşumlar 784, 2047-8, 2354: XIII (?) *At.* (hükümdarı nazik olan) **wa likin buşarda Şarā arslanı** 'fakat hiddetlendiğinde Şara aslanı kesilir' (yer adı, belirsiz konum) 52; *Tef.* **arslan** 'aslan' 59: XIV *Muh.* *al-sab* 'aslan' **arşla:n Mel.** 72, 4; *Rif.* 174; *al-asad* (zodyakın işareti) benzer 79, 4; 183: takiben **Çağ.** XV **arsalan** (böylece yazıldığından) *şir* 'aslan', Arapçada *asad*; ayrıca **aslan** kısaltılmış *San.* 37r. 6; **aslan** *şir ya'ni asad*, ayrıca **arsalan** benzer 40v. 11: **Harzm.** XIV **arslan/arıslan Kutb** 11, 12; **arşla:n MN** 64, vb. **Kum.** XIV 'aslan' **arslan/astlan** (aynen) *CC. İtalyanca bölümler; Gr.: Kıp.* XIII *al-asad asla:n* (aynen) *Hou.* 11, 12; (özel isim listesinde) **arşla:n racul asad** 'aslan adam' benzer 30, 4: XIV **arsala:n** (aynen) *al-sabu* 'İd. 11; *al-sab* ' **arşla:n**

Bul. 10, 5: XV *al-asad arsala:n Kav.* 62, 5; **arslan Tuh.** 4b. 6 ve diğer oluşumlar.

arslanla:- = **arsla:n**'dan isimden fiil; *Kaş.* ve sadece ulaç **-u:** bulunan dillere aittir, muhtemelen sadece **kökre:-** ile ilişkili. **Hak.** XI **arslanlayu: kökredim** 'aslan gibi kükredim' *Kaş.* I 125, 13; benzer bir ifade, aşağıda belirtildiği gibi; *I* 142, 13; *II* 13, 13; 138, 1.

art- = 'büyük olmak, arttırmak; olmak veya aşırı olmak'. Modern dilde kullanılmaktadır. **Eski dil** VIII takiben Yen. **artzu:n** 'bunu artırabilir' Mal.'da üç kez okunur 48, 4 ve 5, ancak metin kaotiktir: *Uyg.* VIII takiben Modern *Uyg.* (belirtilen amaçlar için kullanılacak belli özelliklerden gelir) **artmışın kéneşip işletzünler** 'karşılıklı anlaşmayla (bu gerekliliklerin) aşırılaştığı şeyi çalıştırmalarına izin ver' *USp.* 88, 28: **Hak.** XI **arttı: ne:η** 'daha büyük bir şey oldu' (*zāda*); ve biri dedi **anıη eye:gü:si: arttı: zādā ḍila'uhu wa huwa kināya 'ani'l-taṭāwul** 'kaburgaları genişledi', kibir için bir deyim *Kaş.* III 425 (**arta:r, artma:k**): **KB kutı künde arttı** 'iyi talihi günden güne arttı' 438; diğer oluşumlar 618 (**e:d**), 736, 1043, 1043, 1062, vb.: XIII (?) *At.* **anın künde arta turur bu bida** 'bu nedenle bu sapkınlığı her gün arttırmaktadır' 404; *Tef.* **art-** 'büyük büyümeye' 59: XIV *Muh.* *zāda, kaṭura* 'büyük olmak, daha fazla sayıda olmak' **art-** *Mel.* 26, 13; *Rif.* 109: takiben **Çağ.** XV **art-** *ziyād şudan* 'arttırmak' *San.* 35r. 5: **Harzm.** XIII **art-** 'arttırmak' 'Ali 29: XIV benzer *MN* 438, vs.; *Kutb* kopya 88v. 21; 99v 12: **Kıp.** XIV **art-** *zādāld.* 10; *zāda'l-şay'nafsuhu* 'bir şey kendi isteğiyle arttı' **arttı: Bul.** 45r.: XV *zāda art-* *Kav.* 78, 3: **Osm.** XIV **arta dur-** 'arttırarak gitmek'; XVI **arta var-** benzer *TTS I* 43.

art (?a:rd) = orijinali ‘ense’; (1) ‘bir dağ geçidi veya vadi’ (boynun ensesi gibi, iki cephe arasındaki daralma); (2) ‘bir şeyin keskin ya da daha arkadaki parçası’ (2) **arka:** ile eş anlamlıdır, bu kelimeye bakın, ama zarf anlamlarında ki ifadeler için ‘arkada, geride’ **art** yerine **arka:** tercih edilmiştir. Direktif formu **artğaru** ‘geriye, geriye doğru’ ortaçağ döneminden önce not edilmemiştir. Modern dilde kullanılmaktadır; Güney batı dil grubunda Osm., Tkm. (a:rt) son eklerden önce **ard** ile başlayan ünlüler, orijinal biçiminde temsil edebilirler. **Eski dil VIII a:rt üye:** ‘dağ geçidi üzerinde’ *IrKB* 6 (2 ér-): **Uyg.** VIII takiben Bud. **art basut bol-** ‘arkasında durmak, desteklemek’ *Suv.* 127, 21; 409, 11; bir başka oluşum *U IV* 8, 38 (ı:d): Modern Uyg. (beklenmedik bir şekilde ünlü olan kişi) **art sayu mayakayur** ‘her dağ geçişindeki yabancı maddeler’ *TT VII* 42, 5: **Hak.** XI **art saç şa’ru’l-qafā** ‘arka saç’, çünkü **art** *al-raqabadır* ‘ense’: **art** *al-‘aqaba fi’l-cibāl* ‘bir dağ geçidinden’ (atasözünden alıntı) *Kaş.* I 42; I 247, 18 (**aşrul-**); 277, 3 (2 **aşsa:-**) ve diğer oluşumlar beş çevirisi *al-‘aqaba:* **KB kayu art aşar kör öğüzler keçer** ‘tepeler aşar, dereler geçer; kimi yer kazar ve suyu kuyudan içer’ 1735: XIII (?) *Tef.* **anıñ ardında/ardındın** ‘arkasında’ 56; **ardınca/artınca** ‘arkasında’ 57, 60; **artğaru/artkaru** ‘geriye’ 59: XIV *Muh.* ‘atın butları’ (el yazmasında **kıl**) **ard Mel.** 69, 14: takiben **Çağ.** XV **art** (yazılmış) ‘*aqaba wa rāh-i tang* (‘dar yol’) *San.* 36v. 26; **ard** (*kārd* ile kafiye) ‘*aqab* ‘geri’ benzer 37r. 2; **ardınca az** ‘*aqabaş* ‘arkasında’ benzer 37r. 3: **Harzm.** XIII (?) (ordusunun koruması altındaydı) **ol bōriñ arların** ‘kurdun butları’ *Oğ.* 152: XIV **artkaru** ‘geriye, geriye doğru’ *Kutb* 11, *Nahc.* 93, 4; (Yusuf’un gömleği yırtılmış ise) **art yandın** ‘arka’ *Nahc.* 362,

7; **artıña** ‘geriye’ benzer 93, 5: **Kum.** XIV ‘geri, geride’ **art** *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.* 40 (dahil **artinca/artunça**): **Kıp.** XIV **ard**, ayrıca **art**, *xalf* ‘geride’ *İd.* 10; *xalf artunça* *Bul.* 14, 4: XV (zarfları açıklayan yön listesinde) *warā* ‘geride’ *atkarı: bi-ğayr rā* ‘-r-olmaksızın’ (bu **atkarı:** için) *Kav.* 35, 5; **art warā**’ *Tuh.* 73b. 9 (iyelik son eki ile benzer 67a. 3; 74a. 7, 11); *xalf atkarı* benzer 14b. 6; 74a. 7; *ta’axxara* ‘arkasında olmak, geç’, vb. **atkarı kal-** benzer 10b. 2: takiben **Osm.** XIV **ard** iyelik son eki ve **ardınca**, genellikle her iki anlamı ‘arkasında’, bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 33; *II* 47; *III* 32-3; *IV* 34-5.

art- (**ard-**) = ‘üzerine (yönelme hali) yüklemek; yüklemek (hayvana, vs.); yuvarlak (bir şey, ör. boyun) koymak (bir şey, ör. kol)’. Modern dillerde kullanılmaktadır; sadece Güney batı dil grubunda XX Anat. **ard-/art-** *SDD* 111, 117. **Osm.** XVI **ard-** ‘yuvarlak (bir şey, ör. boyun) koymak (bir şey, ör. kol); üzerine (omuz) koymak (giysi)’ *TTS* iki metninde *II* 48; *III* 33.

arta:- = ‘çürüme, mayalanma, bozulma’ (gıda maddelerinin), ancak bazen daha genel mecazi anlamda kullanılır. Sadece (?) Kuzey doğu dilleri Kaç., Koib., Sag. ve Tel. *R I* 309, 319, ve Haks. ve Güney batı dil grubunda XX Anat’da kullanılmaktadır. **arda-/ardı-** *SDD* 111 **iri:-/irü:-** ile karşılaştırm. **Uyg.** VIII takiben Man.-A **ölmek artamak** ‘ölmek ve çökmek’ *M III* 11, 13 (ii): Man. (kötüler şehvet tutkusuyula zehirlendiğinde) **artayu yokadtururda** ‘kendileri helak olur ve bozulabilir’ *TT III* 28: Bud. **yemişiniz artamağay** ‘meyveniz bozulmayacak’ (kuşlar tarafından) *PP* 80. 6-7; **teğsilmedin artamadın** ‘değiştirilebilir ya da kötüleştirilebilir’ *U*

III 23, 3 (iii); bir başka oluşum *Suv.* 530, 3 (**iri:-**):**Hak.** x1 **arta:di ne:η** ‘bir şey kötü gitti’ (*fasada*) *Kaş.* I 272 (**arta:r, arta:ma:k**); **keçe:şliĝ biliĝ ara:ma:s** çevirisi ‘danışıklı iş bozulmaz’ (*lā yafsud*) III 358, 16; diğer oluşumlar II 17, 16 (**ud-**); I 272, 15: **KB işi barça étlür törü artamaz** ‘yardımcı çok olursa, bey zahmet çekmez; onun her işi yoluna girer ve nizam bozulmaz’ 429; **evi tepremezi üçün artamaz** ‘bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz’ 834; **tadu artadı** ‘tadı bozuldu’ 1055; diğer oluşumlar 2108 (içecek su), 2284 (bir ordunun), 2502, 4384, 4463 (**ayınla:-**), 5203 (genellikle insanların), 5862 (**yıdı:-**): x111 (?) *At.* **ajun artadı** ‘dünya bozuldu’ 395: (takiben **Çağ.** xv **arta-** *Vel.* de 16 **artil-** için hata (eski bir kelime değil) *San.* 35v. 6).

arta:k = **arta:-** ‘dan gelen durum ve yere bağlı olan; ‘bozulmuş, çürümüş, kokmuş’. Sadece (?) Güney batı dil grubunda, xx Anat. **ardak SDD** 110’da kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. (eğer diğerlerine verirsem) **kirliĝ tapçalıĝ yavız artak aş içĝüleriĝ** ‘kirli, bozuk, kötü, kokuşmuş yiyecek ve içecekleri’ *Suv.* 135, 13-14: **Hak.** x1 **arta:k ne:η** *al-şay’u’l-fāsīd* ‘çürümüş, çürüyen bir şey’ *Kaş.* I 119; II 40, 13 (**tnıĝ**): **KB ukuş birle aslur kişi artaki** ‘insanların kötüsü anlayış yolu ile asılır’ 221; (sayıca az ve muntazam bir ordu) **telim tuştı artak üküş sü bile** ‘çoğa nisbetle, daha iyidir; çok kimseler çok askerle bozguna uğradılar’ 2340; **ıdı artak erdi tapuĝ kodsa men** ‘oraya gider ve ibadeti bırakırsam, çok fena bir iş yapmış olurum’ 5752: x111 (?) *At.* **sen artak sen** ‘sen bozulmuşsun’ 395; bir başka oluşum 413.

artal- = bkz. **artat-** Hak.

artaş- = **arta:-** ‘dan gelen yardımcı fiil. Sadece (?) Kuzey doğu dillerinden Sag. ve Tel.’de kullanılmaktadır, **ardaş-/artaş-** ‘birbirleriyle ters düşmesi’ *R I* 309, 322. **Hak.** x1 **yalıuk için artaşıdı:** *fasada’l-nās ba’duhum bi-ru’ya ba’d* ‘bazı insanların görünüşü bozulabilir (?)’; *Kaş.* I 230 (**artaşu:r, artaşıma:k**): **ışı anıĝ artaşıp fasada amruhu** ‘onun işleri kötüleşip’ II 219, 4.

artat- = **arta-** ‘dan gelen ettiren fiil; ‘zarar ya da yağma’ gerçek ve mecaz anlamda kullanılır. Sadece (?) Kuzey doğu dillerinde **arta:-** olarak kullanılmaktadır. **Eski dil** viii (insanların cennette düşmanı olmamıştır) **élinin törö:ñin kim artat(t):** ‘senin ülkeni ve örf adet hukukunu kim bozacak?’ *I E* 32, *II E* 19: viii takiben *IrkB* 59 (**yıdıt-**); Man. **köñülin biliĝin artatdımız erser** ‘eğer ki biz onların akıllarını yozlaştırdıysak’ *Chuas.* 107-8: Bud. **kuşlar artatır üçün** ‘çünkü kuşlar heba oldular’ (meyve) *PP* 72, 7-8; benzer bir oluşum 75, 4; **arıĝ şımançlarıĝ artatdımız erser** ‘eğer ki biz tertemiz rahibeleri yozlaştırdıysak’ *TT IV* 6, 49; diğer oluşumlar *TT V* 14, not A. 23, 11; *Suv.* 134, 20: Modern Uyg. **işinin küçüñin artatur** ‘işini gücünü kötüleştirir (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) geciktiriyor’ *TT I* 64-5; ve bkz. **buz-:** **Hak.** x1 **ol ne:ñni: artattı:** ‘o şey bozuldu (*afsada*)’ *Kaş.* I 260 (**artatur, artatma:k**); **öĝünĝü:çi: üminde:** (aynen, **ümini:** için hata?) **arta:tur** (aynen) *mādiḥu’l-nafs yufsidu’l-sarāwilahu* ‘kendini ögen donunu kirletir’ *I* 203, 14; bir başka oluşum II 360, 11; II de 335, 6 **artalu:r** çevirisi *yutwi* ‘onu yok eder’ **artatu:r** için hata: **KB yüreksiz kişiler çeriĝ artatur** ‘korkaklar bir orduyu boĝar’ 2284; bir başka oluşum 4076: **Kıp.** xv (?) *afsada* (**azdır-;** daha sonra eldeki şekli) **ardaḫ-** *Tuh.* 6a. 1.

artğaru = bkz. **art**.

artığ = **1 art-** ‘dan gelen somut nesneyi tarif eden isim; etimolojik olarak ‘yüklenen bir şey ya da bir şeyin etrafına konulan’. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 **artığ şudratu’l-mar’a** ‘kadının korsesi’; **artığ aħad ‘idlayi’l-ħiml** ‘iki yarım (eşit) yük’ *Kaş. I 98*.

artil- (**ardıl-**) = **1 art-** (**ard-**) ‘dan gelen edilgen fiil; ‘(bir şeyin üzerine) yüklenmiş olmak’ ve benzeri. **artil-** Kuzey doğu dillerinden Haks.; Güney doğu dillerinden Türki; Kuzey merkezli dil grubundan Kır. ve **ardıl-** olarak Güney batı dil grubundan xx Anat. *SDD 111*’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **er at ü:ze: artıldı: alqā’l-racul nafsahu ‘alā-faras** ‘adam atın üzerinden atladı’ **tağa:r eşye:k ü:ze: artıldı:** ‘eşeğe çuval yüklendi (*ħumilat*)’ *Kaş. I 244* (**artılıu:r, artılma:k**): takiben **Çağ. artil-** (**2 art-** dan ‘arttırmak’, ve) *takāpū kardan wa qaṭra zadan* ‘acele etmek için koşuşturmak’ *San. 35r. 24*; görünüşte yanlış çevrilmiş olan ilginç bir hatadır; biri **ténjiz eyleben qat’ u tağ artılıp** ‘okyanusu geçme ve dağlardan kendini atma’ (yanlış tercüme ‘okyanusu ve dağı aceleyle geçiş’); *Vel 35v. 5* okunması **artayıp** ya da **artanıp** olduğu söylenir ve **arta-/artan-** fiili keşfedilmiştir, anlamı ‘geçmek, karşılaşmak, kesişmek’; aslında, okunması hatalı olmasına rağmen, çevirisi doğrudur; diğeri **bu körür her kirpikimke artılıp bir qaṭra yaş** (çeviri değil) bu açıkça ‘bu adam her kirpiğindeki nemli bir damla olarak görür’ anlamına gelir: **Osm.** xvi Arapça *al-muṭlaq* çevirisi ‘hayvanın boynuna yuların konulmasından sonra salıvermek’ (**yuları boynuna ardılmış**) *TTS II 47*.

artın- (**ardın-**) = **1 art-** (**ard-**) ‘dan gelen fiilin dönüşlü formu; ‘(bir şeye) ya da

kendi üzerine yüklemek’. **artın-**, Kuzey doğu dillerinden Alt., Tel., Haks., Tuv.; Güney doğu dillerinden Türki ve Kuzey merkezli dil grubundan Kır., Kzx. **ardın-** olarak ve Güney batı dil grubundan xx Anat.’da kullanılmaktadır. *SDD 111*. **Hak.** x1 **er arçısın artındı:** ‘adamın heybesi hayvana yüklenmiş’; ayrıca diğer şeylerle de kullanılır *Kaş. I 250* (**artınur, artı:nma:k**).

artış- (**ardış-**) = **1 art-** (**ard-**) ‘dan gelen yardımcı fiil; ‘(birisine) yüklemek (birine) yardım etmek’, ve benzeri. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol maṣa: arçı: artıdı:** ‘hayvanın üzerine heybe yüklemek için bana yardım etti’; ayrıca ‘tamamlamak, doldurmak, bitirmek’ için de kullanılır *Kaş. I 231* (**artışur, artışma:k**).

artız- = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 a:r-** ‘dan gelen ettirgen fiil. **1 artur-** ile karşılaştırım. **Eski dil** viii takiben Man. **tertrü yana iğideyü teñriçimen nomçimén téğmeke artızıp** ‘hatalı ve dürüst olmayan biri tarafından kandırılmaya izin vermem (kendim)’ “Ben erkek Tanrının vaizcisiyim””. *Chuas. 135-6*.

artız (ya da artış?) = sadece bir kez kullanılmıştır; tanımlanamaz, muhtemelen yabancı bir kelimedir. **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. **artız** ilaç listesinde *H II 20, 79*.

artla:-(**ardla:-**) = **art (ard)** ‘dan gelen isimden fiil. Kuzey doğu dillerinden Tuv. **artta-** ‘üzerine adım atmak (bir şeyin gerisi)’, Güney batı dil grubunda xx Anat. **ardla-** ‘(bir şeyi) takip etmek’ *SDD 111*’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol anı: artla:dı: şafa’ahu** ‘onun boynunun arkasına vurdu’ *Kaş. I 443* (**artla:r, artla:ma:k**).

artuç(?arduç) = ‘ardıç ağacı’ için genel bir terimdir. Modern dillerdeki ile büyük ölçüde eş anlamlıdır. Moğolca *arça* kelimesi (*Kow.* 161, *Haltod* 33) ama Kuzey doğu dillerinde Tel. **artış** kullanılmaktadır. *R I* 314; benzer Tuv.; Güney doğu dillerinden Türki **ardaç BŞ** 30; Orta güney dillerinden Kar. K **ardıç R I** 323; Kaz. **artış**; Güney batı dil grubu Az., Osm. **ardıç/ardıç**. Bkz. *Doerfer II* 448. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **artuç söğüt butıki** ‘ardıç ağacı dalları’ *TTI* 165; **artuç uruği** ‘ardıç tohumu’ *H II* 30, 177: XIV *Çin-Uyg. Sözlüğü* ‘ardıç’ **artuç Ligeti** 131; *R I* 315: **Hak.** XI **artuç al-‘ar’ar** ‘ardıç’, ve Kaşgar yakınlarındaki iki köye **Artuç** adı verilir *Kaş. I* 95; diğer üç oluşum: takiben **Çağ.** XV **arduc nām-i diraxt-i abhal** ‘ardıç ağacı adı’, Farsça *awirs* ve Arapça ‘*ar’ar*’; bir tür dağ selvisi (*sarw-i kûhi*) *San.* 37r. 4.

artuçlan- = sadece bir kez kullanılmıştır; **artuç**’dan gelen dönüşlü isimden fiil. **Hak.** XI **ta:ğ artuçlandı**: ‘dağ ardıçlandı’ (*al-‘ar’ar*) *Kaş. I* 312 (**artuçlanur, artuçlanma:k**).

artuk (?artok) = 2 **art-**‘dan durum ve yere bağlı olan edilgen fiil; orijinali ‘ilave, ek bir miktar’, eski metinlerde sayısal ifadelerde kullanılır; daha sonra genellikle ‘büyük ilave miktarı’, daha seyrek olarak ‘aşırı, fazla’ kullanılır. Güney doğu dillerinde **artuk** ve bazen Orta güney dilleri ve başka yerde **artık**, özellikle Güney batı dil grubunda genişletilmiş anlamları ile modern dilde kullanılmaktadır. *TT V* 33 teorisi, not B.71 Uyg. Bud. metinlerinde bir dizi **adruk** okunan kelimedden **artuk** türemesi makul değildir. **Eski dil** VIII **kırk artuki: yeti**: ‘kırk yedi’ (normali **yeti: elliğ**) *I E* 15; **artuk yılık:ğ iğit(t)i**: ‘daha çok hayvan

besledi’ *Ix.* 25; **ay artuki: dört kün** ‘bir ay ve dört gün’ Güney batı dil grubu *II*; diğer oluşumlar *I E* 33 (**ur-**); *T* 40 (**1 u:ç**): VIII takiben Man. **yüz artuki kırk** ‘140’ *Chuas. I* 12; **artuk erüş erür** ‘son derece kalabalık olması’ *TT II* 8, 61: **Uyg.** VIII takiben Man.-A **bés yüz artuki eki otuzunç yılka** ‘522 yıl’ *M I* 12, 15-16: Bud. **artuk TT** de **VIII artok, arttok, a:rttok** yazılmış, çok yaygın kullanılmıştır; (1) sayısal ifadeler, ör. **otuz artuk uluğ él uluşlarığ** ‘otuzdan fazla büyük krallık ve ülke’ *Suv.* 3, 20; **bir ay artuk** ‘bir aydan fazla’ *PP* 68, 1; (2) anlamı ‘çok miktarda’, ör. **kamuğ tınığlarka artuk asiğ kılı umağaymen** ‘tüm insanoğluna çok miktarda iyilik yapamayacağım’ *PP* 34, 6-7 benzer bir başka oluşum 67, 8 (**açın-**); (3) bazı aşırılık önerileri, ör. **iğ kem emğekin artuk bulup** ‘hastalığının acısını aşırı bulma’ *U III* 35, 19-20; (4) *Tış.* da 46a. 3’de adım miktarını temsil ediyor gibi görünüyor, aynı cümlelerin bir dizesi var **tepredi artuk tepredi tüzü tepredi** ‘o hareket etti, o daha çok hareket etti, o edebildiği kadar çok hareket etti’: Modern Uyg. (belirli bir ilaç uygulanırsa) **artuk edğü bolur** ‘çok daha iyi olur’ *H I* 133; **artuk içser bolmaz** ‘eğer ki o ondan daha fazla içerse, o yardımcı olmaz’ benzer oluşum 171-2: **Hak.** XI **artuk al-ziyāda** ‘bir artış, aşırı miktarda’ *Kaş. I* 99; **ortuk erden artuk alma:s** ‘ortak, ortağından artık almaz (*ziyada fil-qisma*)’ *I* 99, 5; bir başka oluşum *II* 137, 6 (**kösül-**): **KB üküş sözde artuk asiğ körmedim** ‘çok sözden fazla fayda görmedim’ 171; **idi artuk erdem kerek öğ biliğ** ‘dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lâzımdır’ 281; diğer oluşumlar, benzer anlamlar, 629, 758, 837 (**1 a:r-**): XIII (?) *At.* **artuk tileme** ‘daha fazla sormayın’ 190: *Tef.* **artuk** ‘çok büyük,

üstün'; **iki yüz artuk** 'iki veya üç yüzden fazla (yıl)' 60; bir başka oluşum 72 (**eğsük**): xiv *Muh. al-ziyāda artuk Mel.* 54, 14; *Rif.* 151: takiben **Çağ.** xv **artuk** (ve **artuksı**) *ziyada wa afsun* 'fazla, bolluk' *San.* 36v. 27: **Harzm.** xiii **artukrak/artuğrak** 'daha' *Ali* 19: xiv **artuk** 'daha üstün (diğerleri); fazla' *Kutb* 11; *MN* 173, vb.; *Nahc.* 411, 15: **Kum.** xiv 'son derece, aşırı; (aradaki ayrılma eki) daha fazla' **artuk/artux** *CC. Almanca ve İtalyanca bölümler; Gr.* 41: takiben **Osm.** xiv **artuk** (bir zamanlar **artux**) xvi kadar istikrarlı, sonrasında düzensiz; bütün zamanlarda kullanılır: normalde aradaki ayrılma eki 'daha fazla' (bazen 'başka'), ayrıca kendi başına 'bolca, fuzuli'; **biğ artuk** '1000'den fazla' xiv de **yıl artuğun** 'bir yıldan fazla' xv de *TTS I* 42 takiben; *II* 56 takiben; *III* 39 takiben; *IV* 42.

artuklan- = **artukla-** 'dan gelen fiilin dönüşlü formu (modern dilde geniş bir anlam yelpazesinde kullanılmaktadır); 'fiyaka yapmak'. Aynı anlamla Kuzey doğu dillerinden *Tel. R I* 311 ve *Haks. artuklan-* kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **er artuklandı:** '*adāl-racul tawrahu* 'adam artırdı, aşırı gitti' *Kaş. I* 313 (**artuklanur, artuklanma:k**).

artukrak = **artuk**'un karşılaştırmalı formu; esas olarak zarf anlamında kullanılır 'son derece, aşırı'. Modern dilde kullanılmaktadır. **Eski dilde** viii takiben *Man.* (boşluk) **artukrak dıntarlar** (boşluk) anlam belirsizdir *TT II* 8, 71: **Uyg.** viii takiben *Bud.* (ağzımdaki hoş tat kaybıldı ve) **artukrak açığ bolup** 'aşırı derecede acı olur' *U III* 37, 31-2; **artukrak basutçı** 'son derece yararlı' *TT V* 22, 20; **artukrak korksar belinleser** 'fazlasıyla korksa, birdenbire ürkse (anamlı olması için iki kelimenin birleştirilmesi)' *Suv.*

141, 7; diğer oluşumlar *Suv.* 70, 20 ve 21; 74, 23; 148, 15; *USp.* 60 11a. 4 vs.: Modern Uyg. **ay teğri artukrak yaltrıdı** 'ay ziyadesiyle parlıyordu' *TT VII* 30, 5-6: **Harzm.** xiii (?) (çocuk annesinin memesinden ilk sütü içti) **mundın artukrak içmedi** 'bundan daha fazla içmedi' *Oğ.* 9-10: **Kıp.** xv **éğ artıkrak lā azyad minhu** 'her şeyden çok' *Tuh.* 55b. 11: **Osm.** xiv, xv **artuğrak** 'daha bol' ve *TTS*'deki birkaç metindeki gibi *I* 43; *II* 56; *III* 39.

artur- = Ön not. **a:r-** ve **art-** etken formları arasında morfolofik olarak ayırım yapmak neredeyse imkansızdır. Sadece **2 a:r-** ve **2 art-** erken dönemde ortaya çıkmıştır. **1 a:r-** dan gelen ettirgen fiil '(bir şey) lastiğin dışı' ilk not xiv *Muh. Mel.* 41, 12; 42, 2; *Rif.* 132 ve Kuzey batı dil grubundan *Kaz. Arttır-/arttur-* **1 art-** (**ard-**) dan gelen ettirgen fiil; birkaç Kuzey doğu dillerinde, Güney doğu dil grubu ve Kuzey merkezli dil grubunda bulunmaktadır, ama XIX'dan önce not edilmemiştir.

artur- = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 a:r-** 'dan gelen ettirgen fiil; **artız-** ile karşılaştırım. **Eski dil** viii **süciğ savı:ña: yımşak ağı:sı:ña: artu:rup ükü:ş türkü bodun öltiğ** 'tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, Türk halkı, çok sayıda öldün!' *IS* 6; *II N* 5.

artur- = **2 art-**'ın ettirgen formu; 'arttırmasına neden olmak', çeşitli genişletilmiş anlamları ile, özellikle Güney batı dil grubunda kullanılmaktadır. Genellikle **arttır-/arttur-**. **Hak.** x1 **o:n yarma:k üze: bi:r arturdi:** *zāda wāhid lā* 'aşara darāhim 'on paraya bir para arttırdı'; ve biri dedi ki **er arturdi:** '*adā'l-racul tawrahu* 'adam aşırı gitti, haddini aştı'; **keldi: berü: arturu: bé:rdi: é:lin**

(belirsiz telaffuz) **ertürü:** ‘bize aşırı taşkın bir halde geldi’ *Kaş. I* 219 (**arturu:r**, **arturma:k**): *KB* (her gün gitti) **tapuğ arturu** ‘hizmetini arttırmakta’ 610; **şukur kılssa ni’mat bayat arturur** ‘(bir adam) şükür edersen, Tanrı nimetini artırır’ 756: *xiii (?) At. akılık şaraf cāh camāl arturur* ‘cömertlik, adamın onurunu, saygınlığını artırır’ 258; *Tef. artur-* ‘daha büyük olmak üzere’ 60: **Çağ. xv artur-** *ziyād kardan* ‘artırmak (geçişli)’ *San.* 35r. 24: **Harzm. xiv benzer Kutb** 11: **Kum. xiv** ‘aşmak’ **artır-** *CC. Almanca bölümler; Gr. 2: Kıp. xiii zāda artur-* *Hou.* 40, 14: *xiv ve geçişli o dedi arturdı: İd.* 10; (**arç-**) *zāda fi’l-şay* ‘bir şeyin miktarını artırmak’ **artur-** *Bul.* 45r: *xv zāda artır-* *Tuh.* 18b. 4: **Osm. xiv-xvii artur-** birkaç metinde oluşur *TTS I* 45; *II* 58; *III* 41.

aru:ba:t = sadece bir kez kullanılmıştır; kuşkusuz Hint dilinden alınmış bir sözcük. **Hak. x1 aru:ba:t** *al-tamru’l-hindi* ‘demirhindi’ *Kaş. I* 138.

aru:du:n = bkz. **arumdu:n**.

aruk (a:rok) = **1 a:r-**‘dan gelen edilgen çatılı hareketi tarif eden isim; orijinali ‘halsiz düşmüş, bitkin’, bunun sonucu olarak ‘bir deri bir kemik, gıda eksikliğinden zayıf’; normalde ikinci anlamı hayvanlar için kullanılır. Modern dilde kullanılır, genellikle **arık** gibi. **Uyg. viii** takiben Bud. **yég a:rok** ‘çok yorgun’ *TT VIII N.* 14: **siz aruk siz** ‘halsiz düşmüşsünüz’ *PP.* 55. 4; benzer diğer oluşumlar 37, 1; *Hüen-ts.* 1914: **Hak. x1 aruk er** ‘yorgun (*mu’yi*) bir adam’ *Kaş. I* 66; diğer oluşumlar *I* 259, 8; 298, 10 (**ö:ğlen-**); *II* 28, 3; **azukluğ aruk erme:s** ‘iyi beslenen adam yolculukta halsiz düşmez (*lā ya’yi*)’ *I* 148, 1: *xiv Muh. al-naḥif* ‘bir deri bir kemik’ **a:ruk** *Mel.* 48, 12; *Rif.* 143 (**u:ru:** hatalı yazılmış); *al-*

hazil ‘zayıf’ **a:ruğ** 65, 14; **aruk** 165 (ayrıca 143, 152); *hazila wa naḥifa aruk bol-* 116 (*Mel. aruğla-*): takiben **Çağ. arığ lāğar** ‘zayıf, bir deri bir kemik’ *San.* 37v. 17; **arık** ile **arığ** aynı. 21; **Oğuz/Kıp. x1 arık al-mahzûl** ‘bir deri bir kemik’ *Kaş. I* 66: **Kum. xiv** ‘zayıflamış’ **arık CC. Almanca ve İtalyanca bölümler, Gr.: Kıp. xiii al-hazil** (zitti **samin semiz**) **aruk Hou.** 27, 18: *xiv al-mahzûl aruk İd.* 11: *xv hazil arık Tuh.* 37b. 12: takiben **Osm. xiv aruk** ‘yağsız, bir deri bir kemik’ *xiv, xv aynı* metin, *xiv sonrası arık TTS I* 36; *II* 50; *III* 34; *IV* 36.

arukla:- = **aruk**‘dan gelen isimden fiil; orijinali ‘yorgun olduğunda dinlenmek’; modern dilde bazı fonotik değişikliklerle kullanılmaktadır, genellikle ‘zayıf olmak, bir deri bir kemik’ anlamındadır.

arukluk = **aruk**‘dan gelen soyut isim; orijinali ve doğru şekli ‘bitkinlik, yorgunluk’, ama orta dönemden başlayarak ‘zayıflık, zayıflama’ anlamında kullanılır. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak. x1 arukluk al-i’yā** ‘bitkinlik, halsizlik’ *Kaş. I* 150; (misafir gelirse onu ağırla) **tınsın anıḡ arukluk ḥattā yastariḡ** ‘onun yorgunluğu dinsic’ *II* 316, 10: takiben **Çağ. arıḡḡ** (aynen) *lāğari* ‘zayıflık, incelik’ *San.* 37v. 19: **Kıp. xv huzûla** ‘zayıflama’ **arıklık Tuh.** 49b. 7: takiben **Osm. xv arıklık** Arapça ve Farsça kelimelerin anlamları birkaç sözlük kullanılarak çevirilir ‘zayıflama’, vb. *TTS I* 37; *II* 52; *III* 34; *IV* 37.

aruksuz = **aruk**‘dan gelen olumsuz isim/sıfat; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg. viii** takiben Bud. **aruksuz köñülin** ‘yorulmak bilmez gönlünü’ *U III* 80, 16; *U IV* 273.

arumdu:n = sadece bir kez kullanılmıştır; muhtemelen başka dilden alınmış sözcük;

–n ile *fa'ālū* formunun olduğu bölüm D'den sonra ; **alu:çi:n** ve **ura:ğu:n** arasından sonra listelenmiştir. **aru:du:n** için şüphesiz bir hatadır. **Hak.** x1 **arumdu:n** 'boya çeşidi' (*al-şibğ*) *Kaş. I* 138.

arva:- = 'büyü yapmak, büyülemek'. Genellikle bazı Kuzey doğu dillerinde **arba-** olarak kullanılmaktadır; Güney doğu dillerinde Türki; Kuzey merkezli dil grubunda Kır., Kzx. ve **avra-** olarak Orta güney dillerinden Özb'de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ka:m arviş** (daha sonra el yazmalarında *arvaş* olarak hatalı seslendirildi) **arva:di:** *raqāl-kāhin ruqya* 'kam afsunladı' *Kaş. I* 283 (**arva:r,** **arva:ma:k**): takiben **Çağ.** xv **arba-** *afsun kardan* 'büyü yapmak' *San.* 34v. 23.

arval- = sadece bir kez kullanılmıştır; **arva:-**'nin pasif formu. **Hak.** x1 **arviş arvaldı:** *ruqiyati'l-ruqya* 'büyü yapıldı' *Kaş. I* 249 (**arvalur,** **arvalma:k;** **arviş** hatalı yazılmış *arkış*).

arvaş- = **arva:-**'dan gelen yardımcı fiil; 'birlikte büyü söyleme'. Modern dilde kullanılmaktadır, **arva:-** gibi. **Hak.** x1 **ka:mla:r kamuğ arvaşdı:** *haynamati'l-kahana bi-kalām* 'kamlar anlaşılmayan bir takım sözler söylediler'; cin çarpmasına karşı (*raqaw min sa'fa*) yapılan üfürüklerde de böyledir *Kaş. I* 236 (**arvaşur,** **arvaşmak**).

arviş = **arva:-**'dan gelen sıfat; 'büyü ya da cazibe'; Sanskritçe çevirisinde *dhārani* kullanılmıştır. Moğol dilinden alınmış sözcük *Kow.* da **arbis/arvis** olmuştur. 157, 164 (çevirisi 'bilgi, bilginlik') ve sadece (?) Kuzey doğu dillerinde *Tel.* de **arbiş** 'büyücülük, büyü' olarak kullanılmaktadır *R I* 338. **Uyg.** viii takiben *Man. M II* 5, 9 (**antağ**): *Bud. TT VI* de 465 **arviş nom**

bitiğ Sanskritçede temsili *dhāranisūtra;* *dar(a)nı arviş* ifadesi *TT V* de birkaç kez oluşur; *Pfahl.* da 8, 13 **Arviş** (hatalı transkripsiyonu *Arvik*) **Teğrim** uygun bayan ismi; diğer oluşumlar *TT VI* 373-4 (**nomçı**); *U II* 58, 3 (ii): **Hak.** x1 *Kaş. I* 249, 12 (**arval-**); 283, 19 (**arva:-**).

arvişçi: = **arviş**'dan gelen eylemi yapan kişi; 'büyü bağlayıcı, büyücü'. Sadece Kuzey doğu dillerinden *Tel.*'de **arbişçi** hayatta kalmıştır *R I* 338; diğer bazı dillerde **arbağçı** veya benzeri kullanılmaktadır, **arva** dan gelen sıfat ilk **Çağ.**'da not edilmiştir. **Uyg.** viii takiben *Bud. arvişçilar beği* 'büyücülerin başı' *U IV* 20, 230; bir başka oluşum *TT V* 12, 128.

a:s = uygun şekilde 'ermin, as kürkü', ara sıra 'gelincik' için kullanılır. Uzun ünlü ve sessiz harf kombinasyonu olağan değildir, ama görünüşte orijinaldir. Her ikiside *Kaş.* 'in alternatif formu **a:z** ve Orta Çağ ve modern zamanda açıkça ikincil formu **ars**, sonraki belki de Arapça '*irs* den etkilenmiştir. Kuzey doğu dil grubunda **as/a:s** kullanılmaktadır. Birçok lehçe *R I* 535 ve *Haks., Tuv.;* Kuzey merkezli dil grubunda Kır. **ars**; Kuzey batı dil grubunda Kaz. **as**; Güney batı dil grubu Osm. **as**; xx Anat **as/ars SDD** 116, 118'de de bulunur. Bkz. *Doerfer II* 477. **Uyg.** xiv *Çin-Uygur Sözlüğü yin shu* (Giles 13, 253 10,072, sonraki *chü* olarak hatalı 3, 034 'ermin' **as Liğeti** 131; *R I* 535: **Hak.** x1 **a:s** *al-qāqum* 'ermin'; alternatif formu **a:z**; köle kızlar için isim olarak kullanılır (*al-cawāri*): **a:z** *al-qāqum*, alternatif formu **a:s**, ve ikincisi daha doğru (*alşah*) *Kaş. I* 80: **KB** 84 (**ürüñ**) 886 (**2 kiz:**) xiv *Muh.* (?) *al-qāqum as* (*aş* hatalı yazım) *Rif.* 174 (sadece); takiben **Çağ.** xv *askākum* 'beyaz bir kaplama ile iyi bilinen hayvan ve bu giysiler dışında kuyruğu siyah olan' *San.*

40r. 20 (ve bkz. Osm.): **Harzm.** xiv **as** ‘ermin’ *Kutb* 11: **Kıp.** xiv *al-‘irs* ‘gelincik’ **as** *Bul.* 10, 10: xv *qāqum as* *Tuh.* 29a. 7: **Osm.** xvi **as** ‘ermin’ (?) *TTS II* 58: xviii **as**..... ve Rumi’de hayvan olarak adlandırılır *rāsū* ‘sansar’ *San.* 40r. 22.

as- (?a:s-) = ‘asmak, askıya almak. Uyg. da **üze** ‘asarak idam etmek’. Bazı genişletilmiş anlamları ile modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. **kaç keñliġ yemiş söġüt üze birer çınartġu asıñ** ‘yayılan birkaç meyve ağacı üzerine çan asın’ *PP* 79, 4-6; bir başka oluşum *USp.* 104, 13: Modern Uyg.. *USp.* 88, 45 (**üzüm**): **Hak.** xi **ol et a:sdi:** ‘o, et (‘*allaqa*) astı’ (*al-watad*); ayrıca çiviye asılan nesnelere ve asılan adam için de kullanılır (*şalaba*) *Kaş.* I 173 (**a:sa:r, a:sma:k**): xiii (?) *Tef.* **as-** ‘asmak’ (her iki anlamda) 60: xiv *Muh.* ‘*allaqa as-* *Mel.* 29, 6; 40, 15; *Rif.* 113, 130; *al-ta’liq aşmak* 34, 9; 119; *şalaba aş-* 34, 9; 111; *al-maşlûb asmış* (alternatif okuma **asılmış**) 50, 14; 146: *Rbġ.* benzer *R I* 533: takiben **Çaġ.** xv **as-** (**-tı**) *aş-āwixtan ma’nāsina* ‘asmak’ *Vel.* 19; **as-** *āwixtan San.* 39r. 17: **Harzm.** xiii **aş-** ‘asmak’ *‘Ali* 34: xiv benzer *Nahc.* 126, 2: **Kum.** xiii ‘asmak’ **as-** *CC. İtalyanca bölümler; Gr.: Kıp.* xiii *şanaqa* ‘asılma yoluyla yürütmek’ **aş-**, ayrıca ‘*allaqa bi’l-tadliya wa ra’suhu asfal* ‘baş aşığı asmak’ *İd.* 15; benzer diğer oluşumlar 98 (**2 yé:m**): xv ‘*allaqa aş-* *Kav.* 10, 9; *Tuh.* 26a. 7; *şanaqa wa ‘allaqa aş-* benzer 21b. 6.

asġançu = bkz. **azġançu**:-.

asġançula- = bkz. **azġançula-**:-.

asıġ = ‘kar, avantaj’, ve benzerleri; Moġol dilinden *aşıġ* olarak alınmış sözcük (aynen, bkz. *Türk-Moġol Çalışmaları*, s.206; *Kow.* 59, *Haltod* 13); Kuzey doğu dil grubundan

Tuv. **ajık** (Moġolcadan ödünç alınmış) ve Güney batı dil grubundan Osm. **ası/-asıġ/asık** ‘kar, fayda’ kullanılmaktadır. Bkz. *Doerfer II* 480. Takiben **Eski dil** viii **asıġı: bar edġü:** ‘faydası var, iyi’ *Irkb* 32: **Uyg.** viii takiben Man.-A **maña ol kişi asıġ bolġay** ‘o adam benim için faydalı olacaktır’ *M I* 34, 20: **asıġ tusu kılınız** ‘avantaj getirdin (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *TT III* 123; benzer diğer oluşumlar 105 (**uluġ**): Bud. Sanskritçe *artham* ‘avantaj, kar’ **asıġ** *TT VIII D.* 34; *E.* 44; **a:sıġ** benzer *D.* 18; ve diğer oluşumlar **asıġ tusu kıl-** ‘avantaj veya kar getirmek’ çok yaygındır *PP* 20, 5; 34, 7, vb.; *U I* 25, 8; *II* 16, 20 ve birçok diğer oluşum: Modern Uyg. **asıġ bolur** ‘bu avantajlı’ *TT VII* 28, 36 ve 45, vb.; **utrunda asıġ tusu yétirü kelti** ‘sana avantajlar sağlayarak seni karşılamaya geldi’ *TT I* 113; benzer 58 (**eġsü:-**); *USp.* de küçülürler **asıġ** ‘faiz (kredi)’ yaygındır, örnek **biz él yañınça asıġı birle köni bérürbiz** ‘alınmış oranda faiz ile birlikte ödemeye söz veriyoruz’ 10, 7-8: xiv *Çin-Uyg Sözlüğü li i* ‘avantaj, kar’ (*Giles* 6, 885 5, 485) **asıġ tusu Ligeti** 131: **Hak.** xi **asıġ** *al-ribh* ‘kâr, kazanç’ *Kaş.* I 64; **asıġ kılġu: emes lā yanfa’uka** ‘size bir avantaj sağlar’ *I* 494, 4; bir başka oluşum *III* 13, 7: **KB asıġ kolsa barça özün yaşsızın** ‘sen herhangi bir kayıp olmaksızın, her şeyde kar (ya da avantaj) ararsan’ 106; diğer oluşumlar 160 (**üküş**), 171, 232, vb. (yaygın): xiii (?) *At.* (bu kitabı okuyan adama izin ver’ **asıġ alsu** ‘ondan avantaj elde etti’ 78; **tavar asġı** ‘zenginliğin faydası’ 287; *Tef.* **asıġ** ‘kar’ (ayrıca **as-** sıfatından gelen ‘kolye’, daha sonra ortaya çıkan, ancak önce burada belirtilen) 61: (xiv *Muh.* *rabaġa* ‘kazanmak, kar yapmak’ **ası:** **ét-** hiç şüphesiz **ası:t-** in bir şekli, *Mel.* 26, 7; *Rif.* 109) takiben **Çaġ.** xv **asıġ/asık aşşı** (aynen?) ve *fāyida* ‘kar, avantaj’ *Vel.*

19; **asığ** *naf' wa fāyida San.* 40v. 14: **Harzm.** XIV **asığ** benzer *Kutb* 13: **Kıp.** XIII *al-ribh* (zittı 'kayıp' **kor**) **asığ** *Hou.* 28, 2: XIV **asığ** (ve **aşlam**) *al-fāyida İd.* 15; *al-ribh fi'l-bi' wa'l-şirā* 'alış ve satışta kar' **aşşı:** *Bul.* 5, 6: XV *rabaħa aşşı eyle-* *Tuh.* 16b. 1: takiben **Osm.** XIV **ası**, seyrek olarak **ası**, 'kar, avantaj'; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 47-8; *II*-1; *III* 42-3; *IV* 45: XVIII (sonra **Çağ.**) 've Rumi'de **ası**' *San.* 40v. 14.

asığcı: = **asığ**'dan gelen eylemi yapan kişi; 'hayırsever'. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** XI *KB beğine asığcı bağırsaknı bil* 'beyine faydalı olan, ona gönülden bağlı kimsedir' 2609; bir başka oluşum 4419.

asığlığ = **asığ**'dan gelen iyelik isim/sıfat; 'avantajlı yararlı, karlı'. Kuzey doğu dilleri grubundan *Tuv.* **ajıktığ**; Güney batı dil grubundan *Osm.* **asılı**. **Uyg.** VIII takiben *Man.* **adınlarka asığlığ işiğ işlet(t)iniz** 'sen diğerlerine faydalı bir eylemde bulundun' *TT III* 68-9: *Bud.* **asığlığ iş** *TT VIII E.* 41, 42; benzer bir başka oluşum *A.* 47; **tusuluğ asığlığ** *USp.* 43, 11: *Modern Uyg.* **ırak barsar asığlığ yanar** 'eğer ki o uzun bir yolculuğa giderse, kazançla gelir' *TT VII* 28, 55; (belirli bir alâmet) **asığlığ tusuluğ bolur** 'avantajlı (bir anlam vermek için iki kelimeyi birleştirmek)'benzer 36, 3 (*USp.* 42, 16); **asığlığ beş satır kümüşüğü tükel aldım** 'karlı beş satırı nakit olarak aldım (ya da faiz olarak aldım' *USp.* 48, 2-3: **Hak.** XI *asığlığ ı:ş'amal dū manfa'a* 'yararlı iş' *Kaş.* I 147: *KB asığlığ kişi aşğı élke tolur* 'faydalı insandan bütün memleket istifade eder' 5731; XII (?) *KB manzum önsöz asığlığ turur bu* 'bu (kitap) yararlıdır' 15: XIII (?) *At.* **bilig teğ asılığ** 'bilgi kadar faydalı' 100: XIV *Muh.* *al-nāfi'* 'faydalı, yararlı' **asığlığ** *Mel.* 52, 1; *Rif.* 148: takiben

Çağ. XV **asığlık asılı ve fāyidalu** 'avantajlı, karlı' *Vel.* 19; **asığlığ sūdmand wa bā manfa'at** benzer *San* 40v. 16: **Kum.** XIV 'faydalı' **asığlı** (*azıxlı* yazılmış) *CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Osm.** XIV-XVI **asılı** 'faydalı, karlı' *TTS* çeşitli metinlerde *I* 48; *II* 61; *III* 43; *IV* 46.

asığlık = **asığ**'dan gelen soyut isim; 'yarar, fayda' ve benzeri; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben *Bud.* **tınlığlarını asığlık menjiliki üçün** 'insanlığın yararı ve mutluluğu için' *U II* 34, 6-8.

asığsız = **asığ**'dan gelen olumsuz isim/sıfat; 'yararsız, karsız'. Kuzey merkezli dil grubu *Kır.* **asusız** (?) ve Güney batı dil grubu XX *Anat.* **assız** *SDD* 120'de kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben *Bud.* (eğer ki elleri olmayan bir adam mücevherlerle dolu bir adaya giderse) **asığsız kuruğ kalır** 'o bu durumdan yararlanamıyor (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)' *TT V* 33, not B. 90, 3-4: **Hak.** XI *KB küvezlik asığsız* 'gurūr faydasızdır' 2120; **asığsız kişiler kişide turı** 'başkalarına faydası dokunmayan kimseler insanların menfûrudur' 5731: XIII (?) *At.* (böyle bir adamın tavsiyeleri için) **asığsız turur** 'kârsız' *Kutb* 13: **Osm.** XIV **assız** 'işe yaramaz' *TTS I* 48.

asıl- = **as-**'ın pasif formu; 'askıya alınmış, ertelenmiş, asılmak üzere, çarpmıha gerilmiş'. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **bi:r ne:ğ bi:rke: asıldı:** 'bir şey bir başka şeye asıldı (*ta'allaqa*)' *Kaş.* I 196 (**aslır**, seslendirmesi, **asılma:k**): *KB* 221 (**arta:k**): XIV *Muh.* *ta'allaqa ası:l-* **Mel.** 40, 15; *Rif.* 130; *al-waşl* 'katılmak' asılmak 37, 5; 123 (yanlış seslendirilmiş): takiben **Çağ.** XV **asıl-** (yazılmış) *āwixta şudan* in pasif formu 'askıda, askıya alınmış' *San.* 39v. 4: **Kum.** 'askıda, askıya alınmış' **asıl-** *CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIV **asıl-**

ta'allaqa İd. 15: **Osm.** xiv **asılan** 'sarp' (uçurum) *TTS I* 46: xvi **asılmalu** 'kim asılmaya hak kazandı' *III* 42; xvii-xviii **asılacak** benzer *I* 46: xiii **asıl-.....** ve *Rumi* de, *maşlûb şudan* 'idam edilecek' *San.* 39v. 4.

asın- = **as-**'den fiilin dönüşlü formu; 'asmak'; sonra 'asmak, asmak üzere veya asma, askıya alma; uzaklaştırılma'. Kuzey doğu dillerinde **azın-** *Leb., Şor.* 'asmak'; **Tel.** 'pişirmek' (bu 'kendisi için ateşin üzerine bir şeyler asmak') Kuzey merkezli dil grubu *Kır., Kzx.* **asın-** 'kendini asmak (örnek, tüfekle)' (**Eski dil** viii 'biz bu nehir boyunca aşağı gittik ve') **asınğalı: tüşür:timiz** 'erkeklerin pişirip bitirmesini sağlar' *T* 27 (Aalto'nun çevirisi, ama bu kelimeyi **aşanğalı:** 'yemek' okumak gerekir): **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. **yincülüğ morwantla:r asnap** 'kişinin üzerine inci kolye (?) asmak' *TT VIII I.* 17 (transkripsiyonu böyle ama **morwantla:r** okunur (?) ama Farsça *marwārid* 'inci' ile bağlantılı); **ıt tışın kenç oğlan asınsar** 'genç çocuk kendisini bir köpeğin dişine kaptırırsa' *TT VII* 23, 2: **Hak.** xı **KB** (vaktinde sadakat ile bana hizmet) **kapuğda asunğil** (aynen) **maña bol yakın** 'dâimâ kapımda bulunarak, bana yakın ol' 595.

asırtğu: = bkz. **asurt-** .

asış- = sadece bir kez kullanılmıştır; **as-**'in yardımcı fiil formu. **Hak.** xı **ol maña: et asışdı:** 'o, bana et asmak için yardımcı oldu' *Kaş. I* 184 (**asışu:r, asışma:k**).

aslın- = sadece bir kez kullanılmıştır; **asıl**'dan fiilin dönüşlü formu. **Hak** xı **aslındı: neñ** 'bir şey için bir şey asıldı (*ta'allaqa*)' *Kaş. I* 258 (**aslınur, aslınma:k**).

asnar- = sadece bir kez kullanılmıştır; iki heceli ve arka ünlülerle, ama *fatha* ile bir kez gösterilen tek ünlü *elif*. Görünüşe göre geçişsiz isimden fiil; **osañ** (**osa:l**) isimden fiil olabilir. **Hak.** xı **er asnardı:** *haruna'l-racul mina'l-'amal wa calasa* 'adam haylazlaştı, işten uzaklaştı, oturdu' *Kaş. I* 289 (**asnara:r, asnarma:k**).

asra: = **ast**'dan gelen kısaltılmış zarf; 'aşağıda, altında', ayrıca, bir edat olarak kullanılmaktadır 'aşağıda, altında' ve sıfat 'düşük, aşağı, alt'. Nadir olarak ikincil formu **ısra:** var, **anca:/mça:** ile karşılaştırın. Sadece (?) Güney batı dil grubundan *Osm.* **esre** 'harfin altındaki sesli' kullanılmaktadır, xx *Anat.* **asra** 'altında' *SDD* 120. **Eski dil** viii **üze: kök teñri: asra: yağız yér kılntukda:** 'üstte mavi gök, altta yağız yer kılntukda' *I E* 1, *II E* 2; **üze: teñri:.... asra: yér** *I E* 22, *II E* 18; *II N* 10: viii takiben **üze....asra: IrkB** 15, 20, 54, 60: *Man.* **üze o:n kat teñri asra seğiz (aynen) kat yér** 'yukarıda on-katlı cennet ve aşağıda sekiz-katlı yeryüzü' *Chuas.* 42-4; bir başka oluşum *M III* 7, 11-12 (i): **Uyg.** viii takiben *Man.* **asr[a] köñülin** 'mütevazı zihinleriyle' *TT III* 3; **asra mansız sakınçlarığ** 'mütevazı, alçakgönüllü düşünceler' *TT II* 17, 68-9: *Bud.* **asrasında ağnalım** 'bizim onun aşağısındaki zeminde yuvarlanmamıza izin ver' *USP.* 101, 8: *Modern Uyg.* **asra atıñ yégedtiñ** 'sen az ününü geliştirdin' *TT I* 7-8; **koğı aşıra** (aynen) **kişice tutsarmen** 'eğer ki ben ona şahsiyetsiz ve aşağılık bir kişi gibi davranırsam' *USp.* 98, 21-2: **Hak.** xı **asra:** (*harf*) anlamı *taht*, 'altında'; **ısra:** (*bi-kasr* 'ı- ile' geçirtilmiştir) bu kelimenin (*kalima*) anlamı *dûn dâalika'l-makân*, 'o yerin altında'; dolayısıyla biri diyor **ol andan ısra: ol annahu ba'd dâlika wa dūnahu** 'hakikâten o, ondan sonra ve aşağıdadır' *Kaş. I* 126: xiii (?) *At.* 294

(bus-) *Tef.* **asra** ‘altında’ 61: takiben **Çağ.** xv **asır** (yazılmış) *ḥarakat-i kasra* ‘sesli harf işareti kesre’, ayrıca **astın** da denir. *San.* 40v. 5; benzer bir başka oluşum 40v. 2: **Harzm.** xiv **adıklar asra** ‘ayaklar altında’ *Kutb* 12; **taxtın asra** ‘tahtın altına’ *Nahc.* 204, 10; **asrasında..... asrasının** benzer 289, 11-12: **Kıp.** xiii *al-aqşā* ‘babası uzakta’ (zitti **bésre:** ‘yakın’) **ısra:** *Hou.* 56, 21: xiv **ışra:** *aqşā İd.* 15: xv *awwal amis* ‘evvelsi gün’ **asra kün** *Tuh.* 5a. 5 (**asra:kı:** ile karşılaştırım): **Osm.** xiv-xvi **asra/ısra** zarf, sıfat ve edat olarak, ayrıca ısrasında, *TTS* birkaç metninde *I* 46; *II* 59; *III* 42; *IV* 44.

asra:kı: = **asra:**’dan gelen durum ve yere bağlı olan; gerçek anlamı ‘aşağıdaki yer’. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** xı **KB yeme edğü tutğıl eliğ asrakığ** ‘hizmetçilere iyi muamele et; onlara yiyecek, içecek ver ve giyeceklerini eksik etme’ 4527: xiv *Muh. awwal amis* ‘evvelsi gün’ **ısra:ğ:** **kü:n** *Mel.* 80, 5 (bu şekilde seslendirilmekte); *Rif.* 185 (yanlış seslendirme): **Kıp.** xiii *awwal amis* **asra:ğu:** (aynen) **kün** *Hou.* 28, 12: xiv benzer **yasrağı:** (**ı:srağı:** için? hatalı) **kün** *Bul* 13, 7 (ve **asra:** bkz.): **Osm.** xiv-xvi **asrağı** ‘önce (gün / gece) sonra’ *TTS* de birkaç metin *II* 60; *III* 42; *IV* 44.

asru = bkz. **aşru:**.

asruş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **asur-** un küçükleştirme formu. **Hak.** xı **ikki: er asruşdı:** ‘iki adam, hangimiz daha çok aksıracağız diye aksırmakta yarış etti (*ta ātasa*)’ *Kaş.* *I* 234 (**asruşur,** **asruşma:k**).

ast = ‘bir şey altında, ya da alt yüzeyinde’; kendine özgü karakteri **alt** ile eş anlamlı, bu kelimeye bakın; Ortaçağdan önce not edilmemiş, ama **astın,** **asra:**, bu kelimelere bakın, eskidir. Modern kalıntılar için bkz.

alt. ((**Hak.**) xiii (?) *Tef.* **astındaki** ‘altındaki yer’ 61): takiben **Çağ.** xv **astı altı taht ma’nāsina** ‘altındaki’ *Vel.* 18 (**astıda** yı ihtiva eden); **ast taht** zitti *fawq* ‘yukarıdaki’ *San.* 40r. 29 (benzer): **Harzm.** xiv **astında** ‘altındaki’ *Kutb* 13; *Nahc.* 118, 3: **Kum.** xiv ‘altındaki’ **astında** *CC İtalyanca bölümler,* Gr.

ast = sadece bir kez kullanılmıştır. **Çiğil** xı **ast** *al-azıqqa* ‘şeritler, yan sokaklar’ *Kaş.* *I* 42.

astın = sıfat ve zarf, muhtemelen ***astın** ile ilgili, bkz. **alt;** **altın** ile eş anlamlı; **ast,** sorumluluk ile karıştırılmamalıdır, bu kelimeye bakın. Güney doğu dillerinden Türki *Shaw,* *BŞ. Jarring* ve muhtemelen Kuzey merkezli dil grubu Kır.’da kullanılmaktadır. **astan kesten** ‘baş aşağı’ (**astın, üstün** bozulmuştur) *R I* 550; **astan kesten** *MM* 42. **Hak.** xı **astın** ın maddesel (*harf*) anlamı *taht* ‘altında, altındaki’; *luğa radiya* ‘yanlış bir formu’; **altın** daha doğrudur (*al-afşah*) *Kaş.* *I* 108: **KB nā astın nā üstün** ‘ne altta ne de üstte’ 18: takiben **Çağ.** xv **astın** (yazılmış) (1) *zirin* ‘altındaki yer’, Arapçada *tahtāni;* (2) *ḥarakat-i kasra* ‘sesli harf işareti kesre, ayrıca **asır** olarak da adlandırılır *San.* 40v. 2: benzer bir başka oluşum 5.

astur- = **as-**’ın etken formu; ‘askıya almak veya çalıştırmak için emretmek’. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** xı **ol er asturdu:** ‘o adamın çarمیha gerilişini emretti (*şalb*)’; ve biri dedi **ol et asturdu:** ‘o, et astırdı, çengele etin asılmasını emretti’ *Kaş.* *I* 220 (**asturur,** **asturma:k**): xiii (?) *Tef.* **astur-** ‘asmak için emretmek’ 62: takiben **Çağ.** xv **astur-** (yazılmış) ettirgen formu; *āwizāndan* ‘asmak için emretmek’ *San.* 39v. 10: **Harzm.** xiii (?) **tağurak** (bu **tavrak**) **basıp asturıp yok bolzunğil tep kılurmen** ‘birdenbire

saldırırım, onu bağladım ve yok edilmesini emrettim' *Oğ.* 114-15.

asur- = 'hapşirmek'. Muhtemelen sesleri yankılayan bir fiildir. Ortaçağ döneminde **axsur-** haline gelmiştir ve özellikle **apsır** (Kuzey doğu dil grubu) ve **aşır** (Kuzey batı dil grubu ve Güney batı dil grubu) gibi ikinci veya benzeri şekillerde modern dilde kullanılmaktadır. Benzer bir fiil **öksür-** 'öksürük' ortaçağ döneminde yaygındır. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **asursar** 'eğer biri hapşırıldığında' *TT VII* 35, 2 takiben (birçok olay): **Hak.** XI **er asurdi:** 'adam hapşırıldı' ('*aṭasa*) **Kaş.** I 178 (**asurur, asurma:k**); **bu: er ol telim asurğa:n** 'bu adam sürekli hapşırır' *I* 156: XIV *Muh.* (?) '*aṭasa axsu:r-* (sadece) *Rif.* 113; *al-sa āl* 'öksürmek' **axurmak** (hatalı seslendirme, **axurmak** için hata ?) 123; *al-āṭās aksurmak* (?, *elif* yanlış seslendirilmiş, ilk **-k-** *kāf*; *öksürmek* e yönelik olabilir) 124: **Kıp.** XIII '*aṭasa aksu-* *Hou.* 36, 10; XIV (**Tkm.** ?) **alşur-** '*aṭasa*; **Kıp.** da **çüçkü** (*cims* ile) *İd.* 17; '*aṭasa akşur-* *Bul.* 63v.: **Osm.** XIV-XVI **axsur-/aşır-** *TTS*'de birkaç metin *I* 13; *II* 18; *III* 9; *IV* 11.

asurt- = **asur-**'un ettirgen formu. Sadece(?) Kuzey doğu dil grubu Bar. da **azirt-** olarak kullanılmaktadır *R I* 569: **Hak.** XI **asurtğu: ot** *al-* '*aṭūs* 'burnuna çekmek' *Kaş.* III 442.

asurtğu: = bkz. **asurt-**.

a:ş = geniş anlamda 'yemek'. Modern dilde kullanılmaktadır; bkz. *Doerfer II* 481; ortaçağ döneminde Farsça *āš* 'çorba, yulaf lapası' ile karıştırılmamalıdır *Toyok III* 1r. 6-7 (*ETY II* 178): *Man.* **aş içkü** 'yiyecek ve içecek' *Chuas.* 56; **özüt aşına** 'yemek için (adanmış) ruhlar' *TT II* 10, 76: **Uyg.** VIII *Man.-A as* (aynen) **içkü** *MI* 16, 2

ve 6: **mejin aşın** 'onların kuşyemi ve gıdası' benzer 36, 6: Bud. **aş** 'yemek' çok yaygındır örnek *Suv* 168, 23 (**adut**); *PP* 19, 6; 28, 3; *Hüen-ts.* 169, vb.: Modern Uyg. **aş** 'yemek' *TT VII* de yaygın, *H II* ve *USp.*: **Hak.** XI **a:ş al-ṭa ām** 'yemek' *Kaş.* I 80; ve birçok diğer oluşum, genellikle **aş:** yazılmış: *KB ton aş* 'yiyecek ve giyecek' 321; diğer oluşumlar 1054, 4587, vb.: XIII (?) *At. şarāb aş* 'içecek ve yiyecek' 297; bir başka oluşum 329: *Tef. aş* 'yemek' 66: XIV *Muh. al-ṭa ām aş Mel.* 41, 14; *Rif.* 132, 164: takiben **Çağ.** XV **aş ṭa ām San.** 41v. 22: **Harzm.** XIII (?) **yiğ et aş sürme (sorma)** 'çiğ et, gıda ve şarap (sorma)' *Oğ.* 10: XIV **aş** 'yemek' *Kutb* 13; *MN* 10; *Nahc.* 28, 13-14: **Kum.** XIV 'yemek' **aş CC.** *İtalyanca ve Almanca bölümler;* *Gr.* 43: **Kıp.** XIII *al-ṭa ām aş;* ve yemiş ve sarhoş olmuş birisi için söylenir **aşbolşun**, bu *yakûn şihha* 'sağlık' *Hou.* 15, 13: XIV **aş al-ṭa ām İd.** 14; *al-ṭabix* 'pişmiş gıda' **aş Bul.** 7, 15: XV *al-ṭa ām aş Kav.* 15, 19; 31, 3; *Tuh.* 23b. 10; *şihhatan(n) aşbolsun* benzer 22b. 4: takiben **Osm.** XIV **aş** 'yemek'; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 48; *II* 63; *III* 43; *IV* 46.

a:ş = sadece bir kez kullanılmıştır; ama bkz. **2 aşla:-.** **Hak.** XI (sonra **1 a:ş**) ve *ru'batu'l-inā* 'geminin onarımı' **aş** (aynen) adlandırılır; dolayısıyla biri diyor ki **ayak aşla:** 'kabı ekleyerek tamir et' *Kaş.* I 80.

aş- = 'geçmek (dağ, vb.)', karşıtı **keç-** 'nehir, vb.)' ayrıca geçişsiz fiil, örnek zaman 'geçmek'. Bazı anlamları **1 a:ğ** 'a benzer. Modern dilde kullanılmaktadır. **Eski dil VIII Köğmen aşı:** 'Gökmen dağlarını geçerek' *I E* 17, *II E* 15; diğer oluşumlar *I E* 21; *II E* 27; *T* 26, 35, 37: **Uyg.** VIII **kara: kum aşmış** 'Kara kumu (çöl) geçdi' *Şu. N* 8: VIII takiben Modern Uyg. **aşayın tésersen édiz turur** 'eğer

söylersem “Onu geçeceğim”, bu (çok) yüksek’ *TT I* 47: **Hak. ol ta:ğ a:ştı:** ‘adam dağ belini aştı (*cāwaza*)’ (vb.) *Kaş. I* 173 (**a:şa:r, a:şma:k**); diğer oluşumlar *I* 123, 21 (**arpa:sız**); *III* 261, 7;1, **2 eş-**, buraya ait; **kayna:r eşiç eşdi:** (**aşdı:** okunur ?) *ğalati’l-qidr ğalayān* ‘kaynayan tencere taşı’ *I* 166, 13: xiii (?) *Tef. aş-* ‘yükselme (cennete); geçme; (suyu) taşma (ağzına)’ 66: xiv *Rbğ. aş-* ‘üzerine tırmanma (bir şey üze)’ *R I* 586; *Muh.* (?) ‘*abara wa cāwaza* ‘geçmek, üzerinden geçmek’ **aş-** (**keç-marjında**) *Rif.* 122 (sadece): takiben **Çağ.** xv **aş-** (yazılmış) *az hadd gudaştan w abatacāwuz kardan* ‘aşmak için, aşmak’ *San.* 40v. 19: **Harzm.** xiii **aş-** ‘yukarı tırmanma’ (aynen?) ‘*Ali* 39: xiv **aş-** ‘(zaman) geçmesi; geçmek (bir şey aracılığıyla)’ *Kutb* 13; ‘atmak’ *MN* 69, vb.: **Kum.** xiv ‘üzerinden geçmek’ **aş-** *CC. Almanca bölümler; Gr.: Kıp.* xiv **aş-** ‘*addā min mawdi’ murtafi* ‘yüksek bir yer üzerinden geçmek’ *İd.* 14: xv *caza aş-* *Tuh.* 12a. 7; ‘*addā aş-* benzer 25b. 13: **Osm.** xiv-xv **aş-** ‘taşma’ *TTS II* 64; xvi ‘geçmek’ *IV* 47; xviii **aş-** (**Çağ.** dan sonra) ve *Rumi de custan nar-i wuhûş wa tıyûr bar māda wa cuft şudan* ‘erkek hayvan ve kuşların, dişilerini bağlamak ve çiftleştirmek’ *San.* 40v. 19 (sadece *TTS I* 51; *II* 64).

a:ş- = ‘arttırmak, büyütme’. Sadece Uyg. diline ait; kimi zaman transkripsiyonu **as-** olmuştur, *TT VIII* ve (**aşıl-** için) Man.’da Süryani el yazısı kesin olarak buna karışıdır. Uyg. viii takiben Bud. **könjülin yürekin buyan edğü kılınçka üklitti aştı** ‘o aklını ve kalbini erdemle ve sevaplarla genişletti (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *U IV* 22, 269 takiben; **kut aşğalı sakınsar** ‘eğer ki o (kendine) cennetin iyiliğini arttırmayı düşünürse’ *TT V* 8, 70; (hasarlı metin) **a:şa yég** ‘fazla ve

daha iyi’ *TT VIII N.6*; diğer oluşumlar *Suv.* 136, 20 (**üklit-**); 266, 6-8 (**üste:-**).

aşa:- = **1 a:ş**’dan isimden fiil; uygun şekilde fiziksel anlamda ‘yemek’; kimi zaman mecazi anlamda ‘yok etmek’ ya da ‘zevk, deneyim’. Modern dilde kullanılmaktadır. **yé:-** ile karşılaştırın. **Eski dil.** viii takiben (tuzlu gıda ise) **a:şa:yı:n** ‘onu yiyebilirim’ *Toyok III* 1r. 7 (*ETY II* 179): Man. **künke aşadukumuz beş teñri yarukı** ‘günlük olarak beğendiğimiz beş tanrının ışığı’ *Chuas.* 300-1: **Uyg.** viii takiben Bud. **kértgünç erser nomluğ tatiğış aşığuluk éliğ erür** ‘inanca gelince, o onunla kişinin öğretinin tatlı (yiyeceklerini) tükettiği eldir’ *TT V* 22, 45; diğer oluşumlar *PP* 50, 3-5 (**uduğ**); *TT V* 24, 53 (**yé- aş-**); *Suv.* 529, 13 (benzer); Budist terminolojide *skandha* ile *vedana* ‘algı’, genellikle **teğirmek** çevrilmiştir, kimi zaman **aşamak** tercüme edilir *TT VI*, s. 66, not 157: **Hak.** xı **er aş aşı:dı:** ‘adam yemek (*akala*) yedi’; Hakani Türkleri bu kelimeyi büyüklerin yemeğinde kullanırlar (*al-akābira*), ama onlardan başka Türkler ayırt etmeksizin herkes için bu kelimeyi kullanırlar. *Kaş. III* 253 (**aşa:r, aşı:-ma:k**); *III* de işaret edildiği 261, 7-11 **aşa:r** her ikisinin geniş zamanı **1 a:s-** ve **aşı:-**: **KB sevincin avınçın küvençin éli aşasu** ‘sevinç, huzur ve güven içinde memlekete hâkim olsun’ 123; diğer oluşumlar 836, 1480: takiben **Çağ.** xv **aşı-** (yazılmış) *xwurdan wa āšāmidan* ‘yemek ve içmek’ *San.* 41r. 14: **Harzm.** xiii (?) **aşı- iç-** ‘yemek içmek’ *Oğ.* 94, 364: xiv **aşı-** *Kutb* 13, *MN* 96: **Kum.** xiv ‘yemek’ **aşı-** *CC. İtalyanca bölümler; Gr.: Kıp.* xiii *akala-* (ve **ye:-**) **aşı-** *Hou.* 43, 9.

aşğ = **aşı:-**’nın sıfat formu; ‘yemek, gıda’. Bu kelime Kuzey merkezli dil grubu Kır. da **aşaw** olarak söylenir *R I* 536; Kzx.

asaw benzer 589. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. *TT VIII I. 2 (akla:-)*, 8 (**yarsı:-**).

aşağ = bkz. **aşak**.

aşağa = bkz. **aşak**.

aşak = ‘düşük, alçak’ ve benzeri, gerçek ve mecaz anlamda kullanılır. Sadece (?) Güney batı dil grubunda Tkm. **aşa:k**, ayakta kalan nadir bir kelime, burada yer alan formu **aşağa** şekli de kullanılmaktadır, Leh. 25’de **aşağa** bozulmuş olarak nitelendirilmiştir. Kelime batılıdır ve belki de **alçak** kelimesinin bozulmuş şeklidir. **Oğuz** XI **aşak** *al-safh* ‘aşağı, dağ dibi’ *Kaş. I* 66: XIII (?) *Tef. aşakğa* ‘aşağıya doğru’; **aşak kıl** ‘düşürmek’ 66: XIV *Muh. qaşiru’l-zahr* ‘arkası kısa’ (zitti *al-murtafi* ‘uzun boylu’ belirsiz telaffuz **so:l**) **a:şa:k** *Rif.* 143 (sadece); *taht* ‘aşağıda’ **aşağa**: *Mel.* 14, 10; *Rif.* 90: **Kıp.** XIII *al-mustafil* ‘düşük’ (zitti ‘yüksek’ **yükse:k/yü:ce:**) **aşağ** *Hou.* 25, 17; *asfal* ‘aşağıya doğru’ (zitti ‘yukarı’ **yo:ka:rı:**) **aşağa**: benzer 26, 19: XIV **aşak** *al-mutawādi* ‘mütevazî’; **aşağa**: *al-mawdi’u’l-mutawādi* ‘mütevazî’; **aşağa**: *al-mawdi’u’l-munhadir* ‘yerin aşağı doğru eğimi’ *Türki* de (aynen) **aşaka**: *İd.* 14; *al-mustafil* (zitti ‘yüksek’ **yü:ce:**) **aşak** *Bul.* 14, 12; *asfal* (zitti ‘yukarı’ **yoğaru:**) **aşağa**: benzer 14, 4: xv benzer *Kav.* 35, 3; *Tuh.* 5a. 6; 73b. 6; *aşak* benzer 73b. 11 (**alçak**): **Osm.** XIV-XVII **aşağa** (1) ‘altında’ (2) ‘düşürmek’; (3) (sosyal) ‘alt, aşağı’; *I* 48-9; *II* 62; *III* 43; *IV* 46 da yaygındır.

aşakla:- = **aşak**’dan isimden fiil; kuşkusuz bir Oğuz kelimesi. Kuzey batı dil grubu Kırım **aşağala-** soydaş formu; Güney batı dil grubunda Osm. **aşağıla-**nın kullanılan anlamı ‘inmek; fiyat düşmek; düşürmek (fiyat ya da kalite); aşağı olarak tedavi

etmek’. (**Oğuz**) XI **ol anı: aşakla:di:** ‘*addahu şağir* ‘o, onu aşağı, küçük saydı’; **yağı:nı: aşakla:sa: başka: çıka:r** ‘düşman aşağı görülürse başa çıkar’ *Kaş. I* 305 (geniş zaman ya da mastar değil).

aşan- = **aşa:-** fiilinin dönüşlü formu; kelime Kuzey doğu dillerinde Küer., Tel.’de **ajan-** kullanılmaktadır *R I* 606; Kuzey merkezli dil grubu Kır., Tob. **aşan-** benzer 590, ‘doyana kadar yemek’. **Eski dil** VIII *T* 27 (? bkz. *asin-*): **Uyg.** VIII takiben Bud. (iki keşiş davet ederim) **kim küntemek meniğ evimde aşanzunlar** ‘evimde günlük yemek yesinler’ *TT I* s.26, not 160, 4-5.

aşat- = **aşa:-**’nın ettirgen formu; ‘beslemek. Modern dilde kullanılmaktadır; Güney batı dil grubu sadece xx Anat. *SDD* 120. **Uyg.** VIII takiben Bud. **noş tatiğliğ étigsiz menğü meniğ aşatursuz** ‘Tanrı yiyeceğinden zevk almamızı sağladın’ *Suv.* 647, 4: **Hak.** XI **ol maña: aş aşattı: aţ’amani’l-ta’am** ‘o, bana yemek yedirdi’; bu kelimeyi Türklerin çoğu Hanların ve büyüklerin yemeklerinde kullanırlar. Oğuzların söyleşisi kurala uygundur *Kaş. I* 210 (**aşatur, asatma:k**): takiben **Çağ. aşat-** ettirgen formu; *āşāmidan* (‘içmek’, ama ‘beslemek’ demek gerekir) *San.* 41r. 28: **Oğuz** XI bkz. **Hak.: Osm.** XIV **aşat-** ‘beslenmek’ bir defa *TTS I*’de 50.

aşba:r = **1 a:ş** ‘ın bir bileşiği. Sadece *Kaş.* diline ait. **Hak.** XI **aşba:r** (kelime) ‘samanla kepek karıştırılarak ısıtılır, ata yem olarak verilir’ *Kaş. I* 117; bir başka oluşum *II* 351, 21 (**yélpit-**).

aşçı: = **1 a:ş**’dan eylemi yapan kişi; ‘aşçı’. Sadece (?) Güney batı dil grubunda Osm.’de kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII Bud. **Mlunki aşçı** ‘aşçı Mlunki’ *U III* 64, 1 ve 18 *KB* 2557 (**idisci:**): XIV *Rbğ.*

aşçı.....ayakçı ‘aşçı.....fincan taşıyıcısı’
R I 605; Muh. *ṭabbāx* ‘aşçı’ **a:şçı**: Mel. 58,
3; Rif. 156.

aşğın- = ***aşğı-**: fiilinin dönüşlü formu.
Kuzey merkezli dil grubu Kır. da **ışkı-**
‘karşısında (bir şey) sürtünme’
kullanılmaktadır; ‘aşağı sürmüş, aşınmış’.
Kuzey batı dil grubu Kaz.’da
kullanılmaktadır **ışkın-** R I 1401; Güney
batı dil grubu Osm. **aşın-**. **Hak.** x1 **taş**
aşğındı: ‘taş aşındı’ (*insaḥaqa*); ayrıca her
sert şey aşındığında sert (*şulb*) kullanılır
Kaş. I 254 (**aşğınur**, **aşğınma:k**): **Osm.**
xviii **aşın-** (yazılmış) Rumi de, *sāyida*
şudan wa farsûda şudan ‘aşınmış, aşağı
sürmüş’ *San.* 41v. 19.

aşıl- = 2 **aş-**‘ın edilgen formu, bu kelimeye
bakın; ‘artırmak’ (geçişsiz fiil). Sadece
Uyg. diline ait ve bir anlam vermek için iki
kelimenin birleştirilmesi şeklinde not
edilmiş. **Uyg.** viii takiben Man. **bu ok**
[öv]ke biliğ aş[ılsa]r küçedsr ‘eğer ki bu
kızgınlık duygusu artar ve güçlenirse’ *TT*
II 17, 53-6: Bud. **ükli- aşıl-** *U II* 9, 6-8 vb.
(**ükli-**); **aşıl- ütsel-** *TT VII* 40, 128 vb.
(**üstel-**); diğer oluşumlar *TT VI* 348
(**kutağ-**); *PP* 13, 6 (**yıl**).

aşın- = bkz. **aşğın-**.

aşla:- = 1 **a:ş**‘dan gelen isimden
fiil; ‘yemek yemek’; çok nadir görülen
alternatifi **aşa:-**. **Uyg.** viii takiben Bud. *PP*
19, 6 (**una:-**): **Kıp.** xv *laḥama* ‘et
beslemek’ **aşla-** *Tuh.* 32a 13.

aşla:- = 2 **a:ş**‘dan isimden fiil; ‘tamir
etmek’. Aşağıda belirtildiği gibi, **aşlan-**
‘tamir edilecek’ fiilinin dönüşlü formu
meydana gelmiştir. **Harzm.** xiv, *Kutb* 13
ve **aşlak** ‘tek yama (çizme)’ **Hak.** x1 **ol**
ayak aşla:dı: ‘o, kabı (*ra’aba*) kenetledi’
Kaş. I 286 (**aşla:r**, **aşla:ma:k**); bir başka
oluşum *I* 80, 17 (**2 a:ş**): **Kıp.** xiv **aşla:-** ‘bir

ok bozulduğunda (*waşala*) düzeltmek’ *İd.*
14.

aşlal- = sadece bir kez kullanılmıştır; 2
aşla:-‘nın pasif formu. **Hak.** x1 **aya:k**
aşlaldı: ‘kâse onarıldı’ (*ru’iba*) *Kaş.* I 295
(**aşlalur**, **aşlalma:k**).

aşlat- = sadece bir kez kullanılmıştır; 2
aşla:-‘nın ettirgen formu. **Hak.** x1 **ol aya:k**
aşlattı: *arba’a’l-inā wa’l-qaş’a* ‘o, kabı
kenetletti’ *Kaş.* I 265 (**aşlatur**, **aşlatma:k**).

aşlğ = 1 **a:ş**‘dan iyelik isim/sıfat; aşağıda
belirtilenler gibi. İlk geçtiği yerde 2 **a:ş** in
iyelik isim/sıfat olması mümkündür. **Hak.**
x1 **KB siyâsat yoritğu kerek sü başı**
siyâsatka aşlğ bolur sü işi; siyâsat
yoritsa sü başlğ bolur, süsi başlğ erse
er aşlğ bolur ‘ordu komutanı siyaset
etmesini bilmeli; ordu işi siyasete bağlı
olur (2 **a:ş** dan gelen varsa ya da beslemek
için). Bu hükümet politikasını
kolaylaştırırsa, ordu komutanı alır;
ordusuna kumandanın bir adamı gıda ile
birlikte verilir’ 2300-1.

aşlık = 1 **a:ş**‘dan soyut isim (genellikle
somut nesneyi tarif eden isim) modern
dilde kullanılmaktadır, genellikle ‘gıda,
erzak’, daha az sıklıkta ‘hububat, tahıl’
anlamındadır. **Uyg.** viii takiben Bud. (evin
detaylı açıklaması) **aşlık** ‘mutfak’ *TT VI*
85: **Hak.** x1 **aşlık al-maṭbax** ‘mutfak’ *Kaş.*
I 114; **aşlık tarığ anın öne:r minhu**
yanbutu’l-ṭa’ām ‘yemeklik buğday onunla
biter’ *II* 204, 14: xiv *Muh.* (ağaçlar ve
bitkiler altında) *al-ğalla* ‘tahıllar’ **aşlık**
(takiben *al-ḥinta* ‘buğday’ **bu:ğda:y**) *Mel.*
77, 13; *Rif.* 181: takiben **Çağ.** xv **aşlğ**
ğalla San. 42r. 3: **Oğuz** x1 *al-burr*,
‘buğday’ aşlık adlandırılır *Kaş.* I 114; bir
başka oluşum *I* 373, 22 (**tarığ**): **Harzm.**
xiii **aşlık** ‘gıda’ (?) *‘Ali* 40: xiv **aşlık**
‘mısır, tahıl’ *Kutb* 14: **Kum.** xiv ‘tahıl,

buğday' **aşlık** CC. *İtalyanca bölümler; Gr.; Kum.* XIV **aşlık** *al-qamḥ* 'buğday' *İd.* 14; *al-ğalla* **aşlık** *Bul.* 6, 15: xv benzer *Tuh.* 26b. 4; 85b.13.

aşnu: = **aşun-**'dan kısaltılmış ulaç; zarf olarak 'daha önce, ilk (tüm)'; 'önce' (zaman). Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. **eṅ aşnu** 'herşeyden önce' *TT V* 26, not 5, 9; **başda aşnu** 'herşeyden önce' *TT V* 24, 58; (boğa) **aşnu ünüp** 'birinci çıkan' *PP* 65, 3; **aşnuça** 'eskisi gibi' *UI* 31, 14; *USp.* 58, 18: Modern Uyg. **aşnu üç kaşuk içsün** 'önce üç kaşık içsin' *H II* 18, 63; ve diğer oluşumlar: **Hak.** XI **aşnu:** (*harf*) anlamı *qabl* 'önce, evvel'; dolayısıyla biri dedi ki **men andan aşnu: keldim** 'ben ondan önce geldim' (*qablahu*) *Kaş. I* 130: **KB** 'Atıq erdi aşnu kamuğda üze' 'başta, hepsinden önce' 51; diğer oluşumlar 8 (**öjdüñ**), 253, 509, 2356 (**1 a:l**), vb.: XIII (?) *Tef.* **aşnu** zarf ve edat 66: XIV *Rbğ. R I* 601; *Muh. qabl aşnu:*; *qabli menden aşnu:* *Mel.* 14, 7; *Rif.* 90: **Harzm.** XIII **aşnudan** 'eskiden beri' 'Ali 46: XIV **aşnu** zarf ve edat. *Kutb* 14; *MN* 289; *Nahc.* 4, 13; 241, 16: **Kıp.** XIV **aşnu:** *al-qadim mina'l-zamān* 'zaman içinde daha önceki' *İd.* 14: **Osm.** XIV **aşnu zaman** 'bir zamanlar' *TTS* 51.

aşnukan = **aşnu:**'dan gelen isimden zarf; bkz. *G. ATG*, s.437. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. bkz. *G.* belirtilen eserde, *Hüen-ts*'nin yayınlanmamış yerinde oluşmuştur: Modern Uyg. *TT I* 172 (**2 érgür-**).

aşnu:ki: = **aşnu:**'dan durum ve yere bağlı olan, 'eski' ve benzeri. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. **aşnu:ki: tavğaçdaki: oğuz türkü ta[şık]mış** 'önceden Çin'e yerleşmiş olan) Oguz ve Türkler çıka geldik' *Şu. S* 8: VIII takiben Bud. **aşnuku ikiğü** 'ilk iki (üç) *TT V* 26,

108; **aşnuku sekiz** 'ilk sekiz' (on) benzer 127: Modern Uyg. **aşnuku tüzünler törösin** 'eski zamanların iyi insanların geleneksel hukuku (ya da gelenekleri?)' *TT VII* 30, 1-2; **aşnukına öñi** 'öncekinden daha farklı' *TT I* 150 (şüpheli anlamı): (**Eski Kır.** IX takiben *Mal.* da okunuşu **aşnuku:** 41, 2 ve 4 fakat bu ibare hiçbir anlam ifade etmiyor): **Hak.** XI **KB eṅ aşnuku kün** 'daha ilk gün' 793: XIII (?) *Tef.* **aşnuku** 'önceki'; **aşnukular** 'eski zaman adamları' 67: XIV *Muh. al-awwal* 'eski, ilk' **aşnu:ki:**; *al-awwa'il-salam aşnu:ki: ata: Rif.* 138 (sadece): **Harzm.** XIV **aşnuku** 'eski' *Kutb* 14: **Kıp.** XIV **aşınğ: yıl** 'āmu'l-āmi'l-awwal' 'geçen önceki yıl', **aşnuğ: yıl** da denir; şu an kullanılan ifade ise **keşgen** (bu **keşgen**) *yıld.* 14; 'ām awwal **aşınğ: yıl** *Bul.* 13, 15: **Osm.** XIV **aşnuğ: (1)** 'eski'; (2) (erkekler) 'eski zaman' *TTS* üç metninde *I* 51; *II* 64.

aşnurak = **aşnu:**'nun karşılaştırmalı formu; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. (korkan sen) **aşnurak yorıñlar** '(biz yelkenleri açmadan) önce (gemiyi) terk et' *PP* 32, 4.

aşru: = **aşur-** kısaltılmış zarf olarak kullanılır; 'çok, son derece'. Kuzey doğu dillerinden Tel. **ajıra** *R I* 608; Haks. **azıra**; Tuv. **ajır** 'karşısında üzerinde, ötesinde; aşırı' anlamları ile kullanılmaktadır; Kuzey batı dil grubunda Kar. T. **aşarı/aşıra** 'karşısında, üzerinden' *Kow.* 159, 160 ve Güney batı dil grubu Osm. **aşırı** 'son derece, aşırı; diğer tarafında yer alan'; Tkm. **a:şırı** 'bir perde ya da benzeri giysiye bağlı bir flama'. Sözcük erken dönemde oldukça nadirdir ve Orta çağda kısa bir süre için geniş bir alanda **asru** (aynen) olarak kullanılmıştır. **Hak.** XI **KB ağırladı aşru** 'çok itibar gösterdi' 1766: (kelime XIII. yy'de (?) *At.* da ortaya

çıkılmaz, ama ‘çok iyi’ anlamında iki kez **asru** ve bir kez **asru yaxşı** olarak açıklanır ama **ked** iki kez sayılmıştır): takiben **Çağ.** xv **asru ziyada ve çok** ‘daha fazla, çok’ *Vel.* 17; **asru bisyār** benzer *San.* 40v. 9: **Harzm.** xiv **asrı/asru** ‘daha çok, çok’, niteleyici sıfat ve fiil *Kutb* 12-13; **asru** benzer *MN* 98, vb.: **Kum.** xiv benzer **asru/astri/astru** *CC. Almanca bölümler; Gr.* 43 (Kuzey batı dil grubu Kar. T *Kow.* 159 da **astri** olarak hayatta kalmıştır).

aşrul- = **aşur-**‘un pasif formu; ‘üzerine geçirmek’. Güney doğu dil grubunda Türki *BŞ* 766 (**oşurul-**); Kuzey merkezli dil grubunda Kır. ve Güney batı dil grubunda Osm.’de kullanılmaktadır; Tkm. (**a:şırıl-**). **Hak.** x1 **yük arttın aşruldı:** ‘yük, tepeden (*uciza*) aşırıldı’ (vb.) *Kaş.* I 247 (**aşrular, aşrulma:k**).

aşsa:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 a:ş-**‘dan gelen dilek belirten isimden fiil. **Hak.** x1 **aşsa:dı (2 aşsa:-** dan sonra) *wa kadalıka ida’ştahā’l-ṭām* ‘yemek için can atıyor’ *Kaş.* I 277 (**aşsa:r, aşsa:ma:k**).

aşsa:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 a:ş-**‘ın pasif formu. **Hak.** **ol art aşsa:dı** ‘o, yokuşu (*mucāwaza*) aşmak istedi’ *Kaş.* I 277 (takip **1 aşsa:-**).

aşsat- = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 aşsa:-**‘nın ettirgen formu. **Hak.** x1 **ol anı: aşsattı:** ‘o, ona yemek arzulattı’ *Kaş.* I 262 (**aşsatur, aşsatma:k**).

aşsız = **1 a:ş-**‘dan olumsuz isim/sıfat; ‘gıda olmadan’. Aksi sadece Güney doğu dil grubu Türki, *Shaw* 9’da belirtilmiş. **Eski dil** viii **içre: aşsız taşra: tonsız** (insanlar) ‘onlara bu gıda ve giysi olmadan’ *I E* 26, *II E* 21.

aştal = sadece bir kez kullanılmıştır. **Hak.** x1 **aştal oğul** ‘*ucza waladi’l-racul* ‘kişinin en sonraki oğulu’ *Kaş.* I 105.

aşu: = ‘kırmızı aşı boyası’. Sadece Güney batı dil grubundan Osm.’de kullanılmaktadır **aşı/aşu;** xx Anat. **aşı/aşu/aşur** *SDD* 121-3. **Hak.** x1 **aşu:** *al-mağra wa huwa’l-ṭinu’l-aḥmar* ‘kırmızı toprak’, *Kaş.* I 89’da aşı toprağı.

aşuk = uygun şekilde adam ya da hayvanının ‘ayak bileği eklemi’; aşuk kemiği ifadesi ‘boğum kemiği’, özellikle çeşitli oyunlar için kullanılan bir koyunun boğum kemiği. Genellikle kısaltılmış olarak **aşuk/aşık**. Modern dilde **aşık** olarak kullanılmaktadır, ama başka fonetik değişiklikler ile. **Hak.** x1 **aşuk** *ka’bu’l-insān wa ğayrihi* (el yazmasındaki ile aynı) ‘insanın topuk kemiği’ *Kaş.* I 66: takiben **Çağ.** xv **aşuk topuk....ve dirsek kemiği** ‘ayak bileği; dirsek kemiği’ *Vel.* 21; **aşuğ/aşuk** *ğūzak-i pay* ‘ayak bileği’, Arapçada *ka’b* *San.* 42r. 5: **Kıp.** xiv **aşuk** *al-ka’b (al-’akb hatalı yazılmış) İd.* 14: xv *al-’urqap* ‘*tendo Achillis*, rehin’ **aşık** *Tuh.* 24b. 8: **Osm.** xv-xvi **aşuğ/aşuk** oyun için ‘boğum kemiği’ *TTS*’de iki metinde *III* 44.

aşuk- = orijinali ‘uzun’; daha sonra değişmiş, ‘tedirgin hissetmek, acelesi olmak’ anlamında kullanılmış. Modern dilde kullanılmaktadır, ama şimdi Güney batı dil grubunda pek de kullanılmaz. **Hak.** x1 **ol evke: aşuktı:** ‘o, (*iştāqa*) evini (vb.) özledi’; ayrıca bir şeyi özleyen, bir şeye düşkün olan kimse için de kullanılır (*mūli* ‘*muştāq ilā şay*’) *Kaş.* I 191 (**aşuka:r, aşukma:k**); bir başka oluşum *II* 165, 20: xiv *Rbğ.* **aşuk-** ‘acelesi olmak’ *R I* 597: takiben **Çağ.** xv **aşuk(-tı, vb.)** ‘*acele ve idtirāb eyle-* ‘acelesi olmak, tedirgin hissetmek’ *Vel.* 20-1; **oşuk(-tı)** benzeri 107; **aşuk-** (yazılmış) *ta’cil kardan* ‘acelesi

olmak'; bazı eski yetkililer tarafından *oşuk-*, yanlış yazılmış *San.* 41r. 29: **Harzm.** xiv **aşık-/aşuk-** 'acele etmek' *Kutb.* 14: **Kum.** xiv benzer **aşık-** *CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** xv 'acala 'acele etmek' **aştıkmak** (ve **tezletmek**; marjı **aşıkmak**) *Tuh.* 25b. 3: **Osm.** xiv benzer **aşık-/aşık-**; *TTS* iki metninde *I* 63.

aşukla:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **aşuk'**dan isimden fiil. **Hak.** x1 **ol anı: aşukla:di:** 'o, onun aşığına, aşık kemiğine vurdu' (*ka'b*) *Kaş.* *I* 305 (**aşukla:r, aşukla:ma:k**).

aşun- = **1 a:ş-**'in dönüşlü formu, **-u-** olağan değildir; 'üstün gelmek (geçişsiz fiil); aşmak, geçmek (bir şeyi ya da birisini). Kuzey doğu dil grubundan *Alt.*, *Tel. ajm-* *R I* 608; *Haks. azm-*; Kuzey merkezli dil grubundan *Kır. aşm-*; Kuzey batı dil grubundan *Kum. aşın R I* 594'de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol mendin aşundi:** *sabaqa minni* 'o beni geçti (ya da geride bıraktı)' *Kaş.* *I* 202 (**aşunur, aşunma:k**): *KB kayu işte aşnu aşunsa ukuş* 'hangi işte akıl ön-ayak olursa, o iş başarı ile neticelenir' 2604; diğer oluşumlar 1384, 4848, 5052: xiii (?) *Tef. sözge aşun-* 'ilk konuşma'; **aşun-** 'geçmek' 67.

aşundur- = **aşun-**'un ettirgen formu; sadece Kuzey doğu dillerinden **Hak.** x1 *KB uluğlar kerek kim kiçigke salam aşundursa* 'büyüklerin küçüklere selam vermesi lazımdır ve böylece işler yoluna girer' (tersi değil) 5060: xiii (?) *At. seniğ maln ol māl aşındurdukuş* 'senin malın öbür tarafa geçirdiğin maldır (sonraki dünya?)' 433; *Tef. aşundur-* (ellerin) 'daha erken bir şey yapmış' 67.

aşur- = **1 a:ş'**in ettirgen formu; 'üzerinden geçmek veya aşmak; övmek', ve benzeri.

xiv'ten önce not edilmemiş, **aşru, aşrul-** ile karşılaştırın. **Harzm.** xiv **aşur-** '(bir şey) yapmak için aşmak, ötesine gitmek, taşmak' *Kutb* 14; **aşur-/aşır-** benzer *MN* 165, vb.: **bir kulnuş 'amalını kökke aşurğaylar** 'onlar gökyüzünde bir kulun çalışmalarını övecekler' *Nahc.* 402, 13: takiben **Çağ.** xv **aşur-** (yazılmış) ettirgen formu; *guđarā-nidan wa mutacāwiz saxtan* 'geçmesine ya da aşmasına neden olmak; göklere çıkarmak' *San.* 41r. 2.

at = 'at'; neredeyse her zaman ata binmeyi ima eder; **yılki, yunt** ile karşılaştırın; bir kaç modern dilde anlamı 'hadım edilmiş hayvan', zıttı **adğır** 'aygır'. Bütün zamanlarda kullanılır. **Eski dil** viii, viii takiben: **Uyg.** viii takiben: **Eski Kır.** ix takiben 'at' çok yaygındır: **Hak.** x1 **at al-faras** 'at, bi-işbā 'i'l-alif 'geri ünlülü' *Kaş.* *I* 34 (atasözünden alıntı); birçok diğer oluşum: *KB bu Aytoldı etti kör at ton tolum* 'bu Ay-toldu böylece atımı, esvabını ve silâhını hazırladı' 474; diğer oluşumlar: xiii (?) *Tef. at* 'at' 62: xv *Muh. al-faras at/at Rif.* 81, 170: takiben **Çağ.** xv **at asb** 'at' *Vel.* 6; **at 'umûm asb** 'at için genel bir terim; satranç figürlerinden birini adı' *San.* 30r. 25: **Harzm.** xiv **at** 'at' *Kutb* 15; *MN* 69; *Nahc.* 408, 17 vb.: **Kıp.** xiii *al-faras muṭlaqa (n)* 'at için genel bir terim' **at** *Hou.* 12, 6: xiv **a:ṭ** (aynen) *al-farasİd.* 15: xv *faraş at Tuh.* 27b. 10; *Kav.* 17, 2: 31, 21; 61, 19.

at- = temel olarak 'atmak, ateş etmek', genişletilmiş ve mecazi olarak çok geniş yelpazede anlamları vardır. (*Red.* Örnek için liste 22). Doğrudan ve dolaylı nesnelere büyük farklılıklar vardır; orijinal kullanımı, atılan nesneyi koymak gibi görünmektedir, hedef (bahsedilmiş ise) –e hali ve (bahsedilmemiş ise) -den hali; silah için hedef koymak başka bir

kullanımıdır. Bazı ifadelerde örnek **tañ at-** ‘şafak atmak’ hiç bir durumda nesne yoktur; ve bazı dillerde **at-** neredeyse yardımcı fiil haline gelmiştir. Bütün zamanlarda kullanılır. **Uyg.** VIII takiben **Man.-A ağu Xormuzda teñrike atğaymen** ‘zehiri Hormuz’da tanrıya atacağım’ *M I* 19, 15-16; **atmış ağısı** ‘onun döktüğü zehir’ 20, 1; **taş alıp Zruşç burxanağ at(t)ıllar** ‘onlar taşları aldılar ve onları Zerdüş peygamberimize attılar’ *Man.-uig. Frag.* 400, 9-10; diğer oluşumlar 401, 7: **Bud. ya kurup ok atıp** ‘yay çekip ve ok atıp’ *U II* 78, 31; **okın atıp** ‘ok atıp’ *TT IV* 10, 12 (iki metin kesinlikle paralel): **ya kurup ok atkalır** ‘yayını gererek o sürekli oklar atar’ *TT I* 162: **Hak. xı er ok attı:** ‘adam ok (*ramā*) attı’ (vb.); ve biri dedi **tañ attı:** *inbalaca’l-şubh* ‘şafağı kırdı’; ve biri dedi **ol attı: ne:ñni:** ‘bir şey attı’ *Kaş. I* 170 (**ata:r, atma:k**); **yaşın atıp yaşnadı:** ‘şimşek çaktı’ *I* 236, 1; *I* 403, 27 (**karm**); **ıtka: uvut atsa:** ‘köpeğe utanma atılsa’ *I* 116, 4; yaklaşık 20 diğer oluşum: **KB özün otka atma** ‘kendini ateşe atma’ (bu dünya uğruna) 1284, ve diğer oluşumlar: XIII (?) *Tef. cādūni otka atmak* ‘büyücüyü ateşe atmak’; **meni atsunlar** ‘beni ateşe atsunlar’; **tañ at-** 62; *At. erni otka yüzün atğuçı tıl ol* ‘adamın onurunu ateşe atan dilidir’ 159: XIV *Muh. ramā bi’l-nişāb* ‘bir ok çekmek için’ **ok at-**, *rama bi’ida(n)* ‘uzun mesafe atışı’ **ı:ra:k** (*Rif. u:za:k*) **at-Mel.** 26, 14; *Rif.* 109; *al-ramā* (**Rif. wa’l-ħadf**) ‘çekmek (ve vurmak)’ atmak 34, 13; 120: takiben **Çağ. xv at- at- biy-andāz ma’nāsina** ‘atmak, çekmek’ *Vel.* 6; **at** (1) *andāxtan* ‘atmak, çekmek’; (2) *tāli* ‘şudan ‘aydınlanmak’şafağı kırma anlamında (*tulū’-i şubh*), ama bu anlamda ‘şafağı’ belirtilmelidir *San.* 27v. 8: **Harzm. XIII (?) at-** ‘atış, çekmek’, ve *Oğ.* deyimlerde 112, vb.: XIV **at-** ‘atmak’; (şafak) ‘kırmak için’

Kutb aynı basım 44v., 1, vb.; *MN* 149, vb.; *Nahc.* 17, 5 vb.: **Kıp. XIII rama at-** *Hou.* 34, 10: XIV **at-** (‘geri ünlüler ile’) *rama İd.* 7: xv **at-** *Tuh.* ‘un dilbilgisel bölümünde 53a. 5; *rama ‘ani’l-qates* ‘yaydan ateş açmak’ **at-** *Kav.* 74, 1.

a:t (a:d) = ‘isim’; orijinali belkide zümre, kabile yerine kişisel isim (bkz. **adaş**); uzantısı ‘unvan’ ve ‘iyi isim, itibar’. Modern dilde kullanılmaktadır, Güney batı dil grubunda Osm. **ad**; Tkm. **a:t** (sesli harf öncesinde son ek **a:d-**): **Eski dil VIII Türkü a:tı:n** ‘eski Türk ismi’ *I E* 7 (**atı:n II E 7); **a:tığl** *W* 2; *Ix.* 1; [boşluk] **a:t bértim** ‘ona ....adını (ünvanını) verdim’ *II E* 41; (biz ona verdik) **xağan at** ‘kağan ünvanı’ *I E* 20 (**atığ II E 17); **atı: küsi:** ‘onun iyi bir isimi ve itibarı’ *I E* 25, *II E* 21; *II E* 22 ve 36: takiben VIII **bir kişi: a:tı:** ‘adamın adı’ *Tun. IIIa.* 5 (*ETY II* 94); **a:tı: Tun.** IV 6 (benzer 96): **a:tı:m** benzer 12: *Yen. er atım* ‘yetişkin olarak benim adım’ (zıttı olarak çocuk) *Mal.* 38, 3: **Uyg.** VIII takiben **Man.-A teñri atığa** ‘Tanrı adına’ *M I* 25, 2; **atı eştilmiş küsi sorulmuş** ‘adı işitilmiş, ünü sorulmuş’ (tüm kesimlerde) *M I* 26, 27-8: **Bud. edğü kü at PP** 7, 1; **burxan atın** ‘Buda’nın ismi’ *U I* 29, 16; **at yol** *Suv.* 444, 5 (**yo:l**); bir çok diğer oluşum: Modern. **Uyg. edğü at TT VII** 29, 10; **at yol** benzer 37, 11; **atıñ küñ TT I** 43, 146; **bire atın meğizin sözledim** ‘adlarını ve fiziksel görünüşlerini bire bir sıralayacaksın’ *H II* 22, 16: takiben **Eski Kır. IX atım** ‘adım’ (bir yazıtın başında yaygın) *Mal.* 1, 2, vb.; **er atım** benzer 2, 5, vb.; **oğlan atım** ‘çocuk adım’ 45, 1; ve diğer oluşumlar: **Hak. xı a:t al-ism** ‘isim’; **a:t al-laqab** ‘unvan’; dolayısıyla biri diyor **beğ a:ña:r a:t bér:rdi:** ‘bey ona ünvan verdi’ (*alqabahu*) *Kaş. I* 78; *III* 77, 17 (**yoğul-**); 250, 19 (**ata:-**); ve diğer oluşumlar: **KB bu at** 6; ve diğer oluşumlar:****

xiii (?) *Tef.* **at** ‘isim’ 62: *At.* benzer, yaygındır: xiv *Muh.* *al-ism* ‘isim’ **a:d Mel.** 50, 5; **at Rif.** 145: takiben **Çağ.** xv **at ism Vel.** 6: **Harzm.** xiii (?) **at** (ya da **ad**) ‘isim’, ve **at** (ya da **ad**) **koy-** ‘isim koymak’ *Oğ.* yaygındır: xiv **at** ‘isim’ *Kutb* 14; *MN* 1, vb.; **at bér-** ‘isim vermek’ *Nahc.* 2, 16, vb.: **Kum.** xiv ‘isim, ad’ **at**; ‘isim’ **at tak-CC.** *İtalyanca ve Almanca bölümler*; *Gr.:* **Kıp.** xiv **ad** *al-ism İd.* 9: xv *al-ism ad/ağ Kav.* 57-17: takiben **Osm.** xiv **ad** çeşitli ifadeler, bütün zamanlarda yaygındır. *TTS I* 3, 4; *II* 5, 6; *III* 3, 4; *IV* 4, 5.

ata: = ‘baba’; bu kelime ve **ana:** ‘anne’ ilk görünür, Uyg. Bud.’da bunun yerine **kañ** (bu kelimeye bakın) ve **1 ö:ğ** (bu kelimeye bakın), ama bu dil hâlâ nadirdir. Bütün zamanlarda kullanılır. Uyg. viii takiben Bud. **badra kız atası beğke mça tép tédi kañım uluğ él(l)ig busuşluğ sakınçlığ bolmazun** ‘bakire Bhadra babasına dedi ki, “Büyük krala izin ver baba, o üzgün ve endişeli olmasın”’ *U II* 20, 2 takiben; benzer diğer oluşumlar 25, 19; *Hüen-ts.* 120: **Hak.** xı **ata:** *al-āb* ‘baba’; **ata:** *sa:ğu:n al-ṭabib* ‘hekim’ *Kaş.* I 86, ve 403, 5 (**sağun**); 20 diğer oluşum: *KB ata* ‘baba’ 37, 110, 3784 (**éçi:**) ve diğer oluşumlar: xiii *Tef.* **ata** ‘baba’ 62: *At.* **ata** ‘baba’ 291, 495: xiv *Muh.* *abūhu ata:sı:* *Mel.* 11, 9; *Rif.* 85 (yanlış yazılmış); *al-āb ata:* 49, 5; 143; *al-cadd* ‘büyük baba’ **ulu:ğ ata:** 49, 5; 143; başka ifade: takiben **Çağ.** xv **ata pidar** ‘baba’, ve şeyhler ve zahitleri *şûfi* derler (*maşâyix-i şûfiya wa zuhād*) **ata San.** 30v. 1; **ata beğ/bég** ‘harika bir baba’ ve mecazi *lālā wa rabbi-yi awlād-i salātin* ‘prenslerin öğretmeni’ 30v. 2: **Harzm.** xiii **ata** ‘baba’ ‘*Ali* 36: xiii (?) benzer *Oğ.* 183, vb.: xiv benzer *Kutb* 15; *Nahc.* 14, 12: **Kıp.** *al-āb ata:* *Hou.* 31, 19: xiv **ata:/aça:** *al-āb İd.* 8 (**ata** (aynen) yedi insanoğlunun babası Adem’in yok olması ‘tüm insanlığın

babası’ Adem) *al-amma aça: kız karında:ş Bul.* 9, 3 (el yazmasında **aça:** olması gereken yerde boşluk vardır): xv *āb ata Tuh.* 3b. 11; **biynin aça:sı:** ‘bey’in babası’ *Kav.* 27, 5; diğer oluşum 44, 16: takiben **Osm.** xiv **ata** ‘baba’; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 51; *II* 64; *III* 45; *IV* 48-9.

ata:- (a:da:-) = 1 a:t (a:d)’dan gelen isimden fiil; öncelikle ‘adını seslenmek; seslenmek; çağırmak’; daha sonrasında genişletilmiş anlamları, özellikle ‘bir yere atamak; nişanlanmak; Tanrı’ya ya da bazı kutsal yere ithaf etmek’; ‘(bir şeye) söz vermek’ bu son tekniklerle geliştirilmiş. Modern dilde kullanılmaktadır. Güney batı dil grubunda **Osm.** **ada:-**, **Tkm.** **a:da:-**. Uyg. viii takiben Hıristiyan Uyg. **meni atasar** ‘eğer ki o bana seslenirse, benim adımlı söyleyorsa’ *M III* 48, 2; **maña atayu** ‘bana sesleniyor’ benzer 49, 6-7: *Man.-A* (çektikleri çilelerden dolayı mutsuz olan insanlar) **atayurlar** ‘isimleri seslenmek’ (ve bir başka lanet okumak) *M I* 9, 8: *Man.* **sizni atayu** ‘adını sesleniyor’ *TT III* 97: *Bud.* **anı temin edğü öğti atın** (*öz-e* yanlış transkripsiyon) **atağalı teğimliğ bolur** “‘yardımsever’ adıyla hemen onu çağırmak yakışık almaz’ *U IV* 46, 57-8; **anı adaş böşük atın atağalı teğimsiz bolur** ‘Onu “erkek akraba ya da evlilikle gelen bir ilişki” adıyla çağırma yakışık almaz’ benzer 64-5; diğer oluşumlar *Suv.* 190, 12; *Hüen-ts.* 305; *Modern Uyg.* **atıñ atayu kut kıv özin kelti** ‘Senin adını söyleyerek kutsal iyilik kendi (rızasıyla) geldi (anlamalı olması için iki kelime birleştirilmiş)’ *TT I* 116: **Hak.** xı **ol añar a:t ata:dı:** *laqqabahu bi-laqab* ‘o, ona takma ad (lakap) verdi’, ayrıca *sammāhu bi’smad* verse yine böyle denir *Kaş.* *III* 250 (**ata:r, ata:ma:k**): *KB* (bu nedenle) **atım Aytoldı tép atadı** ‘bana Ay-Toldı adını

verdi' 748: **bilgisiz kişig bilge yılki atar** 'bilgisiz adama ālim hayvan der' 985: xııı (?) *KB nesir önsöz Çınlıĝlar Adabu'l-mulūk atadılar* 'Çin de (Kutađĝu: Bilig) "kralların eğitimi" denir' 19: *Tef. ata-* 'çağırmak için' **atamuş waqt** 'önceden belirlenmiş bir süre' 63: xıv *Muh.* (?) *sammā ata:-Rif.* 110 (sadece): takiben: **Çaĝ.** xv **ata-(-dı vb.)** (1) *ata-*, *adla-*, *ad koy-* 'isim'; (2) *ada-*, *ya'ni nāmzād* (aynen) *eyle-* 'nişanlamak' *Vel.* 6-7: **ata:-** (1) *nāmidan* 'isim'; (2) *nāmzad kardan*, Arapçada *xaṭba* 'nişanlamak' *San.* 28r. 19: **Harzm.** xıv **ata-** 'isim' *Kutb* 15: **Kıp.** xv *sammā (aṭla-* ve) *ada-Tuh.* 20a 6: **Osm.** xıv-xv **ada-** (*adi-* bir kez yanlış yazılmış) 'isim; adamak' *TTS* üç metininde I 3, 4; II 5.

ataç = **ata:**'dan **-ç** küçültme eki; 'küçük, sevgili, baba'; aşağıdaki ilk iki pasajda sözcük özel isim olarak okunmuştur. *Taçam*, ama bu kesinlikle bir hatadır. **Eski dil** vııı **bilge: ataçım yoĝıñ koruĝını: ko[rıdı]m** 'benim akıllı, sevgili babacıĝım, cenazeni yaptım ve seni mezara koydum' Ongin 12; kelime de paralel olarak bir ilave ek arasına yerleştirilmiştir: vııı takiben Yen. **amtı: ataçımka: adrındım** (okunuşu? **adrıldım**) 'sevgili babam şimdi ayrılmıştır' *Mal.* 32, 14: **Hak.** xı **ataç oĝu:l şabi mutaşayyix ka'annahu abû'l-qawm** 'halkın büyüĝü imiş gibi büyüklük taslayan çocuĝa denir' *Kaş.* I 52.

ata:kı: = **ata:**'dan gelen sıfat; sadece *Kaş.* diline ait. **Hak.** xı **ata:kı:** *ya abati* 'babacıĝım'; *kalima isti'taf* sevgi bildiren söz *Kaş.* I 136; **-kı:** ilişki açısından (*asmā'u'l-qarāba*) saygı ifade eden bir sonek (*'atf*); bundan dolayı biri diyor ki **ata:kı:** *yā ubbayy* (ve **ana:kı:** *yā umayma*) III 212.

atakımsın- = sadece bir kez kullanılmıştır; çok geç ortaya çıkmış bir kelimedir. **beĝimsiz** ile paralel, **ata:-**'dan sıfat, **atak'**dan isimden fiil; anlamı 'itibar, ün' ve benzeri, modern dilde kullanılmaktadır, ama ilk not **Çaĝ.** xv'de **adak Vel.** 11; *San.* 33v. 1. **Uyg.** vııı takiben Modern Uyg. **atakımsınmayuk atıĝ bulsar** 'ünlü olmaya alışık olmayan adam bir itibar bulursa' *TT VII* 42, 5.

atalıĝ = **ata:**'dan gelen iyelik isim/sıfat; 'babaya sahip'. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** xı *KB* 6055 (**etçi:**).

atalık = **ata:**'dan gelen soyut isim (ve sonra somut nesneyi tarif eden isim); 'bir babanın konumu veya görevleri; baba konumunda birisi, örnek öğretmen ya da üvey baba'. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** xı *KB* (baban ölürse, sana babalık yapacağım) **atalık kılaym** 'bir babanın görevlerini üstleneceĝim' 1552: takiben **Çaĝ.** xv **atalıĝ/ataĝlıĝ atalık Vel.** 8 (*San.* da 30v. 12 ikinci formu için hatalı olduĝu söyleniyor); **atalıĝ** (1) *ubuwwat* 'babalık'; (2) Türkistan' da ve Harezim dilinde kalıtsal bir görev adı *San.* 30v. 13: **Kum.** xıv 'üvey baba' **atalıx CC.** *Almanca bölümler; Gr.*

atan = 'altın deve'; Moĝolcadan *atanatañ* olarak alınmış bir sözcüktür (*Kow.* 60, *Holtod* 13). Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** xı **atan al-xaşi mina'l-ibil** 'altın deve' *Kaş.* I 75 (atasözünden alıntı): xıv *Muh.* ('develerin' altında) *al-xaşi ata:n Rif.* 172 (*Mel.* 70, 10 **axta**, Farsçadan ödünç alınmış sözcük): **Kıp.** xıv **atan** (*aṭın* hatalı seslendimesi) *al-camalu'l-xaşi İd.* 15.

a:tan- (**a:dan-**) = **ata:-** fiilinin dönüşlü formu; genellikle pasif anlamda kullanılır,

'isim veren, adı verilen; ünlü olan'. Kuzey doğu dil grubu; Güney doğu dil grubu; Orta güney dilleri Uzb. (**atan-** *otan-* değil); Güney batı dil grubu Az., Osm. **adan-** kullanılmaktadır. Takiben **Eski dil** VIII (eve gittiğinde) **özi: a:tanmı:ş** 'o bizzat kendisi ünlüdür' *Irkb* 55: **Uyg.** VIII takiben Bud. **atanmış künde** Çince'de çeviri anlamı 'birisinin daha yüksek bir makama aday olduğu günde' *TT VI* 435: (üç ay bahar dönemi vardır; üç ay (*tétir*) yaz dönemi olarak adlandırılır) **üç aylar Atanur küz ödler tép** 'üç ay sonbahar dönemi olarak adlandırılır' *Suv.* 589, 11-12: **Hak.** XI *KB* **kim edğü atasana kişi** 'kimler iyilik ile şöret kazanmışlarsa' 253; **yori ud atanma** 'yürü, adm öküze çıkmasın' 1599; diğer oluşumlar 6454: XIII (?) *At.* (doğru ol, doğruluk yap) **atan köni** 'adın doğruya çıksın' 165: *Tef.* **atan-** 'ismini vermek' 63: **Harzm.** XIV benzer *Kutb* 15: **Kıp.** XIV **adan-tasammā** 'isim vermek' *İd.* 9: xv benzer **ağan-/adan-** *Tuh.* 9b. 4.

atanlan- = sadece bir kez kullanılmıştır; **atan** dan gelen dönüşlü isimden fiil. **Hak.** XI **er atanlandı:** 'adam dişi deve sahibi oldu' (*ba'ir xaşi*) *Kaş.* I 295 (**atanlanur, atanlanma:k**).

atanlığ = sadece bir kez kullanılmıştır?; **atan**'dan gelen iyelik isim/sıfat. **Hak.** XI **atanlığ er** 'bir deve sahibi adam' (*ba'ir xaşi*) *Kaş.* I 148.

ata:sa:ğū:n = 'hekim'; bileşiği **ata:** 'baba' ve **sa:ğū:n** (?). Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** XI (sonra **ata:**) **ata:sa:ğū:n** *al-ṭabib* 'hekim' *Kaş.* I 86, 5; (sonra **sağun**) 've Türk hekimine (*al-ṭabibu'l-turki*) **ata: sağun** denir, I 403, 5.

atasız = **ata:** dan gelen olumsuzluk belirten isim/sıfat; 'babasız'. Aşağıda

belirtildiği gibi muhtemelen modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** XI *KB* 6055 (**etçi:**).

atat- (**atad-**) = sadece bir kez kullanılmıştır; **-ad'**ın isimden fiil formu. **2 at'**dan gelen geçişsiz fiil. **Hak.** XI **ta:y atattı:** 'tay atlaştı (*tafarrasa*), at oldu'; (atasüzünden alıntı) **ta:y atatsa: at tnu:r oğu:l eredse: ata: tnu:r** 'tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir' *Kaş.* I 206 (manzum; geniş zaman ya da mastar değil).

atğa:k = sadece bir kez kullanılmıştır; **at'**dan gelen isimden fiil, ama anlamsal bir bağlantısı yoktur; Brockelmann'a uygun olarak, s.52a., bu sonek özellikle bitki adları için kullanılır, orijinal anlamı ve diğer mecazi uzantıları anlatılır. **Hak.** XI **atğa:k** *al-şufār wa'l-qawlanc* 'karında biriken sarı su hastalığı'; ve sarı bir çiçeğe de **atğa:k** (*nabt*) denir; yüzü kaygıdan sararmış olanlar buna benzetilir (*işfarra mina'l-ḥuzn*) *Kaş.* I 118.

atğar- = **2 at'**dan gelen geçişli isimden fiil; 'ata binmek için yardımcı olmak'. 'görmek (onur konuğu)' gibi çeşitli anlamları ile kullanılmaktadır, Kuzey doğu dillerinde Leb., Tel. *R I* 464; Kuzey merkezli dil grubunda Kır. da **atkar-** olarak. **Hak.** XI **ol meni atğardı:** 'o, beni ata (*alā rukūb*) bindirdi' (*arkabani*) *Kaş.* I 225 (**atğarur, atğarma:k**): XIII (?) *Tef.* (Firavun) **çeriğ atğardı** 'askerleri bağladı' 63.

atı: = 'erkek kardeşinin oğlu ya da kişinin kendi oğlu', '(genç) yeğeni' ya da 'torun'; **éçi:** ve **yégen** ile karşılaştırın (ve bkz. Grobnbech, belirtilen eserin içinde). **açi** olarak Moğolca dilinden alınmış sözcük ile aynı anlamdadır (Türkçe terimlerle ilişkisi çok azdır, ödünç alınmıştır). Sadece Kuzey doğu dil grubundan Sariğ Yuğ. 19'da **atı**

‘torun; küçük çocuk’ kullanılmıştır. **Eski dil** VIII (ondan sonra küçük kardeşi Kağan oldu) **oğlı: atı: xağan bolmış erinç** ‘oğlu ve torunu Kağan oldu’ *I E 5, II E 5*; **Kül Tégin atı:sı: Yoluğ Tégin biti:dim** ‘Ben Yoluğ Tigin, Kül Tigin’in yeğeni, yazdım (bu yazıtı)’ *I Güney doğu dil grubu; [Bilge: Xa]ğan atı:sı: Yoluğ Tégin II Güney batı dil grubu: VIII takiben Atı: Öz Apa: Tutuk özel isim? Tun. IV 6-7 (ETY II 96; atı: burada ‘onun adı’ anlamına gelebilir): Uyg. IX yeğenimin atımın körtim amtı: öltim ‘kızlarımı oğullarımı gördüm ve şimdi ölmek üzereyim’ Suci 8.*

atık- (adık-) = **1 a:t (a:d)**’dan gelen geçişsiz isimden fiil, gerçek anlamı ‘ismini vermek’, ama genellikle ‘bir üne (iyi ya da kötü) sahip olmak. Sadece Güney batı dil grubundan xx Anat.’da kullanılmaktadır, **adık-/atık-** ‘iyi ya da kötü bir üne sahip olmak’ *SDD 71, 124: Hak. x1 KB atıkmiş isiz ölse ‘adı kötüye çıkmış kimse ölünce’ 246; benzer bir ifade 928: takiben Çağ. xv atığıp adlanup ‘adı’ Vel. 6: atık- nām āwardan wa maşhūr şudan ‘isim olması, ünlü olmak’ San. 30r. 11.*

atıl- = **at-**’ın pasif formu; ‘atılmak’, vb. Modern dilde kullanılmaktadır; Osm.’de geniş bir anlam yelpazesi bulunmaktadır. **Hak. x1 ok atıldı:** ‘ok çekildi’; ve biri dedi **çeçe:k ağzı: atıldı:** *tafaţtarati’l-camā’a* ‘tomurcuk açıldı’; ayrıca çiçek ve büsbütün ayrılmayarak açılan her nesne için kullanılır (*zahra wa nawr*), ve (*infaraca min ğayr baynûna*) *Kaş. I 193 (atılır, atılma:k): takiben Çağ. xv atıl- andāxta şudan ‘atılmak üzere’ San. 28r 17: Harzm. XIV atıl- ‘atılmak üzere’; (ok) çekilecek Kutb 16: Kıp. xv hamaza (okunuşu? humiza ‘püskürtmek’; fiilin diğer birkaç anlamı vardır) atıl- Tuh. 38a 1.*

atım = **at-**’dan gelen durum ve yere bağlı olan; Güney doğu dil grubu dışında modern dilde kullanılmaktadır, genellikle ‘tek bir atış; ok ile katedilen mesafeye ateş’, Hak.’da anlamı, nişancının hedefi için birden fazla atışın gerekmemesi; **oktam** ile karşılaştırın. **Hak. x1 atım er al-racul’l-ḥādīq fi ramyi’l-muqārṭıs** ‘iyi atan adam, nişancı’ *Kaş. I 75; yazma:s atım al-rāmi lā yuxṭi* ‘şaşmadık atış’ *III 59, 13; 379, 21: KB alp atım ‘sert nişancı’ 2043; diğer oluşumlar 1949, 4046, 5911; takiben Çağ. xv atım dediler ok atımı ‘bir ok menzili arasındaki mesafe’, Arapçada ğalwatu’l-sahm San. 31r. 1*

atın- = **at-** fiilinin dönüşlü formu; sadece (?) Kuzey doğu dil grubundan Haks.’da **atın-** ‘kendine ateş etmek’ kullanılmaktadır. **Bas. 35; Tuv attın-** ‘ateş etmek’ *Pal. 73: Kuzey batı dil grubu Kaz. atın-* ‘salıncakta sallanmak’. Bkz. **itin-**. **Hak. x1 ol ok atındı:** ‘o, ok atmamışken kendini ok atar gibi gösterdi’ *Kaş. I 199 (atınu:r, atınma:k).*

atınçu: = sadece bir kez kullanılmıştır; **atın-**’dan gelen pasif durum ve yere bağlı olan. **Hak. x1 atınçu: ne:η al-şay’ul-maṭruḥ** ‘atılan nesne’ *Kaş. I 133.*

atış = **at-**’dan gelen hareketi tarif eden isim. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak. x1 atış al-murāmāt** ‘atış, atışma’ (ayrıca erkeksi bir özel isim) *Kaş. I 60: takiben Çağ. xv atış tutuş, atar tutar* ile eş anlamlı *San. 30v. 26 (sonraki, 30v. 8 ifadenin en erken çevirisi değildir ‘istismar ve darbelerin bir değişimi; askerlik bilimi; savaş sanatı’).*

atış- = **at-** fiilinin karşılıklı formu. **Hak. x1 ol meniñ birle: ok atışdı:** ‘o, benimle ok (*fi tarḥ*) atıştı’; ayrıca herhangi bir şey atmak için de kullanılır *Kaş. I 180 (atışur,*

atışma:k: takiben **Çağ.** xv **atış-** fiilinin karşılıklı formu, *andāxtan* ‘birbirlerine taş, ok veya mızrak atmak ya da ateş etmek’ *San.* 28r. 16: **Osm.** xiv **atış-** ‘birbirlerine ateş etmek’ *TTS I 52*.

atız = ‘küçük alan’ ve benzeri anlamda. Güney doğu dil grubu Türki **atız** *Shaw* 3’de kullanılmaktadır; **étiz** *BŞ* 581; Tar. **etiz** *R I* 843: Kuzey merkezli dil grubu Kzx. **atız** *R I* 460. İlk dönemde Moğol dilinden *atar* ‘ekilmemiş toprak’ olarak alınmıştır. **Hak.** xi **atız** *kull şuṭba mina’l arḍ bayna’l-‘arimayn* ‘iki dere arasındaki sed’ *Kaş. I 54*.

atız- = aşağıda belirtildiği gibi; ‘oynamak’ (müzik aleti); tek bir yerde ilk harfi **a-** ya benziyor gibi ve diğer **é-/i-/ı-** aslına şüphelidir, ama belki de en muhtemel olan **é:t**’in ettirgen formudur. **Uyg.** viii takiben Bud. (bana bir ud getir ve) **eliğim atızu** (?) **ağzım yırlayu öz iğideyim** ‘ben ellerimle onu çalarak ve ağzımla onu söyleyerek kendimi destekleyeceğim’ *PP* 70, 1-2; **eliği kopuz atızu(?) ağzı yırlayu olurdu** ‘eli udu çalarak ve ağzı şarkıyı söyleyerek oturdu’ gibi 71, 1-2.

atızla:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **atız**’dan gelen isimden fiil. **Hak.** xi **er yé:rin atızla:dı: ittaxada’l-racul fi arḍihi dibār wa musannāt li’l-zirā’a** ‘adam ekmek için topğrağımı parçalara ayırdı, ark açtı, sed yaptı’ *Kaş. I* 301 (**atızla:r**, **atızla:ma:k**).

atızlan- = sadece bir kez kullanılmıştır; **atızla:-** fiilinin dönüşlü formu. **Hak.** xi **yé:r atızlandı: cu ilati’l-arḍ muşārāt** ‘yer ölçüldü, yer ekilmek için parçalara ayrıldı’ *Kaş. I* 292 (geniş zaman ve mastarın orijinal hali **etözlenür**, **etözlenme:k**, ve **-me:k –ma:k** için değiştirilmiş; **atızlan-** mastar ya da geniş zaman ve **etözlen-**

açıklayan bir cümle (başka bir yerde kayıtlı değil) yazar tarafından ihmal edilmiş.

atka:- = bkz. **atka:ğ**, **atkan-**.

atka:ğ = ***atka:-**’dan gelen isimden fiil; Bud. (ve sonra Man.) da teknik terimleri çevirmek için kullanılır *vikalpa* ‘(bu dünya) bağlılık’; Moğolcada da aynı manaya gelir (*Kow.* 62, ve, değişmiş anlamı ile, *Haltod* 16). Sadece Kuzey doğu dillerinden Tel. *R I* 464; Tuv. *Pal.* 71 **atkak** ‘balık oltasının keskin ucu; balığın solungaçları’. **Uyg.** viii takiben Man. (insanoğlu kötülüklerden döndü) **yafşınmış ilinmiş atkağtin** ‘bağlama ekleri’ *TT III* 27-8.

atkağlığ = **atka:ğ**’dan gelen iyelik isim/sıfat. Kuzey doğu dil grubundan Tuv. **atkaktiğ** ‘dikenli, kancalı’ (kitap, vb.) *Pal.* 71. **Uyg.** viii takiben Man. **atkağlığ fişaylığ menjiler** ‘insana bahşedilen duyuların huzuru’ *TT III* 121.

atkan- = ***atka:-** fiilinin dönüşlü formu; Bud. (ve dolayısıyla Man.) teknik terimi ‘takılacak’ (bu dünya). Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Man. (boşluk) **ilki teberü atkanıp** ‘başlangıcından itibaren (bu dünyaya) bağlı olan’ *TT III* 43: Bud. **béş ajun ol tép atkanmazlar yapşınmazlar** ‘onlar var oluşun beş durumuna girdiler ve’ *TT VI*, s.82, not 462, 1. 5; ve aynı notta diğer oluşumlar; *Suv.* 595, 7.

atkançsız = sadece bir kez kullanılmıştır; **alkançsız** alternatif okuması kuşkulu bir kelime olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. **Uyg.** viii takiben Bud. *TT VI* 362, ve muhtemelen bu sözcük için hatadır.

atkanğu: = **atkan-**’dan durum ve yere bağlı olan; ‘ek, bağlantı (bu dünya)’;

pratikte **atka:ğ** ile eş anlamlıdır. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. **altı kaçıqlarını altı atkanğularını ezükin iğidin** ‘altı duyu organının hilesi ve yanlışı’ *Suv.* 371, 7 takiben; diğer oluşumlar 10, 19, ve 26 (yanlış yazılmış ve yanlış tercüme edilmiş); *TT VI* 189 (alternatif okuma).

atkanğuluksuz = **atkanğu:**’dan soyut isimden iyelik isim/sıfat. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. **atkanğuluksuz yokuğ bildiler uktılar** ‘bağdan bağımsız olan hiçliği bildiler ve anladılar’ (Sanskritçe *śūnyatā*) *TT VI* 462 (notta bunlara bakın); bir başka oluşum *Suv.* 60, 8 (**1 bo:d**).

atlan- = **2 at**’dan gelen dönüşlü isimden fiil; **atla-** nın Harzm.’de fiil olup olmadığı ve ortaçağda ve modern dillerde ortaya çıkıp çıkmadığı belli değildir. **2 at** ile bağlantılıdır. Modern dilde kullanılmaktadır. Kuzey doğu dil grubunda genellikle **altan-**. **Eski dil** VIII takiben Man. *TT II* 8, 63 (**u:d**): **Hak.** XI **er atlandı:** ‘adam bindi (*rakiba*)’ *Kaş.* I 255 (**atlanur, atlanma:k**); **ol at atlandı:** ‘o ata bindi’ *I* 285; diğer iki oluşum: XIV *Muh.* (?) ‘umut ediyorum bizim beyimiz bu gün ata binmeyecek’ **beğimi:z bu: kü:n atla:nma:su:n Rif.** 93-4 (sadece); takiben **Çağ.** XV **atlan-suwār şudan** ‘binmek’ *San.* 29v 28 (**atla:-** nın dönüşlü fiil formu olarak tanımlanamaz): **Oğuz** XI **ol ta:ğka: atlandı:** *ša’ida’l-cabal* ‘o dağa tırmandı’, ayrıca bir şey tırmanmada (*fi su’ud*) kullanılır, *Kaş.* I 256 (**atlanur, atlanma:k**): **Harzm.** XIV **aţlan-** ‘binmek için’ *Kutb* 15: **Kum.** XIV ‘binmek’ **atlan-CC.** *İtalyanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIV **aţlan-** *rakiba ay ittxada faraş* ‘binmek’ *İd.* 15: takiben **Osm.** XIV **atlan-** ‘binmek,

üzerine çıkmak’; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 52; *II* 67; *III* 46; *IV* 50.

atlandur- = **atlan-** ‘üzerine çıkmak (birinin), ettirgen bir formdur. Modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. (boşluk) **taşğaru ilinçüke atlandurdu** ‘atıyla birlikte şehir dışına gezintiye çıktı’ *PP* 1, 1: (**Hak.**) XIII tkiben *Tef.* **atlandur-** ‘üzerine çıkmak (süvari)’ 63: takiben **Çağ.** XV **atlandur-** ettirgen formu *suwār kardan* ‘(birinin) üzerine çıkmak’ *San.* 30r. 8: **Harzm.** XIV **aţlandur-** benzer *Kutb* 15: takiben **Osm.** XIV **atlandı-** benzer çeşitli metinler *TTS II* 66; *III* 46; *IV* 50.

atlaş- = **2 at**’dan dönüşlü isimden fiil. Sadece (?) Güney batı dil grubunda XX Anat. **atlaş-** (iki erkek) ‘aynı ata binmek’ *SDD* 125’de kullanılmaktadır; **Çağ.** **atlaş-** yardımcı fiil formu ‘koşuşturmak ve birlikte atlamak’ *San.* 29v. 19 büyük olasılıkla bağlanmıştır, bkz. **atlan-**. **Hak.** XI (gramer bölümünde) **oyna:dım atlaşu:** *la’iblu wa ca’altu’l-xaţar fihi’l-faras* ‘atı öndül koyarak, oyun oynadım’ *Kaş.* II 114, 23; benzer ifade *II* 226, 5.

atlığ = **2 at**’dan iyelik isim/sıfat; ‘atlı’. Bütün zamanlarda kullanılır. **Eski dil** VIII [Tav]ğaç **atlığ süsi:** ‘Çin ordu süvarisi’ *II S* 1; **eki: ülügi: atlığ erti:** ‘Bunların üçte ikisi atlıdır’ (ve yaya olarak üçte biri) *T* 4: **bir atlığ** ‘bir atlı’ *T* 24: takiben VIII **a:la: atlığ** ‘benekli atı ile’ *IrkB* 2; ve diğer oluşumlar: **Hak.** XI **atlığ er al-raculu’l-fāris** ‘atlı adam’ *Kaş.* I 97; ve diğer oluşumlar: XIV *Muh.* **atlığ bi-faras** ‘atlı’ *Rif.* 77; *al-fāris atlığ Rif.* 146, 153: takiben **Çağ.** XV **atlığ/atlık atlu suwār ma’nāsina** ‘atlı’ *Vel.* 7; **atlığ** (1) *suwār San.* 30v. 21: **Harzm.** XIV **aţlığ/aţlı** (aynen) ‘atlı’ *Kutb.* 15: **Kum.** XIV ‘süvari’ **atlu CC.** *İtalyanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIII *al-fāris atlı:* 55, 10: XIV **atlı:** *al-fāris ay dūl-faras*

İd. 15: xv *fāris aṭlı Tuh.* 27b. 10: **Osm.** xiv ‘de hem de **atlı** ve **atlu** not edilmiştir *TTS II* 67; *IV* 50.

a:tlḡ (a:dlḡ) = 1 a:t’dan iyelik isim/sıfat; uygun şekilde ‘adlı, denilen’; genellikle uygun bir ad veya unvandan sonra kullanılır; ama daha çok ‘(iyi) ada sahip, ünlü, seçkin’. Bütün zamanlarda kullanılır; Güney batı dil grubu Az.; Osm. **adlı**; Tkm. **a:tlı**. Takiben **Eski dilde** viii **a:tlı:ḡ yüzlü:ḡ otu:z er** ‘eşraftan otuz ileri gelen’ (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) *Tun.* *IV* 8 (*ETY II* 99); *Irkb* 36 (**uçru:ḡlu:ḡ**): Man. (prenseler, üst bakanlar) **uluḡ athḡlar** ‘büyük ileri gelenler’ *TT II* 8, 64; **athḡ yüzlüḡ beḡler** *M III* 10, 3 (i): **Uyg.** viii (Tay Bilge Totok ile kötülüğünden ve) **bir eki: athḡ yavlakın için** ‘bir ya da iki ileri gelenin kötülüğünden’ *Şu. E* 5: viii takiben Man.-A **ayaḡlaḡ tapaḡlaḡ** ‘böyle oku’ **atlaḡ teḡri** ‘onurlu tanrı, ünlü kutsal’ *M I* 27, 2: Bud. **athḡ yüzlüḡ** *PP VII* 40, 75 (alternatif okuma); **athḡ yolluḡ** ‘ünlü ve şanslı’ *TT V* 26, 103; **athḡ** ‘ünlü’ *U II* 36, 47: **Naranda athḡ lu kanı** ‘Naranda adlı ejderha kralı’ *PP* 50, 5; diğer oluşumlar **athḡ** ‘adı’ *Suv.* 99, 14; *TT IV* 6, 26; *TT VIIpassim*: Modern Uyg. **ayıḡ athḡ** ‘kötü üne sahip’ *TT VII* 12, 8; **athḡ** ‘adlı’ *TT I, VII, USp., H II* ‘de yaygındır. **Hak.** x1 (sonra **1 a:t**) ‘zümre başkanı’ (*kabiru’l-qawm*) **athḡ** adlandırılır *Kaş. I* 70, 2: **KB bir athḡ kişig** ‘seçkin bir kişi’ 501: x111 (?) *Tef.* **adlu/ athḡ** ‘adlı’ 39, 63: xiv *Muh.* *al-musammā* ‘adlı’ **a:dlḡ** *Mel.* 50, 7; *al-muḡtaşam* ‘seçkin’ **athḡ** *Rif.* 145: takiben **Çaḡ.** xv **athḡ/atluk nāmdār** ‘ünlü’ *Vel.* 7; **athḡ..... (2) fulān athḡ** derler, bu ‘filanca adlı (*mawsūm*)’; (3) mecazi anlamda *nāmdār wa maşhūr* ‘meşhur’ *San.* 30v. 22: **Harzm.** xiv **athḡ/ath** ‘adlı’ *Kutb* 15; *Nahc.* 3, 3 vb.:

Osm. xv **adlu** ‘ünlü’ (bir zamanlar) *TTS II* 6.

atsa:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **at-** ‘ın dilek kipi formu. **Hak.** x1 **ol ok atsa:di**: ‘o, ok atmak (*ramy*) istedi’ *Kaş. I* 275 (**atsa:r, atsa:ma:k**).

atsız (a:dsız) = 1 a:t’dan olumsuzluk belirten isim/sıfat; ‘isimsiz’, özellikle de **atsız erḡe:k** ‘isimsiz (yüzük takılan) parmak’ ifadesinde kullanılır. Modern dilde kullanılmaktadır. Bazı bağlamlarda, örnek Özel İsim **Atsız**, bunun sözcükle ilişkili mi yoksa paralel olumsuz isim/sıfat **2 at** ‘atsız’ ile ilişkisine karar vermek zordur (ilk not Kıp. x111 *Hou.* 52, 3). **Uyg.** viii takiben Bud. *TT V* 8, 55 (**içtirti:**): (**Hak.**) xiv *Muh.* *al-baḡşar* ‘yüzük parmağı’ **atsız** *Mel.* 47, 12 (*ana:si*: yanlış yazılmış); *Rif.* 141 (*ata:si*: yanlış yazılmış): takiben **Çaḡ.** xv **atsız bi-nām** ‘isimsiz’ *San.* 30v. 15 (Özel isim **Atsız** üzerine bir not): **Kıp.** x111 *al-baḡşar* **adsız:z parmak** (*bā*) *Hou.* 20, 15: xiv **atşız parmak** (*bā*) benzer *İd.* 12 (sonra **orta: parmak**): xv *al-baḡşar* **aḡsız parmak** (*bā*) *Kav.* 61, 4: **Osm.** xv-xvi **adsız** ‘kötü şöhretli’ üç metinde *TTS I* 4; *IV* 4.

attur- = **at-** ‘ın ettirgen formu; **at-** ile benzer bir dizi anlamı vardır. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol ok atturdi**: ‘o, ok attırdı, ok atmasını emretti’ bir şey atırıldığı zamanda böyledir *Kaş. I* 217 (**atturur, atturma:k**): x111 (?) *Tef.* **atdur-** ‘atmak için emretti’ 63: takiben **Çaḡ.** xv **attur-** ettirgen formu *andāzāndan* ‘atmasını ya da vurmasını emretti’ *San.* 28r. 18.

a:v = muhtemelen orijinali soyut nesneyi tarif eden isim. ‘vahşi oyun’, erken döneme aittir, ayrıca ‘avlanmak’ soyut olarak kullanılabilir. Modern dilde

kullanılmaktadır, Kuzey doğu dil grubu dışında **aḡ** (3 **eḡ**, bu kelimeye bakın) kullanılır. xı yüzyıldan sonra ses değişikliği **v>w** olmuş, şüphe durumunda **aw** ile transkribe edilmiştir. Birkaç modern dilde **aw 2 a:ḡ** olarak kullanılır. **Eski dil VIII av avlasar** ‘o avlanmaya gittiğinde’ *Ix.* 9; VIII takiben **er avka: barmi:ş** ‘adam ava gitti’ *IrkB* 12; **xanlık süsi:avka:ünmiş** ‘Hanlığın ordusu av için yola çıktı’ benzer 63: **Uyg.** VIII takiben Bud. **biçin avka barmaḡlar** ‘maymunlar avlanmaya gitmez’ *U IV* 28, 25: **Hak.** xı **a:v al-şayd**, öncelikle ‘avcılık’, ayrıca ‘av yakaladı’; dolayısıyla biri dedi **beḡ avka: çıktı:** ‘bey ava gitti’ *Kaş.* I 81; Türkler **a:v** ‘avlanma’ olarak söyler, ama (Oğuz ve diğer aşiretler) onlar **a:w** adı verir *I* 32, 1: **KB** (bey himmet ve mürüvvet ile şöhret bulursa) **tileki yorır ötrü av** ‘dileğine erişir ve av ayağına gelir’ 2125; bir başka oluşum 3602: XIII (?) **av** ‘avcılık’ *Tef.* 35; XIV *Muh.* ‘Türkistan halkı avlanmayı **a:v** olarak bizim ülkemizde de **a:w** denir. *Mel.* 7, 19; *Rif.* 79: takiben **Çağ.** xv **aw** ‘avcılık’ (*şayd wa şikâr*) *San.* 53r. 27; **Harzm.** XIII (?) **aw** ‘avcılık’ *Oğ.* 17, vb.: XIV **av** ‘yabani oyun, avcılık’ *Kutb* 16; *Nahc.* 155, 12-16: 116; **Kum.** XIV uv ‘avcılık’ *CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIV **aw** ‘avcılık’ *İd.* 25; ‘avcılık’ (*al-şayd wa’l-qanş*) benzer *Bul.* 10, 5; xv *şayd aw (ayrıca awlak)* *Tuh.* 22a. 9.

a:v- = ‘yuvarlak etrafında’. **Hak.**’da not edilmemiştir; bkz. **2 avla:-**. **Uyg.** VIII takiben Man. sonunda ölüm gelir ve (garip bir cehenneme düşülür; sayısız şeytanlar gelir) **tumanlıḡ yekler avar** ‘karanlık şeytanlar etrafta kalabalık ederler’ *M II* 11, 10-11: **Hak.** xı **aḡa: kişi: a:vdı:** ‘halk görülecek şeye koştu (*izdahama*)’ *Kaş.* I 174 (**a:va:r, a:vma:k**); **körünçke: kişi: avdı:** ‘bunu görmek için bir şeyin etrafında

insanlar toplandılar (*ḡaffa.....ḡawl*) *I* 167 (**ava:r, avme:k** hatalı); ve diğer oluşumlar: **KB** (dünya halkı bunu duyunca, onu arzuladı ve ona yakınlık göstererek) **ava yıḡlu keldi** ‘etrāfına üşüştü ve toplandı’ 460; **ava yıḡlu térlür aḡar xalq éver** (doğru transkripsiyon bu) ‘halk da koşarak, onun etrafına toplanır’ 6107.

ava = ünlem, sadece bir kez kullanılmıştır (?), ama Türkçede sık görülür. **Hak.** xı *avra: ḡarf ta’allum* ‘ağrı ünlemi, Arapçada eş değeri *wāwayli*’; insan bir şeyden acırsa, acı duyarsa **ava: ava:** der *Kaş.* I 89.

ava:la:- = bkz. **2 avla:-**.

avaḡ = ‘işve yapmak, nazlanmak’; muhtemelen **a:v-**’dan gelen isimden fiil; aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** xı **KB** **avaḡlar nece tutsa bérmez özin** ‘nazlanır, ne kadar yakalamak istersen, kendine el sürdürmez’ 403; **söz açsa avaḡları yüḡdü kerek** ‘sırrı açınca da nazlarını çekmek lâzımdır’ 2680: **Çağ.** xv *Zam. Tarama Dergisinde* **avaḡ, eda** ya eş değerdir *I* 203 ve **naz I**’de 615.

avant = bkz. **anvant**.

avçı = **a:v-**’dan gelen eylemi yapan kişi; ‘avcı’; fonotik değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII Bud. **avçı** ‘avcı (vahşi oyun)’, avcılarının çeşitli listelerinde mevcuttur *PP* 1, 8; **avçı keyikçi** *U IV* 32, 2: **Hak.** xı **avçı: al-qāniş** ‘avcı’ *I* 63, 12; 311 (**aḡdı:-**); *al-şā’id* ‘avcı’ *I* 425, 19: **KB** **avçı it** ‘av köpeği’ 3601: XIV *Muh.* *al-şayyād* ‘acı’ **awçı: Mel.** 57, 16; *Rif.* 156: takiben **Çağ.** **awçı şayyād** *San.* 53v. 1: **Harzm.** XIV **avçı** ‘avcı’ *Kutb* 16: **Kıp.** XV *şayyā (awlawçı) awçı* *Tuh.* 22a. 9.

avı- = bkz. **üpḡük**.

avıçğa = uygun şekli ‘yaşlı adam’, bazı genişletilmiş anlamları vardır; **-ğa:** ile biten eski bir kelimedir, **kurtğa:** ile karşılaştırın; sadece Kuzey doğu dil grubunda geniş fonetik değişiklikler ile kullanılmaktadır, örnek Haks. **apsax**; Sag. **apçax**; Tuv. **aşak**. **Eski dil** VIII takiben Man. *M III* 11, 15 (i) (**ersi:**): **Uyg.** VIII takiben Bud. **avıçğa** ‘yaşlı adam’ *PP* 25, 7; ve diğer oluşumlar: Modern Uyg. **abuçğa**. *USp.* 32, 22: XIV *Çin-Uyg. Sözlüğü* ‘anne, hemşire’ (aynen) **abuşka** *R I* 632; *Ligeti* 125: **Hak.** XI **avıçğa:** benzer 1638 ve diğer oluşumlar: XIII (?) **avunça** benzer *Tef.* 36: XIV **abuşka** ‘yaşlı adam, koca’ *Rbğ. R I* 632: takiben **Çağ.** XV **abuşka** karısı tarafından kocasına hitabet terimi; anlamı *şûy* ‘koca’ *Vel.* 5; **abuşka** ile aynı **avuşka** benzer 33; **abuşğa** ‘koca’ *San.* 27v. 17; **Harzm.** XIV **abuşka** ‘yaşlı adam’ *Nahc.* 69, 15; 285, 16 ve diğer oluşumlar: **Kum.** XIV ‘yaşlı adam’ **abuşka** *CC. İtalyanca bölümler*; **abişka** *CC. Almanca bölümler*; *Gr.:* **Kıp.** XIII *al-şayx* **abişka** *Hou.* 24, 16: XV (*al-şayx* **karı**) *wa'llaği akbar minhu* ‘ve hatta yaşlı biri için’ **abişka** (ve **kartay**) *Tuh.* 20b. 3; *haram* ‘ileri yaş’ (**kart** ve) **abişka** 37b. 8.

avılku = sadece *Kaş.* diline ait; **tavılku:** gibi morfolojik olarak açıklanamaz ve **Hak.** dan alınmış bir sözcüktür. **avılku:** *şacaru'l-qurm* ‘*qurm* ağacı’ (türler belirsiz); kırmızı meyvaları olan, meyvasının suyu tutmaca katılan, göz ağrısına ilaç yapılan ve elbise boyanan bir ağaç *Kaş.* I 489; bir başka oluşum *III* 146 (**2 ka:t**).

avin- = ***avı:-** fiilinin dönüşlü fiil formu; ‘zevk için kendini mutlu etmek’; dostu olmak; zevk almak’; fonotik değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **ol mağa: avındı:** *ista'nasa bi* ‘o, bana alıştı’

Kaş. I 202 (**avinu:r, avınma:k**); (sonra **avinç**) aynı cümle tercüme edilmiştir *ānasa bi*, aynı anlamdadır *I* 132, 22; **badram kılıp avnalım** ‘geyik avlatarak bayram yapıp avunalım’ (*uata'allal*) *I* 263, 14: **KB avın-** çok yaygın; ‘eğlenmek’ 49, 95, 1427 (**avinçu:**), 2694 ve diğer oluşumlar; ‘zevk almak’ (-e hali) 1424, 2093 (bkz. oyun); ve diğer oluşumlar: XI (?) *Tef.* **añar avındı** ‘onunla dost oldu’ 36: XIV *Rbğ.* **çifti birle avunıp** ‘karısıyla birlikte kendini memnun etmek’ *R I* 70: takiben **Çağ.** XV *awun- taslli yaftan* ‘konforu bulmak’ ve benzeri *San.* 52v. 17: **Harzm.** XV **avin-** ‘avunmak, teselli’ *Kutb* 17: **Osm.** XIV **avin-** ‘rahat etmek’ *TTS II* 68.

avinç = **avin-**‘dan **-ç**, eylemi yapan kişi, ‘dostu, şefkât’; Kuzey batı dil grubundan Kar. L. **uvants** kullanılmaktadır; T. **uvunç** *R I* 1786, *Kow.* 276; Fars dilinden *uwanc* olarak alınmıştır (*Stiengass* 122) ve oradan Osm. *üvenç*, İran dilinden alınmış sözcük olarak tanımlanmıştır (*Redhouse* 271); **avinçu:** ile karşılaştırın. **Hak.** **avinç** *al-mu'ānasa bi'l-şay* ‘bir nesneye alışma, avunma’ *Kaş.* I 132 (ve bkz. **avin**); *III* 449 (girişi yinelenen): **KB** (onun iktidarı devam edebilir) **sevincin avınçin küvençin** ‘sevinç, huzur ve güvenç’ 123; diğer oluşumlar 937 (benzer) 1424, 1849, 3629: XIV *Muh.* (?) *al-mu'ānasa avınç* ‘Türkistan’da’, **avinç** ‘ülkümüzde’ *Rif.* 79 (sadece); *mu'nis avınca:* (aynen) benzer 148.

avinçu = **avin-**‘dan isimden fiil yapan **-çu**; gerçek anlamda ‘zevk veren şey’, ama normalde ‘cariye’; aşağıda belirtildiği gibi takiben **Eski dil** VIII **avı:nçu:xatu:n bolzu:n** ‘cariye bir kraliçe olabilir’ *IrKB* 38: **Hak.** XI **avinçu: ne:η** *al-şay'ullaği uta'allal bihi wa yusta'nas* ‘keyif ve zevk

veren bir şey'; dolayısıyla 'cariyeler' (*al-cawāri*) **avinçu**: adı verilir, *Kaş. I* 134: **KB avınçu sevüğüler bile avnur öz** 'avutan zevkleriyle avunan vücûdun' 1427: **Harzm.** XIV **köñül avunçası** 'onun gönül rahatlığı' *Kutb* 16, ve diğer oluşumlar.

avit- = ***avı-**-'nın ettirgen formu 'teselli etmek (örnek, ağlayan çocuk); eğlendirmek veya dikkatini dağıtmak'; genellikle değişmiş formlarda modern dilde kullanılmaktadır, örnek Kuzey doğu dil grubu Tel. **ut-** *R I* 1702; Tuv. **a:d-/a:t-**: Kuzey batı dil grubu Kar. L. T. **uwut-** *R I* 1786, **uwut-** *Kow.* 276; bkz. **yubat-**. **Hak.** XI **KB seve baktı erse sen özni avıt** 'sana severek bakarsa, müsterih ol' 135; **yok erse miñ edğün avitğu kerek** 'eğer yok ise, iyilik ile onun gönlünü almak lâzımdır' 642; diğer oluşumlar 628, 3574: XIII (?) **avut-** 'konsol' *Tef.* 36: takiben **Çağ.** XV **awut-** (yazılmış) *tasalli dādan* 'konsol' *San.* 53r 4: **Harzm.** XIV **avit-/avut-** 'rahatlatmak için, konsol' *Kutb* 17; **oyut-** benzer 116; **avut-** *Nahc.* 107, 4: **Kum.** XIV **uwut-** (?) *CC. Almanca bölümler; Gr.* 268: **Kıp.** XIV **awut-** 'ağlayan çocuğu teselli etmek (*şāğala*)' *İd.* 25: **Osm.** XV **avit-** 'teselli etmek' *TTS II* 68.

avla:- = **a:v**'dan gelen isimden fiil; 'avlamak (tehlikeli oyun)'; bazı fonetik değişiklikler ile kullanılmaktadır. **Eski dil** VIII **av avlasar** 'o vahşi oyun sırasında avlanmış' *Ix.* 9: **Uyg.** VIII Bud. **avlap ölürdi** 'avladı ve öldürdü' (sayısız vahşi hayvan) *U IV* 34, 57: **Hak.** XI **beğ av avla:dı**: 'bey av avladı' (*şāda.....al-şayd*) *Kaş. I* 287 (**avla:r, avla:ma:k**): XIV *Muh. işṭāda* 'avlamak' **a:wla:-** *Mel.* 22, 11; *Rif.* 103: takiben **Çağ.** XV **awla:-** (yazılmış) (1) *şikâr kardan* 'avlanmak' (ve (2) *mālīdan*, Arapçada *dalaka*, 'ovmak, cilalamak'. **2 avla:-** neredeyse bir çeviri olarak kabul

edilecektir; açıklanamaz) *San.* 52r. 21: **Harzm.** XIV *işṭāda mina'l-şayd awla:-* *Hou.* 34, 4; *şāda mina'l-şayd awla:-* (seslendirmesi **u:la:-**) benzer 41, 11: XIV (**awlu:** 'av sahası', ondan türetilen fiildir) **awla-işṭāda** *İd.* 2: XV *şāda awla-* *Tuh.* 22b. 8: **Osm.** XIV **avla-** 'avlamak' (aslında 'balık') *TTS I* 53.

avlan- = **1 avla:-** fiilinin dönüşlü formu; modern dilde kullanılmaktadır, genellikle pasif anlamdadır. **Hak.** XI **er ö:ziğe a:vlandı:** (aynen) 'adam kendisi için avlandı' (*bi'l-işṭiyād li-nafsihi*) *Kaş. I* 298 (**a:vlanur, a:vlanma:k**): takiben **Çağ.** XV **avlan-** fiilinin dönüşlü formu; *şikâr şudan* 'avlanmak' *San.* 52v. 15.

avlaş- = **2 avla:-**-'nın yardımcı fiil formu; sadece bir kez kullanılmıştır?; sadece **Çağ.**'da **1 avla:-**-'nın yardımcı fiil formu olarak not edilmiştir: **Hak.** XI **kişi: avlaşdı:** 'halk toplandı (*izdahama 'alā*)' *Kaş. I* 240 (**avlaşu:r, avlaşma:k**).

avlat- = **1 avla:-**-'nın ettirgen formu; 'emir üzerine avlanmak': **Hak.** XI **ol maña: ıvık avlattı:** 'o, bana geyik (*aşādani*) avlattı' *Kaş. I* 265 (**avlatur, avlatma:k**): takiben **Çağ.** XV **avlat-** ettirgen formu (1) *şikâr farmûdan* 'emir üzerine avlanmak'; (ve (2) *mālānidan* 'emir üzerine ovmak' **1 avla:-** ile karşılaştırın) *San.* 52v. 14.

avrındı = bkz. **evriliñsiz**.

avru:zi: = sadece bir kez kullanılmıştır; son ünsüz Z altına dizinlenmiş; Farsça *afrûsa*'dan alınmış sözcük ile aynı anlamdadır. **Hak.** XI **avru:zi:** (yazıtta *avzu:ri:*) *al-mağlûṭ mina'l-ṭa'ām* buğday ve arpa unu gibi şeyler karıştırılarak yapılan yemek, karışık yemek *Kaş. I* 145.

avuç = bkz. **adut**.

avurt = bkz. **adurt**.

avurta: (?avırda:) = ‘sütanne, sütannelik’; (sadece ?) Osm.’de ‘ebe’; kelime yabancı görünüyor (?İran). Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. Sanskritçe *dhātri* ‘sütannelik’ **a:vırda:** *TT VIII D. 11: Hak. x1 avurta: zı’r* ‘sütanne’ *Kaş. II 144 (tutun-): KB* (çocuklarınız varsa) **avurtası edgü kişi tut arıĝ** ‘süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut’ 4505: *xiv Muh. zı’ru’l-şabi oĝla:n awurta:sı: Mel. 11, 7-8; Rif. 85: Osm. xiv-xvi avurda* ‘ebe’ *TTS* iki ya da üç metinde *II 69; III 47; IV 51*.

avya: = bkz. **ayva:**.

avzu:rı = bkz. **avru:zı:**.

a:wan = (*wāw* hatalı seslendirme). **Sayram** x1 (**uvut** kapsamında) ‘benzer **a:wan** “ağaç” (*al-şacara*) İsbicap ve Sayram dillerinde’ (**a:wan** telaffuz edilir). *Kaş. I 84. 4*.

awut = bkz. **adut**.

axsa:- = ‘topal, topallama’. Genellikle modern dilde **aksa-**, bazı Kuzey doğu dil grubunda ve Güney doğu dil grubunda **aska-** olarak kullanılmaktadır. **Hak. x1 at axsa:dı:** ‘atı (vb) topalladı’ (*arica*) *Kaş. I 276 (axsa:r, axsa:ma:k): xiv Muh. (?) 'arica akşa:- Rif. 112* (sadece); *al-'arac axşamak 122: Kıp. xiv akşa- zala'a* ‘güçsüz’ *İd. 16; zala'a wa 'arica akşa- Bul. 6or.: Osm. xv takiben axsa-* ‘topal olmak’, xv de bir kez, **aĝsa-** çeşitli metinlerde xvi’den bu yana *TTS II 15; III 9; IV 10*.

axsa:k = **axsa:-**‘dan durum veya yere bağlı olan; ‘topal’. Genellikle **aksak** olarak modern dilde kullanılmaktadır, ancak bazı Kuzey doğu dil grubu ve Güney doğu dil grubu dillerinde **askak**. *Sami 44*’de Osm.’de **aksak** deniyor, eski bir kelimedir, genel de ‘güçsüz’ ve **topal** (eski bir kelime değil) ‘yaralı ya da biri diğerinden daha kısa bir bacakla’ anlamı vardır. Bkz.

Doerfer II 511. Uyg. VIII takiben Hıristiyan Uyg. (o adamın evinde kör, sağır hiç kimse olmayacak) **axsak çolok** (aynen?) ‘topal, tek kollu’ *M III 49, 4: Hak. x1 axsa:k al-a'rac* ‘topal’ *Kaş. I 119*; (sonra **boxsak**) ve *al-a'racwa'l-a'sam* ‘topal ve felç’ denir. **axsa:k** (belirsiz seslendirme) **boxsak** ‘*alā tariqi'l-itba* ‘şingirtı olarak’ *Kaş. I 465, 28: xiii(?) Tef. aĝsak* ‘topal’ 39: *xiv Rbĝ. axsak* ‘topal’ *R I 138; Muh.(?) al-a'rac axsa:k Rif. 142* (sadece): takiben **Çaĝ. xv aksaĝ/aksak lang** ‘topal’ *San. 45r. 28: Harzm. Xiv aksak* ‘topal’ *Kutb 10: Kum. xiv* ‘topal’ **aĝsax(?) CC. İtalyanca bölümler; Gr. 39: Kıp. xiv akşak al-a'rac. İd. 17: benzer xv Kav. 6o, 9; Tuh. 4a. 11.**

axsat- = **axsa:-**‘nın ettirgen formu; ‘topallatmak’. **axsa:-** olarak aynı şekilde kullanılmaktadır. **Hak. x1 olanı: axsatı:** ‘*arracahu* ‘o, onu aksattı, topallattı’ *Kaş. I 262 (axsatur, axsatma:k)*.

axsum = ‘sarhoş’, ve daha özel olarak ‘sarhoşla mücadele’. Moğol dilinden **aksum** olarak alınmıştır (*Kow. 135 aĝsum (Haltod 9)* ‘inatçı kötü huylu’. Yakut **axsim** (at) ‘vahşi, ateşli, şen şakrak’ *Pek. 209* bir Moğol dilinden alınmış olması olasılığı daha yüksektir. Aşağıda belirtildiği gibi, ama bakın *Doerfer II 510. Hak. x1 axsuĝ er al-raculu'l-mu'arbid fi sukrihi* ‘sarhoşlukta kavga eden adam’; alternatif formu (*luĝa*) **axsum** *Kaş. I 116; (axsum) I 106-7* de bu ikisi de olması gerekirdi **örtüm** ve **axşam**, ancak el yazması bu noktada açıkça bozuk, **endik** arasında girilen **aştal** ve **ötrüm**): **Çaĝ. xv takiben axsum badmast** ‘sarhoş’ *Vel. 11; aksum pişiman* ‘tövbeli’ benzer 25 (aslında ‘sarhoş’ anlamına gelir); **axsum badmast**, ayrıca telaffuz **aksum** *San. 33r 19; aksum badmast* ayrıca telaffuz **axsum** (*Vel.*); *Rûmi* yazarlar (*Vel.*) ve *Tâli-i Harawi* (yalnış) tercüme **aksum** ‘tövbeli’ benzer 45v. 2.

axsumla:- = **axsum**‘dan isimden fiil; ‘sarhoş olmak’. Aşağıda belirtildiği gibi, *San.*’da ayrıca ettirgen fiil, dönüşlü fiil ve

yardımcı fiil formu. **Hak.** x1 *KB yâ esrük tutuş kılga axsumlağay* ‘ya ziyafettekiler sarhoş olup, kavga ederler’ 4586; **uluğlukka esrüp kim axsumlasa** ‘kim büyüklükten sarhoş olursa’ 61 40: takiben **Çağ.** xv **axsumla-** *badmasti kardan* ‘sarhoş olmak’; **aksumla-** belirgindir *San.* 32v. 27.

axsur- = bkz.**asur-**.

axşam = ‘akşam’. Muhtemelen Soğodçadan alınmış sözcük **yš’m* (Farsça *šâm*), Soğdça *yšp* ‘gece’ ile karşılaştırım, (Farsça *šab.*). Modern dilde kullanılmaktadır, ama Kuzey doğu dil grubunda nadir bulunur, **iğir** ‘akşam karanlığı’, bu kelimeye bakın, genelde bu anlamda kullanılmıştır. **Hak.** x1 **axşam waqtu’l-mağrib** ‘gün inme zamanı, akşam’ *Kaş.* I 107: xiv *Muh.(?) al-’işâ’* ‘akşam vakti’ **axşam Rif.** 184 (sadece): takiben **Çağ** xv **axşam šâm** ‘akşam’ *San.* 45v. 6: **Harzm.** xiv **axşam** benzer *MN* 20; **Kıp.** xiii *al-mağrib akša:m Hou.* 28, 16: xiv benzer **axşam Bul.** 13, 13; xv benzer *Tuh.* 35a.10; takiben **Osm.** xiv **axşam** bütün zamanlarda kullanılır *TTS I* 13; *II* 18; *III* 10; *IV* 11.

ay = ünlem; bir seslenme ön eki. Ayrıca Arapçada ve Farsçada vardır. Modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Hıristiyan Uyg. **ay moğoçlar-a** ‘Ah Magi’ *U I* 7, 10: Bud. **ay kim sen** ‘Merhaba Nasılsın?’ *U IV* 8, 20; diğer oluşumlar *Hüen-ts.* 1896, 1918; *USp.* 105b. I: **Hak.** x1 **ay oğul** ‘ah oğlum!’ *I* 74, 17: *KB ay* 6, vb.: xiii (?) *At.* **ay** benzer 106, 474 (ama **aya** yaygındır): takiben **Çağ.** xv. **ay harf-i nidâ** ‘ünlem’ *San.* 56v. 26: **Harzm.** xiii(?) **ay.** **Oğ.** 324, vb.; ayrıca bir cümle başına konur 182, vb: **Kum.** xiv **ay.** *CC. İtalyanca bölümler;* *Gr.* 31.

ay- = (1) geçişsiz fiil ‘konuşmak’; (2) ‘söylemek, bildirmek, reçete’; (3) ‘söylemek’ *oratio recta* ile kelimeler söylendi. **ay-**, **te-** ve **sözle-** arasında çok az anlam farkı var, ama erken dönemde **ay-**

diğerlerine göre saygı ifade eden anlamdadır. Aşağıda belirtildiği gibi; görünüşe göre eski hali **ayıt-**, bu kelimeye bakın, ‘söylemek’ anlamına gelir, ancak geçiş dönemi içinde **ay-** ya da **ayıt-** in tamamlanmamış geçmiş zamanı temsil ettiğini söylemek bazen zor. **Eski dil** viii **öd teğri: aysar** ‘Zaman Tanrısı buyurunca’ (bütün erkekler için mukadder olan) *I N* 10; **Toñuku(k)ka: baña: aydı: . . . kıynığ köñülünçe: ay bensaña: ne: ayayı:n tédi:** ‘(Kağanım) benimle konuştu, Toñukuk; dedi ki “uygun düşündüğün şekilde cezayı belirt; (bir rehber olarak?) sana ne demeliyim’ *T* 31-2: viii takiben **Man.** **teğri aymış ötçe biligçe yorımamız erser** ‘eğer ki biz Tanrı tarafından bildirilen nasihat ve bilgilere uygun davranmasaydık’ *Chuas.* 326-8; (sonra yukarıdaki cennetten bir ses geldi ve) **méni okıdı inça tép aydı** ‘Bana seslendi ve aşağıdaki gibi söyledi’ *M III* 23, 5 (i): **Uyg.** viii ‘cennet ve yeryüzü insanların benim kölelerim olduğunu bildirmek üzere bahşedildiler’. . . **kıyn aydım** ‘(onlara) belirttiğim ceza’ *Şu E* 1-2; benzer diğer oluşumlar *S* 9: viii takiben **Man.-A** (biz tamamen gerçekleştirdik) **ayduk işejezen** ‘senin belirttiğin iş’ *M I* 10, 13; diğer oluşumlar *M I* 34, 10-13; *TT II* 8, 51 ve 53: **Man.** (Mithra yanlı) **ol dındarlarka inça ayğay** ‘Aşağıdaki gibi Seçimi hedef alacaktır’ *M II* 5, 7 (ii): **ayu yarhkadıñız olarka** ‘Sen onlara belirtmek üzere bahşedildin’ *TT III* 162: Bud. **öñl öñl kazğaç kılmak ayubérdiler . . . biri ayur . . . biri ayur . . . biri ayur** ‘Onlar kazanç sağlamanın çeşitli yollarını anlattılar.....onlardan biri dedi ki.....bir diğeri dedi ki.....bir diğeri dedi ki. .’ *PP* 13, 1-6: ‘Tantrik metin *TT V* 4 takiben **sakınç ayu berelim** ‘bize (uygun) düşünmeyi anlat’ 8, 76 ve 10, 99 **sözleyü bérelim** ile değiştirilir 10, 114; diğer oluşumlar **ayu bér-** *TT VI* 265-6; *VII* 12, 5; 36, 1 vb.; *VIII H.* 4: Modern Uyg. *TT I*’de standart formu ‘*ırk* olursa, . . .denilen, görüntülenir, **savın inça tér** ‘o aşağıdaki ifadeyi belirtir’, ama 14, 32 ve 70 de **ayur** yerine **tér; kotur emin ayalım** ‘kaşıntı

için bir çare belirtelim' *HI* 168: **Hak.** x1 **ol maña: sö:z aydı:** *qâla li'l-kalâm* 'bana bir kelime söyledi' *Kaş.* I 174 (**ayu:r, ayma:k**); **amdı: ok aydım** *qultusa'ata' idi'* 'bu saatte söyledim' I 37, 16; **aydım amdı: ya:t** "ona şimdi yat" dedim' I 36, 12; ve üzeri 30 diğer oluşumlar: *KB* (Peygamber) **ayu bérđi yol** 'ona yol gösterdi' 37; **sen amdı kayu sen maña ay aç-a** 'şimdi söyle bana kim açıklayabilir' 267; **Tâjikler ayur anı Afrâsiyâb** 280; ve bir çok oluşum **Hâcib** (vb.) **aydı** 'Başkan (vb.) söyledi' 580, takiben *orationrecta:* xiii(?) *At.* **ay-** anlam genelde yaygın olarak kullanılır; *Tef.* benzer 44: xiv *Muh.*(?) *qâla wa sâla* (? bozuk *sa'ala* 'sormak') 'söylemek ve?' **ay-** *Rif.* 114 (sadece) (bkz. **ayıt-): Harzm.** xiv **ay-** 'söylemek; ifade etmek' *Kutb* 6; *MN* 33, vb.; *Nahc.* 3, 5, vb.

a:y = orijinali 'ay'; erken dönemde '(kamer) ay'; sıfat olarak 'hilal şeklindeki ay' modern dilde kullanılmaktadır. Bkz. *Doerfer II* 627. **Eski dil** viii **ay** 'ay' I Kuzey doğu dil grubu; *II N* 10; *II* Kuzey batı dil grubu; *Ongin* 12: *VIII* takiben. **ay** 'ay' *Irkb, Postscript*; benzer bir başka oluşum 59 (**yıdı-**); **yaru:k ayteñri:ke:** 'parlak Ay tanrısı' *Toy. Ir.* 2 (*ETY II* 176): *Man.* **bir ay** 'bir ay süreyle' *Chuas.* 274; benzer bir başka oluşum 338: *Yen.* **on ay éltdi: ögüm oğlan** 'on ay süreyle (rahminde) beni taşıyan annemin oğlu' *Mal.* 29, 5; benzer bir başka oluşum 28, 7: **Uyg.** viii **ay** 'ay' *Şu. N* 9; ve diğer oluşumlar: viii takiben *Man.* **Ay belgüüg bolur** 'ay görünür olur' *Wind.* 15; **ol aylarka** 'bu ay içinde' benzer 19: *Bud.* **yılın ayın** 'yıl ve ay' *TT VI* 62 *VIII (a:yın)*; **ay** 'ay' yaygındır: Modern Uyg. **ay, (a:y TT'de VIII L):** 'ay' yaygındır: xiv *Çin-Uyg. Sözlüğü* 'ay' **ay** ve *Ligeti* 126; *R I* 3: **Eski Kır.** ix takiben **kö:k teñri:de: kün ay a:zdım** 'ben mavi gökyüzünde ayın ve güneşin önünde kaldım' *Mal.* 10, 3 (Bu metinde standart bir ifade için 'ölmek'); benzer diğer oluşumlar 11, 1; (44, 4); 45, 5: **Hak.** x1 **a:y al-qamar** 'ay'; ve 'dolunay' (*al-badr*) **to:lun a:y** adlandırılır; **a:y** ayrıca 'ay' (*şahr*); **aya ayın** adı verilir, çünkü

seyri kendisi tarafından bilinmektedir (atasözünden alıntı) *Kaş.* I 82; **ay bitigi:** 'askerin adıyla azığının yazıldığı defter' I 40 (gerçek anlamı 'ayın kitabı'); bu anlamda diğer oluşumlar *III* 77, 7; ve bir düzine diğer oluşum: *KB* **ay** 'ay' çok yaygındır; 'ay' adına **Aytoldı** (ve bkz. **yalçık**): xiii(?) *Tef.* **ay** 'ay; ay' 43: xiv *Muh.* *al-şahr ay Mel.* 79, 15; *Rif.* 184: takiben **Çağ.** xv **ay:** (1) *mah ba-ma nâ qamar*; (2) *mâh ba- ma'nâşahr*; ayrıca özel isim olarak kullanılır *San.* 56v. 26: **Harzm.** xiii **ay** 'ay' *Ali* 36: xiii(?) **ay** 'ay' *Oğ.* 53; ayrıca özel isim: xiv **ay** 'ay; Kutb 5; *MN* 5, vb.: **Kum.** xiv, 'ay; ay' **ay/a:y CC.** *İtalyanca ve Almanca bölümler;* *Gr.* 30: **Kıp.** XIII *al-qamar ay wa huwa'l-şahr Hou.* 5, 3; *al-şahr ay* benzer 28, 8: xiv **ay** ('geri ünlülü') *al-qamar, wa yutlag ay ayda(n) 'alâl-şahr İd.* 26: *al-qamar ay Bul.* 2, 11; *al-şahr ay* benzer 13, 10; xv *al-qamar ay Kav.* 15, 17; *şahr ay Tuh.* 21a. 6; *Kav.* 22, 2; benzer *wa huwa ism li'l-hilâl* ('hilal') *wa'l-qamar* benzer 36, 11.

aya: = 'avuç', daha sonra bazı genişletilmiş anlamları ile modern dilde kullanılmaktadır; Moğol dilinden alınmış sözcükle diğeri yerinden edilmiştir. *alakan* ya da Arapça dilinden alınmış sözcük *kaff.* **Uyg.** viii takiben *Bud.* **iki ayalarnı kavşurup** 'İki avuç içini bir araya getirip' *U II* 46, 70 ve bu ifadeden diğer oluşumlar; diğer oluşumlar *Suv.* 168, 23 takiben (**adut**) *TT V* 12, 119; *PP* 6, 7-8, vb.: Modern Uyg. **sekiz yañıda ayada** 'ayın sekizinde (o) elin avuç içindedir' *TT VII* 20, 8; benzer bir başka oluşum 27, 8: **Hak.** x1 **aya:** *al-kaff* 'avuç' *Kaş.* I 85; bir başka oluşum I 348 (**2 kars**): *KB* **ayada tutarsen** 'el üstünde taşırsın' 717; bir başka oluşum 864: xiii(?) *Tef.* **aya** benzer 44; bir başka oluşum 230 (*uvun-*): takiben **Çağ.** xv **aya kaff-i dast San. 56v., 28: **Kum.** xiv 'avuç içi' **aya CC.** *İtalyanca ve Almanca bölümler;* *Gr.:* **Kıp.** xiii *al-kaffu'l-maftüh* 'açık avuç' **aya:** *Hou.* 20, 13: xiv **aya:** ('geri ünlülerle') *al-kaff;* **aya: ur- şaffaqa ay đaraba'l-yad** 'el çırpma, yani elleri birbirine vurma' *İd.* 27: xv *al-kaff aya:***

Kav. 61, 2; *Tuh.* 30b. 8: takiben **Osm.** xiv **aya** (1)'avuç içi'; (2) 'bir çift terazi ölçüğü' *TTS* de çeşitli metinlerde *I 54 III 50*.

aya: = bir ünlem, 'ah', ayrıca Arapça ve Farsçada vardır; muhtemelen başka dilden alınmış sözcüktür, **2 ay**'ın genişletilmiş bir biçimidir. Kuzey merkezli dil grubunda Kır. ve Güney batı dil grubu *Osm.*'de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 *KB aya* seslenme ön eki olarak yaygındır 8, 164, 168; vb.: x111(?) *At.* benzer; *Tef.* **aya** 'ah!' 44.

aya:- = orijinali 'tedavi etmek (insan)'; onur, namus; korumak, dikkatlice bakmak'. Modern dilde kullanılmaktadır (Güney batı dil grubunda sadece **Tkm.** ve xx **Anat.** *SDD* 134'de kullanılmaktadır). Oldukça çeşitli anlamları belirlenmiştir, sık görülenleri 'birisine şefkat duymak, vakit harcamak ya da birşeyi geri çekmek'. takiben **Eski dilde** viii (Toy.'da IVr. 3-5 (*ETY II* 180) **yüz altu:n ba:p** (not **aya:p**) **tamğala:p** 'yüz altın parayı toplayıp mühürleme': *Man. TT II* 10, 78-9 (**ağırla:-**): **Uyg.** viii takiben Bud **ağır ayamakın** 'derin bir saygı' *U I* 30, 8; normalde bir anlam vermek için iki kelimeyi birleştirme şeklinde ortaya çıkar. *U II* 14, 2 vb. (**ağırla:-**); *Suv.* 195, 21-2 (**çilte:-**): Modern *Uyg. TT I* 65-6 (**içan:-**): **Hak.** x1 **o1to:nın aya:di:** *şana fawbahu* 'elbiselerine özen gösterdi'; ve biri dedi **xa:n añar aya:ğ aya:di:** *laqabahu'l-malik bi-laqab* 'han ona lakap verdi' *Kaş I* 271 (**aya:r, aya:ma:k**): *KB ayama* 'gerekirse, oğula-kıza acımadan dayak at' 1494; (kötü adamın esaret altında tutulması gerekirdi) **yorık bolsa edgü ayasarp yürek** 'iyinin serbest dolaşabilmesi için, kötünün ya zincirde veya zindanda olması lazımdır, ey metin yürek' 5549: xiv *Muh. al-muhabba* 'samimi davranmak (birisine)' **ayamak** *Mel.* 35, 10 (hatalı seslendirmesi *iyamak*); *Rif.* 121 (yanlış seslendirme): takiben **Çağ.** xv **aya (-r, vb.) man** 'al-diriğ dut-, kaçur-'reddetmek, kesinti yapmak' *Vel.* 33-4; **aya-** (yazılmış) *diriğ dāstan* benzer *San.* 53v. 13: **Kum.** xiv 'reddetmek, kesinti yapmak' **ayamak** *Tuh.* 90b. 12: **Osm.** xv

ve xvi **aya-** 'reddetmek, kesinti yapmak', *TTS* de iki metinde *II 76; IV 57*.

aya:ğ = **aya:-** 'dan hareketi tarif eden isim. Kuzey doğu dil grubunda **Haks.** **ayağ** 'merhamet, acıma'; Kuzey merkezli dil grubunda Kır. **ayo:**, Kzx. **ayaw** (*R I* 200) benzer; Kuzey batı dil grubu Kaz., Kırım **ayaw** (sadece Kırım) 'cimrilik' ve Güney batı dil grubu xx *Anat.* **aya** 'koruma'; **ayağ** 'ünvan' *SDD* 132'de kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben *Man. TT III* 75 (**ernder-)**: Bud. Sanskritçe *satkaram* 'derin saygı' **ağır aya:ğğ** *TT VIII E.5*; **ayağçilteğ** 'onur ve saygı' *U II* 77, 18 vb. (**çilteğ**); **ayağka tegimliğ** (*TT VIII A.29 a:ya:ğka: te:ğimliğ*) 'saygıdeğer', Bodhisattvas için lakap takmak, keşişler, vb. *U II* 11, 9; 32, 63vb. (bu ifade, *ayağa tegimliğ* yazılmış (*Kow.* 127. *Haltod* 28) Moğolcadan ödünç alınmış ve *ayağa* hatalı bağlantılanmış 'dilenci kabı', **1 ayak** başka dilden alınmış sözcük: Modern *Uyg.* **ayağka tegimliğ** *USp.* 15, 8; 84, 3; 88, 5; **asığın ayağın egsüdi** 'avantajınız onurunu azalttı' *TT I* 58-9; benzer diğer oluşumlar, 114 (**ornan**); *TT VII* 34, 10-11 (**2 açığ**): **Hak.** x1 **aya:ğ al-laqab** 'onur unvanı' *Kaş. III* 172 (bkz. **akı:lık**); bir başka oluşum *I* 271, 11 (**aya:**): **KB wazirlik añar bérdi tamğa ayağ** 'ona vezirlik, unvan ve mührü ile tuğ, davul ve zırh verdi' 1036; bir başka oluşum 1766 (**üstem**): x111 (?) *Tef. at ayağ* 'onur ünvanı' (Kur'an-ı Kerim'in bir suresi için): **aya** 'koruma' (?) 44: xiv *Muh. al-laqab aya:* *Rif. I* 45 (*Mel.* 50, 4 *ağa:* yanlış yazılmış).

ayağlığ = **aya:ğ**'dan iyelik isim/sıfat; orijinali 'zevk, saygı'. Fonotik değişikliklerle Kuzey doğu dil grubu *Haks.*; Kuzey merkezli dil grubu Kır., Kzx. ve Kuzey batı dil grubu Kaz., Kırım'da kullanılmaktadır, genellikle 'şefkatli' anlamına gelir ya da 'acıyacak, merhameti hak eden'. **Uyg.** viii takiben *Man.-A M I* 27, 2 (**1 a:tlığ**): *Man. ayağlığ athğ kañım* 'saygın ve meşhur babam' *TT III* 2: Bud. **ayağlığ bolmak dyan** 'saygın olma hakkında meditasyon yapmak (başka dilden alınmış sözcük)' *TT V* 10, 98; diğer

oluşumlar *TT VII* 40.77 (2 ap); *Suv* 446, 17-19: Modern Uyg. **kişidin ayağlıgı**: '(tüm) adamlar tarafından saygı duyulan' *TT VII* 17, 22.

ayağsız = **aya:ğ**'dan olumsuz isim/sıfat; orijinali 'saygıdan hoşlanmama'. Benzer dillerde **ayağlıgı**, bu sözcüğe zıt anlamdadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. *U II* 77, 9 ve 86, 36 (**uçuz**); *TT VII* 40, 77 (2 ap).

ayak = 'kap', özellikle içme kabı, kişisel kullanım için; 'bardak, kadeh, kap'. Modern dilde kullanılmaktadır. bkz. *Doerfer II* 629. **Eski dil** VIII takiben *Irkb* 42 (**idiş**): **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **on ayak** 'on bardak' *USp.* 55,26; benzer bir başka oluşum 40, 7 (1 **ür-**); **bir batır ayak bor bir batır ayaksuv** 'bir bardak şarap (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) ve su' *III* 16-17 (**batır** Soğdçadan alınmış sözcük *p'ttr*); bir başka oluşum *H II* 20, 80-1: **Hak.** XI **ayak al-qş'a** '(ahşap) kase'; Oğuzcada kelimeyi bilmiyorlar ve söylemiyorlar 'kase' **çanak** *Kaş.* I 84; ve 17 diğer oluşumlar: XIII (?). *Tef.* **ayak** 'kase' 45: XIV *Muh.* *al-qadah* 'bardak' **aya:k** *Mel.* 7, 10; *Rif.* 79 (2 **ayak** ile karıştırılmamalıdır); *al-mangal* 'portatif mangal' **aya:k** (sadece) 169: takiben **Çağ.** XV **ayağ/ayak gadah** *Vel.* 39; kâsa ('bardak') *wa qadah* *San.* 57r. 2: **Harzm.** XIV **ayak** (**adak** yanlış) 'bardak, kadeh' *Kutb* 6: **Kıp.** XV *sukurca* 'kase' **ayak** *Tuh.* 19b. 6; *şabitâr* (anlamı bilinmiyor, ?yabancılaşmış) **ayak** benzer 20b. 11: **Osm.** XIV-XVI **aya:ğ/ayak** 'kase, bardak'; yaygındır *TTS I* 54; *II* 70; *III* 48.

ayak = bkz. **adak**.

ayakçı: = 1 **ayak**: 'dan eylemi yapan kişi (1) 'bardak, kase, vb.'; (2) 'fincan-taşıyıcısı'. Güney doğu dil grubu Türki, *Shaw* 30 ve Kuzey merkezli dil grubu Kır., Kzx.'da kullanılmaktadır. bkz. *Doerfer II* 630. **Hak.** XI **aya:kçı**: (aynen) *al-qaşşā* 'çömlekçi' *Kaş.* III 296, 23 (**sırla:-**): XIV *Rbğ.* **ayakçı** 'fincan taşıyıcısı' *R I* 208, 605 (**aşçı**); *Muh.* *al-ğadayiri* 'kase yapımıcısı'

aya:ğçı: *Mel.* 58, 5; **aya:kçı**: *Rif.* 157: takiben **Çağ.** XV **ayakçı** 'fincan taşıyıcısı' *Vel.* 39; **ayakçı/ayuğçı** bu kelime 'fincan taşıyıcısı' *San* 57r. 5.

ayaklıgı = sadece bir kez kullanılmıştır (?); 1 **ayak**'dan iyelik isim/sıfat. **Hak.** XI **ayaklıgı tevsî**: *xiwān dū qaş'a* 'kaseli tepsi' *Kaş.* III 50, 26.

aya:la:- = 1 **aya:**'dan isimden fiil; Orta güney dil grubu dışında çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır 'alkışlamak, tokat, okşamak, kavramak', vb. **Hak.** XI **kı:z aya:la:dı**: *saffaqafi'l-mar'a bi yadayhā* 'kız ellerinin ayasını birbirine vurdu' bu fasih bir lügattir *Kaş.* III 328 (**aya:la:r, aya:la:ma:k**).

***ayan-** = bkz. **ayançağ**.

ayançağ = Orta dönemden önce kaydedilmemiş olan **aya-** nın dönüşlü fiil formu, **ayan-** dan insanda alışkanlık olmuş eylemden gelen isim/sıfat, **Kum.** XIV CC. *Almanca bölümler; Gr.*; 'saygılı'. **Uyg.** VIII takiben Man. **ayançağ köñülin yüküngü** 'hürmetkar zihin ile ibadet' *TT III* 2: Bud. **ayançağ köñülin** *Hüen-ts.* 1806.

aya:s (?**aya:z**) = 'parlak, bulutsuz', zaman zaman 'çok soğuk'. Son ses belirsiz; Uyg. olabilir; *Kaş.*'da **-s** dir, ama *Kaş.*'da negatif son ek olarak hecelenir, **-ma:s** – **ma:z** değildir bu lehçesel bir özelliktir. Modern dilde kullanılmaktadır, Kuzey doğu dil grubunda **ayas**, başka yerde **ayaz** (ya da **ayas** ?) iki özel isim görünür, üçüncüsü '*Pfahl*', **Ay a. mal, Ariğ a. mal** *Pfahl.* 23, 16: **Hak.** XI **aya:s kö:k al-samā'l-muşhiya** 'açık hava, açık gök'; ve *al-mamālik*, kölelerin yüzleri parlak olduğu için **aya:s** denir *Kaş.* I 123: takiben **Çağ.** XV **ayaz şab-i şāf-i bi-abr** 'berrak, bulutsuz gece'; ve onun favorisi olan Sultan Mahmud Sebüktegin'in bir sayfasının adı

(*ma'şûq*) *San.* 57r. 2: **Kum.** xiv 'bulutsuz, berrak' **ayas/ayaz** *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** xv *şahw* 'açık hava' **ayaz** *Tuh.* 21b. 13: **Osm.** xvi **ayaz** 'bulutsuz, berrak' iki metinde *TTS*'de II 76; IV 47.

ayat- = **aya:-**'nın ettirgen formu; sadece (?) Güney doğu dil grubu Tar. **ayat-**'sipariş etmek (bir şey), (birini) korumak ya da ayırmak' *R I* 214'de kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. (niyet olarak adlandırılır) **sevitmek ayatmak edğüke tegürdeçi** 'diğerlerinde saygı ve sevgi uyandıran iyilik durumunu insanlara getiren' *TT V* 28, 119; **sevitmiş ayatmış erürsüz** 'sen kendini sevilen ve saygı duyulan yaptın' *Hüen-ts.* 1782; **üküşke ayatmış ağırlatmış** 'çoğu tarafından kendini saygı duyulan hale getirdi' *Suv.* 607, 15-16.

ayatıl- = **ayat-**'ın pasif formu; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii Bud. Sankiritçe *sakrto* 'onurlandırıldı' **a:ya:tılıp** *TT VIII D.* 12; *arcito* keza 21.

aya:z = bkz. **aya:s.**

aybañ = 'kel'. Güney batı dil grubu Tar.'da kullanılmaktadır **aypañ** *R I* 59; **Eski dilde** eşdeğeri **aydıñvaş** 'parlak kafa' *BŞ* 10. Kuzey doğu dil grubu Alt., Haks.'daki **ayañ**, bu kelimelerin soyundan gibi görünüyor. Türkçe kelime 'kel' in yaygın bir kullanımı vardır. **Çigil** x1 **aybañ** (ya da **aypañ** ?) *er al-raculu'l-aşla* 'kel adam' *Kaş.* I 116.

aydıñ = **1 a:y**'dan isimden fiil; uygun şekilde 'mehtap', ama bazen daha belirsiz 'parlaklık, parlak'. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **aydıñ faxlu'l-qamar** 'mehtap' *Kaş.* I 117: xiv *Muh. al-đaw* 'parlaklık' **ayduñ** *Rif.* 152 (*Mel.* 55, 3 **ya:ruk**); *layl muqmar* 'gece ay ışığı' **a:ydın/aydın** *Mel.* 80, 9; **aydıñ tü:nle:** *Rif.*

185: takiben **Çağ.** xv **aydın** (yazılmış) *mahtāb* 'mehtap'; bunun kökeni ve etimoloji **aytün mäh-ı şab** 'gece ay ışığı' *San.* 57r. 14: **Harzm.** xiv **aydıñ** 'mehtap' *Kutb* 6: **Kıp.** xiii *đaw'u'l-qamar aydı:n Hou.* 5, 3; *al-nûr* 'ışık' (zıttı 'karanlık' **kara:ğu:**) **aydı:n** benzer 26, 17: xiv **aydın** *al-nûr İd.* 26: takiben **Osm.** xiv **aydın** 'ışık, parlaklık; parlak'; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 57; *II* 77; *III* 51; *IV* 47.

ayğ = bkz. **1 ayığ.**

ayğır = bkz. **adğır.**

ayğu:çı = **ay-**'dan hareketi tarif eden sıfat; gerçek anlamı 'konuşan' ama pratikte 'ünvan' anlamındadır. **Eski dil** viii ifadesinde 'kağan cesur görünüyor, ve onların başları akıllı', *T* 10, 21, 29, başlığın Toñukuk olduğunu ifade eder, açıkça üst biridir: **Uyg.** x Bud. İlk *Pfahl* yetkililer listesinde **ış ayğuçı** (belirsiz telaffuz) **Avluç Tarxan**, 13, 21, marangozun yanında çok daha mütevazi bir pozisyona sahip ve burada yalnızca 'işlerin ustabaşı' anlamındaymış gibi görünüyor.

ayı = bkz. **añığ.**

ayığ = bkz. **1 adığ.**

ayığ = bkz. **2 adığ.**

ayığ = bkz. **añığ.**

***ayığ** = **ay-**'dan isimden fiil; 'kelime, konuşma, komut'. Aşağıda belirtildiği gibi, genellikle (?)**ayğ** olarak kısaltılmış. **Eski dil** viii Man. **bu saviğ ayğ** [boşluk] 'bu kelimeler' (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) *TT II* 6, 25; benzer bir başka oluşum 3 (**işle:**); **seniñ ayğañ ançağ ol** 'senin sözlerin böyledir' *M III* 23, 6-7 (i); **Uyg.** viii takiben Man.-A **Mar név Manı Mağıstak ayğın** 'Mar Név Mani Mağıstak emriyle' *M I* 12, 20.

ayığla:- = 4 **ayığ** (**añğ**)’dan isimden fiil; ‘onursuzluk’; zıttı için **ağırla:-** kullanılır. Sadece Uyg. diline ait. **Uyg.** VIII takiben Bud. **köni kértü nom ayığladım tandım erser** ‘şerefsiz olup doğru öğretiyi inkar edersem’ *Suv.* 134, 11-12; benzer bir başka oluşum 137, 1.

ayık = **ay-**’dan isimden fiil; **1 ayığ** dan zorlukla ayırt edilir, aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. (baş ağrısı ve göz ağrıları verir) **teñrike yağış ayı[k?] bérmeýükke** ‘Tanrı’ya yeminlerini (?) ve Tanrı hediyesi şaraplarını vermeyen adama’ *TT VII* 25, 1 (dolayısıyla geri?): **Hak.** XI **ayık al-’ida** ‘bir söz’; dolayısıyla biri diyor **anıñ maña: ayıku: ba:r** ‘onun bana sözü var’ *Kaş.* I 84: **ayık ayıp kaymañız aşduqi** ‘idata’k ‘söz verip, cayma’ *II* 45, 26.

ayıklığ = **ayık**’dan iyelik isim/sıfat; aşağıda belirtildiği gibi. **Hak.** XI **KB ayıklığ turur bu ölüm belgüluğ** ‘ölüm için, hiç şüphesiz, ecelin gelmesi lâzımdır’ (eceli gelmeden, hiçbir yiğit ölmez) 2286.

ayıl = sadece bir kez kullanılmıştır?; **ay-**’ın pasif formu. **Hak.** XI **añar sö:z ayıldı:** ‘ona söz söylendi (*qila*)’ *Kaş.* I 268 (**ayılır, ayılma:k**).

ayıl- = bkz. **adıl-**.

ayım = **a:y**’dan iyelik eki; gerçek anlamı ‘benim ayım’, ama **teñrim** gibi; isim için ‘güzel ya da seçkin kadın’ sıklıkla kullanılır; geçiş aşaması *Kaş.*’da görülür. İyelik son ekinin aynı anlamda olduğu yer, fakat **a:y** mecazi anlamda kullanılır. Güney doğu dil grubu Türki *BŞ* 10; Kuzey merkezli dil grubu Kır. ve bazı Orta güney dil grubu diyalektlerinde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **sattı meniñ a:yımı: bā’a xādimi bi-ğayr idni** ‘o, benim kölemi sattı’ *Kaş.* II 193, 6: takiben **Çağ.** **ayım xwātūn wa**

bānū-yi haram ‘haremin ya da asaletin bayanı’ *San.* 57v. 11.

ayım- = **kork-** ile bağlantılı olarak kullanılır ve eş anlamlıdır. Moğolcada ‘korku’ için kullanılan kelimelerden biri *ayi-*’dir (*Kow.* 2, *Haltod* 1) ama XIII. formu *ayu-*’dur (*Haenisch* 11) ve benzerlik muhtemelen tesadüftür. Aşağıda belirtildiği gibi, takiben **Eski dil VIII korkma: edğü:ti: ötü:n, ayı:nma: edğü:ti: yalvar** ‘iyi sözden korkma, iyi dua et’ (iki kez farklı kelimelerle) *IrKB* 19: *Man.* (boşluk) **korkmaz ayınmaz M III** 10, 6 (iii).

ayım- = bkz. **adım-**.

ayınç = **1 ayım-**’dan hareketi tarif eden isim; aşağıda belirtildiği gibi ifade **korkınç ayınç, Uyg.** VIII takiben Bud. (o adam) **korkınç ayınç bulmaz** (ya da **bolmaz?**) ‘(kötü huylu olmaktan) korkusu yok (anamlı olması için iki kelime birleştirilmiş)’ *U II* 39, 93-4; diğer oluşumlar *U III* 57, 1 (i); *Tiş.* 18a 2.

ayığ = bkz. **ayığla:-**.

ayığla:- = sadece bir kez kullanılmıştır(?); ***ayığ**’dan isimden fiil, **ay-** dan sıfat. Bu isim eylemi yapan kişi, **ayığçı** ‘iftiracı’ **Kum** XIV’de not edilmemiş *CC. Almanca bölümler; Gr.* ve bu fiil **ayığdo: (ayığla:ğ)** ‘iftira, istismar’ dan sıfat yapar. Kuzey merkezli dil grubu Kır.’da kullanılmaktadır. **Hak.** XIX **KB ayığlamasunlar seni xalq ara, atıñ artamasun munı keç kör-e** ‘çok dikkat et, halk arasında seni kötölemesinler; adın lekelenmesin’ 4463.

ayır- = bkz. **adır-**.

aykır- = ‘bağırmaq’ ve benzeri. Birkaç kuzey doğu dil grubu, Kuzey merkezli dil

grubu ve Güney batı dil grubunda varlığını sürdürür. **Eski dil** VIII takiben Man. (büyük bir toplantıda kral halkına hürmet gösterdi) **yeme aykırıldılar** ‘ve onu alkışladılar’ *TT II* 10, 82.

aykırı = bkz. **arkuru**.

ayla: = ‘bu, böyle’. Özgün formu **ayla**: olmalıdır, bkz. **aylok**, ama sadece Güney batı dil grubu Az. **ele**; Osm. **öyle**; Tkm. **eyle** kullanılmaktadır; ünlüsünün değişiklik tarihinden keşfedilebilir. Ortaçağda alternatif formu Kuzey batı dil grubunda ortaya çıkmıştır ve Kuzey doğu dil grubu Bar. *R I* 353; Kuzey merkezli dil grubu Kır. ve Kuzey batı dil grubunda (diğerleri ***oş alay**’dan **şolay**) küçük değişikliklerle hâlâ kullanılmaktadır. Son formu ***anlayu**:’dan gelmiş gibi görünüyor, **ayla**: bu kelimenin metastasıdır çünkü şuan ki teori **an..** ve **ile** (**birle**:) ile ilişkilidir, anlamsal olarak birbirine uygun değildir ve itirazlara açıktır, aynı zamanda XIII. yüzyıldan önce **birle**’nin **ile** olduğuna dair bir kanıt yoktur. **Oğuz** XI **ayla**: *kaḍalika* ‘böylece’; biri dedi **ayla**: **kılğıl** ‘öyle yap’ (*kaḍā*) *Kaş. I* 113; diğer oluşumlar *I* 166, 5 (**2 us-**); *III* 186, 3 (**buyur-**): XIII (?) *Tef. ayla* ‘böyle’ 72 (*eyle*): takiben **Çağ.** XV (belirsiz seslendirme **ayla** *hamiḥunān* ‘böyle, bu şekilde’ *San.* 57v. 2: **Harzm.** XIII belirsiz seslendirme **ayla** ‘böyle’ *‘Ali* 16: XIV **alay** (yaygındır)/**allay** (iki kere) *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.* 34: **Kıp.** XIV *kamā* ‘tıpkı’ **ayla:kim** *Bul.* 15, 13: XV (*hākaḍā* ‘böyle’ **bulay dır**) *hākaḍāka* ‘böyle’ **alay dır** *Tuh.* 37b. 12-13; *ida(n)* ‘-(n) ile’ ve *hina* ‘*idi(n)*’ ‘eğer öyleyse, bu durumda’ benzer **alaysa**. 60a. 10, ve diğer oluşumlar: takiben **Osm.** XIV belirsiz seslendirme **ayla** XVI’de yaygındır ve daha sonra dağınık olarak *TTS I* 288; *II* 412; *III* 275; *IV* 320: belirsiz seslendirme

öyle XV belgelerinde ortaya çıkar, bkz. A. N. Kurat, *Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul, 1940: XVIII **öyle**, *Rumide, hamḥunān San.* 92v. 19.

aylğ = **1 a:y**’dan iyelik isim/sıfat; orijinali önceki şekli ile (çok) ‘eski ay’; sonra bir kadın ‘hamile’ ise kullanılır. Güney batı dil grubunda iki anlamı hariç modern dilde kullanılmaktadır. Takiben **Eski dil** VIII **eki**: **aylğ kişi**: **oğl:n** ‘iki aylık çocuk’ *IrKB 2*: (**Hak.**) XIV *Muh. al-ḥublā* ‘hamile’ **aylu**: *Mel.* 25, 2 (*Rif.* 107 **yükle**): **Kum.** XIV ‘hamile’ **aylı** *CC. Almanca bölümler; Gr.* 31: **Kıp.** XIII *al-ḥāmil* ‘hamile’ **aylu**: (ve **yüklü**:) *Hou.* 25, 2.

aylok = sadece bir kez kullanılmıştır; **ayla**: ve **2 ok**’un birleşimidir. **Oğuz** XI **aylok** **aylok kaḍā kaḍā** ‘öyle öyle’ *Kaş. I* 113.

ayrak = ‘dağ keçisi’ bkz. **ıvık**.

ayrık = bkz. **adlık**.

ayrıl- = bkz. **adıl-**.

ayrış- = bkz. **adış-**.

ayru: = bkz. **adrı**:

ayruk = bkz. **adruk**.

aytul- = **ayıt-**’ın pasif formu; ‘sorulması gereken’. Güney batı dil grubu dışında modern dilde kullanılmaktadır, anlamı ‘söylenilmek’ **Hak.** XI **sö:z ayıldı**: *su’ila ‘ani’l-kalām wa ḡayrihi* ‘sözden ve söz gibi şeyden soruldu’ *Kaş. I* 270 (**ayılır**, **ayılma:k**): XIII (?) *Tef. aytul-* ‘söylenmek’ (kişiliksiz) 46: takiben **Çağ.** XV **ayılmayın eydilmedin** *Vel.* 40; **aytul-** pasiftir; *gufta şudan* ‘söylenmek’ *San.* 54v. 6: **Kum.** XVI ‘söylenmek’ (birisi tarafından söylenmek) *CC. Almanca bölümler; Gr.* 33.

aytın- = **ayıt-**‘ın dönüşlü fiil formudur. Karışık anlamları ile modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **sö:z aytındı:** *tawallā su’āli’l-kalām bi-nafsihi* ‘söz sormayı kendi üzerine aldı’ *Kaş. I* 270 (**aytınur, aytınma:k**).

aytış = **ayıt-** hareketi tarif eden isim; ‘soruşturma’, **aytığ** ile karşılaştırılmalıdır. **Hak.** x1 **aytış huwa an yas’ala’l-raculān kull wāhid minhumā hāla’l-āxir** ‘iki insanın birbirine hallerini sormaları’ *Kaş. I* 113, benzer diğer oluşumlar (**aytığ**).

aytığ = **ayıt-**‘dan hareketi tarif eden isim; küçük fonetik değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. (**ayıt-** ile karşılaştırın) **Uyg.** viii takiben **Man. aytığ** ‘soruşturma’ (?) *M II* 12, 10: **Hak.** x1 **aytığ** alternatif formu (*luğa fi*) **aytış** dır, (kişiye) sağlık, esenlik ve buna benzer şeyler sormak için kullanılan bir kelimedir *Kaş. I* 113: **KB éliğdin üküş öğdi aytığ salam ıdurmen saña** ‘hükümdar seni çok öğerek, hatırını soruyor ve selam gönderiyor’ 3907; **saña bolğa āxir bayat aytığı** ‘sonunda Tanrı bunu sana soracaktır’ 5273; diğer oluşumlar 5740.

aytur- = **ay-**‘ın ettirgen formu, **ayıt-** dan farklı bir anlamı vardır. Muhtemelen sadece bir kez kullanılmıştır; **ayttur-** (ve benzeri), **ayıt-** in ettirgen şeklidir. **Hak.** x1 **ol maña: sö:z ayturdi:** *kaffalani ‘alātakallumi’l-kalām ma’ahu* ‘onun hakkında ifade vermem için beni zorlattı’ *Kaş. I* 269 (**ayturu, ayturma:k**): **Kum.** xiv ‘(birisine günahını) itiraf ettirmek’ **aytır-** *CC. Almanca bölümler, Gr.* 33.

ayu:k = bkz. **5 kök.**

ayukluk = bkz. **5 kö:k.**

ayva: = ‘ayva’ ekzotik bir meyvenin ismidir, muhtemelen Rusçadan alınmış bir

sözcüktür; Kuzey doğu dil grubu Haks. dilinde kullanılmıştır. *Kaş.*’daki metin bu bakımdan bozuktur. **V** harfi sözcüğün son sessiz harfini göstermektedir. Metin bu yüzden aşağıdaki gibi yeniden yapılandırılmalıdır. **Hak.** x1 **V<ayva:** *al-safarcal* ‘ayva’; *>al-safarcal, fi luğa* ‘bir lehçede’ *Kaş. I* 114: **ayva:** bir başka oluşum *II* 311, 15 (**kamat-**): xiv *Muh. al-safarcal* **aywa:** *Mel.* 78, 11; *Rif.* 182: takiben **Çağ.** xv **aywa bih** ‘ayva’ Arapçada *safarcal* ve Farsçada *ābi San.* 57v.6: **Tkm<** xiii *al-safarcal* **aywa:** *Hou.* 7, 19: xiv **aywa** *al-safarcal* *İd.* 26; (**kürt** *al-safarcal* Kıpçakta, (sanki kürt elması olarak çağrışım yapıyor) Türkmençe **aywa** benzer 81: xv *al-safarcal* **haywa:** *Kav.* 63, 9.

a:z = ‘az, yetersiz, az miktarda’. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır; Kuzey doğu dil grubu olarak **Eski dil** viii **az bodunığ ükü:ş kıldım** ‘az milleti çok kıldım’ *I S* 10, *II N* 7; benzer ifade *I E* 19 (*II E* 16); *I E* 29; *II E* 24; *I E* 14 (*I E* 17); diğer oluşumlar **az** ‘az’ *I E* 40; *II E* 32; *T* 39; *Ongin* 7: takiben viii (bu alametın başında) **a:z** (gibi) **emğeki bar** ‘çok az ağrısı var’ *IrkB* 57: **Man.** (kralın kalbi) **az koğşadı** ‘biraz zayıfladı’ *TT II* 6, 30: **Uyg.** viii **az er it(t)ım** ‘birkaç adam gönderdim’ *Şu. E* 11: viii takiben **Man.-A M I** 35, 4 ve 12 (**ağaru:**): **Bud.** **az uduñ** ‘biraz uyudu’ *PP* 55, 5: **az edremlig toyım** ‘değersiz erdemin papazıyım’ *Hüen-ts.* 2050: **Modern Uyg.** **köñlüğ [kökü]lün bütmeki az** ‘mantığının ulaştığı şeyler yetersiz’ *TT I* 82-3; benzer diğer oluşumlar 159; *H II* 18, 64; *USp.* 22, 49: **Hak.** x1 **a:z ne:ñ al-şay’u’l-qalil** ‘az nesne’ *Kaş. I* 80: **atan yüki: aş bolsa: açka: az** (gibi) **körünür** ‘deve yükü yemek olsa aç kimseye az görünür’ *I* 75, 25: **KB üküş sözleme söz birer sözle az** ‘çok söz söyleme, doğru

zamanda doğru söz söyle' 172; diğer oluşumlar 305-6, 734, 886 (**2 kı:z**), 4580: xiii (?) *At. az* 'az', vb. yaygındır; *Tef.* benzer 41: xiv *Muh. al-qalil az Mel.* 56, 1; 82, 15; *Rif.* 153, 188: takiben **Çağ.** xv **az andak** 'az, biraz' *San.* 39r. 5: **Harzm.** xiv benzer *Kutb* 17; *MN* 49, vb.; **azın azın** 'azar azar' *Kutb.* 18: **Kum.** xiv 'biraz' **az CC.** *Almanca bölümler; Gr.* 45: **Kıp.** xiii *al-qalil az Hou.* 25, 14: xiv benzer; **az boldı:** *şāra qalil bi-ma'nā qalla İd.* 12 xv *qalil az Kav.* 24, 15; *Tuh.* 84a. 8: takiben **Osm.** xiv **az** birkaç ifade de bulunur; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 63-6; *II* 89; *III* 57-8; *IV* 62-3.

a:z = 'ihtiras, şehvet, tutku, arzu, heves'; Orta Farsçadan alınmış bir sözcüktür, "**z**" harfi Uygur diline özgü kelime ile aynı anlamdadır ve oldukça yaygındır. **Uyg.** viii takiben *Man.-A M I* 16, 5; 17, 8 vb.; *Man. TT II* 16, 19 ve 25; *III* 28; *Bud. az kılınç* Sanskritçe *trṣnā*'ya tekabül eder 'şehvet', gerçek anlamı 'susamak' *U II* 9, 2 ve 7; **az biliğ** benzer 13, 2; benzer diğer oluşumlar 11, 15 vb. (**almır**); 76, 14; 86, 31; *TT VI* 71 (bu notlara bakın); *Suv.* 133, 18 vb.

a:z- = bkz. **a:s.**

aza:k = **a:z-**'dan sıfat; **2 azuk** ile eş anlamlı. Aşağıda belirtildiği gibi, ama bkz. *Doerfer II* 479. **Uyg.** viii takiben *Man.-A azağ* (aynen) **nomlağlar** 'sahte vaizler' *M III* 29, 4 (ii): *Man. azağ* (aynen) **nomluğlar** *TT IX* 89: *Bud. kalı puranı ulatı azak nomluğlar sözleyürler* 'sahte vaizlerin söylediği gibi' *U II* 8, 13-14: **Hak.** xı **atğalır okni: aza:k teğmedi: bu: sa:v uşa:k lam yabluğ ilayya hādihi'l-namima bi'an hādihi'l-fattānaturid an tarni ilayya bi-şahm ğarb** 'bana, nerden geldiği belli olmayan okunu atar; bu koğcu söz bana gelmedi' *Kaş. II* 20, 6 (*ğarb* ile **2 azuk** u karşılaştırın).

azak = bkz. **adağ.**

azğa:n = isim/sıfat. Sürekli yapılan durumları anlatır. **a:z-** kelime anlamı olarak 'sapıtma', ama uygulamada fundalık adı olarak da kullanılır, 'yabani gül, yabani çalı', ve benzeri. Kendi kelime anlamı olarak birkaç Kuzey merkezli dil grubu ve Kuzey batı dil grubu dillerinde 'yabani gül, yabani çalı' olarak kullanılır. Güney doğu dil grubu Türki *Shaw* 8; *BŞ* 48; *Jarring* 31 ve Güney batı dil grubu xx *Anat. azan/azzan/azğan SDD* 142-5. **Uyg.** viii takiben *Bud. özel isim listesinde azğan çeçek terim Suv.* 137, 18: **Hak.** xı (atasözünden alıntı) **yığaç yavuzi: azğa:n** 'ağaçların kötüsü kuşburnu (yaban gülü)'; ağaçların en kötüsüne *azgan* denir; gül gibi sarı, beyaz çiçekleri olan bir ağaçtır; küpe gibi kırmızı meyvaları olur, bizim taraflarda bağ kenarlarına dikerler, çünkü bu ağaç odun olarak işe yaramaz. Yandığı zaman elbiseyi ve evdeki eşyaları yakar. Yerin en kötüsü de kendisinde yarlar ve bataklıklar bulunan yerdir, çünkü böyle yerler çadır kurmağa, ekin ekmeğe yaramaz. İnsanların en kötüsü de Barsganlılardır; çünkü onların huyu kötüdür, pinti kişilerdir *Kaş. I* 439, 7.

azğançu: = bu şekilde telaffuz edildiğinden şüphe yoktur ve *asğançu* değildir; morfolojik olarak karmaşıktır, ama **a:z-**'dan türemiştir; anlam olarak 'hile', fakat bazen 'dalkavuk' anlamında kullanılır. Aşağıda belirtildiği gibi bkz. **azğaçu:la-** **Uyg.** viii takiben *Bud. tağun azğançu sözle-* 'hilekar ve yoltaknarak(?) konuşma' basılmamış metinlerinde birkaç kez görülür *TT IV* 18, not A 72, 8.

azğançu:la- = **azğançu:**'dan isimden fiil; metin anlamının 'aldatmak' olduğunu gösteriyor; *U I*'de ki heceleme ya bir hata ya da bir lehçe şeklidir. Aşağıda belirtildiği

gibi Uyg. VIII takiben Hıristiyan Uyg. **meni ozğaçuladı bu moğoçlar** ‘bu akıllı insanlar beni kandırdılar’ *U I* 9, 15: Bud. (günahları itiraf etme) **azğunçuladım** (gibi) **erser** ‘hilekar olsam’ *U II* 76, 7; **azğançuladım** benzer 35, 24; **azğaçuladımız tağunçuladımız erser** *TT IV* 8, 72; **özümde yavızlarığ körüp ucuzladım azğançuladım erser** ‘eğer kendi içinde şeytani birşeyler görürsem, onları küçümserim ve kandırırım’ *Suv.* 136, 13-14; benzer bir başka oluşum 220, 3.

azğır = bkz. **azğun**.

azğun = **a:z-**‘dan durum ve yere bağlı olan; gerçek anlamı ‘sapma, yoldan çıkma’. Kuzey doğu dil grubu dışında modern dilde kullanılmaktadır. Orijinal olarak ‘ahlaksız, vahşi, gaddar’ ve ‘ince, zayıflamış’. **Hak.** x1 **KB** (yabani domuz kadar tehlikeli, bir kurt kadar güçlü) **adığlayu azğın** ‘bir ayı kadar güçlü’ (köpek kadar huysuz) 2311: x111 (?) **Tef.** **azğun** ‘kaybolmak, sapmak’ 42 (ve **azğunluk**): takiben **Çağ.** xv **azğun gumrāh wa āşufta** ‘kaybolmak, yanılmak’ *San.* 39r. 9: **Kıp.** x1v **azğun** ‘ozğun yanlı yazılmış’ *al-dāll* ‘kaybolmuş’ *İd.* 12: **Osm.** xv **azğun/azkun** iki metinde hatalı *TTS II* 86.

azğur- = **a:z-**‘ın ettirgen şeklidir. ‘saptırmak’ özellikle ahlaksal sapıtma anlamındadır. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Eski dil** VIII Man. **azğuruğh yolka** ‘ikiye bölünen yollar’ *Chuas.* 127; benzer bir başka oluşum *I* 18-19 (2 ö:ğ): Uyg. VIII takiben Man.-A *M III* 9, 11-12 (ii) (2 a:r-): (**Hak.**) x1v *Rbğ.* **azğur-** benzer *R I* 577: takiben **Çağ.** **azğur-** (-duñ, vb.) *azdur-Vel.* 17; **azğur-** (yazılmış) ettirgen formu; *az rāh ba-dar burdan wa ađlāl kardan* ‘saptırmak’ *San.* 38v. 15.

azı:- = (?belirsiz seslendirme **üzi:-**). sadece bir kez kullanılmıştır; ikinci anlamı belirsiz seslendirme **3 ü:z** den isimden fiil; ön yuvarlak sesler **üzit-** in ettirgen formuyla doğrulanır, bu kelimeye bakın; fiilin etimolojisindeki ilk anlam belirsizdir. **Hak.** x1 **küp azı:dı: raşaha’l-hubb** ‘kavonoz su sızdırdı’ aynı zamanda herhangi bir kapta da kullanılır (*inā xazafiya*) ‘sızarken’; ve birisi şöyle diyebilir **kula:k azı:dı kādati’l-udun ab tataşamm mina’l-calaba** ‘kulak gürültüden sağırlaştı’ *Kaş. I* 253 (**azı:r, aynen azı:ma:k**).

aziğ = ‘büyük diş ya da fil dişi’ insanlarda ve hayvanlarda bulunur. Orijinal adı ‘azı dişidir’. Daha sonra genellikle ‘azı dişi’ olarak kullanılır. Erken dönemde Moğol dilinden **arağa/ara** olarak alınmış sözcük (*Haenisch* 8). Küçük fonetik değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. bkz. *Doerfer II* 474. Takiben **Eski dil** VIII **toñuz:zuñ azı:ğı sınmi:ş** ‘domuzun dişi kırılmış’ *IrkB* 6: Uyg. VIII takiben Bud. (Şeytan..... sayısız ölümlüyü yok etmiş) **aziğları üze** ‘pençesiyle öldürmüştü’ *U I* 45, 17/IV 10, 71; bir başka oluşum *TT V* 24, 48: **Hak.** x1 **aziğ** ‘herhangi bir hayvanın azı dişi (*al-nāb*)’ *Kaş. I* 64: takiben **Çağ.** xv **azu dandān-i niş** ‘köpek dişi’, Arapça *nāb* *San.* 39r. 13: **Kıp.** x111 *al-dirs* *İd.* 13; benzer bir başka oluşum 20 (**uluğ**): xv *dirs azık (azı)* *Tuh.* 23a. 6.

aziğla:- = **aziğ**‘dan isimden fiil; sadece(?) Güney doğu dil grubu Alt., Tel, **azu:la:** ‘peş koymak’ *R I* 573’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **toñuz atığ aziğla:dı:** ‘domuz ata dişleriyle saldırdı (*bi-nābihi*) ve onu yaraladı’ biri de şöyle diyor **men toñuzunu: aziğla:dım** ‘domuzun dişlerine vurdum’, aynı zamanda herhangi büyük dişleri olan vahşi hayvanda (*siba*) da

kullanılır *Kaş. I 304 (aziğla:r, aziğla:ma:k).*

aziğhğ = **aziğ**'dan iyelik isim/sıfat; 'büyük dişlere sahip olma, azı dişi', vb.; Orta güney dil grubu ve Güney batı dil grubu dışında bazı fonotik değişikliklerle kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. (fiil) Sanskritçe *işādanta* 'güçlü dişleriyle' **yoğan aziğhğ TT VIII C. 7; kağır yavlak aziğhğ tınraklıhğ tınlıhğ** 'güçlü dişleri ve güçlü pençeleri olan yaratık' *U II 35, 21-2: Hak. x1 aziğhğ at al-farasu'l-qārih* 'azısı belirmiş olan at' aynı zamanda azı dişi beliren hayvan içinde kullanılır (*ṭala'a nābuhu*) *Kaş. I 147: KB idi yaxşı aymış aziğhğ kör er* 'cesûr ve yiğit er çok yerinde söylemiş' 283; bir başka oluşum 2287: XIII (?) *Tef. aziğhğ* (hayvanlar) 'güçlü dişlere sahip olma' 42: **Harzm.** XIV **aziğhğ** (kurt) 'keskin dişi' *Kutb 18.*

azıl- = **a:z-**'in ettirgen formu; aşağıda belirtildiği gibi **Hak. x1 yo:l azıldı: ḡulla'l-tariq** 'yol şaşırıldı' *Kaş. I 196 (azılur, azılma:k): XIII (?) At.yırac turğı yumşak tép azılmağı* 'yıldandan uzak durmalısın ve onun zararsız olduğu düşüncesine kapılmamalısın' 216.

azıt- = **a:z-**'in ettirgen formu; 'yolunu kaybettirmek, saptırmak'; mecazi anlamda da '(birini) kandırmak, hataya düşürmek'. Güney doğu dil grubu Türki **éziť-BŞ 582** ve Güney batı dil grubu Osm.'de kullanılmaktadır. **azğur-** ile karşılaştırım. **Uyg.** VIII takiben Man. *TT III 34 (2 ö:ğ): Hak. x1 ol aña:r yo:l azıttı: ağallahu'l-tariq* 'o, ona yolunu şaşırttı' *Kaş. I 208 (azıtur, azıtma:k); ol kişi: ol yo:ldan azıtğa:n* 'o kimse, adamı hep yoldan azdırır' *I 155; bir başka oluşum II 234, 4: (Çağ. xv azıtkan* çevirisi 'yoldan azan' *Vel. 16, San 38r. 23* de işaret edildiği gibi **azıkkan** için hata; **azık-** **a:z-** in empatik

şeklidir, daha önce *San.* da belirtilmemiştir: **Harzm.** XIV (ve onların cezasının bir kısmı) **yoldın azıtmakdın bolğay** 'yanlışa yönlendirmeyi içerecek' *Nahc. 387, 2-3: takiben Osm. XIV azıt-* 'saptırmak', vb. *TTS* birkaç metinde *I 65; II 87; III 57; IV 64* (şüpheli, tartışmalı çevirilerdir).

azkıña = **1 a:z'**in küçültme eki almış şekli; 'çok az miktarda, çok az'. Bazı fonotik değişikliklerle kullanılmaktadır ve bazen eklenen son ekleri vardır, örnek **askınçak. Eski dil VIII uluğ irkin azkıña: eren tezıp bardı:** 'büyük Irkin ve birkaç adam kaçtı' *I E 34; azkıña: türkü [boğun]* 'Türk insanın çok azı' *T 9: Uyg. VIII* takiben Bud. Sanskritçe *alpotsukas* 'boş şeylere endişe etme' **azkya sıkışlıkın TT VIII B. 6; pulāka-mātram** 'tek bir tomurcuk ağırlığına eşit' **a:zkya: te:ñinçe:** benzer *F. 12; benzer diğer oluşumlar A.9, 17; azkına kaldı* 'çok azı (hazinenin) kaldı' *PP 7, 6: Modern Uyg. azkı-a oyup* 'eşip biraz çıkardı' *H I 147; bir başka oluşum 161: Hak. x1 KB azkına* tat 'bir miktar (yiyecek) tatmak' 5440: XIII (?) *Tef. azğına/azkına* 'biraz, birkaç tane' 41: takiben **Çağ. xv az azğına kam kamak wa andak andakak** 'çok az' *San. 39r. 6* (quotn.): **Osm. XIV azkinek** (aynen) 'çok az' *TTS*'de bir metinde *I 290.*

azkıya = bkz. **azkıña:**.

a:zlan- = **azla:-**'nın dönüşlü fiil formu (**Hak.**) XIII (?) den önce not edilmemiştir *At. 360* ve **Harzm.** XIV *Kutb 18; Nahc. 402, 13,* anlamı 'fakir görmek, azımsamak'. Sadece (?) Güney batı dil grubu XX Anat. *SDD 144*'te kullanılmaktadır. **Hak. x1 ol bu: yarma:kığ a:zlandı:** 'bu parayı çok küçük gördü' (*qalil*); ayrıca diğer şeylerde de kullanılır *Kaş: I 297 (a:zlanu:r,*

a:zlanma:k): *KB ukuş azın azlanma aşğı üküş* ‘aklın azını azımsama, onun faydası çoktur’ 305.

a:zlan- = 2 **a:z**’dan dönüşlü isimden fiil; sadece Uyg. diline özgü. **Uyg.** VIII takiben Bud. **azlanmak** (2 **a:z** yerine) teknik terim olan *trşnā* ‘şehvet’ (gerçek anlamı ‘susamak’) kullanılabilir *U II* 9, 13; 10, 15; (sadece vermek) **azlandım kıvıgaklandım erser** (açgözlü ve cimriyim) *Suv.* 136, 15-16 **adın kişiniş edgüsişe azlanmamak künilmemek** ‘diğer adama ait iyi şeyleri kıskanmayan ya da ardından şehvet duymayan’ gibi 220, 3-5.

azlık = 1 **a:z**’dan soyut isim; ‘azlık, eksiklik, yetersizlik’, ve Kuzey doğu dil grubu dışında bütün modern dillerde kullanılır. **Hak.** XI *KB mişin dostuğ erse bir ol azlık* ‘binlerce dostun olsa bile, daima bir tanesi eksiktir’ 4190: takiben **Çağ.** XV *azlığ kami wa quşûr* ‘kıtlık, yetersizlik’ *San.* 39r. 11: **Harzm.** XIII (?) (o kadar çok ganimet vardı ki) **at ka’atır ud azlık boldı** ‘at, katır ve öküz kıtlığı vardı’ *Oğ.* 273-4.

azu: = ‘ya da’. Kuzey doğu dil grubu Tuv.’da **azı** kullanılmaktadır; Farsça veya Arapçadır. Başka dilden alınmış sözcüktür. Benzer ifade Osm.’de **yoksa** tarafından yerinden edilmiştir. **Eski dil** VIII (Türk insanını zengin yaptım ve çoğalttım) **azu: bu: savımda: iğid bargü:** ‘benim sözümde bir yanlışlık var mı?’ *I S* 10: takiben VIII **azu: .....azu:** ‘ya. . . veya’ *Toyok IIIr.* 1 ve 4 (*ETY II* 178): **Man. azu....azu Chuas.** 230; *M III* 38, 3-6 (ii): **Uyg.** VIII takiben Bud. **azu** (*TT VIII* de **a:zu**) ve **azu....azu** yaygındır; örnek *Suv.* da 135, 7-22 **azu** iki kere olur, **azu yeme** iki kere **azuça yeme iki kere:** Modern Uyg. **azu II** 1 167; *II* 18, 59: **Hak.** XI **azu: kalima taxyir bayna’l-şay’ayn** ‘iki şeyden

birini dilemeği anlatır; bundan dolayı birisi şöyle der **üzü:m yé:ğil azu: ka:ğu:n yéğil** ‘üzüm yahut kavun ye’ bu kelime çok kere istifham için kullanılır *Kaş. I* 88: *KB’de azu* yaygındır, örnek 16, 243, 1018, 1678, 4701 (üç defa soru): XIII (?) *At. azu* (bütün yazıtlarda yanlış yazılmıştır) 448 (**bun-**); *Tef. azu/adu/yā.....yā adu/yā adura* sık sık sorularda olur 42-3.

azuk = uygun şekilde insanoğlu ve hayvanlar için ‘yolculuk için yiyecek tedariki’; bazen ya da tamamıyla ‘yiyecek’ anlamındadır. Modern dilde kullanılmaktadır. bkz. *Doerfer II* 475. **Eski dil** VIII (atımız yağsızdı) **azu:ku yok erti:** ‘onların yolculuk için yiyecekleri yoktu’ *I E* 39: **Uyg.** VIII takiben **Man.-A M III** 10, 9 (ii) (**alkın-**): Bud. **azuk** benzer *U III* 29; 36 (hasarlı): **Hak.** XI **azuk al-zād** ‘azık’ *Kaş. I* 66 (atasözünden alıntı); dört başka çeviri: XIII (?) *At. çığaylık yarınlık azuk yokluğu* ‘yarın için yoksulluk, yiyecek eksikliği’ 187; *Tef. azuk* ‘yiyecek’ 43 (ve **azuksız**): XIV *Muh. zādu’l-ṭariq* ‘yolculuk için yiyecek’ **azuk Mel.** 82, 15 (**azik/azuk**); *Rif.* 188 (**azûk**): takiben **Çağ.** XV **azuğ/azuk tuşa wa xwûrak** ‘yiyecek (yolculuk için)’ *San.* 39r. 14: **Harzm.** XIV **azık/azuk** benzer *Kutb* 18: **Kum.** XIV ‘yiyecek’ **azıx CC. Almanca bölümler; Gr.: Kıp.** XIV **azık Bul.** 8, 17: XV **zādazık Tuh.** 13a. 1; 23a. 6: takiben **Osm.** XIV **azuk** XVI’e kadar, **azık** XIV’dan bu yana, iki anlamda; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 64; *II* 86; *III* 56; *IV* 63.

azuk = **a:z-**’dan durum ve yere bağlı olan geçişsiz fiil; 1 **aza:k** ile karşılaştırm. **Hak.** XI **azuk o:k sahmu’l-ğarb wa huwa’llaği lā yudrā man ramāhu** ‘nerden geldiği ve kimin tarafından atıldığı belli olmayan ok’: **azuk munuk al-ābiqul-dāll** ‘kaçak kayıp’ *Kaş. I* 66: *KB azuklar yohdın kéterdi*

meni ‘beni yolunu şaşırmişlar arasından uzaklaştırdı’ 385: takiben **Çağ.** xv (**1 azuk** kapsamında) *Tāli’i Harawi a:z-* dan gelen bu kelime türetilmiş ve çevirisi *gumrāh* ‘kayıp’ *San.* 30r. 14.

azuklan- = **1 azuk**’dan dönüşlü isimden fiildir; ‘yolculuk için yiyeceği temin etmek ya da yiyeceğe sahip olmak’. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **er azuklandi:** *šāra’l-racul dū’l-zād* ‘adam azık sahibi oldu’ *Kaş.* I 294 (**azuklanur, azuklanma:k**).

azukluğ = **1 azuk**’dan iyelik isim/sıfat; ‘yolculuk için yiyeceğe sahip olan’. Bazı fonetik değişiklikler ve anlam uzantıları ile modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **azukluğ er insān dū zād** ‘yolculuk için yiyeceği olan adam’ *Kaş.* I 148 (atasözünden alıntı).

azukluk = **1 azuk**’dan soyut isim (somut nesneyi tarif eden isim); ‘yolculuk için hazırlanan yiyecek’. Sadece (?) Güney batı dil grubunda kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **azukluk mā u’idda li’l-zād** ‘azığı olan adam’ *Kaş.* I 274, 17.

E

ebe = bkz. **aba:**.

ebegü = ‘kaburga’, **eye:gü** için hata.

eçe = bu sözcüğe ve **eke:** bu kelimelere bakın, anlamı nesiller boyu yaşamış gibi görünüyor (bkz. **éçi:**), bu kelimenin her iki anlamı ‘birinin annesinin kız kardeşi’ ve ‘birinin kendi ablası’ ve **eke:** ‘birinin babasının kız kardeşi’ ve ‘birinin kendi ablası’ her ikisinde bu kelimenin neden hala kullanıldığını açıklıyor, Kuzey batı dil grubu ve Güney batı dil grubunda kalıntı şekli **tay** (**tağa:y**, bu kelimeye bakın) ile bağlantılanmış, ‘teyze’ anlamını vermek

için (Osm. **teyze**). Bağımsız kelime sadece Güney batı dil grubu xx Anat’da **ace, ece, ede, ici** *SDD* 67, 503-5, 780’de kullanılmaktadır. Genel anlamı, diğerlerinin yanı sıra ‘abla’. **Hak.** x1 **eçe:** **eke:** ile eş anlamlı, *al-uxtu’l-kunrā* ‘abla’; -ç- değişip **-k-** olmuş, Arapçada *gunbad*’dan *garm* ve *cunbad*’dan *carm* *Kaş.* I 86 (bu ses bilgisi saçmadır; ilk g- ile iki kelime (böyle işaretlenmiş) Farsçadan alınmıştır ve ses değişikliği gibi durumlarda normaldir): **Çağ. eçe** (‘-ç- ile’) *zan-i musinna* ‘yaşlı kadın’ *San.* 32v. 4.

eçkü = ‘keçi’ için genel bir terim, ama bazı dillerde, özel bir kelime vardır, **koçna:r** (bu kelimeye bakın), vb., ‘koç’, özellikle ‘dişi keçi’ için kullanılır. Telaffuzda geniş varyasyonları ile kullanılmaktadır; eski formu **eçkü** ve **keçi:**’ dir, bir Oğuz ses değişimidir, Güney batı dil grubu xx Anat.’da bulunur *SDD* 505, 799. **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. **eçkü öti** ‘keçinin safrası’ *H I* 24; **eçkü**, özellikle **eçkü süti** ‘keçinin sütü’ cümlesinde *H II* yaygındır; (canlı hayvan listesinde) **iki sağlık eçkü** ‘iki adet sağmal keçi’ *USp.* 36, 2; **bukanı eçküni** (gibi) ‘sığır ve keçi’ 68, 3: **Hak.** x1 **eçkü:** *al-’anz* ‘keçi’ *Kaş.* I 128; dört diğer oluşum: takiben üçkü (‘-k- ile’) *keçi Vel.* 97; **üçgü** (yazılır) *buz* ‘keçi’ *San.* 65v. 4: **Oğuz** x1 **keçi:** *al-mi’zā* ‘keçi’ *Kaş.* III 219: **Harzm.** xiv **eçkü** *Kutb* 156 (*içegü*): **Kum.** xiv ‘(erkek) keçi’ **eçki** *CC. İtalyanca bölümler; Gr.: Kıp./Tkm.* xiii *al-mā’z muṭlaqa(n)* ‘keçi’, genel bir terim **eçki:** (gibi), **keçi:** (gibi) olarak da adlandırılır *Hou.* 16, 7: xiv **eçki:** (*cim*) *al-mi’zā* *İd.* 9; **keçi:** (‘-ç- ile’) *al-mā’iz ke:çi:* (*cim*) *Bul.* 7, 13: xv *al-mā’z ékşi* (**eçki, keçi**) *Tuh.* 11a. 4; *xarrûb* ‘keçiboynuzu’ **éşke münüzi** 14a. 11; *ma’z éşki* 37b. 10; *al-mā’iz keşi:* *Kav.* 62, 1.

eçü: = oldukça belirsizdir, 'ata' demek gibi görünüyor; çok nadir kullanılmıştır; belkide Güney batı dil grubu xx Anat.'da kullanılmaktadır. **acu** 'dede' (ayrıca 'ağabey') *SDD* 69. **Eski dil VIII eçü:m apa:m**, vb. bkz. **1 apa:** **Uyg.** VIII takiben Man. **eçesi** (aynen) yukarıda değinildiği gibi: **Hak.** x1 *KB* (Tanrı' nın çağırması) **ay menğü eçü** 'ey sonsuz Tanrı' 10.

e:d = Kaş.'a göre 'mamul edilen eşya', bu şekilde farz edilerek ortaya çıkmıştır, ama bu pek mantıklı değildir, **ét-** ile etimolojik bir bağlantısı vardır; pratikte kelime genellikle 'taşınır mallar, canlı hayvan dışında' anlamına gelir ve ifade en sık **e:d tavar** 'taşınır mallar ve hayvancılık'da kullanılır. Erken dönemde Moğol dilinden *ed* olarak alınmıştır (*Haenisch* 47 (et hatalı); (*Kow.* 197, *Haltod* 45); x1 ve xx'de Türkçe sözcükten hiç iz yoktur. Kuzey doğu dil grubu formu **es/és** (sesli harf **ez** önce) *R I* 870, 871; *Haks. Bas.* 57, 63; *Tuv. et Pal.* 589, 590 . **Uyg.** VIII takiben Man. **kaltı uz kişi uzlanğu ed bulmasar** 'bir zanaatkar olarak, o zanaati için ham madde bulamazsa' *M I* 17, 1: *Bud. ed tavar U I* 27, 2; 29, 2; *U II* 10, 15; *U III* 80, 19; *TT V* 24, 55; *VIII D.33: X* 383; *Suv.* 135, 22; 195, 17 **edler** 'kullanışlı mal' *Suv.* 530, 2 (**tayaklık**): Modern Uyg. **edtavar TT I** 10; *VII* diğer oluşumlar; **el(l)ig yastuklğ edni** 'elli *yastuk* değerinde mallar' *USp.* 62, 7; (bir irade içinde) **eyimni** 'kişisel mülkiyetim' benzer 78, 5 (oluşum sadece bu şekilde): **Hak.** x1 **e:d kull şay' maşnū** 'hiçbir mamul madde' ve benzerleri; *wa qad yuqşar fa-yuqāl ed wa hādā aşahh* 'kısa ünlülü **ed** telaffuz edilir ve bu daha doğrudur; ve biri dedi **edgü: ed** 'iyi üretilen makale'; **e:d al-fālu'l-cayyid** 'iyi şanslar'; dolayısıyla biri dedi **iglig tutruği: e:d bulu:r** 'hasta bir adam için irade

şansdır' (*waşiya*); *KB tavğaç edl* 'Çin malları' 68; **arttı ed** 'mülkü arttı' 618.

eded- = sadece bir kez kullanılmıştır(?); -**ed-** in isimden fiil formu, **e:d**'den geçişsiz fiil; 'gelişmek' veya benzeri anlamında. **Uyg.** VIII takiben Man. (bitkiler ve ağaçlar var olmaya başlar) **kolunaları ulğadur ededür öğirer** 'onların yeni filizleri büyür, çok gelişir, ve sevindirir' *Wind.* 249, 8-9.

eder = 'eyer'. Genellikle **eyer** olarak bütün modern dillerde kullanılmaktadır, ama Kuzey doğu dil grubunda **ezer**, **e:r**; Güney doğu dil grubu Türki **iger**; Kuzey merkezli dil grubunda **e:r**; Orta güney dil grubunda Uzb.'de **eğar** olarak kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **eder al-sarc** 'eğer' *Kaş. II* 224, 25 (**2 kökleş-**), benzer dört diğer oluşum: xiv *Muh. al-sarc éyer Mel.* 71, 8; *Rif.* 173; *al-ğāşiya* 'eyer gövdesi' **eyer ya:puği:** 71, 12 (*Rif.* 173'de çevirmek için *al-namraqa wa'l-namāriq* 'eyer takımı' ifadesi kullanılır (? aynen; metin *al-ma'rifa wa'l-namāzin*): takiben **Çağ.** xv **eğer** ('-ğ ile') *eyer zin ma'nāsina* 'eyer' *Vel.* 68; **eğer** (boşluk) *zin*, Arapçada *sarc San.* 108v. 12: **Harzm.** xiv **éyer** 'eyer' *Kutb.* 49; **eder** benzer *Nahc.* 53, 2: *Kıp.* xiii *al-sarc eyer Hou.* 14, 1: xiv benzer *İd.* 26: xv benzer *Tuh.* 19b. 3; *sarcu'l-faras eyer Kav.* 64, 3; 77, 2: takiben **Osm.** xiv **eyer** 'eyer'; bütün zamanlarda kullanılır *TTS* ifadeleri *II* 411; *III* 274; *IV* 319.

ederle:- = **eder**'den isimden fiil; 'semer (at, vb.)'. Bazı fonetik değişikliklerle **eder** olarak kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **er at ederle:di:** 'adam atı eyerledi (*asraca*)' *Kaş. I* 300 (**ederle:r**, **ederle:me:k**): xiv *Muh. asraca'l-dābba eyerle:- Mel.* 22, 7; *Rif.* 103 (marjinali **ederle:-**);.....*isrāchā* 'bu semer' **eyerlemek** (boşluk -*mak* hata) *Mel.* 39, 4; *Rif.* 126: **Harzm.** xiii **eyerle-** benzer *Ali* 55: xiv **ederle-** benzer *Kutb* 18:

Kıp. XIII *asraca min isrāri'l-faras eyerle-* (yanlış seslendirme) *Hou.* 36, 14: XIV *eyerle- asrca İd.* 26: XV benzer *Kav.* 77, 1; *Tuh.* 76b. 1 ve 3.

ederliĝ = **eder**'den iyelik isim/sıfat; bazı fonetik deĝişikliklerle **eder** olarak bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** XI kelimenin sonundaki *kāf*, yumuşak olursa *şāhibu'l-sarc* 'eğer sahibi' *Kaş.* I 151.

ederlik = 'üzerine eğer konulan ağaç (*al-xaşab*)' *Kaş.* I 151.

edĝer- = **e:d**'den geçişli isimden fiil; sadece (?) Kuzey batı dil grubu Kar. L. **etker-** R I 844'de kullanılmaktadır. **Hak.** XI **ol kiçiĝ sö:züĝ edĝerdi:** 'o, küçük sözü, bayaĝı sözü (*al-xasis*) iyi gördü, onu tuttu'; biri **ol anıĝ sö:zin edĝermedi:** *mā'htafula bikalāmihi wa mā bālahu* 'o, onun sözünü saymadı, tınmadı, kulak asmadı' dedi; ve biri **ol yavuz ne:ñni: edĝerdi:** 'o, kötü şeyi düzelitti' *Kaş.* I 227 (**edĝerür, edĝerme:k**); **edĝermedip ok ata:r** 'düşünmeden ok atıyorlar' (*lā yubāli bi'l-mawt fihi*) I 237, 27; **edĝermedip idā lam yuħdar** 'nhu wa turika muħmala(n)' 'düşmanı küçük bulup yermemeli' II 29, 13.

edĝü: = 'iyi' kelimenin her anlamıyla, (insan) 'ahlaken iyi'; (şeyler) 'niteliksel olarak iyi'; (servet, vb.) 'iyi'. Daha eski **yaxşı:** kelimesi ile eş anlamlıdır, bu kelimeye bakın. Orta güney dilleri hariç bütün modern dillerde kullanılırken, nadir olarak da Kuzey doğu dillerinde (sadece? Tuv. **eki**) ve Güney doğu dil grubunda da kullanılmaktadır. Modern formu **ezĝi, izĝi, eyi, iyi**, vb. olarak deĝişebilir. **Eski dil** VIII **edĝü: bilĝe: kişi:ĝ** 'iyi bilge adamlar' I S 6, II N 4; **edĝü: aĝ: bérü:r** 'onlar güzel hazineler verir' I S 7, II N 5; ve diğer oluşumlar: takiben VIII **edĝü:** 'iyi', ve

yavlak ya da **yavız** 'kötü' *Irkb*'de alamet terimlerini sınıflandırmak için kullanılır; Man. **edĝüĝ anıĝaĝ** 'iyi ve kötü' *Chuas.* I 27-8; **edĝüĝ kılınçlıĝ** 'zalimlerin iyisi' *Chuas.* 70: **Uyg.** VIII takiben Man. **edĝü** 'iyi' *TT III* 38, vb. de yaygındır: Bud. **edĝü** 'iyi' ahlaki anlamda çok yaygın; **edĝü öĝli** 'iyi düşüncelere sahip' *U I* 17, 6' da övgü dolu ifadelerde yaygındır; *PP* 4, 2; *TT VIII B.* 2; 10, vb.: Modern Uyg. **edĝü** 'iyi' hastanın durumuna nitelikli bir ilaç, vb., *H I ve II* yaygındır; **edĝü bor** 'iyi şarap' *USp.* 71, 4; ve diğer oluşumlar: **Hak.** XI **edĝü:** *al-ħasan* 'iyi, güzel' *Kaş.* I 114 (manzum); 20 ve diğer oluşumların çevirisi *ħasan* ve *xayr* 'iyi': *KB edĝü* yaygın: XIII (?) *At. edĝü* yaygın; *Tef. edĝü, eyĝü* yaygın, bir zamanlar (?) **ezĝü** 70, 72: XIV *Rbĝ. edĝü R* I 844, 899: *Muh. al-cayyid* 'iyi' telaffuz edilir, Türkistan'da **edĝü:** (olarak okunur) ve ülkemizde **eyĝü:** *Mel.* 7, 10: *Rif.* 79; *al-şālih* 'faziletli, dik' **eyĝü:** (-ĝ-belirgin) 54, 15 (alternatif okuma **eyyü:**), 152: **Harzm.** XIII **edĝü/eyĝü** 'Ali 10: XIV **edĝü Kutb** 19; **edĝü** (alternatif okuma **eyĝü**) *MN* 39, vb.; **edĝü Nahc.** 2, 15 ve *passim:* **Kum.** XIV 'iyi' **eyĝi/eĝi** (? **eyi** için) *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler;* *Gr.* 85: **Kıp.** XIII *al-cayyid eyĝi:* *Hou.* 25, 10: XIV **eyĝü xayr** (el yazmasında *xayyir* 'ince, cömert') *İd.* 27; (**key cayyid**) **Kıp.** da **eyĝü** benzer 86: XV *xayr eyĝi (eyi)Tuh.* 14a. 9: takiben **Osm.** XIV **eyĝü** XIV' da bir kez *TTS I* 287; XIV-XVIII *I* 290 **eyü;** *III* 278; *IV* 322; XV den itibaren **eyi III** 275; **iyi** (?**éyi**) benzer *I* 396; XVI *IV* 447' de **iyü** (?**éyü**).

edĝüleş- = **edĝü:**'den gelen isimden fiilin karşılıklı formu, aşağıda belirtildiĝi gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. **edĝüleşmişniĝ uthsın sevincin** 'birinin diğerinden faydalanmasının ödülü ve neşesi' *U IV* 46, 56: **Hak.** XI *KB katılıĝıl bularnıĝ bile*

edgüleş ‘bunlar ile münasebet kur(‘ulamā) ve iyi geçin’ 4354.

edgü:lük = **edgü:**’den soyut isim; ‘iyilik, yardımseverlik, nezaket’ ve benzeri anlamlarda kullanılır. Bazı küçük fonetik değişikliklerle modern dilde **edgü** olarak kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. **edgülük işimke basutçı boluñlar** ‘benim iyilik (cömertlik) eylemlerime yardımcı ol’ *U III* 14, 15 (ii); benzer bir ifade *USp.* 43, 7; 100, 3; **edgülük Sumeru tağ** ‘Sumeru Dağının iyiliği’ benzer 102a. 26: Modern Uyg. **kişi ara edgülük yoluñ alp** ‘adamlar arasında senin iyilik yolun zordur’ *TT I* 160: **Hak.** XI **edgü:lü:kü:g.....kıl ahsiz** ‘iyi işler yap’ *Kaş.* I 44, 2; **edgü:lüküñ körmedip** ‘bir iyiliği görmeyip’ (*al-xayr*) *I* 420, 6; **bakkıl aña:r edgü:lükün** ‘ona iyilikle bak’ (*bi’l-ihsān*) *I* 129, 5; beş diğer oluşum: *KB kamuğ edgülük kıl* ‘her vakit iyilik et’ (işle ve sözle) 230; birçok diğer oluşum: XIII (?) *At.* (Peygamber bu dünyayı biçilmiş tarlayla kıyasladı, iyi şeyler ekin;) **tarı edgülük** ‘iyilik ek’ 192; iki diğer oluşum; *Tef.* **edgülük** ‘iyi işler’ 70: **Harzm.** XIV benzer *Kutb* 19; *Nahc.* 50, 5, vb.

edgü:ti: = **edgü:**’den gelen zarf. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil** VIII **bu savımın edgü:ti: eşi:d** ‘bu sözlerimi dikkatlice dinleyin’ *I S* 2: takiben VIII **katıgtı: ba: edgü:ti: ba:** ‘sıkıca ve iyice işitin’ *IrkB* 14 **edgü:ti: ötü:n.....edg:ti: yalvar** ‘tutkulu bir şekilde dua et... tutkulu bir şekilde minnet et’ benzer 19; **edgü:ti: sakı:nmi:ş** ‘o dikkatle düşündü’ benzer 42: Man. **edgüti tüketi alkanmadımız erser** ‘eğer ki biz düzgün ve kapsamlı bir şekilde övgüde bulunmadıysak’ *Chuas.* 212; diğer oluşumlar 257, 285: **Uyg.** VIII takiben Bud. **eşitip edgüti köñülgerdi** ‘duydu ve dikkatlice düşündü’ *Suv.* 596, 23: Modern

Uyg. **edgüti kesip** ‘iyice kesip’ *H II* 18, 68.

edik- = **e:d**’den gelen geçişsiz isimden fiil; ‘gelişmek, başarmak, başarılı olmak’ ve benzeri. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. (dolayısıyla, adam imanlı değilse) **ol kişi edikü umaz** ‘adam daha iflāh olmaz’ *TT V* 26, 118: Modern Uyg. (antik kralların gücü yararlı olmayacak (**tusumağay**) ve modern bilgelerin yöntemleri) **edikmeğey** ‘başarısız olacak’ *TT I* 107; diğer oluşumlar 76, 118, 147 (**ağzan-**): **Hak.** XI **KB isizlik edikmez neçe edlese** ‘ne kadar uğraşılırsa uğraşılınsın, kötü insan ıslah edilmez’ 347: XIV *Muh.* (?) *cāda* ‘mükemmel olmak’ **edi:k-** *Rif.* (sadece) 107.

edle:- = **e:d**’den isimden fiil; erken dönemde ‘kullanışlı dönüş’, dolayısıyla, örnek ‘yetiştirmek (bahçe, vb.)’, ve ayrıca ‘gördükleri yararlı olmak’. Daha sonra basitçe ‘yapmak, oluşturmak’ anlamına gelir ve son olarak da **ét-** gibi, yardımcı fiil gibi görünmektedir, genellikle birleşik fiil ve isim oluşturmak için kullanılır, **eyle-** olarak Güney doğu dil grubu Türki, *Shaw* 37, *BŞ* 807, *Jarring* 40 (ayrıca daha önceki anlamıyla); Kuzey batı dil grubunda Kaz.; Güney batı dil grubu Osm., Tkm.’de kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII Modern Uyg. (bir üzüm bağıyla ilgili bir metinde ‘şarabın 60’lık ölçüsünün kirasını vereceğim’) **toñuz yıl edlemişke** ‘Domuz Yılı süresince onu yetiştirmek için’ *USp.* 6, 5; **edleğüci bir erklük kişi** ‘(üzüm bağı) ekip biçmesi için sorumluluk sahibi bir kişi’ benzer 21, 5; **bağrı edlep** ‘üzüm bağını ekip’ benzer 22, 41; **bağlarımızı eylep** (aynen) benzer 22, 47-8 (XIV metin): **Hak.** XI **ol edle:di: ne:ñni: şana ‘a’l-şay’ ‘araða(n)** ‘o, bir şeyi enine genişletti’ *Kaş.* *I* 286 (**edle:r, edle:di:**); **tavar için teñri:**

edlemedip ‘mal için, Tanrıyı aklına getirmeyip’ (*lā yubāli mina’llāh*) *I* 86, 2; **edgü: savıĝ edlese:** ‘iyi söz tesir ederse’ *III* 155, 4; **KB eliĝ ursa beĝler kimi edlese** ‘beyler kime el uzatıp, yetiştirirlerse’ 1630; bir başka oluşum 347 (**edik**): *xııı* (?) *At. tiken edleĝen er* ‘diken eken kişi’ 376; *Tef. edle-/édle-* ‘yetiştirmek’ 70, 123: takiben **Çaĝ. xv eyle-** (-y, vb.) **eyle-** *Vel.* 37-8; **eyle-kardan** ‘yapmak, etmek’ *San.* 56r. 7 (birleşik fiil içerir): **Harzm. xııı eyle-** ‘yapmak, etmek’ ‘*Ali* 26: *xıv éyle-* benzer *MN* 36: **Kıp. xııı ‘amala** ‘yapmak, etmek’ **eyle:-** *Hou.* 33, 15 (birleşik fiil olarak 41, 18): *xıv* benzer *İd.* 26: *xv* benzer *Tuh.* 26a. 7 (birleşik fiil olarak 15b. 13): takiben **Osm. xıv eyle-** ‘kurmak (dışlayıcı, vb.); tayin etmek (resmi) not *xvı TTS I* 288; *III* 276; *IV* 321.

edlel- = sadece bir kez kullanılmıştır; **edle:-** nin pasif formu. **Hak. xı edleldi: ne:ŋ uřliĥa’l-şay** ‘nesne ışlah olundu’; ayrıca bir nesnenin araştırılması da (*uştuqida*) böyledir *Kaş. I* 295 (**edlelü:r, edleleme:k**).

edlen- = **edle:-**‘nin dönüşlü fiil formu; *xvı*’den sonra not edilmemiştir. **Hak. xı edlendi: ne:ŋ uttuşida’l-şay** ‘*arağa(n)* (el yazmasında *şarağa(n)* hatalı) *wa lam yutrak muĥmala(n)* ‘o şey, bir nesne için kullanıldı, yüzüstü bırakılmadı’; deriden kürk, keçeden çizme yapılması gibi *Kaş. I* 257 (**edlenür, edlenme:k**): **Osm. xıv-xvı eylen-** ‘inşa edilecek’, yardımcı fiil olarak üç ya da dört metinde geçer *TTS I* 288; *II* 413; *IV* 321 (Osm.’de sözcük normalde **eĝlen-** in ikinci formu).

edleş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **edle:-**‘nin karşılıklı formu. **Hak. xı ola:r bi:r ikindi:ni: edleşdi:** ‘onlar birbirlerini aĝırladı (*tarraqqada....şurma*)’ *Kaş. I* 239 (**edleşür, edleşme:k**).

edlet- = **edle:-**‘nin ettirgen formu; ařaĝıda belirtildiĝi gibi **Hak. xı ol tawa:rın** (aynen) **edletti:** *amara bi-iřlāĥ mā kana muĥmal min mālīhi* ‘o, malını iyileştirdi, yüzüstü bırakılmış olan malını ışlah ettirdi’ *Kaş. I* 264 (**edletür, edletme:k**): *xııı* (?) *Tef. eyletür bezelürler* ‘onlar süslenmiştir’ (altın bilezikler ile) 72: takiben **Çaĝ. xv** ettirgen formu **eylet-;** *kunānidan* ‘yapılan ya da yapılması emredilen’ *San.* 56v. 7.

edliĝ = **e:d**‘den iyelik isim/sıfat; ‘niteliĝe sahip; deĝeri olan, kullanışlı, yararlı’. Sadece (?) Kuzey doĝu dil grubunda Koib., Sag. **éstiĝ** ‘özelliĝine sahip, zengin’ *R I* 885; Haks. **istiĝ** ‘uygun, rahat, sempatik’ kullanılmaktadır. **Uyg. vııı** takiben Modern Uyg. **edliĝ sanlıĝ bolup yorımakuŋ** (?) **sarp**) ‘eĝer ki sen mülke ve hazineye (?) sahipsen, istikametini (?zordur)’ *TT I* 84 (yazardan okumanızı öneririz *atliĝ sanlıĝ* ve çevirisi ‘seçkin’ ama (1) **edliĝ** metin oldukça açıktır; (2) **sanlıĝ**, bu kelimeye bakın, Güney batı dil grubu dışında bu anlamı yoktur; **san** burada **tsaŋ** için **saŋ**’ın ikinci formudur, bu kelimeye bakın): **Hak. xı edliĝ ne:ŋ kull şay** ‘*yuntafa*’ *bihi* ‘faydalanılan nesne’ *Kaş. I* 103.

edrem = bkz. **erdem**.

edremlig = bkz. **erdemliĝ**.

edrim = **eder**‘den gelen sıfat; ‘eyer takımı’. Sadece (?) Güney batı dil grubunda Osm.’de **eyrim** (genellikle **eĝrim** yazılmış) kullanılmaktadır. **Hak. xı mā taĥta’l-ĥanwayi’l-sarc mina’l-cānibayn** ‘her iki tarafının da aĝacın altında olduĝu’ **edrim** olarak adlandırılır; (yapılmış) deri ve keçe *Kaş. I* 107: *xıv Muh. mixaddalu’l-sarc* ‘eyer takımı’ **éyrim** *Mel.* 71, 12; *Rif.* 173; *al-cayda* benzer **eyrim namad-zin** ‘eyer takımı’; ayrıca **térlik** de denir; Nařiri’ nin çevirisi ‘girdap’ *San.* 57r. 27

(**eğrim** ‘girdap’): takiben **Osm.** xv **eyrim** ‘eyer takımı’ bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 289; *II* 414; *III* 278; *IV* 321; xviii **eğrim**... ve Rumi’de ‘eyerin altına yastık koymak’ *San.* 109r. 7.

edsiz = sadece bir kez kullanılmıştır; **e:d** den gelen olumsuz isim/sıfat. **Uyg.** viii takiben Man.-A **edsiz neḡ** ‘bir işe yaramaz şey’ (hammadde olarak) *MI* 16, 14.

eğ- = ‘(bir şey) eğmek’; bazen ‘baş’ veya ‘boyun’ ile ‘boyun eğmek’ anlaşılır. Bütün zamanlarda kullanılır. **eḡ** kelimesi ile eş anlamlı sözcük buraya dahil edilir, **eğ-** ikinci formu olup olmadığı belli olmamakla beraber ara sıra meydana gelir. *TT VIII*’de **eḡit-** in ettirgen şekli olarak yazılmıştır, **Uyg.** da varlığı açık olarak belirtilmiştir, **eḡ-** i göstermek amaçlanmıştır, aksi takdirde *eeg-* yanlış yazılma olarak algılanacaktır. **Eḡ-** Kuzey doğu dil grubu Alt., Tel. **eḡ-** *R I* 710 Bar. **iḡ-** *R I* 431: Kuzey merkezli dil grubu Kır.’da **eḡ-** kullanılmaktadır. **eğil-, eğin** ile karşılaştırın. **Uyg.** viii takiben Bud. **iki suk eḡreklerni eḡip** ‘iki işaret parmağını eḡip’ *U II* 46, 71-2; **iki yanar erḡek eḡip** benzer *TT V* 8, 57; **üç erḡek ayada eḡ(ğ)il...yanar erḡek eḡdü teḡ eḡe tutḡil** ‘avucunun içinde üç parmağını katla.....kavisli bir bıçak şeklinde parmağını eḡ’ benzer 12, 119-21: **Hak.** x1 **ol butak eḡdi**: ‘o, dal eḡdi (*‘aḡafa*)’ *Kaş. I* 168 (**eḡe:r**, **eḡme:k**); **ta:ḡḡ ukrukın eḡme:s** ‘dağ kementle eḡilmez’ *I* 100, 18: **KB yağı boynı eḡdi** ‘düşman boyun eḡdi’ 101; (düşman duydu ve) **boyun eḡdiler** ‘boyun eḡdiler’ 450; bir başka oluşum: x111 (?) *At.* **eḡilmez köḡülni akılık eḡer** ‘eḡilmez gönülü cömert adam eḡer’ 233: x1v *Muh.* (?) *ḡawā ḡāqayn* ‘ikiye katlamak’ **eḡ-** *Rif.* (sadece) 112: takiben **Çaḡ.** xv **eyḡen dü**r (aynen, **a-y** kapsamında ama

okunuşu **eḡ(ğ)en dü**r) *mayl wa muḡabbat eyledi* ‘o eğildi ve sevgi gösterdi’ *Vel.* 41; **eḡ-** (‘-ḡ-ile’) *xam kardan* ‘eḡmek’ *San.* 106v. 29: **Harzm.** x1v **eḡ-** ‘eḡmek’ *Kutb* 57: **Kum.** x1v ‘eḡmek’ **eḡ-** (aynen) *CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** x111 ‘*awwaca* ‘eḡmek’ **eḡ-** *Hou.* 42, 10: x1v **eḡ-** (‘-ḡ- ile’) benzer *İd.* 18: xv *fatala* ‘bükme’ **ey-** *Tuh.* 28b 6.

eḡdi: = sadece bir kez kullanılmıştır; *elif* yanlış seslendirme. **Hak.** x1 **eḡdi:** *al-maḡbah* ‘mezbaḡa’ *Kaş. I* 125.

eḡdü: = ‘kavisli bıçak’; **eḡ**’den sıfat. Sadece (?) Kuzey merkezli dil grubu Kır.’da **iydi** ve Güney batı dil grubunda xx Anat. **eḡde/eḡdi** *SDD* 509’da kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. *TT V* 12, 120 (**eḡ-**): **Hak.** x1 **eḡdü:** *al-sikkinu’l-mu’aqḡu’l-ra’s* ‘üst kısmı kavisli bıçak’, kılıç kını ve kılıç kınına benzer şeyler oymak için kullanılan ucu eğri bıçak *Kaş. I* 125: **Osm.** xv1 **eḡdi** ‘kavisli bir bıçak’. *TTS II* 360; *IV* 277.

eḡil- = ‘yaygın, sıradan, alt sınıf’ (insan). Aşağıda belirtildiği gibi. Moğolcadan *egel* (aynen) olarak alınmıştır, aynı anlam (*Kow.* 232, *Haltod* 37) **Eski dil** viii Man. **eḡil çokan kişilerke** (boşluk) ‘sıradan insanlar için yaygın’ *M III* 11, 14 (i): **Uyg.** viii (ileri gelen suçluları cezalandırmak) **kara: eḡil boḡumḡ yok kılmadım** ‘sıradan insanları yok etmedim’ *Şu E.* 2: viii takiben Man. [**eḡ**]il çokan kişi[leri]ḡ *M III* 36, 11 (ii): Bud. [**eḡ**]il nomçı törüçü ‘sıradan bir alt sınıfın vaizi ve öğretmeni’ *Kuan.* 126-7, 128 (aynı metin *U II* 19, 9 ve 10’da kısmen bozuk).

eḡim = **eḡ-**‘den tek bir eylemi tanımlayan isim; gerçek anlamı ‘tek katlı’, ama genelde mecazi anlamda kullanılır. –ḡ- ikinci formu için bkz. **eḡ-**. Aşağıda

belirtildiği gibi?; Güney batı dil grubu xx Anat. **eğim/iğim** *SDD* 5111, 782'de oldukça farklı anlamlara sahiptir. **Uyg.** VIII takiben Bud. **bu dhārani üç eğim** (*ekim* yazılır; boşluk) 'bu büyü üç türlü.....' *TT VIIIK.8*; (çünkü tutkular) **üç enim** (aynen) **sansardaki** 'üç kat *samsāra* doğasında' *U II* 8, 24; benzer ifade *Suv.* 133, 16; *USp.* 102a. 20; **ayığ kılınçların enmintin.....kizleğülük yaşurğuluk ermez** 'saklanılmaz (şeytâni işlerden), saklanılmaz, gizlenilmez' *Suv.* 140, 19-21.

eğın = eġ-'den- in (geçişsiz) somut nesneyi tarif eder; gerçek anlamı 'bükülen bir şey', ama genellikle anatomik manada 'omuz' anlamındadır. İkinci yapı -ğ-, bkz. eġ-. Modern dilde kullanılmaktadır. **i:n** olarak kısaltılır ya da anlamı değiştirilerek; örnek Kuzey doğu dil grubu Küer. **eñne** *R I* 715; Soy. (Tuv.) benzer **ikti**. 1422. **Eski dil** VIII takiben (bir çadırın parçaları hakkında bir dizi incelemede) **eğni: neteğ edğü:** 'onun kavisli dayanakları nasıldır? Onlar iyidir.' *IrKB* 18: **Uyg.** VIII takiben Bud. **bél yokaru köğüz eğinke teği ..... eğın yokaru saç kıdığka teği** 'belden yukarıya göğse ve omuzlara kadar..., omuzlardan yukarıya saçların bitimine kadar' *TT V* 4,7-11; **iki eğinlerinde** 'iki omzununda üzerinde' benzer 24, 49; **saçların eninlerinde** (aynen) **tüşürüp** 'saçlarını omuzlarına atıp' *U IV* 8, 12 (*II* 39, 12); bir başka oluşum **enin** *Suv.* 36, 15; XIV *Çin-Uyg. Sözlüğü chien* 'omuz' (*Giles*, 1, 625) **eñli** *R I* 712; *Ligeti* 134: **Hak.** XI **eğın** *al-katif* 'omuz'; **emğek eğinde kalma:s** 'ağrı omuzlarında kalmaz' (*aktāf*) *I* 110, 3: **KB bu emğek neçe eğni üçün** 'insanın bunca zahmet çekmesi hep boğazı ve sırtı içindir' 1738: XIII (?) *Tef.* **eğın** 'omuz' 69: XIV *Muh. al-mankib* 'omuz' **eğı:n** *Mel.* 47, 8; *Rif.* 141; ('dokumacı ve aletleri') *al-tirāz* 'nakış', **eğın** 60, 10; 159: takiben **Çağ.** xv

eğın *arka* 'geri' *Vel.* 64; **eğın/eğın** (ikisi de yazılmış) (1) *sar-i dūş wa katif* '(üst) omuz'; (2) mecazi anlamda *bāzū* 'kol' *San.* 109r. 12; 109v. 7: **Harzm.** XIII **eğın** 'omuz' '*Ali* 7, 46: XIV **eğın** *Kutb* 19; 'omuz; kol' *Nahc.* 65, 16 vb.; **eğın** ('-ğ- ile') *al-katif*; **Kıp. eyin** *İd.* 19; **éyin** *al-katif* benzer 26: xv *al-katif* (ve ayrıca **şikin**) **éyin** *Kav.* 60, 17: takiben **Osm.** XIV **eğın** 'omuz, sırtın üst kısmı'; bütün zamanlarda kullanılır *TTS I* 254; *II* 360; *III* 237; *IV* 278.

eğirse:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **eğir'**den dilek belirten isimden fiil. **Hak.** XI **er eğirse:di:** 'adam eğir -ilaç kullanmak istedi' (*al-waec li-yutadāwā bihi*) *Kaş.* I 302 (**eğirse:r, eğirse:me:k**).

eğirt- = **eğir-**'in ettirgen formu; 'kuşatmak; döndürmek'. Sadece ikinci anlamında modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **ol künke: yıp eğirtti:** 'o, cariyeye ip eğirtti' (*'alā'l-ğazi*); aynı zamanda birinin kaleyi (*bi'l-tahdiq ḥawl ḥiṣār*) kuşatma emri verdiği de böyledir *Kaş.* III 428 (**eğirtü:r, eğirtme:k**): **Osm.** XIV-XVI **eğirt-** '(kale) kuşatan', herhangi bir ettirgen fiili çağrıştırır, *TTS*'de çeşitli metinler *I* 254; *II* 362; *III* 238; *IV* 279.

eğı:ş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **eğı:-**den somut nesneyi tarif eden isim. **Hak.** XI **eğı:ş** (el yazmasında *elif* seslendirilmemiş) *suḥāla kull mā yuḍāb mina'l-cawāhir* 'mâden eritildiği zaman çıkan pislik' *Kaş.* I 122.

eğit = sadece bir kez kullanılmıştır; *elif* seslendirilmemiş, ama **öğüt** önce gelir, yani muhtemelen **eğit**. **Hak.** XI **eğit** 'göz değmesinden kurtulmak için çocukların yüzüne çalınan ilaç' (*al-sa'fa wa'l-'ayn*); tıbbi otdur, bu ilâç, safrana bir takım şeyler karıştırılarak yapılır. *Kaş.* I 51.

eğme: = **eğ-**‘den edilgen çatılı, tek bir eylemi tanımlayan isim. Sadece (?) Güney batı dil grubunda Osm.’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **eğme:** *al-tāq fi'l-bayt* ‘evin kemeri’ *Kaş. I* 130: takiben **Çağ.** xv **eğme** (‘-ğ- ile’) *egilmiş, iki kat olmuş* ‘ikiye katlanmış, eğilmiş’ *Vel.* 70: **eğme xamida** ‘eğilmiş, eğri’ *San.* 109r. 11.

eğril- = **eğir-**‘in ettirgen formu; ‘kuşatılmış, vb.; bükülmüş’. Kuzey doğu dil grubu Haks. **fril-**: Kuzey merkezli dil grubu Kır., Kzx. **iyril-** ‘bükülmüş’. Güney batı dil grubunda Az. **eyril-**; Tkm. **eğril-** ayrıca ‘bükülmüş’ anlamında, ama Osm. ve Türk Cumhuriyetinde normal çevirisi ‘bükülecek’, **eğil-** ile eş anlamlı. **Hak.** x1 **kend eğrildi:** ‘şehir sarıldı’; ve biri dedi **yıp eğrildi:** ‘ip eğrildi’ (*ğuzilat*) *Kaş. I* 248 (**eğrilür, eğrilme:k**).

eğrilik = **eğri:**‘den soyut isim; hem fiziksel hem ahlaki ‘çarpıklık’, bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **KB köni bardı keldi neçe eğrilik** ‘doğruluk gitti, yerine nice eğrilik geldi’ 6475: x111 (?) *At.* (doğruluk libasını giy) **eğrilik kodup** ‘eğriliği bırakıp’ 167: **Çağ.** xv **eğrilik** ‘çarpıklık, düz olmayan’ *San.* 109r. 7.

eğrimlen- = sadece bir kez kullanılmıştır; **eğrim**‘den dönüşlü isimden fiil. **Hak.** x1 **su:veğrimlendi:** *istadāra'l-mā fi'l-manāqi* ‘fi'l-manāqi ma' fawarān wa cary’ ‘su göllerde eğreklendi’ *Kaş. I* 314 (**eğrimlenür, eğrimlenme:k**).

eğrin- = sadece bir kez kullanılmıştır; **eğir-**‘in dönüşlü formu. **Hak.** x1 **ura:ğut yıp eğrindi:** ‘kadın kendisi için ip eğirdi’ *Kaş. I* 253 (**eğrinür, eğrinme:k**).

eğriş- = **eğir-**‘in yardımcı fiil formu. Aşağıda belirtildiği gibi. **Hak.** x1 **ol beğke: kend eğrişti:** ‘o, şehri sarmakta beye

yardım etti’ (*alā muhāşarati'l-ħiṣn*); ve biri dedi **kız ana:si birle: yıp eğrişti:** ‘kız anası ile ip eğirmekte yarıştı’ (*fi-ğazl*); ayrıca yardım ettiği zaman da aynıdır *Kaş. I* 236 (**eğrişü:r, eğrişme:k**); **kökşin bulut örüşdi: kayğuk bolup eğrişü:r** ‘göğümsü bulut (*naşa'at*) belirdi, kayık gibi (*tamid 'alā'l-hawā*) dolandır’ *I* 186, 12: takiben **Çağ.** xv **ékeriş-** (aynen?, yazılmış) yardımcı fiil formu; *baham gardidan* ‘beraber dönmek’ *San.* 108r. 8.

eğse:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **eğ-**in dilek kipi formu. **Hak.** x1 **men butak eğse:dim** ‘ben, budağı, dalı eğmek istedim’ *Kaş. I* 277 (**eğse:r, eğse:me:k**).

eğsü:- = ‘kusurlu, eksik, yoksun olabilir’, ve benzeri; yazım için bkz. **eğsük.** Güney doğu dil grubu Türki **öğsü-**: Kuzey merkezli dil grubu Kır. **öksü-**; Güney batı dil grubu **eksi-** kullanılmaktadır, **eksil-** tarafından sonraki eskimiş ve yerinden edilmiştir. **Eski dil** v111 takiben Man. **neçe eğsütümüz kergetimiz erser** ‘eğer ki biz yetersizsek ya da esirgediysek’ *Chuas.* 202-3; 332-3: **Uyg.** v111 Bud. **ada tuđa kor ya:s eğsöme:z** ‘tehlike (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) zarar verir ve kayıp eksilmez’ *TT VIII O.* 7 (VI 63); bir başka oluş *VI* 205: Modern Uyg. **asığın eğsüdi** ‘senin çıkarım ve şerefın azaldı, eksildi’ *TT I* 58-9: **Hak.** x1 **eğsü:di:** (?**eksü:di:**) **ne:η naqaşa'l-şay** ‘nesne eksildi’ *Kaş. I* 278 (**eğsü:r, eğsü:me:k**); **kuzda:ka:r eğsü:me:s** ‘dağın kuzey yamacında kar (*lā yaxlū*) eksik olmaz’ (koyun yağı) *I* 326- 3: **KB eksü-** (Viyena el yazmasında sürekli **öksü-** yazılmış) yaygındır, örnek (yıldızlı) **kayusı yarukrak kayu eksüdi** ‘bazısı daha parlak bazısı sönük’ 130; **biliglig kişiniğ savı eksümız akıgılı süzük yul suvı eksümez** ‘akıllı bir insanın sözcükleri asla azalmaz

ve temiz bir kaplıcadan akan su asla kötü olmaz' 973; diğer oluşumlar 734, 826, 1193, 1340, 2053: xııı (?) *At.* (mumlar azalıyor) **tükel eksiyür** 'her tam olan eksilir' 199: xııı (?) *Tef.* **eksü-** 'azalmak, yoksun olmak' 72: takiben **Çağ.** xv **öksü-** (-p, vb.; '-k- ile') **eksil-** *Vel.* 111; **öksü-** (ve **öksül-**) *kam şudan* 'eksik olmak' *San.* 79r. 7 **Harzm.** xıv **eksi-** 'azalmak, (fiyatları) düşürmek' *Kutb* 20, **éksi-** benzer 49; **égis** (aynen *metri gratia*) *MN* 19: takiben **Osm.** **eksi-** bütün zamanlarda kullanılır; eski zamanlarda 17 ve 18. yüzyılda geçişli olarak kullanılmıştır; 'azaltmak, kısmak' anlamındadır, bazen de geçişsiz olarak kullanılır *TTS I 257; II 366; III 241; IV 284.*

eğsük = **eğsü-**'den geçişsiz durum ve yere bağlı olan fiil; 'eksik, kusurlu; eksiklik, kusur', ve benzeri. Tam orijinal telaffuzu Eski Kır. metninin düzeltilmesiyle oluşmuştur, ama eski periyodda takip eden -ş- ile -ğ- değiştirilmiştir. genellikle **eksik** ve benzeri olarak bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Eski dil** vııı *Man.* **neçe eğsüg kerğek boltı erser** 'ne olursa olsun eksik veya kısıtlı olabilir' *Chuas.* 289-90: takiben **Eski Kır.** ix **er erdem[im]de: eğsükim yok** 'yiğitlik niteliklerimde hiçbir eksiklik yoktu' *Mal.* 44, 6 (*Narody Azii i Afriki*, 1964, 4, s.141' de Shcherbak tarafından yeniden düzenlenir): **Hak.** xı **eğsük** (ya da **eksük**?) 'eksik, eksik olan nesne' (*al-nāqış*); dolayısıyla biri dedi ki **eğsük yarma:k** 'eksik para' *Kaş.* I 105: xııı(?) *Tef.* **eksük** 'eksik, eksiklik' (zıttı **artuk** 'aşırı') 72: xıv *Rbğ.* **öksük** 'eksik' *R I* 1189 (hatta B.M. el yazmasında aynı); *Muh.* *al-naqışa* 'eksiklik' (zıttı *al-ziyāda* 'aşırı' **artuk**) **eksük** (?**öksük** *alif* seslendirilmedi) *Mel.* 54, 16; *Rif.* 151; *al-nāqış* **eksük** (?) 82, 15 (*Rif.* 188 **ağla:k**): takiben **Çağ.** xv **öksük** ('-k-, -k ile') **eksik**

Vel. 111; **öksük** *kam wa andak* 'eksik, küçük' *San.* 79v. 23: **Harzm.** xıv **eksük** 'hatalı, kusurlu', vb. *Kutb.* 20; *Nahc.* 38, 10, vb.: **Kıp.** xııı *al-nāqış* (zıttı *al-zā'id artuk*) **eksü:k** *Hou.* 28, 4: xıv **eksük** (-k- ile) *al-nāqış İd.* 18: xv *nāqış* **eksik** *Tuh.* 36b. 7, vb.

eğsüklüg = **eğsük** den iyelik isim/sıfat; genellikle ahlaki anlamda 'kusurlu'. Sadece (?) Güney batı dil grubunda kullanılmaktadır. Daha sonra soyut isme karşılık gelen **eğsüklük** 'eksikliği, yokluğu', normalde 'ahlaki eksiklik' hayattadır, ayrıca Kuzey batı dil grubundan **Kum.** xıv **eksiklik** 'ahlaki kusur' *CC. Almanca bölümler; Gr.*, *Osm.* dönemi aynı tarih ya da ileriki tarihte. **Eski dil** vııı takiben *Man.* **esüklüg yazukluğ biz** 'kusurlarımız ve günahlarımız' *Chuas.* 308: takiben **Osm.** xıv **eksikli** bütün zamanlarda her zaman ahlaki anlamda kullanılır *TTS I 257; II 366; III 240; IV 284.*

eğsüksüz = **eğsük**'den olumsuz isim/sıfat; 'kusur veya eksiklik olmadan, tam olarak tamamlamak'. Sadece Güney batı dil grubunda kullanılmaktadır. **Uyg.** vııı takiben *Bud.* **e]ğsüksüz altı** [boşluk] *U III* 13, 3 (ii); bir başka oluşum *Suv.* 429, 6 (**yivit**): Modern *Uyg.* **böz eğsüksüz tükel sanap bérdim** 'kumaşı tamamiyle eksiksiz olarak kontrol ettim ve teslim ettim' *USp.* 56, 11; benzer ifade 107, 8; 108, 8: **Osm.** xv **eksisiz veririn** 'tam olarak vereceğim' *TTS I 257* (*eksi* altında).

eğsüt- = **eğsü:-**'nün ettirgen formu; 'azaltmak, azaltılabilir, kısaltmak (bir şeyi)'. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Uyg.** vııı *Bud.* *U II* 15, 12-13 (**uğuğ**): Modern *Uyg.* **edğü kılınç yaratınmakin eğsütme** 'iyi şeyleri yapmayı azaltma' *TT I* 212-13; **kalanlığ**

yérni me bizke egsütmedin ‘arazi haklarımızı ve toprak vergisini azaltmadın’ *USp.* 77, 12: (**Hak.**) xiii takiben *Tef.* **eksüt-** ‘azaltmak’ 73: xiv *Muh.* *anqaşa* ‘kısaltmak, azaltmak’ **eksü:t-** *Mel.* 23, 8; *Rif.* 104: takiben **Çağ.** xv ettirgen formu **öksüt-**; *kam kardan* ‘azaltmak, düşürmek’ *San.* 79r. 29: **Harzm.** xiv **eksit-** ‘azaltmak’ *Kutb.* 20: **Kum.** xiv ‘kısaltmak, azaltmak’ **eksit-** *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.*

eğtür- = **eğ-** ‘in ettirgen formu, bu kelimeye bakın; ‘(bir şeye) sahip olan, vb.: Kuzey doğu dil grubunda *Bar.* **ıñdir-R I** 1434: Kuzey merkezli dil grubu *Kır.* **eñdir-; iydır-; Kzx.** **idir-**: Kuzey batı dil grubu *Kar. Krm.* **eğdir-** ve Güney batı dil grubu *Osm., Tkm.* **eğdir** kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol çöge:n eğıtürdi:** ‘o, çubuğu eğdirdi’; ayrıca eğdirilen her şey için kullanılır (*imāla kull şay*) *Kaş.* I 223 (**eğıtürür, eğıtürme:k**): takiben **Çağ.** xv **eğdür-** (‘-ğ- ile’) *xam farmûdan* ‘sahip olmak (bir şey)’ *San.* 107r. 20: **Osm.** xv **eydir-** ‘kıvrılmasına(?) neden olan’ *TTS*’de bir metin I 286.

ek- = ‘içinde (toprağa, -e hali) saçmak (tohum); saçmak (bir alan). Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol tarığ ekdi:** *bağara’l-zar* ‘o, tohum ekti’; ayrıca bir şey üzerine ezilmiş bir nesne veya ilaç ekmek için de böyle denir *Kaş.* I 168 (**ek:e:r, ekme:k**); I 64, 1 (**uruğ**): *KB neğü ekse yérke yana ol ünür* ‘yere ne ekilirse, yine o biter’ 1394: xiv *Rbğ.* **ék-** ‘ekmek’ *R I* 675; *Muh.* *zara’a* ‘ekmek’ **ek-** *Mel.* 26, 6; *Rif.* 110; *al-zar* ‘ekmek’ 34, 15; 120; takiben **Çağ.** xv **ék-** (-**ti**, vb., ‘-**k-** ile’) *ekin ek-* *Vel.* 65; **ék-** (‘-**k-** ile’) *kāştan* ‘ekmek’ *San.* 106v. 29: **Harzm.** xiii **ék-** ‘ekmek’ *‘Ali* 26: xiv benzer *Kutb* 49: **Kıp.** xiii *zara’a ek-* *Hou.* 33, 20: xiv benzer *İd.* 18;

Bul. 47r.: xv benzer *Kav.* 74, 3; *Tuh.* 18b. 1.

eke: = orijinal olarak ‘büyük babadan genç, yakın akraba’ anlamındadır, hem ‘genç hala’ anlamında hem de ‘büyük kız kardeş’ anlamındadır, son zamanlarda büyük ‘kız kardeş’ anlamında kullanılır, **eçe:**, **küküy** ve **baldız** ile karşılaştırm. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu’ da *Alt., Şor, Tel.* **eye R I** 720; Güney batı dil grubunda *xx Anat.* **eye, iyye SDD** 563, 803’de kullanılmaktadır; Ortaçağ döneminde Moğol dilinden alınmış sözcük **egeçi** ilk **Çağ.**’da not edilmiştir, *Vel.* 25, 70; *San.* 108v. 9; **Kum.** *CC. İtalyanca bölümler, Gr.* ve *Kıp.* *Hou.* 32, 1 ve modern dilde kullanılmaktadır. **eke** ile eş seslidir; baba, amca, büyük erkek kardeş anlamındadır. Bir kaç modern dilde kullanılır. Moğolca *aka/ağa* olarak değişmesiyle büyük erkek kardeş anlamında kullanılmıştır. Eski Türkçe sözcük değildir. Bkz. *Doerfer II* 512. **Eski dil** viii *I N* 9 (bkz. **ö:ğ**): *Uyg.* viii takiben *Bud.* **éci ini kak adaş eke baldız birgerü** ‘yaşlı ve genç erkek, ailesi, akrabaları, yaşlı ve genç kız birlikteler’ *Suv.* 554, 15: Modern *Uyg.* **ekeñ yengen sevinçliğ ol** ‘senin büyük kız kardeşin ve görümcen mutlulardır’ *TT I* 155: **Hak.** x1 **eke:** *al-uxtu’l-kubrā* ‘abla’ *Kaş.* I 90; I 86, 26 (**eçe:**); *III* 7 (**yruç**): xiii (?) *Tef.* (*Zikriya*’nın eşi ve *Meryem*’in annesi vardı) **eke baldız** 72: xiv *Muh.* (?) (terimler listesinde ilişkisi oldukça bozuk) *al-amma* ‘baba tarafından teyze’ **ana: ege:** (-**ğ-** belirgin) *Rif.* 144 (sadece): **Çağ.** (?) xv **eke** (‘-**k-** ile’) **ağa** ile bozulmuş ‘ağabey’; Turak Özbekleri arasında ‘büyük erkek kardeş’, deyimsel anlamda ‘büyük öz hala’ anlamında *amma-i buzurg* ‘baba tarafından yaşlı teyze’ (Baburdan sonraki cümlede) *San.* 45v. 14: **Oğuz** x1 sonra **eke:**

‘Oğuzda **eze:**’ *Kaş. I 90* (belki de **eçe:** bozulmuş): **Kıp. xiv eġe:** (‘ġ ile’) *al-amma İd. 18*; **eze:** benzer 13: xv *amma eke* (ya da **eġe?**) *Tuh. 25b. 10*.

eke:le:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **eke:**’den isimden fiil. **Hak. x1 ol anı:** **eke:le:di:** *sammāhā uxt kabira* ‘o, ona büyük kız kardeş, abla dedi’ *Kaş. I 310* (**eke:le:r, eke:le:me:k**).

ekeç = sadece bir kez kullanılmıştır; **eke:** nin küçültme formu. **Hak. x1 ekeç** ‘kendini herkese bir kız kardeş gibi sevdiren, daha, küçüklüğünde anlayış ve zeyreklik gösteren kız’ bu söz, kız çocuğu için sevgi izleri olarak söylenir (‘*alā sabili’l-atf*’) *Kaş. I 52*.

ekek = sadece bir kez kullanılmıştır, *Kıp.*’da xv ‘*ayb* yanlış yazılmış ‘ayıp’ **ilik** *Tuh. 24b. 4* başka iz veya bu tür bir kelime yoktur ve *lām* ve *kāf* birbiri ile karıştırılmamalıdır; **ekeklik** ile karşılaştırın. **Hak. x1 ekek işle:r** *al-mūmisa mina’l-nisā* ‘ortaya düşmüş kadın’ *Kaş. I 78*.

ekekle:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **ekek**’den isimden fiil. **Hak. x1 er ura:ğutnı:** **ekekle:di:** *sabba’l-raculu’l-mar’a wa nasabahā ilā’l-fucūr* ‘adam karısına sövdü, onu kötülüğe nispet etti’ *Kaş. I 306* (**ekekle:r, ekekle:me:k**).

ekeklik = **ekek**’den soyut isim. Sadece bir kez kullanılmıştır, ama **Kıp. xv mu’ayyib** ‘utanç verici’ **ililülü** *Tuh. 34b. 2* iyelik isim/sıfat **ekekliġ** paralel yazım yanlış olabilir; **ekek** ile karşılaştırın. **Hak. x1 ekeklik** *xalā’atul-mar’a wa qihatuhā* ‘kadının arsızlığı, yüzüzlüğü’ *Kaş. I 153*.

eki/éki = bkz. **ékki:**.

ekil- = **ek-**’in pasif formu; ‘ekilmiş (vb.)’; bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak. x1 tariġ ekildi:** *zuri’a’l-zar* ‘tohum ekildi’; ayrıca bir şey başka bir şey üzerine ekildiği zaman da böyle denir *Kaş. I 198* (**ekilür, ekilme:k**): takiben **Çağ. xv ékil-** (‘-k- ile ima’) *kāšta şudan* ‘ekilmiş’ *San. 107r. 18*; **Harzm. xiv ékil-** (yaraya tuz basma) ‘serpiştirilmiş’ *Kutb 57*.

ekim = sadece bir kez kullanılmıştır?; **ek-** den tek bir eylemi tanımlayan isim. **Hak. x1 bi:r ekim yé:r** ‘bir ekiye ekilecek kadar olan yer’ *Kaş. I 75*.

ekin- = sadece bir kez meydana gelmiştir; **ek-**’in dönüşlü fiil formu. **Hak. x1 ol ö:ziġe: tariġ ekindi:** *infarada bi’l-zirā’a wa badri’l-arđ li-nafsihi* ‘o, kendisi için tohum ekti’ *Kaş. I 203* (**ekinür, ekinme:k**).

ekin = **ek-**’den geçişsiz somut nesneyi tarif eder; ‘yetişen ürün, tomurcuktan yetişen ve henüz olgunlaşmamış’ anlamında. Aynı zamanda ‘ekilmiş toprak’ anlamında; hangi anlamda olup olmadığını belirlemek her zaman kolay değildir. Kuzey doğu dil grubu dışında modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg. viii** takiben Bud. **yaş turkaru ekini bütmez** ‘taze bitkileri üremede başarısız oluyor’ *TT VI 14*; Modern Uyg. **bu yérke ekin tutsa** ‘bu topraktan bitki çıkarırsam’ *USp. 11, 7; 66, 7*; benzer ifade 19, 6; **ekin yerde** ‘ekilen arazi üzerinde’ benzer 29, 9: (karım ve oğlum senden ayrıldı) **ekinim kadaşım ayıta: adrıtım** ‘vedalaştım ve soyumdan ve akrabalarımın ayrıldım’ *Mal. 3, 1*; **kadaşım ekinime: ayıta: adrıtım** benzer 44, 5 (*Shcherbak 3*); **urı: kadaşım üç ekinim kız kadaşım üç y.....** (kayıp) ‘benim erkek akrabalarım, benim üç nesilden erkek akrabalarım’ üç.....’ *Oust Elégueste, S.: (Hak.) xiii(?) Tef. yaġaç*

ekin ‘ağaçlar ve ekinler ayakta’ 72: xiv *Rbğ. ékin tikin işi* ‘ekim ve dikim çalışmaları’ *R I* 698: takiben **Çağ.** xv **ékin** (‘-k- ile’) *ekin ya’ni mazra’a* ‘ekilen arazi’ *Vel.* 65; **ékin** (yazılmış) *kişt-u zar* ‘ekilen arazi’ *San.* 109r. 28: **Oğuz** x1 **ekin** *al-mazra’a* *Kaş.* I 78: **Kıp.** x111 *al-zar* ‘ayakta duran bitki’ ekin *Hou.* 9, 9: xiv benzer *İd.* 18; *Bul.* 6, 15; xv *muṭlaq al-zar* ‘ayakta duran bitki için genel bir terim’ **ekin** *Kav.* 63, 11; *al-zar ékin* *Tuh.* 18a. 1.

ekindi: = **ekin-**‘den durum ve yere bağlı olan pasif fiil; ‘ekilen, ekilecek’. Sadece (?) Güney batı dil grubunda Osm.’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ekindi: tariğ** *al-badru’l-mazrû* ‘ekilen tohum’ *Kaş.* I 140.

ekiş- = sadece bir kez meydana gelmiştir; **ek-**‘in yardımcı fiil formu. **Hak.** x1 **ol maña: tariğ ekişdi:** ‘o, bana tohum ekmekte yardım etti’ (*alā badri’l-zar*); ayrıca rekabet için kullanılır *Kaş.* I 187 (**ekişü:r, ekişme:k**).

ekit- = sadece bir kez kullanılmıştır; **ek-**‘in ettirgen formu. **ektür-** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 **ol tariğ ekitti:** *abđara’l-badr* ‘o, ona tohum ektirdi’ serpmek’ her ektirilen tohum için de böyledir. *Kaş.* I 212 (**ekitür, ekitme:k**).

ekmek = bkz. **etmek**.

eksil- (**eğsül-**) = **eğsü:-**‘nün pasif formu ve onunla eş anlamlı; **eğsü:-** morfolojik olarak düzensiz geçişsiz fiil. Kuzey batı dil grubu ve Güney batı dil grubu dillerinde kullanılmaktadır. **Hak.** formu daha düzensizdir. Bkz. (E) **isilgü.** **Hak.** x1 **eysildi:** (el yazmalarında böyle yazılmış) **ne:η** *naqaşa’l-şay* ‘bir şey eksik veya kusurlu oldu’ *Kaş.* I 270 (**eysilür, eysilme:k**): (*KB*’de 826 Viyena el yazmasında **eksümedi** için **öksülmedi**): (x111(?) *At.*’da 199 el yazmasında **eksiyür**

için **eksilür**): xiv *Muh. naqaşa ekşi:l- Mel.* 32, 1; *Rif.* 116: takiben **Çağ.** xv **öksül-** (**-ür**) *eksil-Vel.* 111; *San.* 79r. 7 (**eğsü:-**): **Harzm.** x111 **eksilmeyin** ‘azalma olmaksızın’ *‘Ali* 38: xiv **eksil-Kutb** 20: **Kıp.** xiv **eksil-** (‘-k- ile’) *naqaşa İd.* 18; *Bul.* 83v: xv benzer *Tuh.* 37a. 9.

ekşi:- = ‘ekşi olması, asit, mayhoş’; **Hak.** hiç şüphesiz **essığ**’den eski bir kelime yoktur, ama xv’den önce not edilmemiştir. Modern dilde Kuzey batı dil grubu, Güney batı dil grubu takiben **Çağ.** xv **ekşi-** (yazılmış) *turş şudan* ‘asitli, ekşi’ kullanılmaktadır, ayrıca *Rûmi*’de *San* 45v. 9’da kullanılmıştır.

ekşig = **ekşi:-**‘den **-ğ**’de durum ve yere bağlı olan; ‘ekşi, asitli, mayhoş’, zıttı olarak **1 açığ** ‘acı’. Sadece Güney batı dil grubunda Osm. **ekşi** kullanılmaktadır; **1 açığ** tarafından yerinden edilmiştir. **Hak.** x1 **ekşig** *kull şay’ muzz* ‘ekşi olan nesne’, örneğin mayhoş nar gibi *Kaş.* I 105; xiv *Muh. hāmīd* ‘ekşi’ (zıttı *hulw* ‘tatlı’ **süçüg**) **acığ/acı** ama bir ya da iki kez el yazmasında **ekşi:** *Mel.* 54, 8; 66, 1; *Rif.* 151, 165; *al-hirrif* ‘keskin’ **ekşi:** *Rif.* 165 (sadece): takiben **Çağ.** xv **ekşi** (yazılmış) *turş* ‘ekşi, asitli’, Arapça *hāmīd* *San.* 45v. 14: **Tkm.** x111 *al-hāmīd* (paraleli ‘acı’ **açı:**, ve zıttı ‘tatlı’ **süçü:, ta:ṭlu:**) **ekşi:** *Hou.* 27, 12: **Kıp.** xv *hāmīd ékşi* *Tuh.* 13a. 11; *rā’ib* ‘kesilmiş, pıhtılaşmış’ **ékşi** (aynen) benzer 16b. 10; **ékşi** ayrıca benzerleri dahil edilir, *laban* ‘süt’ benzer 31b. 10.

ektür- = **ek-**‘in ettirgen formu; ‘ekilmiş, ve benzeri. Modern dilde kullanılmaktadır. **ekit-** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 **ol tariğ ektürdi:** *abđara’l-badr* ‘o, tohum ektirdi’; aynı zamanda bir şey serpilmek istendiği zaman da kullanılır (*umira bi-darrihi*) *Kaş.* I 223 (**ektürür, ektürme:k**): takiben **Çağ.** xv **éktür-** ettirgen formu; *kārānidan*

‘yetiştirmek için sipariş etmek’ *San.* 107r. 20.

eldiri: (?eldri:) = temelde ya ‘çocuk’ ya da ‘kuzu derisi’. Sadece (?) Kuzey batı dil grubunda *Kaz. iltir* ‘kuzu derisi’ kullanılmaktadır *R I* 1494. **Hak.** x1 **elri:** *al-badra wa hiya cildu’l-cady* ‘oğlak derisi’; ayrıca **eldiri:** *bi-ziyādati’l-dāl* adı verilir *Kaş.* I 127; xiv *Muh.* (?) (listedeki giysi, vb.) *al-farwatu’l-camila* ‘güzel kürk’ **eltiriğ** (?; hatalı seslendirme) *Rif.* 166 (sadece): **Kum.** xiv ‘kuzu-cildi’ **eltiri CC.** *Almanca bölümler; Gr.*

ele: = bkz. **1 ele:-**.

ele:- = ‘sakin tutmak, yavaşça hareket etmek’ ve benzeri; aşağıda belirtildiği gibi; artık sıradan bir fiil olarak *Kaş.*’da tanınır. **Uyg.** viii takiben Bud. (Ku Tao hipnozundan iyileşti ve onu gömmeye gelen insanların hepsi paniklemeye başladılar ve kaçtılar; bunu görerek dedi) **elenler edğülerim** ‘soğukkanlılığınızı yitirmeyin, benim iyi insanlarım’ (siz neden kaçıyorsunuz?) *Suv.* 5, 14: **Hak.** x1 **ele:** *ħarf wa nāhu ruwayd* bir edattır; ‘ivme, acele etme’; ayrıca biri diyor ki **ele:** **ele:** ‘yavaş yavaş’, ve **ele:ğil** ile **-ğil** eklenmiş *Kaş.* I 92; bir başka oluşum *III* 26, 1 (2 **é:vet**).

ele:- = bkz. **elge:-**.

elek = bkz. **élgek**.

elgin = bkz. **yelgin**.

elig (?**élig**) = ‘el, önkol’, bazı modern dillerde genişletilmiş bazı anlamları ‘parmak genişliği’ ve benzeri olarak kullanılmaktadır. Ortaçağda bazı dillerde **el** kısaltılmış. Formları ve anlamları çok geniş bir aralıkta modern dilde kullanılmaktadır. Muhtemelen **élig**

yazılmıştır; bkz. **eliğlig**. **Uyg.** viii takiben Bud. **Eski dil viii On Totok yurcı:n yarakhğ eliğın tutdı:** ‘onun güçlü eliyle Wang Totok kardeşini kavradı’ *I E* 32; benzer ifade 38: viii takiben **xan eliği:n tutmi:ş** ‘kağan eliyle bunları kavradı’; **Osm.** xiv **el** ifadesi bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 259; *II* 367; *III* 242; *IV* 285.

eliğçi: = sadece bir kez kullanılmıştır; **eliğ** ‘den eylemi yapan kişi; muhtemelen ‘elleri ile çalışan kişi’; ama metin bozuk olabilir. *USp.*’de **alınçı** hatalı olarak okunur. **Uyg.** viii takiben Bud. (meseyleyle baş etmek için bir gereç açıklayacağım; kuşlar ve kargalar sizin meyvelerinize zarar vermeyecek); **ötrü yemişin eliğçi er élteyin** ‘ve sonra işçi olarak meyvelerinize kazanç sağlayacağım (?)’ *PP* 75, 4-5.

eliğle:-(éligle:-) = **eliğ**’den isimden fiil; ‘ele almak, el ele’, ve benzeri. Kuzey doğu dil grubunda Tuv. **iligle-** ‘başparmağının genişliğinde ölçüm yapmak’; Güney doğu dil grubu Tar. **ilikle-** benzer *R I* 1485; ve **elle-** ‘ele almak’, vb. bazı Kuzey batı dil grubu ve Güney batı dil grubu dillerinde kullanılmaktadır; **Uyg.** viii takiben Bud. **bu bıçak eliğleyü** ‘onların ellerinden bu bıçağı alarak’ *U IV* 32, 7: takiben **Çağ.** xv **élikle-** (‘-k- ile’) *ele götür-* ‘tek ele almak’ *Vel.* 71; **élikle-ba-dast āwardan wa dastgir kardan** ‘ele geçirmek, el koymak’ *San.* 112r. 15.

eligleş- (?**éligleş-**) = **eliğle:-** fiilinin karşılıklı formu; ‘elle birbirlerini kavramak’ ve benzeri. Sadece (?) Güney batı dil grubunda Az., Osm., Tkm. **elles-** kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **KB** (kral ve o birbirlerine veda ettiler) **eliğleşti kaldı él(l)ig kadğura** ‘el sıkıştılar ve kral kederlendi’ 5445: xiii (?) *Tef.* **eliğleş-** ‘birbirlerinin ellerini tutmak’ 75: takiben

Çağ. xv **élikleş-** fiilin dönüşlü formu; *bā yak-digar dastbāzi kardan wa dast āwardan* ‘at oyunu ile meşgul olmak ve bir tanesini elde etmek’ *San.* 112v. 1: takiben **Osm.** xv **elleş** (1) (samimi bir şekilde) ‘el sallamak’; (2) (düşmanca bir şekilde) ‘birbirleri ile mücadele etmek’; *TTS*’de çeşitli metinler *I* 263; *II* 373; *III* 245; *IV* 289.

eliğlik = (?**eliğlik** bkz. *TT VIII*) **eliğ**’den iyelik isim/sıfat; genellikle niteleme sıfatı öncesinde ‘uygulayıcı. . . eller’. Sadece (?) Güney batı dil grubunda **Osm.**’de **elli** kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. **yumşa:k éliğlik** (aynen) **a:da:klğ e:rür** ‘uzun güzel elleri ile’ *Suv.* 349, 2-3: **Hak.** x1 *Kaş.* *I* 336 (**şal şul**): **Osm.** xiv **elli elinde** ‘kendi elleriyle’ *TTS II* 373.

eliğlik = **eliğ**’den soyut isim (somut nesneyi tarif eden isim); ‘eldiven, iş eldiveni’. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubunda **élték**, **ellik**, vb. *R I* 824, 826, 1492; Güney batı dil grubunda xx Anat. **ellik**, **enlik**, **ennik** *SDD* 525, 539’da kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **eliğlik** *al-quffāzān* ‘eldiven, elcik’ *Kaş.* *I* 153: **Kıp.** xiv **ellik** *al-quffāz*; **el** ‘el’ ve **-lik** bileşik *al-lāhiq* ‘alāma li’l-i’dād ‘son ek belirlenmesinde (tür)’ *İd.* 21: **Osm.** xv ve xvi **ellik** ‘eldiven’ *TTS*’de çeşitli metinlerde *II* 246; *IV* 290.

elik = sadece (?)Kuzey doğu dil grubu dilleri *R I* 815, 1484 dahil Haks. ve Tuv.; Kuzey merkezli dil grubu Kır., Kzx., ve Güney batı dil grubu xx Anat. *SDD* 524’de kullanılmaktadır; bunu ‘karaca’ çevirmek gerekir, ama bazen ‘dişi yaban keçisi’; orijinal anlamı ‘karaca’dan ziyade genelde ‘ulu geyik’. **Eski dil** x1 **KB elik külmiz** ‘karacalar koşuyorlar’ 79: xiii (?) *At.* **qađā birle ilnür tuzakka elik** ‘geyiği tuzağa düşüren kaderdir’ 456: **Kıp.** xiii *al-ğazāl*

‘erkek ceylan’ **élik** (**Tkm.** **ı:vuk**) *Hou.* 11, 6: xiv **elik** *al-ğazāl İd.* 21.

elliğ = ‘elli’. Kesinlikle çift **-ll-** ile (bkz. *Clauson*, alt sesle **ékki:**) ve **Eski Kır.** açısından yazım başlangıcı **e-** iledir, **é** ile değil. Fonetik varyasyonları ile bütün zamanlarda kullanılır. **Eski dil** viii **el(D)ig yıl** ‘elli yıl boyunca’ *I E* 8; **el(D)ig: yaşma:** ‘ellinci yılımda’ *II S* 7: **el(D)igce: er tutdımız** ‘yaklaşık elli kişi yakalandık’ *T* 42: viii takiben Man. **el(D)ig kün** ‘elli gün’ *Chuas.* 245: **Uyg.** viii **el(D)ig yıl Şu.** *N* 4: viii takiben Bud. **bir el(D)ig orunlarda** ‘kırk bir yerde’ *Suv.* 133, 17: Modern Uyg. **eliğ** (olarak yazılmış) 5 *TT VIII L.* oluşumlarında; **el(D)ig** çeşitli sayfalarında *TTS I; USp.*’ de **el(D)ig** ile ilgili yedi oluşum; **él(D)ig** 8 ve 5’ de: **Eski Kır.** ix takiben yüz **él(D)ig Mal.** 9, 3; **él(D)ig öküzin** ‘elli öküzü’ benzer 10, 2; **ekk(k)i: él(D)ig** yaşım benzer 21, 2; **üç él(D)ig yaşım** benzer 22, 3; **tokuz él(D)ig yaşda:** benzer 48, 3: **Hak.** x1 (*fa’ul* bölümünde) *I* 143; **el(D)ig karı: bö:zin** ‘elli arşın bez ile’ *I* 117, 5: **KB elliğ yaşım** 365 (Fergana el yazmasında *taşdidlām* üzerinde): xiii (?) *Tef.* **el(D)ig/el(D)i** 74-5 (en az bir *taşdid*): xiv *Rbg.* **él(D)ig R I** 817: *Muh.* *xamsün* ‘elli’ **elli: Mel.** 81, 14; **él(D)i:ğ Rif.** 187: **Çağ.** xv takiben **élliğ:** (‘*taşdid* ve **-ğ** ile’) elli *Vel.* 71; **élliğ** (‘*lām-i muşaddada* ile’) ‘elli’ *San.* 113r.: **Harzm.** xiii **elliğ/elli** ‘*Ali* 12: xiv **élliğ Kutb** 49; *MN* 96: **Kıp.** xiii *xamsin elli:* (*taşdid* ile) *Hou.* 22, 12: xiv benzer *İd.* 21; *Bul.* 12, 13: xv benzer *Kav.* 39, 6; 65, 8; *Tuh.* 60b. 9.

ellik = bkz. **eliğlik**.

elri: = bkz. **eldiri:**.

elü:ğ (? **elö:ğ**) = ‘gülünç, alay konusu’; ilk izlenime göre ***elü:-**’den hareketi tarif eden isim. Erken dönemde Moğolcadan

eleg olarak alınmıştır (isimden fiil *elegle-* ile; *Kow.* 205-6, *Haltod* 47). Modern formu, Kuzey doğu dil grubunda **elek** *R I* 811; **elik** benzer 815; *Haks. Bas.* 334; Kuzey batı dil grubu *Kar. elik R I* 815; *Kow.* 183; *Kaz. elek* benzer 811, daha çok Moğol dilinden ödünç alınmış gibi görünüyor. **Hak.** x1 **elü:ğ** *al-suxriya* ‘gülünç’ *Kaş. I* 122.

elüğe:- = **elü:ğ**’den isimden fiil ‘alay etmek, alay’. *Kaş.* el yazmasında *kasra* ve *damma* her ikisinde *lām* ile seslendirilir. Bazı Kuzey doğu dil grubu dilleri **elekte-/elikte-** olarak; Kuzey merkezli dil grubunda *Kır., Kzx. elikte-*; Kuzey batı dil grubunda *Kaz. elekte-* kullanılmaktadır; **elü:ğ** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 **ol anı: elüğe:di:** *hazi’a bihi wa saxira minhu* ‘o, onunla alay etti, onu maskaraya aldı’ *Kaş. I* 307 (**elüğe:r, elüğe:me:k**): x111 (?) *Tef. saxira elüğe-* 76: x14 *Muh. tawāqaḥa* ‘saygısız, küstah’ **é:rüğe-** (?) *Mel.* 24, 13; *Rif.* 106 (buraya ait gibi görünüyor, ama yazıtta seslendirme çok çeşitli, **é:rigle-, ériglü-, eyürke-, üyergele-, üyergüle-**): **Kum.** x14 ‘alay etmek’ **elikle-** *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.: Kıp.* xv *a’āba* ‘utandırmak (birisini)’ **élikle-** *Tuh.* 5a. 13; ‘*ayyaba* benzer 25b. 9.

em = ‘çare’; erken dönemde ‘çare’ genelde ‘bitkisel ilaç’ özellikle de **ot em** (bkz. **2 ot**); diğer erken dönemde ‘ilaç’ için **em, sem** ve **em** (belirsiz telaffuz) **yöründek** (bu kelimeye bakın) iki kelime birleştirilmiştir. Modern dilde kullanılmaktadır. (not Güney doğu dil grubu ve Orta güney dil grubu), ama bazı dillerde ‘çare’. Arapça veya Farsçadan alınmış sözcükler *ilāc, dawā, dārū,* vb. ile temsil edilmektedir ve **em** anlamı ‘halk hekimliği’. **Uyg.** viii takiben *Man. M I* 29, 14 (**okı:-**): *Hristiyan Uyg. U I* 7, 4 (**2 ot**):

tek başına **em** *Suv.* 478, 17; 596, 2 ve 21-*Suv.* 598, 2 (**2 ot**); *TT VI* 264-5 (**se:m**); *TT IV* 14, not A 11 (**1 a:l**): Modern Uyg. **em** ‘çare’ *HI, II* çok yaygındır; **iğiçe eğriğiña emi yok** ‘hastalığın için çare bulunmaz’ *TT I* 203; benzer bir başka oluşum 109 (**anut-**): **Hak.** x1 **em** *al-’ilāc* ‘çare’ *Kaş. I* 38; diğer oluşumlar *I* 95, 13; 407, 28 (**se:m**); *II* 363, 19; *III* 157 (**se:m**): **KB ayu bérdim emdi iğim ham emim** ‘şimdi hastalığı ve ilacını izah ettim’ 749; **ot em kalmadı** ‘çare kalmadı’ 1061; diğer oluşumlar 1085, vb.: x111 (?) *At.* (kim bilir) **emin** ‘çare’ (hastalık veya paragözlülük için?) 310; *Tef.* 76 (**se:m**): **Çağ.** xv takiben **em dawā** ‘çare’ *San.* 50r. 29; **em otı giyāh-i dawā’i** ‘iyileştirici bitki’ benzer 50v. 3: **Harzm.** x14 **ém** ‘çare’ *Kutb* 50: **Kum.** x14 ‘tıp’ **em** *CC. Almanca bölümler; Gr.: Kıp.* x111 *al-’aqqār* ‘ilaçlar’ **yem** (?; noktasız ve yanlış seslendirme) *Hou.* 23, 10: **Osm.** x14 takiben **em** ‘çare’ bütün zamanlarda kullanılır ve bkz. **se:m** *TTS I* 265; *II* 375; *III* 248; *IV* 293.

em- = ‘emmek’; muhtemelen başlangıçta yalnızca bebekler için kullanılmış, sonra daha genel anlamda kullanılmıştır. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **kenç ana:sın emdi:** *raḍa* ‘a’-*l-şabi ummahu* ‘çocuk, anasını emdi’ (*raḍa* ‘a özel olarak ‘memesini emmek’ tarif edilmiş); ayrıca herhangi bir hayvan memesini emerken kullanılır *Kaş. I* 169 (**eme:r, emme:k**): x111 (?) **ém-** ‘memesini emmek’ 76: x14 *Rbğ.* **ém** benzer *R I* 945: x14 *Muh. raḍa* ‘a **em-** *Mel.* 26, 9; *Rif.* 109; *al-radā* ‘**emmak** (aynen, hata) 34, 12; 120; *maşşa* ‘emmek, kadar emmek’ **em-** 41, 11; 132: **Çağ.** xv takiben **émgen süd emen ya’ni şir-xwāra** ‘süt emme’ *Vel.* 79; **ém-** *makidan* ‘böyle’ *San.* 113r. 22: **Harzm.** x14 **ém-** benzer *Kutb* 50: **Kıp.** x111 **em-** *raḍa* ‘a *Hou.* 36, 12:

xiv benzer *İd.* 23; xv *raða* 'a **ém-Tuh.** 17b 6.

emçek = bkz. **emiğ.**

emçi: = **em**'den eylemi yapan kişi; 'hekim'. **em** olarak bazı dillerde kullanılmaktadır, bazen de anlamı 'sahte doktor'. Bkz. *Doerfer II* 667. **Uyg.** viii takiben Hıristiyan *Uyg. U I* 7, 3 (**2 ot**): **Hak.** xı (sonra **em**) dolayısıyla *al-mu'ālic* 'şifacı' **emçi:** adlandırılır *Kaş. I* 38, 4: **Oğuz** xı *Kaş. III* 252, 12 (**2 ota:-**): **Osm.** xvi *al-ṭibb* 'tıp mesleği' **otaçılık etmek ve emci semçi olmak TTS II** 379.

emder- (?**emter-**) = aşağıda belirtildiği gibi Uygur metni yeniden yapılanmanın ötesinde kalanların zarar gördüğü dörtlüğün ilk şiiRIDIR, ve onun anlamı sadece tahmin edilebilir. **Uyg.** viii takiben Man. **ayağlarığ barça size emtertiñiz** 'kendinizin üzerine tüm saygınlıkları biriktirdiniz (?)' *TT II* 75-6: **Kıp.** xiv **emderdi:** *qallaba wa yusta 'mal fi qalbi'l-qumāş wa'l-ḥubūb wa naḥwiḥā mina'l-acsāmi'l-taqila ba'dahā 'alā ba'd wa lā yuqāl fi'l-quṭn wa naḥwihi mina'l-acsāmi'l-xafifa* 'altını üstüne getirmek', ağır nesnelere, çöpü, tahılı ve bunun gibileri dönüşümlü kullanma, baş aşağı, ama hafif nesnelere, pamuk tiftiği ve bunun gibilerde kullanılmaz *İd.* 23; **emder-qallaba** benzer 24.

emderil- = sadece bir kez kullanılmıştır; **emder-**'in pasif formu. **Kıp.** xiv **emderil-inqallaba** 'alt üst çevirmek' *İd.* 23.

emet = bkz. **yemet.**

emge:- = 'acı acı'. Aşağıda belirtildiği gibi; daha sonra **emgen-** tarafından yerinden edilmiştir. Bazen başka dilden alınmış sözcük dolaylı anlatım içerir. **Uyg.** viii takiben Bud. kelime eleme **tnliğ,**

boğun, vb. ve *USp.*'de transkripsiyonu **imeriğme** 102a. 25; *Suv.* 154, 1; 173, 6; 585, 4 vb. **emgeğme** için hata 'acı' (ölümlüler, vb.): **Hak.** xı **er emge:di:** *imtaḥana'l-racul wa qāsā'l-miḥna* 'adam emek çekti' *Kaş. I* 284 (**emge:r, emge:me:k**); **emgeyü:r** *yat'ab* 'sıkıntı çeker' *I* 362, 25: **KB** **tilin emgemiş er** 'bitkin bir adam' 165; **emger katığ** 'çok yorgun olmak' 689; diğer oluşumlar 332 (**etöz**) 837 (**1 a:r-**): **Harzm.** xiv **émge-** 'acı' *Kutb* 50.

emge:k = **emge:-** 'den durum ve yere bağlı olan; 'ağrı, acı', dolayısıyla 'ağrı eşliğinde bir şey, yorucu çaba', ve dolayısıyla 'yorucu hareket, (ya da bir çocuk) emekleme'. Tüm anlamları ve küçük fonetik değişikliklerle bütün modern dillerde kullanılmaktadır. bkz. **emgekle:-.** **Eski dil** viii **on ok boğun emgek körti:** 'On Oklar halkı (Batı Türküne bakın) acıya tecrübeli' *I E* 19, *II E* 16: viii takiben **bu ırk baş:nta: a:z emgeki: bar** 'bu kehanetin başlangıcında küçük bir ağrı var' (daha sonra o iyileşir) *IrkB* 57: **Uyg.** viii takiben Man.-A *M I* 9, 6 (**1 açığ**): Man. **sekiz törlüg emkek** (aynen) 'sekiz türlü ağrı' *TT III* 39; bir başka oluşum: Bud. **bu mundağ emgek içinde** 'bu çocuk acı içinde' *U II* 4, 10; diğer oluşumlar *U IV* 30, 34, vb. (**1 açığ**); *PP* 2, 7 ve diğerleri; *TT VIII* de **emgek** yazılmış: xiv *Çin-Uyg. Sözlüğü* 'acı, ızdırap' (*Giles* 6, 258) **emgek Liğeti** 134; *R I* 959 (*emge* olarak yanlış yorumlanmış): **Hak.** xı **emgek al-miḥna** 'emek, mihnet' *Kaş. I* 110 (atasözünden alıntı, manzum); ve yedi diğer oluşum: **KB séni koldı tün kün bu emgek bile** '(Peygamber) gayretle gece ve gündüz sizin için dua etti' 39; diğer oluşumlar 373, 1738 (**eğın**), 4293, 4608: xiii (?) *At.* **küç emgek teğürme kişike** 'başkasına zorluk ve zahmet çektirme' 331; *Tef.* **emgek** 'ağrı,

utanç' 76: XIV Rbğ. **émğek** 'çaba, acı' R I 960: takiben **Çağ.** XV **emğek** ('-ğ-' ve -k ile') *emek ve zahmat* 'acı, ağrı', ayrıca *oğlançıkların yürümezden evvel emekledikleri* 'bebek önce emekler sonra yürüyebilir' *Vel.* 30; **émğek** *emeklemek* benzer 78; **émğek** (yazılmış) (1) *ranc-u maşaaqqat* 'ağrı, ızdırıp, işgücü' (2) *ba-dast-u pā raftan-i atfāl* 'çocukların, elleri ve dizleri üzerinde emekleme' *San.* 114v. 29: **Harzm.** XIII (?) **bérge emğek birle élgünni basıp erdi** 'kamçı ve işkence ile insanlara baskı uyguluyordu' *Oğ.* 24-5; (Oğuz Kağan) **emğek çekip turdı** 'birçok acıya dayandı' benzer 235: XIV **emğek** 'bela, zahmet' *Kutb* 20; **emek** benzer 20; **émğek** benzer 50, 59: **emğek CC.** *Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIV *al-ta'ab* 'zahmet, bezginlik'; **Tkm.** *emek* *İd.* 23: **Osm.** XIV **emek** 'acı, ağrı; çaba', çeşitli metinler (III 251 de ayrıca **emge**, ama bu sadece bir ayrılma hali *TTS I* 267; *II* 379, 380; *III* 251): XVIII (sonra **Çağ.** **émğek**) *Rûmi*'de **emek** bozuk *San.* 114v. 29.

emgek = 'yeni doğmuş bebeğin kemikleri birleşmeden önceki kafatası'. Sözcük yazıtta ortaya çıkmıştır. **1 emğek** altında **ümgük** diye hecelenir, fakat bu bir hata olarak görülür, modern hecede **émğektir**. Kuzey doğu dil grubu Küer, Tel. **emğek/emğey** R I 960; Haks. **e:mek** Bas. 336; Kuzey merkezli dil grubu Kır. **emğek**; Kzx. **éñbek**; Güney batı dil grubu Osm. **imik**; bazı anlamları 'kafa tacı' yerine 'bingıldak'. **Hak.** XI **ümgük** (?) *al-qurqûf wa huwa rammā'atu'l-ra's* 'bingıldak' *Kaş.* I 110.

emgk:- = **1 emğek**'den isimden fiil; görünüşte sadece 'emekleme' ve benzeri için kullanılır. Kuzey batı dil grubu hariç bütün modern dillerde kullanılmaktadır, -ğ- eksik ve bazen başlangıç yuvarlak ünlülü.

Uyg.'da -m- asimilasyonu vardır. **Uyg.** VIII takiben Bud. **ömğeklediler** (aynen) *U IV* 34, 70 (**bökseğ**): takiben **Çağ.** XV **émğekleğen** ('-ğ-, -k-, -ğ-' ile') *emekleyen tipl* 'emekleme (bebeğin)' *Vel.* 78; **émğekle-** *ba-şu'ûbat ba-dast-u pā rāh raftan-i atfāl-i şir-xwāra* 'bebeklerde elleri ve dizleri üzerinde güçlkle emekleme' *San.* 114r. 26: **Kıp.** XV *habā* 'emekleme' **emğekle-** (Güney batı dil grubunda, elleriyle **emekle-**) *Tuh.* 13b. 13: takiben **Osm.** **emekle-** 'emekleme' birkaç metin *TTS I* 377; *III* 368; *IV* 421.

emgklen- = **emğekle-**'nin dönüşlü fiil formu; Kuzey doğu dil grubu Kır. **emğekten-**; Kzx. **éñbekten-**; Kuzey batı dil grubu Kaz. **imğeklen-**; genellikle 'ağrı veya sıkıntıya katlanmak' kullanılmaktadır. **Hak.** XI **ol bu: ı:şğ emğeklendi:** '*adda hādāmin cumlati'l-mihna* 'o, bu işi emekli, zahmetli saydı' *Kaş.* I 315 (**emğeklenür, emğeklen-me:k**).

emğekliğ = **1 emğek**'den iyelik isim/sıfat; 'ağrı, acı' ve benzeri. Osm. 'işten emekli', genişletilmiş anlamları ile bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Man. **emğekliğ..... tınlığlar** 'muzdarip ölümlüler' *TT III* 109: Bud. **emğekliğ tınlığlar** *PP* 5, 5; *U III* 31, 9 (i); **emğekliğ karañğuş tarkardaçı** 'sancı dolu karanlığı gidermek' *USp.* 102a. 34; (**Hak.**) XIII (?) *Tef.* **emğekliğ** 'ağrı' 77 (?soyut isim **emğeklik** yerine okundu): XIV *Muh.* (?) *al-şaqi* 'perişan, sefil' (?*al-şafi* olarak okundu) **emge:ğlü:** (-ğ- işaretlenmiş) *Rif.* 154 (sadece): **Harzm.** XIV **émğekli** 'acı' *Kutb* 50.

emğeksiz = **emğek**'den olumsuz isim/sıfat; 'ağrı, çaba olmadan' ve benzeri. Sadece Güney batı dil grubunda Osm. **emeksiz** bazı anlamlarda kullanılmaktadır. **Uyg.** IX **emğeksi:zin** *III C* 8 (*ETY II* 38): *VIII*

takiben Bud. **emğeksizin** ‘çaba olmadan’ *Suv.* 447, 21: **Hak.** **emğeksizin** *min ğayr ta ‘ab* ‘emek çekmeksizin’ *Kaş.* I 420, 5.

emğen- = **emğe:-**‘nin dönüşlü fiil formu; ‘ağrıya katlanmak’. Sadece (?) Güney doğu dil grubunda Türki *Shaw* 38, *Jarring* 22: Kuzey batı dil grubu Kaz. **imgen-**: Güney batı dil grubu Tkm. **emen-**; xx Anat **emen-/emin-** *SDD* 528-9’da kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Man.-A **emğenmiş** (aynen) **emğekemiz** ‘ağrılara maruz kaldık’ *M I* 11, 18: Bud. Sanskritçe *ādipito* ‘ateşe vermek’ (?) **çu:kup emğe:nip** *TT VIII C.* 5; (**emğe:nem:liğ** ‘acı’ benzer *G.* 34); **emğek emğenip** *U III* 31, 9 (i); benzer ifade 46, 19; bir başka oluşum; (*USp.* de 23, 4 **émğenürmen** için *imrenürmen* hatalı): Modern **Uyg.** **isiğ kuya:şka emğe:nmiş** ‘güneş çarpmasından muzdarip’ *TT VIII L.* 10: **Hak.** x1 **ol bu: ı:şka: telim emğendi:** ‘o adam, bu işte (*ta ‘ayyā*) çok yoruldu’; bundan dolayı biri diyor **xa:n karşı:ka: emğendi:** ‘han saraya indi’; anlamı ‘han bu yolda yoruldu ve indi’; bu kelime, beyler ve büyükler için çok ince bir söz olarak söylenir (*bi-ğāyati ‘l-laṭāfa*) Oğuzlar bunu bilmezler *Kaş.* I 255 (**emğenür, emğenme:k**): takiben **Çağ.** xv **émğen-ranc-u zaḫmat kaşidan** ‘ağrıya katlanmak’ *San.* 114r. 9: **Harzm.** xiv **emğen-** ‘acı, sıkıntılı olabilir’ *Kutb* 20; **émğen-** benzer 50, 59; **emğen-** ‘ağrı’ *Nahc.* 270, 8: **Kum.** xiv ‘yorgun’ **emğen-** *CC. Almanca bölümler; Gr.:Kıp.* xiv **emğen-** *ta ‘iba; Tkm.* **emen-** *İd.* 23: **Osm.** xiv, xv **emen-** ‘acı, ağrı veya yorgunluk’, *TTS* iki metinde *II* 380; *III* 251.

emğeş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **emğe:-**‘nin dönüşlü fiil formu. **Hak.** x1 **bu ı:şda: bo:y emğeşti:** *ta ‘iba ‘l-nās fi hādā ‘l-amr ba ‘duhum bi-sabab ba ‘d* ‘halk birbiri

yüzünden, bu işte yoruldu’ *Kaş.* I 238 (**emğeşür, emğeşme:k**).

emğet- = **emğe:-**‘nin ettirgen formu; ‘ağrıya neden olan’. Sadece Kuzey batı dil grubu Kaz. **imğet-** kullanılmaktadır. **Eski dil** viii [boşluk] **iğidiñ emğetmeñ tolğatmañ** ‘onları (insanları) beslemek acı ve sıkıntıya neden olmaz’ *II N* 12: viii takiben Man. **sizni emğettim** ‘senin acı çekmene neden oldum’ *TT II* 8, 37; benzer diğer oluşum 51; *M III* 45, 1-4 (**ögür**); *Chuas.* 209, 315 (**1 ür**): **Uyg.** viii takiben Man. (her ne varsa) **tnlığlarığ neçe emğetğülük tolğatğuluk irintürğülük busantuğuluk** ‘ki ölümlülerde ağrı ve ızdıraba neden olacak ve onları mutsuz ve perişan edecek’ *TT II* 16, 40-4: Bud. **emğetip irintürdüm erser** *U II* 78, 34; **tnlığlarığ örlettim emğettim....erser** ‘eğer ki ben ölümlüleri rahatsız ettiysem ve onların acı çekmesine sebep olduysam’ *Suv.* 135, 16-17; diğer oluşumlar *TT VI* 278 (**uçuz**); *TT VIII* 6 (**emğe:tür**), vb.: **Hak.** x1 **ol anı: emğetti:** *a ‘yāhu* ‘O, onu, yordu, sıkıntı çektirdi’ *Kaş.* I 264 (**emğtür, emğetme:k**): **KB meni emğetür til** 166: xiii (?) *Tef.* (Firavun) **bizni kınar emğetür erdi** ‘işkence gördük (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ 77: takiben **Çağ.** **émğet-** ettirgen formu; *ranc dādan* ‘acı çektirmek’ *San.* 114r. 24: **Harzm.** xiv **émğet-** ‘işkence, eziyete neden olan’ *Kutb* 50, 59; **emğet-** ‘(birisi) yorgun’ *Nahc.* 263, 17; 315, 2.

emiğ = **em-**‘den somut nesneyi tarif eden isim; ‘meme, meme başı’ ya da genellikle ‘göğüs, meme’; tersi **yelin**, bu kelimeye bakın, bu sadece hayvanlar için kullanılır, **emiğ** ise insan ve hayvan için kullanılır. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu Tuv. **emiğ** *R I* 954; *Pal.* 582; Güney batı dil grubu Osm. **emik** ‘emmek (kuru)’ vb. –**ük**

(pasif) sıfat ve farklı bir kelime. Başka her yerde **emcek** tarafından yerinden edilmiş, -**çek** de somut nesneyi tarif eden isim. İlk XIII (?) *Tef. 77*'de not edilmiş ve sonra *Muh.*, *Çağ.*, *Kum.*, *Kıp.* ve *Osm.*'de vardır ve bütün modern dillerde hayatta kalmıştır. Takiben **Eski dil** VIII **teğlük kulu:n erkek yunt(t)a: emi:ğ tile:yü:r** 'kör tay, aygır memesi arar' *IrKB 24*: **Uyg.** VIII takiben **Man. kazğuk teğ kara boy emği** 'siyah renkli mandal gibi memeleri' *M II 11, 18: kény yétiz köğüzinde iki emiği* 'onun geniş koynunda iki memesi (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)' *U IV 30, 54-5*: Modern Uyg. **emiğ sışıp ağrısar** 'göğüsleri şişer ve ağrırsa' *H I 119, 196*: **Hak.** XI **emiğ al-tadā** 'kadın göğsü'; ayrıca *al-tunduwa* '(erkek) meme' *Kaş. I 72*: **emiğ sordı: imtakka'l-dar** 'memeyi emdi' *II 70, 1*; bir başka oluşum *I 485, 23 (çur)*.

emiğdeş = 'evlatlık erkek kardeş ya da kız kardeş'. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu *Tuv. R I 954*'te kullanılmaktadır; Kuzey doğu dil grubunda bir ya da iki dilde. Örnek *Kır.*, *Kzx.*, **emçekteş** tarafından yerinden edilmiştir, başkaları tarafından dolaylı anlatım; bir müddet *Çağtay*'da Moğolca-Türkçe karşılığı **kökelteş** ile yer değiştirdi, şu anda kullanılmamakta (bkz. *San*). **Hak.** XI (paragraf **-daş/-deş**) ve *al-tayd* 'kadın göğsü' **emiğ** olarak adlandırılır ve aynı göğüsten emen süt kardeş **emiğdeş** olarak adlandırılır, bu *muşāhibu'l-tady* 'göğüs kardeşi' *Kaş. I 407*: **Harzm.** XIV **emüğdeş** 'sütkardeş' *Kutb 21*: **Kıp.** XV (paragraf **-daş/-deş**) **emiğdeş** (*emildeş* yanlış yazılmış) *rafıqu'l-riḍa* 'emme de yoldaşlar' *Tuh. 86b. 9*: **Osm.** XV-XVI **emiğdeş**, imla veya küçük değişikliklerle birlikte kullanılmıştır; birkaç metin *TTS II 381*; *III 252*; *IV 296*.

emiğle:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **emiğ**'den isimden fiil. **Hak.** XI **er ura:ğutnı: emiğle:di** 'adam karısının memesine vurdu' (*alā tadyihā*) *Kaş. I 308* (**emiğle:r, emiğle:me:k**).

emiğliğ = sadece bir kez kullanılmıştır; **emiğ**'den iyelik isim/sıfat. **Hak.** XI **emiğliğ eşle:r** *al-mar'l-murḍi'a* 'emzikli kadın' *Kaş. I 153* (**küsü:- gliğ** atasözünden alıntı).

emirçge: = sadece bir kez kullanılmıştır. **Hak.** XI **emirçge:** *al-ğudrūf* 'kıkırdak' *Kaş. I 442*.

emit- = 'yalın; doğru eğim', hem fiziksel hem mecazi. Aşağıda belirtildiği gibi; daha sonra **eğil-** tarafından yerinden edilmiş, bu kelimeye bakın. **Hak.** XI **ta:m emitti:** *māla'l-cidār wa ğayruhu li-yasqut* 'kalbim ona meyletti' ve biri dedi **könlüm añar emitti:** 'gönlüm ona meyletti, aktı' *Kaş. I 214* (ayet; **emitür, emitme:k**); üç diğer oluşum: *KB kamuğ üç aḍaklığ emitmez bolur* 'üç ayak üzerinde olan hiçbir şey bir tarafa meyletmez' 802; diğer oluşumlar 807, 1637: XIV *Muh. māla* (*Rif. ekler wa inḥanā* 'olmak üzere olan') **emit-** *Mel. 31, 4*; *Rif. 115*: **Kıp.** XV(?) *māla* (**mayrıl-**) **emit-** *Tuh. 35b. 11*.

emle:- = **em**'den isimden fiil; 'tedavi etmek' (çeşitli ilaçlarla kişinin hastalığı). **emde-, emne-** gibi çeşitli formları ile modern dilde kullanılmaktadır. Birçok dilde şu an 'büyüler ile tedavi, halk ilaçları ve benzeri' olarak kullanılır, başka dilden alınmış birleşik fiildir. Temelde Arapça; Ortodoks tıbbi için gereksizdir. Uyg. VIII takiben Modern Uyg. *H II 26, 82*: **Hak.** XI **men anı: emle:dim** *ālactuhu wa dāwaytuhu* 'ben onu tedavi ettim' *Kaş. I 287* (**emle:rmen, emle:me:k**): *KB iğig emlemese kişi terk ölür* 'hastalık tedavi edilmezse, insan çabuk ölür' 157; bir başka

oluşum 2002: xiv ‘tedavi etmek, tedavi’
emle- CC. *Almanca bölümler; Gr.*

emlel- = **emle:-** nin pasif formu, sadece (?) Kuzey merkezli dil grubu Kır. Kzx. **emdel-** ‘büyülü sözlerle vb. tedavi etmek’ kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **iğliğ emleldi:** ‘hasta tedavi edildi’ (*ûlica*) *Kaş. I 296 (emlelür, emlelme:k).*

emlen- = **emle:-** ‘nin dönüşlü fiil formu; bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **er emlendi:** ‘adam kendini (*âlaca*) tedavi etti’ *Kaş. I 259 (emlenür, emlanme:k).*

emleş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **emle:-** fiilinin karşılıklı formu. **Hak.** x1 **ba:lığla:r emleşdi:le:r** ‘yaralılar birbirlerini tedavi ettiler’ (*ta ‘âlacat*) *Kaş. I 242 (emleşü:rl:e:r, emleşme:k).*

emlet- = **emle:-** ‘nin ettirgen formu; çoğu dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **men anı: emlettim amartu bi-‘ilâcihi** ‘ben onu tedavi ettim’ *Kaş. I 266 (emletür, emletme:k).*

emlü = bkz. Kıp. **eñliğ.**

emri:- = sadece bir kez kullanılmıştır, ama bkz. **emrit-**, **emriş-**. **Hak.** x1 **ol meniğ yi:nim emri:di:** *ihtakka casadi* ‘o, benim vücudumu kaşındı’ *Kaş. I 275 (emri:r, emri:me:k).*

emriş- = **emri:-** ‘nin yardımcı fiil formu, sadece *Kaş.* diline özgü. **Hak.** x1 **etim barça: emrişti:** *ihtakka casadi min carab aw naḥwihi* ‘bütün vücudum kaşındı’ *Kaş. I 236 (emrişür, emrişme:k); et yin üşüp emrişü:r* (kışın) *al-abdân tarta ‘id hattâ ka-anna dabiba ‘l-niml fi ‘l-badan* ‘karıncalar üzerinde yürüyormuş gibi vücutları titiriyor’ *I 463, 12.*

emrit- = sadece bir kez kullanılmıştır; **emri:-** ‘nin ettirgen formu. **Hak.** x1 **kaşınma:k meniğ yi:nim emritti:** *al-ḥikka aḥakka casadi* ‘kaşınmak benim vücudumu gıdıklandırıyor’, şöyle ki, bir kimsenin koltuk altı veya boynu kaşınırsa bütün beden bundan gıdıklanır, adamcağız gülmeğe başlar *Kaş. I 261 (emritür, emritme:k).*

emse:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **em-** in dilek kipi fiil formu. **Hak.** x1 **keñ ana:sın emse:di:** ‘çocuk annesini emmek istedi’ *Kaş. I 278 (emse:r, emse:me:k).*

emsi:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **em-** ‘in simülatif formudur. **Eski dil** VIII takiben (zengin adamın koyununu, korku içinde kurt götürdü) **böri: ağzı: emsi:mi:ş** ‘kurdun ağzı sulandı’ *Irkb 27.*

emüz- = **em-** ‘in ettirgen formu; ‘emzirmek’. **emğiz-** en eski formudur, muhtemelen onun ikincil bir formudur, ilk kez Muh. içerisinde not edilmiştir ve bir ya da iki modern dilde hâlâ kullanılmaktadır, ve **emzür-** muhtemelen onun bir ettirgen formudur ve Kıp.’da standart formdur. (*Hou.* 36, 13; *İd.* 23; *Kav.* 69, 15). Belki de **emğiz** için **emiz-** modern dilde kullanılmaktadır, Güney batı dil grubu dışında Az. **emizdir-**; Osm. **emzir-**; Tkm. **emdir-**. **Hak.** x1 **ura:ğut oğlḥa: sü:t emüzdi:** *arḍa ‘ati ‘l-mar ‘atu ‘l-laban li ‘bnihā* ‘kadın oğluna süt emzirdi’ *Kaş. I 180 (emüzür, emüzme:k);* bir başka oluşum III 264, 11: XIII (?) *Tef.* **emüz-** ‘emzirmek için (çocuğu) çıkarmak’ 77: xiv *Muh.* **amaşşa** ‘emzirmek’ **emğiz-** (aynen) *Mel.* 41, 11; **emiz-** *Rif.* 132; (*arḍa ‘al-walad emzür-* 22, 5; **emzü:r-** 102): takiben **Çağ.** xv **émiz-** (boşluk) **ém-** ettirgen formu; *makānidan wa şir dadan* ‘meme vermek, süt vermek’ *San.* 113v. 5;

(**émizdir-**, **émiz-** in ettirgen formu; *şir dihānidan* benzer 113v. 17).

endek = sadece bir kez kullanılmıştır?. **Oğuz** x1 **endek** *al-saṭḥ* ‘düz çatı, düz yüzey’ *Kaş. I 105*: (xiv *Muh.* (?) *al-nihāya* ‘son’, ve benzeri **endek** *Rif.* (sadece) 188.

ender- = bkz. **emder-**.

endik = ‘safdil, aptal’. Güney batı dil grubu xx Anat. **endil** ‘korkak, patavatsız’ *SDD 533*’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **endik er** *al-racul’l-ablah* ‘basit fikirli, aptal adam’ *Kaş. I 105* (atasözünden alınmış): (**Harzm.** xiv **usı entikti yıklu yazdı turdı**) ‘o aptaldı, neredeyse çökmüştü ve hala duruyordu’; **entikti**, **entik erdi** nin değişik formu olarak açıklanmadıkça **entik** ile aynı anlamdadır: **Osm.** xiv **bu yolda ki üküş yiter ende baş** ‘bu yolda çok aptal insan yoldan çıktı’ *TTS II 382* (muhtemelen kelime aynı).

enetkek = ‘Hindistan, Hint’, Soğdça *yntkk* dan gelir. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii Bud. **enetkek yériñe** ‘Hindistan’a’ *Suv. 3, 16*; **enetkek tilindin** ‘Hint dili’nden benzer 343, 5; bir başka oluşum: Modern Uyg. *H II 20, 71; 31, 194*: xiv *Çin-Uyg. Sözlüğühisi t’ien* ‘Hindistan’ (*Giles 4,031 11, 208*) **enetke** (aynen) *R I 732; Ligeti 134*.

enüç = sadece bir kez kullanılmıştır, ama **enüçle:-** ile karşılaştırın, **enüçlen-**. **Hak.** x1 **enüç zafaratu’l-ayn** ‘göze inen perde’ *Kaş. I 52*.

enüçle:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **enüç**’den isimden fiil. **Hak.** x1 **ota:çı: kö:zü gēnüçle:di:** *‘ālaca’l-ṭabibu’l-‘ayn mina’l-zafara* ‘hekim göze inen perdeye ilâç koydu’ *Kaş. I 299* (**enüçle:r**, **enüçle:me:k**).

enüçlen- = sadece bir kez kullanılmıştır; **enüçle:-**‘den fiilin dönüşlü formu. **Hak.** x1 **anıñ kö:z enüçlendi:** *waqa’ati’l-zafara fi ‘aynihi* ‘onun gözüne inme indi’ *Kaş. I 291* (**enüçlenür**, **enüçlen-me:k**).

enük = ‘küçük etçil hayvan, yavru, köpek yavrusu, vb.’ Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu Tuv. ve Güney batı dil grubu Osm. ve xx Anat.’da (**enik/önök/önük**) kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. **enük** ‘(kaplan) yavrusu’ *Suv. 610, 3 ve 7*: **Hak.** x1 **enük şiblu’l-asad** ‘aslan yavrusu’; ve küçük (*walad*) sırtlanlar, kurt ve köpek yavrularına **enük** denir ve *isnānu’l-ğalaq kiritlik enü:ki:* ‘kilidin dişleri’ *Kaş. I 72*: takiben **Çağ.** xv **énük** (yazılmış) *baçça-i sibā’ wa kilāb* ‘yırtıcı hayvanların ve köpeğin küçüğü’, **kuzı** ‘kuzu’ adlandırılır, ‘buzağı’ ve gibi **buzaw**, ‘eşek-tay’ ve benzeri **xuduk**, ‘domuz yavrusu’ **cocğa**, ‘genç fil’ ve benzeri **bala**, ‘oyun kuşu, civciv’ **çorpe** ve diğeri ‘civciv’ **yawrı** *San. 118r. 10*: **Tkm.** xiii *carwu’l-kalb* ‘köpek yavrusu’ **enük** (*etük* yanlış yazılmış; **Kıp. küçük**) *Hou. 11, 10*: **Kıp.** xiv **enük** ‘genç ya da yırtıcı hayvan ya da köpek’ *İd. 24*: xv (**küçük**, **uruk** ve) **enük** *Tuh. 11b. 6*; **enük** aynı zamanda *kalb* in çevirilerinden bir tanesidir 30b. 6: **Osm.** xiv, xv **enük**; xv takiben **enik** ‘aslan yavrusu, köpek yavrusu, vb.’ ve burada ‘küçük yılan’ *TTS*’de çeşitli metinler *I 269; II 385; III 253; IV 298*.

enükle:- = **enük**’den isimden fiil; (yırtıcı hayvan ya da köpek, vb.) ‘küçüğü dünyaya getirmek’. xix Osm.’de kullanılmıştır, ama şu anda hiçbir dilde bulunmamaktadır(?) **Uyg.** viii takiben Bud. **yañı enüklemiş bir tişi barsığ** ‘dişi kaplan daha yeni doğurmuş’ *Suv. 609, 16*: **Hak.** x1 **it enükle:di:** ‘köpek yavrusu’ (*acrat*); ve biri dedi **arsla:n enükle:di:** ‘arслан

yavruladı' (*aşbalat*) *Kaş. I* 308 (**enükle:r**, **enükle:me:k**); bir diğer oluşum *III* 92, 11: **Osm.** xiv, xv **enikle-** iki metin *TTS I* 269; *II* 385.

enüklen- = sadece bir kez kullanılmıştır; **enükle:-**'nin dönüşlü fiil formudur. **Hak.** x1 **it enükledi:** 'köpek enikledi' (*dât cirâ'*) *Kaş. I* 294 (**enüklenür**, **enüklenme:k**).

enüklüg = **enük**'den iyelik isim/sıfat. Sadece (?) Güney batı dil grubu xx Anat, **enikli/ennikli** *SDD* 538-539'da kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **enüklüg arslan labwa dât aşbā** 'yavrulu aslan' *Kaş. I* 153.

eñ = sözde üstünlük oluşturan önek sıfatı. **eñ** bazen **éñ** olarak modern dilde kullanılmaktadır, *TT VIII eñ* Uyg. dilinde *añ* in tutarlı bir heceleme olması rağmen makul bir açıklaması yoktur bkz. *Doerfer II* 566. **Eski dil** viii **eñ ilk I N** 4; **eñ ilki I E** 32; *II E* 30 'herşeyden önce' (zarfsal): **Uyg.** viii takiben Man.-A **eñ ilki** benzer *M I* 14, 6: Bud. Sanskritçe *antima-* 'bütün yük' (sıfat) **eñ başlayuki tıltağı** 'birincil nedeni' benzer 20, 3 ve 7; **añ başı** benzer 20, 10; 24, 55; **añ başlayu** *Suv.* 348, 6; **añ tübinde** 'nihayet' *TT VII* 40, 143: Modern Uyg. **eñ öñre** 'en önce' (zarf) *TT VIII L.33*; **añ ilki** *TT VII* 14, 4; *H I* 14: **Hak.** x1 **KB bularda eñ altın** 'bunların en düşüğü' 137, 793 (**aşnu:kı:**), 3997: **Kum.** xiv **eñ** (dudaklarla yapılan **em**'den önce) *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.* 89.

eñ = sadece Güney batı dil grubu Osm. xix. yy'da kullanılmaktadır, ama *Sam.* 143'de tarif edildiği gibi 'eskimiş', pek çok otorite 'kontrol' olarak çevirir, ama sık sık renklerin 'genel görünümü' ile alakalıdır, Osm. anlamı, bazen **yaña:k**'tır, alternatif sözcüğü 'yanak' için 'yanak kemiği'

anlamında kullanılır. **Hak.** x1 **eñ al-xadd** 'yanak'; ve biri dediki **kızıl eñ** 'kırmızı yanak' *Kaş. I* 40: **KB sarığ kılğa eñ** 'yüzümü sarartır' 477; diğer oluşumları (bkz. **kız-**) 1100, 2385: xiii (?) *At. yā olar kızıl eñ bu eñke meñ-e* 'yahut onlar al yanaktır; o ise, bu yanağın benidir' 26: xiv *Muh.* (?) *al-xadd eñ* (*al-āriđ* 'yanak kemiği' **yaña:k**) *Rif.* 140 (sadece): takiben **Çağ.** xv **eñ yañak Vel.** 31; **éñ** benzer 84; **éñ gūna wa āriđ** 'ten, yanak' *San.* 117v. 28: **Harzm.** xiv **eñ** 'yanak' *Kutb* 21; **éñ** benzer 50; *MN* 6, vb.: **Kıp.** xiv **eñ** ('-ñ ile') *yuñlaq 'alā'l-xadd* 'yanak için kullanılır' *İd.* 25; (**buğday** altında) **em lawnu'l-xadd** 'yanaklarının rengi' benzer 34.

eñ = sadece *Irkb*'de ön ünlülü oluşur, anlamı 'vahşi oyun' (ama bu av için söylenir), genellikle 'gıda' (genellikle **a:ş**) olarak kullanılır. Moğolca ile ilişkisi 'vahşi oyun' (*Kow.* 15, *Haltod* 2) belirsizdir, fakat Mongolların 'vahşi oyun' sözcükleri olduğu için benzerlik muhtemeldir. **Añ** 'vahşi oyun' Kuzey doğu dil grubu dillerinin çoğunda *R I* 182, Haks., Tuv. ve Kuzey merkezli dil grubu Kır. hiç şüphesiz Moğol dilinden alınmıştır. Takiben **Eski dil** viii **bars keyi:k eñke: meñke: barmi:ş eñi:n meñi:n bulmi:ş** 'bir leopar ve bir geyik oyun (ya da yiyecek?) ve tahıl aramaya gittiler ve onu buldular' *Irkb* 31 (**eñle:-** ile karşılaştırın).

eñ- = 'kafası karışmak'; aşağıda belirtildiği gibi, ama bkz. **eñit-**, **eñtür-**. **Hak.** x1 **er eñdi:** *tañayyara'l-racul* 'adam tereddüt etti' *Kaş. I* 174 (**eñe:r**, **eñme:k**); **eñmegüde:** (aynen) **eñe:r yatañayyar hālata'l-ımtihān** 'sınav zamanında şaşar' *I* 252, 19 (beyitin olması gerektiğinden iki tane fazla hecesi vardır, muhtemelen ilk sözcük değişmiştir): **KB eñip kaldı Öğdülmiş elgin uva** 'Öğdülmiş ellerini

ovuşturarak, şaşırmış bir hâlde kaldı' 5967: **Osm.** XIV-XVI **eñü yañu** 'zararına şaşırmış' *TTS*'de birkaç metinde kayıp *I* 270; *II* 385; *III* 254; *IV* 299.

eñ- = 'eğmek', vb. bkz. **eğ-**.

eñek = muhtemelen ***eñgek** den gelir. **2 eñ**'den sıfat olmuştur, **yaña:k** ile karşılaştırın; orijinali, oldukça geniş, 'alt çene, çene kemiği, çene', daha sonra spesifik olarak 'çene'. Genelde çok bozuk olarak modern dilde kullanılmaktadır. Genellikle Kuzey doğu dil grubu **ek/e:k**; Güney doğu dil grubu **iñgek**; Kuzey merkezli dil grubu **e:k/iyek**; Orta güney dil grubu **iyak**; Kuzey batı dil grubu **iyek**; Güney batı dil grubunda Tkm. **eñek**; xx Anat. çeşitli formlarda **eyek/enek**, vb. (Az.'da, Osm.'de **çene** Farsçada *çāna*). Bkz. **sakak**. **Uyg.** VIII takiben Man. *TT II* 16, 15-16 (**opra:-**): **Hak.** XI **eñek** *al-māđığān wa'l-fanikān min canbatayi'l-fam* 'ağzım iki yanındaki azıların bittiği yer' **eñek** *al-xaytu'lladi taşudd bihi'l-mar'a ximārahā wa miqna'atahā* 'kadınların baş örtülerine bağladıkları ip' *Kaş. I* 135 (ikinci anlamı dışında başka hiçbir iz yoktur, muhtemelen ilk kullanımı mecāzidir): takiben **Çağ.** XV **eñek** *eñek zanaxdān ma'nāsina* 'çene' *Vel.* 31; **eñek** benzer 83; **eñek** ('-eñ-' ile) *zanaxdān; Mu'ayyidu'l-fudalā* nın yazarı *eñel* i yanlış yazmış *San.* 118r. 2: **Harzm.** XIII **eyek** 'çene' *Ali* 49: XIV **eñek** 'çene, alt çene' *Kutb* 51; (her kim onun dili altında kalırsa) **iki eñeki arasındaki** 'onun iki çenesi arasındaki' *Nahc.* 382, 3: **Kıp.** XIV **enek** ('testisler', ve ayrıca) *al-daqañ* 'çene' *İd.* 23; **eñek** (-eñ- ile) *al-daqañ* benzer 25: xv *al-ħanak* 'alt çene' **enek** *Kav.* 60, 15; *Tuh.* 12b. 5; *Tuh.* 3b. 5'de içeren sözcüklerden biri olarak anılan -eñ-: takiben Osm. XIV **eñek** 'çene', vb., bütün zamanlarda

kullanılır *TTS I* 268; *II* 383; *III* 253; *IV* 297.

eñim = bkz. **eğim**.

eñin = bkz. **eğin**.

eñir- = bkz. **eğir-**.

eñiş- = **én-**'den -ş, -ş de hareketi tarif eden isim; 'iniş, aşağı eğim' ve bazen somut nesneyi tarif eden isim. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **KB éniş** 'iniş' oldukça sık görülür, zıttı genellikle **ağış** 'artış' 903, 1050, 1087 (**ağış**), vb.: XIV *Muh. al-ħudūr* 'eğim, meyil' **éniş** *Mel.* 74, 13; *Rif.* 177 (yanlış yazılmış): **Kum.** XIV 'vadi, yamaç' **eniş** *CC. İtalyanca bölümler; Gr.: Kıp.* XIII *al-ħadara* 'bayır' (zıttı 'bayır, yokuş') **éniş** *Hou.* 6, 15: XIV **éniş** *al-ħudur* (ve tersi **yokuş** dur *al-şa'ūd*)....**éniş** *al-nuzūl* 'iniş' *İd.* 24: xv *ħadara éniş* *Tuh.* 12b. 11; bir başka oluşum 22a. 1 (*ağış*).

eñit- = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 eñ**'in ettirgen hali; **eñtūr-** ile karşılaştırın. **Hak.** XI **bizni: kamuğ eñitti: ħayyanā bi-şani'ih 'sürpriziyle hepimizi şaşırttı' *Kaş. II* 274, 26.**

eñit- = **2 eñ-** (**eğ-**)'in ettirgen hali ve eş anlamlısı; 'eğmek (bir şey), yay (kafası, vb.)'. sadece *Uyg. Bud.* diline ait sözcük. **Uyg.** VIII takiben *Bud.* Sanskritçe *anavanatakāyo*, 'vücudu eğmemek' **eñitme:** [boşluk] *TT VIII G.* 60; **eñite etözün** 'vücutları bükme' (ilgili) *U III* 12, 16; 38, 28-29; **nomluğ etözlerke yeme eñitip** 'baş eğme *dharmakāyas*' *Suv.* 32, 22-3.

eñle:- = **3 eñ**'den isimden fiil, bu kelimeye bakın. Aşağıda belirtildiği gibi; **añna-/añda-** Kuzey doğu dil grubunda birkaç dilde *R I* 188, 193, *Haks.*, *Tuv.*'da

görülmektedir. Moğol dilinden *ayna-* olarak alınmıştır (*Kow.* 14, *Haltod* 2). Takiben **Eski dil** VIII **bars kéyi:k enleyü: meñleyü: barmi:ş** ‘leopard ve geyik yabani av ve tahıl aramaya başladı (ya da gıda?) *IrkB* 49.

eñliĝ = 2 **eñ**’den iyelik isim/sıfat; normal olarak önüne gelen kelime ile renk çağrıştırır ‘renkli yanaklara ya da tene sahip olmak’. Sadece (?) Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmaktadır. **Hak.** XI **KB kızĝu eñliĝ** ‘kırmızı yanaklı’ 4524: takiben **Çaĝ.** XV (**eñ** altında) **kuyaş eñliĝ** ‘güneş gibi yanaklar’ *Vel.* 31; **kuyaş éñliĝ** (aynen) benzer *San.* 118r. 7; **Harzm.** XIV **çéçek éñliĝ** ‘çiçek renkli’ *Kutb* 51; *al éñli* ‘kırmızı yanaklı’ benzer 60: **Kıp.** XIV **buĝday emlü:** (aynen) *asmar* ‘esmer’ (gerçek anlamı ‘buĝday renkli’) *İd.* 34: **Osm.** XV, XVI buĝday **eñlü/eñli** iki metinde *TTS II* 381 (*en* altında).

eñlik = 2 **eñ**’den soyut isim (somut nesneyi tarif eden isim); ‘kırmızı kozmetik, allık’, ‘beyaz kozmetik’ için kullanılmaz, **opo:** ya da **kirşe:n.** Orta güney dil grubu hariç fonetik değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **uluĝ kiçig eñlik** ‘büyük ve küçük allık’, *Fam. Arch.* gelin için satın alınan eşyalar listesinde iki kez kullanılmıştır: **Hak.** XI **eñlik** *al-raxf wa huwa şibĝ aħmar yuṭlā bihi wacanātu’l-nisā* ‘kırmızı allık kadının elmacık kemiklerine sürülür’ *Kaş.* I 115: XIV **Rbĝ.** **eñlik** A. Battal, *İbnü-Muhennā Lûgati, İstanbul, 1934, s. 29; Muh. xiḏābu’l-hācip wa ħamratu’l-xadd* ‘yanaklar için allık ve ruj’ **eñli:k** *Mel.* 63, 15 (*Rif.* 162 birinci ve **eñli:k** için **ka:şlık** (**eñli:lik** yanlış yazılmış) ikinci için *wa miṭluhu*, ve ekler **ak eñlik** *bayādu’l-‘arūs* ‘beyaz allık (kozmetik)’): takiben **Çaĝ.** XV **eñlik** ‘kırmızı renk (*kızıl reng*) kadınların

yüzünde’ *Vel.* 84; **eñlik** ‘tüm kadınların yüzüne ruj (*ĝāza wa gulĝūna*) sürün’ *San.* 118r. 8: **Kıp.** XI *al-ħamra* ‘ruj’ kadınların yüzlerinde **eñli:k**; ve sebzeler için (*nabātiya*); aromatik bitkili, ülkemizde de yetişen bir bitki (*al-riyāħin*) *al-yamāniya* olarak söyleriz; **kerti: eñli:k** ‘(*al-şādiqa*) afacan’ *Hou.* 18, 1-4: XIV **enlik** (*enilik* hatalı seslendirme, -n- altında -ñ- değil) *al-ħamra li’l nisā*’ *İd.* 24: takiben **Osm.** XVI **eñlik** ‘ruj’ bazı metinler *TTS III* 254; *IV* 298.

eñrek = bkz. **ernek.**

eñtür- = sadece bir kez kullanılmıştır; 1 **eñ-** in ettirgen formu; **eñit-** ile karşılaştırın. **Hak.** XI **erni: eñtürdi:** *ħayyara’l-racul fi amrihi wa adħaşahu* ‘sürpriz yaparak adamı işinde şaşırttı’ *Kaş.* I 290 (**eñtürür, eñtürme:k**).

ep = bkz. 1 **ap.**

epe = bkz. **aba:/1 apa:/ebe:/epe:.**

epək = sadece bir kez kullanılmıştır; ama *R I* 919 içerisinde benzer çocuksu kelimeler **epəy/epi** vardır ve **i:pi** nin 1566’da benzeri bulunmaktadır; hiç şüphesiz **epmek** yanlış telaffuzdur. **Hak.** XI çocuk dilinde ekmeğin adı (*al-xubz*) **epək** *Kaş.* I 68.

epmek = ‘ekmek’; daha eski **etmek** ile karşılaştırın ve muhtemelen orijinal formu; bazı modern dillerde üçüncü bir formu **ekmek**; ayrıca **epək** ile karşılaştırın; sadece (?) Güney batı dil grubu Az. **epmek/ eppek** *R I* 925’de kullanılmaktadır. **Yaĝma, Tuxsı** ve bazı **Oĝuz** ve **Kıp.** XI **epmek** *al-xubz* ‘ekmek’ *Kaş.* I 101.

er = ‘adam’, başlangıçta sadece ‘erkek insan’, sonraki özel anlamları ‘erkek

(kadın değil), bir mücadele adamı, koca'. Bkz. **eren**. Tüm modern dillerde kullanılmaktadır. **Eski dil** VIII **térilip yetmiş er bolmuş** 'toplandıklarında yetmiş adam oldular' *I E* 12, *II E* 11; **inim Kül Tégin er at bultı**: 'erkek kardeşim Kül Tégin yetişkin ismini aldı' *I E* 31 (**er at**, ilk kitabeler arasında oldukça yaygın) **el(l)iğce: er tutdımız** 'yaklaşık elli kişi yakaladık' *T* 42: takiben VIII **er** 'bir adam', genellikle nitelikli, örnek **bay er** 'zengin adam', *IrkB* 5, 7, vb. de yaygındır; **beğ er** benzer beş anlamı kuvvetli bir ihtimalle 'bey': Man. **ol tüzün er** 'o iyi bir adam' *M I* 5, 12; 6, 20; bir başka oluşum *TT II* 10, 91-2 (**onar**): Yen. **er** ve **er at** çok yaygın *Mal.* 26, 3 vb. ; 26, 13 vb.: **Uyg.** VIII **er** '(savaşan) adam' *Şu. E* 4, 10, 11, 12, vb. de yaygın: **oğlanım erde: marımınça: bol** 'oğullarım büyüyünce öğretmenim gibi olun' *Suci* 9 (ama doğru okuması *Suci* 7 **marıma: yüzer toru:ğ bertim** 'her yerde öğretmenim yüz at verir', **yüz er turuğ** değil 'yüz erkek ve bir konut'): VIII takiben Man.-A **erli uzun tonluğlı**: 'adam ve kadın' *M I* 16, 15-16; **ne er sen** 'nasıl bir adamsın?' *M I* 33, 19: Man. **ınça kaltı er** 'adam gibi' *Wind.* 23: Bud. **er** hem kendi başına hem de sıfat ya da ismi niteleyerek kullanılır, örn. **beğ er** 'bey', **aşçı er** 'aşçı adam' yaygın; *TT VIII D.* 20 de Sanskritçe çevirisi *bharteva* 'koca gibi' geçici okuması **he:re teğ**: Modern Uyg. **er kişi er isiğe keđ bolayın téser** 'bir adam cinsellikte güçlü olmak istiyorsa' *H I* 75; **altı er kömür borlukumnu** 'altı adamın kazdığı üzüm bağıımı' *Usp.* 13, 4; bir başka oluşum (ama benzerde 22, 5 (XIV) **har** (Farsçadan alınmış sözcük, **er** değil) **bir kişi** 'her tek adam'): takiben **Eski Kır.** IX **er** ve **er at** yaygın *Mal.* 2, 3 vb.; 2, 5 vb.: **Hak.** XI **er** *al-racul* 'adam'; *yucma* 'eren *wa hādā šādd li-anna simata'l-cam* ' **-la:r** 'çoğulu **eren**; bu düzensizdir, çünkü çoğul

işareti **-la:r** dır' *Kaş. I* 35; *Kaş.*'da yaygın **KB er at boldı beğler kanatı yüği** 'asker beylerin kanat tüyüdür' 3005; **er at** 'asker' 2138; ve birçok başka oluşum **er:** XIII (?) *At.* **er** (*er/ér* yazılmış) yaygın; Tef. **er** 'adam, savaşan' 78: XIV *Muh. racul er Mel.* 6, 16; *Rif.* 78, bir başka oluşum; *al-zawc* 'koca' **é:r** 49, 10; 144 (kelime hem *er* hem de *ér* yazılmış): takiben **Çağ.** XV **ér erya 'ni mard Vel.** 54; **ér/éren** (yazılmış) *mardan* (**éren** ile); ve mecazi olarak *āzāda mardan* 'özgür insanlar' (**éren** ile) *San.* 99r. 16: **Harzm.** XIII (?) **er** (genellikle **ér** yazılmış, bir defa, 314, ?*yér*) *Oğ.* da birkaç kez oluşur: XIV **er** 'adam' *Kutb.* 21, 57 (*ér*): **Kum.** XIV 'adam, erkek, koca' **er CC.** *İtalyanca ve Almanca kısım; Gr.* 89: **Kıp.** XIII *al-racul er Hou.* 24, 17: XIV benzer *İd.* 9: XV benzer *Kav.* 59, 14; *Tuh.* 16b. 7; *zawc er Tuh.* 17b. 12 (bir başka oluşum): takiben Osm. XIV **er** genellikle 'koca', genellikle 'adam, savaşan adam', bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 270; *II* 387; *III* 256; *IV* 300.

erdem = **1 er**'den gelen sıfat; etimojik olarak 'erkekçe nitelikler', özellikle 'yiğitlik', ama geniş anlamda daha yaygın olarak 'iyilik, fazilet, iyi nitelikler' kullanılmıştır. Uyg.da hitap olarak kullanılmıştır. Erken dönemde Moğol dilinden alınmıştır, orijinali 'yetkinlik, verimlilik, kapasite' (*Haenisch* 44) ve daha sonra 'bilgelik, bilgi' (*Kow.* 260, *Haltod* 60). Kuzey doğu dil grubu Tuv. **ertem** 'bilgi, bilim' *Pal.* 587; Güney batı dil grubu XX Anat. **erdem/erden** 'erdem, mükemmellik' *SDD* 542'de doğrudan kullanılmaktadır. bkz. *Doerfer II* 451. **Eski dil** VIII **alpı: erdemi**: 'cesareti ve mertliği' *Ix.* 4; benzer diğer oluşumlar 7 ve 12: takiben VIII **erde:m** *Toyok doct* da birkaç kez oluşur. (*ETY II* 57-9) teknik terim olarak 'büyülü kalite, erdem' değerli bir

taş. Yen. ifadesi gibi **erdem için** ve **er erdem için** ‘erkeksi nitelikler için’ Mal. 29, 4 ve 7 de yaygın: **Uyg.** VIII takinem Man.-A **yeti törlüg erdemte ötrü** ‘yedi türlü güç yoluyla’ *M I* 15, 17-18: Man. **erdem sevinç** ‘özel erdem ve çekiciliği’ (Rüzgar Tanrısı) *Wind.* 4, 24, 44; **Osm.** XIV, XV **erlik erdemi** ‘erkekçe erdemler’ ve **erdem** ‘askeri beceri’ *TTS III* 257.

erdemlig = **erdem**’den iyelik isim/sıfat; ‘cesurluk, erdemlik gibi niteliklere sahip olma’; vb. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubunda Tuv. **erterniğ** ‘öğrenilmiş, eğitim’, ve Güney batı dil grubu XX Anat. **erdemli** ‘yetenekli, becerikli’ *SDD* 542’de kullanılmaktadır. **Eski dil** VIII takiben *IrkB* 10 (**alp**): *Mal.* 28, 1; benzer bir başka oluşum 48, 8: **Uyg.** VIII takiben Man.-A **tükel erdemliğ** ‘tam erdemli’ (yüksek mevkili Manikharan’ın lakaplarından biri) *M I* 12, 18: Bud. **edğülüg edre:mliğle:r** (aynen) ‘iyi ve erdemli insanlar’ *TT VIII H.* 10: Modern Uyg. **erdemliğ kişi** ‘erdemli ya da değerli adam’ *TT VII* 42, 1: (**Hak.**) XIV *Muh.* *al-musta’idd bi’l-a’māl* (*Rif.*, *li’l-şay*) ‘işlerinde yetenekli bir adam’ **é:rde:mliğ** *Mel.* 56, 1; *Rif.* 153: **Kıp.** XIII *al-’ālim dū’l-faḍla* ‘erdemli ve bilge’ **é:rdemliü:** *Hou.* 26,1: **Osm.** XIV **erdemliü** ‘iyi’ *TTS’de I* 271.

erdemsiz = **erdem**’den olumsuz iyelik isim/sıfat; ‘erkekçe niteliklerden yoksun, cesaretsiz, faziletsiz’. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII Modern Uyg. *TT VII* 42, 1 (**uldañ**): **Hak.** XI **erdemsizden kut çertilü:r** ‘faziletsizden devlet uzaklaşır’ (*alladı lā manaqaba wa lā adab ma’ahu*) *II* 229, 22; diğer oluşumlar *III* 211, 3 (**şa:**); *I* 252, 19: XIV *Muh.* *al-daxil fi’l-a’māl* (*Rif.*, *al-xilw mina’l-şay*) ‘işlerinde deneyimsiz’ **é:rde:msiz** *Mal.* 56, 3; *Rif.* 153.

erdeş = **2 ér (yé:r)**’den isim, *KB* diline ait ve diğer benzer sözlerde sadece bağlaç olarak kullanılır; Fergana el yazmasında 1967’de *yerdeş* kullanılmıştır; Kaş.’da **yerdeş** Oğuzca olarak tarif edilir ve **Hak.** da **yé:r** in ikinci formu olarak **2 é:r** söz edilir. Olasılıkla doğrudur, parçada ‘yoldaş’ anlamındadır. **Hak.** XI *KB* 1967, 2276 (**adaş**).

ered- = **erü-**’den geçişsiz isimden fiil; sadece *Kaş.* diline ait. **Hak.** XI **oğla:n eretti:** ‘*udda’l-şabi mina’l-ricāl* ‘çocuk adam olarak ünlenmişti’; orijinali **eredti:** ama asimile olmuş, birinin dediği gibi *al-muḍḍakir* (bu *muḍtakir* için) *al-dıkr Kaş. I* 208 (**eredü:r, eredme:k**); bir başka oluşum *I* 206 (**atat-**).

erej = ‘mutluluk, saadet’; Soğdça *ryz* nın aynı anlamda değişmiş şeklidir (*réj* olarak telaffuz edilir). Sadece *KB* diline özgü olarak hecelendiğinde bilinmeyen bazı sebepler için belki tam olarak karşıt anlamı olan **irinç** ile karıştırılabilir, **érinç/érinj**’e dönüşür. Güney doğu dil grubu dillerinin çoğunda **ırıs/rıs** olarak kullanılmaktadır *R I* 1368; *III* 719; *Haks.* **ırıs**; Kuzey merkezli dil grubu *Kır.*, *Kzx.* **ırıs** (ve *Kzx.* **rıs** *R III* 719 da); Orta güney dil grubunda *Uzb.* **ûroz**; Kuzey batı dil grubunda *Kaz.* **uras** *R I* 1655; Güney batı dil grubu XX Anat. **araz/uraz** *SDD* 109, 1420. **Hak.** XI **érinç** *al-tana’um wa’l-taqallub fi’l-ni’ma* ‘iyi yaşayış nimet içinde geçiniş; bazı diyalektlerde telaffuzu **érinj** *Kaş. I* 132; *III* 449: *KB* **erej kolsa emğek teğir ol ülüş** ‘mutluluk istediğinde acı gelir, mutluluk yerine’ 432; (bir erkeğin davranışlarının kötü olduğunu görmek) **ereji az ol kör ökünçi uzun** ‘mutluluğu kısa, tövbesi uzun ömürlü’ 926; diğer oluşumlar 434, 677, 937, 2150, 3672 (**salın-**), 5208, vb. (Viyana el yazmasında 5208 **erinç**): XIII (?)

*Tef. uşım*ax turğuluk erinçü ‘cennetin mutluluğu kalıcıdır’ anlamına gelebilir (Borovkov un çevirisi ‘konut’, **erin-* sıfat olarak düşünüldüğünde **1 er-**fiilinin dönüştü formu olur, ama pek de makul değildir) 81.

eren tü:z = bir yıldız ismi, **eren** ‘erkekler’ ve **tüz** ‘benzer’ bir bileşik olarak izah edilebilir; hemen hemen ‘ikizler’ anlamındadır, *KB* oluşumlarına uyar; *Kaş.*’daki çeviriler yanlıştır, bkz. Clauson. **Hak.** x1 **eren tü:z** *ismu’l-mizān fi’l-nucūm wa hiya min manāzili’i-qamar* ‘yıldızlar bilgisinde terazi yıldızının adı’ bu, ayın gökte uğraklarından (burçlarından) birinin adı *Kaş.* I 76; bir başka oluşum *III* 40 (**yılduz**): *KB* Zodyak işaretleri listesinde 138’de **erendiz** ‘İkizler’, Viyena el yazmasında üçüncü sırada gelmektedir, ‘İkizler’; diğer oluşumlarda **erentiz** yazılmış, metinde (British Müzesi el yazmasında) **erendend** yazılmış, bkz. *Clauson* s.357.

erğen = bkz. **erjen**.

erğü: = **1 er-**‘den isimden fiil; **3 eriğ** ile karşılaştırın; ‘mesken’ ve benzeri. Aşağıda belirtildiği gibi ama bkz. **erle:**. **Uyg.** viii **Man.-A** (?) **kendünün erğü barkı** [boşluk] ‘kendi konutu ve ev eşyası’ *TT VI* 83, not 464, 1 (her zamanki ifade *ev bark* ile karşılaştırın); bir başka oluşum *M I* 14, 12-13 (**oğul**): Bud. **kentü kentü erğüsiherü yağıltılar** ‘her biri kendi meskenlerine dağıldılar’ *TT VI* 464; **yekler erğüsi otuğlarında** ‘şeytanların yaşadığı adada’ *Kuan.* 20-1.

erğür- = daralmıştır (**erğüz**, **erğüz-** ile karşılaştırın) **erü-**‘nün ettirgen formu; ‘çözmek, eritmek; ‘ıslatarak yumuşatmak’. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben **Man.** (Tanrının dördüncü fazileti işte o

rüzgar) **tum[luğğ]** ‘donmuş şey nasıl erir’ *Wind.* 39-40; (bu beşinci) **isiğğ erğürer tarkarur** ‘erir ve ısıyı dağıtır’ benzer 46-7: *Modern Uyg.* **matu luğ suvka erğürüp** ‘limonlu suda erir (başka dilden alınmış sözcük)’ *H II* 22, 41; benzer başka bir oluşum 24, 42; **Hak.** x1 **ya:ğ erğürdi:** ‘yağı eritti (*adāba*)’ (vb.) *Kaş.* I 227 (**erğürür**, **erğürme:k**).

erğüz = sadece bir kez kullanılmıştır; **erü-**den sıfat soneki **-ğüz**; **-ü-** sesini yutar. **erğür-** ile karşılaştırın. Belirsiz telaffuzu **Arvuz** özel isim. **Hak.** x1 **erğüz su:v duwābatu’l-talc wa’l-camd fi ibtidā’i’l-rabi** ‘ilkbahara doğru karların ve buzların erimesinden hasil olan su’ metinde **ya:y yaru:pan erğüzi: aktı: akın munduzi:** çevirisi ‘bahar giderken erimiş olan karlar çoşkun seller gibi aktı’ *Kaş.* I 96.

erğüz- = daralmıştır (**erğüz**, **erğür-** ile karşılaştırın) **erü-** nün ettirgen formu. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu Tuv.’da kullanılmaktadır. **Uyg.** viii **Modern Uyg.** **ölüg mişkiçniğ yakrısın erğüzüp** ‘ölü yabani bir kedinin yağını eritip’ *H I* 57-8.

eri:ğ (?**ériğ**) = muhtemelen **2 eriğ** ile aynı; aşağıda belirtildiği gibi, ama bkz. **ériğlik**. **Hak.** x1 **eri:ğ** (aynen) **yılkı: al-dābbatu’l-fāriha** ‘canlı hayvan’ dolayısıyla biri dedi **eri:ğ at faraş rā’i** ‘ruhu olan at’; *Oğuz Kaş.* I 70’de bilinmiyor: **ıki:la:çım eriğ** (aynen) **boldı: sabağa cawādi wa ‘adā fi’l-sayr** ‘küheylanım yüğrük oldu’ *I* 139, 16; **Kum.** xiv ‘canlı, enerjik’ **erüv CC. Almanca bölümler; Gr.**

eriğ = ‘tavsiye’; bir anlam vermek için iki kelimenin birleştirilmesiyle oluşmuştur, (**2**) **öt eriğ** kolaylıkla tanınabilir, ama onları tek başına belirlemek zordur. **Uyg.** viii takiben Bud. **siziğ ütünüzni** (aynen) **eriğniğni** ‘tavsiyeleriniz’ *TT VIII N.* 10:

baxşılarnıñ uluğlarınñ körgitmiş boşğunmış ötinçe eriğince inçip evrilmedim erser ‘eğer ki ben öğretmenlerden ve büyük kişilerden öğrendiğim ve göstermekte olduğum öğütlere uygun davranmadıysam (bir anlam vermek için iki kelimenin birleştirilmesi)’ *Suv.* 136, 4-6; **yadıp nomluğ él(l)iğler teğ ötin eriğın** ‘(bir anlam vermek için iki kelimenin birleştirilmesi) *dharमारājās*’ler gibi onun tavsiyesini yaymak’ *Hüen-ts.* 2003-4; benzer bir başka oluşum 2017: **Hak.** x1 *KB* **öt sav eriğ** ‘öğüt ve nasihat’ 1548, 2617, 3984, vb.; **snadı eriğ** ifadesinde **eriğ** 593 (ve 619, 764) ‘adam’ demek gibi görünüyor.

eriğ (?ériğ) = eriğ barığ ifadesinde **er-bar-** dan sıfat (bkz. **2 ér-**); sadece Uyg. dilene ait ama bkz. **5 eri:ğ.** Uyg. viii takiben Bud. (*Hiđimba*, şeytanca öfkeye kapılma) **élgın adakın Arcunı toñağ ölürgülük eriğ barğ kılıp** ‘kahraman Arcuna’yı öldürmek için elleri ve ayakları ile yumuşak hareketlerde bulunmak) *U II* 25, 2 takiben; **anıñ yavlak eriğlerin barığların** ‘onun kötü hareketli oyunu’ (?) *TT X* 347; diğer oluşumlar *U III* 63, 5 (**yalğantur-**); *Hüen-ts.* 2078.

eriğ = muhtemelen **1 er-**‘den sıfat ekseni altında oluşuyor. **Eski dil** viii **eriğ yerte:** ‘öyle bir yerde (?)’ *I S* 13 (iki kere): Uyg. viii takiben Bud. Sanskritçe *brāhmai’sca* ‘ve Brahmanical tarafından’ **tört törlüğ zarwa: eriğle:ri üze:** ‘Brahmanizme ait varoluşun dört türüyle’ (?) *TT VIII F.* 10: **tözın eriğın** ‘onun kökeni ve varoluşu (ya da doğası?)’ *Suv.* 593, 22.

eriğ = **eri:- (erü:-)**‘den durum ve yere bağlı olan; ‘eritme, sıvılaştırma’. **erü:** olarak bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **eriğ ne:ñ** ‘yağ

ve yağa benzer eriyici her nesne’ (*dā’ib*) yağ gibi (*al-samm*), vb., ayrıca donduktan sonra eriyen her şeye de denir (*dāba ba’da’l-cumūd*) *Kaş.* I 70.

eriğle:- = 1 eriğ’den isimden fiil; sadece bir anlam vermek için iki kelimenin birleştirilmesi olarak not edilmiştir. **ötle:- eriğle:-** ‘tavsiye etmek’. Uyg. viii takiben Bud. *U III* 15, 11, vb. (**ötle:-**).

eriğliğ = 3 eriğ (?)’den iyelik isim/sıfat; aşağıda belirtildiği gibi Uyg. viii takiben Bud. Sankiritçe *sādhuvihāram* (muhtemelen okuması yanlış) ‘biri erdemli hayat geçiriyor’ **edğü eriğliğ** *TT VIII C.* 1: (**Hak.**) xiii (?) *Tef. zahara* ‘görünme’ **eriğliğ bol-** 81 (buraya ait?).

erin- (?érin-) = ‘tembel olmak, üşengeç olmak’; yapısal olarak fiilin dönüşlü formudur, ancak anlamsal olarak **ermegü:** ile bağlantılıdır. Modern dilde **erin-/érin-/irin** olarak kullanılmaktadır, orijinali **érin.** Ayrıca bkz. **erinçığ.** **Eski dil** viii takiben Man. *Chuas.* 255, 266 (**ermegür-**): **Hak.** x1 **er i:şka: erindi:** *takāsala’l-racul li’l-amr mustawhişa(n) lahu* ‘adam işe erindi’ *Kaş.* I 201 (**erinür, erinme:k**): *KB* **erinmez kılur barça yalğuk işi** ‘oyalanmadan adamın işlerinin hepsini yapar’ 2462: **Kıp.** xv *takassala érin-* *Tuh.* 9a. 12: **Osm.** xiv-xvi **erin-** ‘tembel olmak’ *TTS*’de çeşitli metinler *I* 271; *II* 391; *III* 259.

erinç = erki: ve erken gibi, bu kelimeye bakın, **1 er-**‘in çok eski bir formu; kendine has formu (bkz. G. ATG, paragraf 359), genellikle en iyi çevirisi ‘olasılıklı olarak, güya’ ve benzeri. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski Dil** viii (onların kağanı bilgeydi ve sertti) **buyruki: yeme: bilge: ermiş erinç alp ermiş erinç** ‘onun veziri akıllı imiş, cesur imiş’.....**anı: üçü:n éliğ ança:**

tutmış erinç *IE 3, II E 4*; bütün bir dize ya da benzer bir ifade izler *IE 5, II E 5, 6; IE 11, II E 10*; diğer oluşumlar *IE 24, II E 20 (ol); IE 26; II E 35; Ix. 23 (ülüg): Uyg. VIII* takiben Bud. (kötülük yaptım) **bilip kılmadım erinç** ‘ama bilerek yaptığını düşünüyorum’ *U II 87, 59; kañım xan boğun tiliñe korkup inça yarlıkadı erinç* ‘babam bu emri verdi, çünkü insanların söyleyebilecekleri şeylerden korktu’ *PP 11, 1-3*; benzer diğer oluşumlar *10, 1; 45, 5: Hak. XI erinç* Parçacık (*harf*) anlamıyla ‘*alla* ‘olur ki, belki’, dolayısıyla biri dedi **ol keldi: erinç** ‘o, belki geldi’ *Kaş. I 132*; benzer **bardı:** ‘o (belki) gitti’ *III 449*; diğer oluşumlar *I 46, 20 (kanık); III 65, 12 (uğra:ğ); 245, 18; 309, 11: KB ölüm buzmağınça buzulmaz erinç* ‘ölüm bozmadıkça, katiyen bozulmaz’ *882*; diğer oluşumlar *2062-4, 3739*.

erinçig (?**érincig**) = **erin-** durum ve yere bağlı olan; ‘üşengeç’ ve benzeri. Bazı fonetik değişikliklerle bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak. XI KB érinçig kışığ sürdi yazkı esin** ‘bahar rüzgârı eziyetli kışı sürüp, götürdü’ *65*; **kamuğ eski neğler érinçig bolur érinçig yüki kör yérinçig bolur** ‘bütün eskimiş şeyler yıpranmış olur, yıpranmış şeylere tahammül etmek insana sıkıntı ve tiksinti verir’ *687*; bir başka oluşum *3938 (KB’de sürekli érinçig yazılmış): Kum. XIV ‘boşta, tembellik’ erincek CC. Almanca bölümler; Gr.: Tkm. XV kaslân ‘tembel’ (Kıp. yalkaw) érinçek Tuh. 30b. 6: Osm. XVI erincek ‘tembel’, TTS’de bir defa II 391*.

erinügsüz (?**érinügsüz**) = ***erinüg**’den olumsuz isim/sıfat, **erin-** den hareketi tarif eden isim; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg. VIII** takiben Bud. **tünle küntüz erinügsüz** ‘gece ve gündüz durmaksızın’ *Hüen-ts. 1939*.

eriş- = bkz. **erüş-**.

erk = iki temel anlama sahiptir, (1) birinin isteğini diğerlerinin üzerine empoze ettiği güç olan ‘otorite’; (2) diğerlerinin otoritesine maruz kalmaksızın kişinin karar verme özgürlüğü olan ‘özgür-irade, bağımsızlık’. Erken dönemde Moğolcadan *erke* olarak alınmıştır (*Haenisch, s.45*) ve çeşitli formları **erk/erik**, vb. bütün modern dillerde kullanılmaktadır. Bazen kesin olmamakla birlikte ‘kuvvet, güç’ ve benzeri anlamında kullanılır. **Eski dil VIII** takiben Man. (eğer ki biz ay ve güneş ölür dersek, ya da onlar gayri ihtiyarı doğar ya da batarsa) **erki bar erser tuğmazun** ‘onların hür iradesi varsa,’ *Chuas. 24-5: Uyg. VIII* takiben Bud. (ona engel olamıyordu) **erkim tükemedi** ‘makamım yeterli değildi’ *PP 27, 4; erkimçi tapımca işledim erser* ‘kendim seçip mutlu olmuş gibi hareket ettim’ *Suv. 136, 1; erk türk* ‘özgürlük ve olgunluk’ (tekrar doğma isteği, canlanma, özgürlük) ifadesinde oldukça sık ortaya çıkar, örnek (bu algının bir sonucu olarak – Sanskritçe *vedana*) **ajunlarka ed tavarka erkke türkke azlanmak turur** ‘yeniden dünyaya gelme isteği, bağımsızlık ve olgunluğun doğuşu’ (Sanskritçe *trşnā*)’ *U II 10- 14-16*; diğer oluşumlar *TT IV 4, 4 (esür-) Tiş. de* tekrarlayan bir ifade *19a. 5; 20a. 6; 21b. 2; 25a. 6; 26a. 7 vb.:* Modern Uyg. (güzel bir kehanette) **uluğ erk keldi** ‘sen büyük ölçüde bir bağımsızlık edindin’ *TT I 121; erikke* (aynen) **teğir** ‘o bağımsızlığa erişir’ *TT VII 34, 6*; (bir üzüm bağının işlenmesi için gereken düzenlemeleri tasvir eden bir belgede) [boşluk] **yı-kara Miñ-kara ikeğü erk yok** ‘(sahipleri?)..... yi-kara ve Min-kara’nın ikisi de kendi meselelerini (?) artık idare edemiyorlar’ (?)’ *USp. 21, 2: Hak. XI erk al-saltana wa nafādu’l-amr* ‘saltanat ve sözü geçerlik’ *Kaş. I 43: KB*

bar erse yazukum kına erk saña ‘günah işledimse, beni cezalandırır; yetkisine sahiptir’ 639; **ajun erki bulduñ** ‘sen dünyada makam kazanmışsın’ 940; (babanız önce size bey oldu) **erk türk tüze** ‘bağımsızlık ve olgunluğun zevki’ 5151; diğer oluşumlar 942, 1784 takiben **Çağ.** xv **érk ixtiyār** ‘özgür irade, özgürlüğü seçmek’ *Vel. 51 San. 99v. 21*; **Harzm.** xiv **erk** ‘makam, nüfuz’ *Kutb. 21* (**erklîğ** kelimesinin altında); **öz kuluñ turur ne erki bolğay** ‘o senin kölendir?’ *Nahc. 360, 8*; **Kum.** xiv **erk** (1) ‘güç, otorite’; (2) ‘özgür irade’ *CC. Almanca bölümler; Gr. 92*; **Osm.** xiv *Yunusda* **erk** ‘otorite’; xv ‘iki şey arasında seçim yapma özgürlüğü’ *TTS I 272*.

erkeç = ‘erkek keçi’; başlangıçta oldukça genel bir kelime. Kuzey merkezli dil grubu Kır., Güney batı dil grubu Az., Osm., Tkm. (bkz. *Shcherbak*, s. 111) ve xx Anat. **erğeç** *SDD 543*; **erkeç** benzer 546: **ürğeç** benzer 1434, genellikle ‘kısır keçi’ için, bazen Güney batı dil grubunda ‘üç yaşındaki keçi’ (**teke:** ile karşılaştıran) kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. **iki süñük erkeç etin** ‘erkek keçinin iki kemiği ile eti’ *HI 16*; **Hak.** xi **erkeç al-tays** ‘erkek keçi’ *Kaş. I 95* (atasözünden alıntı): **KB bular ol sürüg koyka erkeç sanı** ‘bunları koyun sürüsünün koçu telakki et’ 4353: xiv *Muh.* (altında ‘koyun ve keçiler’) *al-xaşsi* ‘kısırlaştırılmış’ **erkeç** *Mel. 70, 16*; *Rif. 72* (**ürkeç** seslendirmesi): takiben **Çağ.** xv **erkeç buz-i nar-i sih sâla wa buz-i pişraw-i kalla** ‘üç yaşındaki erkek keçi; sürüde erkek keçi’ *San. 37r. 25*; **érkeç** aynı çeviri, ayrıca **e-** yazılmış benzer 99v. 24; **Kum.** xiv ‘erkek keçi’ **erkeç** *CC. Almanca bölümler, Gr.:* **Kıp./Tkm.** xiv **erkeç** (seslendirmesi **erküç**) *al tays* (muhtemelen **Tkm.**’de) ve **Kıp.** *al-mina’l-mi’za* ‘kısır keçi’ *İd. 11*; *al-xaşş mina’l-*

ma’az érkeç *Bul. 7, 14*; **Osm.** xv takiben **erkeç** ‘erkek keçi’ (genel bir terim) *TTS*’de çeşitli metinlerde *I 272*; *II 391*; *III 259*.

érkek = ‘erkeksi, erkek’, **tişi:** ‘kadın’ nın zıttıdır, insan ve hayvan için kullanılan bir terimdir; *G. ATG.*’de belirtti, paragraf 59, **kek-** içersinde dönüşlü bir formdur, fakat baştaki harfi e değil **é-** olduğu için bu kesinlikle yanlıştır ve son ek **-kek**’in varolduğunu kanıtlayacak yeterli kanıt yoktur (**-gek** gibi ki bu da dönüşlü değildir), genellikle **erkek/irkek** olarak bütün modern dillerde kullanılmaktadır. Takiben **Eski dil** viii **erkek buza:ğu:** ‘erkek buzağı’ *IrkB 41*; benzer bir başka oluşum 24 (**emiğ**): **Uyg.** viii takiben Man.-A (şehvet) **kim érkekli tişili etözinde erür** ‘ki bu kadınların ve erkeklerin bedenlerindedir’ *M I 17, 8-10*; (bütün tavuklar geliştii) **yeme érkeki neñ [onmaz] ermiş** ‘ve erkek kuşlar (horozlar) hiç büyümezler’ *M I 36, 10-11*; bir başka oluşum *M II 7, 19*; Bud. **tişi erkek kut waxşegler** ‘erkek ve kadınları koruyan ruhlar’ (İrandan alınmış sözcük) *Suv. 425, 1-2*; **tişili érkekli TT VI 321** (ve *USp. 99, 1*); **altı [ér]kek [o]ylar** ‘altı erkek borusu’ (müzik aleti) *Hüen-ts. 133* (ve bkz. **erjek**): **Hak.** xi **erkek** ‘herhangi bir erkek (*al-dakar*) hayvan’; dolayısıyla **erkek taka:ğu:** ‘horoz’ adlandırılır *Kaş. I 111*; dört diğer oluşum: **KB ayıtmaklık erkek turur** ‘sormak.....erkektir’ (ve feminen cevap) 979; diğer oluşumlar 980, 4523: xiii (?) *Tef.* **erkek** ‘erkek’ 82: xiv *Muh.* *al-dakar* **erkek** *Mel. 45, 5; 54, 11*; *Rif. 138* (**é:rğek**), 151 (hatalı seslendirme): takiben **Çağ.** xv **erkek** (yazılmış) *nar* ‘erkeksi’, insanlarda *muğakkar* ‘erkek’, atlarda *fahıl* ‘aygır’ *San. 99v. 27*; **Harzm.** xiii (?) **érkek oğul** ‘erkek çocuk’ *Oğ. 4, vb.*; **erkek böri** ‘erkek kurt’ benzer 141, vb.: **Kum.** xiv ‘erkeksi’ **erke(k)** *CC. İtalyanca bölümler;*

Gr.: **Kıp.** XIII *al-ḡakar erke:k Hou.* 24, 17: XIV **erkek** *al-ḡakar* kadına karşı olarak *İd.* 11; XV *al-ḡakar min kulli'l-ḡaywānāt erkek Kav.* 61, 21; benzer *Tuh.* 16a. 12: **Osm.** XV, XVI **erkek** bazı metinlerde *TTS I* 272; *III* 259; *IV* 303.

érkeklen- = **érkek**'den dönüşlü isimden fiil. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. (bölük pörçük bir takvim metni) **i:rke:kle:nür** 'erkeksidir' (?) *TT VIII P.19: Hak.* XI **su:v erkeklendi:** *māca'l-mā* 'su dalgalandı'; ve biri dedi **anın yi:ni: erkeklendi:** *iḡša'arra cilduhu* 'onun tüyü ürperdi'; *wa kaḡalika idā-racu raculiya* 've ayrıca bir kimse erkeklik gösterirse yine böyle denir *Kaş. I* 315 (**erkeklenür, erkeklenme:k;** ilk iki anlamı **1 örgüçlen-** sözcüğüne karşılık görünmektedir).

erken = **erki:** gibi (bu kelimeye bakın) ve **1 erinç 1 er-** den gelen arkaik bir edat formu; orijinali geniş zamandır; fiillerden sonra kullanılabilir 'süre', sonra 'olurken' anlamında oldukça serbest kullanılır, bkz. *G. ATG*, paragraf 437. Kuzey doğu dil grubunda Tuv. **ergin** 'bir duruma belirsizliğin adını vermek için kullanılan bir edat' (belki de **erki:** nin ikincil formu) ve **eken/iken**, vb. 'olurken' diğer birçok dil grubunda kullanılmaktadır. **Eski dil** VIII takiben Man. Chuas. 213 (**1 alkan-**): Uyg. VIII takiben Bud. **ança sözleyü turur erken** 'onlar bu yüzden konuşuyorlarken' *U IV* 20, 233; benzer ifade 28, 18; **yoryur erken** 'o yürüyorken' benzer 30, 34, vb.; **siz Enetekte erken** 'sen Hindistan'da iken' *Hüen-ts.* 1790 (ve bu notlara bkz.); benzer diğer oluşumlar 2022, 2142; *Suv.* 620, 17 vb.; 621, 19: Modern Uyg. **Tardış apam ölgen erkende** 'büyükbabamız Tardış (şu anda) ölüyor' *USp.* 12, 2: **Hak.** XI **erken** parçacık anlamı *ḡala kaḡā*

'filanca pozisyonda olmak'; dolayısıyla biri diyor **ol keltür erken kördüm** 'o gelirken gördüm' (*ḡāla ityānihi*) *Kaş. I* 108; benzer kullanımları *II* 249, 9; 301, 2; 333, 5 (**sékrit-**): **KB kiçig oğlan erken bilig öğrenür** 'insan, küçük çocuk iken, bilgi öğrenir' 1823: XIII (?) *At. biligsiz tiriğ erken atı ölüğ* 'bilgisiz, sağ iken, adı ölüdür' 96; bir başka oluşum 215; *Tef. yiğit erken* 'genç bir adam ise' ve benzer ifade 78 takiben (**1 er-** kelimesinin altında): takiben **Çağ.** XV **érken, éркиn, éken ve ékin**, genellikle hepsinin eş anlamlı olduğu belirtilir; ama **éркиn/ékin** örnekleri göstermektedir ki farklı bir anlama sahiptir ve **erki:** ikinci bir şeklidir; **éркиn** ('-k ile') başka bir sözcük ile birlikte kullanılır, örnek **bolmadı erkin olmadımı** 'değildi?'; **érken** ('-k- ile' aynı anlamı taşır (**érkenni** 'onun olmak') *Vel.* 49; **éken** ('-ğ- ile', aynen hata) genellikle başka bir sözcük ile kullanılabilir, örnek **fulān éken fulān iken** ya da *idügi* 'filanca olmak'; **ékin** ('-k- ile') genellikle başka bir sözcük ile kullanılabilir, örnek **bu érđi ékin bu idi** benzer 64; **érken** (yazılmış) *hast* 'olmak' (**tilbe érken dür** içeren 'kızgın'); ayrıca **éркиn** yazılmıştır, ayrıca *lafz-i zā'id* 'ek sözcük' kullanılır *dar rawābiḡ* 'bileşik ifadeler' *San.* 99v. 28 (**érken** birkaç durumda izleyin); **éken** (yazılmış) aynı çeviri **érken**, ayrıca **ékin** yazılmış *San.* 108v. 19; **ékin** (yazılmış) *inter alia*; (2) **éркиn** kısaltması *az cumla-i rawābiḡ* anlamı *hast*; (3) birleşik ifadelerde motif olarak kullanılan bir tamamlayıcı kelime, benzer 109r. 28: **Harzm.** XIII **érken/éken** 'süre' *'Ali* 37.

erki: = *G. ATG* paragraf 359 ve *Hüen-ts. Biog.*, s.21, not 62'de zarf; burada aksine görüş ifade edilmesine rağmen, olası nadir durumlar dışında görünüyor, sadece soru cümlelerin sonunda kullanılır. En iyi

çevirisi ‘sanıyor musun’ anlamındadır. **erken** ve **1 erinç** gibi fiil son eklerin 7. yüzyılda oldukça farklı olduğu zamana dayanır. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubunda Tuv. **irği** ‘daha kibar olmak için sorularda kullanılan bir edat. **Uyg.** VIII Man. **amtı ertip kalır erki sen** ‘şimdi sen belki de dünyaya gözlerini kapatıyorsun?’ *TT II* 15, 7-8: Bud. **bola:r** (aynen) **yég mü erki a:zu erme:z mü erki tép sézikliĝ bolmuş** ‘bu şeylerin iyi olduğu belki de olmadığı konusunda belirsiz olmak’ *TT VIII H.* 5-6; **alı çevişi neteĝ erki** ‘onun ne tür gereçler kullandığını varsayıyorsun?’ *U II* 16, 24; *Kuan.* 99-100; **ne tıltaĝın ne için teĝinmek bolur erki** ‘ne sebeple ve neden bu kanının oluştuğunu varsayıyorsun? (Sanskritçe *vedanā*)’ *U II* 10, 17-18; diğer oluşumlar doğrudan soru *U II* 22, 4; 31, 43; *U III* 45, 6; *U IV* 14, 145-6; *Suv.* 132, 15; 599, 23; *Hüen-ts.* 62 (?), 1829, 1884, vb. **tıjlaĝalı bolĝay erki men** ‘sanıyorum dinleyeceğim’ *U III* 29, 4-5; **Hak.** XI **erki: ħarf şakk** ‘şüphe ifade eden bir parçacık’; dolayısıyla biri dedi **ol kelir mü erki: a yaĝdur huwa am lā** ‘sence o geliyor mu gelmiyor mu?’ *wa huwa yunāb manāba’l-istiḫām* bu soru yerini alır *Kaş.* I 129: **KB nelük tuĝdum erki yana ölgeli** ‘ağlayacak olduktan sonra, sanki niye güldüm?’ 1136; **kavuşğum kaçan erki teĝri bilir** ‘bir daha ne zaman kavuşacağımızı ancak Tanrı bilir’ 6176; bir başka oluşum 5121 (**2 öt**): XIII (?) *Tef.* **erki** sorular ve tablolarla ‘belki’ 82: takiben **Çaĝ. erken: Harzm.** XIV soruda **erki Kutb** 21.

erklen- = **erk**’den dönüşlü isimden fiil; ‘güç veya makam sahibi olmak’. Sadece (?) Kuzey batı dil grubunda Kar. L., T. *R I* 781; *Kow.* 184. **Eski dil** VIII takiben Man. **él(l)enmekim etöz meñisi beĝedmekim erklenmekim** ‘hükümdarım olma bedensel

zevki, bir bey olarak benim yetkim dāhilindedir’ (benim gözümde çok değersiz ve önemsiz hale gelmiştir) *TT II* 8, 43-4.

erklig = **erk**’den gelen iyelik isim/sıfat; ‘güç sahibi veya makam sahibi’ ve ‘özgür irade sahibi ya da bağımsız’. İki anlam da birbirine çok yakın, ve hangisinin kastedildiğine karar vermek sıklıkla zordur; Tanrı’ya atfedildiğinde muhtemelen her ikisi de, ve ‘kudretli’, en iyi çevirisidir, bu tüm anlamını vermez. Kuzey merkezli dil grubu Kır. **ertkü;** Kzx. **érikti, irikti** ve Kuzey batı dil grubunda Kar. L., T. **erkli**; Kaz. **irikli** kullanılmaktadır. **erklig xan** ifadesinin ilk anlamı ‘yeraltı hükümdarı’ olarak kabul edilmiştir; Moğolcadan *erlik kaĝan* olarak alınmış, daha sonra da Kuzey doğu dil grubundan alınmıştır. **Eski dil** VIII **üze: teĝri: erklig** (boşluk) ‘cennet üstü güçlüdür’ *Ix. A. c.* 1 (*ETY II* 123); VIII takiben (adam ava gitti) **taĝda: kamlami:ş teĝri:de: erklig** ‘o dağlarda büyü yaptı (ve) cennetin bağımsız oldu(?)’ *IrkB* 12; benzer diğer oluşumlar 55 (**törüt-**); benzer dipnot (**alku:**); **ka:māĝda: erkli:ĝ yultu:z ermi:ş** ‘o tüm diğerlerinden çok daha güçlü bir yıldızdı’ *Toyok III* 2r. 7-9 (*ETY II* 179); benzer bir başka oluşum 2v. 11-12: Man. (biz onun olduğuna inanırsak) **kértü erklig küçlüĝ teĝri** ‘gerçek, kudretli, güçlü Tanrı’ *Chuas.* 18-19; **erkligin erksizin** ‘gönüllü ya da gönülsüz şekilde’ benzer 255; benzer ifade 265-6: Yen. *Mal.* 28, 5 (**inilgü**): **Uyg.** VIII takiben Man.-A **Ordu Çiĝil Kent erkligi** ‘Ordu kent ve Çiĝil kentin bağımsız hükümdarı’ *M I* 27, 6-7: Bud. **erklig kan yértinçüsin** ‘güçlü Hükümdarın dünyası’ (bu yeraltı) *U II* 33, 7-8; **[tınhĝ]lar tuĝum üze erklig bolurlar** ‘ölümlüler yeniden hayat verdiklerinin üzerinde kontrolü ele alırlar’ *Tiş.* 51a. 8

takiben; diğer oluşumlar *TT VI* ve *VII*: Modern Uyg. **borluk üze .....** **Solta** (? **Sultan** okunur) **Ağa erkliĝ bolzun** ‘S.A.’nin üzüm bağı üzerinde tüm sahiplik haklarına sahip olmasına izin ver’ *USp.* 13, 10; benzer ifade ama bunun yerine **üze** yaklaşma hâli 51, 6; 56, 12; 57, 20 (bu durumlarda ilişkiler kişileredir mülke değil); **erkliĝ beĝ** ‘yetkili merci’ benzer 114, 14; bir başka oluşum *TT I 25* (**arjula-**): **Hak.** x1 **KB ay erkliĝ uğanmeñü muñsuz bayat** ‘kudretli, güçlü, sonsuz, bıkmaz Tanrı’ 6; **biligliĝ kişi tilke erkliĝ kerek** ‘bilgili insan diline hâkim olmalıdır’ 971; bir başka oluşum 3520: x111 (?) **At. kul ol mālka mah aña erkliĝ ol** ‘o servetinin kölesidir, zenginliği onun efendisidir’ 256; **Tef. erkliĝ** ‘yetki sahibi’ (genellikle **üze** ile) 83: xiv **Rbĝ. yélke erkliĝ farışta** ‘rüzgarı yöneten melek’ *R I* 782; **Muh.(?) şāhib farmān** ‘sorumlu bakan’ **érkliĝ Rif.** 145 (sadece): **Harzm.** xiv **erkliĝ/erkli** ‘otoriter, kontrol sahibi’ *Kutb* 21; **érkliĝ** benzer 51; **erkliĝ Nahc.** 344, 3: **Kum.** xiv **erkli** ‘güçlü’; **erkli erksiz** ‘gönüllü ya da gönülsüz’ *CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Osm.** xiv **erkli** ‘seçmekte özgür’ (iki alternatif arasında) *TTS*’de bir metin *I 272*.

erkliĝlik = **erhliĝ**’den soyut isim; ‘güç, otorite’. Sadece (?) Kuzey merkezli dil grubu Kır. **erktü:lük**; Kzx. **ériktilik** kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **KB tüzü neñke yetti bu erkliĝlikiñ** ‘senin otoriten her şeye uzanır’ 9: x111 (?) **Tef. erkliĝlik** ‘bağımsızlık, keyfi davranışlar (?)’ 83.

erksin- = **erk**’den dönüşlü isimden fiil; ‘güce sahip ya da otoriteye’. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil** viii takiben Man. **él(l)enmek erksinmek** ‘kural koyan (hükümdar) olmak ve otoriteye sahip olmak’ *M III* 16, 9 (ii); benzer başka bir oluşum 19, 14: **Uyg.** viii takiben Man.-A

M I 27, 10 (uĝur): Bud. **bursañ kuvraĝ üze erksindimiz erser** ‘eğer ki biz Budist toplulukları üzerinde otorite uyguladıysak (bir anlam vermek için iki kelimenin birleştirilmesi)’ *TT IV* 6, 45; diğer oluşumlar *Pfahl.* 22, 3 (**uĝur**); *USp.* 102a. 7-8: Modern Uyg. **şlavantılar selile erksinip** ‘katip ve kilise mensubu olmayanlar (belirli mülkler üzerinde) otoriteye’ sahip olarak’ (belirli nitelikler üzerinde) *USp.* 88, 26-7: **Kum.** xiv **barçalarını erksindeçi** ‘dört bir yanın efendisi’ *CC. Almanca bölümler; Gr.*

erksintür- = **erksin-**’in ettirgen formu, ama pratik olarak onunla eş anlamlı. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Bud. Sanskritçe *adhipatim krivā* ‘onu üstün bir hükümdar yapmak’ **erksintürme:k kılıp** *TT VIII A.* 7; *silādhipati* ‘doğruluk efendisi’ **çaşāpat erksindürme:kliĝ** benzer *A.* 44.

erksire:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **erk**’den olumsuz isim/sıfat; ‘bağımsızlıktan ya da otoriteden yoksundurlar’. **Uyg.** viii takiben (boşluk) **erksireyin** (boşluk) *M II* 6, 8.

erksiz = **erk**’den olumsuz isim/sıfat; ‘hür irade olmadan, istemsiz’. Kuzey merkezli dil grubu Kır. **erksiz**; Kzx. **ériksiz** ve Kuzey batı dil grubunda Kar. L. T. **erksiz** *R I* 738; Kaz. **iriksiz** kullanılmaktadır. **Eski dil** viii takiben **erksiz** *Toyok IV* 6 (*ETY II* 180, hasarlı): Man. (eğer ki biz dersek ki ay ve güneş) **erksizin tuĝar batar** ‘bilinçsizce doğar ve batar’ *Chuas.* 22; diğer oluşumlar 255, 265-6 (**erkliĝ**): Bud. (otoritem yeterli değildi) **erksiz ıdurmen** ‘onu kendi irademe karşı gönderiyorum’ *PP* 27, 4; **anıñ yarlıkıña men bu muntaĝ yavlak ağa kılurmen** ‘ben bunları yaratıyorum böylece şeytan onun emriyle bilinçsizce tehlikeye atar’ *U*

IV 16, 160-1; bir başka oluş *U III* 84, 8 (ii): **Hak.** x1 *KB közi suk kişi özke erksiz erür* ‘açgözlü adam kendisine hâkim olamaz’ 2611; (ne zaman kalbini büyüledi) **bolur erksiz kişi** ‘insanın kendine hâkim olması’ 3855; **isiz kılsa boynın eğer erksizin** ‘ona kötülük yaparsan, çaresiz, sana karşı boyun eğer’ 4564: x111 (?) *Tef. erksiz* ‘güçsüz’ 82 (**erk** kelimesi altında): **Kum.** x1v *CC. Almanca bölümler; Gr. (erklığ).*

erksizlik = **erksiz**’den soyut isim; ‘bağımsızlık eksikliği’, vb. sadece (?) Kuzey merkezli dil grubunda Kzx. **ériksizdik** ve Kuzey batı dil grubunda Kar. L.T. **erksizlik** *R I* 784. **Hak.** x1 *KB körü barsa yahuk bu erksizliğin* ‘insanın bu aczine dikkatle bakarsan, kötülerin niçin bu kadar gurur getirdiklerine hayret edersin’ 1534.

erle: = sadece bir kez kullanılmıştır; *elif* seslendirilmez, fakat öte yandan kelime oldukça açıktır; çevirisi **ergü** için **el** yazmasından kaynaklanan bir hata olduğunu gösterir: bu kelimeye bakın. **Hak.** x1 *bolsa: kimiñ altun kümüş erle: éte:r* ‘bir adam altın ve gümüş alırsa, *kađā yamhad waşan* ‘bu yüzden ikamet kurar’ (ve o yerde yerleştiğinde Tanrıya ibadet sunuyor) *Kaş. III* 251, 10.

erlen- = **1 er**’den dönüşlü isimden fiil; (kadın) ‘evlenmek’, **evlen-** benzer (adam) karşılaştırın. Sadece (?) Kuzey merkezli dil grubu Kır. **erden-/erlen-** ‘mertlik göstermek, olgunluğa ulaşmak’; **erleş-** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 *ura:ğut erlendi: tazawaccati’l-mar’a* ‘kadın evlendi’ *Kaş. I* 257 (**erlenür, erlenme:k**): x1v *Muh. al-muzawwaca é:rilenmiş* *Mel.* 53, 1 (*Rif.* 149 **beğli:ğ**): **Osm.** x1v **erlen-** (kadın) ‘evlenmek’ *TTS*’de üç metinde *I* 273; *III* 259.

erleş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 er** den isimden fiilin karşılıklı formu; **erlen-** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 *ola:r ikki: erleşdi: tabārayā fi’l-rucūliya* ‘bunlardan ikisi erkekliğini yarıştırdı’ *Kaş. I* 239 (**erleşü:r, erleşme:k**).

erlik = **1 er**’den soyut isim; ‘mertlik, erkeklik’. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Uyg.** v111 takiben Modern **Uyg. erliki keç bolur** ‘erkekliği mükemmel hale gelir’ *H I* 78; **Hak.** x1 **erlik** ‘erkeklik’ *Kaş. I* 104; takiben **Çağ.** xv **erlik mardı wa āzād mardı** ‘mertlik, özgürlük’ (sonraki **erklik** ile karıştırılmamalıdır?) *San.* 100r. 14; **Harzm.** x1v **erlik** ‘mertlik, yiğitlik’ *Kutb* 21; **erlik** benzer 52: **Kum.** x1v ‘(insan) doğası’ **erlik** *CC. Almanca bölümler; Gr.:* takiben **Osm.erlik** ‘yiğitlik’, ve bazen ‘erkeklik’ *TTS*’de çeşitli metinlerde *II* 392; *III* 260; *IV* 303.

ermegü: = ‘tembel, üşengeç’; morfolojisi belirsiz; **-ğü:** de ilk bakışta olumsuz sıfat, **erin-** ile semantik bir bağlantısı yoktur. Aşağıda belirtildiği gibi; **ermegür-** ile karşılaştırın. **Uyg.** v111 takiben Bud. **ayığka tavnur ermegü tınlğlar üküş** ‘kötülükte acele eden tembel ölümlüler çoktur’ *TT VI* 021-2: Modern **Uyg.** (baş dönmesinden, uyuşukluktan ve mide bulantısından acı çeker ve) **erme:kü** (boşluk) ‘dikkatsiz olmak’ (?) *TT VIII* 1.8: **Hak.** x1 **ermegü:** *al-kaslān* ‘tembel’ *Kaş. I* 138 (atasözünden alıntı); benzer atasözü *I* 42, 4 (**éşik**); 70, 27: x1v *Muh.* (?) (‘atlar’ altında) *al-baři wa’l-mutawaqqif* ‘durgun ve yavaş’ **ermegü:** (**-ğ-** işaretli) *Rif.* 171 (sadece): **Kıp.** x111 *al-kaslān* (zıttı ‘canlı’ **ça:lıt**) **erme:wü:** *Hou.* 26, 10.

ermegü:r- = **ermegü:**’den geçişsiz isimden fiil; ‘tembel olmak, üşengeç’. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil** v111

takiben Man. (eğer ki biz tanrıya iyi ve kusursuz bir şekilde övgüde bulunmadıysak) **korkmatın ermegürüp** ‘çünkü biz ondan korkmayız ve tembeliz’ *Chuas.* 211; **erinip ermegürüp** ‘miskin ve tembel olmak’ benzer 255, 266; bir başka oluşum *TT II* 10, 94: **Hak.** x1 **er ermegü:rdi:** *takāsala’l-racul* ‘adam tembeldi’; ayrıca **ermegürdi:** olarak kısaltılır *Kaş.* III 349 (**ermegü:re:r,** **ermegü:rme:k**).

ermeli: =‘hızlı at, süvari atı’, ya da benzeri; başka dilden alınmış sözcük, Tokharian B *ramer/rmer* için soydaş ‘hızlı’. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil VIII** (avlanmaya gittiğinde) **ermeli: teğ erti:** ‘o bir süvari atı gibiydi’ *Ix.* 9; **Karluk yeğren ermeliğ arka:si:n sıyu: urtı:** o kestane renkli Karluk süvari atına vurdu ve sırtını kırdı’ benzer 21.

erje:k = ‘parmak’. Sadece Kuzey doğu dil grubu dahil en çok **erğek** olarak Haks. ve Tuv.’da kullanılmaktadır. Bütün Ortaçağ dillerinde bu anlamda **barmak (parmak)** tarafından yerinden edilmiştir: *Muh.*, *Çağ.*, *Harzm*, *Kum.*, *Kıp.*, ve *Osm.* **Eski dil VIII** takiben Man. **on yılan başlığ erjekin** ‘on yılan başlı parmaklarıyla’ *Chuas.* 54: **Uyg.** VIII takiben Man. **erjeki** ‘parmaklarını’ *M II* 11, 22: Bud. **atsız erjek** ‘yüzük parmağı’, **kiçig erjek** ‘serçe parmak’, **ortun erjek** ‘orta parmak’, **yanar erjek** ‘işaret parmağı’, **uluğ erjek** ‘başparmak’ *TT V* 8, 54-7; 12, 119-20; **suk erjeki** (aynen) ‘işaret parmağı’ *U II* 46, 71-2 (**eğ-**); bir başka oluş *TM IV* 253, 65-6: Modern Uyg. **uluğ erjek** *TT VII* 37, 12 (*USp.* 42, 11): **Hak.** x1 **ernek** *al-işbi* ‘parmak’, lehçe formu **erje:k** *Kaş.* I 104; **erje:k** *al-işbi* ‘I 121 (atasözünden alıntı); diğer oluşumları *I* 248, 5 (**oğrul-**); *III* 130 (**1 su:k**); *III* 443 (**sörple:-**): *xiv Rbğ.* **ernekler ucında**

‘parmak ucunda’ *R I* 787; *Muh.* (?) *ra’su’l-işbi* ‘parmak ucu’ **erje:k** (*qāf* yanlış yazılmış) *Rif.* 141 (sadece): takiben **Çağ.** xv **ernek** *anguşt ki ba-‘arabi bārat az banan bāşad* ‘parmak’, Arapçada *banān* in anlamıdır. *San.* 37v. 5 (121r. 25’de **barmak** in çevirisi için *anguşt* kullanılır).

erje:n = ‘aşırı serbestlik’; muhtemelen **erin-**‘den **eringe:n** ‘tembellik alışkanlığı olan biri’; daralmıştır. Sadece (?) Güney batı dil grubunda **erğen**’de kullanılmıştır; diğer modern dillerde ‘aşırı serbestlik’ için birkaç kelime vardır, yaygın olarak **boydak** kullanılır. **Hak.** x1 **erje:ner** *al-raculu’l-‘azab* ‘lisans’ *Kaş.* I 117 (atasözünden alıntı): *xiv Muh.* (?) *al-‘azab* (zıttı *al-muta’ahhil ewli:ğ*) **erğen** *Rif.* 153 (sadece): **Kıp.** XIII *al-‘azab mina’l-ricāl* **érge:n** *Hou.* 25, 4: xv *‘āzib ergen* *Tuh.* 24b. 10: takiben **Osm.** *xiv ergen* ‘evlenmemiş’; bütün zamanlarda kullanılır *TTS II* 390; *III* 259; *IV* 303; *XVIII Rûmi*’de **erğen** ‘bekar erkek ya da kadın’ *San.* 37r. 26; *Rûmi* de **erğen**, ‘*azab, ğayr muta’ahhil* benzer 100r. 5.

erseğ = **erse:-**‘den durum ve yere bağlı, **1 er**’den dilek belirten isimden fiil, bütün modern dillerde kullanılmaktadır; ‘bir kadının erkeklerin arkasından koşması, seks düşkününü kadın’ Moğol dilinden *ereseg* olarak alınmıştır (*Haltod* 55). Orta güney dil grubu dışında modern dilde **ersek** olarak hayatta kalır; Güney batı dil grubunda xx Anat. **ersek/erzük** *SDD* 547, 548: **Hak.** x1 **erseğ işle:r** *al-mar’atu’l-mûmisatu’l-bāğiya* ‘aşk fahişesi’ *Kaş.* I 104; **bu: ura:ğut ol erse:ğ** ‘bu kadın erkek düşkünüdür’ (*mutamanniya li’l-ricāl*) *II* 56, 3: *xiv Muh.* (?) *al-‘āhir* ‘fahişe’ **erseğ** *Rif.* 149 (sadece): **Kum.** *xiv ersek* ‘fahişe’ *CC. İtalyanca bölümler*; ‘zina’ **ersüğ** (aynen?) *Bul.* 9, 7: **Tkm.** **erseğ** ayrıca

orospı: *al-qahba* ‘fahişe’; daha sonra (*manqûla*) olarak başka dilden alınmıştır *İd.* 11: xv **Kıp.** *xunṭā* ‘eşcinsel, kadınsı’ **eresiğ** *Tuh.* 14a 3; *muxannaṭ* benzer (belirsiz telaffuz **to:k**) **érseğ** benzer 33b. 3 (bu, *muḥniṭ* değil, *İd.* 12 **ersü:** doğru okuma olabilir).

erseğlen- = sadece bir kez kullanılmıştır; **erseğ**’den dönüşlü isimden fiil. **Hak.** x1 **işle:r erseğlendi:** ‘kadın, adam (*ṭalabat*) için baktı, çünkü onun tutkulu arzuları vardı’ *Kaş.* I 314 (**erseğlenür, erseğlenme:k**).

ersi:- = fiil **yarsı:-**, bu kelimeye bakın. **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. *TT VIII I.* 8’de bu şekliyle yanlış yorumlanmış; aşağıdaki hasarlı pasajda muhtemelen aynı hata yapılmış, **Eski dil** viii takiben Man. (ölüm günü geldiğinde, bütün erkekleri zayıflatır ve acımasızca onları öldürür; o kral korkmuyor; bu [.....] halk değil) **aviçğa kurtğaka ersilmez** ‘yaşlı kadınlar yaşlı erkeklerden tiksizmez’ *M III* 11, 15 (i).

ersiğ = **1 er**’den isimden fiil ***ersi:-**‘den durum ve yere bağlı olan; ‘erkeksi, erkekçe’. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 (**-sı:ğ** altında ‘bir partikül karşılaştırıldığında sıfat oluşturmak üzere isimlere eklenmiş (*ḥarf taṣbih*)’.... ve biri dedi **bu oğul ol ersiğ hādā ṣabi yuṣbiḥu’l-ricāl wa yataxalluq bi-xuluqihim** ‘bu çocuk erkek gibidir ve onlar gibi davranır’ *Kaş.* III 128, 24: **KB küer ersiğ yürekliğ** ‘cesur, mert ve yürekli’ 57; **ay ersiğ toña** ‘ah mert kahraman’ 196, 1360, vb.: diğer oluşumlar 279, 2281, 2371, 2458 (**ünlüg**), 3832 (**1 urı:**), vb.: xiii (?) *At.* **ersiğ toña** 34.

ersin- = **1 er**’den dönüşlü isimden fiil; sadece (?) Kuzey merkezli dil grubu Kır. ve Güney batı dil grubunda xx Anat. *SDD*

547’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **oğul ersindi:** *abdā’l-ṣabi min naṣsihi rucûliya* ‘çocuk ilk defa kendi erkekliğinin farkındaydı’ *Kaş.* I 253 (**ersinür, ersinme:k**).

ersü: = ‘aşağılık’ ve benzeri; belki de **erseğ**’in ikinci formu. Aşağıda belirtildiği gibi **Oğuz** x1 **ersü:** *al-radl min kull ṣay* ‘iğrenç, aşağılık’ *Kaş.* I 127: **Kıp.** xiv **erşi:** (**ersi:** okunur?) *al-muḥniṭ* ‘yalan yere yemine teşvik eden biri’ *İd.* 12 (ama **erseğ** ile karşılaştırım).

erşi: = bkz. **ersü:**.

ert- = normalde geçişsiz fiil, ‘geçmek’; İngilizce ‘geçmek’ kelimesinin tüm olağan anlamları içerisinde normalde vardır; (bir hastalığın) geçmesi; (fiziksel bir hareketin) (bir yerden diğerine) geçmesi; nadiren (örneğin bir yere) ‘geçmek’; Uyg. Bud.’a ait birkaç metinde geçişlidir. ‘günah’ ile ya da benzerleriyle bu durumda ‘bıkmadan usanmadan icra etmek’ anlamına geliyormuş gibi görünür. (sonuç olarak *TT IV* 14, not A. 11 farklı bir fiilin imkansız olması gerektiğidir). Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu dillerinde kullanılmaktadır. **Eski dil** viii (On Ok ordusunu seferber ettim; biz de bu alanı aldık) **anı: ert(t)imiz** ‘önlenden’.. (coğrafi isim) **tağğ ertü** ‘..... dağı geçmişte gidiyor’ *T* 44; viii takiben Man. **bu etözden ertigli** ‘o bu bedenden geçerken (bu cisimleşme)’ *M III* 15, 7-8 (**erki:**): **Uyg.** viii takiben Bud. Sankırtçe *upätivrttā* ‘vefat edenler’**ertmişle:r** *TT VIII A.7*; *dûratigā* ‘geçmek zor’ **alp ertgölükle:r** benzer *A.14*; **kaltı atı kün ertıp bardı** ‘altı gün geçmişti’ *PP* 20, 1-2; **kalm satığçılar yolayu ertgeli sakınsar** ‘eğer ki bir tacirler şirketi yolculuklarının rotasında (düşmanca insanların arasından) geçerek düşünüp taşındılar’ *Kuan.* 43; diğer

oluşumlar *U II* 22, 22; 81, 69; *U III* 88, 3 (**ındın**); *Hüen-ts.* 234-2116; *TT VIII A.* 15, 45, vb. **ölüt ölmek karmapatıg uzatı ertser** ‘öldürme günahı uzun süre devam ederse’ *U III* 4, 13-14; **on karmapat ertmek ayıg kılınç** ‘On günah içerisinde ısrar etmenin günah dolu ameli’ *U IV* 40, 190-1; bir başka oluşum *TT IV* 4, 11-12: Modern Uyg. **adası erter** ‘dansçının üzerinden geçer’ *TT VII* 14-21 ve 32, vb.; bir başka oluşum *TT I* 45 (**uğra**): **Hak.** x1 **ödleg ertti**: *mađā’l-zamān* ‘zaman geçti’; ve biri dedi **er evinden ertti**: *cāwaza’l-racul min baytihi* ‘adam evinden dışarı geçti’, ayrıca *mađā wa cāwaza* ‘an mawđi’ kişi veya bir şey için kullanılmıştır *Kaş.* III 425 (**erte:r, ertme:k**); (zorluklar çıkarsa, o hasta) **erter** (aynen) **teyü** ‘onlar “onlar geçecek”’ *III* 233, 15: **KB ol erter ödün** ‘göçtüğü zamanda (öbür dünya)’ 1925: takiben **Çağ.** xv **art-** dan sonra ‘artırmak’ ikinci bir anlamı *ṭayy şudan* ‘geçilebilir, geçilen’ **ert-** açıkça yanlış telaffuzdur *San.* 35r. 5.

erten/erten = bkz. **érte**.

ertig = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 ert**’den somut nesneyi tarif eden isim; gerçek anlamı ‘üzerinden geçtiği şey’. **Hak.** x1 **ertig** *al-ṭariqu’l-maslūk* ‘uğrak yeri’ *Kaş.* I 103.

***ertim** = **1 ert-**’den durum ve yere bağlı olan; ‘geçicilik’, bkz. **ertimliğ**.

ertimliğ = ***ertim**’den iyelik isim/sıfat; ‘geçici, kısa süreli’. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben **Man.** *TT III* 50 (**ilin-**); benzer 137 (**etöz**; bu durumda **-lik** de soyut isim).

ertini = ‘mücevher’, daha belirsiz ‘değerli (neşen)’; Sanskritçede *ratna*, muhtemelen Soğdça *rtny* protez **e-** ile; Uygur alfabesi belirsizliği nedeniyle **-rt-** den gelen fonetik

evrimi–**rd-** de belirsizdir, ama Moğolcadan **erdeni** olarak alınmıştır (*Kow.* 259, *Haltod* 60); tek modern formu Kuzey doğu dil grubu **Tel. erdine R I** 795. **Uyg.** viii takiben **Man. rdnide** (? aynen) **yég** ‘daha iyi mücevher’ *M II* 7, 6-7; bir başka oluşum *TT III* 62-3 (**oğat-**): Hristiyan Uyg. **erdini bérüp ermiş** ‘o bize çok değerli bir şey verdi’ *U I* 8, 18: Bud. **çintamani erdini bulsar** ‘o *cintāmani* mücevherini bulursa’ *PP* 14, 7-8; **etözlüg ağılkıñızlardaki işig özlüg erdiniñizlerni** (çalacak ve alıp götürecektir) ‘senin değerli ruhların, ki bunlar senin bedeninin hazinesi içerisinde dirler’ *U III* 14, 10-12; ve birçok diğer oluşum, özellikle Sanskritçe *sūtra*: için **nom bitigi** ifadesi yerine **nom ertini** kullanılır: **Hak.** x1 **erdini**: *al-durru’l-yatim* ‘eşsiz inci’; bir kadına denilen **ertini: özük** anlamı ‘eşsiz bir inci gibi bir vücuda sahip’, birinin dediği gibi *muğtakir* için *muğdakir Kaş.* I 141 (açıkça hem **-t-** hem **-d-** oluşturur, ama anlamı tufahtır); bir başka oluşum *I* 71 (**özük**): **KB ajun meñzi boldı ürüg erdini** ‘dünyanın bana cefa edeceğini bildiğim için’ 3840: xiv *Muh. al-durr erden Mel.* 77, 8; **erdün Rif.** 180: **Harzm.** xiii (?) (altın, gümüş, birçok yakut) **kop telim erdiniler** ‘oldukça çok mücevher’ başka bir oluşum *Oğ.* 120.

ertiniliğ = **ertini**’den iyelik isim/sıfat; ‘mücevherli, mücevher dolu’. Sadece Uyg. Bud. diline ait. **Uyg.** viii takiben Bud. **erdiniliğ otrug** ‘mücevher adası’ *PP* 33, 7; *TT V* 26, 91 ve 94; **erdiniliğ orunluk** ‘mücevherli taht’ *PP* 46, 2.

ertiñü: = ***ertin-**’in sıfat/zarf yapım eki almış hali, **ert-** in dönüşlü formu; ama sıfat ve fiili niteleyen zarf olarak kullanılır ve anlamı ‘son derece, çok’. Uyg.’da yaygındır ama daha sonra not edilmemiştir. **Eski dil viii ertiñü: uluğ törü:n** ‘çok

büyük bir törenle' *II N* 9 ve 10: VIII takiben Man. **ertiñü ögrünçülüğ** 'oldukça neşeli' *TT II* 8, 54; **Uyg.** VIII takiben Hıristiyan Uyg. *U I* 8, 4-5 (**ağır**): Bud. Sanskritçe *subaha* 'pek çok' **ertiñü üküş** *TT VIII D.* 40; *U II* 15, 6; 16, 15; **ertiñü** (aynen) **a:riğ** 'çok saf' *TT VIII G.* 20; sıfatla diğer oluşumlar *PP* 3, 8; 16, 1; 26, 5; 38, 8; *TT VII* 40, 32; *Suv.* 530, 7 vb. **ertiñü katığlanıp** 'büyük çaba' *U III* 35, 29; benzer diğer oluşumlar 37, 2 (**ağrı:-**); *Suv.* 141, 4-5 (**uya:d-**).

ertiş- = **1 ert-** fiilinin karşılıklı formu. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu Haks. *Bas.* 63'de kullanılmıştır. **Hak.** XI **ol meniğ birle:arsla:ndan ertişdi:** 'o benimle geçmişi elde etmede yarıştı (*fi'l-mucāwaza*) ya da başka birşeyden korkuluyor' *Kaş.* I 231 (**ertişü:ri ertişme:k**); Ertiş nehri üzerindeki paragrafta *I* 97, **ertiş** kelimesinin anlamını *bārini fi'l-mu ābara* 'beni rekabette geçen' söyleniyor, hiç şüphesiz yanlış bir etimoloji.

ertür- = ön not. **artur-** örneğinde olduğu gibi, **1 er-**, **2 ér-** ya da **1** ya da **2 ert'**in ettirgen formu bu fiilin formları olabilir, ama tüm erken formları gibi görünen **2 ér** in ettirgen formu olarak açıklanabilir, nadirdir ya da **1 ert-** çok halktan bir kelime değildir.

ertür- = **1 ert-**'in ettirgen formu; 'geçmesine neden olmak, geçmek', vb. çeşitli genişletilmiş anlamları ile kullanılır, daha çok Kuzey doğu dil grubu *R I* 793, Haks., Tuv. ve belki de Kuzey merkezli dil grubu dillerinde Kzx. (*R I* 793, not *MM*) **erttir-/érttir-** olarak kullanılmıştır. **Uyg.** VIII Bud. [boşluk] **ertürür erdimiz** 'biz geçtik (hayatlarımızı?)' *U III* 16, 2; **üç yavlak yoldın ertürğeli umakniğ** 'üç kötü yoldan geçmek için güçlü olmak' *TT V* 22,

32; **ertürmezün** 'Silabhadranın yanımızdan geçmesine izin verme' *Hüent-* 309: Modern Uyg. **ertürmiş ke:re:k** 'geçmesi gerek (zaman)' *TT VIII I.18:* **Hak.** XI **anıñ ya:zukın ertürdi:** 'onun günahlarını (*şafağa 'an*) bağışladı'; ve biri dedi **anıñ ı:şın ertürdi:** 'onun işinde yetkilidir (*acāza*), onun yalanı kabul edildi (*qabilahu*); ayrıca bir şeye bakan herkes için kullanılır (*cāwaza şay* 'an mawđi')' *Kaş.* I 220 (**ertürür, ertürme:k**); bir başka oluşum (?) *I* 219 (**artur-**).

ertüt = **1 ert-**'den geçişsiz isimden fiil; 'bir hediye'. Sadece aşağıda belirtilen **Uyg.** VIII takiben Hıristiyan Uyg. **öz yüklerin açtılar ertütün açuğın ötündiler** 'onlar bavullarını açtılar ve hediyelerini sundular (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)' *U I* 6, 11-13 (hatalı tercüme edilmiş); **Hak.** XI **ertüt al-ħadiya** 'amir ve diğer kişiler arasında (*tumadd bayn yaday*) hediye'; *Kaş.* da diğer oluşumlar 114, 18 (**1 oğurluk**); 182, 6 (**ıdış-**): **KB neğ ertüt kılıp** 'birçok şeyler takdim ettiler' 1769: XIII (?) *At.* **men ertüt** (*artut* yazılmış) **kılayın şahımka anı** 'ben onu kralıma sunacağım' 42.

erü:- = (buz, yağ, balmumu, vb) 'eritmek, sıvı hale getirmek'. Bazı genişletilmiş anlamları ile bütün modern dillerde kullanılmaktadır, genellikle **eri-** olarak ama Güney doğu dil grubu Türki **örü-Jarring** 219 benzeri bazı garip formları vardır. **iri:** ile karıştırılmamalıdır. **Hak.** XI **ya:ğ erü:di: dāba'l-samm** 'yağ eridi' *Kaş.* III 252 (**erü:r, erü:me:k**); aynı cümle II 198, 26: XIII (?) *Tef.* **eri-** 'eritmek' 81: takiben **Çağ.** xv **éri-/éiril-** (boşluk) *guđāxta şudan* 'eriyen' *San.* 97v. 1: **Harzm.** XIII **eri-** 'eritmek' 'Ali 39: **Kum.** XIV 'eritmek' **iri-** (aynen) *CC. Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIV **eri-** ('ön ünlülerle') *dāba İd.* 10;

benzer bir başka oluşum 57 (**sız-**): xv *dāba éri-Tuh.* 16b. 3.

erük = ‘çekirdekli meyve’ için genel bir terim, özellikle çeşitli yeterlik sıfatı ile gösterilir. Kuzey doğu dil grubu hariç genellikle Güney batı dil grubunda **ö-/ü-** ile bütün modern dillerde kullanılmaktadır; Rusçadan *uryuk* olarak alınmıştır, bazı Kuzey batı dil grubu dillerinde tersi olarak başka bir dilden alınmıştır. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **tülüg erüknüj kasıkın** ‘şeftali derisi’ *H I* 37-8; **sarığ erük uruğı** ‘kayısı çekirdeği’ benzer 101; **et (?) erük uruğı** ‘erik ağacı (Çince *hua*)’ *H II* 8, 22; **tülüg erük** (?böyle okunuyor) **çe:çe:kle:nür** ‘şeftali çiçeklenir’ *TT VIII P.* 24: XIV *Çin-Uyg. Sözlüğü hsing* ‘kayısı’ (Giles 4, 637) **erük Ligeti** 135; *R I* 774: **Hak.** XI **erük** şeftali kayısı ve erik için genel bir terim, (*bi’l-şifa*) sıfatı ile ayırt edilir; ‘şeftali’ (*al-xawx*) **tülüg erük**, ‘kayısı’ (*al-mişmiş*) **sarığ erük** ve ‘erik’ (*al-iccāş*) **kara: erük** *Kaş. I* 69; diğer oluşumlar *I* 318, 14 (**çap**); *II* 282, 11 (**1 kak**): XIV *Muh.* (?) *al-iccāş kara: erü:k*; *al-xawx tü:lüg erük*; *al-mişmiş sa:ru:ğ erük Rif.* 182 (sadece): takiben **Çağ.** xv **ürk** (*ürük* için hata?) ‘erik adı verilen meyve’ ve özellikle *zardālū* ‘kayısı’ *Vel.* 101; **erük nām-i zardālūSan. 37v. 10: **Kıp.** XIII *al-mişmiş sa:ru: erük* (‘Tkm.’de’ hatalı) **Tkm.** de ayrıca **zarda:lu:** olarak adlandırılan kelime Farsçadan alınmıştır. *Hou.* 7, 17: XIV **erük al-iccāş**; bu şeftali, kiraz, sarı erik ve kayısı için genel bir terimdir ve ‘kayısı’ya ise **şarı: erük** derler; ‘şeftali’ **şaftalu:** adlandırılır, Farsça kelime *İd.* 12: xv *iccāş kara érik Tuh.* 5a. 3; *barqūq érik* benzer 7b. 10; *qirāşiya* ‘kiraz’ **kara érik** benzer 29a. 4; *mişmiş sarı erik* benzer 35a. 2.**

erük (?érük) = ‘maddesel bronzlaşma’, daha sonra da ‘tabakalanmış deri’. Kuzey doğu dil grubu Alt., Koib., Leb., Sag., Tel. **irik R I** 1459; Kuzey merkezli dil grubu Kzk. **irik** benzer; **érik MM** 145’de kullanılmıştır. **Hak.** XI **erük** (*erik* gibi seslendirilmekte) *kull mā yudbağ bihi’l-cild* ‘tabakada gizlenmiş birşey’; dolayısıyla biri dedi **teri: erükle:di** ‘teri tabaklaştı’ *Kaş. I* 70: **Kum.** XIV ‘tabaklanmış deri’ **erik CC. İtalyanca bölümler; Gr.**

erükle:- (érükle:-) = **2 erük (érük)**’den isimden fiil; ‘bronzlaşmak (deri)’. **Hak.** XI **<ol>teri: erükle:di: dabağa’l-cild** ‘saklandı’ *Kaş. I* 306 (**erükle:r, erükle:me:k**); bir başka oluşum *I* 70 (**2 erük**): **Kum.** XIV ‘tabaklanmış deri’ **erikleğen teri CC. Almanca bölümler; Gr.**

erüklen- = **1 erük**’den dönüşlü isimden fiil; *Kaş.* diline ait kelime. **Hak.** XI **yığa:ç erüklendi:** ‘ağaç şeftali taşıyordu, kayısı ya da erik’ *Kaş. I* 294 (**erüklenür, erüklenme:k**); bir başka oluşum *III* 348, 13.

erüklük = **1 erük**’den soyut isim (somut nesneyi tarif eden isim); Güney batı dil grubu Osm. **eriklik** ‘erik bahçesi’. **Hak.** XI **erüklük manbatu’l-xawx** ‘şeftali bahçesi’ *Kaş. I* 152.

erükse:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 erük** den dilek belirten isimden fiil. **Hak.** XI **er erükse:di:** ‘adam şeftali için can atıyor, vb.’ *Kaş. I* 303 (**erükse:r, erükse:me:k**).

erüş- = bkz. **erüş-**.

erüş- = **erü:-**’den yardımcı fiil; genellikle ‘tamamen eritmek (geçişsiz fiil)’ anlamında. Sadece (?) Güney doğu dil grubu Türki **iriş-** *Shaw* 33 ve belki de

Güney batı dil grubu Osm. **eriş-** (sütü) ‘donduracak’ (sadece) *R I 772*’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ya:ğ erüſdi:** ‘yağ (vb.) eritilmiş’ (*taḏāba*) *Kaş. I 182* (**erüſü:r, erüſme:k**; el yazması ile aynı); **ka:r bu:z kamuğ erüſdi:** ‘tüm kar ve buz erimiş’ (*ḏāba*) *I 186, 10*.

erüt- = **erü-**‘den ettirgen fiil; ‘eritmek, sıvılaştırmak’. Genellikle **erit-** olarak modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol ya:ğ erütti:** ‘yağı eritti’ (vb.) *Kaş. I 208* (**erütür, erütme:k**): x111 (?) *Tef.* 81 (şüpheli; *Bor. arit-* ve *erit-* altında geçer, **altun kümiş kanlarını** ‘altın ve gümüş madenlerini’ fiilinin nesnesi ilk ihtimaldir): x1v *Muh. aḏaba eri:t-* *Mel.* 22, 5; *Rif.* 102: takiben **Çağ.** xv ettirgen formu **érit-**; *gudāzānidan* ‘eritmek’, Arapçada *aḏāba San.* 97v. 24: **Kıp.** x1v *Kitāb Beylik* de (**sızdır-aḏāba**), ama ustamız *Faxru’l-din* bu yanlışır der, *aḏāba erit-* olur, çünkü *ḏāba eri-* dir, **sız- naḏica** ‘tam olgun olmak’ ya da benzeri anlamına gelir *İd.* 57.

es = ‘leş’ ve benzeri; sadece **Hak.** diline ait. **Hak.** x11 **es cazaru’l-sibā** ‘vahşi hayvanların avı’ *Kaş. I 36*; **tava:r körüp uslayu:** (el yazmasında **us layu:** olarak okunur, hata) **eske: çoka:r** ‘zenginliği gördüğü zaman ak baba gibi ordan oraya saldırdılar’ (*inḡaḏḏū ‘alayhi kamā yanḡaḏḏu’l-nasr idā ra’ā’l-cazar*) *II 17, 17*; **us es körüp** *III 46, 7*.

es- = (1) Geçişsiz fiil (rüzgar) ‘üfleme’, genellikle ‘nazikçe’ imâ edilir; (2) Geçişli fiil ‘ilgili (örneğin toz) uçurma; harmanlaması (tahıl)’, ve benzeri. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **esin esdi:** *nasama’l-nasim* ‘rüzgar hafifçe esti’; ve biri dedi **tarığ esdi:** ‘onun buğdayı harmanlandı’ (vb.); bu konuda toz üfleyen olduğunda da rüzgar kullanılır (*nasfati’l-turāb*); hem geçişli hem geçişsiz *Kaş. I 165*

(geniş zaman ya da mastar eki değil): *KB 63 (öñdün):* x111 (?) *Tef. es-* ‘üfleme’ (geçişsiz fiil) 61 (**as-** yanlış yazılmış), 84: takiben **Çağ.** xv **és-** (-**ti**, vb.) **yel esdi**, vb. *Vel.* 58; **és-** *wazidan-i nasim* ‘esinti ile üfleme’ *San.* 102r. 7: **Harzm.** x1v **és-** ‘üfleme’ (geçişsiz fiil) *Kutb 52; MN 343: Kıp.* x111 *habba* ‘üfleme’ (rüzgar veya esinti) **es-** *Hou.* 44, 8 (**esi-** yanlış seslendirme): x1v **es-habba’l-riḡ** *İd.* 13; *sukūnu’l-hawā* ‘durgun hava’ **esmes** *Bul 3, 4*; benzer bir başka oluşum 3, 1 (**1 yé:l**): xv *habba es-* *Tuh.* 38a. 3: **Osm.** x1v **es-** ‘üfleme’ (geçişsiz fiil) *TTS*’de birkaç metinde *I 276; III 266*.

es- = ‘germek’ özellikle ip, kordon ve benzeri. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu Tuv.’da kullanılmaktadır. Bilinmeyen bir tarihte **eş-** ‘bükmek, bağlamak, birlikte bükmek’ fiili ortaya çıkmıştır. **1 es-** ve **1, 2 us-** ve ayrıca **eş-** ve **esil-, esiş- eşil, eşiş-**. *Pal.* 577’den itibaren **es-** arasında ayırım yaptığı için iki fiil oldukça farklıdır, mastar **ezer** ‘çekmek (eti kemikten, çömleği ateşten)’ ve **eş-**, mastar **ejer** ‘bükmek’. (4) **eş-** ‘bükmek’, modern dillerde kullanılmaktadır. **Harzm,** x1v *Kutb 61; Kum.* x1v *CC. Almanca bölümler; Gr.;* ve **Çağ.** xv takiben *Vel.* 60; *San.* 104v. 26. **Hak.** x1 **ol yışğ esdi:** *madda’l-ḡabl* ‘ipi gerildi’ (vb.) *Kaş. I 165 (ese:r, esme:k)*.

esen = ‘sağlıklı, sağlam; güvenli’. Güney doğu dil grubu hariç bütün modern dillerde kullanılmaktadır. Uyg. *asan* yazımı yaygındır, muhtemelen istisnai bir durumdur. Farsça *āsān* ‘kolay’ ile karıştırılmamalıdır ama bkz. *Doerfer II 478. Eski dil* v111 takiben **esen tükel** ‘sağlıklı ve eksiksiz; sağ salim’ *Irkb 15, 27, 42: Uyg.* v111 takiben **Man.-A esenin bardamaz esenin keltemez** ‘sağ salim gittik ve geri döndük’ *M I 10, 11-12*; bir

başka oluşum *M III* 13, 16 (ii) (**igle:**); Bud. **esen** (*asan*) **tükel** *PP* 22, 6; 24, 3 vb.; **siz öz oluşuñuzka esen ötgeysız** ‘kendi ülkenizi güven içinde geri alacaksınız’ *Hüen-ts.* 45-6; benzer diğer oluşumlar 66, 1874, 1956, 2043; *U II* 64, 8-9 vb. (**énc**): Modern Uyg. **ıraktaki kişi esen (asan) yanmaz** ‘uzakta olan adam güven içinde dönmez’ *TT VII* 28, 6; (cenin dahi ölür) **esen (asan) ozar** ‘güvenle teslim edilir’ *H I* 109; benzer diğer oluşumlar 110, 114: **Hak.** x1 **esen** *al-sālim* ‘güvenli, sağlam, sağlıklı’; dolayısıyla biri dediki **esenmü sen** ‘sağlık durumları iyi olursa?’ *Kaş. I* 77 (atasözünden alıntı); bir başka oluşum *I* 62, 5 (**tiriğ**): **KB esen bol** 1190; **esen énc tirilgil** ‘sağ ol ve huzûr içinde yaşa’ 1948; diğer olaylar: x111 (?) *At.* **eseninde** ‘sağlığında’ 263: x14 *Muh.* *al-mu’āfā* ‘sağlıklı, iyi’ **esen** *Mel.* 56, 3; *Rif.* 154: takiben **Çağ.** xv **esen sahih wa sālīm** ‘sağ salim’, ayrıca **ésen** yazılmış *San.* 40v. 14; **ésen** benzer 104v. 21: **Kıp.** x111 *al-sālim esen* *Hou.* 26, 7; özel isimde bir başka oluşum 29, 13: x14 benzer *İd.* 13 **Osm.** x14 takiben **esen** ‘sağlıklı, sağlam’; bütün zamanlarda kullanılır; *TTS I* 276; *II* 397; *III* 264; *IV* 307.

esenğü: = **esen**’den soyut isim; ‘güvenlik’ ve benzeri. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben *Man.-A* **kamağ teñri yériñe esenğüsin bérđi** ‘o tanrıların tüm ülkelerine güvenliğini (korkusuzluğunu) verdi’ *M I* 12, 1-2; **esenğü ögrünçü** ‘güvenlik ve sevinç’ *M III* 43, 2 (ii); bir başka oluşum *M I* 27, 11 takiben (**alkış**) Bud. **esenğü bitig** ‘güvenlik mektubu, geçiş izni (?)’ *Hüen-ts.* 1819, 1863, vb.

esenğüle:- = **esenğü:**’den isimden fiil; **esenle:-** ile eş anlamlı; sadece aşağıda belirtilen **Uyg.** viii takiben Bud. **ağır ayamakin esenğüleyü üküş köñül ayıtı:**

ıdurbiz ‘derin bir saygıyla gönülden sağlığına kavuşmasını diliyoruz’ *Hüen-ts.* 1825.

esenğülüg = **esenğü:**’den iyelik isim/sıfat; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Bud. (sonra Buda) **éncğülüg esenğülüg ermekig kılı yarlıkadı** ‘tüccarlar için güvenli bir şekilde barış ortamı yarattı’.

esenle:- = **esen**’den isimden fiil; ‘sağlığı sonrasında bilgi almak; (onu) selamlamak’. Sadece (?) bazı Kuzey doğu dil grubu ve Güney batı dil grubu *Osm.*’de genellikle ‘veda etmek’ kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol maña: esenle:di** *hayyāni bi-taḥiya wa şaāfahani* ‘beni selamladı ve benimle el sıkıştı’ *Kaş. I* 308 (**esenle:r, esenle:me:k**): x14 *Muh.* *sallama wa hayyā* ‘selam, selamlamak’ **esenle:-** *Mel.* 27, 7; *Rif.* 110: **Kıp.** x14 **esenle-wadda** ‘a ‘veda etmek’ *İd.* 13: takiben **Osm.** x14 **esenle-** ‘veda etmek’; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 227; *II* 398; *III* 264; *IV* 308; *XVIII* **esenle-/esenleş-** Anadolu Türklerinin vedalaşma sözcüğü ‘veda’ (*widā* ‘*kardan*’); *Turan Türkleri xoşlaş-* derler *San.* 40r. 19.

esenleş- = **esenle:-** fiilinin karşılıklı formu; ‘birbirlerine veda etmek’. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 *KB* (kırk yaşını geçtiğinde) **esenleşti erke yiğitlik tili** ‘gençlik insana, Allaha ısmarladık! der’ 364; diğer oluşumlar 5445, 5822: **Kıp.** x111 *wadda* ‘a *mina*’-*l-widā* ‘**esenle:ş-**’ *Hou.* 44, 9: takiben **Osm.** x14 **esenleş-** ‘veda etmek (birisiyle)’; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 277; *II* 398; *III* 264; *IV* 308: xviii bkz. **esenle:-**.

esenlik = **esen**’den soyut isim; ‘sağlık, sağlamlık, güvenlik’ ve benzeri. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 *KB* **esenlik tilese** ‘güvenlik, refah’ *Kutb* 22: **Kıp.** x14 **esenlik** (?aynen metin *eselik*)

al-salām (? *al-salāma* için ‘güvenlik, sağlık’) *İd.* 14; *al-salāma* **esenlik** *Bul* 6, 1: xv benzer *Tuh.* 19a. 4: takiben **Osm.** xv normalde **esenlik** ‘tebrik, iyi dilek’; bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 277; *II* 399; *III* 265; *IV* 308.

esgü: = **1 es-**‘den hareketi tarif eden isim (somut nesneyi tarif eden isim); bu kelime sadece bir kez kullanılmış gibi duruyor. Kuzey doğu dil grubunda **eskin/eskün** aynı anlamı ile kullanılmaktadır *R I* 881-2, ve Güney batı dil grubu xx Anat. **esğın/eskin/esğün** *SDD* 550-‘de ilgili anlamları vardır. **evüsgü:** ile karşılaştırm. **Hak.** x1 **esgü:** *al-minsaf* ‘..... sepeti’ *Kaş.* *I* 129.

eşçilen- = sadece bir kez kullanılmıştır; **éşç** den dönüşlü isimden fiil. **Hak.** x1 **er eşçlendi:** ‘adam panikledi’ (*qidr*) *Kaş.* *I* 291 (**eşçilenür, eşçilenme:k**).

esil- = **2 es-**‘in pasif formu; ‘esnetilmiş, gerilmiş (geçişsiz fiil)’. Sadece *Kaş.* diline özgü; bir ya da iki yerde **eşil-** şeklinde değiştirilmiş, **2 es-** ile karşılaştırm. **Hak.** x1 **yışığ esildi:** *imtadda’l-ḥabl* ‘ip vb. gerilmiş’; ayrıca ‘esnetilmiş’ için kullanılır (*mudda*) *Kaş.* *I* 196 (*eslür* (aynen), **esilme:k**, el yazmasındaki ile aynı); **bu yıp ol esilge:n** ‘bu ipin sürekli gerilmesi’ (*yamtadd*) *I* 158.

esin = **1 es-**‘den geçişsiz sıfat; ‘esinti, hafif rüzgar’. Hak.’da yaygındır, başka yerlerde ise nadirdir; sadece Kuzey doğu dil grubu **ezin** *Tel. R I* 894 ve Tuv. ve Güney batı dil grubu xx Anat **esin** *SDD* 550’de kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. (yangın gibi) **yéliğ esiniğ** (*asinig*) **basutçısı bulup** ‘yardımcısı olarak bir rüzgar veya esinti bulup’ *U II* 9, 5: xiv *Çin-Uyg. Sözlüğü hs feng* ‘hafif rüzgar’ (*Giles* 4, 163 3, 554) **esin boldı** *R I* 894;

Liğeti 135: **Hak.** x1 **esin** *al-nasim* ‘esinti’ *Kaş.* *I* 77; beş diğer oluşum: *KB* 65 (**erincığ**).

esin- = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 es-** fiilinin dönüşlü formu. **Hak.** x1 **at esindi:** ‘at gevşekçe ipi çekti ve neredeyse onu kopardı’ *Kaş.* *I* 201 (matar ya da geniş zaman değil).

esirge:- = isimden fiil (?), ama anlamsal olarak bilinen kelime ***es** ile bağlı değildir; temel anlamı görünüşte ‘pişman’. İki ters yönde gelişmiştir; (1) ‘(biri) için üzgün olmak’; (2) ‘(birine) veda için pişmanlık duymak; esirgememek’. Kuzey merkezli dil grubu Kır., Kzx., ve Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmıştır. **Uyg.** viii takiben Bud. **yırığ tañlayu ésirgeyü iğlayu** ‘şarkı eşliğinde, ona acıyan ve ağlayan’ *PP* 71, 3-4: **Hak.** x1 **ol esirge:di: ne:ḡni:** *taḥassara ‘alā fawti’l-ṣay’ wa ta’assafa* ‘o bir şey için üzüldü’ *Kaş.* *I* 306 (**esirge:r esirge:me:k**): takiben **Çağ.** xv **ésirge-dirig dāştan** ‘görmemek, alıkoymak’ *San.* 103r. 16: **Harzm.** xiv **esirge-** ‘acımak’ *Kutb* 22: **Kum.** xiv benzer *CC. Almanca bölümler; Gr.* 94: **Kıp.** xiv **esirge- raḥima** ‘acımak’ *İd.* 13: xv benzer *Tuh.* 17b. 3: takiben **Osm.** xiv **esirge-** ‘acımak’; bütün zamanlarda kullanılır; ikinci çevirisi ‘korumak’ daha az görülür *TTS I* 278; *II* 400; *III* 266; *IV* 310; xviii sonra **Çağ.** da kayıt edilmiştir; ve *Rûmi’de raḥm kardan* *San.* 103r. 16.

esirgen- = **esirge:-**‘den dönüşlü fiil; sadece (?) Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmaktadır. **Eski dil** viii takiben *Man. M III* 21, 3 (i) (**ağrı:**) **Hak.** x1 **ol tava:rıḡa: esirgendi:** *ta’assafa ‘alā ḡahāb mālihi* ‘mal kaybına pişman oldu’ *Kaş.* *I* 291 (**esirgenü:r, esirgenme:k**).

esirgençsiz = kaydedilmemiş **esirgen-** sıfatından olumsuz isim/sıfat; ‘bol, sınırsız’ aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben **Man.** **esirgençsizin üleyü yarlıkatınız** ‘sen esirgemedен dağıtma alçakgönüllüğünde bulundun’ *TT III* 109; **Bud.** (vermek) **esirgençsiz köjülin** ‘esirgemesiz bir akılla’ *U III* 11, 15; 45, 19; bir başka oluşum *Suv.* 169, 13-14 (**ökünçsiz**).

esiş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 es’in** yardımcı fiil formu. **Hak.** XI **ol maña: yıp esişdi:** ‘bana ip (*fi madd*) uzatmak için yardımcı oldu’; ayrıca rekabet için kullanılır *Kaş.* I 185 (**esişü:r, esişme:k**; el yazmasında aynı).

esiş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 eş’in** yardımcı fiil formu. **Hak.** XI **ol maña: topra:k eşişdi:** ‘toprağı dökmek için yardımcı oldu’ *Kaş.* I 185 (**eşişü:r, eşişme:k**).

esit- = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 es’in** ettirgen formu. **Hak.** XI **ol urukni: esitti: amadda’l-ħabl** ‘ipi gerilmişti’ *Kaş.* I 209 (**esitür, esitme:k**).

eski: = ‘eski, yaşlı, eski zamanlar’; erken dönemde soyut fikirler kastedilir, ‘eski’ insan olmak **avıçğa:** Modern dilde kullanılmaktadır, nadiren sonra küçük düşürücü bir hisle insanlar kullanılmıştır. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **eski atıñ teğsilip yañı bultuñ** ‘senin eski adın değiştirildi ve sen yeni bir tanesini buldun’ *TT I* 117; **eski isiğke** ‘köklü ateş’ *H II* 10, 53; **bir eski toşek** ‘eski şilte’ *USp.* 84, 4; **Hak.** XI **eski:** ‘eski ve yıpranmış birşey’ (*qadim bāli*); dolayısıyla biri dedi **eski: to:n ĩawb xalaq** ‘eski püskü giysiler’ *Kaş.* I 129; **KB kamuğ eski neñler** ‘tüm eski şeyler’ 687: XIV *Muh.* *al-‘atiq* ‘eski’ **eski: Mel.** 54, 3; *Rif.* 150: takiben **Çağ.** XV **éski**

kuhna ‘eski’ *San.* 104v. 19: **Harzm.** XIV **eski** ‘eski’ *Kutb* 22: **Kum.** XIV benzer *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.: Kıp.* XIV **eski:** *al-‘atiq İd.* 13: XV benzer *Kav.* 64, 15.

eskir- = **eski:**’den geçişsiz isimden fiil; ‘eski olmak veya eskimek’. Güney batı dil grubu hariç modern dilde kullanılmaktadır. Az. da **eski-** Osm.’de **eskit-** haline gelmiştir (*R I* 882). **Hak.** XI **to:n eskirdi:** ‘giysi eskidi’ (*xaliqa*) *Kaş.* I 228 (**eskirür, eskirme:k**): XIII (?) *At.yañı eskirür* ‘yeni eskir’ 195: XIV *Muh.* (?) *‘ataqa wwa qaduma* ‘eski olması veya eskimek’ (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) **eski-** (?) (sadece) *Rif.* 112: takiben **Çağ.** XV **éskir-** (**-di;** ‘**-k-** ile’) *kuhna ol-* ve *eski-* *Vel.* 55; **éskir-** (yazılmış)/**éskil-** (**-l-** ile’) *kuhna şudan*, ayrıca telaffuzu **eski-**, **r/l** değişimi *San.* 103v. 5: **Harzm.** XIV **eskir-** ‘yaşlanmak’ *Kutb* 22: **Kıp.** XV, *‘ataqa –éskir Tuh.* 26a. 8: **Osm.** XV **eskil-** (aynen) *TTS*’de bir kere *I* 280.

esne:- = **esin**’den isimden fiil; anlamı ‘nazikçe üflemek’, ama genellikle mecazi anlamda ‘esnemek’ kullanılır. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. Kuzey doğu dil grubunda (**este-/eze-**) çok çarpıtılmıştır. Takiben **Eski dil** VIII **esneğen bars men** ‘esneyen bir leoparım’ *Irkb* 10: **Hak.** XI **esin esne:di: tanassama’l-nasim** ‘rüzgar hafifçe esti’; ve biri dedi **er esne:di:** ‘adam esnedi’ (*taṭā’aba*) *Kaş.* I 288 (**esne:r, esne:me:k**); diğer oluşmlar *II* 223, 9; *III* 147, 13: XIV *Muh.* (?) *taṭā’aba esne:-* (sadece) *Rif.* 105: takiben **Çağ.** XV **ésnedi uykusı geldi, esnedi** ‘uykulu hissetmek, esnemek’ *Vel.* 60; **ésne-** (yazılmış) *daha dara kardan* ‘esnemek’, Arapçada *taṭā’ub esne:mek* (hatalı seslendirme *üs-*) *Hou.* 32, 2;

taṭā'aba esne:- benzer 38, 18: xv *al-taṭā'ub esnemek Kav.* 61, 14; *taṭā'aba ésne- Tuh.* 9a. 10.

esnet- = her iki manada **esne:-**'nin ettirgen formu. modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **teṅri: esin esnetti:** 'Tanrı yavaşça rüzgar üfledi' (*nassama'l-nasim*); ve biri dedi **ye:k anı: esnetti:** 'şeytan onu esnetti' *Kaş. I* 266 (**esnetür, esnetme:k**): takiben **Çağ.** xv **ésnet-** ettirgen formu; dahan dara *kunānidan* '(birini) esnetmek' *San.* 104v. 6.

esri: = 'benekli, alacalı', çeşitli kedigiller, 'leopar', ve benzeri. Aşağıda belirtildiği gibi **Eski dil** viii **ürün esri: toğan kuş men** 'ben beyaz benekli şahinim' *IrKB* 4; ayrıca inek ve buzağı için kullanılabilir, benzer 41, ve bir dağ keçisi, benzer 49 (**1 imğa:**): **Uyg.** viii takiben Modern **Uyg. ikinti esri athğ** 'ikinci benekli süvari' *H II* 22, 18-19: **Hak.** x1 **esri:** *al-namir* 'leopar' (ve diğer benzer kedigillerin üyeleri); ve herhangi bir 'siyah ve beyaz halat (*mubliq*)' **esri: yışığ** adlandırılır; ve birşey 'iki renkli' ise (*dû laswnayn*) **esri:** adı verilir, leopar gibi *Kaş. I* 126: **KB** (ordu komutanın yüreği aslan gibi olmalıdır) **karıştıkta esri bileki kerek** 've dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır' 2310; **esriṅ itıṅ** 'kaplanın, köpeğin yürüyenini yürütmez' 5379: (takiben **Çağ.** xv **esri** 'vaşak, kar leoparı' *P. C.* 111 sadece): **Tkm.** xiv **esri:** *al-fahd* 'vaşak, çita' *İd.* 13.

esri:le:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **esri:** den isimden fiil. **Hak.** x1 **ol kidizni: esri:le:di:** *naqaşa'l-libd wa waşā 'alayhi ka-ni'l-namir* 'işlemeli leopar renkleri gibi bir desen hissetti' *Kaş. I* 316 (**esri:le:r, esri:le:me:k**).

esriṅü: = **esri:**'den isimden (?) isim/sıfat ve bu kelime ile eş anlamlı. Sadece **Uyg.** diline özgü. **Uyg.** viii takiben Bud. **esriṅü öṅlüṅ yavlak ört yalın** 'rengârenk şiddetli bir alev (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)' *U IV* 40, 158-9; **esriṅü körkle taḡ seṅirliḡ yér orun** 'rengârenk güzel dağlar ve koruyucu kayalarla dolu bir yer' *Tiş.* 31a. 5-6; diğer oluşumlar *U I* 30, 7 (yanlış çeviri); *Suv.* 71, 19.

esrük = **esür-**'den kısaltılmış pasif durum ve yere bağlı olan; 'sarhoş, alkollü; sarhoşluk'. Genelde üç heceli, çeşitli formları ile modern dilde kullanılmaktadır. **Eski dil** viii takiben Man. **esrükin bilgısizin üçün** 'onun sarhoşluğundan ve budalalığundan' *M I* 5, 4; benzer diğer oluşumlar 6, 16; 6, 21 (**1 adım**): **Uyg.** viii takiben Modern **Uyg. teḡirmi tam içinde esrük bolduḡ** 'sen yuvarlak bir binanın içinde sarhoş oldun' *TT I* 57-8: **Hak.** x1 **esrük al-sakrân** 'alkollü' *Kaş. I* 105; diğer oluşumlar *I* 63 (**2 adıḡ**); *I* 194 (**adıl-**) vb.: **KB kut esrüki şüçig esrükinde batar** 'bu saâdet sarhoşluğu, şarap sarhoşluğundan beterdir (Farsçadan alınmış sözcük)' 6141; başka oluşum 4586 (*axsumla:-*): xiii (?) *Tef.* benzer 86: xiv *Muh. al-sakrân esrük Mel.* 55, 1; *Rif.* 152: takiben **Çağ.** xv **üsruk** (aynen) *mast* 'sarhoş' *Vel.* 107; **üsruk mast wa maxmûr** benzer *San.* 75r. 19: **Harzm.** xiv **esrük** 'alkollü' *Kutb* 22; 'eritme' (göz) *MN* 347: **Kıp.** xiii *al-sakrân* (zıttı 'ölçülü' ayık) **esrük Hou.** 26, 15: xiv benzer *İd.* 13: xv *al-sakrân esrik Kav.* 63, 6; *Tuh.* 19a. 1; 48a. 3: **Osm.** xiv (bir kere) **esirik**; xiv-xvii **esrük**; takiben xvi 'sarhoş'; mecazi 'deli' *TTS*'de *I* 281; *II* 403; *III* 268; *IV* 311.

essiz = ünlem, 'yazık, eyvah'; aşağıda belirtildiği gibi. **Hak.** x1 **essiz kalima talahhuf** 'üzüntü ifade eden bir kelime', *yâ*

asafā ‘eyvah’ gibi; dolayısıyla biri dedi **essiz anıñ yığıtlığı**: *yā lahfā ‘alā şabābihi* ‘ne yazık onun gençliği’ *Kaş. I* 143; diğer oluşumlar *II* 188, 12; *III* 51 (**yığıtlık**): *xiv Muh. al-asaf ésiz (é:ser* yanlış yazılmış) *Mel.* 83, 9; *Rif.* 189: takiben **Çağ.** xv (?) sözcük *ŞS*’de üç kez listelenmiştir; (1) **essiz hayf, afsûs** ‘yazık’ 12; **esbiz** (aynen, bariz bir hata) benzer 13; **ésiz** benzer (ayrıca ‘uyku, rüya’) 51.

estür- = 1 **es-** ‘in ettirgen fiil formu; sadece (?) Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol kavık estürdi**: ‘harmanı temizlemek için emirler verdi’ (*naqiyatihi*); ayrıca genel olarak ‘ayıklamak’ olarak kullanılır. *Kaş. I* 221 (**estürür, estürme:k**): takiben **Çağ.** xv **éstürgey yel esdüreyin** ‘rüzgar üfleyeceğim’ *Vel.* 58: **éstür-** ettirgen formu *wazānidan* ‘üflemek için neden’ *San.* 101r. 21.

estür- = sadece bir kez kullanılmıştır; 2 **es-** ‘in ettirgen formu; **esit-** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 <ol> **uruk estürdi**: *madda’l-ħabl* (*amadda* için kuşkusuz hata) ‘ipin gerilmesi gerektiğini emretti’ *Kaş. I* 221 (takiben 1 **estür-**).

esür- = ‘sarhoş olmak’, gerçek ya da mecazi anlamda kullanılır. Modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Bud. (tıpkı Ajatasastru ve Kanişka gibi büyük krallar) **erk türkl[eri] meñin ésürüp** ‘bağımsızlık ve olgunluğun neşelerinden kendinden geçmek (ıstırap veren günahlar işledi)’ *TT IV* 4, 4: Modern Uyg. (eğer ki birisi şaraba ya da biraya keklığın dalağını koyarsa, o kadar çok sarhoş olur) **esürmez** ‘sarhoş olamaz’ *H I* 53: **Hak.** x1 **KB** (adam şarap içtiğinde yapılması gereken işler) **neçe kılmağū iş esürse kalur** ‘nice iyi işler sarhoşluk yüzünden geri kalır’ 2102; diğer oluşumlar 2102, 6140 (**axsumla:-**),

6142: *xiv Muh. sakira* ‘sarhoş olmak’ **esri-** (aynen) *Mel.* 27, 5; **esrü-** *Rif.* 110; *al-sakr esri:mek* 37, 12 (*-mak* yanlış yazılmış); 123 (*emrimak* yanlış yazılmış): takiben **Çağ.** xv **üsürğen** (aynen) *mast olan* ‘sarhoşluk’ *Vel.* 107; **üsrü-** (bu şekilde yazılmış) *mast şudan wa masli kardan*; ayrıca **esri-** yazılmış, ama ‘sarhoş’ olarak **üsrük** ilki daha doğrudur *San.* 74v. 7: **Harzm.** *xiv esri-/esrü-* ‘sarhoş olmak’ *Kutb* 22: **Kum.** *xiv* ‘sarhoş olmak’ **esir-CC.** *Almanca bölümler; Gr.* 94: **Kıp.** *xiv esri- sakira İd.* 13: xv *sakira esir- Tuh.* 20a. 8: **Osm.** *xiv* takiben **esir-/esri-** ‘sarhoş olmak’; mecazi ‘kıзма’; her iki şekil de bütün zamanlarda kullanılır, *TTS I* 279; *II* 401; *III* 267; *IV* 311.

esürt- = **esür-** ‘ün ettirgen formu, ‘sarhoş etmek’. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **süçig anı: esürtti**: ‘şarab onu sarhoş etmiş’ (*askarahu*) *Kaş. III* 427 (**esürtür, esürtme:k**) **KB esürtmesü dawlat seni** ‘iyi talihin seni sarhoş etmesin’ 6137; bir başka oluşum 6143: **Harzm.** *xiv üsrüt-* (aynen?) benzer *MN* 218; **esürt-Nahc.** 363, 2: **Kum.** *xiv* ‘sarhoş etmek’ **esirt- CC.** *Almanca bölümler; Gr.* 94: **Osm.** xv ve xvi **esrit-** (aynen) benzer *TTS III* 269; *IV* 311.

eş- = ‘rahvan koşmak’; sadece Güney batı dil grubu Osm.’de biraz değişmiş anlamı ile ‘koşmak, acele etmek’ kullanılmaktadır. Takiben **Eski dil** viii (benekli atı ile Yol (ya da bahar?) Tanrısıyım) **yarı:n keçe: eşü:rmen** ‘ilk ve son baştan yürüdüm’ *IrkB* 2: **Hak.** x1 **athğ eşdi: xabba’l-fāris wa rakaða** ‘atlı adam rahvana koştu (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *Kaş. I* 166 (**eşe:r, eşme:k**): *xiv Muh.* (?) *qawaza* (? *qaza* ‘a bozulmuş) *wa harwala* ‘hızlı hareket etmek, rahvana koşmak’ **eş-** *Rif.* 114 (sadece): **Kıp.** *xiii*

(‘yemek’ **aş**) ve (gerçekte **eş**) aynı sözcük kullanılır *Hou.* 15, 14; *sir bi’l-dābba* ‘at sırtında yolculuk’ benzer **eşgil** 40, 19: takiben **Osm.** xiv **eş-** ‘rahvana koşmak’; daha doğrusu ‘acele etmek (at sırtında)’; bütün zamanlarda kullanılır *TTS I* 283; *II* 405; *III* 269; *IV* 313.

eş- = ‘dökmek (kuru madde)’. Kuzey doğu dil grubu Haks. **és-** (inek) ‘süt elde etmek’ *Bas.* 64’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol kayırni: eşdi: ahāla’l-raml** ‘kum döktü’; ayrıca bir çuvala un dökmek ve benzeri için kullanılır *Kaş.* I 166 (**eşe:r, eşme:k**).

eş- = ‘kazmak, kürek çekmek (su kazmak)’; Ortaçağ döneminden önce kaydedilmemiş, ancak şüphesiz daha önce de vardı. Güney batı dil grubu hariç ‘kürek çekmek’ ve ‘kazmak’, Kuzey doğu dil grubu Tuv. ve Güney batı dil grubu **Osm.**’de kullanılmaktadır; ikinci **kaz-** daha az sıklıkla kullanılmıştır. Takiben **Çağ.** xv **éş-** .....(2) *zamin-rā kāwidan* ‘toprak kazmak’; Arapçada *tanqir San.* 104v. 26: **Kum.** xiv ‘kürek çekmek’ **eş-** *CC. Almanca bölümler; Gr.: Osm.* xvii **eş-** ‘kazmak’ *TTS II* 405.

eş- = bkz. **2 es-**.

eşek = bkz. **eşgek**.

eşgek = ‘eşek’; muhtemelen **2 eş-**’den gelen alışılmış eylem sıfatı, gerçek anlamı ‘(hayvan) alışkanlıkla ilerleme’. Genellikle **eşek/éşek** olarak modern dilde kullanılmaktadır, bazı Kuzey batı dil grubu diyalektlerinde **eştek**. **3 eş-** sıfatı ile paraleldir, **eşgek** ‘kürek’ Ortaçağdan önce not edilmemiştir. (Çağ., Kum., Kıp.), ve ayrıca bütün modern dillerde kullanılmaktadır, ama genellikle **eşkek** ve benzeri olarak. Bkz. *Doerfer II* 486. **Uyg.** viii takiben *Man.-A M I* 16, 11-12 (**kaç**): *Bud.* **eşgek karnında** ‘eşek karnında’ *U III*

26, 21; bir başka oluşum *Suv.* 341, 22: Modern Uyg. **eşgek tüsin** ‘eşek saçı’ *H I* 103-4; (el arabası, inek) **üç eşgek** ‘üç eşek’ *USp.* 55, 25; **eşek** (aynen) *USp.* 3’de birkaç kez oluşur, geç dönemde bir metin: **Hak.** x1 **eşgek al-ḥimār** ‘eşek’ her iki söylenişten biri **eşye:k** (aynen); Arapçada sondaki **-y-** iki kere tekrar edilen harfin biri ile değişir. *Kaş.* I 111; **eşyek** (aynen) *al-ḥimār*; başka bir telaffuz **eşgek**, ama **eşyek** daha doğrudur (*afşah*) *Kaş.* I 114; **eşye:k** yazılmış *I* 244 (**artil-**) ve beş diğer oluşum, ve **eşe:k** (**eşye:k** için hata?) *II* de 246, 9: xiii (?) *Tef.* **eşgek/eşek** benzer 86-7: xiv *Muh.* *al-ḥimār*; **eşek Mel.** 70, 7; *Rif.* 171: takiben **Çağ.** xv **éşek** (‘-k- ile’) **eşek Vel.** 62: **Harzm.** xiv **eşek** ‘eşek’ *Kutb* 22; **éşek** 52: **Kum.** xiv ‘eşek’ **eşek CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.: Kıp.** xiii *al-ḥimār eşek Hou.* 12, 14: xiv benzer *İd.* 14: xv benzer *Kav.* 28, 11; 31, 7; 61, 22; *Tuh.* 13a. 4.

eşgeklen- = **eşgek**’den dönüşlü isimden fiil; ‘eşek sahibi’. Güney Batı dil grubu **Osm.**’de **eşeklen-**, bu ve aynı kökten gelen anlamları varlığını sürdürebilir. **Hak.** x1 **er eşgeklendi:** ‘adam eşek sahibi oldu’; iki telaffuzu vardır *Kaş.* I 315 (**eşgeklenür, eşgeklenme:k**; alternatif telaffuzu **eşyeklen-** değil).

eşgin = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 eş**’den sıfat (**1 eşgin** ile karşılaştırım). **Hak.** x1 **eşgin topra:k al-turāb wa’l-ramlu’l-munhāl**, ‘toprak ve kum dışarı dökülür’ *Kaş.* I 109.

eşginçi: = **1 eşgin**’den eylemi yapan kişi. Kuzey doğu dil grubu Bar. **işkinçi** ‘tırıs giden at’ *R I* 1557 ve Güney Batı dil grubu **Osm.** **eşkinçi** ‘hafif düzensiz süvari’ kullanılmaktadır. **Hak.** x1 (**1 eşgin** den sonra) *al-bāridu’l-musri’u’l-fāris* ‘hızlı giden kurye’ **eşginçi:** adı verilir *Kaş.* I 109.

eşidüt = sadece bir kez kullanılmıştır; **éşid-** den aktif hareketi tarif eden isim. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. **irakta sav eşidüti edgü, yağuktaki iş bütüti edgü** ‘uzaktaki iyi sözü işitmektense yakındaki işi bitirmek daha iyidir’ *TT I* 139-40.

eşil- = 2 **eş-**‘in pasif formu; ‘dışarı dökülmek’. Kuzey merkezli dil grubu Kır. **eşil-** (ayrıca **kum** ile kullanılır) kullanılmaktadır. **Hak.** XI **kum eşildi:** ‘kum (vb.) döküldü’ (ya da ‘dışarı döküldü’, *imhāla*) *Kaş. I* 197 (**eşlür, eşilme:k**); **bu kayır ol eşilge:n** ‘kumul sürekli dışarı yağıyor’ (‘hareket halinde’ *yanhāl*) *I* 158.

eştür- = sadece bir kez kullanılmıştır; 2 **eş-**‘in ettirgen formu. **Hak.** XI **ol kum eştürdi:** ‘kumun dökülmesi gerektiğini emretti’ (*bi-ihālati’l-turāb*); ayrıca onun bir çuval içine dökülmesi gerektiğinde de kullanılır *Kaş. I* 222 (**eştürür, eştürme:k**).

eşü:- = ‘kapsayacak şekilde, kuşatma’. Sadece Hak. diline ait. **Hak.** XI **ol aña:r yoğurka:n eşü:di: dattarahu bi’l-diṭār** ‘onun battaniyesine sarılı’ ya da onunla bir şey kaplı (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) (*satara ‘alayhi wağatṭāhu*) *Kaş. III* 253 (**eşü:r, eşü:me:k**); **eşük al-diṭār eşü:di: daṭara ‘alayhi** türetilmiştir *I* 14, 18: **KB ölüm yérke kömdi eşüdi yérig** ‘ölüm yere gömdü ve üzerlerini toprak ile örttü’ 5212.

eşük = **eşü:-**‘den somut nesneyi tarif eden isim ‘kapsayan, battaniye’, vb. Güney batı dil grubunda Tkm. **eşik** kullanılmaktadır. **Hak.** XI **eşük al-diṭār** ‘kapsayan’; **eşük** *Kaş. I* 72; bir başka oluşum *I* 14, 18 (**eşü:**): **KB şari’at yüzindin kéterdi eşük** ‘yüzünden perdeyi o kaldırdı’ 54: XIV *Muh.* (?) (yumuşak mobilyalar listesinde) *al-sitr* ‘perde’ **é:şü:k** (sadece) *Rif.* 168.

eşüklig/eşüklik = sadece bir kez kullanılmıştır; **eşük**‘den iyelik isim/sıfat ve soyut isim (somut nesneyi tarif eden isim) **Hak.** XI **eşüklik barçım (al-diṭār); wa şāhibuhu bi’l-kāfi’l-rakika** ‘örtüye sahip’ **eşüklig** dir *Kaş. I* 153.

eşül- = sadece bir kez kullanılmıştır; **eşü:-**nün pasif formu. **Hak.** XI **anıḡ üze: yoğuka:n eşüldi: duṭira ‘alayhi’l-diṭār** ‘onun üzerine battaniye konuldu’; ayrıca bir şey başka bir şeyin üzerine örtü olarak koyulduğu zamanda kullanılır *Kaş. I* 197 (**eşülür, eşülme:k**).

eşün- = **eşü:-**‘nün dönüşlü fiil formu; aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** XI **KB (ah ölümlü insan!) sizik tutma bir kün eşüngey yérig** ‘her diri olan şüphesiz, bir gün toprak ile örtülecektir’ 3785.

eşüt- = sadece bir kez kullanılmıştır; 2 **eş-**‘in ettirgen formu. **Hak.** XI **ol kum eştürdi:** ‘o kumun dökülmesi gerektiğini emretti’ (*bi-ihālati’l-turāb*); ayrıca onun çuval içine dökülmesi gerektiğinde de kullanılır *Kaş. I* 222 (**eştürür, eştürme:k**).

et = ‘et’, ‘(canlı) eti’ her ikisi de dahil ve ‘(kasap) et’; çeşitli ifadeler oluşur ki en önemlisi, **etöz** ‘insan vücudu’ (gerçek anlamı ‘beden ve ruh’) ayrı olarak listelenir. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır. (**Eski dil** VIII **eti:da:N I** 11 de **tılda:** için hata): **Uyg.** VIII takiben Man. (?-A) **balık etin yemişler** ‘onlar balık eti yemişler’, *M I* 35, 16: Bud. **et aşıḡlar** ‘et yiyenler’ *U II* 60, 2 (iii); **ıt etin satḡuçı** ‘köpek eti satıcıları’ *TT IV* 8, 58-9; **etin kanın satar** ‘onların etini ve kanını satar’ *PP* 3, 4-5 (ancak okuması **közünür et butxan** 11, 3 de **k. ajun b.** hata); **et yin** bkz. **1 yl:n:** Modern Uyg. **yig etler** ‘çiğ et’ *TT I* 192; **burun içinde et önüp** ‘burnun içindeki et şişer’ *H I* 141; **et** ‘canlı eti’ *H I*

ve *II* için yedi oluşum ‘et’; diğer oluşumlar *USp.* 91, 5 ve 30; *TT VII* 25, 11: xiv *Çin-Uyg. Sözlüğü* ‘et’ **et** *R I* 833; *Ligeti* 136: **Hak.** x1 **et** *bi-işmāmi’l-alif* ‘ön ünlülü’, (*al-sahl mina’l-arḍ*) **et** **yé:r** adı verilir *Kaş. I* 35 (ikinci anlamında başka hiçbir iz yoktur, ‘seviye’ normal **tüz**); neredeyse 100 diğer oluşum: **KB etini yéğey** ‘etini yiyecek’ 194: xiv *Muh. al-laḥm ét* *Mel.* 6, 16; *Rif.* 78; 65, 11; 164: *Rbğ. et R I* 833: takiben **Çağ.** xv **ét** *et gûşt ma’nāsina* ‘et’ *Vel.* 43; **ét** *gûşt San.* 95v. 8: **Harzm.** x111 (?) **yiğ et** ‘çiğ et’ *Oğ.* 10. **Kum.** xiv ‘et’ **et** *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** x111 *al-laḥm et Hou.* 15, 16 (bkz. **biş-, kesek**): xiv **et** (‘ön ünlülü’) *al-laḥm İd.* 7; *Bul.* 7, 15: xv benzer *Tuh.* 31b. 5; *Kav.* 62, 18.

etçi: = **et**’in eylemi yapan kişi formu; ‘kasap’; **KB**’de Arat kelimeyi *atçı* olarak okumuştur, ama bunun bir hata olduğu düşünülmektedir; **atçı:** ve **etçi:** nin tersi bilinmiyor, aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 **KB** (bir merdivene tırmanmayı düşledim ve) **başında bir etçi maḡa suv bérür** ‘başında bir kasap içmek için bana su verdi’ (sonuna kadar içtim ve suya kandım) 6035; (yorumunda) **ol etçi turur kör atalḡlarıḡ ataşız kılıḡlı ay kılkı arıḡ; ol etçi turur kör étılmışleriḡ buzuḡlı yoritmaḡlı canlıḡ tiriḡ** ‘evlatları babasız bırakan bu atlıdır, ey temiz kalpli insan, tanzim edilenleri bozan ve hayattaki canlıları hareketsiz bırakan bu atlıdır’ 6055-6: xiv *Muh.* (?) *qaşşāb etçi:* (*cim*) *Rif.* 157 (sadece): **Kıp.** x111 *al-cazzār* ‘kasap’ **etçi:** *Hou.* 23, 21; *al-laḥḡām* ‘et-satıcısı’ **etçi:** 50, 20.

eteç = sadece bir kez kullanılmıştır; (somut nesneyi tarif eden isim), son eki **-lik** dir. **Hak.** x1 **eteç** *al-mardah, wa hiya’l-ḡufratu’llati yal’ab fihā’l-şibyān bi’l-cawz*

‘atılacak hedef çocukların oynarken içine attığı delikte’ *Kaş. I* 52.

eteçlik = sadece bir kez kullanılmıştır; **eteç**’den soyut isim (somut nesneyi tarif eden isim), bu kelimeye bakın. **Hak.** x1 **eteçlik** *al-mawḡi’u’llaḡi yuhfar fihi’l-mardah li’l-lu’bi’l-cawz* ‘atılacak hedefin yeri oyun için kazılır’ *Kaş. I* 151.

etek = orijinali ‘etek’ (giysi); ‘(eteğin) kenarı’ ve mecazi anlamda ‘kıyı’ (örnek ovanın kıyısı, vb.). bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **etek** *al-dayl* ‘etek’ *Kaş. I* 68: **KB kara tün kötürmiş etekin örü** ‘karanlık gece eteğini yukarı kaldırdı’ 3952: xiv *Muh. al-dayl é:tek* *Mel.* 66, 15; **etek** *Rif.* 166: takiben **Çağ.** xv **étek** *qaftān eteki daman ma’nasina* ‘elbise ile etek’ *Vel.* 47; **étek** *damana-i kâh wa kanara-i şahrā* ‘dağın eteğinde, düz kenar’ *San.* 95v. 7: **Harzm.** xiv **étek** ‘kenar’ *Kutb* 53; (çocuk) **seniḡ etekiḡde ulalḡay** ‘sizin bakımınız altında büyüyecek’ *Nahc.* 178, 12: **Kıp.** x111 *al-dayl etek* *Hou.* 19, 1: xiv benzer **etek** ‘etek; kenar’ bir ya da iki anlamıyla *TTS I* 284; *II* 406.

eteklen- = **etek**’den dönüşlü isimden fiil. Aşağıda belirtildiği gibi; temel formlardan ilki **Çağ.**’da not edilmiştir (*Vel.* 47; *San.* 95r. 12) ve bütün modern dillerde not edilmiştir. **Hak.** x1 **to:n eteklendi:** ‘etek havalandı’ (*dayl*) *Kaş. I* 294 (**eteklenür, eteklenme:k**): takiben **Çağ.** xv **eteklen-**dönüşlü formu (1) (yangın) ‘etek havalandı’ (*dāman*); (2) ‘etek içine yapılmalıdır’ *San.* 95v. 4.

etekliḡ = **etek**’den iyelik isim/sıfat; ‘eteklik’ (ve kenarı vb.) bütün modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **etekliḡ** (‘-ḡ ile’) **to:n** *al-tawb idā cu’ila mawşūf bi’l-dayl* ‘etek ile birlikte giysi’ *Kaş. I* 152.

eteklik = **etek**'den soyut isim (somut nesneyi tarif eden isim). Bütün Kuzey batı dil grubu ve Güney batı dil grubu dillerinde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **eteklik bö:z** *kirbās mu'add li-yutaxxad minhu'l-dayl* 'keten etek yapmak için belirlenmiş' *Kaş. I 152*.

etet- = sadece bir kez kullanılmıştır. **Hak.** x1 **ol anı: etetti:** *awqadahu fi muqāsāti'l-mihna* 'onu ciddi bir zorluk içine soktu' *Kaş. I 207 (ete:tür (aynen); eteme:k)*.

etik- = sadece bir kez kullanılmıştır; **et** den geçişsiz isimden fiil. **Hak.** x1 **oğla:n etikti:** *tarabbala'l-şabi wa kabura* 'çocuk şişmanladı ve büyüdü' *Kaş. I 192 (etike:r, etikme:k)*.

etin = bu kelime *M III 45, 5 (i)* de okunur, açıklaması; 'köpeklerin havlaması, kuşların sesi', yeryüzünde bütün kafa karıştırıcı, yorucu kötü sesler; **korkunçğ etin olar ara yok** 'aralarında korkunç sesler var' hemen hemen aynı Uyg. yazıtlarında da vardır.

etle:- = sadece bir kez kullanılmıştır?; **et'**den isimden fiil. **Hak.** x1 **ol ko:yiğ etle:di** *ca'ala'l-şāt lahma(n)* 'koyun semirtilmiş' *Kaş. I 284 (etle:r, etle:me:k)*.

etlel = sadece bir kez kullanılmıştır; **etle:-** 'nin ettirgen formu. **Hak.** x1 **ko:y etleldi:** *cu'ila'l-ğanam lahm* 'koyun semirtilmiş(?)'; ayrıca diğer hayvanlar için kullanılır *Kaş. I 295 (etlelü:r, etlelme:k)*.

etlen- = **etle:-**'nin dönüşlü fiil formu; sadece (?) Kuzey doğu dil grubu Haks. **itten-** *Bas. 65*, bazı anlamları ile kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **oğul etlendi:** *tarabba'l-şabi* 'çocuk kilo aldı'; ayrıca şişmanlama anlamında da kullanılır *Kaş. I 256 (etlenür, etlenme:k)*.

etlet- = sadece bir kez kullanılmıştır?; **etle:-** nin ettirgen formu. **Hak.** x1 **ol ko:y etletti:** *amara hattā cu'ilatī'l-şāt lahm* 'koyunların semirtilmesi gerektiğini emretti(?)' *Kaş. I 264 (etletür, etletme:k)*.

etliğ = **et'**den iyelik isim/sıfat; 'etli, yağlı'. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 (sonra **etlik**) ve şişman adam (*al-raculu'l-ḍaxm*) için **etliğ kişi:** denir; **-ğ** ile; ve ayrıca et sahibi kişi için **etliğ kişi:** *Kaş. I 101: xiiii(?) Tef. etliğ* 'bedensel' 86.

etlik = **et'**den soyut isim (somut nesneyi tarif eden isim). Sadece (?) Kuzey batı dil grubunda *Kaz. itlik*; Güney batı dil grubunda *xx Anat. etlik SDD 555*'de 'kesimlik hayvanlar' kullanılmaktadır. **Uyg.** viii Bud. *TT IV 6, 45 (ét:-): Hak.* x1 **etlik** *mi'lāqu'l-laḥm* 'et çengeli'; ve kesim için hazırlanmış koyuna **etlik ko:y** 'eti için koyun' (*şāt lahm*) denir *Kaş. I 101*.

etmek/ötmek = üç benzer sözcüklerin en eskisi için 'ekmek', diğerleri **epmek**, bu kelimeye bakın, ve **ekmek** Kuzey batı dil grubu ve Güney batı dil grubunda not edilmiştir. **Uyg.** viii takiben *Man.-A bir ötmek* 'ekmek somunlarından biri' *M III 12, 5 (i)*; *xiv Çin-Uyg. Sözlüğü* 'ötmek' *R I 1275; Ligeti 190: Hak.* x1 **etmek** *al-xubz* 'ekmek' *Kaş. I 102; 26* diğer oluşumlar **etme:k** ve üçüncü **ötme:k KB tuz etmekni kēḡ tut** 'tuzu ekmeği bol tut' 1328: *xiiii(?) Tef. etmek/ötmek* 'ekmek' 86, 251: *xiv Muh. al-xubz etmek* (?yanlış seslendirme) *Mel. 66, 2; Rif. 165: takiben Çağ. xv ötmek etmek..... nān ma'nāsina Vel. 90; ötmek nān bi rawḡan* 'yağsız ekme' *San. 62r. 29: Harzm. xiiii ötmek* 'ekmek' 'Ali 46: *xiv étmek/ötmek Kutb 53, 124; etmek Nahc. 301, 4: Kum. xiv etmek/ötmek CC. İtalyanca, Almanca bölümler; Gr.: Kıp. xiiii al-xubz etmek* (yanlış seslendirme) *Hou. 15, 19; etmek* (aynen) 50, 20: *xiv*

etmek *al-xubz İd.* 7; *al-nayda* ‘pasta buğday çeşididir’ **kara: etmek** *Bul.* 8, 15: xv *xubz etmek Kav.* 44, 14; 62, 17; **ötmek** *Tuh.* 14a. 10: takiben **Osm.** xiv **etmek** ‘ekmek’; bütün zamanlarda kullanılır, *TTS I* 284; *II* 406; *III* 270; *IV* 314; xviii **etmek** (yazılmış) *Rûmi*’de *nân* ‘ekmek’, **Çağ.** da **ötmek** *San.* 30v. 25.

etmeklen- = sadece bir kez kullanılmıştır; **etmek** den dönüşlü isimden fiil. **Hak.** x1 **er etmeklendi:** *kağura xubzu’l-racul ya’ni atrā* ‘adamın ekmeği bol olduğundan zengin oldu’ *Kaş.* I 314 (**etmeklenür, etmelenme:k**).

etöz = (genellikle iki kelime **et öz** olarak yazılır, ama ayrı yazılmamıştır) gerçek anlamı ‘etten ruh’, cesetin karşıtı olarak kullanılır. Eski metinlerde yaygındır. Müslüman terminolojisine tam olarak uygulanmamıştır. **Uyg.** viii takiben **Man. etöz ertimlikin sakınıp** ‘vücudun ölümlülüğünden sakınıp’ *TT III* 137: **Bud. bu suyluğ etözde ozalım** ‘bu günahkar vücuttan kurtulalım’ *PP* 51, 8; **etöz koğup adın ajunka barsar** ‘bu vücut bırakır ve ruhun başka bir ülkeye giderse’ *U III* 43, 12; sayısız diğer oluşum *U IV* 28, 10; *Suv.* 446, 15; 613, 19; *TT VIII* (*etöz; e:töz, etüz, e:tüzyazılmış*), vb.: **Modern Uyg.** [boşluk] **ka:yinturup içse:r etözke:** [boşluk] ‘.....ve içecekler kaynarsa, vücut için [o kadar iyi?]’ *TT VIII M.* 30; diğer oluşumlar *H II* 24, 53 ve 61: **Hak.** x1 **KB** (öfke, huysuz bir adam için kötü değildir) **tutçı emğer etöz** ‘vücut sürekli acılar içinde’ 332; diğer oluşumlar 990 (**yavrit-**), 991, 1194, 1438, vb. (yaygın): xiii(?) **At.** bkz. **1 ö:z:** xiv *Muh.* (?) *al-nafs* ‘kendi kendini(?)’ **etö:z Rif.** 139 (sadece, bkz **1 ö:z**): **Kum.** xiv **söz etiz** (aynen) **bolup turur** ‘sözün etten oldu’ *CC. Almanca bölümler; Gr.*

etözlüg = **etöz**’den iyelik isim/sıfat. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 **edizlik al-irtifā** ‘boy, yükseklik’ *Kaş.* I 152: **KB edizlik tiledi süzük cân turuğ** ‘saf ve temiz ruhu yükselmek diledi’ 1521: xiv *Rbğ.* (?) **édizlik** (*édizlik* yazılmış) *R I* 859 (**Çağ.** da listelenmiş ama muhtemelen *Rbğ.*’de).

etrek = sadece bir kez kullanılmıştır. **Oğuz** x1 **etrek al-aşqar mina’l-ricāl** ‘(adam) kızıl saçlı’ *Kaş.* I 101.

etse:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **et** den isimden dilek kipi fiili. **Hak.** x1 **er etse:di:** *qarima’l-racul ilā’l-laħm* ‘adamın eti için can attı’ *Kaş.* I 275 (**etse:r, etse:me:k**).

etset- = sadece bir kez kullanılmıştır; **etse:-** nin ettirgen formu. **Hak. ol meni: etsetti:** *aqramani ilā’l-laħm wa şahhāni* ‘iştahım açıldı ve et istedi’ *Kaş.* I 262 (**etsetür, etsetme:k**).

etsiz = **et**’den olumsuz isim/sıfat; ‘yağsız, etsiz’. Sadece (?) Güney batı dil grubu **Osm.**’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **KB** (utanmaz bir adamın yüzünü görmek) **etsiz söñük** ‘etsiz kemik’ 2206: **Çağ.** xv takiben *San.* 30v.’de **étsiz bi-ğuşť** ‘yağsız’. **Atsız,** özel ismin alternatif formu olarak bahseder.

etük (edük) = normalde ‘çizme’ (**çaruk** ile karşılaştırın); anlamı ‘terlik’ görünmektedir. Sadece Güney batı dil grubuna özgü bir kelimedir. Bütün modern dillerde kullanılmaktadır; Güney batı dil grubu **Osm.** **Tkm.** **edik.** **Uyg.** viii takiben **Modern Uyg.** *TT VII* 42, 1 (**uldağ**); *USp.* 51, 7 (**adak**): **Hak.** x1 **etük al-xuff** ‘çizme’ *Kaş.* I 68; 10 diğer oluşumun aynı çevirisi; *III* de 283, 9 (**siğza:-**) *etik* yanlış yazılmış: xiii (?) *Tef.* **etük** ‘çizme’ 86: xiv *Muh.* *al-xuff é:dük Mel.* 67, 10; **etü:k Rif.** 167:

takiben **Çağ.** xv **ötük** ('-k ile') *ayağa gelen edik Vel.* 90; **ötük** *kafş wa muza* 'ayakkabı, çizme' *San.* 62v. 13: **Kum.** xiv 'çizme' **etik** *CC. İtalyanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** xiii *al-xuff etü:k Hou.* 19, 4: xiv **etik** *al-xuff, wa huwa turkiya;* **Tkm.** **edük** *İd.* 8: xv *al-xuff etik Kav.* 64, 2; **étik** *Tuh.* 14b. 5: takiben **Osm.** xiv-xvi'de **edük** tür. Bundan sonra yerini yavaş yavaş **edik** e bırakır; erken dönemde 'çizme'; 'ayakkabı, terlik' anlamına geldiğini söylemek mümkün değildir *TTS I* 253; *II* 359; *III* 236; *IV* 275.

etükçi: (edükçi:) = etük'den eylemi yapan kişi; 'çizme üreticisi'. Güney batı dil grubu **Osm.**, **Tkm.** **edikçi** ve modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 (gramer bölümünde; **etük** anlamı ('çizme') **etükçi:** *al-xaffāf* 'çizme üreticisi' *Kaş.* *II* 49, 5: **KB** (esnaf, demirci, dekoratör, yay üreticisi vb. listesi) **etükçi** 4458: **Kum.** xiv 'çizme üreticisi' **etikçi** *CC, İtalyanca bölümler; Gr.*

etüklen- (edüklen-) = etük'den dönüşlü isimden fiil. Sadece *Kaş.* diline özgü. *Kaş.* *I* 294 (**etüklenür, etüklenme:k**); bir başka oluşum *III* 348, 12.

etüklük = etük'den soyut isim (hareketi tarif eden isim). Modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **etüklük sağrı:** *zarğab mu'add liyutaxxağ minhu'l-xuff* 'çizme yapmak için belirlenmiş deri' *Kaş.* *I* 152.

e:v = temel olarak 'mesken', 'ev, çadır' anlamındadır. Bazı edebi metinlerde konak anlamında da kullanılır, fonetik tarihi belirsizdir. Orijinal formu **ev** dir, 11. yüzyılda bazı dillerde **ew>üw>üwi>üy** olarak değişiklik göstermiştir; Kuzey doğu dilleri dışında modern dillerde **öy** olarak kullanılır. [Oğuz ve ilgili kabileler], **ew** *I* 32, 1; bir başka oluşum *II* 21 (**1 sök-**) bu

kelimeye bakın; bkz. **bark, kurşa:ğ:** **KB ev** (1) 'ikametgah, mesken' 948, 1524 ve diğer oluşumlar (2) **ünürde evi** 'evi bir mağarada' 6155; 'göksel konak, burç simgesi' 131, 132, 743, 744 (**evrül-**); (yazıtlarda genellikle *yā vā* olarak hecelenir, *elif vāv ev* olarak daha az kullanılır): xiv *Muh. al-bayl ew Mel.* 76, 4; *Rif.* 179: takiben **Çağ.** xv **üy ev, xāna ma'nāsina** 'ev' *Vel.* 122; **üy xāna** *San.* 92r. 15: **Harzm.** xiii **ew** 'Ali 40; xiii (?) **bedük bir üy** 'büyük bir ev' *Oğ.* 248; (geri döndü) **yurtıka üyke** 'ülkesine ve evine' benzer 309: xiv **év** *Kutb* 52; *MN* 137; *Nahc.* 11, 10-14: **Kum.** xiv **ev** (5 ya da 6 yazılışları, bkz. *Gr.* 96) 'ev' *CC. İtalyanca bölümler, CC. Almanca bölümler:* **Kıp.** xiii *al-bayt ev (wāw) Hou.* 6, 3; *fi'l-bayt é:vde:* (aynen) benzer 15, 17: xiv **ev (wāw) saray** 'yer' (?) benzer *Bul.* 14, 9: xv *al-bayt ev (wāw) Kav.* 27, 14; 59, 9; *bayt üy;* **Tkm. ev** *Tuh.* 8a. 5: **Osm. ev** xiv yılından itibaren çeşitli tabirleriyle *TTS I* 284-5 (**ev bark**); *II* 407; *III* 271; *IV* 315-16.

evçi = e:v'den eylemi yapan kişi, spesifik anlamını ise 'ev kadını', daha genel olarak 'eş, kadın'; modern dilde kullanılmaktadır. Başlıca Kuzey doğu dil grubu. **Uyg.** viii takiben **Bud. er evci** 'erkek ve kadın' (ya da 'karı koca?') *Kuan.* 137, 138 (yanlış transkribe edilmiş *U II* 19, 19; 20, 20): Modern **Uyg. urı oğlanlıg evçi süti** 'erkek çocuk doğuran bir kadının sütü' *HI* 18, 65; **epçi karabaş bözçi** '[benim] kadın köle dokumacı' *USp.* 73, 4: xiv *Çin-Uyg. Sözlüğü* 'kadın' **epçi** *R I* 923; *Ligeti* 134: *Muh. al-mar'a ebçi:* *Mel.* 45, 4; 54, 14; *Rif.* 138: **Kum.** xiv 'kadın, eş' **epçi;** 'hizmetçi' **evdeki epçi** *CC. İtalyanca bölümler; Gr.*

evdi:- = 'toplamak, almak'; sadece **Hak.** ve **Uyg.** diline ait, burada **E idi-**: yanlış

kopyalanmıştır, bu kelimeye bakın. **Hak.** x1 **ol yinçü evdi:di:** ‘o, inci (*laqata*) topladı’; ayrıca *Kaş. I 273*’de meyve ve yemiş toplamak için kullanılmıştır (**evdi:r**, **evdi:me:k**): *KB* (bu sözleri tan on sekiz ayda söyledim) **üdürdüm adırdım söz evdip tere** ‘sözleri toplayıp, derleyerek, seçtim ve ayırdım’ 6624.

evdil- = sadece bir kez kullanılmıştır; **evdi:-**’nin pasif formu. **Hak.** x1 **evdildi: ne:ŋ** ‘ele geçirilen şey’ (*ultuqiða*) *Kaş. I 246* (**evdilür**, **evdilme:k**).

evdin- = **evdi:-** dönüşlü fiilinin dönüşlü formu; sadece Güney batı dil grubu xx Anat. **evtin-** (ölen adam) *SDD 563*; **ividin-** benzer 802’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 <ol> **ö:ziŋe: yemi:ş evdindi:** ‘o, kendisi için meyve topladı (*iltaqaða*)’ *Kaş. I 251* (geniş zaman değil; **evdinme:k**); bir başka oluşum *II 254, 15*.

evdindi = sadece bir kez kullanılmıştır; **evdin-**’den gelen **-di:** (pasif) sıfat. **Hak.** x1 **evdindi: ne:ŋ** ‘her şeyin kııntısı, döküntüsü’ *Kaş. I 145* (**avrındı:** olarak şimdiye kadar yanlış okunmuş; ama **-d-** el yazmasında açıktır).

evet = bkz. **yemet**.

evin = uygun şekilde ‘tohum, hububat’, daha az sıklıkla da ‘çilek, meyve’; nadir deyimsel anlamda Uyg. Bud. dilinde kullanılır. Farsça *dāna*, aynı anlamlarda kullanılır. Kuzey doğu dil grubu Tel. **ebin** ‘çekirdek’ *R I 931* ve Güney batı dil grubu xx Anat. **efin** ‘ardıç, çilek’ *SDD 507*; **evin** ‘tohum’, vb. benzer 598. Takiben **Eski dil** viii **evintin** ‘çilek’ (?) *IrkB 8* (bkz. **i:n**, **evintin** olabilir ‘onun evinden’): Uyg. viii takiben Man.-A **kaltı uruğ evin....örürçe** ‘tıpkı bir tahılın ya da tohumun birdenbire ortaya çıkışı gibi’ (bereketli toprakta)’ *M I 17, 15*: Bud. **buğday evininçe** ‘buğday

tanesi büyüklüğünde’ *Pfahl. 6, 6* (bu pasajla ilgili *Clauson'a* bakın, ‘Türk Hayalet Kelimeleri’, *FRAS, 1955, s. 134*); **tü evini sayu** ‘her bireyin saçı’ *TT V 12, 117* (diğer oluşumlar için bunların notuna bakın, s.19); **bir evin tüsiŋe** ‘onun saçlarının her bir teli’ *U IV 20, 259*: Modern Uyg. **evini** (*evisi* yanlış okunmuş) ‘onun tohumu’ *HI 22*; **üc tört evin yarma monçuk murç** ‘üç veya dörde bölünmüş karabiber tanesi’ benzer 149: **Hak.** x1 **evin al-ħabb** ‘tohum’ *Kaş. I 77*; **ewin** ‘evin lehçe formu’ *I 84, 5*: *KB* **apa uçmak içre yedi kör evin** ‘Adem cennet içinde buğday tanesi yedi’ 3522: (**Harzm.**, xiv (kuş yakalamak için ağ işe yaramaz) **evünçsüz** ‘içinde tohum olmadan’ *Kutb 17*): **Osm.** xv **evin suyu** ‘sperm’ *TTS III 260* (**erlik**); (bitkinin) **evin bağla-** ‘tohum oluşturmak’ *IV 316*.

evinliĝ = **evin**’den iyelik isim/sıfat; Güney batı dil grubu xx Anat. **evinli** (bitkiler) ‘tohumların içinde şekillendiği şey’ *SDD 559*’da kullanılmaktadır. Uyg. viii takiben Bud. **adınağunuŋ koriĝliĝ evinliĝ uzuntonluĝka yaztım yağıltım erser** ‘eğer ki ben bir diğer erkeğin özeli hamile bir kadına karşı günah işlediysem’ *A. von le Coq Chuastuanift* (AKPAW, 1911) 27, 8-9.

evir- = temel olarak ‘çevirmek’, ile çeşitli özel uygulamalarda ‘çevirmek (tekerlek); devirmek (fincan); çevirmek (yüz)’, ve erken dönemde ‘çevirmek. Modern dilde kullanılmaktadır, bazen **eĝir** şekil bakımından o kadar karmaşık olur ki modern dillerden ayırmak zorlaşır. Genellikle **çevür-** ve **tevür-** ile eş anlamlı, bu kelimeye bakın; Arapçada **1 ör-** ile karıştırılır. **Eski dil** viii (biz on gün boyunca gezdik) **yantakı: toĝ evirü:** ‘dağın etekleri’ *T 26 köĝmen yişĝ evirü:*

‘Gökmen dağ ormanın etekleri’ *T* 28: **Uyg.** VIII takiben Bud. **nom tilgenin evirgey** (alternatif okuma **tevirgey**) ‘o hukukun Tekerleğini döndürecek’ *TT* VI 455; (beden, zihin ve dil eylemleri) **ajunlar berü evirdeçi** ‘değiştirmek için çeşitli durumlar vardır’ *U* II 7, 9; benzer ifade 80, 64; 81, 69 **enetkek tılntın tavğaç tılınça evirmiş** ‘Sanskritçe'den Çince'ye tercüme etmiş’ *U* I 14, 1-2; benzer ifade *U* IV 6 birçok yerde; (annem ve babam, eşlerim) **evirü uluğlarım** ‘çeşitli büyüklerim’ *TT* VII 40, 144: **Hak.** XI **ol meni: yo:ldın evürdi:** ‘o, beni yoldan (*şarafani*) çevirdi’; ve biri dedi **ol aya:k evürdi:** (aynen) ‘o (*qalaba*) kap devirdi’ (vb.) *Kaş.* I 178 (**evüre:r, evürme:k**); **bu: er ol ı:şığ evürge:n tevürge:n** ‘bu adam her zaman işleri evirir, çevirir (*huwwāl....wa qullāb*)’ *I* 157, 17; benzer ifade *I* 521, 24: *II* 81, 24 (**tevür-): KB evür-** yaygın; **evrer yüzün** ‘yüzünü çabucak çevirir’ 403; benzer ifade 628, 649, 718, vb.; **isizniñ kını birle kılın evür** ‘kötüye kötü muamele lâyıktır’ 5548: XIII (?) *At.yüz evrüp* 424; *Tef. için evürse* ‘siz içten dışa (kumaş) açarsanız’; **yüz evür-** (‘uzaklıkta’ ve ‘karşı’ her ikisinde) *San.* 118r. 14: **Harzm.** XIV **evür-** ‘çevirmek (karşı ya da uzakta)’ *Kutb* 23; *MN* 377; *Nahc.* 323, 2: **Osm.** XV **evir-** ‘çevirmek’ (–den hali) *TTS* I 285.

evle:- = **e:v**’den isimden fiil; Kuzey doğu dil grubu Küer. *R* I 921; Güney doğu dil grubu Türki *Shaw* 29; Kuzey merkezli dil grubu Kır.’da kullanılmaktadır, ama anlamı genelde ‘bir evde yaşamak; evlenmek’; genellikle modern kelime için Uyg.’da **evlendir-** kullanılmıştır. **Uyg.** IX (ben yedi küçük erkek kardeşe, üç erkek evlada ve üç kız evlada sahibim) **evledim bağladım** ‘(benim erkek kardeşlerimin ve oğullarımın) evlerini kurdum ve (benim kızlarımı) diğer kabilelerle evlendirdim’

Suci 6 (Gronbech den çeviri, ‘Akrabalıkta Türk Sistemi’, *Studia Orientalia....Fahanni Pedersen dicata*, Munksgaard, 1953).

evlen- = **evle:-** ‘nin dönüşlü fiil formu, gerçek anlamı ‘kişinin kendine ait bir konut alması’, normalde ‘evlenmek’, bu anlamda modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **ay evlendi:** *ittaxada*’l-*qamar dāra* ‘ay ağıllandı, hâlelendi’; ve biri dedi **ol bu evni: evlendi:** ‘o adam bu evi kendine ev edindi’ (*min cumla qāṭinihi*) *Kaş.* I 259 (**evlenür, evlenme:k**); **ay kopup** (seslendirmesi kapuk) **evlenüp** ‘ay çıkıp ağıllanır’ *I* 258, 1: XIV *Muh. tazawwaca* ‘evlenmek’ **ewlen-** *Mel.* 24, 5; **é:wle:n-Rif.** 106: takiben **Çağ.** XV **üylen-** (yazılmış) ‘aile reisi olmak’ (*şāhib-i xana*); ve mecazi anlamı ‘eş almak, evlenmek’ (*zan giriftan wa tazawwuc hardan*) *San.* 91v. 15: **Kıp.** XIV **ewlen-** *tazawwaca* (**evlü:** kelimesinin altında) *İd.* 25: XV *tazawwaca* **üylen-:** *Tkm. ewlen-* *Tuh.* 9b. 8.

evleş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **evle:-** ‘nin karşılıklı fiil formu. **Hak.** XI **olbeğ <anıñ> birle: evleşti: oyna:p** (çevirisi) ‘o, evini ortaya koyarak Beyle oyun oynadı’ bu bir kuraldır, kumarda ortaya konan nesnenin adı söylenir; sonra ona **evleşti** ibâresi eklenir. bu suretle kurulan fiilin anlamında kumar bulunur *Kaş.* I 240 (**evleşü:r, evleşme:k, -ma:k** yanlış yazılmış).

evliğ = **e:v**’den iyelik isim/sıfat; gerçek anlamı ‘(kendi) konut sahibi’, genellikle ‘evli’, erkekler ve (‘aile reisinin’) kadınlar için kullanılır; modern dilde kullanılmaktadır; Kuzey doğu dil grubunda biraz bozuktur. **Hak.** XI **evliğni: rabbu’l-bayt** ‘evin reisi’ *I* 106, 1; *II* 176, 27; **evlüğ** (aynen) *al-zawca* ‘evin kadını’ *I* 251, 9: **KB aya evliğ er sak** ‘aile reisi’ 164;

(Zodyak'ın on iki burcu vardır) **kayu iki evliĝ kayu birke én** ‘bazıları iki evli, bazısı ise tek evlidir’ (Arapçada *bayt*), 138; **kalı evliĝ almak tilese özüñ** ‘eğer evlenmek istersen’ 4475: XIII (?) **Imrān evlüĝi** ‘Imran eşi’ *Tef.* 68: XIV *Rbĝ.* **evliĝ** ‘eş’ *Tarama Dergisi I* 841 (zevce kelimesinin altında): *Muh. al-muta’ahhil* ‘evli’ **ewli:ĝ** *Rif.* 153: takiben **Çaĝ.** XV **üylük** (‘-k ile’) *evlü*, ‘aile reisi’ anlamında (*ketxudā*) *Vel.* 122: **üylük** (yazılmış) *xānwāri* ‘aile, ev’ *San.* 92v. 18 (-lik burada soyut isim yapmış): **Kıp.** XIII *al-muta’ahhil* (belirsiz telaffuz) **i:lü:** (bu şekilde yazılmış, **evlü:** ya da **üylü:** için hata) *Hou.* 25, 4: XIV **ewlü:** (‘ön ünlülerle’) *al-mutazawwac wa ma’nāhu dū’l-bayt* ‘evli’, anlamı ‘ev sahibi’ *İd.* 25.

evre = **evir-**‘in isim fiil şekli; bazen zarf olarak kullanılır ‘tekrar, karşılığında’, ve benzeri; aşağıda belirtildiği gibi. **Hak.** XI **KB neĝü bérse evre anı ok alır** ‘ne verilirse, karşılığında aynı şey alınır’ 1394; diğer oluşumlar 638: XIII (?) *Tef.* **evre** (bazen **ebre** yazılmış) yaygındır, Arapça çevirisi *fa-* ‘daha sonra, tekrar’ ve **evre yan-** gibi cümlenin anlamı ‘geri çevirmek’, **evre çık-** ‘dışarı geri gelmek’ 67, 68.

evrek = bkz. **ördek**.

evren = muhtemelen **evir-**‘den gelen sıfat; genel çağrışım dönen bir şey; aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** XI **evren şay’ yubnā** ‘alā hi’a kûri’l-ħaddād yuxbaz fihi’ ‘demirci ocağı biçiminde yapılan ekmek fırını’ *Kaş.* I 109: **KB yarattı kör evren tuçı evrilür** ‘(Tanrı) feleği yarattı, durmadan döner’ 126; diğer oluşumlar 92, 119, 344, 1642, vb.: XIV *Muh. al-falak* ‘sema’ **ewren** (*üwzen* yanlış yazılmış)/**evren** (*akran* yanlış yazılmış) *Mel.* 78, 16; **evre:n** (*evz:en* yanlış yazılmış) *Rif.* 183: **Kıp** XIII *al-tu’bān*

‘engerek’ **ewre:n** (hatalı seslendirme) *Hou.* 11, 17: takiben **Osm.** XIV **evren** ‘büyük yılan, ejderha’; bütün zamanlarda kullanılır *TTS I* 285; *II* 408; *III* 272; *IV* 316.

evrik = **1 iriĝ** için hatalı?.

evril- = **evir-**‘in pasif formu; genellikle ‘dolandırma’, bazen ‘yüz çevirme (geçişsiz fiil)’: **evir-** de ki aynı fonetik değişikliklerle modern dillerde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. **sansarnıñ berü evrilmekin ukup** ‘sansarın sürekli yenilemesi’ anlamında *U II* 11, 10-11; **ölüt ayıĝ kılınçtın evrilmeser** ‘öldürme işinden dönmezse’ *U III* 4, 12-12; (şehvetin hırsı onların akıllarında yükselirse) **ayıĝ törü éyin evrilürler** ‘sürekli şeytani uygulamalara uyan bir şekilde davranırlar (?)’ benzer 79, 4 (ii); diğer oluşumlar *U II* 40, 102-3 (**1 yan-**); *USp.* 43, 7; 100, 2; *Suv.* 192, 6; 348, 5: **Hak.** XI **er evrildi:** *raca’l-racul min wachihi* ‘adam yöneldiği yerden çevrildi’; ayrıca yöneltisinden çevrilen her kimse için de böyledir *Kaş.* I 248 (**evrilür, evrülme:k**): **KB** (ay Yengeç takımyıldızı içinde) **bu ev evrilür, evi evrilür ham özi çevrilür** ‘bu ev döner; evi dönünce, kendisi de döner’ 744; diğer oluşumlar 119, 126 (**evren**): XIII (?) *Tef.* **evrül-** ‘geri çevirmek’ 69: takiben **Çaĝ.** XV **évrül-** (yazılmış) *qardidan* ‘dolanım’ *San.* 118r. 29: **Harzm.** XIV **evrül-** ‘yönelmek; aşağı doğru çevirmek’ (geçişsiz fiil) *Kutb* 23; ‘ile karıştırılır’ *Nahc.* 179, 6.

evriliñsiz = ‘geri döndürülemez (ya da bir tarafa)’; bu sıfat, inanan insanlar için kullanılmıştır; bazen bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş **aĝıñsız** ‘sarsılmaz’, bu kelimeye bakın. Sadece *Uyg.* Bud. diline ait. **Uyg.** VIII takiben Bud. **evriliñsiz.....köñülTT V** 22, 35; **aĝıñsız evriliñsiz.....köñüllüĝ** *Pfahl.* 6, 3;

evriliñsiz törö *Suv.* 190, 16-17;
evriliñsizin (*evrinügsüzin* yanlış yazılmış) **ağmñsizin** benzer 488, 13.

evrinügsüz = bkz. **evriliñsiz**.

evriş- = **evir-**‘in yardımcı fiil formu; anlamları ilginç şekilde çok çeşitli. Fonetik değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **anıñ birle: telim evrişti:** *mārasahu kaṭira(n)* ‘o, onunla çok uğraştı, çok çabalaştı’, ve biri dedi ki **anıñ kaçmı:ş atın evrişti:** ‘onun kaçan atını çevirmekte yardım etti (*fi radd wachi’l-xayl ilayhi*)’; ve biri dedi **ol maña: tawa:r** (aynen) **evrişti:** ‘o, bana davar çevirmekte yardım etti’ (*yuc’al zahruhā li-baṭn*) ayrıca bir şeyin altını üstüne çevirmektir *Kaş.* I 235 (**evrişü:r, evrişme:k**); **odğuç bile: evrişü:r** *yata’lallal bi-qabasi’l-nār* ‘az ateşle oğunur’ I 248, 6 (formu doğru olmalı, aynı sözcükle kafiye yapılmış): takiben **Çağ.** xv **évrüş-** *pirāmûn-i çizi gardidan* ‘bir şeyi çevreleyen ya da kuşatan’ ve mecazi anlamı *kāwiş kardan* ‘meditasyon, kişinin zihninde (bir şey) tasarlaması’ *San.* 118v. 11.

evse- = **e:v**‘den dilek belirten isimden fiil; sadece *Kaş* diline ait. **Hak.** x1 **er evse:di:** *iştāqa’l-racul ilā baytihi wa tamannā* ‘adam evini özledi’ *Kaş.* I 277 (**evse:r, evse:me:k**); bir başka oluşum 279, 18.

evset- = sadece bir kez kullanılmıştır; **evse:-** nin ettirgen formu. **Hak.** x1 **oğlum meni: evsetti:** ‘çocuğum bana evi istetti, özletti’ *Kaş.* I 262 (**evsetür, evsetme:k**).

evşük = sadece bir kez kullanılmıştır; *al-‘aridason* pek çok farklı anlamı var, en muhtemel olan ‘çapraz kiriş, üst eşik’. **Hak.** x1 **evşük** *al-‘arida* *Kaş.* I 105.

evü:s- = ‘harmanlamak’; çok seyrek rastlanılmıştır; sadece Güney batı dil grubu

xx Anat. **efis-, evis-, evse-, evs-** *SDD* 508, 559, 561, 562’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **evü:s-**; (Dilbilgisi Tanıtımı) **evü:sğü:** (bu kelimeye bakın) **evü:sd:i nasafa’l-şay** ‘o birşeyi harmanladı’ ifadesi türetilmiştir *Kaş.* I 13, 18; **Kıp.** xv *nasafa üyüs-* *Tuh.* 37a. 10: takiben **Osm.** xvı **evs-** Farsçada ‘elek’ anlamında kullanılır.

evük = şimdiye kadar ki transkribi *bük-* ‘tür; sadece **Eski dil** VIII Yen. ve **Eski Kır.** IX’da yaygındır. Şüpheli bir kelimedir, sadece bilinen formu **evükmedim**’dir. Genellikle cenaze yazıtlarında kullanılır. **adrl-** ‘birşeyden ayrılma’ın zıddı olarak kullanılır. örnek (**xanımka:**) **élimke: evükmedim kuyda: kunçuymka: adrlıtım** *Mal.* 8, 1-2, şunun gibi kullanılır ‘han ve krallığımdan ayrılammam; karımdan bir sebepten dolayı ayrıldım’ **adrl-**‘ın nesnesi genellikle hemen hemen her zaman bir kişi, kadın, oğul, vs. **evük**‘ün ki kural koyucu, krallıktır. Radloff (*R IV* 1876) muhtemelen **evük-** olarak transkribe edilmesini önerir. Şayet böyle olursa **e:v**‘den **-ük-** (geçişsiz) isimden fiil olur, anlamı ‘kalmak, konaklamak’.

evü:sğü: = sadece bir kez kullanılmıştır; **evü:s-** den alet veya araç tanımlayan isim. **Hak.** x1 ‘bir şeyin bir şeyle elenmesi’ için ‘kelime **evü:sğü:** *limā yunsaf bihi’l-şay*’ **evü:s-** türetilmiş, bu kelimeye bakın, *Kaş.* I 13, 18.

evze:- = sadece bir kez kullanılmıştır; ama Güney batı dil grubu xx Anat **evzil-/evzin-** ‘telaşlı olmak, şaşkın, sıkıntılı’ *SDD* 563 ile karşılaştırın. **Hak.** x1 **ol sö:zni: anar evze:di:** *waşā ilayhi bi-hādā’l-kalām* ‘o, onu bu sözle koğladı’ *Kaş.* I 275 (**evze:r, evze:me:k** el yazmasında *evre:-* ama **Z** altına endeksli).

eye/iye = bkz. **1 idi:**.

eye:gü: = uygun şekilde ‘kaburga’ anatomik bir terim; ayrıca mecazi anlamı ‘çadırın göğüsü’ için kullanılır, vb. Kuzey doğu dil grubu Tuv. **eği** ve Güney batı dil grubu Osm. **eyeği/eyeyi** (muhtemelen her ikisi de artık demode), ve Osm. de çeşitli kısaltılmış formları **eyi, ege** (bu **eye**) Türk Cumhuriyetinde ve xx Anat. da **eya/eye/öyek** *SDD* 509, 563, 1123’de kullanılmaktadır. Moğol dilinden alınmış, **kaburğa** tarafından yerinden edilmiş. **Uyg.** VIII takiben Modern Uyg. (gövde bölümlerinin listesi) **iki eyeğüde** ‘iki (kümeleri) kaburga içinde’ *H II* 22, 29: **Hak.** XI **eye:gü:** *al-dil* ‘yan’; ve *adlā’u’l-xibā* ‘çadırın yanları’ da **eye:gü:** adlandırılır ve *arđ fi wasaṭi’l-cibāl ka’annahu şa’ūd* ‘dağların ortasında bulunan yer’ **eye:gü: yé:r** denir *Kaş. I* 137; **eye:gü:** ‘her hayvanın eyegisi, eye kemiği’ (vb.) *III* 174; bir başka oluşum 425, 7 (**2 art-**): XIII (?) *Tef.* **eyeğü** ‘göğüs’: XIV *Rbğ.* benzer *R I* 721: takiben **Çağ.** XV **eyeğü** (yazılmış) *ustuxwān-i pahlū* ‘(göğüs) yan kemiği’, ayrıca **üyeğü** yazılmış *San.* 57r. 6; **Harzm.** XIV **eyeğü** *Nahc.* 279, 12: **Kıp.** XIII *al-dil* **eye:g** *Hou.* 21, 2: XIV **eyeğü:** *al-dil* (el yazmasındaki ekler ve kaburga, ayrıca *al-dil* anlamına gelmektedir); **eyeğü:si: berk tür** ne suçlamaya ne kınamaya aldırmayan bir adama ‘kaburgaları sağlamdır’ *İd.* 27: XV *dil* **eyeğ** (orijinali **eyeğü**) *Tuh.* 23a. 7: takiben **Osm.** XIV **eyeğü** XVI’ya kadar oldukça sık görülür ve **ege** XVII bir kez oluşur *TTS I* 287; *II* 411; *IV* 318.

eyer = bkz. **eder**.

eygi/eygü = bkz. **edgü:**.

eyle:- = bkz. **edle:-**.

eymen- = ‘ürkek, çekinmek (bir şey ya da kimse, -e hali ya da -den hali)’; **Uyg.**

dilinde *ay-* normal hecelemesinde *imen-* olarak okunmaz, modern dilde kullanılmaktadır. **uvtan-, uya:d-, uyal-** ile karşılaştırım. **Uyg.** VIII takiben Bud. Sanskritçe *pariṣacchāradyabhayam* ‘topluluğun önünde utandırma korkusu’ **kuvra:ğka: eyme:nma:kliğ** (aynen) **korkınç TT VIII A. 11; birök amtı bu emğek emğengeli korksar eymensersen** ‘eğer ki sen şimdi korkuyorsan ve bu acıyı çekmek konusunda ürkekse’ *U III* 31, 12-13 (ii); bir başka oluşum *Suv.* 141, 5 (**uya:d-**): **Hak.** XI **ol mendin bu: ı:šta: eymendi: istahya minni wa cabuna** ‘ani’-*iqdām fi hādd’l-amr* ‘o, benden bu işte utandı, ileri girmekten çekindi’ *Kaş. I* 270 (**eymenür, eymenme:k**); **korkup anar eymenü: oynamağil** ‘ondan korkup çekinerek oynama’ *III* 377, 14: **KB özüm** ‘**udrın aysa yeme eymenü** ‘kendi özrümü söylersem, bana kaşını çatma’ 191; **anar eymenürmen** ‘onun için çekiniyorum’ 777; diğer oluşumlar 204, 5069, 5869; takiben **Çağ.** XV **eymen utan hicāb eyle** ‘mahcup ve utangaç olabilir’ *Vel.* 35: **Harzm.** XIII **eymen-** ‘utangaç olmak’ ‘*Ali* 47; XIV benzer *Kutb* 19 (**eymenmeklik** ‘tevazu’, yanlış yazılmış 58); *MN* 252; **korka eymenü Nahc.** 76, 4: **Kum.** XIV ‘utangaç olmak’ **emen-/imen-** *CC. Almanca bölümler; Gr.:* Osm. XIV-XVI **eymen-** ‘çekingen olmak, utangaç’ *TTS*’de çeşitli metinlerde *I* 289; *II* 413; *III* 277.

***eymenç** = bkz. **eymençsiz**.

eymençsiz = ***eymenç**’den olumsuz isim/sıfat. **eymen-** den hareketi tarif eden isim. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Bud. Sanskritçe *durmadaguna* ‘utanmaz’ **eymençsiz TT VIII A. 48;** (kafamdaki arzuları sana anlattım’ **eymençsiz köñülin** ‘utançsız gönlün’ *U III* 82, 20.

eyrim = bkz. **edrim**.

eysil- = bkz. **eksil-**.

ez- = temel olarak ‘kazımak, ezmek’ bazı genişletilmiş anlamları ile Kuzey batı dil grubu(?) hariç modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol yé:rni: ezdi:** <omission> *al-arđ wa xadaša'l-cild wa naħwahu* ‘o yeri kazıdı, sıyırdı’ *Kaş. I* 165 (**eze:r, ezme:k**): xiv *Muh. tarada* ‘parçalamak, daldırmak’ (örnek, çorbada ekme) **ez-** *Mel.* 25, 15; *Rif.* 107; *al-tard ezmek* (metinde *armak*) 119 (sadece): takiben **Çağ.** xv **éz-** (yazılmış) *sāyidan* ‘ezmek’ *San.* 100v. 5: **Harzm.** xiv *Nahc.* 95, 5 (**1 yar**): **Kıp.** xiv **ez- ħalla bi-ma'nā dawwaba** ‘eritmek (bir şey)’ *İd.* 12: xv **ez-adāba** benzer *Kav.* 9, 20; 76, 3; *dāba* ‘eritmek’ (geçişsiz fiil) **éri-, éz-** *Tuh.* 16b. 3 (*dawwaba* muhtemelen ikisi arasında düşmüş).

eziğ = **ez-**‘den sıfat; Kuzey merkezli dil grubu Kır., **ezü:** ‘zulüm’; **ezik** morfolojik olarak farklı, pasif durum ve yere bağlı olan ‘ezilmiş, çürümüş’, vb. Güney doğu dil grubu Türki BŞ 580 ve Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **eziğ kull xadşa fi'l-cild tūla(n)** ‘uzunlamasına deride olan çizik, ezik’ *Kaş. I* 71.

ezil- = **ez-**‘in pasif formu; ‘çizilebilir’ vb. aynı anlam uzantıları ile **ez-** olarak modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **anıñ eti: ezildi:** *xudiša laħmuhu* ‘onun eti ezildi’; ayrıca uzun çizikler için de kullanılır *Kaş. I* 196 (**ezilür, ezilme:k**; el yazmasında *elif* seslendirilmemiş, basılı metin yanlış seslendirilmiş): takiben **Çağ.** xv **ézil-** (yazılmış) *sāyida şudan* ‘toprak olmak, aşınmak’ *San.* 100v. 19: **Harzm.** xiv **ezil-** ‘ovuşturmak, aşınmış’ *Kutb* 23; **maħāsını tūkel ezildi** ‘onun güzelliği tamamen

tahrip edildi’ *Nahc.* 79, 10; bir başka oluşum 103, 6.

ezit- = sadece bir kez kullanılmıştır ; **ez-**‘in ettirgen formu. **eztür-** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 **ol oğla:n kula:kın ezitti:** *aşrata uğuna'l-şabi* ‘o çocuğun kulağını kesti’ ayrıca uzunlamasına bir şeyi yarmak delik açmak anlamında da kullanılır; *Kaş. I* 209 (**exitür, ezitme:k**).

eztür- = **ez-**‘in ettirgen formu; çeşitli anlam tonları ile modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol oğlı: kula:kın eztürdi:** ‘oğlunun kulağını yarırdı’ (*aşrata*); ayrıca deri üzerinde uzunlamasına olan her yirik ve çizikde de kullanılır *Kaş. I* 220 (**eztürür, eztürme:k**).

ezüğ = (ya da **ezük**?) ‘yalan, yanlış; yanlışlık’. Aşağıda belirtildiği gibi, **ötrük, iğid, yalğa:n** ile karşılaştırın. **Eski dil** viii takiben *Man.* **kimni üze yeme ezüğ tanuk ünmez** ‘o birisine sahte tanıklık yapacak şekilde yetişmedi’ *M III* 22, 12 (ii): **Uyg.** viii takiben *Bud.* **ezüğ yalğan söz** ‘yalan yanlış söz’ *U II* 76, 5; 85, 22; *TT IV* 8, 70; **ezüğüğ** ‘yalan’ *Suv.* 135, 12; (Buda’nın kararnameleri) **ezüğ iğid bolmaz** ‘yanlış olmaz (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’. *USp.* 106, 28; diğer oluşumlar *U III* 69, 1; 70, 29; *Suv.* 371, 8 (**atğanğu:**): **Kıp.** xiii *al-kidb* ‘yalan’ (**ötrük/yala:n**; ve ‘doğru’ ayrıca **çın** ve ‘yalan’ adlandırılır) **ezü:k** (?aynen el yazmasında **erü:k**) *wa hiya luğa lā ya'rifuhā aħad* ‘ama kimsenin bilmediği bir kelimedir’ *Hou.* 27, 4.

ezüğçi = **ezüğ**‘den eylemi yapan kişi; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben *Bud.* **ezüğçi yoñağcı kişi ol erür** ‘o bir yalancı ve suçlayıcıdır’ *Suv.* 563, 4-5.

ezügle:- = **ezüğ**‘den isimden fiil; ‘aldatmak’. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.**

viii takiben Bud. **tınlğlarığ arduñ ezüğledim erser** ‘eğer ki ben hile yaptırıysam ve insanları aldattırıysam’ *Suv.* 135; 10; benzer bir başka oluşum 220, 1.

ezügsüz = **ezüğ**’den olumsuz isim/sıfat; ‘bedava yalan’. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Bud. *U I* 35, 1 (**iğidsiz**); *Hüen-ts.* 216; *Suv.* 347, 9.

É

éçi: = K. Gronbech’de belirtildiği üzere ‘Türk Sistemi Akrabalığı’ ‘babadan daha genç erkek akraba’ anlamındadır. Küçük amca ya da büyük erkek kardeş anlamında da kullanılır, son zamanlarda ilk anlamını kaybetmiştir ve orta çağda Moğol dilinden alınmış *ağa (aka)* ile eş anlamlıdır. **Eski dil** viii **eçi:m xağan olurtı:** ‘amcam tahta oturdu’ *I E* 16, *II E* 14, ve bu anlamda diğer oluşumlar: **ini:li: eçi:li: kıkşü:rtüki:n üçü:n** ‘çünkü (Çin), genç kardeşlerim ve ağabeylerim (ve amcalarım) arasında karşılıklı düşmanlık uyandırdı’ *I E* 6, *II E* 6; ve diğer oluşumlar **eçi:** ve **ini:** Yen. takiben viii **inim eçimiz Mal.** 29, 4; **üç eçime:** 32, 1 ve 13; *Man.* **inili eçili Chuas.** I 31; **ini eçi M III** 6, 6 (iii); **inçi eçilerin** benzer 22, 10 (ii); **Uyg.** viii takiben Bud. **éçi** özellikle ‘ağabey’ *PP* de yaygın; bir başka oluşum *U III* 82, 13 (*U II* de 19, 18; 20, 21 **éçi** yanlış okunmuş hali **evci**): Modern Uyg.. **ini eçiTT I** 137; **éçi USp.** de yaygın muhtemelen sadece ‘ağabey’: takiben **Eski Kır.** ix **eçi:/éçi:** oldukça yaygın ve her iki anlamı da olabilir *Mal.* 6, 2 vb.: **Hak.** xi **éçi:** *al-axu ’l-akbar sinna(n)* ‘ağabey’ *Kaş.* I 87; *III* 7 (**yurç**): *KB ata bardı eş tuş éçi yā ini* ‘babanı kaybettin; eş-dost, büyük veya küçük kardeş ortadan silindi gitti’ 3784; xiii (?) *Tef.* **éçi** Arapça ‘*amm* ile eş anlamlı ‘amca’ 86; **Kıp.** xiv **éçi:** *al-’amm İd.* 9; *al-’amm eççi:* *Bul.* 9, 3 (her ikisinde *decim*).

éder- = ‘takip etmek’, öncelikle avını kovalama veya düşmanı takip etme anlamında; ‘takip etmek’ fazla belirsizdir. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu Tuv. **eder-**; Kuzey batı dil grubu Kaz., Nog. **iyer** kullanılmaktadır; Kuzey doğu dil grubu Haks.’da bulunmaktadır. **izert-** ile karşılaştırm. **Eski dil** viii takiben Man. **muyğak sığunuğ uvu[tsuz bil]iğ üçün éderür ermiş** ‘dişi geyik erkek geyiğin peşinden koştu’ *M I* 35, 5-7; **Uyg.** viii takiben Bud. [boşluk] **éyin éderip** ‘onun isteklerini takiben’ *U II* 40, 10; bir başka oluş *Suv.* 16, 7; **Hak.** xi **men anı: ederdim iqtafaytuhu wa’ttaba’tu itahu** ‘ben ona uydum, izince gittim’ *Kaş.* I 178 (**ede:rur, ederme:k**; düzensiz seslendirme, görünüşe göre *faþha* veya *damma* ve ayrıca *elif* üzerinde *kesre*); **bu it ol keyikni: ederge:n** ‘bu köpek geyik avını çok iyi takip eder’; ayrıca hakkını daima arayan adam için de kullanılır (*yaþlub haqqahu*) *I* 157; **edergeli: idā xaracta li-tasid** ‘avlarırken’ *I* 447, 6; diğer oluşumlar *III* 11, 4; *III* 228, 12 (**éderdim talabtu**); *KB* (bu dünya bir gölge gibi) **ederse kaçır** ‘peşine düşersen, kaçır’ 1409; **ederme udu** ‘arkasından pek ileri gitme’ 2395; diğer oluşumlar 3536, 3970, 4301: xiii (?) *At.* **biliglig biligni edergen bolur** ‘bilgiyi daimā bilgili arar’ 105; *Tef.* **éder-/ézer-** benzer 122; **Harzm.** xiv **éyer-** ‘avlamak’ *Kutb* 58; **Kıp.** xv *taba’a* ‘takip etmek’ **éyer-** *Tuh.* 10a. 8.

édiz/édi:z = ‘yüksek, yüce’. Kuzey doğu dillerinde Tel., Tub. **e:s R I** 870 Güney doğu dil grubu Türki **iğiz Shaw** 37; **éğiz/iğiz Jarring** 123; Kuzey merkezli dil grubu Kır. **eğiz** kullanılmaktadır. **yüksek** ile karşılaştırm. **Uyg.** viii takiben Bud. **yüksek édz orunluktın** ‘onun yüce (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) tahtından’ *PP* 61, 5; (yangın) **édiz küyer örtөнür** ‘yangınlardan yüksek (bir anlam

vermek için iki kelime birleştirilmiş) *U II* 8, 27; diğer oluşumlar *U III* 33, 14 (**étiğ**); *Hüen-ts.* 2091; *Suv.* 620, 16 (**kahk**): Modern Uyg. (yeryüzü üzerinde) **édiz boltı** ‘yüksek olmuştur’...**édiz turur** ‘yüksektir’ *TT I* 46-7: **Hak.** x1 **ediz kull murtafi** ‘yüksek şey’ arazi, vb.: **ediz ta:ğ cabal māni** ‘ulaşılmaz dağ’ *Kaş. I* 55; **edi:z al-murtafi**, *I* 122: **KB ay sırrka yakın ay köñülke ediz** ‘ey her gönül için yüksek Tanrı’ 20; **ağsa ediz** ‘yükselirken’ 733; **ediz** ‘yüce’ 60, 76: xiv *Rbğ.* **édız** ‘yüksek’ *R I* 859: **Harzm.** xiv benzer *Kutb* 19.

édizlen- = sadece bir kez kullanılmıştır; **édiz**’den dönüşlü isimden fiil. **Hak.** x1 **ol ta:ğni: edizlendi:** ‘*adda*’-*cabal māni*’ *tawil* ‘o, bu dağı engel saydı’ *Kaş. I* 292 (**edizlenür, edizlenme:k**).

édizlik = **édiz**’den soyut isim. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 **edizlik al-irtifā** ‘yükseklik, yükselti’ *Kaş. I* 152: **KB edizlik tiledi süzük cān turuğ** ‘onun saf ruhu göklere yükseldi’ 1521: xiv *Rbğ.* (?) **édizlik** (*édizlik* yazılmış) *R I* 859 (**Çağ.** listelenmiş, muhtemelen *Rbğ.*’de).

ége:- = ‘dosya (metal bir nesne)’; mecazi anlamda ‘öğütme (dişler). Modern dilde kullanılmaktadır; diğerleri **égele** (***égeğle:-**) tarafından ötelenmiştir İlk (**Hak.**) xiv Muh. (?) *Rif.* 108 ve **Kıp.** xiv *İd.* 18 xv Tuh. 8a. 11’de not edilmiştir. **Hak.** x1 **ol biç:k ége:di:** ‘o, bıçak (*saḥala*) eyeledi’; ve biri dedi ki **buğra: tı:şın ége:di:** ‘aygır dişlerini gıcırdattı’ *Kaş. III* 254 (**ége:r, ége:me:k**): **Kıp.** xv *barada* ‘dosya, klasör, törpü’ **ége-** *Tuh.* 8a. 11 (ikinci şekli **égele**).

ége:me: = **ége:-**’den pasif sıfat, yan anlamı ise bir enstrümanın yayla çalınması. Sadece *Kaş.* diline özgü; İkinci giriş sözcük başı ünsüzüyle benzer formlu kelimeler arasına yanlışlıkla

yerleştirilmiştir. **Hak.** x1 **ége:me:** *naw* ‘*mina*’-*l-mazāhir* ‘bir çeşit yaylı çalgı’ *Kaş. I* 137; *III* 174.

égeş- = **ége:-**’nin yardımcı fiil formu. Kuzey doğu dil grubunda **Haks.** **iğes-** ‘törpüye ya da testereye (tahtayı kesmeye) yardımcı olmak’; Kuzey merkezli dil grubu **Kır.** **eğes-** ‘törpülemek’ kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ol maña: temür égeşdi:** ‘bana demir işlemede yardım etti’ (vb.) *Kaş. I* 187 (**égeşü:r, égeşme:k**).

éget = ‘(temizlik) hizmetçi’. *Kaş.*’da bu kelime *elif* ve *kesre* kullanılır. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubu **Sag.** **éget** ‘hizmetçi, uşak’ *R I* 697 ve belki Güney batı dil grubunda xx **Anat.** **ekdi/ekti** ‘hizmetçi’ *SDD* 516, 519 kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **éget** ‘hizmet için, gerdek gecesi, gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın’ *Kaş. I* 51.

égetle:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **éget** den isimden fiil, bu kelimeye bakın. **Hak.** x1 **ol kı:zın égetle:di:** ‘o, kızına cariye verdi, kızını ile –güveyinin evine-cariye gönderdi (*xādima*) gönderdi’ *Kaş. I* 299 (**égetle:r, égetle:me:k**).

égetlen- = sadece bir kez kullanılmıştır; **égetle:-** nin dönüşlü fiil formu. **Hak.** x1 **kız égetlendi:** ‘kız, hizmetçi sahibi oldu’ *Kaş. I* 291 (**égetlenür, égetlenme:k**).

égetliğ = sadece bir kez kullanılmıştır; **éget** den iyelik isim/sıfat. **Hak.** (**égetlik** sonra) **égetliğ** gelin olarak adlandırılır (bu ‘kişisel hizmetçiye sahip’); takip edilen paragrafta –k ve –ğ nin farklılığı açıklanmıştır *Kaş. I* 150.

égetlik = sadece bir kez kullanılmıştır; **éget** den soyut isim (hareketi tarif eden isim), bu kelimeye bakın. **Hak.** x1 **égetlik kara:ba:ş** ‘gerdek gecesi gelinle birlikte

gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın’
Kaş. I 150.

éğil = **eğ-** ‘in pasif formu; ‘bükmek; eğmek (geçişsiz fiil)’. Bazen **e:l-** ve benzeri şekilde kısaltılmış olarak modern dilde kullanılmaktadır. İkincil bir formu (? , bkz. **eğ-**) **eñil-** Kuzey doğu dil grubu *Tel. R I* 712. **emit-** ile karşılaştırın.

égi:ş = sadece bir kez kullanılmıştır; **ége:-** ‘den somut nesneyi tarif eden isim. **Hak.** x1 **égi:ş** (el yazmasında *elif* yanlış seslendirilmiş) *suhāla kull mā yudāb mina’l-cawāhir* ‘mâden eritildiği zaman çıkan pislik’ *Kaş. I* 122. **Hak.** x1 **yağa:ç eğildi:** *māla’l-ğušn* ‘ağaç(vb.) eğildi’; (atasözünden alıntıda) **kuruğ yığa:ç eğilme:s** ‘kuru ağaç eğilmez’ (*yan’añif*) *Kaş. I* 198 (**eğilür, eğilme:k**); **bu: butak ol eğilge:n** ‘bu dal dâima eğilir’ (*yatamāyil*) *I* 159, 1; bir başka oluşum *III* 215, 17: **KB kağıl teğ köni bođ eğildi koğı** ‘dik vücudu, yaş söğüt dalı gibi, büküldü’ 1055; diğer oluşumlar 1099, 4992: x111 (?) *At.* 233 (**eğ**): x14 *Rbğ.* **eğil-** ‘eğmek’ *R I* 701; *Muh. ta’awwaca* ‘bükülmek’ *eğil-Mel.* 24, 8; *Rif.* 106: takiben **Çağ.** xv **éğil** (‘-ğ- ile’) *xam şudan* ‘bükülmek’ *San.* 107 r. 18: **Harzm.** x14 **eğil-** ‘bükülme, eğilme’ *Kutb* 19; **éğil-** benzer 57: **Kum.** x14 ‘bükülme’ **il-** (**i:l-**, **il-** ile karıştırılmamalıdır) *CC. Almanca bölümler; Gr.* 105: **Kıp.** x14 **eğil-** (‘-ğ- ile’) *ta’awwaca İd.* 18: xv *mala éyil-*; **Tkm.** **eğil-** *Tuh.* 35b. 12; *ta’ta’a* ‘eğilme, emekleme’ **eñil-** (aynen) 24a. 4.

***ékkeğü:** = **ékki:**’nin topluluk formu; ‘ikisi birlikte, her ikisi’. Orta güney dil grubu hariç Güney batıda sıklıkla çok sadeleştirilir. Bazı dillerde **ike’ulen** sıklıkla çok kısaltılır, bu kelime gibi, ya da onun yerine, çok da kısaltılır. Türkçe bir son ekin yerine Moğolca anlam taşır. Bkz.

Clouson, ‘Türkçe Rakamlar’, *FRAS*, 1959, s. 30. **Eski dil** viii *I N* 3’de okuması muhtemelen **ekeğü:**, bkz. **2 élliğ: Uyg.** viii takiben Bud. **tégin yérçi avıçğa birle ikeğü kaldılar** ‘prens ve yaşlı rehber birlikte (tek başına) kaldı’ *PP* 35, 8; **ikeğüke** ‘hem de’ (övgü ve suçlama) *U III* 73, 22; diğer oluşumlar *TT V* 26, 108 ve 110; *Phal.* 6, 5: Modern Uyg. **ol ikeğünü bile (?) kavşur** ‘ikisi birlikte kavuşur’ *TT VIII L.* 35; *USp.*’de bu sözcük çok fazla kullanılmıştır: **Hak.** x1 **barı:ñla:r iki:ğü: idhabā intumā** ‘ikiniz gidiniz’ *Kaş. II* 45, 3: *KB*’de kelime birkaç kez görülür, 331, 875, 1463, vb. **ikiğü** ve **ikeğü** arasında değişen yazımı vardır, hatta el yazmasında aynı, **ikiğün/ikeğün** de oluşur, örnek **yağuşmaz ikiğün** (alternatif okuma **ikeğü**) **yol yarşı ol** ‘iki yol birbirine kavuşmuyor’ 5311: x11 (?) *KB manzum önsöz ikiğün* (alternatif okuma **ikeğü**) **ajunda** ‘her iki dünyanın da’ 17: x111 (?) *Tef. ikeğü/ikeğün/ikiğün* ‘her ikisi de’ 123-4: takiben **Çağ.** xv **ikeğü** (‘-k-, -ğ- ile’) *ikisi bile Vel.* 66; *ikew* benzer 67 (quotn.); *ikew dû tā* ‘ikisi birlikte’ *ikewke ba-har dû* ‘her ikiside’ *San.* 108v. 23: **Harzm.** x14 **ikeğü Kutb** 58; **ikeğün Nahc.** 331, 7; 388, 13.

ékki = ‘iki’. Orijinalinin iki **-k-** olduğuna hiç şüphe yok, bkz. *Clouson*. ‘Türk Rakamları’, *FRAS*, 1959, s. 20; ve ve hecelemedeki çeşitlenmeler başlangıçtaki ünlünün **é-** olduğunu neredeyse kesin hâle getirir, fakat başlangıçtaki alfabeler öylesine eksiklerle doluydu ki sesin oluşumlarını takip etmek imkânsızdır. Bütün zamanlarda kullanılır; bazı Kuzey doğu dil grubu dillerinde **kk-** genellikle alternatif bir telâffuz olarak not edilmiştir, *R I* 682, 1421; Güney doğu dil grubu *Türki BŞ* 588, *Jarring* 139; ve bazı Orta güney dil grubunda; başta **e-** (ya da **é-**). **Eski dil** viii **eki:** genellikle *I, II, T:* viii takiben **eki:**

IrkB 2, 24; **éki**: *Tun.* IV 10; *Yen.* **éki** *Mal.* 31, 5; *Man.* **eki** beş kez ve **éki** bir kez *Chuas.*: **Uyg.** VIII **eki** genellikle *Şu.* da ve *III*: VIII takiben *Man.-A* **eki** *M I* 12, 15; *III* 16, 3 (ii): *Man.* **éki** (ya da **iki**?) *TT III* 159: *Bud.* *TT VIII* **iki éki** ve buna göre Uygur metinlerindeki oldukça tek formlu olan hecelemler fonetik işaretlerle yazılmalıdır: Modern Uyg. *TT VIII* **iki** var, **éki** değil, beş kez; diğer metinler hep **iki**: **Eski Kır.** IX takiben **eki**: *Mal.* 16, 1; 42, 5: **Hak.** XI **iki** ‘iki’ *Kaş.* I 131; 70 diğer oluşum hakkında **ikki**: ve **iki**: ve **i:ki**: XIII (?) *At.* **iki** 3 kez; *Tef.* **iki** 123; XIV *Muh.* **i:ki**: *Mel.* 82, 4; *Rif.* 186, 187; **ikki**: 81, 7: takiben **Çağ.** XV **iki**: *San.* 108v. 15. **Harzm.** XIV **iki** *MN* 2 vb, *Nahc.*: **Kıp.** XIII **yeki**: (**i:ki** için hata) *Hou.* 22, 3: XIV **iki**: *İd.* 18; **ikki**: *Bul.* 12, 10: XV **ikki** *Tuh.*’da çok defa geçer.

ékki:le:- = **ékki:**’den isimden fiil; bazı genişletilmiş anlamları ile hayatta kalmıştır. Gerçek anlamı ‘iki kez bir şeyler yapmak’. Sıradan bir fiil olarak modern dilde kullanılır, ama erken dönemde sadece ulaş **ikileyü**, **ikile:** olarak kullanılmıştır. Kuzey doğu dil grubu Tuv. **iyile-** *Pal.* 189; Kuzey batı dil grubu Kar. L. **ekile-** *Kow.* 182; (Kaz. **ikilep** sadece *R I* 1419); Güney batı dil grubu Osm. Tkm. **ikile-** hayatta kalmıştır. **Eski dil** VIII takiben *Man.* **ikileyü** **yañurtı** ‘baştan’ (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş) *TT II* 10, 84; **Uyg.** VIII takiben *Man.* **ikileyü** ‘ikinci bir kez’ *M III* 32, 4 (ii); *Bud.* **ikileyü** dar anlamda ‘ikinci kez’ anlamına gelir, pozitifde ‘baştan, yeniden’; negatif cümlede ‘(hiç) tekrar’; **ikileyü** **sizlerni körüşmeğeymen** ‘ikinci kez seni görmek istemiyorum’ *PP* 76, 3; **ikileyü** **takı kılmazmen** ‘ben daha yapmayacağım’ (kötü şeyler) *Suv.* 138, 3-4; bir başka oluşum (pozitif) *Hüen-ts.* 1908 (**için**);

ikileyü üçle[yü] ‘ikinci ve üçüncü kez’ *U III* 59 5 (ii): **Hak.** XI **bi:r tilkü: teri:si:n iki:le: soyma:s** ‘bir tilki derisi iki kez soyulmaz’ *Kaş.* III 244, 21: **KB yumulmadı yandru ikile közi** ‘bir daha gözlerini kapatamadı’ 5674: takiben **Çağ.** XV **ikiley** ‘iki kez’ *Babur, Gibb Memorial Trust facsmimile* 61v. 14, *dü para* ‘iki parça’ **Kıp.** XIV **ikile-Tuh.** 62a. 2: takiben **Osm.** XIV **ikile-** ‘tekrar etmek (açıklama)’ XIV metinde; **ikiledin/ikileyin** ‘ikinci kez tekrar; daha sonra, sonraki’ XIV ve XV de çeşitli metinlerde *TTS I* 368; *II* 521; *III* 359; *IV* 412.

ékkinç = **ékki:**’nin düzenli formu, **ékkinti:** çok eski değildir, bu kelimeye bakın; ‘ikinci’. Yavaş yavaş **-çi:** uzun formu ile yerinden edilmiştir, başlangıçta **é/e** ve **-kk-** aynı dilde **ékki:** modern dilde hayatta kalır. **Hak.** XI **ikinç** *al-tāni* ‘ikinci’ *Kaş.* I 131 (sıra sayısının yapısını takiben kullanılır); **ikinç ne:ŋ** *III* 449: **KB** **ikinç** 132; **ikinçi** 788: XIII (?) *At.* **ikinç** 10, 152; *Tef.* **ikinç** 123 (**iki** kelimesinin altında): XIV *Rbğ.* **ikinç** *R I* 1427: *Muh.* *al-tāni* **i:kinci:** *Mel.* 82, 8; *Rif.* 187: takiben **Çağ.** XV **ikinç** (‘-k-ile’) *ikinci Vel.* 71; **ikinc** (boşluk) *düyum;* **ikinci** *düyumin* *San.* 109v. 8 (hem de Farsça kelime, anlamı ‘ikinci’): **Harzm.** XIII (?) **ikinci** *Oğ.* 67, 86: XIV **ékinçi** *Nahc.* 2, 13, vb.: **Kum.** XIV **ekinci** *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** XIV **ikinci:** *al-tāni* *İd.* 18: XV **ikinci** *Kav.* 67, 15; **ikinci** *Tuh.* 61b. 2: takiben **Osm.** **ikinç** XIV’de *TTS*’de bir metinde *I* 521.

***ékkinti:** = en eski sıra bildiren form **ékki:** nin sonuna **-nti:** eklenmiştir, muhtemelen normal son eki **-nç** kökenlidir; orijinali ‘ikinci’, ama **ékkinç** den ortaya çıkmıştır, dar anlamda ‘günün ikinci yarısı’ ya da daha dar anlamda ‘ikinci namazı zamanı’. Son anlamında modern dilde

kullanılmaktadır. Eski dilde **-ti**: sondadır, Hak. da **-di**., Uyg. şeklinde belirsizlikler vardır. Bkz. *Doerfer II* 650. **Eski dil** VIII **ekinti**: *IN* 5; **eki:nti**: *IE* 33; *T* 39; **ékinti**: *II S* 1 ‘ikinci’: VIII **eki:nti**: ‘ikinci’ *IrKB dipnot*; **éki:nti**: benzer *Toyok III* 2r. 10; *IV r. 2* (*ETY II* 179, 180): Man. **ekinti** *Chuas* 81, 129, 179, 180): Man. **ekinti** *Chuas* 34: **Uyg.** VIII **eki:nti**: ‘ikinci’ *Şu. N* 9, *E* 7, *W* 4, 7; VIII Man.-A **bir ekintike** ‘birbiri ile’ *MI* 9, 9; **ékinti** ‘ikinci’ *MI* 22, 1 (i); Man. **ekinti** *Wind.* 249, 4; **ékinti** *M III* 32, 4; Bud. **bir ikindişke** *TT VIII G*.18; **ikindi** benzer *H.* 3; **ikindi**: benzer *D.*14; diğer oluşumlar *PP* 17, 4; *TT V* 8, 75; 22, 23, vb.; *TT VII* yaygındır: Modern Uyg. **ikindi** (ya da **ikinti**?) yaygındır *HI, II USp.*: **Hak.** XI **ikindi ne:ñ** ‘ikinci şey’; **ikindi**: *waqt şalāti*’l-‘aşr ‘ikindi namazı vakti’ *Kaş. I* 140; **bir ikindi**: ‘birbirini’ yaygındır: XIV *Muh. al-‘aşr ikindi:n* (aynen) *Mel.* 80, 4; **ikindi**: *Rif.* 184: **Çağ.** XV **ikindi waqt-i ‘aşr San.** 109v. 11: **Kum.** XIV ‘akşam namazı’ **ekindü** *CC. İtalyanca bölümler*; **kinde** *CC. Almanca bölümler*; *Gr.*: **Tkm.** XIII *al-‘aşr yekindü*: *Hou.* 28, 16: **Kıp.** XIV **ikindi**: (‘-k- ile’) ‘aşr **ikkindi** *Tuh.* 25b. 4

***ékkirer** = ‘her iki’. Aşağıda belirtildiği gibi, daha sonraki formu **ikişer**, ilk not Harzm. XIII, takiben XV **Kıp.** XV, modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. **tört öd icinte yana ikirer öd adırılır** ‘dört mevsimin her birinde iki dönem yine ayırt edilir’ *TT VI* 325; **ikirer ikirer aylarığ** ‘iki ayın her birinin dönemleri’ *Suv.* 589, 16: Modern Uyg. **ikirer bakır** ‘her biri 24 buğday ağırlığında’ *HI* 9; *II* de diğer oluşumlar: takiben **Çağ.** XV **ikirer** (yazılmış) *dû tā* ‘iki porsiyon (her biri)’ *San.* 109r. 23; **ikişer** *dû tā* benzer 26.

***ékkiz** = ‘ikiz’, bazen sadece ‘bir çift’; **ékki**: den gelen sıfat. Bazı fonetik

değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. Eski dönemde Moğol dilinden *ikire* olarak alınmıştır (*Kow.* 317). Bkz. *Doerfer II* 651. Takiben **Eski Kır.** IX **ikizime**: (?yazılmış) (ayrıldık) ‘ikizime’ *Mal.* 29, 2: **Hak.** XI **ikkiz oğla:n al-tawāmān** ‘ikizler’ *Kaş. I* 143: XIV *Rbğ.* **ikiz R I** 702: takiben **Çağ.** XV **ikiz** (yazılmış) *taw’am San.* 109r. 25: **Kum.** XIV ‘ikiz’ **eğiz** *CC. Almanca bölümler*; *Gr.*: **Kıp.** XIII *al-mawlūd taw’ama(n)* **yikiz wa huwa waqtu**’l-‘aşr ayrıca ‘öğleden sonra’ *Hou.* 26, 5; *al-‘aşr yikiz*; **Tkm.** **yekindü**: 28, 16 (bu anlamda başka hiçbir iz yoktur): XV *tau’am ikkiz* *Tuh.* 9a. 3.

él/el = bkz. eliğ.

élçi: = 1 **é:l**’den eylemi yapan kişi. Modern dilde kullanılmaktadır. Modern anlamı ‘sefir, büyükelçi, yabancı ülkelerde hükümetin temsilcisi’dir ve bazı Uyg. sözleşmelerinde özel isim olarak ortaya çıkmasına rağmen önceki zamanlara ait metinlerde başka anlamlara sahip olduğu gösteren hiçbir şey yoktur. Açıkça görünür ki önceki zamanlarda bir kraliyet ailesi üyesi tarafından olmasa da halk tabakasından bir kimse tarafından kullanılan randevu ya da bilge el ögesi gibi kalıtsal bir başlıktır. **yala:vaç** ile karşılaştırm. bkz. *Doerfer II* 656. **Uyg.** VIII takiben Man. iki listede kelime yüksek rütbeli olarak görülür, **teñriken kunçuy [ta]rxan téğitler élçi bilgeler** ‘dindar eşler, tarkan, prenses, büyükelçiler ve danışmanlar’ *M III* 36, 5 (ii); **tarxan kunçuyar teñriken teğitler [él ö]ğsi élçi bilgeler** *M III* 34, 6-7: Bud. **élçi bilgeler** *Kuan.* 129-30’da yer verilmiştir. Budalar, dua eden budalar, vb’den başlayan uzun bir insan türleri listesinde, onlar ‘sıradan vaizlerin’ arasında (bakınız egil) ve Brahmanların öncesinde gelirler, fakat liste

herhangi bir mantıksal düzendeymiş gibi görünmez. **Eski Kır. IX atım él Toğan Tutuk ben, tenri: élimke: élçisi: ertim, altı: bağ bodunka: beg ertim** ‘benim adım El toğan tutuk’tu; benim kutsal krallığım için elçiydim ve Altı: Ba:ğ: dilerdim’ (bkz. **éğil**). *Mal.* 1, 2 (1, 1 olabilir); **élçi: Çor Küç Bars** özel isim benzer 14, 1: **Hak. x1 KB** (bir hükümdar yardımcılarını gerektirir) **ukuşğ bilgülg böğü élçiler** ‘anlayışlı, akıllı, bilgili hakim idare adamı’ 427 (aynen?, ama *KB* de ‘büyükelçi’ normalde **yala:vaç**): *xiii(?) Tef. élci, élçü* ‘büyükelçi, temsilci’ 76: *xiv Muh. al-rasûl* ‘elçi, büyükelçi’ **é:lçi: Mel.** 57, 12 (*Rif.* 156 **savçı**): **Çağ. xv élçi rasûl wa barid** ‘büyükelçi, danışman’ *San.* 112v. 14: **Harzm. xiii(?)** (Okuz Xan emirlerini dünyanın dört köşesine gönderdi, neyin bilinmesini istiyorsa onu yazdı ve) **élçilerike béríp yiberdi** (ya da **yıbardı**) ‘büyükelçilerine verdi ve onu gönderdi’ *Oğ.* 104-5: *xiv élçi* ‘elçi’ *Kutb* 49; *Nahc.* 77, 12: **Kum. xiv ‘elçi’ elçi CC. İtalyanca bölümler; Gr.:Kıp. xiii al-rasûl é:lçi: muštaqq mina’l-sa’y fi’l-şulh** ‘barış büyükelçisi’ **élçi** adı verilir *İd.* 20: *xv baridi wa’l-sā’i* ‘haberci, kurye’ **élçi Tuh.** 8a. 1; *rasûl élçi* 16b. 4.

élet- (?élt) = fiziksel olarak ‘taşımak’ temel anlamı gibi görünüyor, ama ‘taşıyarak getirmek’ gibi birçok genişletilmiş anlamları vardır. Fonetik değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. **Eski dil viii yarıklğ kantan kelip yaña: eltdi: süjüglğ kantan süre: eltdi:** ‘silahlı adam nereden geldi, seni nereye yöneltti’ *I E* 23; *II E* 19; **bu süğ elt tédi:** ‘o “bu orduyu alın” dedi’ *T* 32: takiben *viii edğü: söz sav elti: keli:r* ‘iyi sözlü müjdecî gelir’ *Irkb* 7, 11: *Man.* (boşluk) **ölürğeli élitser** ‘onları (koyunları) katletmeye götürürsek’ *M III* 33, 1 (ii);

benzer bir başka oluşum 6, 2-3 (iii) (**uth**): *Yen. on ay élttdi: öğüm oğlan tuğdım* ‘on ay taşıdım, oğlan doğurdum’ *Mal.* 29, 5; **muğlak** benzer ifade 28, 7: *Uyg. viii* takiben *Man. edğü nırvanka yakın élttiñiz* ‘iyi Nirvanaya yakın bizi getirdi’ *TT III* 52: *Hristiyan Uyg. éltğeli umağay biz* ‘bizi uzağa getiremeyecek’ *U I* 8, 7: *Bud. Sankiritçe neşyati* ‘o sağlayacaktır’ **éltkey** (böylece yazılmış) *TT VIII D.* 10; *uhyate* ‘yürütülen, iletilen’ **eltür** (aynen) benzer *F.* 9; **men sizlerni küçep élitmezmen** ‘ben gücü sizden almıyorum’ *PP* 32, 5-6; **men yérçilep élitğeymen** ‘kılavuz olarak hareket edeceğim ve götüreceğim’ benzer 60, 2; bir başka oluşum, bazen **élt-** yazılmış *U II* 25, 18 (**altın**); *U III* 16, 20; *PP* 52, 3, vb.; *TT V* 10, 85-6; 20, 3; *Suv.* 138, 10: *Modern Uyg.* (Hintli rahip) **éltü tavğaçka kelip TT VII** 14, 2: **Hak. x1 ol ka:ğü:n evke: életti: dahaba bi’l-batrx ilā baytihi** ‘o, evine kavun götürdü’ *Kaş. I* 214 (**életür, életme:k**); **ol keişni: su:v életti:** ‘su o geçidi götürdü’ *I* 369, 24; **éltip** ‘uzağa taşıyıp’ *II* 263, 21: *KB életü maña açtı dunyā sözin* ‘gözü bana ilişince, söze başladı’ 82; **buşlık yavuz erke éltür bilg** ‘hiddetlenmek insan için fenadır, bilgiyi götürü’ 335 diğer oluşumlar **élet-** 3885, 3976, vb.; **élt-** 2267, 2492, vb.: *xiii (?) Tef. élt-/élt-* ‘getirmek’, vb. 75: takiben **Çağ. xv élt(-ti, vb.) ilet-** *Vel.* 76; **élt-** *burdan* ‘taşınma’ vb. *San.* 11r. 20: **Harzm xiii élt-** ‘kapalı taşımak’ ‘*Ali* 7, vb.: *xiv élt-* ‘getirmek’ *Kutb* 50; **élet-** benzer 58, *MN* 128; *Nahc.* 37, 5; 238, 6; 249, 9: **Kıp. xiii waddā mina’l-tawdiya li’l-şay’ ilā’l-makāni’l-musayyar ilayhi élt-, éltü: ber-** (yanlış seslendirilmiş) *Hou.* 44, 9: *xiv waddā élet-* *Bul.* 88v.: *xv* benzer **élt-** *Tuh.* 38b. 5: **Osm. xiv ilet-** (bazen metinlerde **ilt-**) ‘alıp götürmek, getirmek, taşımak’;

bütün zamanlarda kullanılır *TTS I 373; II 525; III 364; IV 417.*

élge:- = ‘elemek (katı madde), elekten (onu) geçirmek’. Modern dilde kullanılmaktadır, genellikle –ğ- eksik; başlangıç noktasında (e-, é-, i-) varyasyonları var, orijinali é-. Karşıtı **süz-** ‘(sıvı) süzmek’. **Uyg.** VIII takiben Modern **Uyg. teveniñ övkesin kutırıp (kurıtıp için hata) sokup elğep** ‘bir devenin akciğerini kurutmak, ufalamak ve elekten geçirmek’ *H I 60*; diğer oluşumlar 77, 111; **inçge elğep** ‘ince eleyip’ *H II 12, 13*; ve diğer oluşumlar: **Hak.** XI **ol u:n élge:di:** ‘o (*naxala*) un elenmiş’ (vb.) *Kaş. I 284 (élge:r, élge:me:k):* XIV *Muh. naxala é:le:-Mel. 31, 12 (é:lek- yanlış yazılmış); Rif. 115; naxlu’l-daqiq e:le (mak hatalı) 37, 6; 123:* takiben **Çağ.** XV **éle-** ‘un elemek (*bixtan wa élek kardan*), vb. elek ile’, *San. 110v. 20: Kıp. XIII naxala ele:- (yanlış seslendirilmiş) *Hou. 34, 2: XIV ele-* (‘ön ünlülerle’) *naxala İd. 22: xv naxala éle-Tuh. 37b. 4.**

***élgek** = **élge:-**‘den gelen somut nesneyi tarif eden isim; ‘elek’ (katılar için), karşıt olarak **süzgü:** ‘süzgeç’ (sıvılar için). Şüphe yok ki eski bir kelime, olmasına rağmen ilk oluşumu belli değildir. Çeşitli formları ile modern dilde kullanılmaktadır, genellikle **elek, élek, ilek**. Alternatif modern kelime **kalbur**, Farsça *ğirbal* ın bozulmuş şeklidir. Bkz. *Doerfer II 537. (Hak.) XIV Muh. (aşçıların aletleri arasında) al-munxal ‘elek’ é:le:k Mel. 64, 7; u:n é:le:ki: Rif. 163:* takiben **Çağ.** XV **élek parwizan** ‘elek’, Arapçada *munxal San. 112v. 8: Kum. XIV ‘elek’ CC. İtalyanca bölümler; Gr.: Kıp. XIII al-munxal ele:k (elif yanlış seslendirilmiş) Hou. 17, 13: XIV elek al-munxal; wa’l-kāf li’l-āla ‘-k* (son eki) alet

içindir’ *İd. 22: xv munxal elek Tuh. 34a. 10; 49a. 8.*

élgel- = **élge:-**‘nin pasif formu. Sadece Kuzey doğu dil grubu **Haks. ilğel-** ‘elenmiş’; **Kız. elğel-** ‘titremekte olan’; **Koib. élgel-** ‘patırtı etmek’ *R I 812*’de kullanılmıştır; bu mecazi anlamları için **élgen-** ile karşılaştırın (Kum.). **Hak.** XI **u:n elğeldi:** ‘un (vb.) elendi’ *Kaş. I 250 (elğelür, elğelme:k).*

élgen- = **élge:-**‘nin dönüşlü fiil formu, ayrıca pasif olarak da kullanılır. Kuzey merkezli dil grubunda, Güney batı dil grubunda ve modern dillerde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **ura:ğut u:n elğendi:** ‘kadın-kendisi için- uneledi’ *Kaş. I 255 (elğenür, elğenme:k): Kum. XIV ‘korkmak’ (muhtemelen gerçek anlamı ‘titremekte olan’, élgel- ile karşılaştırın) élgen- CC. Almanca bölümler; Gr.: Kıp. XIV elen- nuxila İd. 20.*

élgeş- = **élge:-**‘nin yardımcı fiil formu. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **ol añar u:n elğeşti:** ‘o, un elemekte ona yardım etti’; ayrıca rekabet için de kullanılır *Kaş. I 238 (elğeşü:r, elğeşme:k).*

élget- = **élge:-**‘nin ettirgen formu. Modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** XI **ol anı u:n elğetti:** (el yazmasında aynı) *anxala’l-daqiq* ‘o, ona un elekti’ *Kaş. I 264 (elğetür, elğtme:k).*

élgün = bkz. **yelgin.**

élmğa: = bkz. **1 imğa:.**

éliliğ = sadece bir kez kullanılmıştır; şüphesiz **élliğ** yanlış hecelenmesi belki de kelimenin iki **l** içermesi durumundaki aşırı vurgudan kaynaklanmaktadır. **Uyg.** VIII takiben **Man.** (kutsal bir öğretmen olarak doğdu) **bar éliliğ köğ kalğ yüzinte** ‘tüm

krallıkların üzerindeki gökyüzünün yüzünde' *TT III* 129.

éle:- = **1 é:l'**den gelen isimden fiil; sadece (?) Kuzey merkezli dil grubu Kır.'da **elde-** 'barış içinde bertaraf olmak'. **Eski dil** *viii* **ta:ş yağı:ğ yağı:ladım él(l)edim** 'yabancı düşmanlarla mücadele ettim ve benim alemim kuruldu' *Mal.* 45, 4; **Osm.** *xiv* **éle-** 'kişinin dünyasına dahil olmak' *TTS* iki metinde *I* 371 (*ile-*); *II* 531 (*ille-*).

éllen- = **éle:-**'nin dönüşlü fiil formu; 'kural, uygulama kuralı'. Aşağıda belirtildiği gibi. **Eski dil** *viii* takiben Man. **eki yéğirmi él(l)enmek** 'on iki hükümdar' *M III* 16, 6 (ii); 20, 14 (i): **él(l)enmekim etöz meñisi** 'bir kural koyan (hükümdar) olma konusunda benim fiziksel memnuniyetim' *TT II* 8, 43; diğer oluşumlar *M III* 16, 9 (ii); 19, 14 (**erksin-**): **Uyg.** *viii* takiben Man.-A *M I* 27, 10 (**uğur**): Bud. **altı törlüg él(l)enür yiltızlar** 'kural koyma kökeninin altı türü' *TT VI* 189-90; (bu şeytanlar) **kentülerni üze él(l)enürler** 'kendilerine hükmetme' benzer 267-8: diğer oluşumlar *Pfahl.* 22, 3 (**uğur**); *Suv.* 567, 6; *Tiş.* 10b. 8: *Çin-Uyg. Sözlüğü* *kuei fu* 'sadakate itaat etmek, dönmek' (*Giles* 6, 419, 3, 726) **ilinip**, *R I* 1486, **ilin-** buraya ait olmayabilir; bu anlamı ile normal kelime **içgin-**; *Ligeti*'de yer almaz.

éleş- = **éle:-** fiilinin karşılıklı formu; 'bir anlaşma yapmak, birbiri ile barışmak'. Hemen hemen aynı anlamı ile modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** *x1* **KB yalavaç ıdıp sen bar éleş yorı** 'elçi göndererek, sulh yapmaya çalış' 2362: *x111* (?) *Tef.* **él(l)leşmek** 'barış' 74: **Kıp.** *x11* **iştalaħa 'é:l(l)e:ş-** (ve **ba:riş-**) bağdaştırılmamıştır. *Hou.* 34, 11; *şālaħa mina'l-sulħ* 'barış yapmak' (ve **ba:nla:ş-**) **é:l(l)e:ş-** benzer 41, 13: *xv* *iştalaħa elleş-*

(tıpkıbasım olarak aynı) *Bul.* 24v.: **Osm.** *xv* ve *xvi* **éleş-** 'barışmak, uzlaşmak' *TTS*'de iki metin *II* 530; *III* 366.

élliğ = **1 é:l'**den gelen iyelik isim/sıfat; orijinal gerçek anlamı 'bir aleme sahip', çok geçmeden 'kral' anlamına gelmiştir, belkide Uyg. Bud.'da genellikle birleştirilmiştir. **xa:n** ile dönüşümlüdür bu kelimeye bakın. Kuzey merkezli dil grubu Kır. **eldü** 'doldurulan'; **eldik** (1) 'demokrat'; (2) **calpı eldik** ifadesinde 'tüm insanlarını kucaklayan', ve **ilik** ya da **ilik cilik** 'komşu', sadece kalıntı olarak görünmektedir. Bkz. *Doerfer II* 661. **Eski dil** *viii* **élliğ** (iki -l ile yazılmış) **boğun ertim** 'halk idim' *I E* 9, *II E* 8; diğer oluşumlar *I E* 15, *II E* 13 (**élsiret-**); *I E* 18 (benzer); *I E* 29, *II E* 24, *IN* 3: *viii* takiben Man. **teñri él(l)ig** *TT II* 6, 27, vb.; **él(l)ig xan** benzer 10, 88; *M III* 14, 3 (iii) (**iğid-**): Yen. **él(l)ig er** *Mal.* 26, 10 (şüpheli, karmaşık metin): **Uyg.** *viii* takiben Man.-A (nazik babamız) **edğü kılınçlığ él(l)igemez** 'yardımsever kralımız' *M I* 10, 3-4: Man. **él(l)ig beğler** *Wind.* 250, 31: Hıristiyan Uyg. **él(l)ig xan Maşıxa teñrike** 'ilahi kral, Mesih' *U I* 6, 16-17; benzer bir başka oluşum 7, 2: Bud. **él(l)ig** üç yolla kullanılır (1) yeterlilik sıfatı **xan** gibi, vb., örn. **él(l)ig xan** *Suv.* 314, 5; **él(l)ig beğ** *U III* 41, 7 (ii); Sanskritçe *rāṣṭram* 'krallık' **éleg** (aynen) **uluşı** *TT VIII C.1*; (2) özgün isimlerden sonra, Sanskritçe *rājā* 'kral', örn. **Prasenaji éliğ** (böyle yazılmış) *TT VIII H.2*; **Mağyt (?) él(l)ig** *PP* 4, 2; diğer oluşumlar *U II* 22, 5 ve 8; (3) kendi başına bir isim olarak, örn. **kañı él(l)ig** 'babası kral' *PP* 6, 5: Modern Uyg. **Kadır Bilge teñri él(l)ig kutı** 'Kadir Bilgenin ilahi ihtişamı' *USp.* 88, 2; bir başka oluşum *TT VII* 9, 11 (**sa:n**): **Eski. Kır.** *ix* takiben Man. 15, 3 (**2 uya:**): **Hak.** *x1* **KB Küntüğdi él(l)ig** 353; diğer oluşumlar *x11* (?) **KB**

manzum önsöz benzer 68: xiii (?) *KB nesir önsöz* benzer 31-2; *Tef. Madina élliğ kişiler* ‘Medine şehir halkının’ 75: takiben **Çağ.** xv **eliğ** ya da **iliğ** sikkeler üzerinde kullanılan bir başlık, belirtilen tarih yok *R I* 816; **ilek** (yazılmış (1) yer adı; (2) Yağmanın padişah başlığı *San.* 113r. 6: **Harzm.** xiv **élliğ** ‘ülkeye (ne?, vb) ait *Kutb* 49: **Osm.** xiv **éllü** ‘bölge halkı’; *TTS II* 531.

élsire:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **1 é:l** den gelen olumsuz isimden fiil. **Eski dil** viii **élsiremiş xağansıramış bodunığ** ‘devletsiz, hakansız kalmış milleti’ *I E* 13.

élsiret- = **élsire:-**‘nin ettirgen formu; aşağıda belirtildiği gibi. **Eski dil** viii **elliğ** **elsiretmış xağanlığ** **xağansıratmış** ‘devletliyi devletsiz, hakanlıyı hakansız bırakmış’ *I E* 16, *II E* 13; benzer ifade *I E* 18.

élt- = bkz. **élet-**.

élteber = aşirette üstün bir unvandır. Çin tarihi metinlerinde de çok yaygındır. (*Giles* 1, 472 ya da 10, 281 6, 885 3, 376). Modern dillerde telâffuz benzersizliklerine rağmen Müllerin *U II* 94’te bu özdeşimi yapmasında mantıki bir şüphe yoktur. Muhtemelen başka dilden alınmış bir sözcüktür, Bkz. *Doerfer II* 655. **Eski dil** viii (Kül Tégin yakalanır) **Az elteberig** ‘Az ın *élteberi*’ *I N* 3; **Uygur elteber II E** 37; [**Karluk elt**]eber *II E* 40 (parçadan alınmıştır); **bunca: bedizci:n Toyğun elteber kelü:rti:** ‘Toyğun, élteber bütün resimcileri getirdi’ *I* Kuzey doğu dil grubu; bir başka oluşum *Ix.* 21: **Uyg.** viii **ben b[...el]teber** *Şu. edge.*

élteberlig = sadece bir kez kullanılmıştır; **élteber** den iyelik isim/sıfat. **Eski dil** viii **eki: elteberliğ bodun** (boşluk) ‘éltebers tarafından yönetilen iki halk’ *II E* 38.

éltin- = **élet**’in dönüşlü fiil formu. Sadece (?) Kuzey batı dil grubu Kar. **eltin-** ‘yapılacak, getirdi, gönderdi’ *R I* 826; *Kow.* 183. **Uyg.** viii takiben bud. Sanskritçe *antimadehadhāri* ‘onun son (insan) bedenini giyen (bir bilge)’ **eñ kénki etözög éltinde:çiTT VIII A.** 48; **uluğ arvışlar él(l)iğın tutsarlar éltinserler** ‘eğer ki onlar sihirin çok büyük kralını (onlarla) taşırlarsa’ *U II* 73, 5 (ii).

éltiş- = **élet**’in yardımcı fiil formu. Sadece (?) Kuzey batı dil grubunda Kaz. **ilteş-** kullanılmaktadır. **Uyg.** viii takiben Modern **Uyg.** **kıl[kı ter]ğış kişi birle éltişgüçi** ‘onun karakteri zordur(?) ve onu diğerleriyle çatışmaya (?) götürür’ *TT VII* 17, 6-7; **yat kişiler saña yakın éltmiş kişiler köñüli teriğ** (muhtemelen belirsiz) ‘senin yakınına yabancıları getiren insanların akılları derindir’ benzer 30, 10-11.

é:mi:n = ‘güvenli, emniyetli’; sadece belirli bir dile ait, *KB* parçaları anlamı belirli kılmıştır. Değişik hecelemelere rağmen bunun Arapça *amin* in hece düşmesi olduğuna şüphe yoktur. **Hak.** x1 **KB salam ol kişike eminlik amān salam kılsa ötrü emin boldı cān** ‘selam insan için emniyet ve selamettir; selam veren kimse karşısındakinin hayatını emniyet altına almış olur’ 5056; **kiçig bolsa émin uluğ şarrıdın** ‘küçükler büyüklerin şerrinden emin olmalıdırlar’ 5062; **üçinçi émin tut kamuğ yollarığ** ‘üçüncüsü bütün yolları emin tutun’ 5577.

éminlik = **émin**’den soyut isim; ‘emniyet, güvenlik’; aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 **KB eminlik törü élke éñçlik bolur** ‘emniyet ve kanun memleketin huzurunu temin eder’ 5734; bir başka oluşum 5062 (**émin**): **Kum.** xiv ‘güvenlik’ **eminlik CC.** *İtalyanca bölümler; Gr.*

é:n = ‘genişlik’, karşıt olarak uzunluk. Modern dilde kullanılmaktadır, açıkça orijinal form işareti **é-**. **Hak.** x1 **é:n** ‘genişlik’ (*al-‘ard*); dolayısıyla biri dedi ki **bu: bö:z éni: neçe:** ‘bu bezin eni ne kadar?’ *Kaş. I* 49; bir başka oluşum *I* 349 (**turk**): *KB* 138 (**evliĝ**): x111 (?) *Tef. én* ‘genişlik’ 77: x14 *Rbĝ. benzer R I* 726; *Muh.* (?) ‘*ardu’l-tawb* ‘giysi genişliği’ **to:n é:ni:** *Rif.* 167 (sadece): takiben **Çaĝ.** xv **én** (‘é- ile’) ‘*ard-u pahnā* ‘genişlik’ *San.* 117v. 17: **Kıp.** x14 **én** (yanlış işaretlenmiş ‘geri ünlülü’; alternatif okuma **en**) *al-‘ard daddu’l-tawl* ‘genişlik’; zıttı uzunluk *İd.* 23: xv ‘*arid* ‘geniş’ (**yaşşı** ve) **en/én** *Tuh.* 25a. 4.

é:n = ‘aşağı eğim’; sadece *Hak.* diline ait; **Hak.** x1 **é:n yé:r** *al-habûṭ mina’l-ard* ‘çukur yer’ dolayısıyla biri dedi ki **é:n yok habṭa wa şa ‘ûd** ‘iniş yokuş’ *Kaş. I* 49; bir başka oluşum *III* 4, 12 (**yr:ş**).

én = ‘tahsis etmek’ koyun ya da diğer hayvanlar üzerinde; x14 den önce not edilmemiş, **éne:-** eski isimden fiil. Kuzey doğu dil grubu *Haks. Bas.* 59; Kuzey merkezli dil grubu *Kır., Kzx. ve Güney batı dil grubu xx Anat. en, m, in SDD* 531, 770, 791’de kullanılmaktadır, ayrıca **Kıp.** x14 (**1 é:n** sonra) ‘bir koyunu ayırt etmek’ *şaraṭ uḏni’l-ĝanam* için kullanılır.

én- = ‘inmek, aşağıya gitmek’. Güney doğu dil grubu hariç modern dilde kullanılmaktadır. Çeşitli formları **én-, en-, in-**. **Eski dil** v111 **balıkdaki: taĝıkmiş taĝdaki: énmış** ‘şehirdeki dağa çıkmış, daĝdaki şehire inmiş’ *I E* 12, *II E* 11: v111 takiben *Man. énti* ‘o indi’ *Chuas.I* 4: *Yen. bağım kelip esen énip* ‘benim klanım geldi ve güvenlik içerisinde indi’ *Mal.* 39, 4 (bölük pörçük, belirsiz metin): **Uyg.** v111 takiben *Man. kılıĝtın kodı éntiñiz* ‘gökkubbeden aşağıya geldin’ *TT III* 35; ve

diğer oluşumlar: *Bud. bu yértinçüke éne yarlıkasar* ‘(Maitreya) bu dünyaya gelmeye lütfederse’ *TT IV* 12, 47; **uluĝ bedük küsüşke énip** ‘büyük bir özleme boĝulmak’ *Suv.* 615, 6-7; diğer oluşumlar *PP* 49, 5; *UŞp.* 94, 4: Modern *Uyg. aşı kodı énmese* ‘(hastanın) gıdasının eksilmesini istemiyorsan’ *H II* 14, 119: **Hak.** x1 **ol ta:ĝdın kodı: éndı:** ‘o, daĝdan aşağı indi’; Arapçada *şatn/şatıl* ve *kabn/kabl* olarak *Kaş. I* 169 (matar ya da geniş zaman değil); **éne:r** ‘düşer’ (*yanzil*) *II* 204, 13: *KB éniĝli aĝar ol aĝıĝlı éner* ‘inen yükselir, yükselen iner’ 1049; bir başka oluşum 210: x111 (?) *Tef. én-* ‘inmek, aşağıya gelmek’ 125 (**in-**): x14 *Rbĝ. én-* benzer *R I* 727: *Muh. nazala én-* *Mel.* 31, 11; *Rif.* 115; diğer oluşumlar 8, 6; 9, 1, 3 ve 8; 81, 123: takiben **Çaĝ.** xv **én-** (‘é ile’ 117v. 7) *furûd āmadan wa nazil şudan* ‘düşmemek için, inmek’ *San.* 115r. 12: **Harzm.** x14 **én-** benzer *MN* 137: **Kum.** x14 ‘inmek’ **en-** *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler; Gr.: Kıp. x111 nazala (tüş-* ve) **en-** (? , yanlış seslendirme) *Hou.* 33, 16: x14 **én-** *nazala İd.* 23.

éñç = ‘sakin, hareketsiz’; **é** için bkz. **éñçgüülüĝ.** Aşağıda belirtildiĝi gibi (**Eski dil** v111 **enç** *I E* 32 içinde okunmuştur, ama bu bir hatadır, bkz. **ançula:-**): **Uyg.** v111 takiben *Bud. alku tutdaçıldın éñç esen kılzun meni* ‘beni kuşatan bütün şeytani ruhlardan huzurla ve güvenle korusun?’ *U II* 64, 8-9; diğer oluşumlar **éñç esen** *Tiş.* 19a. 3 vb.; (hatta önemsiz bir hastalık ve rahatsızlık zamanlarında) **neteĝ éñç mü erki** ‘barış nasıl olabilir sence?’ *Hüen-ts.* 1828-9; (tüm erkeklere) **éñç tınç** (*tünç* yanlış yazılmış) **bérürmen** ‘barış ve huzur verdim’ *UŞp.* 100, 4-5: Modern *Uyg. kıyn éñç bolur* ‘aĝrı azalır’ *TT VII* 22, 15; ve diğer oluşumlar; **éñç** *TT I* 132, 212, 222: x14 *Çin-Uyg. Sözlüğü t’ani p’ing* ‘büyük

huzur' (*Giles* 10, 573 9, 310) **enç esen** *R I* 745: **Hak.** x1 **é:nç** *al-muṭma'innu'l-sākin* 'içi sakin, yüreği dökük'; dolayısıyla biri dedi **könül é:nçmü** 'yürek dökük mi?'; **é:nç kend** *al-Muqanna* karganmış kimsenin şehridir; harap olmuştur *Kaş. III* 437; **erdi:ñ munda: éñç** (aynen) **amul** 'buradan sakin ve huzurlu (*sālim sākin*) gitti' *I74*, 18; **KB ajun éñçke teğdi** 'dünya asayişe kavuştu' 103; diğer oluşumlar 965, 1044, 1772, vb.: xiii (?) *At. tilekçe tiril éñç* 'istediğin gibi yaşa' 415; *Tef. éñç* 'rahat maddi koşullar' demek değil gibi görünüyor 77: xiv *Muh. (?) al-mustarih* 'barış içinde, huzurlu' **éñç** (? , yanlış seslendirme) (sadece) *Rif.* 154 (ayrıca yanlış bir fiil *istarāḥa é:nçdi:* dönüştürülmüş, benzer 103); **Harzm.** xiv **éñç** 'istirahat' *Kutb* 59: **Kum.** xiv 'barış' **enç** *CC. Almanca bölümler; Gr.* 88: **Osm.** xiv **enc** (**ğenc** ile kafiyeli) *TTS* de bir metinde *II* 382.

éñçgü = **éñç**'den soyut isim; 'barış, huzur'. Bazı Kuzey doğu dil grubu dillerinde **ençü/ençig/ençigü** olarak kullanılmaktadır *R I* 746. **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. **éñçgün meñiñ bultumaz** 'sizin için huzur ve sevinç bulunmaz' *TT I* 20.

éñçgülüç = **éñçgü:**'den gelen iyelik isim/sıfat; 'huzurlu, sakin'; aşağıdaki oluşumların bazıları soyut isim olabilir **éñçgülük**. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Man. **éñçgülüç orunka** 'huzurlu yere' *TT III* 12: Bud. Sanskritçe *yogakṣemātivāhana* 'güvenlik getirerek' **yara:sı éñçgölöçke ya** [boşluk] *TT VIII A.* 36 (muhtemelen soyut isim); **éñçgülüç.....nirvan** 'huzurlu bir.....nirvāna' *TT IV* 9, 59-60; diğer oluşumlar *U III* 11, 4; *Tiç.* 22b. 7-8; *USp.* 102a. 35 (muhtemelen soyut isim): Modern Uyg. **éñçgülüç bolçuluk belğün**

belğürmez 'senin huzurlu olacağının işareti ortaya çıkmıyor' *TT I* 61-2; benzer bir başka oluşum 152-3.

éñçik- = sadece bir kez kullanılmıştır; morfolojik olarak **éñç**'den geçişsiz isimden fiil, muhtemelen 'istirahatte olmak' anlamında. **Hak.** x1 **er éñçikti:** *dahabat ḥāssatu'l-racul min şabbi'l-mā'i'l-bārid* 'alayhi ka'annahu muğmā wa arta'ada minhu wa taqallaşa' 'adamın soğuk su dökünmekten duygusu gitti, sanki bayıldı, büzüldü, titredi' *Kaş. I* 243 (**éñçike:r, éñçikme:k**).

éñçlen- = sadece bir kez kullanılmıştır?; **éñç** den gelen dönüşlü isimden fiil; **éñçrün** ile karşılaştırın. **Hak.** x1 **KB tümen arzu ni'mat yédiñ éñçlenip** 'sen huzur içinde bin türlü arzu ve nimetlere nail oldun' 5801.

éñçlik = **éñç**'den soyut isim; 'huzur, güvenlik'. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak.** x1 **KB** (silah gücü ve koruması varsa) **beğ éñçlik bulur** 'bey rahata kavuşur (kılıç bekçi olursa)' 2143, 2144; bir başka oluşum 5734 (**éminlik**): xiii (?) *Tef. éñçlik* 'rahat koşullar' (?) 78.

éñçrün- = sadece KB diline ait; görünüşe göre ***éñçer-** in dönüşlü fiil formu, **éñç-** den geçişsiz isimden fiil; **éñçlen-** ile eş anlamlı, iki fiil arasındaki seçim sessel gerekleri tarafından saptanmaktadır. **Hak.** x1 **KB é(II)ig taxtkā minsün bu kün éñçrünüp yağısı yer öpsü yırak yinçrünüp** 'hükümdar bugün huzur içinde tahtına çıksın; onun düşmanı uzaktan başını eğip, yer öpsün' 5805; bir başka oluşum 6210.

éñçsire:- = **éñç**'den olumsuz isimden fiil; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Bud. **neçülük munı teğ éñçsireyürsen....oğlı tıltağında**

énçsiregölük savlarığ keñürü sözledi ‘neden böyle huzursuzsun?.....oğlu hakkında onu huzursuz etmesinin nedenlerini açıkladı’ *USp.* 102b. 11-13.

énçsiret- = **énçsire-** ‘nin ettirgen formu; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII Bud. (bu birçok türde) **tnlığlarağ énçsiretmek tsuy** ‘bu pek çok günah türü insanları huzursuz (ya da güvenilmez) yapıyor’ *U II* 87, 56; benzer bir başka oluşum 78, 38.

énçsiz = **énç** ‘den olumsuz isim/sıfat. Aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** VIII takiben Modern **Uyg.** (adam serbest bırakılmayacak) **bu énçsizdim** ‘bu huzursuzluktan’ *TT I* 80; (sırttaki ağrılar için bir çare, nefessizlik) **énçsiz bolmakığ alku yél iğig** ‘huzursuzluk ve rüzgarlı hastalıklar’ (bkz. **1 yé:l**) *H I* 13: **Hak.** XI **KB énçsiz** belirsiz telaffuzu açıkça hatalı 1871.

éndür- = **én-** ‘in ettirgen formu; ‘inmeye neden olan’ anlamına gelen çeşitli tonları ile Güney doğu dil grubu hariç **endir-/éndir/indir-** olarak modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Man.-A **bu yerde muñluğun éndürü basınduru yoriyur sizler** ‘bu dünyada sıkıntı ile yaşıyorsun, ve bunun seni üzmesine izin veriyorsun’ *M III* 30, 3-5 (ii): Bud. (500 dilenci ağladı ve yakındı) **kaltı buzağusun énturmiş ingek teğ** ‘buzağı doğuran bir inek gibi’ *PP* 77, 3-4 (yanlış çeviri): Modern **Uyg.** **yél yéltirip éntürdi lm sındı** ‘rüzgar esti ve yere serdi (evi?) ve çatı kirişi (?) kırıldı’ *TT I* 225: **Hak.** XI *Kaş.* I 224 (**ıldur-**): **KB** (eğer dil söz söylemesini bilmezse, mavi gökte olanı **éndürür özüg** ‘yere indirir’ 1003: XIII (?) *Tef.* **éndür-** ‘aşağı göndermek (*anzala*, kişi veya yağmur)’ 125: takiben **Çağ.** XV **éndür-** (-di, vb.) *da* ‘vat et-, kağır- ve bir nesneyi yokarudan aşağı éndür- ‘davet

etmek, bağırarak, yukarıdan aşağıya bir şey göndermek’ *Vel.* 80, ilk iki çeviriye bağlı **inde-** (**ünde-**) yanlış okunmuş); **éndür-** ettirgen formu, *furûd âwardan* ‘inmeye neden olan’ *San.* 115r. 27: **Harzm.** XIV **éndür-** ‘aşağı göndermek’ *Kutb* 59: **Kum.** XIV ‘aşağı göndermek, düşürmek’ **endir-/éndür-** *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler;* *Gr.* 88: **Kıp.** XIV **éndür-** *nazala* ‘inmeye neden olan’ *İd.* 22 (**altağu** altında); XV *dağdara* ‘(bir şey) boyunca rulo’ **endir-** *Tuh.* 16a. 3: **Osm.** XIV **indür-** ‘aşağı göndermek için’ *TTS I* 385; ‘(kimse) aşağılamak’ *IV* 431.

éne:- = **3 én** ‘den isimden fiil; ‘ayırarak (köpek)’. Ortaçağ’da ‘hadım etmek’ anlamında (öncelikle hayvan, ama ayrıca insan). Sadece (?) Kuzey merkezli dil grubu Kzx. **ene-** ‘ayırarak’ ve Güney batı dil grubunda **Osm.** **ene-** ‘hadım etmek’ kullanılmaktadır. **Hak.** XI **ol ko:yın éne:di** *a lama ğanamahu bi-qağ atrâfi’l-âdân* ‘o, koyunu enedi’ (bilinmesi için o, koyunun kulağının bir parçasını kesti) *Kaş.* III 256 (**éne:r, éne:me:k**): **Kıp.** XIII *xaşâ min xaşyi’l-faras wa ğayrihi* ‘bir at veya diğer (hayvanları) hadım etmek’ **éne-** (?), yanlış seslendirilmiş) *Hou.* 38, 7: XIV **éne-** *xaşâ* *İd.* 23: takiben **Osm.** XVI **ene-** (daha az sıklıkta **éne-**) ‘hadım etmek’ *TTS*’de birkeç metinde *I* 268; *II* 384; *IV* 297.

éne:ğü: = ‘sancı’; aşağıda belirtildiği gibi. İlk bakışta **ğü** içinde bir isim fiildir, aşık olan bağlantısı **en** ile, fakat -e’yi morfolojik açıdan açıklamak zordur; **ene** ile bağlantılı değildir. **Uyg.** VIII takiben Modern **Uyg.** (eğer ki birisi ilaç içerse ve uykuya dalarsa) **éneğü ağrığ kéter** ‘ölürken kolik ağrıları’ *H I* 20; benzer bir başka oluşum 16: **Hak.** XI **ene:ğü:** *ism dâ ya’xud muqâbilata’l-surra ka’l-qûlanç*

‘göbek üzerinde olur, kulunca benzer bir hastalık’ *Kaş. I* 137.

énet- = aynı anlam gelişimi ile **éne:-** nin ettirgen formu. Sadece Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmaktadır. **ene:-** ile eş anlamlıdır. **Hak.** x1 **ol ko:yn énetti:** ‘o, koyunu inetti’ *Kaş. I* 215 (**énetür, énetme:k**): **Osm.** xviii **enet-** (yazılmış) *Rumide, qaṭ’ kardan ālat-i racūliyat* ‘hadım etmek’, Arapça *xaṣā San.* 51v. 5; **énet** (yazılmış) *Rumide*, ‘hadım etmek (adam), hadım etmek (at)’ benzer 117v. 3.

énil- = **én-**‘in pasif formu; kişisel olmayan yapılarda kullanılır. Sadece bu kullanım Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmaktadır. **Hak.** x1’de parağrafta kişisel olmayan pasif kullanım, **tağdın enildi:** *nuzila mina’l-cabal* ‘dağdan inildi’ *Kaş. II* 130, 28: xiii (?) *Tef.* (son gün) **yérke éñülür** ‘yere inilir’ 126.

éniş = **-ş** de **én**’den hareketi tarif eden isim; ‘iniş’ ve bazen somut nesneyi tarif eden isim ‘bayır, yamaç aşağı’. **Hak.** x1 **KB éniş** ‘iniş’ oldukça sık görülür, genellikle zıttı olarak **ağış** ‘artış, yükselme’ 903, 1050, 1087 (**ağış**), vb.: xiv *Muh. al-ḥudūr* ‘eğim, meyil’ **é:niş Mel.** 74, 13; *Rif.* 177 (yanlış yazılmış): **Kum.** xiv ‘vadi, yamaç’ **eniş CC. İtalyanca bölümler; Gr.: Kıp.** xiii *al-ḥadara* ‘meyil’ (zıttı ‘bayır’ **yokuş**) **éniş Hou.** 6, 15: xiv **éniş al-ḥudur** (zıttı **yokuş al-ša’ūd**).... **éniş al-nuzûl** ‘iniş’ *İd.* 24: xv *ḥadara éniş Tuh.* 12b. 11; bir başka oluşum 22a 1 (**ağış**).

éniş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **én-** fiilinin karşılıklı formu. **Hak.** xiii **ol meniñ birle: tağdın énişdi:** *bārāni fi’l-nuzûl mina’l-cabal* ‘o, dağdan benimle indi’ *Kaş. I* 190 (**énişü:r, énişme:k**).

énse:- = sadece bir kez kullanılmıştır; **én-** nin dilek kipi formu. **Hak.** x1 **er kötü:din**

énse:di: ‘adam arzu edilen çatıdan inmeyi tasarladı’ (vb.); **-l-** den **-n-** değiştirilir *Kaş. I* 278 (**énse:r, éense:me:k**).

é:r = bkz. **Hak. yé:r.**

ér- = ‘ulaşmak, varmak; karşılamak (?)’. bu fiil birçok Ortaçağ diline yerleşmiştir ve Güney batı dil grubu Osm.de kullanılmaktadır, ama erken dönemde **1 er-** gölgesinde kalır, bunu tanımlamak zordur. Erken dönemde **erbar-** ifadesi vardır, ‘bağımsız, asi şekilde davranmak’ anlamında gibi görünüyor ve **1 er-** deyimini zor olabilir. Bu bağlamda **erk** temelinde olabilir, bu kelimeye bakın; aynı anlamda Kuzey batı dil grubu Nog. da **erüv** (Nog. mastar formu) ‘özgürlük’ ve Kuzey batı dil grubunda. **er-** ‘takip etmek; karşılamak; kendini eğlendirmek’ kullanılır. bkz. **1 értür-**, **1 ériş-**. **Eski dil VIII temir kapıgka: értimiz** ‘Demir Kapıya ulaştık’ *T* 45 (**ert-** den değil, *T* 44 de **er(t)imiz** ve **ertü:** olarak ortaya çıkar) **Karluk boğun erü:r baru:r erikli: yağı: boltı:** ‘Karluk halkı, (serbestçe) hareket eden (bir) düşman oldu’ *I N* 1; benzer ifade **buñsız** ‘dikkatsiz, düşüncesiz’ **boğun** sonra eklenir *II E* 29; **xağanıya: ermiş barmış edğü: eliñe: kentü: yañıltığ** ‘hakanın ile bağımsız (ve) müreffeh devletine (karşı) kendin hata ettin, nifâk soktun’ *I E* 23, *II E* 19: takiben VIII **adığlı: toñu:zlı: a:rt üze: sokuşmi:ş ermi:ş** ‘ayı ve kıraç dağ sırtında başka biriyle karşılaştı’ *Irkb* 6; **Uyg.** VIII [boşluk **er**]miş **barmış** [boşluk] *Şu. N* 2; benzer bir başka oluşum *E* 2 (**yıçe:**) takiben VIII **Man.-A M I** 14, 12-14 (**oğul**): Bud. **erü erü** Çince çevirisi *chien* ‘kademeli olarak’ (*Giles* 1, 629) *Hüen-ts.* birkaç kez ortaya çıkar, örnek (hava) **erü erü isiğ başladı** ‘yavaş yavaş ısınmaya başladı’ 1882, ayrıca bkz. not 1870, son parağraf: (**Hak.**) xiii (?) *Tef.* **maña**

faryātın érgil ‘yardımına geldi’ (Farsça *ba-faryād rasidan* ‘birinin yardımına gelmek’ ifadesi ile karşılaştırın) 126: takiben **Çağ.** xv **ér-** (**-ip**, vb.) **eriş-** ‘ulaşmak, varmak’ Vel. 54; **ér-** hem geçişli hem geçişsiz fiil (*lāzim wa muta ‘addi*), *rasidan wa rasānidan* ‘gelmesi, gelmesine neden’ olarak ortaya çıkar *San.* 97r. 23: **Harzm.** xiii (?) **ér-** ‘ulaşmak’ *‘Ali* 54: **Kıp.** xiii *adraka* ‘ulaşmak, ulaşması’ **er-** (hatalı seslendirme) *Hou.* 37, 4: xiv **ér-** (‘ön ünlülü’) **adraka** *İd.* 10: takiben Osm. xiv **er-/ér-** çeşitli deyimlerde ‘ulaşmak’, bütün zamanlarda kullanılır *TTSI* 273; *II* 393; *III* 260; *IV* 304; xviii (**Çağ.** sonra) ‘*Rumi*’de arka ve ön ünlüleriyle bu fiil kullanılır (aynen) *San.* 97r. 23.

érgür- = **2 ér-**‘in ettirgen formu; etimolojik olarak ‘(bir şeye) ulaşmak veya varmak’, ama Osm. hariç oldukça farklı anlamları vardır. Oldukça yakın zamana kadar Osm.’de kullanılmıştır, ama şimdi sadece xx Anat.’da kullanılmaktadır. **ergör-/ergür-/irkör/irgör-** *SDD* 544, 796. **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. **érte kün tavrak buyan kıl aşnukan érgürü etözünni közed** ‘sabahın erken saatlerinde hızlı bir şekilde sevaplar işle; bedenini koruyan ilk olası fırsatı (?) yakalayarak’ *TT I* 171-3; **ürkürü buyan kıl** *TT VII* 28, 2 muhtemelen yanlış okuma **érgürü:** **Hak.** x1 **ol aşka: érgürdi:** *adraka’l-ta ‘ām qabl an yanfalit* ‘o, aş vaktinde yetişti’; herhangi bir şeye sırasında erişmek için de kullanılır *Kaş.* I 227 (**érgürür, érgürme:k**): takiben **Osm.** xiv **érgür-/irgür-(érgür-)** /**erür-/irür-(érür)** ‘yapmak veya ulaşmasına izin vermek; getirmek’, bütün zamanlarda kullanılır. *TTS I* 275; *II* 395; *III* 263; *IV* 436.

é:riğlik = sadece bir kez kullanılmıştır (ama bkz. **örüglük**); **5 eriğ** den soyut isim.

Hak. x1 **é:riğlik** *farāhatu’l-dawābb* ‘hayvanın istekliliği’ *Kaş.* I 152.

éril- = sadece bir kez kullanılmıştır; ancak **?eril-** olarak yazılmış. **2 arıl-** gibi ilk bakışta sadece bir çınlama, çın sesi anlamındadır. Bu kelime geniş zaman ve mastar eki. Bkz. **seril-**. **Hak.** x1 **er éridi: serildi:** *ihtazza’l-racul min ğamm wa lāma nafsuhu fihi* ‘adam kaygıdan sarsıldı, yerindi’ *Kaş.* I 196 (**érilür, érilme:k**).

érin = ‘dudak’, özellikle bazen ‘alt dudak’, mecazi anlamı ‘fincan dudak’. Modern dilde **érin, erin, irin** olarak kullanılır, ama Güney batı dil grubunda ‘dudak’ demode, normalde Az., Tkm. **dodak**; Osm. **dudak**. **Uyg.** viii takiben Man.-A **ol külünç** (**külünç** okunur?) **érni** ‘şu gülümseyen dudak (?)’ *M I* 10, 8: Man. *TT II* 16, 15 (**ağurt**): Bud. **üstün altın érinleri** ‘onun üst ve alt dudakları’ *U IV* 30, 52-3; bir başka oluşum *Suv.* 595, 17: Modern Uyg. **on yağıda érin ikin ara** ‘ayın 10. günü (ruh) iki dudağı arasındadır’ *TT VII* 20, 14-16; **érin üze meñ bolsar** ‘dudak üzerinde bir ben varsa’ benzer 37, 9 (*USp.* 42, 8): **Hak.** x1 **érin** *al-şafa* ‘dudak’ *Kaş.* I 77; **érni:** *şafatuhu* benzer 70, 24: xiii *Tef.* **erın** ‘dudak’ 81: takiben **Çağ.** xv **érn(-in)** *muṭlaq alt dudak* ‘özellikle alt dudak’ *Vel.* 52; **érn** *labb* ‘dudak’ *San.* 100r. 21: **Harzm.** xiv **érin** ‘dudak’ *Kutb* 51 (**erın**), 60 (**érin**); *MN* 121, vb.: **Kum.** xiv ‘diş etleri’ (aynen) **erın** *CC. İtalyanca bölümler; Gr.:* **Kıp.** xiii *al-şafa eren* (aynen?) *Hou.* 20, 4: xiv **erın** *al-şafa İd.* 12: xv *şafa* (**dodak** ve) **érin** *Tuh.* 20b. 6.

érinç/érinj = bkz. **erej**.

ériş- = **2 ér-**‘in yardımcı fiil formu; uygun şekilde ‘hep birlikte ulaşmak ya da varmak’. Modern dilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte **2 eriş-** (**erüş-**) ile

bağlanabilir. Uyg. VIII takiben Man. [boşluk] **makiğ érişmekiğ sergürtünüğ** ‘engel (ya da engellemiştir) var....., ve varış’ *TT III 77*: takiben Çağ. xv **éřiş-** (yazılmış) *birûy(?) kardan wa az qafā raftan wa mutāba ‘at kardan* ‘takip etmek, arkasından izlemek’ *San. 98v. 3*: **Kıp. xv lahiqa** ‘ulaşmak’ (**yetiş-** ve) **éřiş-** *Tuh. 32a. 9*: takiben **Osm. xiv eriş-/éřiş-** ‘ulaşmak’, ayrıca **ile** ile, ‘refakat etmek’, *TTS*’de birkaç metinde *I 39 (ariş-), 272; II 391, 501 (iriş-)*.

érpe:- = sadece bir kez kullanılmıştır, ama bkz. **érpēt-**, **érpel-**. **Hak. x1 ol yığa:ç érpe:di**: ‘o, ağaç biçti’; ve biri dedi **ol ı:şığ érpe:di**: *afsada’l-amr li-mā arada işlāhahu* ‘o, işi düzeltmek isterken, bozdu’ *Kaş. I 271 (érpe:r, érpe:me:k)*.

érpel- = **érpe:-**’nin pasif formu; aşağıda belirtildiği gibi Uyg. VIII takiben Bud. (bölük pörçük bir metin) **kında: pa:rmiş erpe:lkülüğ** (aynen) ‘biçileceği işkenceye gitmiş olmak’ *TT VIII G.61*: **Hak. x1 yığa:ç érpeldi**: ‘ağaç biçildi’ (*nuşira....bi’l-minşār*); ve atasözünden alıntıda **aña:key** (bu şekilde yazılmıştır, fakat bozuktur, muhtemelen **oña:rip** okunmuştur) **érpeldi: ı:ş urida’l-amr bi’l-işlah fa-nuşira ya’ni ufsida** ‘iş düzeltmek istedi, fakat bozuldu’ *Kaş. I 244 (érpelür, érpelme:k)*.

érpēt- = sadece bir kez kullanılmıştır; **érpe:-** nin ettirgen formu. **Hak. x1 ol yığa:ç érpetti**: ‘o, ağaç biçirdi’ (*bi-naşri’l-xaşab wa ğayrihi bi’l minşār*) *Kaş. I 260 (érpētür, érpetme:k)*.

érsel = (seslendirme için **érsellik** ile karşılaştırm) kesinlikle başka dilden alınmıştır, Arapçadan protez **é** ile (**erej** ile karşılaştırm) *rasl* ‘uyumlu, acele etmeden’. Aşağıda belirtildiği gibi **Hak. x1 KB bu**

érsel yayığ kılkı kurtğa ajun ‘bu kocakarı dünya vefasız ve döneke huyludur’ 399; **ayur kılkı érsel inanma maña** ‘tabiatım karasızdır, bana inanma, demek istedim’ 666; diğer oluşumlar 548, 685, 1088, 3533, vb.: xiv *Muh. (?) al-malûl* ‘durgun, yorgun’ **é:rsül** (aynen?) *Rif. 148* (sadece).

érsellik = **érsel** den soyut isim; ‘tembellik, uyuşukluk’. Sadece *KB* diline özgü. **Hak. x1 KB mün ermez maña kör bu érsellikim** ‘dönecliğim benim için bir kusur değildir’ 686; bir başka oluşum 715 (**yayığlık**).

ért = sadece Uyg. diline ait ve sadece **értbert** ifadesinde kullanılmıştır; muhtemelen **bert** ile; bu kelimeye bakın. Uyg. VIII takiben Bud. **érti bérti ağır bolur** ‘onun vergileri ağırdır’ *TT VI 11*; ve diğer oluşumlar ile notlara bakın: Modern Uyg. **ért bert almadın** ‘vergilere toplamaksızın’ *USp. 88, 41-2*; **bu yérniğ neğü yeme érti bérti yok** ‘bu toprak her ne şekilde olursa olsun herhangi bir vergiden mesul değildir’ *USp. 108, 20-1*.

ért- = Uyg. da VIII takiben Bud. *Hüen-ts. 1981* Çince ifade *fa Chiang* (*Giles 3, 366 1, 212*) gerçek anlamı ‘general’ ‘üstün karakterli bir keşiş’ çevirisi **nom értğüsi** ‘öğretinin lideri (?)’, *Chiang* bir fiil olarak kabul edilir ‘önderlik etmek’. Eğer bu doğruysa, **ért-**, **2 ér** in ettirgen formu gibi görünüyor ve muhtemelen de Kuzey merkezli dil grubu Kzk. **ért-** ‘biri ile almak, (onu) takip etmesine izin vermek’ kullanılmaktadır *R I 790; MM 144*.

érte: = ‘sabah erken’; erken dönemde genellikle **1 tañ** ‘şafak’ ile ilişkili; Ortaçağ döneminde bu iki zıt anlamı geliştirilmiştir; (1) ‘yarın sabah başında; yarın’; (2) ‘önce bu’. İlk ünlü varyasyonları **érte:** ile

modern dilde kullanılmıştır ve bazen –n (**erten**, vb.) ile. **2 yarın** ile karşılaştırım. **Uyg.** VIII takiben Bud. **tañda sayu érte turup** ‘sabah erkenden yükselmek’ *USp.* 60, 1a. 15; diğer oluşumlar *Suv.* 4, 9 (**ölütcü**); *Heün-ts.* 1966 (**ağtur-**): Modern Uyg. **tañ erte TT VII** 1, 24 ve 31: **Hak.** XI **érte:** *al-bukra* ‘sabah erken’ *Kaş.* I 124: **KB tapuğda kıyılmadı erte turu** ‘her gün erkenden kalktı ve hizmette kusur etmedi’ 607: XIII (?) *At.* **bu māl kelse erte barur bāz keçe** ‘bu mal sabah gelirse, akşam yine gider’ 184; *Tef.* **erte** ‘sabah erken saatlerde’ 83: XIV *Muh.* *al-ğadā* ‘yarın’ **érte:** *Mel.* 81, 1; *Rif.* 184; *layla ğad* ‘yarın gece’ **érte:** **ğecesi:** 80, 9 (*Rif.* 185 **yarın tünle:**): takiben **Çağ.** XV **érte** tek başına **érte çağda** ifadesi gibi genel çevirisi *evvelki zamanda ve evvel geçenler ve qadim gelenler* ‘(uzak) geçmişte’, **har tañ érte;** ve **érte** ayrıca anlamı *yarınki gün ve yarınki şabāh* ‘yarın; yarın sabah’ *Vel.* 50; **érte** (yazılmış) (1) *sābiq* ‘eski’; (2) *awwal waqt* ‘geçmiş zaman’; (3) mecazi anlamı (aynen) *ibtidā-yi şubh* ‘sabahın başlangıcında, akşam olduğu gibi *awwal-i şab* ‘gecenin başlangıcında’ *San.* 99r. 22; **ertenç** *awwal-i şubh* benzer 99v. 3: **Harzm.** XIII (?) **andın soñ érte boldı tañ érte çağda keldi** ‘o, şafak vakti erkenden geldi, bundan sonra sabah erken oldu’ *Oğ.* 31-2; 35-6; diğer oluşumlar 222, 331: XIV **érte** ‘erken’ *Kutb* 51; (dua ederd) **tünle** (böylece okumak) *erteke teği* ‘sabah erkenden geceye dek’ *Nahc.* 233, 16; (kimse bilmiyor) **ādam oğlı erte né kılğusu turur** ‘adamin oğlu yarın ne yapacak’ benzer 234, 10: **Kum.** XIV ‘erken, zamanında’ **erte;** ‘eski zamanlarda’ **erte çakta;** ‘şafak’ **tañ erte CC.** *İtalyanca ve Almanca bölümler;* *Gr.* 93: **Kıp.** XIII **bukra érte;**, ayrıca *al-ğad* ‘yarın’ için kullanılır *Hou.* 28, 13: XIV **érte:** *al-ğad İd.* 10; *ğada(n)* **érte:** (ayrıca **tañda;**, **yarın**)

Bul. 13, 6: XV *saħar* ‘şafak’ **érte Tuh.** 19a. 4: takiben **Osm.** XIV **erte/érte** sayısız ifadesi bütün zamanlarda kullanılır; ilk ‘sabah erken’, XVI’de genellikle ‘yarın’; ‘eski zamanlar’ *TTS*’de I 274; II 393; III 261; IV 305; erden ‘erken’ XV, XVI de bazen de II 389; III 257.

érte:le- = **ért:** den isimden fiil; orijinali ‘(bir şeyi) erken yapmak’, ile bazı genişletilmiş anlamları vardır. Kuzey doğu dil grubu Tuv. Pal. 587; Kuzey merkezli dil grubu Kır. ve Güney batı dil grubu Osm.’de kullanılmaktadır. **Hak.** XI **er i:şka: érte:le:di:** *bakkara’l-racul li’l-amr* ‘adam işe erken başladı’ *Kaş.* I 316 (**érte:le:r,** **értle:me:k,** *-ma:k* dan düzeltilmiş): XIII (?) *Tef.e rtele-* bazı anlamları 84: **Osm.** XIV-XVI **ertele-** ‘erken kalkmak’ *TTS*’de birkaç metinde I 274; II 394.

értür- = **2 ér-**‘in ettirgen formu; ‘varmasına, başarılı bir sonuç ortaya çıkarmasına neden olmak’ ve benzeri. Sadece (?) Güney batı dil grubunda Osm. **erdir-** kullanılmaktadır. **Eski dil** VIII **tokuz:nç ay yeti: otuzka: yoğ ertü:rtimiz** ‘biz 9. ayın 27’sini tamamlayamadan cenaze töreni getirdik’ I Kuzey doğu dil grubu; benzer ifade II S 10; bir başka oluşum *IE* 40 (**ülkün:**).

é:ş = öncelikle ‘arkadaş, yoldaş’, bazı özel durumlarda ‘eş’ (karı veya koca) gibi ve ‘birinin dengi’, kendi ile aynı değerde olan birisi, nitelik, kalite, vb. kısa kelimeleri tespit etmek zor, ama muhtemelen modern dilde kullanılmaktadır. **Eski dil** (VIII bu bölümde daha iyisi okundu **bilig eşi:** ve **çav eşi:** *T*’de 7; *Ix.* 17 **bilgesi: çavuşı:** ve **eş eri: erkin** olarak *Ix.* 21 de **Şiri: erkin**): VIII takiben Man. *Chuas.* 197-8 (**adaş**): **Uyg.** VIII takiben Bud. **eş** genellikle bir anlam vermek için iki kelimenin

birleştirilmesi ile oluşur **éş adaş** *TT VIII B.4; U IV 44* takiben (**adaş**), ve **éş tuş** örn. **éşine tuşına kasiña kadaşına** ‘yoldaşlarına (anlamli kelime oluşturmak için iki kelime birleştirilmiş) ailesine ve akrabalarına’ *TT VII 40, 83-5*; diğér oluşumlar *TT IV 6, 21; PP 53, 4-5* vb.: Modern Uyg. **éş tuş** *TT I 48*; **edgü kılınçlığ eşlerke inanmağınça** ‘faziletli arkadaşlarına güvenmeksizin’ benzer 79-80; **éşimiz** *USp. 14, 5*; **Eski Kır.** 1x takiben **éşim** *Mal. 2, 1 ve 16, 2 (?)*; **éşime:** (iki kere) benzer 51, 3; **Hak.** x1 **é:ş** *al-şāhib* ‘yoldaş’ *Kaş. I 47* (nazım); bir başka oluşum tercümesi *al-şāhib wa'l-rafiq* ‘yoldaş ve refakatçi’ *I 458, 13*; **KB éş** 49, 75 (**ünde:-**) 165, vb. ve **éş tuş** 500, 1694, 2254, 3784 (**éçi:**) vb. çok yaygın: xiii(?) *At. éş* ‘yoldaş’ yaygın; *Tef.* benzer 86: xiv *Muh. é:ş* *al-rafiq wa'l-şadiq* (‘arkadaş’) *Mel. 5, 7; Rif. 76*; diğér oluşumlar 6, 6; 49, 15; 77, 111, 144: takiben **Çağ.** xv **éş eş** ve *yoldaş aqrān ve amṭāl ma'nāsina* ‘yoldaş, yolculuk arkadaşı anlamıyla eş değerdir (bir anlam vermek için iki kelime birleştirilmiş)’ *Vel. 60*; **éş** (‘é- ile’) *şulh wa irtibāt* ‘barış, bağlantı’; dolayısıyla **ikisin bir birike éş ile rabṭida ‘ilişkili’ éş boldılar marbūt sūdand** ‘birbirine bağlandı’ *San. 106v. 5* (*Vel.* de **é:ş, 4 é:ş (2 es-)** ile bağlantılı), ve *San.*’da yanlış anlama neden olmuş gibi görünüyor): **Harzm.** xiv **éş** ‘yoldaş’ *Kutb 52*; **Kum.** xiv **éş** *al-rafiq İd. 14*; **Bul.** 9, 6; **Osm.** xiv **eş** ‘eş, arkadaş’ *TTS*’de birkaç metin *I 282; II 403*.

éşgü:ti = ‘bir tür Çin işlemeli ipek kumaş’.

éşgürti = bkz. **éşgüti:**.

éşiç = ‘(toprak) tencere’; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Bud. **eşiçteki teğ** ‘tencerenin içerisindeki (ikram) gibi (kurban)’ *U III 24, 8 (i)*;

éşiçteki benzer 44, 3 (i): Modern Uyg. (mallar listesinde; inek) **éşiçte çokuratıp** ‘tencerede kaynatıp’ *H I 47*; ve diğér oluşumlar *H de I, II*: **Hak.** x1 **eşiç** *al-qidr* ‘(çömlek) tencere’ *Kaş. I 52* (atasözünden alıntı); 30 diğér oluşum hakkında: xiv *Muh. (?) al-qidr eşiç Rif. 169* (*Mel. çömlek*): takiben **Çağ.** xv (?) **eşiç** ‘tencere’ *P.*’de sadece *C. 22*).

éşid- = öncelikle fiziksel anlamda ‘duymak’, bazı genişletilmiş anlamları ile ‘haber almak’ gibi ve özellikle emir kipinde belirli bir nesne olmaksızın ‘dinleme’, olduğu halde ‘dinleme’ nin doğru şekli **tıñla:-** dir. Tüm dönemlerde yazım varyasyonları ve *Kaş.*’da kelimenin konumu **üšet-** sonrasındadır, orijinal başlangıç işareti **é-** dir. İkinci ünsüz Runik harflerinden **-d-** dir ve pasif formu gibi yazımlar modern Oğuz dillerinde kullanılmaktadır. Osm. **işidil-**, Tkm. **eşidil-**. Bu Hak. ve modern dillerde **-t-** olmuştur; Uyg. yazılışları çok belirsizdir ve değişiklikler olmuştur. Bazı değişikliklerle modern dilde kullanılmaktadır. Kuzey doğu dil grubunda genellikle **éş-/és-** sessizler **éşt-/ést** önce ünlüler. **Eski dil** viii **savımın tüketi: eşi:dğil** ‘benim sözlerimi tamamıyla duyun’ *IS 1, II N 1* (**eşid**); diğér oluşumlar *IS 2, 10; E 12, 22; II E 18; N 8, 11; T 12, 15*, vb.: viii **üze: teñri: eşi:dti:** ‘yüksekten cenneti duydu’ *IrkB 54, 60*; **eşidşi:çi:mi:z**, şüphesiz hatalı yazım ya da yanlış okuma **eşidteçi:mi:z** ‘dinleyenlerimiz’ benzer *dipnot*: Man. **kulkakın eşidip** ‘kulağı ile işitip’ *Chuas. 313* (açık yazım): **Uyg.** viii **eşidip III 2**; **eşidip III B 8** (*ETY II 37-8*): *TT VIII A.* ve *D.* Bud. da **éşét** yazımı tutarlıdır, muhtemelen telaffuzu **éşéd-**; **eşidte:çi tıñğla:r** ‘insanlar duydu’ benzer *VIII H. 10*; **eşid-** (ya da **eşit-**?) başka yerlerde yaygındır, örnek **beğniñ catikin eşidğeli**

'kral Jataka hikayesini dinleyeli' *U III* 24, 6 (ii), ama **éşid-** *PP* 8, 8; 15, 7; 18, 8; *U IV* 28, 32'de ortaya çıkar ve her iki yazılış *TT IV*'de görülür: Modern Uyg. **eşitip** (?eşidip) *USp.* 73, 7: **Hak.** x1 **kulak eşitse:** 'kulak duysa' atasözü içerir, ardından **üşet**, **mastar** ve geniş zaman formu **eşitür**, **eşitme:k**: **éştür** *sami'at* 'duymak' değişmiş gibi görünüyor *I* 377, 14; **sö:zin eşit** *istami'kalāmahu* 'onun sözlerini dinleyin' *I* 428, 9; bir başka oluşum *I* 508, 2: **KB eşit/eşitgöl** 'duymak' (akıllı bir deyiş) yaygındır 233, 452, vb.; **eştip** 'işitme' 450: x111 (?) *At.* **eşit-/éşit-** yaygındır; *Tef.* **eşit-** 87: x14 *Muh.* *sami'a* **é:şit-** *Mel.* 27, 7; **éşit-** *Rif.* 110: **Çağ.** xv **éşit-** (**güçü**, vb.) **işit-** *Vel.* 63; **éşit-** *şanıdan* 'duymak' *San.* 106r. 13: **Harzm.** x111 **éşid** '*Ali* 5, 7: x14 **éşit-** *Kutb* 53; *MN* 56, vb.; *Nahc.* 369, 2: **Kum.** x14 'duymak' **eşit-** (bir kere **işit-**) *CC. İtalyanca ve Almanca bölümler;* *Gr.* 94: **Kıp.** x111 *sami'a* **eşit-** (*elif* seslendirilmez) *Hou.* 33, 14: x14 **éşit-** *İd.* 14; benzer **eşit-** (*elif* seslendirilmez, **eşid-** önce ünlü) *Bul* 47v.: xv *sami'a* **éşit-** *Kav.* 7, 14; 33, 19; *Tuh.* 20a. 10.

éşidil- = **éşid-**'in pasif formu; 'duyulmak'. Modern dilde kullanılmaktadır; Güney batı dil grubunda Az., Tkm. **eşidil-**; Osm. **işidil**, başka yerde **éşitil-/éştıl-** ya da benzeri. **Eski dil** viii takiben *Man.* *M III* 45, 4 (i) (**öğür**): **Uyg.** viii takiben *Man.-A* **atı éştılmış** 'onun adı duyuluyordu' *M I* 26, 27: Bud. **eştılme:di:** 'sesi duyulmayan' *TT VIII H.* 10; **eşidilmedi** *U IV* 24, 316: Modern Uyg. (deniz kabuğunun sesi) **üküş tınlıglarka éşidilür** 'birçok fani tarafından duyulur' *TT VII* 28, 31; **eşidilür** *TT I* 95, 134: **Hak.** x1 **bu: sö:z eşildi:** 'bu söz işitildi' (*sumi'a*) *Kaş.* *I* 246 (**eştılür**, **eştılme:k**): x111 (?) *Tef.* **eşitil-** 87: takiben **Çağ.** xv **éşitil-** (yazılmış) pasif formu; *masmû şudan* 'duyulmak' *San.* 106r. 29.

éşidtür- = **éşid-**'in ettirgen formu; 'yapmak, ya da duymasına izin vermek; (onun) hakkında (Onu) bilgilendirmek'. Modern dilde kullanılmaktadır. **Uyg.** viii yakiben Hıristiyan Uyg. **maña éşidtürünler** 'beni bilgilendirirler' *U I* 6, 3: **Hak.** x1 **ol maña: edgü: sö:z eştürdi:** 'o, bana iyi söz işittirdi'; orijinali **eşittürdi:** *Kaş.* *I* 221 (**eştürür**, **eştürme:k**): *KB* (o gelirse) **éştür maña** 'bana haber ver' 5022: x111 takiben *Tef.* **eşittür-** 'beni bilgilendir' 87: x14 *Rif.* 103: takiben **Çağ.** xv **éşittür-** (yazılmış) ettirgen formu; *şinawanidan* 'duymak için sebep' *San.* 106r. 28: **Harzm.** x111 **éşidtür-** '*Ali* 28: **Kum.** x14 'kendini duyurmak' **işittir-CC. Almanca bölümler;** *Gr.:* **Kıp.** x14 **éşittir-** *asma'a İd.* 14.

éşik = 'eşik'. Modern dilde kullanılmaktadır, Kuzey doğu dil grubunda -ş- (-j-, -z-, vb.) varyasyonları, bazen anlamı 'kapı'. Bkz. *Doerfer II* 646. **Uyg.** viii takiben Modern Uyg. **éşik** astrolojik anlamda 'eşik' *TT VII* 12 ve 13'de yaygındır: **Hak.** x1 **ermegü:ke éşik art bolur** 'tembele eşik, dağ sırtı olur' (*al-'aqaba*) *Kaş.* *I* 42, 5: *KB* (dilinin bir aslandı) **éşikte yatur** 'eşikte yatan' 164; (kim geldi) **öpti éliğke éşik** 'kralın eşliğini öptü' 451: x111 (?) *Tef.* **éşik** benzer 87: x14 *al-'ataba é:şi:k* *Mel.* 76, 5; *Rif.* 179: takiben **Çağ.** xv **éşik kapu** 'kapı' *Vel.* 63; **éşik xāna wa sara** 'ev, saray' *San.* 106v. 21 (bu bağlamlarda yapılan çeviriler hatalı): **Harzm.** x14 **éşik** bazı örnekleri **éşik bağla-** 'kapıyı sabitlemek', belki de diğerleri 'eşik' *Kutb* 52; 'eşik' *MN* 38, vb.: **Kum.** x14 'kapı' (ve ayrıca **kapu:**) **eşik at-'atabatu'l-fawqā** 'yüksek bir eşik' *Hou.* 6, 5: x14 **éşik** '*atabatu'l-bāb wa yuknā bihi'l-bāb* ayrıca kapıyı ima etmek için kullanılır *İd.* 14: xv *bāb éşik* *Kav.* 44, 13; 59, 10; '*ataba éşik* *Tuh.* 25b.5.

éşiklik = sadece bir kez kullanılmıştır; **éşik** den soyut isim (somut nesneyi tarif eden isim). İlk not **Çağ.** da **éşiklik** iyelik isim/sıfat. (*P. de C.117*) ve modern dilde kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **eşiklik yığa:ç** ‘eşik yapmak için hazırlanan ağaç’ (*ataba*) *Kaş. I 152*.

éşimsin- = sadece bir kez kullanılmıştır; hemen hemen **é:ş** den dönüşlü isimden fiil, ‘yoldaşı veya muadili olarak tedavi etmek’. **Hak.** x1 *KB eşimsin sen kaya baknu tur* ‘sen kendini unutma ve doğruluktan ayrılma’ 4094-5.

é:şlig = **é:ş**’den iyelik isim/sıfat; ‘bir yoldaşa sahip olmak’. Kuzey batı dil grubu *Kaz. işli R I 1561: Uyg. VIII* takiben Bud. Sanskritçe *bālasahāyatā* ‘yoldaş için mutluluğa sahip olmak’ **biligsiz éşlég** (aynen) **bolma:k TT VIII B.6: Hak.** x1 (sonra **é:ş**) *wa yuqāl li'lladī ma'ahu tābi'amina'l-cinn*, ve ‘tanıdık ruhu olan adam’ **é:şlig** adlandırılır *Kaş. I 47*.

éştil- = bkz. **éşidil-**.

éştrüş- = sadece bir kez kullanılmıştır; **2 éştür-** fiilinin karşılıklı formu; ‘başka bir şey duyar gibi yapmak’ **Eski dil VIII** takiben *Man. TT II 8, 56 (öğrünclen-)*.

éştür- = bkz. **éşidür-**.

étig (édig) = **ét-** (**éd-**)’den gelen sıfat; bu fiilin birden fazla anlamı var. Sadece (?) Kuzey doğu dil grubunda *Tel. edü:* ‘fiil, eylem’ *R I 860*; *Tuv. edig* ‘düzeltme’ *Pal. 576*; Güney batı dil grubu *xx Anat. edi* ‘performans, etkinlik; yapım yöntemi’ (ve diğer anlamları) *SDD 505*’de kullanılmaktadır. **Uyg.** VIII takiben Bud. **étig** ‘süs’ anlamına gelir. Örnek **etözindeki étigleri barça yaŋkıra turur** ‘vücudundaki tüm süsler şıkırdadı’ *U II 24, 5*; benzer bir başka oluşum 440, 108

(**uçruğ**); *Suv. 71, 19*; ama *Hüen-ts.* ‘de 132 (**ö:d**) ‘makine’ **étig yaratig**, de, normal olarak ‘süs’ anlamına gelir, örnek (parfümler) Sanskritçe *vibhūšana* ‘kişisel süsler’ **étég yara:tığ TT VIII D.13**; Sanskritçe *bharanabhūšana* ‘süs ve süs eşyaları’ benzer, 38-9; (görünmesi) **étigin yaratığın étinmiş yaratınmış** ‘süsleri (anlamli kelime oluşturmak için iki kelime birleştirilmiş) ile süslü (anlamli kelime oluşturmak için iki kelime birleştirilmiş)’ *TT X 476*; başka anlamı da vardır; **etöz ulatı édiz étmiş étig yaratig tüşmek kamılmak tüblüg tetir** ‘tüm yaratılmışlar, vücut ve bunlar gibi olanlar toprağa düşmek ve uzanmak doğa tarafından alınlarına yazıldı’ *U III 33, 14-16*; *TT VI*’de iki ifade de anlamı kesin değildir, **ne törlüg étig yaratig bar erser.....éter ertiler 133-4**; ve **étig yaratig kılğalı sakınsar 452-3** belki ‘vaat her neyse de onu (kahinlere ve astrologlara danışmaksızın) üstlendiler ve ‘eğer ki sen bazı vaatlerin üzerinde düşünürsen’ (sen ilk olarak bu metni ezberlemelisin), fakat onlar ‘onların yaptığı herhangi bir (mamul) eşyayı kastediyor olabilirler’ vb.: Modern *Uyg. altun étig élginde tutğaysen* ‘elinde altın bir mücevher tutacaksın’ *TT VII 30, 9*; **taş tört uluğnı étigi** ‘dört muhteşem olanın harici mücevherleri’ benzer 41, 17-18: **étüg** (aynen) **tilek bulğuluku sarp** ‘kişinin girişimlerini ya da arzularını başarması zordur’ *TT I 221-2* (belkide **ötüg** için hata): **Hak.** x1 *KB étig, étig étin-* ‘bir işe girmek, kişinin işlerini yürütmek’ ifadesi yayındır 462, 475, ve **étig kıl-** 258, 6091.

étiglig (édiglig) = **étig**’den iyelik isim/sıfat; bu kelimenin çeşitli anlamları türetilmiştir. **Eski dil VIII** takiben *Man.* (dinleyenler) **tonlar yumşak inçe étiglig [y]aratiğlığ tilemez kolmaz** ‘yumuşak,

hoş ve süslü olan kıyafetleri istemeyin ya da arzulamayın istemeyin (anlamli kelime oluşturmak için iki kelime birleştirilmiş) *M III* 22, 3-5 (ii): Bud. **tükel étiglig közüñü körklüg burxan** ‘tamamen bezenmiş ayna-şekilli buda’ *TT VI* 410, 411; diğer oluşumlar *TT VIII* A.35: Çince *yu wei* karşılık gelir (*Giles* 13, 376 12, 521) Bud. teknik terimi *samskrta* ‘aktif, yaratıcı, işleyen, üretken, etken’, **étigsiz** ile karşılaştırın, bu kelimeye bakın; **nomluğ etözleri étiglig nom ermez üçün** ‘çünkü *dharmakāyas* aktif değildir (ya da ‘hareketli’, Çince *hsing* (*Giles* 4, 624) *dharmas*’ *Suv.* 62, 6: **Hak.** x1 *KB* (böyle bir insan dileğine erer ve her iki dünyada) **étiglig iři** ‘iři yoluna girer’ 331; benzer ifade 345; **étiglig az edęü üküşte kör- ü** ‘az sayıda ve muntazam bir ordu, çoęa nisbetle daha iyidir’ 2340;; **étiglig sarayığ buzuğli ölüm** ‘süslü ve māmūr sarayları viraneye çeviren ölümdür’ 1180: x111 (?) *At.* **bu étiglig erke āzād öz kul ol** ‘böyle bir adama hür insan kuldür’ 344.

étigsiz (édigsiz) = **étig**’den olumsuz isim/sıfat; Bud.’da tersi için teknik terim **étiglig**, Çince *wu wei* tercümesi kullanılır (*Giles* 12, 753 12, 521) Sanskritçe çevirisi *asamkrta* ‘sebebe, duruma, ya da bağımlılığa maruz kalmamak; vadesi geçmiş; aktif olmayan; doğaüstü’; bkz. *TT VI*, not 386. Sadece Uyg. diline ait. **Uyg.** v111 takiben Bud. **tayřıñ étigsiz buldukmaz teriñ yörügin** ‘Mahāyāna’nın en iyi tanımı duruma maruz kalmamak ve başarılamayan’ *TT VI* 386; **étigsiz meñülük taluyda** ‘olağan üstü sevinç okyanusunda’ *Suv.* 354, 7; benzer bir başka oluşum 647, 5 (**aşat**).

étıl- (**édıl-**) = **é:t-**’in dönüşlü fiil formu; **é:t-** ile aynı anlam aralığındadır. Modern dilde kullanılmaktadır, ama genelde sadece

isim ile birleşik fiil oluşturur; genellikle yabancıdır. **Uyg.** v111 *Man.-A* **[teę]rilik étılmiř** ‘tapınak inřa edildi’ *Man.-uig.* *Frag.* 401, 13; bir başka oluşum *MI* 8, 11-12 (**ol**): Bud. (bitkiler) **bışarlar étılür** ‘erişmiş ve olgunlaşmiş’ *TT VI* 327: Modern Uyg. **yıl ay étılı elęinde kirdi** ‘yıllar ve aylar senin ellerine zamanları geldikçe(?) geldiler’ *TT I* 127: **Hak.** x1 (**ítıl-** sonra) ve biri dedi **oęla:n étıldı:** *tara’ra’a’l-řabi wa tazahhafa* ‘çocuk serpildi, büyüdü (anlamli kelime oluşturmak için iki kelime birleştirilmiş)’ *Kař. I* 193 (**étılı:r, étılme:k**); **bu er ol étılęe:n sapılęa:n** (*sayılęa:n* yanlış yazılmış) *hādā’l-racul xarūc walūc fi’l-umūr* ‘bu adam her zaman meşgul bir şekilde işlerini yapmaktadır’; **étılęe:n** (? , *elif* yanlış seslendirilmiş, belki de farklı bir kelime) ‘atların hastalığı çıban patladı ve iyileşti’ Farsçada *xunām* (‘at çıbanı’) adı verilir; **meniñ i:şım edę:lükün etılęe:n** (aynen) **ol amri abada(n) yanşalih bi’l-xayr** ‘benim bütün işlerim iyi organize edildi’ 429; diğer oluşumlar 497, 6056 (**etçi:**): takiben **Çaę.** xv **étıl-** (‘é- ile’) *karda şudan* ‘yapılacak’ *San.* 94r. 17 (birleşik fiil gösterir): **Kum.** x1v ‘oluşturulmuş, yapılacak’ **etil-** *CC.* *Almanca bölümler*; *Gr.:* **Osm.** x1v **edil-** ‘tecavüz edilmek, ihlal edilmek’ (ve ‘yapılmış olmak’) *TTS I* 253.

étin- (**édin-**) = **é:t-**’in dönüşlü fiil formu; **é:t-** ile aynı anlam yelpazesinde. Modern dilde kullanılmaktadır; Güney batı dil grubunda **edin-**. **Eski dil** v111 (Çin’e düşman oldu ama) **étinu: yaratı:nu: umaduk** ‘kendini düzene sokup, örgütlenememiş’ *I E* 10, *II E* 9. **Uyg.** v111 takiben Bud. Sanskritçe *mandanavidhau* ‘(vücut) süslemede kurallarına göre’ **éténmek yaratınmaklığın törösünde:** *TT VIII D.8:* **ağuluğ yılanın etözlerin étinip**

yaratınıp ‘zehirli yılanlarla vücutlarını süsleyip’ *U IV* 8, 12-13; diğer oluşumlar, *Hüen-ts.* 230 (**timen-**); 319 (**time:-**) **Hak.** x1 **kışka: étin** *ista ‘idd li ‘l-šitā* ‘kutlu yaz’ *Kaş.* I 82, 13: **KB** (baharda yeryüzünde) **étindi kolı kaşı** ‘bunu yayıp, döşendiler’ 69; diğer oluşumlar 462, 475 (**étiğ**): x111 (?) **KB manzum önsöz** (bunu açıklar) **neğü teğ étiñgü hıla** ‘ne gibi çarelere başvurulacağı’ 45; diğer oluşumlar 46: **Osm.** xiv **edin-** ‘kişinin kendisi için yapmak’ *TTS I* 253.

étiş- (**édiş-**) = **é:t-** fiilinin karşılıklı formu; ile bir dizi benzer anlamlarda olan **é:t-**. Kuzey doğu dil grubu Haks. **idis-** *Bas.* 56 ve Güney batı dil grubunda Osm. **ediş-** kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **ola:r için é:tişdi:le:r** *taşālahû fimā baynahum* ‘onlar kendi aralarında barıştılar’ *Kaş.* I 76, 6 (**için**): takiben **Çağ.** xv **étiş-** (é- ile) fiilinin karşılıklı formu; *bā yak-diğar kari kardan* ‘birlikte bir şeyler yapmak’ *San.* 94r. 21.

éti- (**édit-**) = **é:t-**‘in ettirgen formu. Aşağıda belirtildiği gibi, **éttür-** ile karşılaştırın. **Uyg.** viii **örğün anta: éttidim** ‘tahtımı orada kurduktum’ *Şu E* 8; bir başka oluşum *S* 10 (*örği:n*).

éttür- = **é:t-**‘in ettirgen formu; **é:t-** ile bir dizi benzer anlamlarda modern dilde kullanılmaktadır. *Kaş.*’ta ilk ünlü harflerle fiiller için bir bölüm içerisine dahil edilmiştir; ki bu muhtemelen ilk *elif*’in *e-* ‘yi temsil etmek için kullanıldığını belirtir. **éti-** ile karşılaştırın. **Uyg.** viii takiben Bud. **étdürdimiz** ‘biz inşa ettiysek’; **étdimiz** için alternatif okuma *TT IV* de 6, 46 (**ét-**): **Hak.** x1 **ol meniğ ı:ş:m é:ttürdi:** ‘o, benim işimin düzelmesini emretti’ (*bi-aşlāh amri*); ve biri dedi ki **ol etük é:ttürdi:** ‘o, edik onarttı’ *Kaş.* I 217 (**éttürür, é:ttürme:k**): x111 *Tef.* **aş etdürdi** ‘o yemek hazırlamıştı’ 86: takiben **Çağ.** xv ettirgen formu **éttür-**; *ba-digari kunānidan*

(birşeyi) başkasına yapmak veya yaptırmak’ *San.* 94r. 22.

é:v- = ‘acele etmek, acele olmak’; (sadece?) Güney batı dil grubunda kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **er évdi:** ‘adam acele etti’ (*acila*) *Kaş.* I 167 (metin, **éve:r, evme:k**); **er é:vdi:** ‘adam acele etti’ (*accala*) *III* 183 (**é:ve:r, é:vme:k**); ve diğer oluşumlar; **KB év-** ‘acele etmek’ yaygındır ve genellikle bozukluk olarak tanımlanabilir, 323, 538, 1107, 1998 ve diğer oluşumlar: x111 (?) **évüp sözleme** ‘aceleyle konuşamayan’ *At.* 357; **év-** ‘acele etmek’ *Tef.* 68: xiv *Muh.* *ista ‘cala* ‘acelesi olmak’ **ew-** *Mel.* 22, 8; **e:v-** *Rif.* 103; *asra ‘a (terkle) é:w-* *Mel.* 22, 10: [takiben **Çağ.** xv **évüñ** ‘acele’ *Vel.* 84, kuşkuyla bir giriş; *San.* 118v. 26 kelimenin *Rumi* olduğunu özellikle söylüyor]: **Harzm.** xiv **év/ev-** ‘acele etmek’ *Kutb* 23, 62; *Nahc.* 133, 8; **Kıp.** x111 ‘*accala é:w-* *Hou.* 42, 12: xiv **éw-** (**ew-** belirsiz telaffuz) *ista ‘cala İd.* 25: takiben **Osm.** xiv **év-** (bazen **ev-** yazılmış) bütün zamanlarda kullanılır *TTS I* 396; *II* 554; *III* 389; *IV* 445.

é:ve:k = **é:v-**‘den isim/sıfat; ‘acele, aceleyle, acelecilik’; Kuzey doğu dil grubunda *Kaç.*, *Koib.*, *Sag.* **ébek** ‘ışık, hızlı, cüretkar’ *R I* 927; Haks. **ibek** (bir at) ‘hızlı’ ve *Kaç.*’da (adam) ‘dakik, dikkatli’. **Hak.** x1 **éve:k** *al-raculu ‘l-acûl* ‘aceleci erkek’ *Kaş.* I 122; **é:vek** ‘*acala* ‘acele’ *I* 77, 10; ve diğer oluşumlar genellikle **é:vek** yazılmış; bkz. **2 é:vet:** **KB évek** ‘aceleci’ 849 (**uvutsuz**); 1997: x111 (?) **évek** ‘aceleci’ *Tef.* 68: **Harzm.** xiv **andın éverek işim bar** ‘daha acil yapacağım işler var’ *Nahc.* 436, 3; ve diğer oluşumlar: **Osm.** xiv-xvi **évek** ‘acil, acele’ *TTS*’de birkaç metin *I* 396; *III* 389; *IV* 444.

éveklilik = **é:ve:k**‘den soyut isim; ‘aciliyet, (gereksiz) acele’; aşağıda belirtildiği gibi

Hak. x1 **eveklik** *al-'acala fi'l-umûr* 'işlerinde aciliyet' *Kaş. I 153: KB éveklik kişike isiz* 'acele ile hareket etmek insan için kötü bir şeydir' 629; diğer oluşumlar 1996, 2078 (benzer).

é:vet = **Hak.** x1'de çok açık bir şekilde yazılmış **teğme: é:vet ışka: körüp turğil ele:** 'iş görerek acele etme, sâkin dur' *Kaş. III 26, 1*, ama muhtemelen **é:vek** için bir hata, bu kelimeye bakın; **é:vek ış** bir hisse deyimidir ve bu kelimenin diğer kayıtları sadece Güney batı dil grubu xx Anat.'da olduğu görülür, **evet SDD 558; ivet; ivet** benzer 802.

é:vil- = sadece bir kez kullanılmıştır?; **é:v-** 'in pasif formu; **Hak.** x1 **ı:şka: évildi** '*ucila li'l-amr* 'iş i vildi' *Kaş. I 271 (é:vilür, é:vilme:k).*

évin- = **é:v-**'in dönüşlü fiil formu; sadece *KB?* diline ait. **Hak.** *KB* (her işte sükûneti tercih et) **mağar tā'at erse évinğil yügür** 'yalnız ibadette acele et, çabuk davran' 1999.

é:viş- = **é:v-**'in yardımcı fiil formu; 'acele etmek', bazen bir grubun eylemini ya da rekabetini çağrıştırır; sadece (?) Güney batı dil grubu xx Anat.'da **eviş-** *SDD 559*'da kullanılmaktadır. **Hak.** x1 **kişi:le:r ı:şka: é:vişdi:** 'herkes işe kavuştu' *Kaş. I 186 (é:vişü:r, é:vişme:k): Osm.* xiv-xvi **éviş-/eviş-** aynı anlamdadır, *TTS* de birkaç metin *II 554; III 389; IV 445.*

évs- = sadece bir kez kullanılmıştır; **é:v-**'in dilek kipi formu. **Hak.** x1 **er évs:di:** *tamannā'l-raculu'l-'acaba* 'adam ivmek, acele etmek istedi' *Kaş. I 277 (évs:r, évs:me:k).*

éyin = (aynen, *TT VIII*'deki gibi, şimdiye kadar **iyin** yazılmamıştır) Sadece **Uyg.** diline ait. (ama bkz. **1 yr**). Onun anlamları

uzun uzadıya tartışılmıştır, bkz. *G. ATG*, paragraf 296; ancak bazen **éyin keziğçe** ifadesi bir zarf olarak kullanılır, son ek olmayan ya da -e halinde bir ismi takip eder. Anlamı '-den dolayı, -e göre, birşeyle uyumlu olarak' ve gibi. Bu nedenle Khotanese Saka ile neredeyse eş anlamlıdır *iñi*, bkz. S. Konow, *Khotanese Primer Saka*, paragraf 95 ve muhtemelen başka dilden alınmış sözcük. Bkz. G.'nin önerisi daha tatmin edici, bu da sözde bir kelime ***iye** isminin -de hali, muhtemelen **éy(i)n** yanlış okunmuş, varsayımsal fiil ***iy-** türetilmiştir. **Uyg.** viii takiben Man. **az biliğ éyin.... ayığ kılınç éyin** 'çünkü şehvet . . kötülük nedeniyle' *TT II 16, 26-7*; benzer bir başka oluşum 35: Bud. Sanskritçe *ye etān anuyāsyanti* 'bunları takip edecek olanlar' **kimle:r muña: éyén** (aynen) **ba:rsa:la:r te:ñri bu:rxan éyén ba:rda:çıla:rığ ukitur** '(bu kutsal Budanın (ahlaki kurallarına) göre yürüyenleri işaret eder) *TT VIII A. 16-17; anupûrvam pariñitā* 'kendilerini (düzgün) emre adapte edenler' **éyén ke:ziğçe tüşütlenilmiş** benzer *B.11*; bir başka oluşum *F.14 (ulal-); köñül éyin tapınça küşüşleri terk kanar 'onun dilekleri onun fikirleriyle uyumlu bir şekilde çabucak gerçekleştirildi' *U I 27, 8; köñül éyin U III 43, 10; IV 12, 114, vb; tap éyin Suv. 245, 22; eyin keziğçe 'art arda, birbiri ardına' *U II 22, 8; III 35, 16; çeşitli diğer oluşumlar U II 49, 23; III 79, 4 (ii) (evril-); Suv. 101, 18; 133, 16; 349, 10; 596, 22.***

éyinki = **éyin**'den durum ve yere bağlı olan; aşağıda belirtildiği gibi **Uyg.** viii takiben Bud. (yumuşak bulutlar gelmesi beklenen mevsimde saf saf parıldamaktadır (**ödinçe**)) **üzgen yağmur tökülür öd éyinki koluda** 'hızlı yağmur mevsimle uyumlu olarak bardaktan boşanırcasına yağıyor' *Suv. 566, 3-4.*

DİZİN

A		açış-	31	adığ	45	a:ğ-	76
a	1			adığ	46	a:ğ-	77
ab-	4	açış- (?acış)	31			agrişsiz	93
aba:l	5	açıt:- (?acı:-)	21	adığlığ	48		
aba:ç1	6	açk1:	23	adıl-	56	ağan	87
aba:k	8	a:çlık (a:cılık)	26	adın	60	ağan-	87
aba:k1	8	açlın-	27	ağın	61	ağduk	80
aba:l1:	11	açlış-	27	adınçığ/adınsığ	63	ağı:	78
abamu	12	açsa:-	31	ağınsığ	63	ağıl	83
abamuluğ	12	a:çsık (a:csık)	31	adır-	66	ağırlık	86
abı-	6	açtur-	21	adırt	64	ağım	87
abın-	12	açuk	22	adırt-	68	ağın	87
abit-	7	açukluğ	24	adırtıklığ	70	ağınçsız	88
abızan	17	açukluk	24	adırtla:-	70	ağınğaç	88
abla:n	10	ağ-	36	adırtlığ	70	ağır	88
abuşka	16	*ağ	36	adırtsız	70	ağırçak	92
acırga	31	ağa:	40	adış-	72	ağırla:-	94
aç	17	ada:la:-	59	adna.ğü:	63	ağırlal-	94
aç-	18	açak	45	adnat-	62	ağırlan-	94
a:ç- (a:c-)	19	adakla:-	49	ağrı:	63	ağırlığ	93
açı:- (acı:-)	20	adaklan-	49	ağrık	65	ağırlık	93
açığ	22	ağaklığ	48	adıl-	68	ağırsak	93
açığ (?acığ)	21	adaklık	48	ağrış	66	ağış	96
açığlığ(acığlığ)	23	adalan-	59	ağrış-	69	ağış-	96
açığlığ	23	ağalığ	59	ağruk	65	ağıt-	80
açığlık(acığlık)	23	ağart-	68	adruksuz	70	ağız	98
açığsa:-	24	adasız	71	ağuk	46	ağızla:-	98
açığsı:-	24	adaş/addaş	72	adukla:-	49	ağızlan-	98
açık- (a:cık-)	23	adaşlık	73	adunçsuz	63	ağızlığ	98
açıl-	26	ağğır	47	ağut	44	ağla:-	85
açım	27	ağğıra:k	49	adutla:-	45	ağla:-	85
açın-	29	ağğırlan-	50	a:ğ	75	ağla:k	84
açın-	29	ağğırlık	49	a:ğ	75	ağlat-	85

ağna:-	87	akı:	78	ala:wa:n	128	alku:	137
ağna:-	88	akı:la:-	87	alay	154	alkuğun	139
ağnat-	88	akı:lık	86	alçak	129	allığ	135
ağnat-	88	akığ	82	alçı:	129	alma:	146
ağrı:-/ağru:-	91	akığlığ	83	alığ	135	almalık	146
ağrığ	90	akığsız	83	alığsa:-	140	almıla:	146
ağrığlığ	93	akım	87	alık-	138	almır	146
ağrıkan-	94	akın	87	alık/aluk	135	alp	127
ağrın-	92	akınçı:	88	alıl-	145	alpa:ğut	128
ağrış-	92	akındı:	88	alım	145	alpırkan-	128
ağrııt-	92	akış-	96	alımçı:	146	alplık	128
ağruk	90	akıt-	81	alımlığ	146	alsa:-	152
ağruklan-	94	akla:-	85	alımsın-	147	alsık-	152
ağruş	91	aklış-	86	alın	147	alt	130
ağsa:-	95	akru:	89	alın-	148	alta:-	133
ağtar-/axtar-	81	akrun	91	*alınç	147	alta:ğ	130
ağtarıl-	82	aksırak	95	alınçlığ	149	altı:	130
ağtıł-	81	aktur-	82	alınlığ	149	altın	131
ağtın-	81	akur	89	alış	152	altınç	131
ağtur-	82	akuru	92	alış-	153	altınçı:	134
ağu:	78	al	120	alk-	135	altınkı:	134
ağu:	78	al-	124	alka:-	138	altırar	135
ağu:la:-	87	a:l	120	*alka:dı:	139	altmış	130
ağu:luğ	86	a:la:	126	alkal-	138	altu:n	131
ağu:suz	95	ala:çu:	129	alkan-	138	altunlaş-	135
ağuj/ağuz	98	ala:çu:lan-	130	alkan-	138	altunluğ	134
ağuk-	83	alakır-	140	alkaş-	139	altur-	133
ajlañ	26	alakırış-	140	alkat-	138	altuz-	134
ajmuk	27	alañ	147	alkığ	137	alu:ç	128
ajmuklan-	27	*alañ	147	alkın-	138	alu:çı:n	130
a:ju:n	28	alañad-	149	alkınç	137	alvir-	128
a:ju:nçı:	29	alañadtur-	149	alkınçsız	139	am	155
ak	75	ala:ñır	149	alkınçu	139	amaç	156
ak-	77	alar- (ala:r-)	150	alkındur-	140	amaçla:-	156
a:k	75	alart-	151	alkış-	139		

amaçlık (?amaçlık)	156	ançıp/ınçıp	173	añdı:-	180	*arğuluğ	219
amarı:	164	ançu:	173	añdur-	180	arğur-	218
amırtğur-	164	ançu:la:-	175	añduz	178	arğurt-	218
amra:-	161	ançulayu:	175	añı:la:-	186	arğurtur-	220
amra:-	163	and/ant	176	añıl	184	arı:	196
amrak	162	andan/andın	177	añıttır-	182	arı:-	198
amran-	163	andğar-	180	añız	191	arığ	213
amranç	163	andık-	180	añla:-	186	arığ	214
amrançığ	164	a:ndırdın	181	añlağ(añlığ)	185	arığ	214
amranmaklığ	164	andlığ	177	añmın	186	arığla:-	219
amraş-	164	ağgar-	183	añra:-/ıñra:-	189	arığlık	218
amrıl-/amrul-	163	anın	187	añran-/ıñran-	189	arığsız	219
amrıltur-	164	anıt-	179	añraş-/ıñraş-	189	arığsızlığ	219
amru:	162	anta:	176	añrat-/ıñrat-	189	arık	214
amşan	164	antaça	181	añsız	190	arıklan-	220
amşu:	164	antada	181	añul	184	arıklığ	218
amşu:y	164	antağ	177	añut	176	arıl-	229
amtı:	156	antakı'a	181	ap	3	arıl-	229
amtıkan	157	anu:-	171	apa	5	arın-	235
amuç	156	anuk	182	apam/apañ	11	arış	239
amul (?amıl)	160	anukla:-	183	apañ	11	a:rış-	239
amulluk	161	anukluk	183	a:r	192	arıt-	207
amur	162	anu:mı:	187	a:r-	193	arıtı:	211
*amur-	163	anun-	188	a:r-	193	arıtın-	213
amurt	163	anut-	179	ara:la:-	231	arıtış-	213
amuş-	164	anutul-	182	aralı:	230	arju:	200
ana:	169	anvant	171	aralık	230	arju:la:-	200
ana:la:	186	añ	165	aran	232	ark	213
anaç	172	añ	165	aranlığ	237	ark	213
anaç:	172	añ	165	arça	200	arka:	215
anaç:da:	175	añ	165	arçı:	200	arka:-	217
anaçğınçakan	175	añ	165	arğu:	215	arka:-	217
anaçak	174	añ-	168	arğuç	216	arkaçak	218
anaçakıña	175	añayu	191	arğu:la:-	220	arka:ğ	216
		añçı:	173	arğu:n	216	arkalan-	220

arka:r	216	artıĝ	204	asıĝsız	245	aşla:-	262
arka:sız	219	artil- (ardıl-)	209	asıl-	247	aşla:-	262
arkaş-	218	artin- (ardın-)	209	asın-	248	aşlal-	263
arkış	216	artış- (ardış-)	210	asirtĝu:	252	aşlat-	263
*arku	215	artız-	211	asış-	253	aşlıĝ	261
arkuçı:	218	artız (?artış)	207	aslın-	248	aşlık	261
arkuk	216	artla:-	209	asnar-	249	aşnu:	263
arkuklan-	219	artuç(?arduç)	204	asra:	250	aşnukan	264
arkulayu	219	artuçlan-	212	asra:kı:	252	aşnu:kı:	264
arkun	216	artuk (?artok)	204	asru	250	aşnurak	264
arkun	216	artuklan-	212	asruş-	252	aşru:	264
arkun	216	artukrak	211	ast	242	aşrul-	265
arkuru	219	artur-	209	ast	242	aşsa:-	265
armaĝa:n	232	artur-	210	astın	242	aşsa:-	265
armakçı:	232	artur-	210	astur-	244	aşsat-	265
arpa:	198	aru:ba:t	200	asur-	251	aşsız	265
arpaĝa:n	200	aru: d u:n	212	asurt-	251	aştal	257
arpa:la:-	200	aruk (a:rok)	214	asurtĝu:	252	aşu:	256
arpa:lan-	200	arukla:-	219	a:ş	253	aşuk	259
arpa:sız	200	arukluk	218	a:ş	253	aşuk-	259
arra	196	arulsuz	219	aş-	255	aşukla:-	260
arsal (?arsıl)	238	arumdu:n	232	a:ş-	255	aşun-	264
arsalık	238	arva:-	199	aşa:-	256	aşundur-	264
arsık-	238	arval-	199	aşaĝ	259	aşur-	265
arsla:n	238	arvaş-	199	aşaĝ	259	at	33
arslanla:-	239	arvış	199	aşaĝa:	259	at-	36
art-	201	arvışçı:	200	aşak	259	a:t (a:d)	32
art (?a:rd)	200	a:s	240	aşakla:-	259	ata:	40
art- (ard-)	201	as- (?a:s-)	240	aşan-	264	ata:- (a:da:-)	42
arta:-	208	aşĝançu	245	aşat-	257	ataç	43
arta:k	204	aşĝançula-	246	aşba:r	257	ata:kı:	48
artal-	209	asıĝ	244	aşçı:	257	atakımsın-	49
artaş-	210	asıĝçı:	245	aşĝın-	259	atalıĝ	59
artat-	208	asıĝlıĝ	245	aşıl-	262	atalık	59
artĝaru	211	asıĝlık	245	aşın-	264	atan	60

a:tan- (a:dan-)	61	a:v	3	ay-	266	ayın-	274
atanlan-	63	a:v-	4	a:y	265	ayın-	275
atanlığ	63	ava	5	aya:	267	ayınç	274
ata:sa:ğu:n	71	ava:la:-	11	aya:	267	ayınç	274
atasız	72	avağ	8	aya:-	267	ayınla:-	275
atat- (atad-)	44	avant	12	aya:ğ	270	ayır-	276
atğa:k	47	avçı	6	ayağlığ	271	aykır-	271
atğar-	48	avı-	6	ayağsız	271	aykırı	271
atı:	40	avıçğa	6	ayak	270	ayla:	272
atık- (adık-)	47	avılku	11	ayak	270	aylığ	272
atıl-	56	avın-	12	ayakçı:	271	aylok	272
atım	59	avınç	12	ayaklığ	271	ayrak	276
atın-	61	avınçu	13	aya:la:-	273	ayrık	276
atınçu:	63	avit-	7	*ayan-	274	ayrıl-	276
atış	72	avla:-	10	ayançañ	275	ayrış-	276
atış-	72	avlan-	11	aya:s	276	ayru:	276
atız	73	avlaş-	11	ayat-	268	ayruk	276
atız-	74	avlat-	11	ayatıl-	270	aytı-	269
atızla:-	74	avrındı	15	aya:z	276	aytın-	269
atızlan-	75	avru:zı:	15	aybañ	268	aytış	268
atka:-	47	avuç	6	aydıñ	268	aytığ	268
atka:ğ	47	avurt	13	ayğ	270	aytur-	269
atkağlığ	48	avurta	15	ayğır	271	ayu:k	270
atkan-	47	avya:	16	ayğu:çı	271	ayukluk	271
atkançsız	48	avzu:rı	17	ayı	267	ayva:	268
atkanğu:	49	a:wan	12	ayığ	270	a:z	277
atkanğulaksuz	49	awut	6	ayığ	270	a:z	277
atlan-	58	axsa:-	95	ayığ	270	a:z-	279
atlandur-	59	axsa:k	95	*ayığ	270	aza:k	282
atlaş-	58	axsat-	95	ayığla:-	271	azak	283
atlığ	55	axsum	95	ayık	270	azğa:n	283
a:tlığ (a:dlığ)	54	axsumla:-	95	ayıklığ	271	azğançu:	284
atsa:-	71	axsur-	95	ayıl	272	azğançu:la:-	284
atsız (a:dsız)	71	axşam	96	ayıl-	272	azğır	283
attur-	67	ay	265	ayım	273	azğun	283

azğur-	283	edik-	52	eke:	100	elü:ğ	142
azı:-	281	edle:-	57	eke:le:-	108	elügle:-	145
azığ	283	edlel-	58	ekeç	102	em	155
azığla:-	284	edlen-	58	ekek	105	em-	155
azığlığ	284	edleş-	58	ekekle:-	105	emçek	156
azıl-	287	edlet-	58	ekeklik	105	emçi:	156
azıt-	281	edlig	55	eki/éki	100	emder-	157
azkıya	284	edrem	66	ekil-	106	emderil-	157
azkıya	284	edremlig	70	ekim	108	emet	156
a:zlan-	287	edrim	66	ekin-	110	emge:-	159
a:zlan-	287	edsiz	71	ekin	109	emge:k	159
azlık	286	eğ-	99	ekindi:	111	emgek	159
azu:	280	eğdi:	102	ekiş-	119	emgekle:-	160
azuk	283	eğdü:	102	ekit-	103	emgeklen-	160
azuk	283	éğil-	106	ekmek	108	emğekliğ	160
azuklan-	284	eğim	108	eksil-	117	emğeksiz	160
azukluğ	284	eğin	109	ekşi:-	119	emğen-	160
azukluk	284	eğirse:-	116	ekşiğ	118	emgeş-	160
E-É		eğirt-	114	ektür-	104	emğet-	159
ebe	5	éğiş-	118	eldiri:	135	emiğ	158
ebegü	9	eğit	102	ele:	126	emiğdeş	160
eçe	20	eğme:	108	ele:-	126	emiğle:-	160
eçkü	24	eğril-	114	ele:-	126	emiğliğ	160
eçü:	20	eğrilik	115	elek	140	emirçge:	164
e:đ	33	egrimlen-	116	elğın	143	emit-	157
eded-	44	eğrin-	114	elig (?élig)	140	emle:-	161
eder	63	eğriş-	115	eliğçi:	143	emlel-	161
ederle:-	71	eğse:-	117	eliğle:-	144	emlen-	161
ederlig	70	eğsü:-	117	eligleş-	145	emleş-	161
ederlik	70	eğsük	116	eliğliğ	143	emlet-	161
edger-	52	eğsüklüg	117	eliğlik	144	emlü	161
edgü:	51	eğsüksüz	118	elik	142	emri:-	163
edgüleş-	54	eğsüt-	117	ellig	141	emriş-	164
edgü:lük	53	eğtür-	104	ellik	142	emrit-	163
edgü:ti:	53	ek-	100	elri:	150	emse:-	164

emsi:-	164	erdem	206	erksire:-	228	erüklen-	228
emüz-	165	erdemlig	212	erksiz	226	erüklük	228
endek	177	erdemsiz	212	erksizlik	228	erükse:-	228
ender-	180	erdeş	207	erle:	229	erüş	239
endik	177	ered-	207	erlen-	230	erüş-	239
enetkek	181	erej	200	erleş-	230	erüt-	207
enüç	172	eren tü:z	237	erlik	229	es	240
enüçle:-	175	ergen	224	ermegü:	232	es-	240
enüçlen-	175	ergü:	223	ermegü:r-	232	es-	241
enük	183	ergür-	227	ermeli:	232	esen	248
enükle:-	184	ergüz	226	erñe:k	234	esengü:	249
enüklen-	184	ergüz-	227	erñe:n	235	esengüle:-	249
enüklüg	184	eri:ğ	222	erseğ	237	esengülüg	249
eñ	166	eriğ	221	erseğlen-	239	esenle:-	249
eñ	166	eriğ	221	ersı:-	238	esenleş-	250
eñ	166	eriğ	221	ersig	238	esenlik	249
eñ-	168	eriğ	221	ersin-	238	esgü:	246
eñ-	168	eriğle:-	228	ersü:	237	esiçlen-	257
eñek	183	eriğlig	228	erşı:	239	esil-	247
eñim	186	erin- (?érin-)	235	ert-	202	esin	248
eñin	187	erinç	234	erten/erten	207	esin-	248
eñir-	189	erinçig	236	ertig	205	esirge:-	252
eñiş-	191	erinügsüz	237	*ertim	207	esirgen-	252
eñit-	179	eriş-	239	ertimlig	212	esirgençsiz	252
eñit-	179	erk	220	ertini	212	esiş-	253
eñle:-	186	erkeç	223	ertinilig	212	esiş-	265
eñlig	185	erkek	223	ertiñü:	212	esit-	243
eñlik	185	erkeklen-	228	ertiş-	210	eski:	246
eñrek	189	erken	224	ertür-	210	eskir-	246
eñtür-	181	erki:	223	ertür-	210	esne:-	249
ep	3	erklen-	227	ertüt	204	esnet-	249
epe	5	erklig	224	erü:-	198	esri:	250
epek	8	erkliglik	228	erük	222	esri:le:-	252
epmek	12	erksin-	227	erük (?érük)	222	esriñü:	252
er	192	erksintür-	228	erükle:-	228	esrük	250

essiz	253	etlel	58	evril-	14	ége:-	101
estür-	244	etlen-	58	evrilinçsiz	15	ége:me:	108
estür-	244	etlet-	58	evrinügsüz	15	égeş-	118
esür-	251	etlig	55	evriş-	15	éget	102
esürt-	251	etlik	55	evse-	15	égetle:-	104
eş-	255	etmek/ötmek	60	evset-	15	égetlen-	105
eş-	255	etmeklen-	60	evşük	16	égetlig	104
eş-	255	etöz	74	evü:s-	15	égetlik	104
eş-	256	etözlüg	74	evü:sgü:	15	égil	106
eşek	260	etrek	65	evük-	9	égi:ş	118
eşgek	260	etse:-	71	evze:-	17	ékkegü:	105
eşgeklen-	261	etset-	71	eye/iye	267	ékki	100
eşgin	260	etsiz	71	eye:gü:	272	ékki:le:-	108
eşginçi:	261	etük (edük)	50	eyer	275	ékkinç	110
eşidüt	258	etükçi:	53	eygi/eygü	272	ékkinti:	111
eşil-	262	etüklen-	54	eyle:-	273	*ékkirer	115
eştür-	258	etüklük	53	eymen-	273	*ékkiz	119
eşü:-	256	e:v	3	*eymenç	273	él/el	123
eşük	260	evçi	6	eymençsiz	274	élçi:	129
eşüklig	261	evdi:-	7	eyrim	276	élet- (?élt)	132
eşül-	262	evdil-	7	eysil-	276	élge:-	143
eşün-	264	evdin-	7	ez-	279	*élgek	143
eşüt-	258	evdindi	7	eziğ	285	élgel-	143
et	33	evet	6	ezil-	287	élgén-	143
etçi:	43	evin	12	ezit-	281	élgeş-	143
eteç	43	evinlig	13	eztür-	282	élget-	143
eteçlik	44	evir-	14	ezüg	285	élgün	143
etek	50	evle:-	10	ezügçi	286	élmğa:	146
eteklen-	54	evlen-	11	ezüggle:-	286	élilig	145
eteklig	53	evleş-	11	ezügsüz	286	élle:-	126
eteklik	53	evlig	10	éçi:	20	éllen-	148
etet-	44	evre	13	éçer-	67	élleş-	153
etik-	52	evrek	13	édiz/édi:z	73	éllig	141
etin	60	evren	13	édizlen-	75	élsire:-	152
etle:-	57	evrik	13	édizlik	74	élsiret-	152

élt-	130	érinç/érinj	234	é:ve:k	8
élteber	134	ériş-	239	éveklík	9
élteberlig	134	érpe:-	199	é:vet	6
éltin-	133	érpel-	199	é:vil-	10
éltiş-	134	érpet-	199	évin-	12
é:mi:n	161	érsel	238	é:viş-	16
éminlik	162	érsellik	238	évse:-	15
é:n	165	ért	201	éyin	274
é:n	165	ért-	202	éyinki	275
én	166	érte:	202		
én-	168	érte:le:-	213		
énç	171	értür-	210		
énçgü	174	é:ş	253		
énçgülüg	175	éşgü:ti	261		
énçik-	174	éşgürti	261		
énçlen-	174	éşiç	257		
énçlik	174	éşid-	257		
énçrün-	174	éşidil-	258		
énçsire:-	175	éşidtür-	258		
énçsiret-	175	éşik	260		
énçsiz	174	éşiklik	261		
éndür-	180	éşimsin-	263		
éne:-	171	é:şliğ	262		
éne:gü:	184	éştil-	258		
énet-	179	éştrüş-	258		
énil-	185	éştür-	258		
éniş	191	étig (édig)	50		
éniş-	191	étigliğ(édigliğ)	53		
énse:-	191	étiğsiz	54		
é:r	192	étil- (édil-)	56		
ér-	194	étin- (édin-)	61		
érgür-	227	étiş- (édiş-)	73		
é:riğlik	228	étit- (édit-)	44		
éril-	229	éttür-	67		
érin	232	é:v-	4		

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bilig III, İndeks**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. 47, IV- A12. İstanbul, 1979
- ARAT, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bilig I, Metin**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- Arat, Reşit Rahmeti, **Atabetü'l-Hakayık**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006
- Atalay, Besim, **Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü**, Ankara, 1970
- Atalay, Besim, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, I.**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- Atalay, Besim, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, II.**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- Atalay, Besim, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, III.** 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- Atalay, Besim, **Divanü Lûgat-it-Türk, Dizini "Endeks", VI.**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- Ata, Aysu, **Kıyasü'l-Enbiyâ, I Giriş – Metin**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997
- Ata, Aysu, **Nehcü'l-Ferâdîs, III, Dizin-Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- Ata, Aysu, **Türkçe ilk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004
- Barutçu Özönder, Sema, **Üç İtigsizler Giriş-Metin-Tercüme**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998
- Caferoğlu, Ahmet, **Eski Uygur Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011
- Çağatay, S. Ş., **Türk Lehçeleri Örnekleri (VIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar yazı dili)**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977
- Clauson, S. Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford Yayınları, 1972
- EREN, Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999

KOÇOĞLU, Vildan, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EDPT)ın Söz Dizini**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, İzmir, 2006

TDK, **Türkçe Sözlük I-II.**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998

Tekin, Şinasi, **Uygurca Metinler I (Kuanşi im Pusar)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993

Tekin, Şinasi, **Uygurca Metinler II (Mayrısimit)**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976

Tekin, Talat, , **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998

Yararlanılan İnternet Adresleri:

<http://www.zargan.com>

<http://translate.google.com.tr/?hl=tr&tab=wT>

<http://www.filozof.net/Turkce/tarihi-sahsiyetler-kisilikler/11873-sir-gerard-clauson-kimdir-hayati-eserleri-hakkinda-bilgi.html>

www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1972/1972_13_Dilacar.pdf